YAVUZ ASLAN

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN KURULUŞU VE MUSTAFA SUPHİ

TÜRK TARİH KURUMU

ATATÜRK KÜLTÜR, DİL VE TARİH YÜKSEK KURUMU
TÜRK TARİH KURUMU YAYINLARI
XVI. Dizi – Sayı 81

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN KURULUŞU VE MUSTAFA SUPHİ

TÜRKİYE KOMÜNİSTLERİNİN RUSYA'DA TEŞKİLÂTLANMASI (1918-1921)

Yrd. Doç. Dr. YAVUZ ASLAN

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ – ANKARA
1997

Aslan, Yavuz
Türkiye Komünist Fırkası'nın kuruluşu ve Mustafa Suphi : Türkiye komünistlerinin Rusya' da teşkilatlanması 1918-1921 / Yavuz Aslan.-- Ankara : Türk Tarih Kurumu, 1997.
xxx,401+48 ; 24 cm.-- (AKDTYK Türk Tarih Kurumu Yayınları ; XVI. Dizi - sayı 81)
ISBN 975 - 16 - 0939 - 9
1. Komünist Partiler - Türkiye I. E. a. II. E. a. : Türkiye Komünistlerinin... III. Dizi
324.175

ISBN 975-16-0939-9

Raportör: Prof. Dr. Bayram KODAMAN

İÇİNDEKİLER

II. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI'NIN GELİŞİMİ

III. BÖLÜM

DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ VE TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTLARININ BİRİNCİ KONGRESİ
(Bakû 10-15 Eylül 1920)

V. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN KURULUŞU VE ANADOLU'YA NAKLİ

ÖNSÖZ

Mustafa Suphi tarafından 1920 yılında, Türkiye dışında kurulan Türkiye Komünist Fırkası yıllardır gerek basında ve gerekse yazılan ilmî eserlerde üzerinde en çok durulan ve hakkında tartışmalar yapılan konulardan birisi olmuştur. Ancak üzerinde bu kadar çok durulmasına karşın, bu konu ile ilgili olarak bir çok olay yeterince aydınlığa kavuşturulamamıştır. Bunun en önemli sebebi, devrin olumsuz şartları yüzünden gerek Rusya ve gerekse Türkiye'deki konu ile ilgili ana kaynaklara inilememesi olmuştur. Türk milletinin emperyalist devletlere karşı varoluş mücadelesi verdiği bir dönemde Rusya'da şekillenen ve Türkiye'de komünizm fikirlerini yayarak Sovyet rejimi kurmak amacı ile, RSFSR Hükümeti ve Üçüncü Enternasyonal'in desteği ve himayesi altında çalışmalarını yürüten bu hareketi, bütün yönleriyle aydınlatmak "Milli Mücadele" tarihimiz açısından önemli olduğu kadar, Milli Mücadele dönemindeki Türk-Sovyet ilişkilerinin daha iyi anlaşılması açısından da oldukça mühimdir.

Bu çalışmada esas olarak Rusya'da Türk komünistlerinin teşkilâtlanma süreci verilmeye çalışılmıştır. 1918-1921 yılları arasını kapsayan bir dönemde, Türk komünistlerinin teşkilâtlanması, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın gelişimi, parti haline dönüştürülmesi ve Türkiye'ye yönelik faaliyetleri ele alınmıştır. Bütün bu faaliyetler Mustafa Suphi etrafında toplandığından, Mustafa Suphi'nin hayatı ve çalışmaları konunun bütünü içerisinde yer almıştır. Türkiye Komünist Fırkası'nın oluşturulması ve çalışmaları Sovyet Rusya'nın Türkiye'ye yönelik siyasetiyle yakından ilgilidir. Bu nedenle Sovyet Rusya'nın Türk Milli Mücadelesi'ne bakışı ve Türkiye'ye karşı izlediği siyasi yaklaşımlar bu çalışmada göz önüne alındığı gibi, Türkiye'de milli bağımsızlık hareketini yürüten TBMM Hükümeti'nin Türk komünistlerine, Sovyet Rusya'ya, komünizm rejimine karşı tavır ve bakış açısının şekillenişi de ortaya konulmaya çalışılmıştır. Gerek TBMM Hükümeti'nin ve gerekse Sovyet Rusya'nın birbirlerine karşı siyasetlerini belirlemede en önemli etkenlerden birisi olan, 1920 Eylül'ünde, Bakû'da toplanan kongreler üzerinde de ayrıntılı olarak durulmuştur.

Türk komünistlerinin Rusya'daki teşkilâtlanma süreci verilirken konu üç temel unsur üzerine kurulmuştur. Bunlardan birincisi Mustafa Suphi faktörü, ikincisi Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş Türk esirleri ve üçüncüsü propaganda aracı olarak kullanılan Yeni Dünya gazetesi olmuştur.

Bu çalışma yapılırken Türkiye, Azerbaycan ve Rusya'daki ana kaynaklara ulaşılmaya çaba gösterilmiştir. Özellikle Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivi'nde ve Türkiye'deki Genelkurmay Başkanlığı ATASE

Arşivi'nde çalışma imkânını bulmamız, konuların aydınlatılması ve objektif sonuçlara varmamızda bize büyük avantajlar sağlamıştır. Ayrıca olayların geçtiği döneme ait Rusya, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan ve Türkiye basını üzerinde geniş bir tarama yapıldığı gibi, konu ile ilgili olarak yazılan eserlerden ve hatıralardan titizlikle faydalanılmıştır. Bunlardan başka Komintern tarafından çektirilen Birinci Doğu Halkları Kurultayı'na ait dökümanter filmi izleyerek, bundan yararlanmamız, konulara bakış açımızı geliştirmiş ve devrin psikolojik yapısı hakkında bize büyük ipuçları vermiştir. Şunu da belirtmek gerekir ki, 1920 sonlarında Türkiye Komünist Fırkası Merkezi Hey'eti'ni ve teşkilâtını Türkiye'ye naklederken, parti ile ilgili belgeleri de birlikte getirmişlerdir. Fakat bu belgelerin akıbeti meçhuldur. 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz sularına gömülürken, bu belgeleri de birlikte Karadeniz'in derinliklerine taşıyabilecekleri gibi, başka ihtimaller de söz konusudur. Bu belgelerden yoksun olunmasına karşın, gerek Azerbaycan ve gerekse Türkiye'deki arşivlerde Türkiye Komünist Fırkası ile ilgili değerli bilgiler taşıyan belgeler mevcuttur ve bu kaybolan belgelerin oluşturduğu açığı büyük ölçüde doldurmaktadırlar.

Çalışmalarımız esnasında gösterdikleri yakın ilgi ve kolaylıklardan dolayı Genelkurmay Başkanlığı ATASE Arşivi, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Yeni Tarih Arşivi ve En Yeni Tarih Arşivi, Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezî Devlet Siyasî Partiyalar ve İçtimâî Hareketler Arşivi, Azerbaycan İlimler Akademisi Kütüphanesi, Azerbaycan Cumhuriyeti El Yazmaları Enstitüsü ve Ahundov Kütüphanesi yönetici ve diğer bütün çalışanlarına müteşekkirim. Araştırmalarımıza değerli fikirleriyle yön veren ve bütün kolaylıkları gösteren Sayın Hocam Prof.Dr.Enver KONUKÇU'ya, çalışmalarımda bana destek ve yardımcı olarak bütün sıkıntılarımı göğüsleyen değerli eşim Yrd. Doç. Dr. Betül ASLAN'a ve çalışmamın sorumluluğunu üstlenerek, bilgi ve tecrübeleri ile bana çok büyük katkıları olan ve her türlü kolaylık ve yardımı esirgemeyen Sayın Hocam Prof. Dr.Dursun Ali AKBULUT'a minnet ve şükranlarımı bildirmeyi bir borç bilir, kendilerine teşekkür ederim.

Yavuz ASLAN
Erzurum, 1995

BİBLİYOGRAFYA

I- KAYNAKLAR

A. Arşivler

- Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi.
- Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
- Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasî Partiyalar ve İçtimâî Hareketler Arşivi (Eski Azerbaycan Komünist Partisi Nezdinde Marksizm-Leninizm Enstitüsü Parti Arşivi).
- Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi.
- Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi.

B. Resmi Yayınlar ve Tutanaklar

- *Düstur,* Tertib-i Sâni, C.10, İstanbul, 1928.
- *Düstur,* 3. Tertip, C.2, İstanbul, 1929.
- *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* 1330 (1914), Devre: III, İçtima Senesi: 1, Ankara,1991.
- *Türkiye Büyük Millet Meclisi Zabıt Ceridesi,* Devre: I, C. III, 3. Basılış, Ankara, 1981.
- *Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları,* Devre: I, C.I,II, 2.Baskı, Ankara, 1985.
- *Nevsal-i Millî,* Dersaadet, 1330 (1914).
- *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi,* Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatından, Bakû, 1920.
- *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* Bakû, 1-8 Sentiyabır 1920, (Stenografiçeski Otçeti), Petrograd, 1920.
- *Protokolı Kongressov Kommunistiçeskava İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919),* Moskova, 1933.
- *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926,* Hazırlayan: Ahmet Nedim, İstanbul, 1993.

- Noviy Vastok (Moskova) (Rusça)
- Sosyalist İktidar
- Sovyetskoye Vastokovedeniye (Moskova) (Rusça)
- Şark İli (Bakû)
- Tarih Dünyası
- Tarih ve Toplum
- Türk Hilâl-ı Ahmer Mecmuası
- Türk Kültürü
- Türk Yurdu
- Vestnik Leningradskava Üniversiteta (Leningrad) (Rusça)
- Vestnik Moskovskava Üniversiteta (Moskova) (Rusça)
- Yakın Tarihimiz
- Yeni Çağ
- Yeni Kafkasya
- Yeni Ufuklar

D. Yayınlanmış Kaynaklar

- *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, II, Ankara, 1992.
- *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri* I-III, Ankara, 1989,
- *Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannameleri*, IV, Ankara, 1991.
- *(Bolşeviklerin) Rusya Kommüna Fırkası'nın Kanunnâmesi*, Bakû, 1920.
- *Dokumentı po İstorii Grajdanskoy Vaynı v SSSR*, I, Moskova, 1941.
- *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, I,III,IV, Moskova, 1957.
- *Kars Muahedenâmesi* (Türkiye-Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında Kars'ta 13 Teşrin-i Evvel 1337 (Ekim 1921) tarihinde akt ve imza edilmiştir).
- *Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası (Komünist Beynelmileli Seksiyonu) Nizamnâmesi*, Bakû, 1920.
- *Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası Programı*, Çıkaran: Türkiye İştirakiyun (Komünist) Teşkilatı, Bakû, 1920.
- *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, Çıkaran: Türkiye Komünist Fırkası, (Bakû), 1920.
- *Türkiye Komünist Fırkası Teşkilat Nizamnâmesi*, Çıkaran: Türkiye Komünist Fırkası, Bakû, 1920.
- *Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Program ve Nizamnâme-i Dahilisi*, İstanbul, 1919.
- *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, Bakû, 1920.

E. Görüntülü Kaynaklar

- *Doğu Halklarının Birinci Kongresi Filmi.* (Bakû-1920) (Komintern tarafından çektirilmiştir.)

II- TELİF ESERLER

A. Kitaplar

28-29 Kânûn-ı Sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri, Moskova, 1923.

AFANASYAN, Serge, *L'Arménie, L'Azerbaidjan Et La Géorge, L'indenpendance a L'instrauration du Pouvair Soviétique,* Paris, 1981.

AGAYAN, P., *Velikiy Oktıyabır i Borba Trudyaşihsa Armenii za Pobedu Sovyetskoy Vlasti,* Erivan, 1962.

AKBULUT, Dursun Ali, *Albayrak Olayı,* Erzurum, 1991.

AKBULUT, Ömer, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası,* Trabzon, 1970.

ALİYEV, H., *Türkiye Birinci Dünya Muharebesi Devrinde,* Bakû, 1965.

ALLEN, W. ED.-MURATOFF Paul, *Kafkas Hareketi 1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi,* Ankara, 1966.

AMİRHANYAN, S.M., *İz İstorii Barbı za Sovyetskuyu Vlast v Armenii,* Erivan, 1967.

ATAMAN, Halil, *Esaret Yılları,* İstanbul, 1990.

AYBARS, Ergün, *İstiklâl Mahkemeleri,* I-II, İzmir, 1988.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa,* İstanbul, 1972.

__________, *Suyu Arayan Adam,* İstanbul, 1993.

AYDIN, Mesut, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti Tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri,* İstanbul, 1992.

Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyeti Uğrunda Faal Mübarizler, Bakû, 1958.

BAGİROV, Y.A., *İz İstorii Sovyetsko-Turetskih Otnoşeniy (1920-1922),* Bakû, 1965.

BARUTÇU, Faik Ahmet, *Siyasi Anılar,* İstanbul, 1978.

BAYUR, Hikmet, *Türk İnkılâp Tarihi,* III, K. 4, Ankara, 1983.

BENNİGSON, A.-LEMERCİER, C.-QUELQUEJAY, M., *Step'de Ezan Sesleri,* Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul, 1981.

Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû, 1920, Türkçesi: Ali Alev, İstanbul, 1990.

Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3 ncü Ordu Harekâtı, Ankara, 1993.

BİRİNCİ, Ali, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası,* İstanbul, 1990.

Bolşeviki Tatarii v Godı İnostrannoy Voyennoy İnterventsii i Grajdanskoy Vaynı, Kazan, 1961.

BORAK, Sadi, *İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına*, İstanbul, 1962.

BOTHVER, Karl Von, *Mit Graf Mirbach in Moskov*, Tubingen, 1922.

BOZDAĞ, İsmet, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü? Atatürk mü? Lenin mi?*, İstanbul, 1992.

BULUT, Hüseyin, *İstikbal Gazetesi Dizini (1921-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1994.

CEBESOY, Ali Fuat, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953.

________, *Moskova Hatıraları*, Ankara, 1982.

CEMAL PAŞA, *Hatıralar*, Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal, İstanbul, 1959.

CHAQUERİ, Casroe (Hüsrev Çakeri), *Bakû Kongresi*, Çeviri: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, 1984.

COŞAR, Ömer Sami, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964.

ÇAPANOĞLU, Münir Süleyman, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul, 1960.

ÇİÇERİN, G.V., *Stati i Reçi po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961.

DARENDELİOĞLU, İlhan, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, İstanbul, 1979.

DAYI, Esin, *Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de Milli Teşkilatlanma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1991.

Deutsch-sowjetische Beziehungen vonden Werhandlungen in Brest-Litowsk bis zum Abschluss des Rapollovertrages, I (1917-1918), Berlin, 1967.

DEUTSCHER, İsaac, *Troçki*, I, Türkçesi: Rasih Güren, İstanbul, 1969.

DİNAMO, H.İ., *Kutsal İsyan*, 5. cilt, İstanbul, 1986.

EFENDİZADE MEHMET ŞERİF, *Azerbaycan ve İnkılâbı*, İstanbul, 1921.

ERDEHA, Kâmil, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975.

ERDOĞAN, Fahrettin, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, Ankara, 1954.

ERTÜRK, Hüsamettin, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan: Sami Nafiz Tansu, İstanbul, 1969.

FRUNZE, M.F., *İzbrannıye Proizvedeniye*, Moskova, 1984.

________, *Türkiye Anıları*, Rusçadan çeviren: Ahmet Ekeş, İstanbul, 1978.

GAZİ AHMED MUHTAR PAŞA, *Takvimü's-sinin*, Ankara, 1993.

GOLOĞLU, Mahmut, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Ankara, 1971.

________, *Erzurum Kongresi*, Ankara, 1968.

GUJBENKO, G., *Başkiriya v Borbe za Oktıyabır,* Ufa, 1941.

GURKO-KURYAJİN, V.A., *Türkiye'de İşçi ve İçtimâî Hareket,* Bakû, 1928.

GÜRÜN, Kâmuran, *Türk-Sovyet İlişkileri,* Ankara, 1991.

HALİL PAŞA (KUT), *İttihat ve Terakki'den Cumhuriyete: Bitmeyen Savaş,* Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul, 1972.

HARRİS, George S., *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları,* Çeviren: Enis Yedek, İstanbul, 1975.

HAŞİMOĞLU, Yasin, *Hatıralar,* Hazırlayan: S.Şehidoğlu, Ankara.

HAYRUTTİNOV, R.G., *Deyatelnost Sentralnava Tataro-Başkırskava Komissariata Popredeniyu Leninskoy Natsionalnoy Politiki Kommunistiçeskoy Partii (1918-1919),* Kazan, 1967.

HEYFETS, A.N, *Velikiy Oktıyabır i Ugnetenniye Narodı Vastoka,* Moskova, 1959.

________, *Lenin-Velikiy Drug Narodov Vastoka,* Moskova, 1960.

________, *Sovyetskaya Rossiya i Sopredelnıye Stranı Vastoka v Godı Grajdanskoy Vaynı (1919-1920),* Moskova, 1964.

HİMMETOĞLU, Hüsnü, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları,* II, İstanbul, 1975.

HOFFMANN, Max, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann,* II, Berlin, 1929.

İBRAHİMOV, Z., *Sosyalist İnkılâbı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarizesi,* Bakû, 1957.

________, *V.İ. Lenin ve Azerbaycan'da Sosialist İnkılâbının Galebesi,* Bakû, 1970.

İLERİ, Rasih Nuri, *Atatürk ve Komünizm,* İstanbul, 1970.

İstoriya Kommunistiçeskoy Partii Sovyetskava Soyuza, Moskova, 1960.

JAESCHKE, Gothard, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi,* Ankara, 1970.

KANDEMİR, Feridun, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası,* İstanbul, 1966.

KARABEKİR, Kâzım, *İstiklâl Harbimiz,* İstanbul, 1988.

________, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,* İstanbul, 1990.

KARAMAN, Sami Sabit, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa,* İzmit, 1949.

KAYGUSUZ, Bezmi Nusret, *Bir Roman Gibi,* İzmir, 1965.

KAYMAK, Erol, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali,* İstanbul, 1993.

KAZEMZADEH, Firuz, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921),* New York, 1951.

KIRIMER, Cafer Seydahmet, *Gaspralı İsmail Bey,* İstanbul, 1934.

KORNİYENKO, R.P., *Raboçeye Dvijeniye v Turtsii 1918-1963*, Moskova, 1965.

KORSUN, N.G., *Pervaya Miravaya Vayna na Kavkazskom Fronte*, Moskova, 1946.

KURAN, Ahmet Bedevi, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, İstanbul, 1956.

_______, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948.

KURAT, Akdes Nimet, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990.

L'Internationele Communiste et la Liberation de L'Orient, Le Premier Congres des Peuples de L'Orient Bakov 1920, Petrograd, 1921.

LAVROV, N.M., *Turtsiya v 1918-1956 godah*, Moskova, 1957.

LEONHARD, Walfrang, *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, II, Çeviren: Cemil Ziya Şanbey, İstanbul, 1980.

MEDETOV, Garaş, *Nahçivan'da Sovyet Hâkimiyetinin Galebesi ve Nahçivan MSSR'i Teşkili*, Bakû, 1958.

MEHMET-ZADE MİRZA BALA, *Milli Azerbaycan Hareketi*, İstanbul, 1938.

Meşhur Valiler, Hazırlayan ve Sunanlar: Hayri Orhun, Celâl Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul, Ankara, 1969.

MİLLER, A.F., *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii*, Moskova, 1948.

NAFİGOV, M.R., *Mollanur Vahidov*, Kazan, 1960.

NARİMANOV, Neriman, *İzbrannıye Proizvedeniye*, I, Bakû, 1988.

NESİPZADE, Nesip, *Azerbaycan Demokratik Respublikası*, Bakû, 1990.

Noveyşaya İstoriya Turtsii, Redaksionnaya Kollegiya: M.A. Gasratyan, P.P. Moiseyev, V.V. Tsıbulskıy, A.M. Şamsutdinov, Moskova, 1963.

NUR, Rıza, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968.

15'ler Hatırası, Türkiye Komünist Partisi'nin Canavarca Öldürülen Önderi Mustafa Suphi ve Arkadaşlarına İthaf, Moskova, 1936.

Oçerki po İstorii Kommunistiçeskoy Partii Azerbaydjana, Bakû, 1963.

ORDJENİKİDZE, G.K., *İzbrannıye Stati i Reçi 1911-1937*, Moskova, 1939.

ÖZALP, Kâzım, *Milli Mücadele (1919-1920)*, I, Ankara, 1988.

ÖZEL, Sabahattin, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara, 1991.

PAVLOVİÇ, Mih. (M.Veltman), *Revalütsionnaya Turtsiya*, Moskova, 1921.

PEHLİVANLI, Hamit, *Kurtuluş Savaşı İstihbaratında Askerî Polis Teşkilâtı*, Ankara, 1992.

Pobeda Sovyetskoy Vlasti v Zakavkazye, Tiflis, 1971.

Politiçeskoy Slovar, Moskova, 1958.

RESULZADE MEHMET EMİN, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Şahzâdebaşı; Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341.

S. AHUNDZADE, *Mart Hadiseleri ve Nuri Paşa'nın Bakû'yü İşgali*, Bakû, 1919.

SADİ, Kerim (A.Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994.

SARAY, Mehmet, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspralı İsmail Bey (1851-1914)*, Ankara, 1987.

SARIHAN, Zeki, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, Ankara, 1986.

SARINAY, Yusuf, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, İstanbul, 1994.

SARKİSYAN, E.K., *Ekspansionnistskaya Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkaze*, Erivan, 1962.

________, *Velikaya Oktıyabırskaya Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1922*, Erivan, 1958.

SAYILGAN, Aclan, *SSCB ve Sultan Galiyev*, İstanbul, 1967.

________, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871-1972)*, İstanbul, 1972.

SİŞMANOV,Dimitır, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, İstanbul, 1990.

SOKOLNİKOV, N., *Oçerki Sovremennoy Turtsii*, Tiflis, 1923.

SORKİN, G.Z., *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Moskova, 1961.

Sovyetskaya Rossiya i Kapitalistkiy Mir v 1917-1923, Moskova, 1957.

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, I, (1920-1945)*, Ankara, 1983.

SÖYLEMEZOĞLU, Galip Kemali, *30 Senelik Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, İstanbul, 1953.

________, *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul, 1957.

SUNY, Ronald Grigor, *Bakû Komünü*, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1990.

SÜLEYMANOV, Manaf, *İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim*, Bakû, 1989.

SWİETOCHOWSKİ, Tadeusz, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı (1905-1920)*, Türkçesi: Nuray Mert, İstanbul, 1988.

ŞAMSUTDİNOV, A.M., *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966.

ŞEHİDOĞLU, Süreyya H., *Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadeleye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları*, 1975.

TAGİYEVA, Ş.- BAGİROV, Y., *Oktıyabır İnkılâbının İran'da ve Türkiye'de Milli Azadlık Harekâtına Tesiri*, Bakû, 1957.

TAİRYAN, İ., *XI.Krasnaya Armiya v Barbe za Ustanovleniye i Uproçeniye Sovyetskoy Vlasti v Armenii*, Erivan, 1971.

TARAKÇIOĞLU, *Mustafa Reşit, Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986.

TENGİRŞEK, Yusuf Kemal, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981.

TEVETOĞLU, Fethi, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1987.

_______, *Milli Mücadele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988.

_______, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara, 1967.

TKP Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları (Yurt Dışındaki TKP'nin Bir Yayını).

TOGAN, Zeki Velidi, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, İstanbul, 1981.

TOPÇUOĞLU, İbrahim, *Neden İki Sosyalist Partisi 1946:T.K.P. Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, 1914-1960*, I. Kitap, İstanbul, 1976.

TUNAYA, Tarık Zafer, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul, 1988.

_______, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952.

TUNÇAY, Mete, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul, 1994.

_______, *Türkiye'de Sol Akımlar (1908-1925)*- I-II, İstanbul 1991.

Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri, Genkur.Yay., Ankara, 1989.

TÜRKKAN, Reha Oğuz, *Kızıl Faaliyet*, İstanbul, 1943.

ÜNÜVAR, Veysel, *İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)*, İstanbul, 1948.

Vaprosi İstorii İrana i Turtsii, Bakû, 1966.

Velikiy Oktıyabır i Turtsiya, (Zbornik Statey), Tiflis, 1982.

WHEELER-BENNETT,John,W., *Brest-Litowsk The Forgetten Peace*, New York, 1966.

YAKUBLU, Nesiman, *Mehmed Emin Resulzâde*, Bakû, 1991.

YERASİMOS, Stefenos, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadeleye"*, İstanbul, 1979.

YILMAZ, Mustafa, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Ankara, 1987.

ZENKOVSKY, Serge A., *Rusya'da Pan-Türkizm ve Müslümanlık*, Çeviren: İzzet Kantemir, İstanbul, 1983.

B. Makaleler ve Bildiriler

ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malûmat", *28-29 Kânûn-ı Sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri*, Moskova, 1923, s. 3-7.

AKÇURAOĞLU, Yusuf, "Türklerin Büyük Muallim ve Muharriri İsmail Bey Gaspirinski", *Türk Yurdu*, Yıl.1, Sayı: 22, (6 Eylül 1328), s. 690-695.

_______, "Yeni Türk Devleti'nin Öncüleri", *1928 Yılı Yazıları* (Hazırlayan: Nejat Sefercioğlu), Ankara, 1981, s. 198.

ALİ AZERİ, "Mart Faciası (17-21 Mart 1918)", *Yeni Kafkasya,* No: 13, (31 Mart 1924), s. 11.

ARİF ORUÇ, "Bakû Beynelmileli ve Biz", *Seyyare-i Yeni Dünya,* 10 Eylül 336/1920.

ASLAN, Yavuz, "Birinci Dünya Muharibesi Zamanında Baki Müselman Heyriyye Cemiyeti'nin Şarkı Anadolu Türklerine Ettiği Yardımlar", *Millet,* (Bakû), 23 May (Mayıs) 1992.

_______, "Predstaviteli Bakinskoy Blagotvoritelnoy Organizatsii v Erzurume", *Azerbaycan Tarihi Üzre Meruzeler Mecmuası,* Bakû, 1992, s. 149-150.

AYBARS, Ergün, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler, *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi,* XIII/24, (1979-1980), s. 88-104.

AYDEMİR, Şevket Süreyya, "M.Suphi Olayı Hakkında", *Milliyet,* 21 Temmuz 1971.

BAGİROV, Y., "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", *Vaprosi İstorii İrana i Turtsii,* V, Bakû, 1966, s. 61-98.

BAŞLAMIŞ, Cenk-SABOLEV, Sergey, "Belgelerle Osmanlı-Rus İlişkileri", *Milliyet,* 6 Haziran 1993.

BAYUR, Hikmet, "Mustafa Suphi'nin Öldürülmesi Olayı", *Son Havadis,* 13 Haziran 1971.

_______, "Mustafa Suphi Olayı", *Milliyet,* 12 Haziran 1971.

_______, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten,* XXXV/140, (Nisan 1971), s.587-654.

BİRİNCİ, Ali, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Belgeler ve Bilgiler", *Tarih ve Toplum,* XII/71, (Kasım 1989), s. 36-38.

_______, "Türk Ocağı Tarihinden bir İsim: Dr. Fuad Sabit", *Türk Yurdu,* XIII/71, (Temmuz 1993), s. 33.

BORAK, Sadi, "İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde", *Günaydın,* 27 Temmuz 1976.

BOZDAĞ, İsmet, "Kemal Tahir'in Söyleşileri", *Milliyet,* 14-17 Haziran 1980.

BÜNYATOV, Ziya, "Azerbaycan Parlamentinin Son Saatleri", *Zbornik Dokumentov "Za Semyu Peçatyami",* Bakû, 1992, s. 3-10.

_______, "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", *Elm ve Heyat,* No: 11-12, Bakû, 1991, s.1.

ÇORUHLU, Dr. Samih, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul,* Tefrika: 1-10 (16-25 Mayıs 1966), 1-17 (1-17 Temmuz 1966).

DUMONT, Paul, "Bolşevizm ve Doğu: Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921", *Birikim*, S. 61, (Mart 1980), s. 38.

EMRE, Ahmet Cevat, "1920 Moskovası'nda Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S. 1-3, (1 Aralık 1964-1 Şubat 1965), s. 88-93, 146-151, 278-285.

"Enternasyoneller-Kongreler", *BTTD*, S. 15-16, (Mayıs-Haziran 1986), s. 69-75, 77-79.

ERDEN, Fethi, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu, İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı? Geçirdiği Buhranlar ve Ocakla İlgili Hatıralar", *Türk Yurdu*, S. 301, (Aralık 1963), s. 48-56.

GALİYEV, Sultan, "Mustafa Suphi ve Yapıtı", *Ant*, S. 9, (Ocak 1971), s. 50-55.

________, "Türk Komünistler Teşkilâtı", *Yeni Dünya* (Tiflis), 18 Haziran 1920.

H.R., "Türkiye ve Avrupa Muharebesi", *İkbâl*, 10 Ağustos 1914.

İBRAHİMOV, Alimcan, "Büyük Ümitler Yolunda", *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

KIRZIOĞLU, M.Fahrettin,"Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan Beş Mümessili", *Türk Kültürü*, S. 85, (1969-1970), s. 53-67.

________, "Y.Mühendis Osmanserver Atabek 1886-1962", *Kars İli Özel Sayı: 1*, Ankara, S. 5, (1965), 54-58.

KOCAGÖZ, Samim, "Mustafa Suphi İçin Belgeler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.107, (Mayıs 1989), s. 42-44.

KORNİYENKO, R.P., "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", *Velikiy Oktıyabır i Turtsiya*, Tiflis, 1982, s. 24-38.

Köprülüzâde Mehmet Fuat (KÖPRÜLÜ), "İsmail Bey Gaspirinski", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II, (1933), s.154.

KÜÇÜK, Yalçın, "Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir", *Sosyalist İktidar*, S. 10, (Temmuz 1980), s. 17-46.

KÜRKÇÜOĞLU, Erol, "Mustafa Durak Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Erzurum Milletvekili", *Atatürk Üniversitesi AİİTED*, I/4, (Mart 1990), s. 119-133.

LUDŞUVEYT, E.F., "Posleoktıyabırskiy Revalütsionnıy Podyem v Turtsii (Noyabır 1917 - May 1919)", *Vestnik Moskovskava Üniversiteta*, No: 7, Moskova, 1949, s.45.

"Mahmut Şevket Paşa'nın Günlük Not Defteri", *Hayat*, S.8, (1965), s.14.

MANATOV, Şerif, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da", *28-29 Kânûn-ı Sânî 1921..*, Moskova, 1923, s. 9-11.

MATVEYEV, A.M., "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodsev iz Stran Vastoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", *Narodı Azii i Afriki*, No: 2, (1969), Moskova, s. 64-72.

MENEMENCİOĞLU, Nermin, "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", *Tarih ve Toplum*, XV/88, (Nisan 1991), s. 239-243.

MUSTAFA SUPHİ, "Balkanlarda Romanya'nın Vaziyeti", *Basiret*, 16 Ağustos 1914.

________ ,"Emperyalist İngiltere ve Sosyalist Rusya", *Yeni Dünya*, 26 Temmuz 1920.

________ , Hindistan Seferi", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918.

________ , "İkinci Kongre", *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

________ , "İktisadi Revalütsiya", *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.

________ , "Müslüman Komünistler Siyezdi", *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i Sânî (Kasım) 1918.

________ , "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918.

________ , "Sultan Mehmet Han Hamis'in Vefatı", *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.

________ , "Tarihi Vazife", *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.

________ , "Türkiye Etrafında (Politika ve Sosyalizm)", *Yeni Dünya*, 13 Ağustos 1918.

________ , "Türkiye'de İnkılâp Olacak mı?", *Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918.

________ , "Türkiye'de Neler Oluyor?", *Yeni Dünya*, 24 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1918.

________ , "Türkiye'nin Dahili İşleri", *Basiret*, 9 Ağustos 1914.

________ , "Türkiye'nin Maliyesi (Harp ve İflas Karşısında)", *İkbâl*, 1 Ağustos 1914.

________ , "Türklerle Bulgarlar Üçüncü Balkan Harbine Sebep Olacaklar mı?", *İkbâl*, 29 Temmuz 1914.

________ , "Büyük Millet Meclisi ve Komünist Fırkası", *28-29 Kânûn ı sânî 1921 ..*, Moskova, 1923, s. 48-50.

________ , "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına", *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.

________ , "Kuyaş Gazetesine Cevap (Türkiye İşleri)", *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.

________ , "Misafir Paşalarımız", *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.

________ , "Saltanattan Sonra", *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

________ , "Şimali Türkleri Arasında Mühim Bir Müessese 'İlmî Hey'et' ", *Yeni Dünya*, 24 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1918.

________ , "Türkiye'nin Menfaat ve Selâmeti", *İkbâl* , 27 Temmuz 1914.

NAFİGOV, R., "Deyatelnost Sentralnova Musulmanskava Komissariata pri Narodnom Komissariate po Delam Natsionalnostey v 1918 Gadu", *Sovyetskoye Vastokovedeniye*, No: 5, Moskova, 1958, s. 78.

NAVŞİRVANOV, Zinyatulla, "Sotsialistiçeskoye Dvijeniye v Turtsii", *Noviy Vastok,* Kniga 2, Moskova, 1922, s. 619-621.

________ , (Ziynetullah Nuşirevan), "Mustafa Suphi Yoldaş ve Anadolu Komünistleri", *28-29 Kânûn-ı sânî 1921.*, Moskova, 1923, s. 12-14.

NESİPZADE, Nesip, "Mart Faciası", *Azadlık* (Bakû), 17 Ocak 1991.

NOVİÇEV, A.D., "Vliyaniye Velikoy Oktıyabırkoy Sotsialistiçeskoy Revalütsii na Sudbı Turtsii", *Vestnik Leningradskava Üniversiteta,* No: 20, Leningrad, 1957, s. 95-107.

ÖMEROV, B.-ŞAKİRBEYOV, R., "Ateşli Devrimci", *Ant,* S.9, (Ocak 1971), s. 55-57.

REFİ' CEVAD (ULUNAY), "Zavallı Mustafa Suphi", *Alemdar,* 29 Nisan 1337 (1921).

SALİH ZEKİ, "Yeni İnkılâp", *Albayrak,* 9 Ağustos 336/1920.

SEYİTLİ MİR AZİZ, "28 Mayıs İstiklâl Yolunda Azeri Talebeleri", *Azerbaycan Yurt Bilgisi,* II, (İkinci Kânun (Ocak) 1933), s. 199-200.

SOFİYEV, M.M., "Milli Azadlık Harekâtı Yıllarında Emperyalizm Aleyhine Türkiye Kommunist Partiyasının Faaliyeti", *İlmî Eserlerin Mevzuu Mecmuası,* Bakû, 1989, s. 10-19.

SUBAYEV, N. A., "Mustafa Suphi Rusya'da", *Tarih ve Toplum,* XVII/102, (Haziran 1992), Türkçesi: Mehmet Fehmi İmre, s. 330-332.

SUBAYEV, N.-HAMİDULLİN, F., "Mustafa Suphi v Tatarii", *Narodı Azii i Afriki,* No: 2, Moskova, 1969, s. 72-78.

ŞAMSUTDİNOV, A.M., "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", *Velikiy Oktıyabır i Turtsiya* (Zbornik Statey), Tiflis, 1982, s. 5-23.

TEKÇE, İsmail Hakkı, "Atatürk'ün 1920'den Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Günaydın,* 4 Aralık 1977, Tefrika: 25.

TEVETOĞLU, Fethi, "Mustafa Suphi'nin Bakû'da Kurduğu: Türkiye Komünist Fırkası- 1", *Türk Kültürü,* V/54, (Nisan 1967), s. 355-363.

TOKER, Metin, "Sağda ve Solda Vuruşanlar", *Milliyet,* 11 Mayıs 1971.

TUNÇAY, Mete, "Mevlevizâde Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Bakû'ya Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü", *Tarih ve Toplum,* XVII/102, (Haziran 1992), s. 329-330.

________, "Mustafa Suphi Üstüne Son Bir Tartışma", *Milliyet Sanat Dergisi,* S. 13, (Aralık 1980), s.47.

________, "Samim Kocagöz'ün Yazısı Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi,* S.107, (Mayıs 1989), s. 45-49.

"Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine", *(Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilatı Bildirisi),* Odesa, 1919.

TÜRK, Atilla, "İslâm Komünizmleri", *Tarih ve Toplum,* XI/65, (Mayıs 1989), s. 58.

"Türkiye Amele ve Rençberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılâpçı Ordusuna", *(TKF Merkezi Hey'eti Bildirisi)*, Bakû, 1920.

ÜNAL, Tahsin, "İlk Türk-Bolşevik Münasebetleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/8, (Eylül 1967), s. 7-11.

VARINCA, Ahmet Kemal, "Mustafa Suphi'nin Macerası", *Meydan*, S. 55-1, (Şubat 1966).

YALÇIN, Hüseyin Cahit, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 15 Ekim 1944-2 Nisan 1945. (176 Tefrika olarak basılmıştır).

"Yeşil Ordu Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, I, s. 133-135.

ZİYA ŞAKİR, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?", *Son Posta*, 25 Ağustos 1934.

KISALTMALAR

C. A	: Çankaya Cumhurbaşkanlığı Atatürk Arşivi.
BOA	: Başbakanlık Osmanlı Arşivi.
ATASE	: Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüt Dairesi Başkanlığı Arşivi.
Azerb.Cum.SPİHA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimâî Hareketler Arşivi.
Azerb.Cum.YTA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Yeni Tarih Arşivi.
Azerb.Cum. EYTA	: Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi.
TKF	: Türkiye Komünist Fırkası.
TKP	: Türkiye Komünist Partisi.
TKT	: Türkiye Komünist Teşkilatı.
TKTMB	: Türkiye Komünist Teşkilatı Merkezi Bürosu.
AKP	: Azerbaycan Komünist Partisi.
AKPMK	: Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi.
RKP	: Rus Komünist Partisi.
RKPMK	: Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi.
RK(B)F	: Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası.
THİF	: Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası.
TKBP	: Türkiye Komünist-Bolşevik Partisi.
RSFSR	: Rossiskaya Sotsialistiçeskaya Federativnaya Sovyetskaya Respublika (Rusya Sosyalist Federatif Sovyet Cumhuriyeti)
AZERREVKOM	: Azerbaycan İnkılâp Komitesi.
KOMİNTERN	: Komünist Enternasyonal.
TBMM	: Türkiye Büyük Millet Meclisi.
TBMMGCZ	: Türkiye Büyük Millet Meclisi Gizli Celse Zabıtları.
BTTD	: Belgelerle Türk Tarihi Dergisi.
ATTB	: Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri.
A.Ü. DTCF	: Ankara Üniversitesi Dil, Tarih ve Coğrafya Fakültesi.
AİİTED	: Atatürk İlkeleri ve İnkılâp Tarihi Enstitüsü Dergisi.

C.	: Cilt
S.	: Sayı
s.	: sayfa
Dah.Şif.	: Dahiliyye Şifre.
A.	: Arşiv No.
Kl.	: Klasör No.
D.	: Dosya No.
F.	: Fihrist
F.	: Fond (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
Op.	: Opis
D.	: Delo (Rusça Arşiv Dipnotlarında)
L.	: list
vs.	: vesaire
vd.	: ve devamı

GİRİŞ

Türkiye'de sosyalist ve komünist faaliyetlerin önemli gelişme kaydetmesi Rusya'daki 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonra olmuştur. Bu çalışmanın konusunu teşkil eden Rusya'daki Türk Komünistlerinin teşkilâtlanması ve Türkiye Komünist Fırkası'nın ortaya çıkışı da bu ihtilâlin ürünüdür. Ancak bu konuya geçmeden önce Türkiye'de sosyalist ve komünist hareketlerin geçmişine kısaca değinmekte yarar vardır.

Sosyalist ve komünist akımları sol genel kavramı içerisinde ele alırsak, 1871 yılında İstanbul'da kurulan Ameleperver Cemiyeti'nin, daha sonra 1895 yılında kurulan Osmanlı Amele Cemiyeti'nin işçilere yönelik bir takım faaliyetleri dışında, Türkiye'de sol hareketlerin gelişme göstermesi 1908 İkinci Meşrutiyet'in ilânı iledir. İkinci Meşrutiyet ile birlikte her türlü fikir akımları serbestçe faaliyet sahası bulmuş, özellikle basın hürriyetine kavuşulmuş olunması, fikir hareketlerinin yayılmasına imkân vermiştir. Sol akımların, İkinci Meşrutiyet'in bağışladığı bu serbest ortamda meydana çıkan fikir akımlarından Türkçülük, İslâmcılık ve Garpçılık cereyanları gibi toplum üzerinde bir etkisinden söz etmek mümkün olmasa da, İkinci Meşrutiyet'le aşama kaydettiği bir gerçektir.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde sosyalist fikirleri ilk benimseyenler Ermeni, Rum, Bulgar ve Yahudiler, yani gayri müslim azınlıklar oldukları gibi, sosyalizmin yayılmasına ilk çalışanlarda bunlar olmuşlardır. Fransız İhtilâli'nden sonra Batı'dan gelen fikir akımlarından ilk önce etkilenen ve Tanzimat'tan sonra ağırlıklı olarak Batılı Devletlerin teşvik ve kışkırtmalarıyla Osmanlı Devleti'ne karşı baş kaldıran azınlıkların kurdukları Ermeni Hınçak ve Taşnaksutyun, Bulgar Sosyal Demokrat İşçi Partisi sosyalist esaslarda ihtilâlci teşkilâtlar olarak ortaya çıkmışlar ve özellikle Rumeli'de sosyalist propaganda ve kışkırtmalara başlamışlardır. Bu nedenle İkinci Meşrutiyet'in akabinde gelişen ortam içerisinde İstanbul'dan ziyade Selanik, sosyalist hareketlerin merkezi olarak gözükmektedir. Burada sosyalizmin baş göstermesinde Yunanistan, Bulgaristan ve Sırbistan'da çıkan sosyalist propaganda amaçlı kitap, risale, dergi ve gazetelerin Selanik'e rahatlıkla sokulup, buradaki Rum, Bulgar ve hatta Türkler arasında sosyalist fikirlerin yayılmaya çalışılması yanında, Selanik'te yaşayan Yahudi cemaatinin büyük rolü olmuştur. 1908 sonlarına doğru Selanik'teki Yahudiler, Bulgar Sosyalistleri ile birlikte bir "Sosyalist Klübü" kurmuşlardır. Bu teşkilât Osmanlı İmparatorluğu'ndaki bütün işçi sınıfını tek bir ortak sosyalist parti etrafında toplamak amacıyla çalışmalar yapmıştır. Yahudi Abraam Beraraya başkanlığındaki bu sosyalistler "Selanik Sosyalist İşçiler Federasyonu"nu kurup faaliyetlerini ge-

nişletmeye gayret etmişlerse de, bu çabalar gerektiği kadar başarılı sonuçlar vermemiştir.

Osmanlı İmparatorluğu'nda en geniş aydın kitlesine sahip olan İstanbul'da da, İkinci Meşrutiyet sonrasında sol faaliyetlerin ortaya çıkmaya başladığı görülmektedir. 1908 Ağustos-Ekim ayları arasında İstanbul'da ilk işçi grevleri meydana gelmiştir. Bu grevler hükümet tarafından kuvvetle bastırılma yoluna gidilmişse de, 25 Eylül 1324 tarihinde "Tatil-i Eşgal Kanun-u Muvakkati"nin tanzim ve ilânı ile işçi grevlerinin önü ancak alınabilmiştir.

İkinci Meşrutiyet İstanbul'da Türkler arasında sosyalist fikirleri benimseyen ve bunları yaymaya çalışan küçük bir aydın çevresinin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Bu çevrenin en önemli ismi "İştirakçi" namıyla ünlenen Hüseyin Hilmi'dir. İstanbul'da İştirak dergisini çıkaran Hüseyin Hilmi, Sosyalist gazetesi sahibi Namık Hasan, Muâhede gazetesi sahibi Pertev Tevfik, İnsaniyet gazetesi sahibi İsmail Faik ve Medeniyet gazetesi sahibi Hamit Suphi ile birlikte, Osmanlı Devleti'ndeki ilk sosyalist parti olan "Osmanlı Sosyalist Fırkası"nı kurmuşlardır. Dr.Refik Nevzat tarafından Paris'te de bir şubesi açılan bu fırka, daha sonra konu içerisinde de belirtileceği gibi, uzun ömürlü olamamıştır. Bu fırkanın dikkat çeken özelliği sosyalist düşünceyi halka yayabilmek için sosyalizm ile İslâmiyeti bağdaştırmaya yönelik çabalarıdır. İkinci Meşrutiyet döneminde Türk sosyalistleri içerisinde Hüseyin Hilmi ön plâna çıkmasına rağmen, Osmanlı toplumunda ondan önce ve sonra sosyalist fikirlerle ilgilenen aydınlar olmuştur. Bunlar arasında Baha Tevfik, Nüzhet Sabit, Ali Namık, Celal Nuri, Haydar Rıfat, Rasim Haşmetî, Ahmet Besim Paşa sayılabilir.

İkinci Meşrutiyet Osmanlı Meclis-i Mebusan'ında Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın bir temsilcisi bulunmamasına rağmen, Ermeni, Rum ve Bulgar mebuslardan oluşan bir sosyalist grubun teşekkül ettiği görülmektedir. Erzurum Mebusu Varteks, Sivas Mebusu Dr.Nazret Dagavaryan, İstanbul Mebusu Zöhrab ve Kozan Mebusu Muradyan (Hamparsun Boyacıyan) Efendiler gibi, parlamentodaki Ermeni Mebusların hemen hepsi Hınçak ve Taşnaksutyun ihtilâlci parti ve komitelerinin aktif mensuplarıydı. Selanik Mebusu sosyalist Dimiter Vlahof, Dalçef ve Pavlof Efendiler de Bulgar komitacıları idiler.

Osmanlı İmparatorluğu içerisinde 1908-1913 yılları arasında gelişme gösteren sol hareketler, İttihat ve Terakki'nin Balkan Savaşlarındaki başarısızlığı bahane göstererek, Bab-ı Âli baskınını gerçekleştirip iktidarı ele geçirmesi ve bunun akabinde Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi olayı üzerine sona erdirilen bütün muhalif hareketler ile birlikte, savaş ertesine kadar, ortadan kaldırılmıştır. İstanbul'daki sosyalistlerin bir çoğu diğer muhalifler ile beraber sürgüne gönderilmiş ve hatta içlerinde idamla yargılananlar dahi olmuştur. Bu sürgün olayından Mondros Mütarekesi'ne kadar Türkiye'de hiçbir sosyalist faaliyet gözükme-

mektedir. Ancak bu dönemde, sosyal demokrat olarak ün yapmış, aslen Rus Yahudisi olan, Almanya'dan göçme Parvus (Alexandre Israel Helphand) Efendi'nin bazı İttihatçılarla ilişkiler kurması ve gazete ve dergilerde iktisat politikasıyla ilgili yazılar yazması ve ayrıca 1917'de Stokholm'da düzenlenen "Milletlerarası Sosyalistler Toplantısı"na İttihat ve Terakki'nin bazı Türkleri delege olarak göndermesi dikkat çekmektedir.

30 Ekim 1918'de Osmanlı Devleti ile İtilaf Devletleri arasında Mondros Mütarekesi'nin imzalanması ve İttihat ve Terakki'nin iktidardan uzaklaştırılmasıyla başlayan yeni dönemde, Birinci Dünya Savaşı öncesi görülen sosyalist faaliyetler yeniden ortaya çıkmış ve bunun yanında bir takım yeni çabalar da görülmüştür. Mütareke sonrasının zor şartları içerisinde Dr.Hasan Rıza tarafından, 23 Aralık 1918'de, İstanbul'da, "Sosyal Demokrat Fırkası" adıyla bir parti kurulmuştur. Etkili bir faaliyeti olmayan bu partinin, 1919 başlarında yayınladığı proğram ve beyannâmeden Brüksel'deki sosyalistlerden etkilendiği ve sosyal demokrat esasların uygulanmasını amaç edindiği anlaşılmaktadır. 1919 yılı sonunda yapılan seçimlere de katılan bu fırka, seçimlerde bir başarı sağlayamamış ve 1920'den sonra dağılmıştır. Daha sonra ki, fırkayı diriltme çabaları da bir sonuç vermemiştir.

Mütareke sonrasında sürgünden İstanbul'a dönen Hüseyin Hilmi Osmanlı Sosyalist Fırkası'nı canlandırmaya çalışmış ve Şubat 1919'da "Türkiye Sosyalist Fırkası"nı kurmuştur. Yine, Almanya'da çeşitli vesilelerle bulunarak, Alman Sosyalist hareketinin etkisinde kalan Türklerin çekirdeğini oluşturduğu "Türkiye İşçi ve Çiftçi Fırkası" mütareke sonrası İstanbul'da meydana gelen sosyalist teşekküllerdendir. Yukarıda belirtilen bu iki fırkanın Mustafa Suphi'nin Rusya'da kurduğu komünist teşkilâtla az veya çok bazı ilişkileri bulunduğundan dolayı, bu kuruluşlardan konu içerisinde bahsedileceği gibi, Milli Mücadele döneminde Anadolu'da ortaya çıkan sosyalist ve komünist hareketlerden de Mustafa Suphi teşkilâtı ile münasebetleri çerçevesinde söz edilecektir.

Bunlardan başka "Amele Fırkası", "Müstakil Amele Fırkası", "Amele Siyanet Cemiyeti", "Türkiye Sosyalist Birliği" ve Türkiye Sosyalist Fırkası'ndan ayrılanların oluşturduğu "Türkiye İşçi Sosyalist Fırkası" mütareke sonrası İstanbul'unda kurulan sol kuruluşlardır.

Çalışma konusuna geçmeden önce şunu da belirtmek gerekir ki, 1908 sonrasında Osmanlı İmparatorluğu'nda oluşmaya başlayan sosyalist kaynaşmalar Türk unsurların hareketi olmayıp, Yahudi, Ermeni, Rum, Bulgarlar gibi gayri müslimlerin bir hareketi olarak görülmüştür. Yalnız İstanbul'da çok küçük bir aydın kitlesi sosyalist fikirlere ilgi göstermiş ve bunların faaliyetlerinin toplum üzerinde etkisi olmamıştır. Türk unsurlar arasında sosyalizmin ilgi görmesi 1917 Bolşevik İhtilâli'nden sonradır. Özellikle Milli Mücadele döneminde küçük mik-

yasta da olsa sosyalist ve komünistlerin varlık göstermesi Türk-Sovyet ilişkileri ve Sovyetlerin Türkiye'deki uzun vadeli politikaları sebebiyledir. 1918 yılından sonra Türkiye'de sosyalist ve komünist faaliyetlerin ortaya çıkışı ve gelişmesi ile Sovyet Rusya yakından ilgilenmiş, gerek maddî ve gerekse manevî yönden bu hareketleri desteklemeye çalışmış ve bütün Dünya'da olduğu gibi Türkiye'de de sosyalist ve komünistlerin hamiliğini üstlenmeye çaba göstermiştir.

I. BÖLÜM

RUSYA'DA TÜRK KOMÜNİSTLERİNİN TEŞKİLÂTLANMASI

A- RUSYA'DAKİ TÜRKİYE TÜRKLERİ ARASINDA BOLŞEVİK PROPAGANDASI

1917 Ekim İhtilâli'nden hemen sonra Rusya'da hakimiyeti ele geçiren Bolşevikler, çeşitli milletler arasında komünizmi yaymak için propagandaya da başlamışlardı. Müttefik Devletler Brest-Litowsk görüşmeleri esnasında Sovyet-Rus Delegelerinin ihtilâlci propagandaya ne kadar önem verdiklerini yakından gözlemledikleri için,[1] Bolşevik ihtilâlci propagandasını önlemek amacıyla antlaşmaya bir madde koymak ihtiyacını hissetmişlerdi. Brest-Litowsk'da 3 Mart 1918'de imzalanan Brest-Litowsk Antlaşması'nın ikinci maddesine göre, akit taraflar karşılıklı olarak birbirlerinin hükümet, devlet ve askeri tesisleri hakkında tahrikât ve propaganda da bulunmayacaklardı. Bu madde şöyle formüle edilmişti:[2]

"II. Madde: Akit taraflar, karşı tarafın hükümeti veya devlet ve askeri müessese ve nizamlarına karşı her türlü tahrîkât ve propagandadan içtinâp ederler. Dörtlü İttifak Devletleri'nin işgali altındaki sahada dahi Rusya bu hususa riayet mecburiyetindedir."

Ancak görüldüğü gibi bu madde, Bolşevik ihtilâlci propagandasını durdurmak için pek açık ve yeterli değildi. Nitekim Sovyet-Rus Matbuatı Brest-Litowsk görüşmeleri sırasında olduğu gibi, barışın imzalanmasından sonra da, karşı tarafa, yani emperyalist hükümetler ve müesseselerine alabildiğine hücuma devam ettiler. Bu neşriyatta, Almanya, Avusturya-Macaristan ve Türkiye Hükümetlerinin adı açıkça zidredilmemekle beraber onlar da yine "emperyalist" ve "kapitalist" tarafa dahil olmaları dolayısıyla, bu propaganda aynı zamanda onları da kapsıyordu.

[1] Bolşevikler Brest-Litowsk görüşmeleri sırasında ihtilâlci konuşmalar yaparak halkları emperyalist ve kapitalistlere karşı ihtilâle davet ediyorlar, beyannâmeler yayınlayarak cephedeki askerler arasında dağıtıp, İttifak Devletleri askerlerini açıkça isyana teşvik ediyorlardı. (Max HOFFMANN, *Die Aufzeichnungen des Generalmajors Max Hoffmann*, II, Berlin, 1929, s.208-214), Troçki ile birlikte Brest-Litowsk'a gelen Karl Radek, daha Brest-Litowsk istasyonuna varır varmaz, çantasındaki ihtilâlci Bolşevik beyannâmeleri çıkararak, onları karşılamaya gelen İttifak Devletleri diplomat ve subaylarının gözleri önünde, halka ve Alman askerlerine dağıtmaya başlamıştır. (İsaac DEUTSCHER, *Troçki*, I, Türkçesi: Rasih Güren, İstanbul, 1969, s.423-424.)

[2] Akdes Nimet KURAT, *Türkiye ve Rusya*, Ankara, 1990, s.430. Brest-Litowsk Antlaşması için bakınız. *Dokumentı Vneşney Politiki SSSR*, I, Moskova, 1957, Belge No:78, s.119-124; John W. WHEELER-BENNETT, *Brest-Litowsk The Forgetten Peace*, New York, 1966, s.403-408; *Deutsch-Sowjetische Beziehungen von den Werhadlungen in Brest-Litowsk bis zum Abscluss des Rapollovertrages*, I (1917-1918), Berlin, 1967, s.455-461; *Düstur*, Tertib-i sanî, İstanbul, 1928, s.407-421.

Moskova'da, Rusça'dan başka Almanca, Fransızca, İngilizce ve diğer dillerde Bolşevik fikirleri yayan ihtilâlci yayınlara başlanmış, gazete ve dergilerin çıkarılmasına hız verilmişti. Bu yayınlarla, Sovyetlerin dışındaki bütün memleketlerin işçi, köylü ve askerleri mevcut düzenlerini yıkıp, Rusya'da olduğu gibi yeni düzen "Sovyet Rejimi" kurmak için kışkırtılıyordu.[3]

Bolşevikler Rusya'daki Türk esirleri arasında da komünizm propagandası yapmaya ve bunları kendi amaçları doğrultusunda kullanmaya ayrıca bir önem vermişlerdir. Çünkü bunlardan hem Rusya içerisinde ve hem de Türkiye'de yararlanabilirlerdi. Rusya içerisinde bunları Kızıl Ordu saflarında çarlık kalıntılarına karşı mücadelede kullanabilecekleri gibi, gerek Rusya'daki Müslüman ve Türkler arasında ve gerekse Türkiye'de komünizmin yayılmasında kullanabilirlerdi. Bolşevik liderler bu durumu çok iyi kavramışlardı.

İşte bu amaçla hareket eden Sovyet-Rusya Hükümeti'nin Türkler arasında komünizmi yaymak ve onları kendi saflarına kazandırmak için, seçtiği kişilerden en önde geleni "Mustafa Suphi", propaganda aracı ise "Yeni Dünya" gazetesi idi.

1. Mustafa Suphi

Mustafa Suphi 9 Temmuz 1882[4]de, Trabzon Vilâyeti'ne bağlı Giresun Kazası'nda doğmuştur.[5] Babası Mevlevizâde Saadetlü Ali Rıza

[3] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.481.

[4] Mustafa Suphi'nin doğum tarihi bütün eserlerde 1883 olarak gösterilmektedir. (Dr.Samih ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2; Mete TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar-I (1908-1925)*, İstanbul, 1972, s.98; Aclan SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler (1871,1972)*, İstanbul, 1972, s.115; Dimitır ŞİŞMANOV, *Türkiye İşçi ve Sosyalist Hareketi (1908-1965)*, İstanbul, 1990, s.108; İbrahim TOPÇUOĞLU, *Neden İki Sosyalist Partisi 1946: T.K.P Kuruluşu ve Mücadelesinin Tarihi, 1914-1960*, I.Kitap, İstanbul, 1976, s.55.) Mustafa Suphi'nin doğum tarihini 1883 olarak gösterenler genelde Nevsal-i Millî'de yayınlanmış olan kısa biyografisine atıfta bulunmaktadırlar. (*Nevsal-i Millî*, Dersaadet, 1330, (1914), s.193.) Şöyleki Nevsal-i Millî'de Mustafa Suphi'nin 1299'da doğduğu yazılmakta, ancak bu tarihin Hicri mi? yoksa Rûmî mi? olduğu belirtilmemektedir. Konu ile ilgili araştırıcılar bu rakamı Rûmî olarak kabul ederek, Milâdî takvime çevirdiklerinde 1883 rakamına ulaşmakta ve böylece Mustafa Suphi'nin doğum tarihini 1883 olarak kabul etmektedirler. Aslında Nevsal-i Millî'de verilen 1299 yılının Hicri olduğu anlaşılmaktadır. Bunun Miladi karşılığı ise 1882'dir.

Bu tarih Başbakanlık Osmanlı Arşivi'nde bulunan, Mustafa Suphi hakkında ilk resmi kayıtlar olduğu anlaşılan Sicîll-i Ahval Defteri'nden alınan belge de verilen tarihle uygun düşmektedir. Bu belgede şöyle yazmaktadır: "1299 senesi Şabanının yirmi ikisinde-23 Temmuz 298-Trabzon Vilâyeti'nin Giresun Kasabası'nda tevellüd eylediği nufus tezkere-i Osmaniyesinde muharrerdir." (*Başbakanlık Osmanlı Arşivi*, Sicill-i Ahval Defteri, No:111, s.239) Bu belge ilk defa Ali Birinci tarafından yayınlamıştır. (Bakınız.Ali BİRİNCİ, "Mustafa Suphi Hakkında Yeni Belgeler ve Bilgiler" *Tarih ve Toplum*, XII/71, (Kasım 1989), s.36-38) Bu belgedeki Hicri "1299 Şabanın Yirmiikisi" tarihini Miladi'ye çevirdiğimizde 9 Temmuz 1882 tarihini elde etmiş oluyoruz. (Gazi Ahmed Muhtar Paşa, *Takvimü's-Sinin*, Ankara, 1993, s.298.)

[5] *BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No:111, s.239; *Nevsal-i Millî*, s.193; ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti Hakkında Muhtasar Malumat", *28-29 Kânûn-ı sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri*, Moskova, 1923, s.3.

Efendi'dir.[6] Annesi ise Samsun eşrafından Belediye Reisi Halil Hilmi Efendi'nin kızı Memnune Hanım'dır. Ailece asıl memleketleri Samsun'dur.[7]

Mustafa Suphi babasının memur olmasından dolayı ilk öğrenimini Kudüs ve Şam'da, orta öğrenimini ise Erzurum'da yapmıştır.[8] İstanbul'da Galatasaray Lisesi'ni bitirdikten sonra[9] İstanbul Hukuk Mektebi'ne girmiş ve 13 Mayıs 1322 (26 Mayıs 1906)de iyi derece ile mezun olmuştur.[10]

Bu arada 1901 yılında memuriyet hayatına da başlayarak uzun müddet "Şûrâ-yi Devlet Mülkiye Dairesi"nde kalem memurluğu yapmıştır.[11]

İstanbul Hukuk Fakültesi'den sonra Mustafa Suphi Paris'e giderek burada "Siyasal Bilgiler Mektebi (L'Ecole Libre des Sciences Politigues)"nde okumuş[12] ve bu okuldan 30 Haziran 1910 tarihinde mezun olmuştur.[13]

Mustafa Suphi bu okulda "Türkiye'de itibari zirâî teşkilâtının hal ve istikbâli" konusunda bitirme tezi yapmıştır. Bu tez Fransız ekonomik çevrelerinde ilgi top-

[6] Ali Rıza Efendi, 28 Eylül 1860 (12 Rebiyûlevvel 1277)'da, Giresun'da doğmuştur. (*BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No:57, s.73). Erzurum Vilâyeti Mektupçuluğu, Konya Valiliği yapmış (*Nevsal-i Millî*, s.193.) ve son olarak Şam ve Edirne Valiliklerinde bulunduktan sonra emekli olmuştur. Emekli olduktan sonra İstanbul'a yerleşmiştir. Çoruhlu'nun belirttiğine göre, Ali Rıza Efendi İstanbul Süleymaniye'deki evinde emekli olduktan sonra tam bir Müslüman-Türk ailesi hayatı geçirmiştir. (*ÇORUHLU*, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2).

G.K. Söylemezoğlu, Mustafa Suphi'yi Paşazâde Suphi olarak anmaktadır ki (Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, *30 Senelik Siyasi Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, Kısım: I, İstanbul, 1953, s.38), Ali Rıza Efendi'nin "Paşa" olduğuna dair tarafımızdan başka bir bilgi bulunamamıştır.

Bazı yazarlar ise Mustafa Suphi'nin babasının Arnavut olduğunu ileri sürmektedir. (Reha Oğuz TÜRKKAN, *Kızıl Faaliyet*, İstanbul, 1943, s.2; Ahmet Kemal VARINCA, "Mustafa Suphi'nin Macerası", *Meydan*, Sayı:55-1, (Şubat 1966), s.16; İlhan DARENDELİOĞLU, *Türkiye'de Komünist Hareketleri*, İstanbul, 1979, s.145; Fethi TEVETOĞLU, "Mustafa Suphi'nin Bakû'da Kurduğu: Türkiye Komünist Partisi (1)", *Türk Kültürü*, V/54, (Nisan 1967), s.61.) Ancak bu eserlerde Mustafa Suphi'nin babasının Arnavut olduğuna dair geçerli bir belge gösterilememiştir. Türkiye'de ve Azerbaycan'da yaptığımız arşiv çalışmalarında ve devrin matbuatı üzerindeki incelemelerimizde yukarıdaki iddiayı doğrulayacak en küçük bir bilgiye rastlayamadık. Ayrıca şunuda belirtmek gerekir ki, Mustafa Suphi "Türk Komünisti" olarak, Rusya'da ün kazanmıştır. Daha 1919 yılında, Bakû'da çıkan İran Komünist Fırkası'nın neşir organı olan Hürriyet Gazetesi "Namdar Türk İştirâkiyûnu" diye Mustafa Suphi'den söz etmektedir. (*Hürriyet* (Bakû), 25 Ağustos 1919.)

[7] *Nevsal-i Millî*, s.193.

İstikbâl Gazetesi'nin 30 Ocak 1921 tarihli sayısında, Mustafa Suphi'den "Samsun'un Hançerli Mahallesi'nden Mustafa Suphi" diye bahsedilmektedir. (*İstikbâl*, 30 Kânûn-ı sânî, 1337 / Ocak 1921).

[8] *Nevsal-i Millî*, s.193; ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti", s.3; Kerim SADİ (A.Cerrahoğlu), *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, İstanbul, 1994, s.547; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.98.

[9] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2.

[10] *BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No.111, s.239.

[11] *BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No.111, s.239.

[12] *Nevsal-i Millî*, s.193; ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti", s.3; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.98; SULTAN GALİYEV, "Mustafa Suphi ve Yapıtı", *Ant*, S.9, (Ocak 1971), s.50.

[13] *BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No.111, s.239.

lamış ve 1911'de Fransa'nın "Cenup İtibar-i Zirai Kongesi"nde dahi okunmuş, sonradan "Roma Milletlerarası Ziraât Enstitüsü"nde okunarak derc edilmiştir.[14]

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi çok iyi bir eğitim almış ve ekonomik meselelerde Avrupa'da bile dikkate alınacak çalışmalar yapabileceğini gösterebilmiştir. Paris'te iken Tanin Gazetesi'ne muhabirlik yaparak, ilk gazetecilik tecrübesini de edinmiştir.[15]

Mustafa Suphi'nin Paris'te bulunduğu yıllarda sosyalist olduğu bazı yazarlar tarafından ileri sürülmektedir. Mustafa Suphi'nin biyografisini veren Sovyet yazarlar, O'nun Fransa'da iken sosyalist fikirlerden etkilendiğini ve 1905-1907 Rus İnkılâbı'nın tesiri altında kaldığını,[16] hatta Paris'te iken II.Enternasyonal'in İcra Teşkilâtı ile ilişkiye girerek, Türkiye seksiyonunda çalıştığını[17] yazmaktadırlar.

"TKP'nin Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları" adlı broşürde M.Suphi'nin Paris'te okurken II.Enternasyonel'in Milletlerarası Sosyalist Bürosu'na bağlandığı ileri sürülmektedir.[18] Türkiye Komünist Teşkilatı'nda birlikte çalıştığı arkadaşı olan Ahmet Cevat Emre de, Suphi'nin bu dönemde sosyalist olduğunun söylendiğini belirtmektedir.[19] Bulgar Gazeteci Yazar D.Şişmanov'da Suphi'nin Paris'te sosyalist olduğunu yazmaktadır.[20]

Ayrıca İstanbul'a döndüğünde Osmanlı Sosyalist Fırkası'na üye olduğu kaydedilmektedir.[21] Ancak Mustafa Suphi'nin gerek Fransa'da iken sosyalist olduğu ve gerekse İstanbul'a geldiğinde Osmanlı Sosyalist Fırkası'na[22] girdiğini doğrulayacak tek bir geçerli belge gösterilememiştir.

[14] *Nevsal-i Millî*, s.193; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.99.

[15] *Nevsal-i Millî*, s.193.

[16] Y.BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", *Vaprosi İstorii İrana i Turtsii*, V, Bakû, 1966, s.63.

[17] A.M.ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba ve Turtsii 1918-1923*, Moskova, 1966, s.155; B.ÖMEROV-R.ŞAKİRBEYOV, "Ateşli Devrimci", *Ant*, Sayı: 9, (Ocak 1971), s.55.

[18] *TKP Doğuşu, Kuruluşu, Gelişme Yolları*, (Yurt dışındaki TKP'nin bir yayını), s.18.

[19] Ahmet Cevat EMRE, "1920 Moskovası'nda Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, Sayı:1, (1 Aralık 1964), s.91.

[20] ŞİŞMANOV, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, s.109.

[21] Zinyatulla NAVŞİRVANOV, " Sotsialistiçeskoye Dvijeniye v Turtsii", *Novıy Vastok*, No.2, Moskova, 1922, s.620; BAGİROV, "Türkiye'de Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.64; ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnoye Borba v Turtsii*, s.155; ŞİŞMANOV, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, s.109.

[22] Osmanlı Sosyalist Fırkası, 1910 yılında, İstanbul'da Hüseyin Hilmi tarafından kurulmuştur. Hüseyin Hilmi Fırka'nın başkanıdır. Diğer kurucu ve idarecileri ise, Namık Hasan, Pertev Tevfik, İsmail Faik ve Hamit Suphi Beylerdir. Osmanlı Sosyalist Fırkası'nın Programı 15 Eylül 1910'da Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı İştirak'te yayınlanmıştır. (*İştirak*, Sene:1, Numro:20, 2 Eylül 1326 (15 Eylül), s.281-284.) Osmanlı Sosyalist Fırkası için bakınız. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.31-36; Fethi TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler (1910-1960)*, Ankara, 1967, s.16-33; Münir Süleyman ÇAPANOĞLU, *Türkiye'de Sosyalizm Hareketleri ve Sosyalist Hilmi*, İstanbul, 1960, s.48-57;

Mete Tunçay, Mustafa Suphi'nin 1915'ten önce sosyalist olduğu hakkında ileri sürülen görüşlere katılmayarak şöyle diyor:[23]

"Suphi'nin bu devrede sosyalist olduğuna inanmak güçtür. Prof.Celestın Bougle'den çevirdiği İlm-i "İçtimâî nedir?" adlı kitap, İtalyanların Trablusgarp'a saldırmaları dolayısıyla kaleme aldığı "Vazife-i Temdin" başlıklı eser, yazı işleri müdürü olarak çalıştığı Ahmet Ferit (Tek)'in "İfham" Gazetesi ve bu gazetenin sözcülüğünü yaptığı "Millî Meşrutiyet Fırkası" sosyalizm ile pek ilgili olmayan şeylerdir. Bununla birlikte, Suphi Paris'teki öğrenciliği sırasında sol akımlara karşı ilgi duymuş ve Dr.Nevzat ve Dr.Şefik Hüsnü gibi, o da Jenan Javres'in parlak kişiliğinden etkilenmiş olabilir. Ancak, şurası besbellidir ki, Mustafa Suphi gönlünde sosyalistçe özlemler taşımışsa bile, İkinci Meşrutiyet Türkiyesi'nde İttihat ve Terakki istibdadına karşı girişilen genel özgürlük savaşının bir parçası olarak hareket etmekten daha ileri gidememiştir."

F.Tevetoğlu da, Mustafa Suphi'nin sosyalist olmadığı ve hiçbir sosyalist partiye katılmadığını Dr. Rıza Nur'dan şahsen öğrendiğini yazmaktadır.[24] Dr.S.Çoruhlu imzası ile yazan A.N.Kurat'da Suphi'nin bu dönemde sosyalist olmadığını ve onun Fransa dönüşünde tam bir aristokrat tavırları içerisinde bulunduğunu kaydetmektedir.[25]

Fransa'dan döndükten sonra Tanin, Servet-i Fünûn ve Hak gazetelerinde yazılar yazmıştır.[26] Kânun-ı evvel 327 (16 Aralık 1911)de Ticaret Mektebi'nde

---

Bezmi Nusret KAYGUSUZ, *Bir Roman Gibi*, İzmir, 1965, s.77-79; Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, İstanbul, 1988, s.247-255).

[23] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.99; Mete Tunçay ayrıca "Türkiye'de Sol Akımlar" adlı eserinde Mustafa Suphi'nin Hak Gazetesi'nde çıkan "Sosyalizm Cereyanları" başlıklı makalesine atıfta bulunarak şunları yazacaktır:

"Mustafa Suphi'nin daha Fransa'dayken sosyalist olduğu, Türkiye'de de sosyalist eylemlere karıştığı yolundaki iddialar, 2 Mayıs 1912 tarihli Hak Gazetesinde çıkan "Sosyalizm Cereyanları" başlıklı makalesi karşısında kesinlikle yalanlanmaktadır. Suphi, Köprülüzâde Fuat ve Celal Nuri Beylerin sosyalizm üstüne görüşlerini eleştirdiği bu yazısında, "hadisat-ı hazıra ile esasat-ı içtimâîyeyi mahkûm-u izmihlâl addederek şekl-i cemiyeti her ne suretle olursa tebdile-şekl-i müstakbeli ancak terhibten sonra tayin iddiasında olan sosyalizm gibi mevhûm bir meslek-i içtimâîye taraftarı olmaktan ise mevcut ve musaddak olan seyyie-i içtimâîyenin çare-i tedavisini aramak daha makuldur" demekle "huzur-u cemiyeti ihlâle mutasaddi bir hareket olması itibarıyla "hükümetin dikkatinin çekildiği sosyalizmin yanında, o da sosyolojiye (ilm-i içtimâî) ve ekonomi sosyale (iktisad-ı içtimâî) önem verilmesi gerektiğini ileri sürmektedir". (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.143.)

[24] TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.25-26.

[25] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika: 2.

[26] *Nevsal-i Millî*, s.193; Mustafa Suphi'nin bu dönemde Tanin, Servet-i Fünûn ve Hak Gazetesi'nde çıkan makaleleri genelde iktisatla ilgilidir. Ekim 1910-Aralık 1911 yılları arasında Servet-i Fünûn'da yazan Mustafa Suphi'nin "Trablusgarp ve İtalya Müstemlekât Politikası" ve "İtalya'nın Müstemlekât Meseleleri" adlı makaleleri dışında, bütün yazıları iktisat ile ilgilidir. (Bakınız. *Servet-i Fünûn*, XXXIX, XLII/1009, 1075, (22 Eylül 1336 (5 Ekim 1910)-15 Kânunu evvel 1327 (28 Aralık 1911). 1912 yılının ortalarına kadar Hak Gazetesi'nde çalışan Mustafa Suphi'nin bu gazetedeki makaleleri de iktisatla ilgilidir.

"Malûmat-ı Ticariye" muallimliğine tayin edilmiş,[27] ayrıca "Yüksek Muallim Mektebi" ve "Mekteb-i Sultani"de iktisat dersleri vermiştir.[28] Osmanlı Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti'nin 15 Eylül 1918'de, Canik Mutasarrıflığı'na gönderdiği bir yazıda, Mustafa Suphi'den[29] "Canik Mebus-ı Sabıkı Mustafa Suphi" diye söz edilmektedir ki, bunun doğru olup olmadığı tesbit edilememiştir.

Ayrıca Mustafa Suphi İstanbul'da, Trabzon eski Mebusu Hafız Mehmet Efendi ile birlikte bir yazıhane açarak, iş ortaklığı da yapacaktır.[30]

Bu dönemde Mustafa Suphi'yi İttihat ve Terakki'ye karşı olan muhalefet içerisinde görmekteyiz. Dr.S.Çoruhlu'nun belirttiğine göre İttihat ve Terakkicilere karşı Hürriyet ve İtilafçılar yanında yer alan Mustafa Suphi,[31] Ferit (Tek) ve Yusuf Akçura'nın kurduğu "Milli Meşrutiyet Fırkası'na katılır.[32] Bu fırka açıktan açığa "Türkçülük" yapan ilk siyasi partidir.[33]

Demekki, Mustafa Suphi, Fransa dönüşü sosyalizmin değil, Türkçülük akımının etkisi altındadır. O'nun Nevsal-i Milli'de yayınlanan "Türkçülüğün İstikametleri" adlı makalesinde de bu durumu gözlemek mümkündür.[34] Nitekim,

---

Suphi'nin bu gazetede yayınlanan makalelerinden "Sosyalizm Cereyanları" başlıklı yazısı dikkati çekmektedir. (MUSTAFA SUPHİ, "Sosyalizm Cereyanları", *Hak*, 2 Mayıs 1912.)

[27] *BOA*, Sicill-i Ahval Defteri, No:111, s.239.

[28] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 1966, Tefrika:2.

[29] *BOA*, Dah. Şif., D.91, Vesika:154.

[30] Trabzon'dan Bakû Kongresi için Azerbaycan'a gönderilmiş olan Trabzon eski Mebusu Hafız Mehmet Efendi, Bakû dönüşünde verdiği raporda, Mustafa Suphi'den "Pek kadim dostum ve ve bir buçuk sene kadar İstanbul'da yazıhane ortağım bulunan Mustafa Suphi" diye söz etmektedir, (*Genelkurmay Başkanlığı Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Dairesi Başkanlığı Arşivi*, A.1/4282, Kls.558, D.118/36, F.26-9).

[31] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2. Ancak Mustafa Suphi yıllar sonra kendilerinin Hürriyet ve İtilaf Fırkası ile hiç bir ilgilerinin bulunmadığını söylecektir. (MUSTAFA SUPHİ, "Kuyaş Gazetesine Cevap (Türkiye İşleri)" *Yeni Dünya* (Moskova), 18 Temmuz 1918.) Mustafa Suphi'nin de dahil olduğu Milli Meşrutiyet Fırkası'nın fikirleri Hürriyet ve İtilâf Fırkası'ndan tamamen farklı idi. Bu nedenle Mustafa Suphi'nin Hürriyet ve İtilâf Fırkası yanında yer alması ihtimali çok azdır. Hürriyet ve İtilâf Fırkası'nın da Milli Meşrutiyet Fırkası'na bakış açısı pek olumlu değildir. (Ali BİRİNCİ, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası*, İstanbul, 1990, s.186-187.)

[32] Nevsal-i Millî'de bu konuda şöyle yazılmaktadır:" (Mustafa Suphi) Bin üçyüz yirmi sekiz senesi zarfında Türklerin inkişafatı milliyeye hidmet etmek emeliyle, bazı Mebusan, muallimin ve muharririnden ve zevat-ı malume ile "Milli Meşrutiyetperver Fırkası"nın tesisine teşebbüs etmiş." (*Nevsal-i Millî*, s.193).

[33] Milli Meşrutiyet Fırkası 15 Temmuz 1912'de İstanbul'da kurulmuştur. (TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, I, s.351-355.)

[34] Mustafa Suphi bu makalesine şu soru ile başlamaktadır: "Osmanlı Tarihinin garip rüzgârıyla deprenerek, nihayet şu birkaç sene içinde, ufuklarda boralar, fırtınalarla uçan, savrulan sanki yerinden kopacak zannolunan bu yaprağında manzur "Türklük" şuurunun ehemmiyetini inkâr edecek kimse kaldı mı?" (*Nevsal-i Millî*, s.194.) Bu makale daha sonra Latin harflerine çevrilerek Aydınlık Dergisi'nde, dili sadeleştirerek de Yeni Ufuklar Dergisi'nde Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır. Bakınız. (*Aydınlık*, S.2, (Aralık 1968), s.162-164; *Yeni Ufuklar*, S.254, (Kasım 1974), s.11 vd.)

Sinop'tan kaçtıktan sonra Bakû'ya geldiğinde, amacının bir "Türklük Fırkası" teşkil etmek olduğunu kendisi söyleyecektir.[35]

a) Mustafa Suphi'nin Sinop'a Sürgünü ve Rusya'ya Kaçışı

Mustafa Suphi'nin İttihat ve Terakkicilerle mücadelesi 1912'de, "Milli Meşrutiyet Fırkası"nı kurmak amacıyla İfham Gazetesi'nin çıkarılmasıyla başlamıştır.[36] İttihat ve Terakki Hükümeti'nin siyasetine muhalif yazıların çıktığı İfham Gazetesi'nin sahibi Ferit (Tek) Bey, sorumlu müdürü ise Mustafa Suphi'dir.[37]

Haziran 1913'de, Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın kendisine yapılan bir suikast sonucu öldürülmesi[38] üzerine, İstanbul'da bir çok tutuklamalar meydana gelmiştir. İfham Gazetesi'nde çıkan bir yazı, bu suikastle ilgili görülmüş, ancak yeterli delil olmaması yüzünden İfham sahibi Ferit Bey ve sorumlu müdürü Mustafa Suphi cezaya çarptırılmamışlarsa da, resmi vazifelerinden tecrid edilerek diğer muhalifler ile birlikte Sinop'a sürgün edilmişlerdir.[39] İttihat ve Terakki Hükümeti'nin kendilerine son zamanlar da sert muhalefet yapanlara karşı, bu suikast olayından azami derecede yararlandığı anlaşılmaktadır. Zira olayla ilgisi olsun olmasın İttihatçılara muhalif olanların hemen hepsi sürgüne gönderilmiştir.[40]

Mustafa Suphi yıllar sonra, Moskova'da iken, Rusya'da bir gazetede hakkında çıkan bir yazıya cevap verirken, Mahmut Şevket Paşa olayına da değinmektedir. Bu yazısında Mahmut Şevket Paşa'nın İttihatçılar tarafından Sadrazamlığa nasıl getirildiğini, Mahmut Şevket Paşa ile kendilerinin nasıl iyi ilişkileri olduğunu ve bu

[35] *İkbal* (Bakû), 24 Temmuz 1914.

[36] ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi'nin Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti", s.3.

[37] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul,* 2 Temmuz 1966, Tefrika:2. Milli Meşrutiyet Fırkası, İfham Gazetesi'ni yayınlayarak sesini duyurmaya çalışmıştır. Ancak İfham, Mahmud Şevket Paşa'nın Sadârete geçmesinden sonra hükümetin müdahaleleri yüzünden neşriyat hayatını zorlukla sürdürmüştür. Divan-ı Harb-i örfî tarafından kapatılan gazeteye, daha sonra tekrar izin verilmiş, fakat İstanbul Muhafızı Cemal Paşa'nın emriyle kısa bir müddet sonra yeniden kapatılınca, yerine yine Ahmet Ferit tarafından Vazife (Mesûl Müdürü Mustafa Suphi) adıyla yeni bir gazete çıkarılmaya başlanmıştır. İlk sayısında Sebahaddin Bey'in imzası bulunduğundan ötürü Mahmut Şevket Paşa tarafından bu gazete de kapatılmıştır. (BİRİNCİ, *Hürriyet ve İtilâf Fırkası,* s.188; "Mahmut Şevket Paşa'nın Günlük Not Defteri", *Hayat,* S.8, (1965), s.14.)

[38] Sadrazam Mahmut Şevket Paşa'nın öldürülmesi hakkında bakınız. (Ahmet Bedevi KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* İstanbul, 1956, s. 527-530; TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler, III,* s.137-140; CEMAL PAŞA, *Hatıralar,* Tamamlayan ve Tertipleyen: Behçet Cemal, İstanbul, 1959, s.47-53; *Meclis-i Mebusan Zabıt Ceridesi,* 1330 (1914), Devre:111, İçtima Senesi:1, 32.İçtima, s.210-217.)

[39] *Nevsal-i Millî,* s.193; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul,* 2 Temmuz 1966, Tefrika:2; VARINCA, "Mustafa Suphi'nin Macerası", s.16; REFİ' CEVAD (ULUNAY), "Zavallı Mustafa Suphi", *Alemdar,* 29 Nisan 1921); Mahmut GOLOĞLU, *Erzurum Kongresi,* Ankara, 1968, s.155.

[40] Hikmet BAYUR, " Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", *Belleten,* XXXV/140, (Nisan 1971), s.589; Şevket Süreyya AYDEMİR, "M.Suphi Olayı Hakkında", *Milliyet,* 21 Temmuz 1971.

dönemde İttihatçılara karşı İstanbul'da oluşan muhalefetin sebeplerini anlatmış, Paşa'nın öldürülmesi ile ilgili olarak İttihatçıları suçlayarak, şunları kaydetmiştir:[41]

"(İstanbul'da İttihatçılara karşı) muhalefet kuvvet buluyordu. Böyle bir zamanda İttihatçılar Nazım Paşa taraftarlarının umumiyetle Mahmut Şevket Paşa ve arkadaşlarına karşı suikast tertibinde bulunduklarını haber aldılar. Suikast mürettipleri arasına hafiyeler sokmağa muvaffak olmuştular.

"Suikast Mahmut Şevket Paşa ile Talat, Enver, Cavîd, Cemallerin aynı gün ve saatte katlolunmaları yolunda tanzim olunmuştu. İttihatçılar bunu pek iyi bildiler. Ve fırsattan istifade ile memlekette terör devri açmak ve intihapları bu sayede istedikleri gibi yaparak hükümet sandalyelerini her ne de olsa terk etmemek siyasetini takip ettiler. Muayyen aynı gün ve saatte Mahmut Şevket Paşa öldürüldü. Şu kadar ki bu zamanda, ne Talat, ne de Cavid yerlerinde yoktu. İş biçare Mahmud Şevket'in katliyle nihayet buldu. İstanbul'da ve vilâyette ne kadar muhalif partiler varsa, genç veya ihtiyar, liberal veya muhafazakâr, sosyalist veya kapitalist farksız surette toplanıp hapsolundular. Sonra bu siyasi esirler yer yer memleketin her tarafına sürüldüler.

"Şimdi ikide bir de her tarafa ve her neviden muhalif Türk politikacılarına karşı Mahmut Şevket Paşa'nın katlinden bahseden İttihatçılar ne vaziyette kalıyor? Yaptığı pisliği örtmek için çabalayan kediler gibi küllü ocakları eşelemeye lüzum yok. Bu hususta Mahmud Şevket Paşa'nın hatunu ve kayınbiraderi, Kapu ağası vakaya şahiddirler. Katlden üçgün evvel merhum Mahmut Şevket Paşa aleyhinde İttihatçıların bir tertibi olduğunu bunlar bizzat hissetmişler ve katlden sonra feryad-ı figan ile hakikatı yakınlarına anlatmışlardır. İttihatçılar böylece fikirlerine ba'zan itiraz eden Mahmud Şevket Paşa'yı muhaliflerine öldürtmüşler ve bu vasıta ile memleketteki bütün muhalif firka teşkilâtları ortadan kaldırarak, Türkiye'ye hakim olmuşlardı. Sizi gidi ihanetkâr katiller! Mahmut Şevket Paşa'yı Mülazım Kâzım, Topal Tevfik'den ziyade sizin hainliğiniz mahv ve ifnâ' etti. Siz onu öldürmeye yol verdiniz. Sizin için o kadar fedakârlık eden bir adamı sokak ortasında köpekler gibi öldürttünüz, bir de son dakika-i hayatına kadar kendisine belki siyasî dostlukta da bulunmuş olan bizlere karşı utanmadan Mahmut Şevket'in katli meselesinden bahsediyorsunuz. Ve bizi katılmakla itham etmek istiyorsunuz. İşte size katlin, cinayetin, hiyanetin mahiyeti! İttihatçıların bu hali bütün insaniyet ve bütün kâinat tarafından alçaklıkla yad olunacaktır. Şimdi düşününüz, muhakeme ediniz karîler! Mahmut Şevket Paşa'nın katili kimdir?"

Mustafa Suphi ve Ferit (Tek) Bey'den başka, Sinop'a sürülenler arasında Ahmet Bedevi (Kuran), Amasya Mebusu İsmail Hakkı Paşa, Refik Halid (Karay),

[41] MUSTAFA SUPHİ, "Kuyaş Gazetesine Cevap", *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.

Dr.Celal Paşa, Refi' Cevat (Ulunay), Pehlivan Kadri Bey, Diyanet İşleri müdürlerinden Abdulkadir gibi ma'rûf şahsiyetlerde bulunmaktaydı.[42]

Mustafa Suphi Sinop'ta hayatını geçirmekte iken bir ara İstanbul'a geri gönderilmiş ise de, daha sonra yeniden Sinop'a sürülmüştür.[43] Suphi'nin bu ikinci sürülüşünden sonra buradan kaçmak için çalışmalar yaptığı anlaşılmaktadır. Bu sürgün hayatında serbestçe hareket etmek, gezmek, ahbapları görmek, konuşmak mümkün olmakla birlikte, tabii burası yine de sürgün ve hapis addedilmekte idi. Bu serbestliğe rağmen sürgünlerin kaçmalarını önlemek için gerekli tedbirler alınmıştı.[44]

A.Bedevi Kuran, Sinop'ta sürgünde bulunduğu günlerde Mustafa Suphi'nin fikir, faaliyet ve Sinop'tan niçin kaçmak isteği hakkında şunları anlatmaktadır:[45]

"İfham Gazetesi sahiplerinden Mustafa Suphi Bey, İttihat ve Terakki Hükümeti'nin amansız aleyhtarlarından biri idi. Bu zat itimat ettiği arkadaşlardan bir teşekkül vücuda getirmeğe çalışıyordu. Evvela bir Türk ve İslâm Farmasonluğu teşkilini, İttihat ve Terakki Cemiyeti'nin beynelminel farmasonluğuna karşı "Milli bir Farmasonluk" kurumunu tecrübe etmek istedi. Pek mahdut olmakla beraber birkaç arkadaş bu noktada birleştik. Bunda takip edilen gaye perde arkasında siyasî roller oynamak ve hükümetin sükûtunu mümkün kılacak kuvvetli bir teşekkül vücuda getirmekti. Bu fikir bir kere ortaya atılmış, benimsenmişti. Şimdi fikri yaymağa çalışmak, neşriyat yapmak ve bunun için Sinop'tan kaçmak lâzımdı."

A.B.Kuran, Suphilerin Sinop'tan kaçış hikâyesini ayrıntılı olarak anlatmıştır. Buna göre, Sinop'tan kaçmak için Suphi 7-8 arkadaşı ile birlikte bir plân yapmışlardı. Gidilecek yer Rusya idi. Kaçış için kendilerine bazı kayıkçılar yardım edecekti. Denize açıldıktan sonra Rusya'ya giden bir gemiye binilecekti. Ancak bu kaçış esnasında bir çok aksilik çıkmış ve nihayet bir yelkenliyi silah tehdidiyle Sivastopol yakınlarına gitmeye zorlamışlar ve sahile çıkarak Rus makamlarına teslim olmuşlardır.[46] A.B.Kuran'ın bu anlattıklarına rağmen Dr.Samih Çoruhlu kaçı-

[42] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.548; SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.116.

[43] REFİ' CEVAD, "Zavallı Mustafa Suphi", *Alemdar*, 29 Nisan 1337 (1921).

[44] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 2 Temmuz 1966, Tefrika:2.

[45] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.549-550.

[46] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğunda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.550-561; Bu kaçışla ilgili olarak Alemdar Gazetesi'nde şunlar yazılmaktadır. "Suphi Erkân-ı Harp Binbaşısı Nevres Bey'in ihzar ettiği firar tertibatına iştirak etmiş, bombacı Lütfü Bey merhum ile Ahmed Bedevi, Valide Kıraathanesi Müdürü Raşit Beylerin dahil oldukları oniki refiki ile bir gece büyük bir balıkçı kayığına binerek Rusya'ya firar etmişti." (REFİ' CEVAD, "Zavallı Mustafa Suphi", *Alemdar*, 29 Nisan 1337 (1921); TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.143; Kaçış hikayesi için ayrıca bakınız. ZİYA ŞAKİR, "İttihat ve Terakki Nasıl Doğdu?", *Son Posta*, 25 Ağustos 1934; A.B.KURAN, *İnkılâp Tarihimiz ve İttihat ve Terakki*, İstanbul, 1948, s.292-296.)

şın içyüzünün belli olmadığını yazmakta ve bu işte Rus Gizli Teşkilâtı'nın parmağı olabileceğini ima etmektedir.[47]

b) Mustafa Suphi Kırım'da

Önceki konuda belirtildiği gibi, Mustafa Suphi, Sinop'taki sürgün hayatı devam ederken, 12 arkadaşı ile birlikte, buradan küçük bir tekne ile 24 Mayıs 1914'de kaçmışlar ve 29 Mayıs'ta Balaklava'ya çıkarak buradan Sivastopol'a gelmişlerdir.[48] Sivastopol'da Kırım Türkleri tarafından oldukça samimi karşılanmışlar ve iltifat görmüşlerdir. Mustafa Suphi ile birlikte Kırım'a kaçanlar arasında bulunan A.B.Kuran, Kırım Türklerinin kendilerini nasıl karşıladığını şöyle anlatıyor:[49]

"Tatarlar evlerine çağırıyorlar, İslâm ağniyası (zenginleri) ziyaretimize geldikçe muavenete hazır olduklarını ve hizmet ifasını vazife telakki ettiklerini söylüyorlardı. Lokanta sahibi para almaz, her masada votka veya bira ikramına maruz kalırdık."

N.A. Subayev'in yazdığına göre, Kırım'da ve Petersburg'daki birçok gazetede bu kaçış olayı hakkında yazılar çıkmıştır. Bunlardan Rusça "Kırım Habercisi" 30 Mayıs tarihinde "Türk Siyasi Mültecileri Sivastopol'da " başlıklı haberinde, Mustafa Suphi'nin mücadele arkadaşlarıyla birlikte söz konusu gazeteyi ziyaret ettiğini bildiriyordu. Mustafa Suphi bu ziyaret esnasında nasıl kaçtıklarını, Türkiye'deki Jön Türk rejimine karşı muhalefetin durumunu ve kendilerinin gelecekteki plânlarını anlatmıştı. Petersburg Gazetesi "Reç" (Söz) ise aynı gün Sivastopol'dan aldığı bilgilere dayanarak kaçaklar hakkında kısa bir haber yayınlamıştı. 31 Mayıs tarihli "Petersburg Kuryesi" ve daha sonra "Kazan" adlı gazetelerde de onlar hakkında ayrıntılı bilgi verilmişti.[50]

Sinop'tan kaçarak Kırım'a gelen bu insanlara polisin de ses çıkarmadığı, ancak gözetim altında tutarak onları "Kazan" gazetesi binasına yerleştirdiği yine Subayev tarafından belirtilmektedir.[51]

[47] Dr.Samih Çoruhlu (Akdes Nimet Kurat) bu konuda şunları kaydetmektedir: "Kaçış işinin iç yüzü belli değildir. Rus Gizli Teşkilâtının bu işte parmağı olup olmadığı da pek anlaşılmıyor. Bu sıralarda gerek İstanbul'da ve gerekse Odesa'da Gizli Rus Teşkilatı Türkiye'deki olaylarla yakından ilgilenmekte ve Odesa'da birçok "Türk Siyasi Mültecisi"ni himaye etmekte idi". (ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul,* 3 Temmuz 1966, Tefrika:3.)

[48] N.A.SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", Türkçesi: Mehmet Fehmi İMRE, *Tarih ve Toplum,* XVII/102 (Haziran 1992), s.330-10.

[49] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele,* s.554.

[50] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.330-10.

[51] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.330-10.

Mustafa Suphi'nin Kırım'a kaçış amacının, oradan Avrupa'ya geçmek olduğu bazı yazarlar tarafından belirtilmesine karşın,[52] A.B.Kuran, Suphi'nin daha Sinop'ta iken, kendisine Kafkasya'ya geçmek ve orada bir gazete çıkarmak istediğini söylediğini yazmaktadır.[53] Böylece İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı muhalefetine devam edebilecekti. Diğer arkadaşları Avrupa'ya geçerken Mustafa Suphi'nin Kırım'dan Bakû'ya gitmesi ve buradaki bazı gazetelerde makaleler yazması Kuran'ın söylediklerini doğrulamaktadır.

N.Subayev, Mustafa Suphi'nin Kırım'a geldiğinde bu sırada Bahçesaray'da oğluyla birlikte Tercüman Gazetesi'ni çıkaran İsmail Gaspralı[54] ile de tanıştığını yazmaktadır. Mustafa Suphi'nin muhacir arkadaşlarıyla birlikte Tercüman Gazetesi'ni ziyaret ettiğini ve Gaspralı'nın onlara Bahçesaray'ı gezdirdiğini ve Mustafa Suphi'ye Rusça öğrenmesini tavsiye ettiğini kaydederek, "Suphi'nin Bahçesaray'da en çok bankalara ilgi gösterdiğini" belirtmektedir. Bu arada 8 Haziran'da Tercüman Gazetesi Mustafa Suphi ile bir röportaj yapmıştır. Bu röportaj esnasında Mustafa Suphi, Türkiye'deki vaziyetle ilgili olarak tafsilatlı bilgiler vermiş ve birlikte olduğu arkadaşlarını tanıtmıştır.[55]

Mustafa Suphi Temmuz 1914'de, Kırım'dan ayrılarak Bakû'ya gitmiştir.[56]

c) Mustafa Suphi Bakû'da

Mustafa Suphi'nin Rusya'da, Kırım'dan sonra ikinci durağı Bakû olmuştur. A.B.Kuran'ın belirttiğine göre, Suphi Kafkaslara geçecek ve burada bir gazete çıkaracaktı.[57] Belki de Bakû'ya gelmesinin bir sebebi de bu idi. Mustafa Suphi bu iste-

[52] ŞİŞMANOV, *Türkiye'de İşçi ve Sosyalist Hareketi*, s.109.

[53] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.561.

[54] İsmail Gaspralı (1851-1914) sadece Rusya'da değil, bütün Türklük aleminde büyük tesir yaparak Türkçülük ceryamna hız veren en önemli Türk aydınlardan biridir. İ. Gaspralı fikirlerini "Dilde, Fikirde, İşte birlik" şeklinde sloganlaştırarak, bütün Türklerin anlayabileceği ortak edebi dilin geliştirilmesi ve bununda sadeleştirilmiş İstanbul Türkçesi olması konusunda ısrarla durmuştur. Moskova'da eğitimini yapmış, Türkiye'de ve Fransa'da bulunmuş olan İ.Gaspralı, fikirlerini yaymak amacı ile 1883 yılında Kırım'da Tercüman Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır. İsmail Gaspralı hakkında bakınız. (Mehmet SARAY, *Türk Dünyasında Eğitim Reformu ve Gaspralı İsmail Bey (1851-1914)*, Ankara, 1987; Cafer Seydahmet KIRIMER, *Gaspralı İsmail Bey*, İstanbul, 1934; KÖPRÜLÜZADE M.FUAT, "İsmail Bey Gaspirinski", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II, (1933), s.154; Yusuf AKÇURAOĞLU, "Türklerin Büyük Muallim ve Muharrir-i İsmail Bey Gaspirinski ", *Türk Yurdu*, Yıl:1, Sayı:22, (6 Eylül 1328 / 19 Eylül 1912), s.690-695; Serge A. ZENKOVSKY, *Rusya'da Pan Türkizm ve Müslümanlık*, Çev: İzzet Kantemir, İstanbul 1983.)

[55] Mete TUNÇAY, " Mevlevizade Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Bakû'ye Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü", *Tarih ve Toplum*, XVII/102, (Haziran 1992), s.9; Mete Tunçay, N.Subayev'in Yıldız Jurnali'nde çıkan (İki aylık içtimai, siyasi ve edebi jurnal - Özbekistan SSR Yazıcıları Birliğinin Organı (10.sene) 1989, No:4, Temmuz-Ağustos "Medeniyetimiz Tarihinden" s.128-129), "Mustafa Suphi ve Tercüman Gazetesi" başlıklı yazısını burada aynen alıntılarla özetlemiştir.

[56] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11.

[57] KURAN, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İnkılâp Hareketleri ve Milli Mücadele*, s.561.

ğini gerçekleştirememiştir, ama Bakû'da birçok gazetede makaleleri yayınlanmıştır. Mustafa Suphi Temmuz 1914 başlarında Kırım'dan Bakû'ya gitmek üzere ayrılmış[58] ve 23 Temmuz 1914'de Bakû'ya ulaşmıştır.[59] Gelişinin ertesi günü İkbal Gazetesi'ni ziyaret eden Mustafa Suphi hakkında, bu gazetede şu bilgiler verilmişti:[60]

"Mustafa Suphi Beyefendi Avrupa'da itmâm-ı tahsil etmiş, fikri açık Türk gençlerindendir. Meşrutiyetten sonra İstanbul'a kayıtmış ve "İfham" Gazetesi'ni neşre başlamıştır.

"Mustafa Suphi Beyefendi'nin fikri Osmanlı dahilinde bir "Türklük Fırkası" teşkil etmek ve Anadolu Türklerini terbiye etmek imiş."

Gazeteyi ziyaret esnasında Avrupa'da başlayan savaştan sohbet açılınca, Mustafa Suphi Türklerin bu savaşa karşı nasıl bir vaziyet alacağı konusunda şunları söylemiştir:[61]

"İfham gazetesi Balkan Muharebesi'ne bile razı değildi. Muharebe aleyhine birçok makaleler neşretti. Zira bugün Türkler muharebe ile hiçbir iş göremezler. Onlara istirahat lâzımdır. Bu sözü şimdi de tekrar ediyoruz. Bugün Osmanlı'da muharebeye gidecek artık kişi (erkek) bile kalmadı. Köylerimizde yalnız çocukları, kadın ve ihtiyarları görmek olur. Biz zannetmeyiz Türkiye'ye bir taraftan bir hücum vâki' olmadığı halde Türkler muharebe etsinler."

Mustafa Suphi'nin bir ay kadar Bakû'da kaldığı anlaşılmaktadır. Bu süre içerisinde Bakû'da çıkmakta olan İkbal ve Basiret Gazetelerinde makaleler yazmıştır. İlk makalesi 27 Temmuz 1914 tarihli İkbal Gazetesi'nde "Türkiye'nin Menfaat ve Selâmeti" başlığıyla yayınlanmıştır.[62] Mustafa Suphi bu makalesinde, Avrupa'da başlayan savaş karşısında Türkiye'nin nasıl bir vaziyet alacağını tartışmış ve acaba Türkiye de Avrupa Muharebesi'ne mi girmek istiyor? yoksa askıda kalan Yunan meselesini mi hal etmek niyetindedir? sorularına cevap vermeye çalışmıştır.Yunan meselesi ile ilgili olarak şöyle demektedir:

[58] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11.

[59] *İkbal* (Bakû), 24 Temmuz 1914.

[60] *İkbal*, 24 Temmuz 1914.

[61] *İkbal*, 24 Temmuz 1914.

[62] MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye'nin Menfaat ve Selâmeti", *İkbal*, 27 Temmuz 1914; Mete Tunçay, rivayeten verdiği bilgiye göre, Mustafa Suphi'nin Bakû'da çıkan ilk makalesi 24 Temmuz 1914'de, "Türkiye'nin Heyri ve Bütövlüğü" adıyla İkbal Gazetesi'nde yayınlandığını belirtmektedir. (TUNÇAY, "Mevlevizade Mustafa Suphi'nin 1914 Yazında Kırım'dan Bakû'ye Gidişi ve Güzün Rusya İçlerine Sürülüşü", s.329-9) Ancak 24 Temmuz 1914 tarihli İkbal Gazetesi'nde, bu başlıkla bir makalesi olmadığı gibi, daha sonraki tarihlerde de bu adla Bakû'da bir yazı çıkmamıştır. Fakat yukarıda belirttiğimiz "Türkiye'nin Menfaat ve Selâmeti" başlıklı Mustafa Suphi'nin makalesi hakkında Kırım ve başka yerlerde özetle bilgi verildiği nazara alınırsa, bu makalenin adının, kelimelerin bölgesel kullanım farklılıklarından dolayı "Türkiye'nin Heyri ve Bütövlüğü" şeklinde değiştirilmiş olması ihtimal dahilindedir.

"Yunan ile olan mesele için sözü uzatmadan demeli ki, bugün Türkiye tarafından yapılacak birşey yoktur. Çünkü dünyanın böyle azim bir kasırgaya tutulduğu sırada Türkiye'nin ata toprağı olan Küçük Asya'yı (Anadolu'yu) bırakıpta askerini Bulgariya'dan geçirip Yunanistan'a boşaltması kadar akılsız ve ihtiyatsız bir hareket olamaz. Bu karadan Yunan üzerine yürüyüp adaları kurtarmak ihtimali, denizden ise hazırlık tamam olmadığından bahse bile lüzum yok. Demekki Türkiye'nin hesabında şimdilik bir Yunan meselesi bulunamaz. Yunan ise fırsattan istifade ile zaten öz elinde olan adaları almaya çalışacağı ihtimal dahilindedir. Buna karşı da Türkiye'nin şimdilik kör ve sağır olması gerek."

Avrupa Muharebesi'ne Türkiye'nin katılması konusunda ise Suphi görüşlerini şöyle dile getiriyor:

"Gelelim Türkiye'nin Avrupa davasına koşulmasına; Türkiye davaya karışınca ya İttifak-ı Müsellese veya İtilâf-ı Müsellese yardım edecek. Fakat hangisine? Yardım bir devletten ya (alelfevr) birdenbire sadrolurki, bir menfaate müstenid demektir. Veyahutta evvelce düşünülmüş, taşınılmış da bir muahede ile kararlaştırılmıştır ki, bunda da karşılıklı menfaatlerin bulunması tabiidir. Şimdi Türkiye'nin en büyük menfaati-evvelce de söylediğim gibi- Türk Milleti'nin rahat ve asayiş ile tarlasında, dükkânında,ocağında çalışmasıdır. Şimdiki Türkler için, devletçe fütuhat kapısı kapanmış ve milletçe teşkilât yolu açılmıştır. Ali Paşa merhumun altmış sene evvel anladığı bu hakikatı bugünkü Genç Türkler iyice bilmelidirler. Türkiye, milletine ne kadar asayiş verirse, özüne o derece iyilik etmiş olur. Halbuki Türkiye geçmiş felaketleri yeni yeni duymaya başlıyor. Bir hançer darbesiyle düşüp bayılan bir insanın acıyı ayıldıktan sonra duymağa başlaması gibi. Balkanlarda harp eden Türk civanları, ana ocaklarına yeni kavuştular. İki yıldan beri ancak ilk sefer sürebildikleri tarlaları yeşermeğe yeni yüz tuttu. Devlet hazinesi Fransa'dan yaptığı borç parayı tamemen ele geçiremedi. Memleket bankaları işlerini henüz yoluna koyamadılar. Tacirler büyük sıkıntı içinde ilh. Birçok acı hikâye kaldı ki, bu harp bir kere düşünmeli, ne mahiyette bir harp. Nasıl bir dava, nasıl bir herc ü merc. Yirmibeş milyon asker Avrupa üstünde silâh çekip, at oynatacak. İhtimal ki mukaddes kitapların en eski ve en yeni tarihlerin kaydetmediği felaketlerin önünde bulunuyoruz. Bu düşünceler karşısında-Türkiye'nin menfaat ve selâmeti özünü Asya sahilinde tutunabilmesidir-kararını vermekte kimse tereddüt edemez."

Mustafa Suphi, bütün bu olumsuzluklar içinde Türkiye'nin menfaat ve selâmetinin bu davaya (Avrupa Muharebesi'ne) karışmamak olduğunu ise şöylece belirtiyor:

"Türkiye'nin menfaat ve selameti bu dehşetli davaya koşulmamaktır. Buna ahden bir mecburiyeti de yoktur. Bitaraf kalması ise hem menfaati, hem de altı yıllık siyaseti muktezasıdır. Türkiye'nin bu muktezaya göre, hareket edeceğinden ümid varım. Türkiye böylece hem öz millet ve kuvvetini boş yere harc ve israftan çekinen

ve ırağı gören, hemde siyasetindeki istikâmeti gözeten bir memleket ve devlet hissiyatıyla yaşar. Türkiye'nin hal-i hazır seferberliğindeki manaya gelince; bunun Hollandiya, Danya, İsveçya gibi sulhperver küçük hükümetler tarafından bile tevessül olunan ihtiyat tedbirlerinden olduğu aşikârdır."

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi, Türkiye'nin bu günlerde seferberlik ilân etmesini bir ihtiyat tedbiri olarak görmekte, Türkiye'nin "Avrupa Muharebesi" gibi bir savaşa karışabileceğine ihtimal vermek istememektedir.

Mustafa Suphi'nin yine İkbal Gazetesi'nde, 29 Temmuz 1914'de, "Türklerle Bulgarlar Üçüncü Balkan Harbi'ne Sebep Olacaklar mı?" başlıklı makalesi çıkar.[63] Bu makalede Suphi, Bulgaristan'ın Balkanlardaki emelleri ve Türklerle işbirliği içinde Balkanlarda yeni bir savaş çıkarması ihtimali üzerinde durmaktadır. Böyle bir ihtimalin Balkanlarda bütün devletleri Avrupa Savaşı'na çekebileceğini, sonuçta hem Bulgaristan'ın, hem de Türkiye'nin zararlı çıkacağını belirten Suphi, "Türkiye'nin Bulgaristan'ın eteğine yapışarak böyle bir işe koşulmasının son derece tehlikeli ve abes olacağını kaydeder. Sonuç olarak ta, "Gerek Bulgariya'nın, gerek Türkiye'nin Balkanlarda silah patlatmaya cesaret edemeyeceklerini zannettiğini" söyler.[64]

İkbal Gazetesi'nin 1 Ağustos 1914 tarihli sayısında çıkan "Türkiye'nin Maliyesi (Harp ve İflas karşısında)" başlıklı makalesinde[65] Mustafa Suphi, Türkiye'nin geçen son iki yılda uğradığı Trablusgarp ve Balkan felaketlerinden sonra, biriken borçlarını temizlemek ve yeni bir hayata başlamak için Fransa ile 800 milyon Franklık bir istikraz antlaşması imzalaması üzerinde durarak, Osmanlı Maliyesi'nin vaziyeti hakkındaki fikirlerini ifade etmektedir. Mart ayında imzalanan bu borçlanma antlaşmasının önceki borçlanmalara göre Osmanlı Devleti'ne, yüzde yirmibeş gibi bir oranda, daha fazla zarar getirdiğini kaydeden Suphi, ancak asıl önemli olanın, bu borçlanmadan Türkiye'nin eline ne kadar miktar para geçeceği ve bu paradan ne kadarının Türkiye hazinesinde kaldığı meselesi olduğunu vurgulamıştır. Suphi, bu 800 milyon Frank'tan çok az bir miktarının hazineye kalacağını, bütün Osmanlı hazinesinde ancak bir kaç milyon lira olduğunu tahmin ettiğini belirtmiş ve bu birkaç milyonun Avrupa Harbi gibi koca bir buhran karşısında ne ehemmiyeti var? diye sormuştur. Osmanlı Maliyesi hakkında önemli bilgiler de veren Suphi, makalesini şöyle bitirmektedir:

[63] MUSTAFA SUPHİ, "Türklerle Bulgarlar Üçüncü Balkan Harbine Sebep Olacaklar mı?", *İkbal* 29 Temmuz 1914

[64] MUSTAFA SUPHİ, "Türklerle Bulgarlar Üçüncü Balkan Harbine Sebep Olacaklar mı?", *İkbal* 29 Temmuz 1914.

[65] MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye'nin Maliyesi (Harp ve İflas Karşısında)", *İkbal*, 1 Ağustos 1914.

"İçtimâî ve iktisadî hali malûm, maliyesi ise şu vaziyette olan bir memleket ve devlete ne derece ihtiyatlı bir siyaset, bir siyaset-i dahiliye ve bir siyaset-i hariciye takip etmek ve bunların muhassalası olarak nasıl bir vaziyet-i askeriye almak lâzımdır. Bu anlaşılması güç olmayan bir meseledir. Hayatı suret-i umûmiyede sulh ve asayişa merbut böyle bir devlet için, şu Avrupa herc ü mercünde en büyük fedâkârlıklarını ancak bu işe bulaşmamak için yapmak, mukadderatına hakim olduğu hey'et-i içtimaiyeye ictîmâen, iktisaden ve mala bir kat daha rahnedar etme(me)ğe çalışmak mukaddes bir cehd ve ictihâd değil midir?

"Türkiye'nin Trablus ve Balkan Harplerinden sonra, şu sırada yeni bir harp ile yeni bir maceraya tutulması, ikinci bir (iflas-i malî)nin kapısını çalması demektir. Rusya ile harbi takip eden birinci iflasta divan-ı umumiye idaresiyle Türk hazinesine çenber vuran Avrupa; bu defa o hazinenin anahtarlarını öz eline alabilir. Bu hal ise Türkler için en büyük izmihlâldir."

Bakû'da şimdiye kadar devamlı olarak İkbal'de yazıları çıkan Mustafa Suphi'nin 9 Ağustos 1914'de, "Basiret" Gazetesi'nde, "Türkiye'nin Dahili İşleri" başlıklı makalesinin yer aldığı görülmektedir.[66] Önceki makalelerinde Türkiye'nin harbe girmek istemeyeceği ve böyle yanlış bir siyaset uygulayamayacağı görüşünde olmasına karşın, İstanbul'dan alınan bazı haberlerin Bakû Gazetelerinde çıkmasından dolayı, Mustafa Suphi'nin bu makalesinde, Türkiye'nin harbe girebileceği, İttihat ve Terakki Hükümeti'ndeki bazı şahsiyetlerin Türkiye'yi bir maceraya sürükleyebileceği endişesine kapıldığı hissedilmektedir.

Dahiliye Nazırı Talat Bey'in ve daha sonra Petersburg Sefareti'ni vekâleten idare eden Lahey Sefiri Fahrettin Bey'in, İstanbul Gazetelerine Türkiye'nin Rusya'ya karşı sulhperver emeller beslediğini ve seferberlik ilânının umumî tedbirlerden ibaret olup, Osmanlı hududundan emin olmak lâzım geldiği hakkında münasip bir lisan ile beyanatlar vererek, teminatta bulunmalarına rağmen, bir kısım İstanbul Gazetelerinde Rusya ile harbe taraftar makaleler neşredilmesinin nazarı dikkati çektiğini belirten Mustafa Suphi, bu durumu şöyle yorumlamaktaydı:

"Türk Gazetelerinden bir kısmının bu vadideki (savaş taraflısı) neşriyatı bir cihetten Alman Acentalarının bir veya diğer türlü teşvikatına atf olunsa da, esas itibarıyla memlekette ve hususiyle hükümet ricalı arasında faaliyette bulunan bir harp ceryanının aksi olduğunda şüphe edilemez. Bunun hilâfını ecnebi matbuat ve ecnebi siyâsiyûna karşı iddia ve ispat güç bir iştir."

Mustafa Suphi daha sonra sözü Enver Paşa'ya yapılan suikaste ve Türkiye Hükümeti arasındaki ihtilâflara getirecektir:

[66] MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye'nin Dahili İşleri", *Basiret*, 9 Ağustos 1914.

"Türkiye'nin genç Harbiye Nazırı Damat-ı Hazret-i Şehr-yârî Enver Paşa'ya meçhul bir şahıs tarafından atılan bir el silah ile İstanbul muhiti sarsılıyor. Bu suikasten salimen kurtulan Enver Paşa, şimdi genç, faal ve rivayete göre Alman saff-ı harbinde Ruslarla çarpışmaya taraftar bir harbiye nazırı, fakat aynı zamanda Gençtürk Hükümeti'nin kolu, kuvveti ve nihayet Türkiye'deki hürriyet ve meşrutiyet mefhumlarının mübdi' ve mümessilidir. Şimdi Enver Paşa'ya karşı vâki'olan taarruzun mahiyeti nedir?

"Ajansların naklettikleri vechle taarruz müşârünileyhin harp taraftarı olmasından mı ileri geliyor? Buna ihtimal vermek doğru olmaz. Çünkü sulh ve harp ihtilâfı esasen hükümet mahfilinde ceryan etmekte olduğundan şu halde o ihtilâf gibi bu suikast ifrîtini de o mahfilin doğurmuş olduğunu kabul etmek lâzım gelir. Bugünkü Osmanlı Hükümeti'nin yegâne kuvvet menba'ı olan İttihat ve Terakki Teşkilâtı'nda bir de böyle müsellâh ihtilafların ba-husûs şöyle bir zamanda zuhuru Türkiye için en felaketli muharebelerden müthiş ve menhûs bir haldir.

"İstanbul'da o kâr-ı kadim dar ve eğri büğrü Bizans Sokaklarını dolduran politikacıların fesad-ı ahlâkı bu derece ileri götürmüş olmalarına hüküm vermek doğru değildir. O halde bu suikasti yine hükümet haricinde, fakat hükümetin altı seneden beri idâre-i örfiyeye arka veren icrââtına karşı tükenmez bitmez bir kin, dar ağaçlardan akan, Taşkışla Zindanlarından fışkıran bir zehrâbe-i kin ile faaliyetten geri durmayan muhâlefet hissinin ve belki de yeniden faaliyete başlayan bir ihtilâl komitesinin harekâtında aramak daha doğru olur."

Mustafa Suphi şu sözlerle makalesini neticelendirir:

"Avrupa büyük bir buhran içinde çalkalanırken Türkiye'nin de kalbgâhında böyle ateşler yanmakta ve yakılmaktadır. Ve ittifâk ve itilâfın azim kitleleri arasında çarpışmak için değil, hatta hudutlarını beklemek ve bitaraflığı temin etmek için Türkiye'nin elbirliğine ihtiyacı vardır. Onun için ben bu hakikatleri alnımı kaldırarak yüksek sesle söylüyorum. Genç Türk Hükümeti bilmelidir ki, en büyük kuvveti kendine mensup efrat arasında-velevki müteassıb ve cahil mahiyette olsun- mevcut birliktir. Ve bilâ-istisnâ bütün Türkler ve Osmanlılar da hatırdan çıkarmamalıdırlar ki, istiklâllerini muhafaza edebilecek en büyük kuvvet: Tehlike karşısındaki elbirlikleri, yürek birlikleridir. Türkiye böyle ta kalbgâhından hasta oldukça, bir veya diğer devlet kucağında ânî bir sekte ile düşüp kalmasından korkarım."

Mustafa Suphi'nin bu makalesine karşı 10 Ağustos (1914) tarihli, İkbal Gazetesi'nde "H.R." imzası ile "Türkiye ve Avrupa Muharebesi" başlıklı bir makale yayınlanmıştır.[67] Bu makalede, Suphi'nin İstanbul Gazetelerinin savaş taraflısı yayınlar yaptığı ve İstanbul Hükümeti arasında Rusya ile savaşa taraftarların olduğu hakkındaki yazdıklarının temelsiz olduğu kaydedilmekte ve İstanbul Matbuatı'ndan ve

[67] H.R., "Türkiye ve Avrupa Muharebesi", *İkbal*, 10 Ağustos 1914.

bunların Rusya'ya akislerinden bazı örnekler verilmektedir. Türk Matbuatı'nın oldukça mülayim ve sulhperver olduğunu da belirten "H.R", Mustafa Suphi'den şu sözleriyle açıklamada bulunmasını istemektedir:

"Biz şu yazıları gördükçe, Mustafa Suphi Efendi'nin "Basiret" Gazetesi'nde yazdığı fikrayı bir türlü anlamıyoruz. Ve onun ne maksat ile yazıldığını ve hangi şâyia itibarıyla kaleme alındığını hal edemiyoruz. Her halde Mustafa Suphi Efendi, o haberin hangi bir istinâdat ile yazıldığı hususunda izahat verirler ümidindeyiz."

Mustafa Suphi, bu yazıya cevap olarak İkbal Gazetesi'ne şu mektubu göndermiştir:[68]

"78 Numrolu İkbal Gazetesi'ne (H.R) imzasıyla yazılmış bir makalede, tarafıma bazı sualler tevcih oluyor. Basiret Gazetesi'nin son nüshasında Türkiye'nin dahili işlerine dair yazdığım makalede münderic; Osmanlı Ricâli arasında faaliyette bulunan bir harp ceryanına ve Türk Gazetelerinden bir kısmının muharebeye taraftar makaleler neşrine dair fıkranın hangi şayia itibari ile kaleme alındığı;

"H.R. Efendi'nin zikrolunan makalesinde Türkiye'nin muharebe etmek hayalini beslediğini mutazammın bir yazıyı bir iki gazeteden başka Rusya Matbuatı'nda tesadüf etmiyoruz, yolunda kuvvetli ve kati bir ifade de bulunmamış olsa idi, şu cevabım basit bir izahtan ibaret olacaktı. Ancak şimdi H.R. Efendi'yi şu cevabımla, belki nahoş vaziyete giriftar eylediğime müteesifim.

"Çünkü ben o havadisleri, mûmâileyh muharririn tertip eylediği "İkbal" ceride-i muteberesinden iskât eyledim. İşte İkbal Gazetesi'nin 25 ve 27 Ramazan ül Mübarek tarihli nüshalarında bu havadisin esaslarına tesadüf ediyoruz. 706 numrolu son gazetenin ikinci sahifesinin ahırıncı sütunu başındaki haberi aynen naklediyorum:

"Almanya nüfuzu altında olan bazı Türkiye Matbuatı Rusya'ya ilân-ı harp istemek için açıktan açığa makaleler yazıyorlar. Türkiye Devleti'nin bütün umûratı Enver Paşa'nın elindedir."

"Bu haber üzerine mütâlaa yürüterek Basiret'te Türkiye'nin dahili işlerine dair yazdığımız makalede ruh-u esas yine suhperverliktir. Bir süitefehhüme mahal kalmamak üzere yukarıdaki izahın muteber İkbal'e dercini rica ederim.

Mustafa Suphi"

Mustafa Suphi'nin Bakû'daki son yazısı 16 Ağustos 1914 tarihli Basiret Gazetesi'nde "Balkanlarda Romanya'nın Vaziyeti" başlığıyla çıkmıştır.[69]

[68] *İkbal*, 14 Ağustos 1914.
[69] MUSTAFA SUPHİ, "Balkanlarda Romanya'nın Vaziyeti", *Basiret* (Bakû), 16 Ağustos 1914.

Mustafa Suphi'nin Bakû'daki gazetelerde çıkan yazılarına bakıldığında, onun Türk Milleti'nin yeni maceralara sürüklenebileceği endişesini yaşadığı hissedilmektedir. Osmanlı Devleti'nin içinde bulunduğu son durumu gayet iyi kavramış ve Türk Milleti için tek çıkar yolun Avrupa Muharebesi'ne iştirak etmemek, bu savaşta bitaraf kalmak olduğunu anlatmaya çalışmıştır. Türk Milleti'nin dünyada yaşanan bu buhranlı günlerde birlik ve beraberlik içinde olmasının önemi üzerinde ısrarla durmuştur. Hakkında çıkan yazılar ve kendi makaleleri dikkate alınırsa, 1914 Bakû'sündeki Mustafa Suphi sosyalist değil, Türk Milleti'nin dertlerini kendine dert edinen bir "Türk Milliyetçisi" kimliği içinde görülmektedir.

Mustafa Suphi'nin Bakû'dan ne zaman ayrıldığına dair kesin bir bilgi yoktur. Ancak 16 Ağustos 1914 tarihli yukarıda sözü edilen makalesinden sonra Suphi'nin Bakû'daki herhangi bir gazetede yazısına rastlanmamıştır. Buna dayanılarak kesin olmamakla birlikte, Ağustos ayı sonlarına doğru Mustafa Suphi'nin Bakû'dan ayrıldığı düşünülebilir. Bu arada şunu da belirtmek gerekir ki, Suphi Kafkaslara geldiğinde Osmanlı Devleti dahilinde bir "Türklük Fırkası" kurmak amacında idi. Ancak Rus-Türk Harbi, Rusya'da, 1917'de Bolşevizm'in ilânı gibi olaylar, onun kaderinin yönünü değiştirmiş, komünist olmuştur. 1914 yılında bir "Türklük Fırkası" kuramamıştır ama onun yerine 1920 Bakû'sunda "Türkiye Komünist Fırkası"nı kurmayı başarmıştır.

d) Mustafa Suphi'nin Esaret Hayatı ve Sosyalist Oluşu

Mustafa Suphi'nin Bakû'dan ayrıldıktan sonra, Batum'a geldiği anlaşılmaktadır. Bu günlerde Osmanlı Devleti Almanya'nın müttefiki olarak Rusya ile Kafkasya'da savaşa başlamıştı.[70] Birçok Türk askeri Ruslara esir düşmüştü. Subayev, Suphi'nin Batum'a geliş sebebinin, esir düşen yurttaşlarının durumuyla ilgilenmek olduğunu yazmaktadır.[71] Bu arada Batum'da çıkan "Batum Habercisi" adlı gazetede Mustafa Suphi'nin gazetecilerle Türkiye'nin savaşa girmesiyle ilgili yaptığı görüşmeye yer verilmişti.[72] Kısa süre sonra Rus makamlarının Türk esirlerinin Rusya'nın iç bölgelerine sürülmesi ve bütün Türk vatandaşlarının tutuklanması

[70] Amiral Şuson (Souchan) kumandasında Karadeniz'e açılan Türk Donanması'nın, 29 Ekim 1914'de, Rusların Sivastopol, Odesa, Novorossiski ve Kefe deniz üslerine taarruz etmesiyle, Osmanlı Devleti ile Rusya arasındaki savaş fiilen başlamıştır. Bu olaydan az sonra 1 Kasım 1914'de, Rusların Kafkas Ordusu Türk sınırını geçerek savaşı başlatmıştır. (*Birinci Dünya Harbinde Türk Harbi Kafkas Cephesi 3ncü Ordu Harekâtı*, Ankara, 1993, s.100-101; W.E.D. ALLEN-Paul MURATOFF, *Kafkas Hareketi 1828-1921 Türk Kafkas Sınırındaki Harplerin Tarihi*, Ankara, 1966, s.223; N.G.KORSUN, *Pervaya Miravaya Vayna Na Kavkazskom Fronte*, Moskova, 1946, s.4.)

[71] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.332-12.

[72] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.332-12.

kararını alması üzerine, Mustafa Suphi de Batum'da yakalanarak, düşman ülkenin vatandaşı olması dolayısıyla Kaluga'ya[73] gönderildi.[74]

Subayev, "Mustafa Suphi Rusya'da" adlı makalesinde Mustafa Suphi'nin Kaluga'daki günleri hakkında şu bilgileri vermektedir:[75] "Mustafa Suphi'ye Kaluga'da ayrı olarak gözetim altında bir vatandaş gibi yaşama imkânı sağlandı. Önce Stariy Torga'da Orlovski Hanı'nın bir odasına yerleşti, daha sonra Balgoveşçenskaya Caddesi'nde ayrı bir daireye taşındı.

"Kaluga'daki Türk savaş esirleri Moskova-Kiev demiryolu hattının yeniden yapılmasında, çiftliklerde ve Kaluga'da diğer işlerde çalıştılar. 1 Ocak 1915 tarihinde, burada 2.000'den fazla Türk vardı. Kaluga Bölge Arşivinde Suphi'nin 29 Kasım 1914 tarihinden 26 Temmuz 1915 tarihine kadar Kaluga Valiliği'ne verdiği dilekçeler duruyor. Suphi bu dilekçelerde İstanbul'daki yüksek öğretim kurumlarında öğretmen olduğunu, ekonomik-politik dersleri verdiğini, aynı zamanda da Jöntürk yönetimine muhâlif, Türkiye'deki diğer halklara idarî özerklik verilmesini isteyen "İfham" adlı gazetenin yöneticisi olduğunu yazıyordu. Daha sonra kendi yaşamından bazı bilgiler veriyor, Sinop'a sürülüşünü ve Batum'da gözaltına alınışını zikrediyordu. Ülkesini bu mahvedici savaşa sürükleyen Jöntürk yönetiminin en önde gelen muhâlifi olarak tanımlıyordu. Kendinin ve Kafkas Gazetelerinin sayfalarında bu politikaya karşı yazılar yazdığını belirtiyordu. Aynı zamanda da Türkiye'deki toplumsal-siyasal faaliyetlerini gizliyordu. İçin de bulunduğu çetin şartları belirterek kendisine siyasi göçmen olarak bir pasaport verilmesini ve geçim parası sağlanmasını istiyordu.

"Kaluga Valisi bu isteği polis departmanına gönderdi. Aynı zamanda dilekçe sahibinin gerçek sahibini sordu. 12 Ağustos 1915'de valiye durum bildirildi. Suphi 30 yaşındaydı. Bekârdı. Aylık kirası 15 ruble olan mobilyalı bir odada kalıyordu ve Fransızca dersi vererek 25 ruble kazanıyordu. Bu nedenle ona yardım parası verilmesi reddedildi. Pasaport isteği ise herhalde hiç incelenmemişti.

"9 Eylül 1915'te Kaluga Valisi, Türk vatandaşları ve esirlerinin Ural'a gönderilmesi hakkında Petersburg'dan aldığı emirle, Türk esirlerini Ural'a göndermeye başladı. Mustafa Suphi'de bu arada Ural'a gönderildi."[76]

[73] Kaluga, Moskova'nın güneyinde yer alan bir şehirdir.

[74] ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.156; N.Subayev, 22 Kasım 1914 tarihinde 975 savaş esirinin Kaluga'ya gönderildiğini ve bunlar arasında Mustafa Suphi'nin de bulunduğunu yazmaktadır. (SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11).

[75] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11.

[76] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11; YAZICI, "Mustafa Suphi'nin Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti", s.4; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.99; ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.156.

Ural'daki esaret hayatı Mustafa Suphi'nin hayatında yeni bir devrin başlangıcı olacaktır.

O, Ural'da diğer Türk askeri esirleriyle birlikte fabrikalarda çalıştırılmaya başladı. Bolşeviklerle ilk ilişkiyi de bu esnada kurdu ve onlardan Marksist literatürü aldı.[77] Bu günlerde Mustafa Suphi'nin fikirleri Marksizm'e doğru yönelmeye başlamıştı. 1915 yılı içerisinde Rusya Sosyal Demokrat İşçi Partisi'ne katıldı.[78] Ve harp esirleri arasında faaliyetler göstermeğe başladı.[79]

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin sosyalist olması Ural'da kaldığı yıllara rastlamaktadır. Bundan önce Mustafa Suphi'nin sosyalist olduğuna dair hiçbir belge mevcut olmadığı gibi, bu tarihe kadar yaptığı çalışmalar ve yazdığı makalelerde sosyalizmin izi dahi yoktur. O'nun Ural'a kadar olan fikirlerinde Türkçülük fikrinin ağır bastığı anlaşılmaktadır.

Nitekim, Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmak için Bakû'da faaliyet gösterdiği ve komünizmin en ateşli şekilde propagandasını yaptığı yıllarda Türkiye'ye gönderdiği Süleyman Sami, Trabzon'da verdiği husûsî raporda,[80] Mustafa Suphi'den bahsederken, O'nun ruhen Bolşevizm'e bağlı olduğunu, milliyet ve diyânet hissiyle katiyen alakadar bulunmadığını belirttikten sonra, "Buna rağmen bazen damarlarında meknüz olan Türklüğe gayr-i iradî meyil gösterdiğini" söyleyecektir.

İşte Mustafa Suphi'nin Bolşevik fikirleri kabul ederek, onlarla işbirliği içinde çalışmaya başlaması Ural'da kaldığı yıllarda olmuştur. 1918 Şubat'ında Moskova'ya gelişine kadar,[81] burada Bolşevik propagandası yapan Mustafa Suphi, Sultan Galiyev'in tabiriyle "Sovyet Hükümeti"ne yandaşlığını sunan ilk Türk olmuştur.[82]

e) Mustafa Suphi'nin 1918 Başlarında Moskova'ya Gelişi

Rusya'da Bolşevik rejiminin kuvvetlenmesi ve yerleşmesi esnasında Mustafa Suphi'nin bu harekete katılmak ve Türkiye Sosyalistlerinin önderi olmak maksadıyla faaliyete geçtiği görülmektedir. Mustafa Suphi Şubat sonları veya Mart başlarında (1918) Moskova'ya gelmiş ve Müslüman Komiserliği[83] ile temastan sonra,

[77] ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.156.

[78] SUBAYEV, "Mustafa Suphi Rusya'da", s.331-11; SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.117.

[79] Y.Bagirov, "Mustafa Suphi Bolşeviklerle iyi ilişkiler kurması neticesinde, 1917 Ekim İhtilâlinden sonra Rusya'nın çeşitli yerlerindeki fabrikalarda, madenlerde, köy tasarrufatında Türk askeri esirlerinin çalışmaları için hayli gayret göstermiş ve binlerce esirin iş bulmasına vesile olmuştur" diye yazmaktadır. (BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.73).

[80] *ATASE*, A. 5/2793, Kl.815, D.11/69, F.7.

[81] Şerif MANATOV, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da", *28-29 Kânunusanî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri*, Moskova, 1923, s.9.

[82] GALİYEV, "Mustafa Suphi ve Yapıtı", s.51.

[83] Müslüman Komiserliği, başında Stalin'in bulunduğu "Milliyetler Komiserliği"nin bir şubesidir. Müslüman Komiserliği'nin başında Kazan Türklerinden psikiyatri enstitüsünde biraz tahsil yapmış olan

oradaki Mollanur Vahitov, Şerif Manatov, Alimcan İbrahimov gibi Müslüman Komünistlerle anlaşmış ve derhal Bolşevik propagandası yapmak üzere harekete geçmiştir.[84]

Şerif Manatov, Mustafa Suphi'nin Moskova'ya gelişi ve onunla tanışmasını şöyle anlatıyor:[85]

"Bizim Moskova'ya hicretimizden kaç hafta geçmişti iyi hatırlamıyorum. Fakat takriben Şubat nihayetlerinde veyahut Mart ibtidalarında olacak, komiserliğe iki adam gelmişti. Yoldaşlardan Vahidov ve İbrahimov dairede mevcut değillerdi. Uzunca boylu, gözlük takmış, esmerce birisi bana müracaat ederek:

-İslâm Komiseri siz misiniz? diye sordu.

-Evet birisi benim. Dedim.

Gösterilen yere oturmadan evvel kendisini ve yoldaşını takdim etti.

-Mustafa Suphi... Arkadaş Avusturya zabitanından Bosnalı (Ethem)[86]

"Arkadaşı sarışın, kısaca boylu, yarı askeri elbiseli idi. Konuşmaya başladık. Mustafa Suphi kendilerini tanıttı. Suphi sivil esir-i harp sıfatıyla Uralski Vilâyeti'nde amele olarak çalışmış, fakat Teşrîn-i sânî inkılâbından sonra, o da Rusya'daki bütün esirler gibi, o vaziyetten kurtulabilmişti. Şimdi de Moskova'ya İnkılâp için çalışmağa geldiğini söyledi. Suphi, İslâm Komiserliği nezdinde bir Türk Şubesi tesis ederek gazete neşretmenin mümkün olup olmadığını ve bu hususta bizim fikrimizin ne merkezde olacağını anlamak istedi.

"Birkaç dakika zarfında biz tamamen anlaştık ve yakın arkadaş olduk. Suphi'nin fikrini İslâm Komiserliği tasvip edeceğini beyan ettim. Suphi her ne ka-

---

henüz otuz yaşlarındaki Mollanur Vahitov bulunuyordu. Muavinleri ise Kazan Türklerinin tanınmış yazarlarından Alimcan İbrahimov ve Başkırtlardan Şerif Manatov'du.(KURAT, *Türkiye ve Rusya* s.432.), Müslüman Komiserliği'nin çalışmaları ve Mollanur Vahitov hakkında bakınız. (M.R.NAFİGOV, *Mollanur Vahidov*, Kazan, 1960.) Mollanur Vahitov 1918 sonbaharında Kazan'ın Bolşeviklerce geri alınması sırasındaki çatışmalarda ölmüştür. Kasım 1918'de toplanan Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda Müslüman Komiserliği için yeniden seçim yapılmıştır.(*Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.) Mart 1919'da bu organ Doğu Halkları Komünist Teşkilâtları Bürosu'na dönüştürülmüş ve başına da Sultan Galiyev getirilmiştir. (E.F. LUDŞUVEYT, "Posleoktıyabırskiy Revalütsionnıy Podyem v Turtsii (Noyabır 1917-May 1919)", *Vestnik Moskovskova Universiteta*, No.7, Moskova, 1949, s.45.)

[84] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.432; BAYUR, "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.590.

[85] MANATOV, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da", s.9-10.

[86] 1890'da Bosna'da doğan Ethem (Bülbüloviç) 1905-1913 yıllarını Türkiye'de geçirmiş Kütahya, İstanbul ve Selanik'te okumuştur. 1914'de Zagrep Üniversitesi'ne giderken askere alınmış, savaşta Ruslara esir düşmüş ve sosyalist olmuştur. Yurduna döndükten sonra da işçi hareketlerine katılan Ethem, 1930 yılı ortalarında eski fikirlerinden caydığını söylüyor. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.144).

dar az çok Rusça konuşuyor ise de, benimle Türkçe konuşabilmesinden ve muhasebemizin pek samimi olmasından dolayı memnuniyetini gizliyemiyor, seviniyordu.

"Vahidov'la da karşı karşıya geldiler. O'da tasvip etti. Suphi ile birlikte birkaç defa Stalin Yoldaş'ın nezdine giderek, Türkçe gazete neşretmek meselesini müzakere ettik."

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi, "Müslüman Komiserliği"nde ilk önce Şerif Manatov ile tanışmış ve maksadının "İhtilâlci bir sosyalist gazete" çıkarmak olduğunu anlatmıştı. Şerif Manatov ve arkadaşları Mustafa Suphi'yi Stalin ile tanıştırmışlar ve onunda muvafakatini alarak "Yeni Dünya" adında Osmanlı Türkçesi'nde bir gazete çıkarmayı kararlaştırmışlardır.[87]

2. Yeni Dünya Gazetesi (Moskova 1918)

Daha önce belirtildiği gibi, 1918 başlarında, Moskova'ya gelen Mustafa Suphi, burada Müslüman Komiserliği ile temasa geçmiş, onlara bir gazete çıkarmak istediğini belirtmiştir. Durum Milli İşler Komiseri Stalin'e açılmış ve onun muvafakatı alınarak, "Yeni Dünya" adında Osmanlı Türkçesi'nde bir gazete çıkarılmasına karar verilmiştir.

Mustafa Suphi Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde "Yeni Dünya" gazetesinin yayına başlaması hakkında şunları anlatıyor:[88]

"Teşrîn-i evvel vakasının başlamasıyla fabrikalarda diğer iş ocaklarında çalışan Türk İşçilerinin topluluklarına helal gelerek, herkes eline geçen fırsat ve hürriyetten faydalanıp memleketlerine gitmek üzere türlü yerlere dağılıyor, evvelce Bolşeviklerle münasebet eda edenler ise içtimâî inkılâbın payîtahtı Kırmızı Moskova'ya geliyorlar ve buradaki Tatar İnkılâpçılarıyla Osmanlı şivesinde olarak "Yeni Dünya" gazetesini çıkarmaya başlıyorlar.

"Yeni Dünya'nın intişara başladığı tarih, Bolşevizm'in Rusya'da tevsî' ve taammümüyle Rus Askerlerinin Kafkasya'dan ric'ata ve bu fırsattan istifade eden Osmanlı Ordularının Kafkasya'yı istilaya başladıkları devre tesadüf eder."

Yeni Dünya Gazetesi'nin ilk sayısı (14) 27 Nisan 1918'de çıktı. Gazetenin başında "Moskova'da Merkez Müslüman Sosyalistler Komitesi'nin Naşir-i Efkârı" olduğu yazılı idi. Arap harfleriyle Türkçe olarak, haftada bir defa yayınlanacaktı. Sağ tarafında Arap harfleriyle "Yeni Dünya" sol tarafında ise Rusça olarak "Noviy Mir"

[87] MANATOV, "Mustafa Suphi Beş Sene Evvel Moskova'da" s.10; BAGİROV, "Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden" s.74; KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.432.

[88] *Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi*, Türkiye Komünist Fırkası Neşriyatından, Bakû, 1920, s.19.

(Yeni Dünya) yazılmakta idi. Gazetenin fiatı 30 kapek, adresi ise Moskova, Kremlevskaya Naberajnaya, Dom No.9 idi.[89]

Mustafa Suphi gazeteyi idare edecek ve baş muharriri olacaktı. Yeni Dünya Gazetesi Müslüman Sosyalistlerinin neşir organı olmasından dolayı, elbette Rusya Sovyet Hükümeti'nin desteği ve yönlendirmesi ile çıkmakta idi. Daha sonra üzerinde detaylı olarak durulacak olunan, Osmanlı Büyükelçisi'nin bu gazetenin yayımlarının durdurulması hakkındaki notasına, Dışişleri Komiser Muavini Karahan'ın verdiği cevapta, Yeni Dünya'nın Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nin yayın organı olduğu, bunun yayınlarının durdurulmasının imkânsız olduğunu belirtmesine rağmen, aslında Merkezi Müslüman Sosyalistleri Komitesi Rusya Sovyet Hükümeti'ne bağlı bir kuruluştu. Yani bu organın yayını, Rusya Sovyet Hükümeti'nin resmi yayını niteliğinde olmalı idi.

Gazetenin ilk yedi sayısı "Merkez Müslüman Sosyalistleri Komitesi'nin Türkçe Naşir-i Efkârı" başlığıyla çıkarken, sekizinci sayıdan itibaren "Türk Sosyalist Komünistleri Naşir-i Efkârı" olarak yayına devam etmiştir. Onbirinci sayıda ise gerçek yüzünü göstermiştir. Bu sayıda Yeni Dünya Gazetesi'nin "Rus Komünist (Bolşevik) Partisinin Türk Teşkilâtı'nın Organı" olduğu şeklinde yazılmıştır.[90] Yani onbirinci sayının çıktığı Aralık 1918'den sonra, gazetenin asıl kimliği ve niteliğini kamufle etmeye artık ihtiyaç duyulmamış ve Yeni Dünya'nın Rus Komünist (Bolşevik) Partisi Türk Teşkilâtı'nın yayın organı olduğu açıkça ifade edilmiştir. Ayrıca bu değerlendirme yapılırken Türk Komünistlerinin bu tarihte artık teşkilatlandığı da dikkate alınmalıdır.

Yeni Dünya'nın çıkarılış amacı, Rusya ve Türkiye'de Türkler arasında komünizm propagandası yapmaktı. Gazete Marksizm-Leninizm ideolojisini yaymak, Rusya ve Türkiye'de komünist teşkilâtının kurulmasını sağlamak, Ekim İhtilâli'nin ideallerini Türk Halkı'na anlatarak, onlarda inkılâp şuurunu yükseltip, onları inkılâba sevk etmek için kullanılacak bir araç olacaktı. Ayrıca yukarıda verdiğimiz Mustafa Suphi'nin sözlerinden anlaşılacağı üzere, gazetenin çıkış maksatlarından biri de, Kafkasya'yı işgale başlayan Osmanlı Devleti'ne karşı propaganda yapmaktı. Zaten Yeni Dünya Gazetesi'nin sayıları incelendiğinde, gazetenin asıl çıkarılış amaçlarından birisinin bu olduğu açıkça görülebilir.

Sovyet Rusya için, bu gazeteyi çıkarmakla Mustafa Suphi'nin görevlendirilmesi çok yerinde bir seçim olmuştu. Zira Mustafa Suphi tam bir İttihat ve Terakki düşmanı idi. Rusya Sovyet Hükümeti Osmanlı Devleti'ne karşı yaptıkları propaganda da, onun bu düşmanlığından azami şekilde istifade edecektir.

[89] *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.
[90] *Yeni Dünya*, 24 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1918.

27 Nisan 1918 tarihinde çıkan Yeni Dünya'nın birinci sayısında ilk baş makale "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına" adıyla, Mustafa Suphi tarafından yazılmıştı.[91] Bu makalede Mustafa Suphi açıkça Türkiye'deki İttihat ve Terakki Hükümeti'ni hedef almıştı ve sanki Mustafa Suphi'nin gelecekte tutacağı yolu gösteren bir program niteliğinde idi. İttihat ve Terakki'nin son on yıl içerisinde yaptığı işler ağır bir dille eleştiriliyordu. Suphi makalesine şu sözler ile başlıyordu:

"Temmuz'un üzerinden on yıl geçti. Türkiye iki ay sonra, onuncu defa olarak İnkılâp şenliklerini resmen tekrarlayacaktır. Fakat bu hangi inkılâp, nasıl hürriyet...!? Nerede milletin, halkın icadettiği o yeni hayat? Nerede o hürriyetleri, fikir ve vicdan hürriyetleri, matbuat hürriyetleri, içtimâ hürriyetleri? Nerede o ahalinin ihtiyarıyla intihap olunan milletvekilleri, nerede o millî hükümet?

"Bu on yıllık tecrübeden sonra artık herkes anlıyor, herkes biliyorki, (10) Temmuz'un millete bahşettiği fikir ve vicdan hürriyetinin, neferin attığı birkaç bedbin kurşundan ve birkaç arşın ipten fazla kıymeti yoktur. Millet içinde azıcık düşünüp fikrini söyleyenlerin dimağı İstanbul Sokakları'nda kara kuvvetlerin tabancasına feda edildi. Hürriyet aşıkları, hürriyet fedaileri darağaçlarına çekildi. Bunları kimse unutamıyor.

"Bu gün herkes biliyor ki, Türkiye'de intihap hakları, intihap hürriyetleri halka birkaç yüz sopaya mal oldu. İnkılâpçı Türkiye'nin millet meclisleri müsellah kuvvetlerin tehdidi altında icrâ ediliyor. Bunlar gizli şey değil.

"Ya milli hükümet? Karanlık oda da silah ve Kur'an karşısında ömrünün sonuna kadar millet hizmetkârlığına and içen İttihatçı Yoldaşlar elinde şimdi bir satır, kıran, yıkan, milletleri birbirine vuruşturan bir istibdât silahı oldu. İttihatçılar, servet, nüfuz ve hâkimiyet karşısında vicdan ve millete olan daha dünkü andları öyle çabuk unutarak Abdülhamid'in mirasına kondular. Halk henüz aç ve çıplak feryâd ü figan ederken, onlar altın sırmalı kaputlar giyerek hanlar, hakanlar, krallar, imparatorlar sofrasına oturdular. Milletin başını sokacak yurdu, yavrularını okutacak mektebi yokken, onlar saraylara, kâşanelere göçtüler. Millet yine sefil ve nâdân, fakat onlar yirminci asır medeniyetinin bütün güzelliklerinden her türlü beda-yı tabîîye ve sanayinden azıklanmaya başladılar. Nihayet bu süslü, safahatlı hayat onları sarhoş da etti. O fedakâr Talatlar, O kahraman Enverler ruhları gibi adlarını da değiştirdiler, paşa oldular. İnkılâpçı Türkiye için bir (Paşalar Hükümeti) teşkil ettiler. Nihayet bu hal millet hesabına bir hıyanet, inkılâp namına ise büyük bir rezalet idi."

[91] MUSTAFA SUPHİ, "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına", *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918; Bu makale Ayşe Şen tarafından günümüz harflerine çevrilerek Tarih ve Toplum Dergisi'nde de yayınlanmıştır. (Bkz. Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına", Çeviriyazı: Ayşe Şen, *Tarih ve Toplum*, VII/37, (Ocak 1987), s.37-39.)

Kısaca Türkiye'nin İttihat ve Terakki Hükümeti'nin bilgisiz, hatalı siyaseti yüzünden çok büyük felaketlere maruz kaldığı uzun uzun anlatılarak, Türkiye'nin bugün Alman Endüstriyalizminin çelik yumruğu altında son hürriyet ümitlerini yaşadığını belirtmektedir. Mustafa Suphi bu kadar olumsuzlukları sıraladıktan sonra Türkiye'nin bu olumsuz durumdan nasıl kurtulacağını şu satırlarla ifade etmektedir:

"Şu korkunç vaziyetten Türkiye'yi, Türk Milleti'ni kurtaracak yol, yine hürriyet, yine inkılâp. Fakat bu sefer, bir nice zabit ve paşanın apoletlerinde parlayan bir inkılâp değil, halkın ruhundan fırtınalarla kopan, gönüllerinde yangınlar çıkaran hakiki inkılâp, hakiki hürriyet.

"Küçük Asya Halkları, mazlum Türkler, fakir köylüler! Artık uyanınız. Kanûn-ı Esasi'nin sizlere verdiği içtimâ haklarını talep ediniz, birleşip söyleşiniz. Karşınızdaki ufukta kara bulutlar gibi görünen, şimşek ve yıldırımlarla kendini gösteren zulüm ve istibdat kuvvetine karşı, özünüzün, ailenizin, evlatlarınızın hürriyetlerini müdafaaya hazırlanınız. Bu ezici, harap edici zulümkâr kuvvet; Alman Sanayii, Alman Kapitali, Alman Altını sizi kurûn-u vusta esirleri gibi satın alacak, evinizi, ocağınızı, toprağınızı ve nihayet son sermayeniz olan kol gücünüzü mezada çıkaracak, bugün, ne kadar da zayıf, ne kadarda fakir olsanız, hayatınızı aydınlatan ümit ve teselli güneşinizi büsbütün söndürecektir. Düşününüz o karanlık günleri hatırlayınız. O evsiz, barksız, topraksız, sermayesiz, ümitsiz, tesellisiz, Alman, İngiliz, Fransız, Rus Amelesini. Düşününüzde toplanınız. İçtimâlar, ittihadlar icadediniz. Hürriyet düşmanlarına karşı mevcudiyetinizi gösteriniz, çünkü vakit pek az kaldı. Şimdiye kadar mahkûm olduğunuz siyasî esaretin, iktisadî esaretle bir kat daha kuvvetlenmesine, Alman Poladı'yla zırhlanmasına çok kalmadı. Yoldaşlar, garip Türkler..."

Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya Gazetesi'nin yine birinci sayısında "İktisadî Revalütsiya" adını taşıyan diğer bir makalesi yer almaktadır. Bu makale de Marks'ın görüşlerine yer verilerek, iktisadî ihtilâlin takip etmesi gereken yol çizilmiştir. Kapitalizmden sosyalizme geçişte Bolşevikleri dahi ağır davranmakla itham eden Mustafa Suphi şunları kaydetmektedir:[92]

"Görülüyor ki, Kapitalizmi bu derece korkulara düşüren Bolşevizm, Marks'ın beklediği "İktisadî Mobilizatsiya"yı daha tamamıyla vucuda getiremiyor. Onlar sanayinin enerjisini korumak niyetiyle, hale göre bir "Devr-i intikal" siyaseti takip ediyor. Şu hale Oktıyabır İnkılâbı burjuvazya ile proletarya arasında orta bir yol tutuyor, eski dünya ile yeni dünyayı ayıran bir köprü üstünde yürüyor. Bu yol, bu devir ne kadar sürecek? Rabi asrı mı, nısf asrı mı? Rusya'nın harici ve dahili işleri, bütün dünya kapitalinin insafsız hücumları müsaade etse, bunun herhalde sonu gelecek,

[92] MUSTAFA SUPHİ, "İktisadi Revalütsiya", *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.

bir gün gelip işçi ve ekinci halk kollarındaki kuvvet gibi, tehnikadaki marifet ve idaredeki istidad ve ehliyetleri ile fabrik ve zavodları da-müteşebbis ve kapitalistin tavassutuna muhtaç olmaksızın-içtimâî halde işletebilecek mesut zamana yetişecektir."

Yeni Dünya'nın ilk sayısında, Milli İşler Komiseri Stalin'in, "Vilayet Komiserlerine hitaben yazılmış bir telgrafı" ve Ekim İhtilâlinden sonra iktidara gelmiş olan Halk Komiserleri Hükümeti'nin "Bütün şarkın işçi ve köylü Müslümanlarına hitabı"na yer verilirken, Rusya'daki Müslümanlara ait çok mühim bir yazı "Rusya İnkılâbında Müslümanlar" ayrıca Tatar-Başkırt Cumhuriyeti'nin ilanı üzerine görüşler gibi Rusya'nın Türk-İslâm alemini kazanmak yolundaki gayretlerinin ürünü olan yazılar yer alıyordu.[93]

Yeni Dünya ikinci sayısında, "Uluğ Türkistan'ın Cumhuriyeti ilân olundu" haberini verirken, manşette şöyle yazıyordu:[94]

"Yaşasın Muhtariyeti ilân olunan bugünkü Uluğ Türkistan Cumhuriyeti! Yaşasın Ferdanın Tatar-Başkırt Cumhuriyeti! Yaşasın Müstakil Müslüman Memleketler! Yaşasın büyük ve hür Rusya'nın Federasyalı Halk Şuraları Cumhuriyeti!"

Bu sayıda da Mustafa Suphi'nin "Türkiye'de İnkılâp Olacak mı?" adlı uzun bir makalesi bulunmaktadır. Yine İttihat ve Terakki'yi hedef alan suçlamaların yer aldığı bu makalede, yukarıdaki soruya cevap verilmeye çalışılmaktadır:[95]

"Mütefekkir dimağlara kurşun sıkılan, mütehassis yüreklere hançer saplanan, hapishaneleri, zindanları, kaleleri binlerce esir ile dop dolu bir hey'et-i içtimâîye veya bir memleket için bu sual, bu tereddüt hatta gariptir de!..

"Dünya'da zulmün, cebr ve tahakkümün eli nihaye hükümran olduğu bir memleket, bir kıta gösterebilirmisiniz? Kendi kendini idâreden aciz memleketlerde Afrika'nın yarım mütemeddinleri içinde, Cenub-î Amerika'nın çeteci hükümetlerinde bile bandistlerin (çete reislerinin) sık sık kıyamlara, inkılâplara maruz olduklarını görürsünüz. Ya Türkiye, yedi asırlık tesisat ve teşkilâtıyla hele son asır içinde geçen (devr-i ıslahatı) ile, nihayet bir taht-ı istibdadın yıkılarak yerine diğerinin, daha muannide ve daha haşmetkâr diğer bir hâkimiyetin kıyamına kanî ve razı olacak zan ediyormusunuz? Bu hususta kuvvetli bir fikir edinmek için bir kere etrafınıza bakınız, dimağınızı husûsî menfaatlerden, sınıfî felaketlerden tecrîd edip bir an için kâinat-ı vakaya kulak asınız ve hiç olmazsa şu Rusya ve Almanya'nın hallerinden ibret alınız..."

[93] *Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.
[94] *Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918.
[95] MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye'de İnkılâp Olacak mı?", *Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918.

Daha sonra Rusya'daki inkılâbın tarihi süreci hakkında ve Almanya'nın vaziyeti ile ilgili kısa bilgiler veren Mustafa Suphi, sözü Türkiye'ye getirerek yine İttihat ve Terakki Hükümeti'ne hücum etmekten kendini alamayarak, şöyle devam etmiştir:

"Şimdi gelelim kendimize, bizim Türkiye'ye hani ya bizim genç Türkiye'ye, hür vatan, azat fikir?... Bir kaç kılıç ve mahmuz şakırtısı karşısında Abdülhamit'in, o müstebidin taht ve tacını bırakıp kaçmasıyla Türkiye'nin bütün dilekleri olup bitti mi? Türklerin tarihinde, Küçük Asya'nın mukadderatında yüzyıldan beri kaynayıp duran hürriyet ve medeniyet ihtiyaçları Temmuz şenlikleriyle tatmin edildi mi sanıyorsunuz? Bu saf yüreklilik, yahut nadanlık!....

"O eski Reşit ve Ali Paşaların ıslahat fermanları Türkiye'nin hayatını nasıl zindeleştirmediyse, bu yeni düzmece Talat ve Enver Paşaların da, kendilerine mahsus, yalnız kendilerinin anladıkları (10) Temmuz hürriyeti öylece milleti sükûtlendirmeğe, milletin göğsünde kaynayan ihtiyaçları dindirmeğe yetmez, yetemez.

"Müstebid Rusya'nın Sibiryası var idiyse, bugünkü Türkiye'deki (Paşalar Hükümeti)nin de Sinop Kaleleri, Bilecik Hisarları yok değil. Müstebid Rusya'nın General Zonatofları, Dolmaçofları var idiyse, bugünkü Paşalar Hükümeti'nin de Muhafız Cemal Paşaları, Polis Müdürü Azmi ve Bedri Beyleri eksik değil. Müstebid Rusya'da yüzlerce, binlerce gençler, talebeler, muallimler, muharrirler, işçiler menfa'larda ölüme mahkûm olmuşlarsa, bugünkü Türkiye'nin de Kastamonu Dağlarında, Sivas Ovalarında, Ankara-Konya Vadilerinde nam ve şanı kaybolan hürriyet mücadeleleri var. Türkiye'nin hürriyet, adalet ve medeniyet duygularıyla çırpınan bu ülkeler şimdi yalnız yüzlerce Türk mütefekkirlerine, hürriyet mücadelelerine menfa' olmak bahtsızlığını yaşıyor.

"Hakiki hürriyet mücadeleleri nazarında: Bir Azak ve bir Malinovski'den farklı olmayan Türkiye'nin bugünkü donma inkılâpçıları, mürteci hürriyetçileri bununla da iktifa etmiyor. Hükümetlerine para lazım oldukça, Avrupa'nın muhtekir sarraflarıyla milletin toprağı, evi, ocağı etrafında pazarlığa girişiyorlar. Osmanlı Memleketlerindeki Müslüman-Türk Halkların son istinadgâhları olan mîrî ve vakıf yer ve binalarını da muvakkat bir kanûn ile tahrik edip, mülkleştiriyorlar. Yolları şimendöferleri, suları, kanalları satıyorlar. Her türlü idâreye itaat eden bürokratlara aylık vermek için, Müslüman yerleri üzerinde ecnebi ma'mûreler vücuda gelmesine razı oluyorlar. Bu gibi mahiyette, kanunları müteakip İstanbul'da tesis edilen Alman, İngiliz ve Amerikan toprak ve istimlâk bankaları vasıtasıyla binlerce fakir halkın son kuvveti ve son sermayesi olan tarla, ev, bayır, mera, yol.. hep yabancı kollara geçiyor.

"Acaba Küçük Asya'nın, Suriye'nin, Filistin'in, Irak'ın türlü hazinelerini örtüp gizleyen bu Müslüman-Türk toprakları Osmanlı Devleti için bir Alaska veya bir Kamçatka Yarımadası mı? Mezada çıkarılması caiz fazla yerler mi?

"İşte inkılâba, hürriyete böyle hürmetsizlik, mesele-i içtimâîyeye karşı ise bu gibi laubalik neticesiyledir ki, Türkiye bugün yeni bir inkılâbın arifesinde bulunuyor."

Mustafa Suphi, Yeni Dünya'nın üçüncü sayısında "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap" başlıklı yazısında[96] Yeni Dünya'nın meslek itibarıyla Karl Marks'ın ilmî nazariyatını mürevviç husûsî bir sosyalist gazete olduğunu vurgularken, yine aynı sayıda "Hindistan Seferi" adlı uzun bir makalesi yer almaktadır.[97] Bu makalede İngiliz Emperyalizmini lanetleyen Suphi şöyle diyordu:

"İngilizleri Hindistan'dan sarı denizlere döküp Asya'yı Anglo-Sakson tasallut ve istibdadından kurtarmak? İşte dünyanın bu en büyük parçasında yaşayan mahkûm milletlerin ellerindeki şiar, işte Hintlilerin hürriyet ve istiklâl semâsına yükselttikleri Al Bayrak!..."

Gazetenin bir bölümü de okuyucu mektuplarına ayrılmıştı. Hemen her sayıda, çoğunluğu Türk askeri esiri olduğu anlaşılan bir çok kişinin Yeni Dünya Gazetesi'ne gönderdiği çeşitli konulardaki mektuplar yayınlanmaktaydı.

Yeni Dünya'nın dördüncü sayısının büyük bir kısmı Kafkasya'daki son gelişmelere ayrılmıştı. Ayrıca bu sayıda Kırım'dan gelen havadisler, Şimal Türkleri ve Sosyalizm, Tatar-Başkırt Cumhuriyeti Tarihi Müşavere Meclisi, başlıklı yazılar bulunmaktadır.[98]

18 Temmuz'da çıkan beşinci sayıda, Mustafa Suphi "Sultan Mehmet Han Hamisin Vefatı" ile ilgili olarak bir makale yazmıştır. Sultan Mehmet Reşad'ın Osmanlı Tahtı'na çıkışından, İttihat ve Terakki'nin nasıl oyuncağı olduğundan bahseden Suphi, makalesini şöyle bitiriyordu:[99]

"Şahzâde iken büyük kardeşinin zulmüne otuz bu kadar yıllar tahammül ettiği halde, tahta cülusundan sonra adi şahıslar tarafından düçar-ı tecavüz olan bu bedbaht padişaha acıyıp rahmet okumamak mümkün değil."

Yeni Dünya Gazetesi'nin altıncı sayısı[100] bu günlerde yapılmış olan Türk Sosyalistleri Konferansı'na ayrılmıştır. Bu konu ile ilgili Müslüman Komiserliği'nin önde gelen şahsiyetlerinden olan Alimcan İbrahimov'un Çulpan Gazetesi'nde yayınladığı "Büyük Ümitler Yolunda" adlı makalesi aynen iktibas edilmiştir.

[96] MUSTAFA SUPHİ "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918.
[97] MUSTAFA SUPHİ "Hindistan Seferi", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918.
[98] *Yeni Dünya*, 15 Haziran 1918.
[99] MUSTAFA SUPHİ, "Sultan Mehmet Han Hamis'in Vefatı", *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.
[100] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

13 Ağustos 1918'de çıkan yedinci sayıda Mustafa Suphi'nin "Türkiye Etrafında (Politika ve Sosyalizm)" başlıklı uzun bir makalesi bulunmaktadır.[101] Bu makalesinde Türkiye'nin nasıl gizli anlaşmalarla emperyalist devletler tarafından paylaşıldığından söz eden Mustafa Suphi, Türkiye'deki idarecilerin de yanlış politikalarıyla bunlara yardımcı olduğunu kaydetmiştir. Suphi daha sonra sözü, Rusya İnkılâbı'na getirerek bu inkılâbın Rusya'daki bütün Türklere hürriyet ve istiklâl vermeğe başladığını belirterek, Türkiye'nin selâmetinin de Rusya İnkılâpçılarıyla ittifak yapmakta olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:

"Bütün Müslüman Memleketleri gibi Türkiye'nin de selâmet ve hürriyetini ebedi olarak elde etmesi için Avrupa kapitalizmine karşı merhametsiz bir harp ve cidal açmaktan ve bu yolda mücadele eden kahramanlarla ittifaktan başka çare olmadığına iman ediyoruz."

Yeni Dünya'nın sekizinci ve dokuzuncu sayılarında Mustafa Suphi'nin Kazan'a gitmesi dolayısıyla yazısı bulunmamaktadır. Bu iki sayıda baş makaleler "M.Nazmi" imzası ile çıkmıştır. 7 Eylül tarihinde çıkan sekizinci sayıda[102] Kazan'ın Bolşeviklerce yeniden alınması üzerinde önemle durulmuştur. Dokuzuncu sayıda ise[103] Hariciye İşleri Komiseri Çiçerin'in Türkiye'ye verdiği bir notaya yer verilmektedir. Çiçerin'in 20 Eylül 1918'de, İstanbul Hükümeti'ne verdiği bu notada, Türk Kuvvetlerinin Brest-Litowsk Antlaşması'na aykırı olarak Batum, Kars ve Ardahan'ı işgal ve buralarda seferberlik ederek 19 yaşından büyük olanları silah altına çağırdığı ve Türk Kuvvetlerinin Kafkasya'da harekete devam ederek Bakû şehrini işgal ettikleri belirtilerek, Türkiye Devleti'nin Kafkasya'daki bu faaliyetleri protesto ediliyor ve "Bunun için Rusya Cumhuriyeti Şûrâlar Hükümeti, Türkiye Hükümeti'nin hareketiyle bu iki hükümet arasında yapılan Brest-Litowsk Muahedesi'nin hükmü kalmadığı kararını kabul etmek mecburiyetinde kalmıştır" deniliyordu.

Bu notanın altına Yeni Dünya Gazetesi tarafından da şu not eklenmişti:[104]

"Türkiye'deki hükümet-i hazıra böyle haksızlık ve mezalimi ile, Kafkasya'da kan dökmeğe devam etmek fikir ve maksadında olduğunu gösteriyor. Bi çare fakir halkta hala emperyalizm çizmeleri altında çiğneniyor. Fakat bu gibi mezaliminin yakın bir zamanda behemahal bir aks-ül hareket doğuracağına suret-i katiyede eminiz ve bugünede intizardayız."

Yeni Dünya Gazetesi Moskova'da onüç sayı çıkmıştır.[105] Genelde propaganda ağırlıklı yazıların yer aldığı gazetenin onuncu sayısının büyük bir kısmı Moskova'da

[101] MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye Etrafında (Politika ve Sosyalizm)", *Yeni Dünya*,.13 Ağustos 1918.
[102] *Yeni Dünya*, 7 Eylül 1918.
[103] *Yeni Dünya*, 13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918.
[104] *Yeni Dünya*, 13 Teşrin-i evvel (Ekim) 1918.
[105] Moskova'da çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nin onbir sayısını (1-11) görebildik.

yapılan, Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı'ndan bahsetmektedir.[106] Bu kurultayla ilgili olarak Mustafa Suphi'nin de bir makalesi mevcuttur.[107] Ayrıca onbirinci sayıda da Suphi'nin "Türkiye'de Neler Oluyor?" başlıklı makalesi bulunmaktadır.[108]

Türkiye Komünist Teşkilâtı 1919 başlarında Kırım'a gidince, Yeni Dünya Gazeteside Kırım'a nakledilerek, burada yayına devam etmiştir. Kırım'da Yeni Dünya'nın onüç sayı çıktığı anlaşılmaktadır.[109] Daha sonra Kırım'da şartlar Bolşevikler aleyhine gelişince tekrar Moskova'ya dönülmüş ve bir müddet sonra da TKT, Türkistan'a gönderilmiştir. TKT'nın Taşkent'de de Yeni Dünya Gazetesi'ni çıkarmaya devam ettiği görülmektedir.[110] Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesinden sonra Teşkilat, Türkiye'ye yakın olmak için 27 Mayıs 1920'de Bakû'ya taşınmıştır. Ve bu tarihten bir müddet sonra (20 Haziran 1920) Yeni Dünya Gazetesi Bakû'da yayına yeniden başlamıştır. Bakû'ya gelinceye kadar gazetenin kırk sekiz sayı çıkarıldığı anlaşılmaktadır. Şöyleki gazete, Bakû'da yayına başlarken "1 (49)" numro ile çıkacaktır. Bakû'da çıkan Yeni Dünya üzerinde ayrıca durulacaktır.

Yeni Dünya Gazetesi Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Türk askeri esirleri arasında parasız dağıtılarak, onlar arasında en etkili propaganda aracı olarak kullanılmıştır. Sovyet yazar Bagirov, "Yeni Dünya'nın Rusya'daki Türk askeri esirleri arasında Büyük Oktıyabır'ın azatlık fikirlerini aşılamakta hayli iş gördüğünü," yazmaktadır.[111] Gazete Kırım'da yayınını sürdürürken, gizlice bazı sayılarının Türkiye'ye sokulduğuna dair bilgiler de vardır.[112]

A.N.Kurat ise "Türkiye ve Rusya" adlı eserinde, "Yeni Dünya'nın esir kamplarında, başka Türkçe gazete bulunmadığından askeri esirler tarafından okunduğunu, bunların arasında bazı Türk askerlerinin "Kızıl Kıtalar"a katıldıkları ve sözde Bolşevik olduklarının bilindiğini, bazı ihtiyat zabitlerinin de kızıllaştığı ve Yeni Dünya'yı takip ettiklerini belirterek, "fakat esas itibarıyla Türk esirleri ve bilhassa Türk subaylarının Bolşevik propagandasına asla kapılmadıkları ve Sovyet rejiminin

[106] Bu kurultayın oturumlarından özet olarak bilgiler verilmiştir. (*Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.)

[107] MUSTAFA SUPHİ, "Müslüman Komünistler Siyezdi", *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[108] Mustafa Suphi, Enver ve Talat Paşaların tutuklandığına dair haberlerin Moskova'da yayılması üzerine bu makaleyi kaleme almıştır. Yine bu makalede İttihatçı düşmanlığı ön plandadır. (MUSTAFA SUPHİ, "Türkiye'de Neler Oluyor?", *Yeni Dünya*, 24 Kânûn-ı Evvel (Aralık) 1918).

[109] Kırım'da çıkan Yeni Dünya sayıları tarafımızdan görülememiştir. Ancak Mete Tunçay'ın "Türkiye'de Sol Akımlar" adlı kitabında verdiği bilgilerden Yeni Dünya'nın Kırım'da onüç sayı çıktığı anlaşılmaktadır. (Bkz. TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.342.)

[110] A.M.MATVEYEV, "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vastoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", *Narodı Azii i Afriki*, No:2, (1969), Moskova, s.68.

[111] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.74.

[112] A.M.ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", *Velikiy Oktıyabır i Turtsiya* (Zbornik Statey), Tiflis, 1982, s.14.

Türk İslâm ahalisi için büyük bir felaket teşkil ettiğini yakından gördükleri ve ibret dersi aldıkları muhakkaktı" demektedir.[113]

Sonuç olarak Kurat'ın yazdıklarına katılmakla birlikte, Yeni Dünya Gazetesi'nin Rusya'daki harp esirlerimiz arasında etkili olduğu bir gerçektir. Ancak Mustafa Suphi'nin bütün gayretlerine rağmen bu tesirin beklenilenin çok altında olduğu anlaşılmaktadır.

a) Yeni Dünya'nın Yayınlarından Osmanlı Devleti'nin Duyduğu Rahatsızlık ve Gösterdiği Tepki

Yeni Dünya Gazetesi'nin ilk sayısının çıkışıyla, Osmanlı Elçisi Galip Kemali Bey'in Moskova'ya gelişi aynı tarihe tesadüf etmişti.[114] Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra Moskova'ya gelip, Türkiye Hükümeti aleyhinde yayın yapan bir gazeteyi karşısında bulmak, özellikle bunun bir Türk tarafından çıkarıldığını görmek Osmanlı Elçisi Galip Kemali Bey'i hayrete düşürmüş olmalıdır. Bu beklenmeyen durum karşısında Galip Kemali Bey, önce bu gazeteyi çıkaran Mustafa Suphi ile görüşmek ve onu Türkiye Hükümeti aleyhine yaptığı bu faaliyetten vazgeçirmek istemiştir. Bu amaçla Elçilik ikinci katibi Şükrü Bey'i[115] Mustafa Suphi ile görüşmeye göndermiş, ancak bu girişim istenilen sonucu vermemiştir.[116]

Galip Kemali'nin Mustafa Suphi ile görüşmek ve Yeni Dünya'da Türk Hükümeti aleyhine yaptığı yayınlardan vazgeçirmek teşebbüsü olumlu bir sonuç vermediği gibi, Yeni Dünya'nın ikinci sayısında da aynı tür yazılar devam etmiştir. 16 Mayıs 1918'de çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nin ikinci sayısında Osmanlı Hükümeti'ne saldırılar devam edince, 22 Mayıs 1918'de, Galip Kemali Bey Sovyet Hükümeti Harici İşler Komiseri Çiçerin'e bir nota vererek, Yeni Dünya Gazetesi'nin Türkiye Hükümeti aleyhinde sistematik olarak tahripkâr yayınlar yaptığını ve bu durumun Brest-Litowsk Anlaşması'nın ikinci maddesine aykırı olduğunu belirterek, durdurulmasını talep etmiştir.[117]

[113] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.440.

[114] Galip Kemali Bey 23 Nisan 1918'de Moskova'ya varmıştır. (KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.401; Karl Von BOTHVER, *Mit Graf Mirbach in Moskov, Tubingen*, 1922, s.4.) Yeni Dünya'nın ilk sayısı ise bu tarihten dört gün sonra yani 27 Nisan 1918'de çıkmıştır. (*Yeni Dünya*, 27 Nisan 1918.)

[115] Şükrü Bey, Paris'te Mustafa Suphi ile aynı okulda öğrenim gördüğünden ve aralarında arkadaşlık bağı olduğundan bu işle görevlendirilmişti. (SÖYLEMEZOĞLU, *30 Senelik Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, Kısım I, s.39.)

[116] SÖYLEMEZOĞLU, *30 Senelik Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, Kısım I, s.39; Mustafa Suphi Müslüman Komünistler Kurultayı'nda yaptığı konuşmada bu durumu doğrulamakta, ancak Şükrü Bey'den bahsetmemektedir. Osmanlı Sefirinin Mollanur Vahidov ile kendisine haberler göndererek görüşmek istediğini bildirdiğini, ancak buna olumlu cevap alamadığını kaydetmektedir. (*Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sani (Kasım) 1918.)

[117] MUSTAFA SUPHİ, "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918. Yerasimos, "Türk-Sovyet İlişkileri" adlı kitabında, "Galip Kemali Bey Mustafa Suphi'nin Yeni Dünya'nın üçüncü sayısında "Paşalar Hükümeti"ne karşı yaptığı sert eleştirilerden dolayı 22 Mayıs'ta Çiçerin'e ilk notasını gönderir" demektedir. (Stefanos YERASİMOS, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli*

Galip Kemali Bey'in bu notasına 23 Mayıs 1918'de, Sovyet Harici İşler Komiseri Yardımcısı Karahan imzasıyla şu cevap verilmişti:[118]

"Sovyet Dışişleri Komiseri Yardımcısı L.Karahan'dan Moskova Büyükelçisi Galip Kemali Bey'e

Moskova, 23 Mayıs 1918 No.74

Sayın Elçi,

"Sosyalist Müslüman yayın organı "Yeni Dünya" Gazetesi tarafından yürütülen ajitasyondan yakınmış olduğunuz 22 Mayıs tarihli mektubunuza cevap olarak Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve yayın organının Osmanlı İmparatorluğu'nun dış ve iç politikasına karşı yöneltiği sert eleştirilerin hoşunuza gitmemesi durumu karşısında üzüntülerimizi belirtmek isteriz, ancak Müslüman Sosyalistlerin görüşlerini değiştirmek yada dile getirmelerini önlemek bizce olanaksızdır. Ülkemizde Sovyet Hükümeti'nin politikasını daha da sert biçimde eleştiren bir basın vardır.

"Bu durumda Brest-Litowsk Anlaşması'nın 2.maddesi uygulanamaz. Çünkü bu madde bağıtlı tarafların karşılıklı siyasal kurumlarına karşı her türlü kışkırtmadan kaçınacaklarını açıkça belirtir, ancak bu ülkelerdeki basın özgürlüğünü hiçbir şekilde sınırlamaz.

Dışişleri Halk Komiseri Yardımcısı
Karahan"

Mustafa Suphi Sovyet Hükümeti'nin Galip Kemali Bey'e verdiği yukarıdaki cevap yazısından cesaret almış olacak ki, Yeni Dünya'nın üçüncü sayısında "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap" başlıklı aşağıdaki makaleyi yazmıştır:[119]

"23 Temmuz tarihli matbuatta Türkiye Sefiri Galip Kemali Bey tarafından Moskova'da intişare başlayan "Yeni Dünya" Gazetesi hakkında Rusya Şûrâlar Hükümeti'ne verilen protesto notasını hayret ve teessüflerle okudum. Galip Kemali Bey, protestinde, Türkiye Hükümeti aleyhinde reva görülmeyecek tarzda ve sistematik surette tahrikâtta bulunan "Yeni Dünya"nın Brest-Litowsk Muahedenamesi'nin ikinci maddesine istinad sed ve bendini talep ediyor.

"Yeni Dünya, Rusya Müslüman Sosyalistleri Komitesi himayesi altında tarafımdan neşrolunan husûsî bir gazete olmak itibarıyle, Brest Muahedesi'nin mazmunu ile alakadar olmadığı gibi, sefirin talebi her türlü hukukî-siyasî esaslardan mahrum

---

Mücadeleye", İstanbul, 1979, s.23.) Ancak bu mümkün değildir. Şöyleki, Yeni Dünya'nın üçüncü sayısı Galip Kemali Bey'in ilk notasını verdiği 22 Mayıs'tan, sekiz gün sonra, yani 30 Mayıs 1918'de çıkmıştır.

[118] YERASİMOS, *Türk-Sovyet İlişkileri Ekim Devriminden "Milli Mücadeleye"*, s.50; KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.678.

[119] MUSTAFA SUPHİ, "Osmanlı Sefirinin Notasına Cevap", *Yeni Dünya*, 30 Mayıs 1918.

ve yalnız İstanbul Hükümeti'ne karşı bir tabiiyet ve sadakat manifestinden ibaret bir mahiyette ise de, şu münasebet ile matbuatta gerek "Yeni Dünya"ya dair, gerekse bizzat kendi hakkımda bazı malûmat ve mütalaat yürütülmüş olduğundan kısaca izahat vermeğe mecburiyet hissediyorum.

"Yeni Dünya" evvel emirde, meslek itibarıyla Karl Marks'ın ilmî nazariyatını mürevviç bir sosyalist gazetesidir. Tatbikat-ı siyasiye nokta-i nazarından ise; Seviye-i medeniye ve içtimâîyesi diğer milletler derecesinde olmayan, ekseriyeti fakir ve mazlum işçi ve ekinci halklardan mürekkep olan Müslüman hayat-ı içtimâîyesinin hazır ki medeniyet dünyasından samimi ve riyasız yegâne halaskâr kuvvet olan Sosyalist inkılâpçılarıyla katışarak ve bu gibi inkılâp hareketlerine mümkün mertebe yardım ederek, Avrupa'nın kan içici emperyalist ve koloniyal tasallutundan diğer mazlum beni-nev'leriyle beraber kurtarılması maksatlarını takip eder.

"Yeni Dünya'nın şu iktisadî meslek ve siyasî maksadı haricinde değil ve fakat bunun hizasında olarak, Türkiye Hükümeti'ne karşı hakikaten göze çarpacak derecede sistematik hücumlarına gelince; bunun sebeplerini "Yeni Dünya"dan ziyade Osmanlı Hükümeti'nin ahval ve harekâtında aramak lazım gelir. Bu hücumlar doğrudan doğruya Türkiye'de hükümetin mürteci Genç Türkler elinde en feci ve karanlık bir alet-i istibdât olmasından ileri geliyor.

"Genç Türkiye namı altında meşrutî bir hükümet addolunan bugünkü Osmanlı İdaresi, bir Sosyalist Müslüman gazetesi için değil en sağ ve en muhafazakâr burjuvaziya sınıfları tarafından bile tahammül edilemeyecek bir mahiyet almıştır.

"Türkiye'de on sene evvel Abdülhamid'den istirdat olunan "Kanûn-ı Esâsî" hukuk-i beşere taalluk eden fikir, söz ve içtimâ hürriyetlerine ait en ibtidâî maddeleri bile gün görmeden militarizm-emperyalizm hummaları içinde mahv-ü nâbut olmuştur. Hal-i hazırda Türkiye matbuatında herhangi bir fikir ve itikad-ı siyasi neşretmek mümkün olmadığı gibi, halk içinde gezip tahrikâtta bulunmakta-devr-i sabıkta olduğu gibi-bir cürüm teşkil ediyor. İstanbul'daki Meclis-i Mebûsan ise ısmarlama mebuslarla doludur. Ne matbuatta, ne de Meclis-i Mebûsan da vasfı farikalı bir simâya tesadüf olunabilir. Bütün gazetelerde ve bütün mebuslarda yalnız Talat Paşa ve kumpanyasının simâ-i siyâsîsini görmek mümkündür.

"Yeni Dünya" için Rusya Halk Şûrâları Cumhuriyeti'ne protest notası veren Galip Kemali Bey, o milyonlarca mazlum Osmanlı Halklarını temsil iktidarında bir Türkiye'nin değil, işte böyle bir "Paşalar Hükümeti"nin sefiri sıfatıyla-İstanbul'daki hürriyetperver matbuat gibi-bugün ta Rusyalarda çıkan "Yeni Dünya"yı da kapatmak, bu kadar uzaklardan gelen zayıf ancak hür bir sesi de kısmak istiyor. Fakat bizim evvelce Türkiye'de neşrettiğimiz gazetelerde nasıl talep ettiysek, şimdi de Rusya'da yarın da belki Hindistan'da ve daha başka yerlerde talep edeceğimiz; halk için "Hürriyet, medeniyet ve saadet"ten başka şey değil.

"Gazetemizin her satırı buna ayan ve aşikâr bir şahittir.

"Şu halde Türkiye Sefiri bizleri Osmanlı Sancağı'nın hakim olmadığı Rusya'da bile hürriyet ve medeniyet istemekten menetmek davasında mı bulunuyor? Onun için biz Galip Kemali Bey'e "semâ' ve arzda" sizin felsefenizde hatta tahayyül olunmayan hakikatler bulunduğunu bildirmek isteriz. Bu hakikatler, arası çok geçmeden Türkiye'de patlak verecek olan tarrâka-i inkılâp ile kendini bizzat gösterecektir. Fakat şimdilik biz, kabahati mensup olduğu millet için hürriyet ve saadet istemekten ibaret olan bir gazeteyi susturmak kastıyla yirminci asır medeniyetinin ortalarına doğru, tanzim olunan bu Türk notasına karşı yine bir Türk hürriyetperveri sıfatıyla ve bütün medeniyet ve insaniyet âlemi huzurunda protesti vicdanî bir vazife addediyoruz.

İstanbul Ticaret Mekteb-i Alîsi "Hukuk-i Medeniye" ve
Darülmuallimin-i Alîye "İktisat Müderrisi ve mesdud
"İfham" gazetesi Müdir-i Siyasîsi
Mustafa Suphi"

Galip Kemali Bey verdiği notaya karşılık, Sovyet Dışişleri'nden aldığı cevaptan tatmin olmadığı gibi, Mustafa Suphi'nin Türkiye Hükümeti aleyhine yayınlara devam edip, bir de yukarıdaki yazısı Yeni Dünya'nın üçüncü sayısında çıkınca, 3 Haziran 1918'de, Çiçerin'e yeni bir nota daha vermiştir:[120]

"Galip Kemali Bey'den Çiçerin'e

Moskova, 3 Haziran 1918

"Sayın Komiser,

"Sosyalist Müslüman gazetesi "Yeni Dünya"nın yayınlarıyla ilgili 23 Mayıs (1918) tarihli cevap mektubunuzu aldım.

"Temel sorun olan Rus Cumhuriyeti Hükümeti'nin kendi öz topraklarında yerli bir basın organı tarafından Osmanlı İmparatorluğu'na karşı yapılan ajitasyon ya da propagandayı durdurma hatta susturma zorunluluğunda olup olmadığı sorununa girmeden önce, Müslüman Sosyalistler Merkez Komitesi ve organının çalışmalarının hoşuma gitmemesinin üzücü olduğunu belirten yukarıda adı geçen mektubunuzun bir cümlesine değinmek isterim.

"Aslında yakınmalarım şu yada bu partinin yada siyasal kuruluşun tutumu değil, bir gazetenin kötü niyetli ve taraf tutan ajitasyonunu hedef alıyordu. Halk Komiserliği iki kurumu birleştirmekle eylem birliğini kabul etmiş oluyor. Bu du-

[120] YERASİMOS, *Türk Soyvet İlişkileri*, s.53-54; KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.679-681.

rumu gözönüne alarak resmî bir niteliği olan söz konusu kurulun Osmanlı İmparatorluğu'na karşı ajitasyon yapmasının önlenilmesini istiyorum.

"Şimdi de yukarıda adı geçen mektubunuzda geliştirilen görüşleri izleyerek Rus topraklarında Sovyet Hükümeti'nin politikasını daha da sert bir biçimde eleştiren bir basının varolması olgusunun siyasal bir partiye ait bir gazetenin düşmanca ve kararlı tutumunu haklı gösterip gösteremeyeceği sorununa geliyorum.

"Aslında "Yeni Dünya"nın yarı resmi niteliği olan gazete olduğu ortaya çıkmıştır. Ancak, özel yada bağımsız bir yayın organı olsaydı bile, basın özgürlüğüne rağmen, birçok gazete yerel makamlar tarafından sık sık yayından alıkonulduğuna, hatta kapatıldığına göre, bunun da devlet denetiminden kurtulamaması gerekirdi. Üstelik, burada bir gazete yayınlanmış genel konulara değinen bir yazı yada durum muhakemesi yapan bir eleştiri değil, tümüyle bir ajitasyon ve propaganda yapılması söz konusudur. Çünkü adı geçen gazete, herşeyden önce, Türkiye'den kaçıp Rusya'ya sığınan siyasal bir tutuklu tarafından yönetilmektedir; Yönetimi Müslüman İşleri Halk Komiserliği ile aynı çatının altında bulunmaktadır; ve yöneticisinin bu gazeteyi yayınlamaya gerekli para kaynaklarını nereden bulduğunu anlamak güç olmasa gerek.

"Üstelik, bu yayın düzenli bir biçimde kamplara gönderilip Osmanlı tutsaklarına dağıtılmaktadır. Bütün bunlardan çıkan sonuç, Sovyetler Hükümeti'nin ne olursa olsun, bir barış ve dostluk antlaşması imzaladığı imparatorluğa karşı kendi topraklarında bir ajitasyon nüvesinin oluşmasını önleme konusundaki resmi ve açık yükümlülüklerini yerine getirmesi gerektiğidir.

"Cumhuriyet Hükümeti'nin, Hükümetime karşı dürüst duygu ve eğilimlerinin açık kanıtlarını şahsıma göstermek lütfunda bulunacağınızın kesin umudu ile ve bu vesile ile size olan derin saygılarımı bir kez daha yenilerim. Sayın Komiser.

Galip Kemali"

Galip Kemali Bey bunlarla yetinmeyerek bu notadan üç gün sonra, (6 Haziran'da) Çiçerin'i bizzat ziyaret ederek, 3 Haziran tarihli notasındaki isteklerini tekrarlamıştır.[121] Böylece iki hafta içerisinde Osmanlı Büyükelçisi "Yeni Dünya" Gazetesi'nin yayınlarını ikisi yazılı ve biri sözlü olmak üzere üç defa protesto etmiştir.

Bu arada bu yeni protesto notası dolayısıyla Yeni Dünya'nın dördüncü sayısında imzasız, fakat Mustafa Suphi tarafından kaleme alındığı anlaşılan "Türkiye Sefareti'nin Bir Yeni Notası Daha" başlıklı yazı çıkar:[122]

[121] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.439.
[122] *Yeni Dünya*, 15 Haziran 1918.

"Galip Kemali Bey Türkiye'nin bu kadar mühim işleri içinde Moskova'da neşredilmekte olan Türk Sosyalist Gazetesi'ni bir türlü hatırdan çıkarmıyor. Hariciye İşleri Komiseri'nin ilk notaya cevabına karşı, cevap almak üzere iki sahifelik uzun bir nota daha takdim ediyor. Ve burada artık bizim ikâmetgâhımızın nerede olduğuna, Müslüman Sosyalistler Komitesi'nin Komiseriyatıyla bir çatı altında bulunduğuna kadar birçok tafsilat var.

"Maksat ne? Yeni Dünya'yı mutlaka kapatmak, muharririni dünyanın diğer bir yeryüzüne kadar sürüvermek değil mi? Fakat serbesti vîcdan, serbesti kelâm namına sefirin bu eda ve emirlerine bir Türk Sefiri olması itibarıyla biz bile muztarip oluyoruz. Müslüman aleminde her ferdin kâinâtı yalnız kendi gözleriyle görmek, fikir ve vicdana tahakküm etmek hastalığı ne zaman nihayet bulacak?

"Kâinat-ı Asya'da hayatta, fikirde, felsefedeki, ahengi anlayacak zamanlar ne vakit gelecek, cüretkâr vicdana hiç olmazsa okumuşlarımız ne vakit malik olacaklar?"

Bundan başka Moskova'da çıkan Rusça bir gazetede Osmanlı Sefiri'nin Sovyet Dışişleri Komiseri'ne verdiği protesto notaları ile ilgili bir yazı tercüme edilerek, Yeni Dünya'nın aynı (dördüncü) sayısında yayınlanmıştır.[123] Bu yazıda Galip Kemali Bey'in verdiği notalardan söz edilerek, Mustafa Suphi hakkında bilgi verilmiş ve Mustafa Suphi'nin Türk işçi ve köylüleriyle Rusya'daki esir askerler arasında büyük nüfuz ve şöhreti olduğu kaydedilmiştir. Ayrıca bu yazıda, Osmanlı Sefiri'nin üstüste verdiği notalardan Yeni Dünya'nın yayınlarının Osmanlı Hükümeti'ne çok tesir ettiğinin anlaşıldığı belirtilerek şöyle deniliyordu:

"Osmanlı Hükümeti halkın taassubunu Suphi Bey'in inkılâpkâr nüfuz ve tesirinden muhafaza maksadıyla tedbirler ittihazına mecbur oluyor."

Galip Kemali Bey'in Yeni Dünya'nın yayınları dolayısıyla verdiği protesto notaları ve bu gazetenin yayınlarını durdurmak yönünde yaptığı çalışmalar, Yeni Dünya'yı çıkaranları kızdırmış olacak ki, yine gazetenin dördüncü sayısında şu satırlara yer verilir:[124]

"Galip Kemali Bey pek iyi bilir ki, Türkiye'de sosyalistlik ancak teşkilât devrine ayak basıyor. Fakat iş bunda değil, bu vesile ile belki veliyy-ün niam paşalarımızın başına bir hal gelir korkusundandır değil mi?

"Cenub-i Türkiye'de sosyalizm nasıl ibtidaî bir teşekkül devri geçiriyorsa "Paşalar Emperyalizmi" de şüphesiz intihaî bir tahaffuz gayesi takip ediyor. Fakat bu kadar murakabe, bu derece ihtiyata lüzum var? Yeni Dünya'nın yazıcıları, Sosyal

[123] *Yeni Dünya*, 15 Haziran 1918.
[124] *Yeni Dünya*, 15 Haziran 1918.

Demokrat olsalar da anarhist değil; ve bir de herşeyden evvel mütefekkir, muharrir sulh ve selâma riayetkâr kişiler. Hem mazlum halkları işi ele alıncaya kadar, Türkiye, daha birçok beyleri ve paşaları doyurabilir. Onun için endişe etmeyiniz efendiler, müsterih olunuz. Ve bizleri de notalar peşine ecnebi dairelerde gezdirmeğe mecbur etmeyiniz."

Osmanlı Büyükelçisi'nin, Yeni Dünya'nın Türkiye Hükümeti aleyhine yaptığı yayınları durdurmak maksadıyla yaptığı girişimlerin kısa süreli de olsa etkili olduğu görülmektedir. Bilhassa Galip Kemali Bey'in Çiçerin'i ziyaret ederek, Yeni Dünya'nın Rus-Türk münasebetlerini kesmeğe sebep olacağını söylemesi üzerine Çiçerin, Mustafa Suphi ve Vahidov'la görüşerek, gazetenin Türkiye Hükümeti'ne karşı hücumlarını hafifleştirmesini istemiştir.[125] Bu sırada Mustafa Suphi'de Kazan'a Müslüman Sosyalistler Kurultayı'na gidince, Yeni Dünya Gazetesi bir aydan fazla yayınına ara vermiştir.[126]

Galip Kemali, hatıratında, Yeni Dünya Gazetesi'ni Çiçerin'e şikayet ederek, kapattırdığını, ancak bir süre sonra gazetenin tekrar çıkmaya başlamakla birlikte, artık Türkiye Hükümeti aleyhinde o ateşli makalelerinin görülmez olduğunu yazmaktadır.[127]

Aslında değişen birşey olmadığı gibi, Osmanlı Büyükelçisi'nin meselenin üzerine bu kadar ısrarla gitmiş olması, Mustafa Suphi'nin Rus Komünistleri nazarında değerini artırmıştır. Nitekim bir ay aradan sonra Yeni Dünya'da tekrar Türkiye Hükümeti aleyhine yazılar çıkmağa başlamış ve yine Yeni Dünya Türk askeri esirlerinin bulunduğu kamplara gönderilerek propaganda ve ajitasyon çalışmalarına devam edilmiştir. Bunun yanında Türk Komünistlerinin teşkilâtlanma süreci de hızlandırılmıştır.

Osmanlı Hükümeti, bir taraftan Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan yazılardan dolayı Sovyet Rusya Dışişleri Komiserliği nezdinde protestolar vererek, gazetenin Osmanlı Hükümeti aleyhindeki yayınlarının durdurulması için girişimlerde bulunurken, diğer taraftan Mustafa Suphi vasıtasıyla yapılan propagandaların Türkiye'ye girmesini önlemek yolunda bazı tedbirlere başvurvurmuştur. Bu amaçla Osmanlı Dahiliye Nezareti Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Canik Mutasarrıflığı'na aşağıdaki yazı gönderilir:[128]

[125] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[126] Yeni Dünya Gazetesi'nin dördüncü sayısı 15 Haziran (1918)de çıkmıştır. 5. sayı ise 33 günlük bir aradan sonra 18 Temmuz (1918)de çıkacaktır.

[127] SÖYLEMEZOĞLU, *30 Senelik Hatıralarımın Üçüncü Cildi*, Kısım I, s.39.

[128] *BOA*, Dah. Şifr., D.91, Vesika No:54; Nitekim Osmanlı Hükümeti'nin duyduğu kuşkularda haklı olduğu kısa süre sonra ortaya çıkacaktır. Zira Mustafa Suphi 1919 başlarında Teşkilâtını Kırım'a taşıyarak, buradan gizlice Türkiye'ye propagandacılar, Osmanlı Hükümeti'ne karşı halkı ayaklanmaya sevk eden tahripkâr beyannâmeler ve Yeni Dünya'nın bazı sayılarını gönderecektir.

"Osmanlı Dahiliye Nezareti Şifre

Emniyet-i Umûmiye Müdüriyeti

Canik Mutasarrıflığı'na

"Sinop'tan firar eylemiş olan Canik Mebus-ı Sabıkı Mustafa Suphi Bey'in Moskova'da düşmanların menâfiîne olarak Yeni Dünya namıyla bir gazete neşrettiği anlaşılmaktadır. Merkumun Memalik-i Osmaniye'deki tanıdıklarıyla tesis-i muhabere etmesi ve ifsadata teşebbüsü kaviyen melhuz olduğundan oraca lazım gelen takayyüdatın ittihazı.

15 Eylül 334 (1918) Nazır Namına
Müsteşar Vekili
Osman"

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi'nin Türkiye'deki tanıdıklarıyla irtibat kurarak, Türkiye'de karışıklıklar çıkarmasının ihtimal dahilinde olduğu düşünülmüş ve bilhassa Mustafa Suphi'nin Samsunlu olması ve burada tanıdıklarının fazla olduğu nazarı dikkate alınarak, Canik Mutasarrıflığı'ndan tedbirler alması ve dikkatli bulunması istenmiştir.

3. Türk Esirleri ve Bolşevik Propagandası

Rusya'da Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın kuruluşu ve gelişmesini ele alan Sovyet yazarlar, bu teşkilâtın kurulup gelişmesinde en önemli faktör olarak, Birinci Dünya Savaşı esnasında Ruslara esir düşen ve Rusya'nın çeşitli bölgelerindeki esir kamplarına gönderilen Türk askeri esirleri üzerinde durmaktadırlar.

Türk askeri esirleri arasında "Bolşevizm"in etkisi üzerinde durmadan önce, Bolşevik İhtilâli öncesi ve sonrası Rusya'da ne kadar Türk askeri esiri vardı? Askeri esirlerinin dışında, Türkiye vatandaşları varmıydı? Rusya'daki Türk askeri esirlerinin vaziyeti nasıldı? gibi sorulara cevap bulmak, konunun daha iyi anlaşılması için çok gereklidir.

Türkiye'deki bağımsızlık mücadelesi üzerine birçok araştırması olan ünlü Sovyet tarihçisi A.M.Şamsutdinov, "Ekim İnkılâbı arifesinde Rusya'da, 65 binden fazla harp esiri ve Rusya'nın güney bölgelerinde para kazanmak için bulunan, çoğunluğu işçi birkaç bin enterne edilmiş Türkiye vatandaşının bulunduğunu" kaydetmektedir.[129]

Bu rakamlar A.N.Kurat'ın "Türkiye ve Rusya" adlı eserinde verdiği rakamları aşağı yukarı tutmaktadır. Kurat, "60 bin kadar Türk'ün Ruslara esir düştüğünü ve

[129] ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.10.

Karadeniz Sahilleri ahalisinden binlerce kişinin Novorossiyk, Odesa ve diğer Rus Şehirlerinde çalıştığını yazmakta ve ayrıca başta Batum ve Odesa olmak üzere, Türkiye'den kaçan ve İttihat ve Terakki rejimine karşı duran bir miktar siyasî mültecinin de Rusya'da bulunduğunu" belirtmektedir.[130]

Harp esirleri ve diğer Türk vatandaşları Omsk, Tomsk, İrkutsk, Uralsk, Samara, Kazan, Nijni, Novgorod, Harkov, Bakû ve diğer bazı şehirlerde özel kamplarda yerleştirilmişler, fabrikalarda, yol inşaatlarında ve çiftliklerde çalıştırılıyorlardı.[131]

Rusya'daki askeri esirlerin durumları genelde çok kötü idi. Milletlerarası antlaşmalar gereğince tatbiki lazım gelen kaidelerin Rus makamları tarafından yerine getirilmediği de bir gerçekti. Esir subaylara, rütbelerine göre verilmesi icabeden aylıkları ve neferlere de Rus askerlerine verilen istihkakın yarısı dahi hiçbir kampta verilmiyordu. Ancak ne kadar fena olursa olsun harp esirlerine yine de yiyecek ve giyecek verilmekte idi. 1917 ihtilâli'nden sonra esir kamplarındaki durumun daha da kötüleştiği görülüyor. Çünkü Rus askeri mekanizması bozulmuş ve esir kamplarına muntazaman yiyecek ve giyecek gönderilmemekte idi. Esirlere Türkiye'den de çok az yardım gönderilebildiğinden durumları gittikçe fenalaşmıştı.[132]

Gerek Bolşevik İhtilâli'nden önce ve gerekse sonra Rusya'daki Müslümanların, özellikle Kazan Türkleri[133] ile Azerbaycan Türklerinin, Türk esirlerine ellerinden gelen her yardımı yaptıkları bilinmektedir.

Üçüncü Ordu Komutanı Vehip Mehmet Paşa, 23 Şubat 1918'de, yazdığı bir şifrede şöyle diyordu:[134]

"Rusya'da bulunan esir efrad ve zabitanımız son zamanlarda Rusya Hükümeti tarafından iaşe edilmediğinden düçar-ı sefalet olmuşlardır. Bunların bir kısmı Cemiyet-i Hayriye-i İslâmiyeler tarafından himaye ve iâşe ediliyor."

Gerçekten Azerbaycan Türkleri tarafından kurulan "Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi"nin[135] Türk esirlerine maddî ve manevî yardımları oldukça büyüktür.

[130] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.440-441. Brest-Litowsk Antlaşması üzerine Osmanlı Devleti'nin Moskova Büyükelçisi olarak, Moskova'ya giden Galip Kemali (Söylemezoğlu) Bey ise hatıralarında, Rusya'da 40000 askeri esir ve yüzbinden fazla sivil esir bulunduğunu kaydetmektedir. (Galip Kemali SÖYLEMEZOĞLU, *Yok Edilmek İstenen Millet*, İstanbul, 1957, s.450.)

[131] ŞAMSUTTDİNOV, "Velikiy Oktyabır i Turtsiya", s.10.

[132] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.443-444.

[133] Kazan Türkleri maddi yardımın yanı sıra, esir kamplarından Türk esirlerinin kaçırılması gibi faaliyetlerde de bulunuyorlardı. Sibirya'daki Türk esirlerinden, özellikle yüksek rütbeli subaylardan bazıları Kazanlı Türkler vasıtasıyla Çin'e kaçırılmışlardı. Hatta bu yüzden bazı Kazanlı tüccarlar, mesâla, İrkutsk'daki Şafiullin ve yakınları, Rus Hükümeti'nce takibâta uğrayarak şiddetli cezalara çarptırılmışlardı. (KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.444-445.)

[134] *ATASE*, A.4/3671, Kl.2909, D.17, F.57.

[135] "Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi" 1905 yılında Bakû'da Azerbaycan Türkleri tarafından kurulmuştur. (*Hayat* (Bakû), 15 Noyabır (Kasım) 1905). Ancak Cemiyet asıl faaliyetini Birinci Dünya

Hasta olan esirler cemiyetin hastahanesinde tedavi edilmiş ve hatta ölen Türk esirlerinin cenazeleri İslâm dini kaidelerine göre cemiyet tarafından defnedilmiştir.[136] Bakû'da bulunan Türk esirlerinin dışında, özellikle Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra Kafkasya üzerinden Türkiye'ye gitmek için Bakû'ya gelen Türk esirlerini Cemiyet-i Hayriye Bakû'da misafir etmiş ve onlara Türkiye'ye gitmeleri için imkânlar hazırlamış ve hatta ceplerine harçlıklarını bile koymayı ihmal etmemiştir.[137]

Fahrettin Erdoğan, "Türk Ellerinden Hatıralarım" adlı eserinde Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi'nin, Bakû'daki Nargin Adası'nda bulunan Türk esirlerine yaptığı yardımlardan söz etmektedir.[138] Birinci Dünya Savaşı esnasında Ruslara esir olarak düşen Halil Ataman da yayınlanan hatıralarında, Bakû'daki bir gizli cemiyetin kendileriyle irtibat kurmaya çalıştığını belirtmektedir ki,[139] bunun Cemiyet-i Hayriye olması ihtimali çok büyüktür.

Cemiyet, Türk esirlerine yalnızca maddî yardımlarla yetinmemiş onlardan bir kısmını Nargin Adası'ndan kaçırmak için bazı başarılı girişimlerde dahi bulunmuştur. Bu çalışmalara yine Bakû'da kurulan "Kafkasya Müslüman Talebeleri Komitesi"de yardımcı olmuştur.[140]

1917 Şubat İhtilali'nden sonra Rusya'daki Müslüman Türk Cemaatlerinin Türk esirlerine yardım imkânları artmış ve kamplardan ayrılmaları kolaylaşmıştı. Bundan faydalanarak esaretten kaçanların sayısı da çoğalmış olmalıdır. Diğer yandan Rusya'da başlayan iç karışıklıklar ve devlet düzeninin sarsılması ile esir kampları büsbütün bakımsız kalmıştı. 1917 Ekim İhtilâli patlak verince esirler artık tam sahipsiz bir hale gelmişlerdi. Aynı zamanda esir kamplarında "Bolşevik" propagandası da başlamıştır.

Özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının katkılarıyla 1918 yılı ilk baharında bu propagandalar artmıştır. Yeni Dünya Gazetesi parasız olarak esir kamplarında dağıtılırken,[141] Türk esirlerini Bolşevik fikrini kabul etmeye ve Kızıl Ordu'nun En-

---

Savaşı esnasında göstermiştir. (*Açık Söz* (Bakû), 15 Noyabr (Kasım) 1915). Cemiyet savaş esnasında özellikle Türkiye'nin Doğu ve Karadeniz bölgelerinin Rus işgalinde bulunan yerlerinde, Türk-Müslüman ahâliye gerek maddî ve gerekse manevî yardımlarda bulunmuştur. (*Kardeş Kömeği* (Bakû), 1917, s.49). Bakû Müslüman Cemiyet-i Hayriyesi hakkında geniş bilgi için bakınız. (Yavuz ASLAN, "Predstaviteli Bakinskoy Blagotvoritelnoy Organizatsii v Erzurume", *Azerbaycan Tarihi Problemleri Üzre Meruzeler Mecmuası*, (27-28 Mart 1992), Bakû, 1992, s.149-150; Yavuz ASLAN, "Birinci Dünya Muharibesi Zamanında Baki Müselman Hayriyye Cemiyeti'nin Şarkı Anadolu Türklerine Ettiği Yardımlar", *Millet* (Bakû), 23 May (Mayıs) 1992.)

136 Fahrettin ERDOĞAN, *Türk Ellerinden Hatıralarım*, Ankara, 1954, s.67.

137 *Azerbaycan* (Bakû), 18 Şubat 1920.

138 ERDOĞAN, *Türk Ellerinden Hatıralarım*, s.128-130.

139 Halil ATAMAN, *Esaret Yılları*, İstanbul, 1990, s.109.

140 SEYİTLİ MİR AZİZ, "28 Mayıs İstiklâl Yolunda Azeri Talebeleri", *Azerbaycan Yurt Bilgisi*, II, (İkinci Kanun (Ocak) 1933), İstanbul, s.199-200.

141 Yeni Dünya Gazetesi'nin bir bölümü okuyucu mektuplarına ayrılmıştı. Bu bölüme gönderilen mektuplara bakıldığında, bunları Rusya'daki esir kamplarında bulunan Türk esirlerinin göndermiş olduğu görülmektedir. Bu da Yeni Dünya'nın esir kamplarında okunduğunu göstermektedir. (*Yeni*

ternasyonal Alaylarına katılmaya davet eden, beyannameler yayınlanıyordu.[142] Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra Türkiye'ye dönen Türk esirlerinden yüzlercesi verdikleri ifadelerinde, esir kamplarındaki Bolşevik propagandasından sözetmişlerdir. Bir esir subayımız verdiği ifadesinde, Rusların esir kamplarında kendilerine çektirdikleri azaplardan bahsederek, şöylece ifadesine devam ediyordu:[143]

"Ruslar bu azapları çektirirken, diğer taraftan gönüllü olarak Rus-Bolşevik Ordusuna dahil olmaklığımız için iki günde bir tazyikat ve tebligatta bulunurlardı. Son zamanlarda bu tazyik bila-sebep taarruzlara kadar vardı."

Bir başka esir subayda, Rusların "Bolşevik fikrini cebren kabul ettirmek için" kendilerine yaptıkları eziyetleri verdiği ifadesinde anlatmaktadır.[144]

İçinde bulundukları olumsuz koşullardan dolayı gönüllü veya zorla, Rusya'da bulunan Türk esirlerinden bir çoğu kızılların Enternasyonal grupları içerisinde yer alacak ve sayısı sınırlı da olsa bir kısım Türk esirleri de Bolşevik fikirlerini benimseyecektir.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Bolşevik propagandası sadece Türk askeri esirlerine değil, Rusya'daki bütün esirleri kapsayacak şekilde yapılıyordu. Kızıl Ordu içerisinde kurulan Enternasyonal Alaylarında Türklerin yanı sıra, diğer milletlerden esirlerde bulunmakta idi. Sovyet Rusya hakimiyeti, Rusya'da bulunan askeri esirlerden yararlanmaya büyük önem vermiş, onları "Beynelmilel İnkılâp" uğrunda mücadele maskesi altında kendi siyasî amaçları doğrultusunda kullanmaya çalışmıştır.

Rus Sovyet hâkimiyetinin himayesi altında 1918 Nisan ayında Moskova'da Rusya'ya esir düşmüş askeri esirlerin bir toplantısı yapılmış ve Rusya'daki esir kamplarından Alman, Avusturya, Macar, Slav, Türk vs. askeri esirlerinden 400'e yakın temsilci bu toplantıya iştirak etmiştir.Toplantıda Üçüncü Enternasyonal proğramını kabul etmek, bütün askeri esirlerin birleşmesi için bir teşkilât vücuda getirmek, esirler arasında Komünizm fikrini yayacak propagandalar hazırlamak ve Rus Komünistleriyle teşrik-i mesâî edip bu suretle Avrupa'da içtimâî bir inkılâp meydana getirmek, proletarya, yani işçi ve köylü halklar diktatoryası altında Şûrâlar Cumhuriyeti gibi hükümetler teşkil etmek hakkında uzun uzadıya görüşmelerden sonra, 21 kişiden oluşan bir merkezî komite seçilerek,[145] aşağıdaki kararlar kabul edilmiştir:[146]

Dünya, 12 Mayıs 1918; *Yeni Dünya*, 18 İyul (Temmuz) 1918.) Ayrıca Bakınız. (Hikmet BAYUR, *Türk İnkılâp Tarihi*, C.III, K.4, Ankara, 1983, s.305.)

[142] N.SUBAYEV-F.HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatari", *Narodı Azii i Afriki*, No:2, Moskova, 1969, s.73.

[143] *ATASE*, A.1/2, Kl.68, D.263/110, F.6.

[144] *ATASE*, A.1/2, Kl.68, D.263/110, F.4-2.

[145] *Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918.

[146] *Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918.

"Biz beynelmilel askeri esirler Rusya İnkılâbı'nın bize bahşettiği hürriyet vesair hukûk-ı insaniyeden faydalanıp, kendi memleketlerimizdeki kardeşlerimiz arasında ihtilâlci sosyalist fikrini neşretmeğe, halkları ezen ve onların iş ve emeklerinden faydalanan zalimlere karşı müsellah bir kıyam ile ictimâî inkılâbı husule getirmek için icap eden vesaiti hazırlayacağız. Biz bizim esasları kabul eden bütün dünya işçilerini bilhassa kahraman Karl Libkanent ve Fredrich Adler ile beraber hareket-i hür eden Vasati Avrupa Devletleri işçilerini samimi kalbimizden tebrik eder. Hem onların başladıkları teşebbüsatta zafer ve galebeye kadar devam etmelerini tavsiye ederiz. Bize karşı vakî' olan hücumları, hem bütün Prusya emperyalist kapitalistlerin bize mani olmaya çalışmaları, ancak bizim sebât ve gayretimizi artırıp sınıfî mücahedemize ve büyük içtimâî inkılâbı vücuda getirmemize yardım edecektir."

Sovyet yazarlar, Türk esirlerinin Çarlık rejimine karşı Rus işçi ve köylüsüyle dayanışmaya girerek, çeşitli cephelerde Rus emekçileri ile birlikte omuz omuza savaştığı üzerinde ısrarla durmaktadırlar.

Şamsutdinov, "Bolşevik propagandalarının etkisi altında Rus işçileri ile temaslar neticesinde, Türk askeri esirlerinin bilincinde yavaş yavaş Çar rejimine karşı, Rus proletaryatının mücadelesiyle dayanışma hisleri uyanmaya başladı. Oktıyabır (Ekim) İhtilâli askeri esirleri polis gözetiminden kurtardı ve onlara ülkenin sosyal ve politik hayatına katılmaları için haklar sağladı" demektedir.[147]

Mustafa Suphi de Üçüncü Enternasyonal'ın Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmada bu duruma şöyle değinmiştir:[148]

"Bugün Rusya'nın birçok cephelerinde Sovyet iktidarını müdafaa için binlerce Türk Kızıl Muhafız da faal görev almıştır."

Bazı Türk esirlerinin Kazan, Simbirski, Samara ve diğer şehirlerin kurtarılmasına Kızıl Ordu içerisinde katıldıklarını, Türkiye gönüllülerinin büyük kısmının Kızıl Ordu'nun Özbek, Azerbaycan, Başkırt ve Tatar kısımlarının terkibinde ve ayrıca Avrupa Proletaryatının Enternasyonal Grubu'nda görev yaptıkları da belirtilmektedir.[149] 1919'da Astarhan'ın müdafaasına iştirak eden Enternasyonal Batalyonu'nda Yüzbaşı Yakup komutasında Türkiye gönüllülerinden bir bölük bulunduğu, yine 1919'da Odesa inkılâp kumandanı idaresinde Türkiye İnkılâpçılarının Fransız işgal grupları arasındaki Müslüman askerler arasında propaganda işi yaptıkları kaydedilmektedir.[150] Kafkasya'daki Türk Ordusu'nda Bolşevik grupların mevcudiyeti hakkında Kafkas Komiserliği'nin yazdığı bir raporda da,

[147] ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.11.

[148] *İzvestiya* (Moskova), 6 Mart 1919; *Protokolı Kongresov Kommunistiçeskava İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919)*, Moskova, 1933, s.246.

[149] ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.12.

[150] A.N. HEYFETS, *Sovyetskaya Rossiya i Sopredelnıye Stranı Vostoka v Godı Grajdanskoy Vaynı (1919-1920)*, Moskova, 1964, s.88.

"Kafkas inkılâpçı kitleleriyle temasta bulunan bazı askeri grupların Türk subaylarının itaatinden çıkarak, Bolşeviklere katıldıkları" yazılmaktadır.[151]

28 Nisan 1920'de Azerbaycan'a giren 11.Kızıl Ordu içerisinde Türk harp esirlerinden oluşturulmuş grupların bulunduğu, Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesinde Türk asker ve subayının büyük aktif rol oynadığı Lenin, Kirov ve Ordjenikidze'nin eserlerinde kaydedilmektedir.[152]

Türk esirlerinden Bolşevik olan bir kısım asker ve subayın Kafkasya'nın güneyinde ve Elviye-i Selâse bölgesinde çalışmalar yaptıkları da bilinmektedir. 15.Kolordu tarafından Harbiye Nezareti ve 3.Ordu Müfettişliği'ne gönderilen bir yazıda Bolşevik oldukları rivayet edilen çoğunun subay olduğu anlaşılan bir heyetin Kars'a, diğer bir heyetin de Ardahan'a gelerek İslâm Hükümeti teşkil ettiği" bildiriliyordu.[153]

Yukarıdan da anlaşılacağı gibi bir çok Türk harp esiri ve diğer Türkiye vatandaşları bu dönemde Bolşevik saflarına katılarak onlarla omuz omuza birlikte mücadele etmişlerdir. Fakat A.N.Kurat, "Bolşevik propagandalarının Türk harp esirlerine tesir etmediğini, tek tük, ihtiyat zabitlerinden bazılarının kızıllaştığının anlaşıldığını, Türk esirlerinin hepsinin bir an önce Anavatana dönmek için can attıklarını" savunmakta,[154] Kızıl Ordu'ya katılıp, Rus iç savaşına iştirak eden harp esirleri hakkında da şunları kaydetmektedir:[155]

"Bunlar ideolojik tesirlerle değil, sırf sefaletten kurtulmak için orduya yazılmışlardı. Beyazlardan zaptedilen bazı şehirlerde, zenginlerin mağazaları, evleri yağma edilirken, bunlar "Sınıf düşmanının" değilde "Rus gavurunun malı helaldir" zihniyetle hareket etmekte idiler. Bunlardan çoğu Kızıl Ordu'dan ilk fırsatta ayrılarak, vatana dönmüşlerdir. Mamafih bazılarının Bolşevik propagandasına kendilerini kaptırmış oldukları ve Türkiye'de de bazı faaliyetlerde bulundukları anlaşılıyor."

1917 yılı sonunda Rusya ile harbin sona ermesi ve Brest-Litowsk Muahedesi'nin akti üzerine, Türk esirlerinin yurda dönmelerine resmen imkân açıldı. Ancak Rusya'nın her tarafında hüküm süren karışık şartlar içinde esirlerin yurda dönmeleri işi hayli güçtü. İç Rusya, Sibirya ve Türkistan'a dağıtılmış bulunan ve ihtilâlden sonra türlü yerler ve şehirlerde kendi başlarına dolaşan Türk esirlerinin tesbiti ve vatana gönderilmeleri için işbirliği yapacak Rus makamları da kalmadığı cihetle, bu iş büsbütün zorlaşıyordu. Bütün zorluklara rağmen Osmanlı Hükümeti

[151] ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.11-12.

[152] ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.13; Azerbaycan'a giren Kızıl Ordu birlikleri içerisinde bazı küçük rütbeli subaylarında bulunduğu bilinmektedir. Sonradan TKF Merkezi Komitesi üyesi olacak olan Süleyman Nuri'de bunlardan birisidir ve 11.Kızıl Ordu'ya bağlı 1.Fırka'da siyasi komiser olarak görev yapmıştır. (*ATASE*, A.1/4282, D.No: 114/34, Kl.586, F.87).

[153] *ATASE*, A.1/2, Kl.78, D.118 (29-A), F.27-2.

[154] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.445.

[155] KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.447.

teşebbüslere girişmiş ve 1919 yılına kadar harp esirlerinin büyük kısmının ülkeye dönmesini sağlamıştır.[156] 1919 yılı Eylül'ünde Rusya'da 10 bin kadar Türk esiri kalmıştır.[157] Ve esas itibarıyla Bolşevik propagandasına en çok maruz kalan da bunlardır.

Bütün bu bilgiler ışığında, Rusya'da bulunan 60 binden fazla Türk harp esiri hakkında şunları söylemek mümkündür.

Bolşevik İhtilali'nden sonra, harp esirleri arasında Bolşeviklerin özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının propagandaları arzu edildiği derecede başarılı olamamıştır. Harp esirlerinin çoğu 1919 yılı sonuna kadar yurda dönerken, diğer kısmı Rusya'nın çeşitli taraflarına yayılmışlardır. Bunlardan bazıları Kızıl Ordu'nun çeşitli kısımlarına katılmışlar ve Rus iç savaşında Ruslarla Kızıl Ordu içerisinde birlikte mücadele etmişlerdir. Buna ait yukarıda da belirtildiği üzere birçok bilgi vardır. Ancak, Kurat'ın da vurguladığı gibi, bunların çoğu içinde bulundukları sefil durumdan kurtulmak için Kızıl Ordu saflarında yer alırken, bir kısmı da Türkiye'ye dönebilmek için bu durumdan yararlanma yoluna gitmiştir. Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, yapılan propagandaların etkisiyle Bolşeviklere inanarak, onlarla birlikte çalışan bazı esir Türk subayları daha sonra Bolşeviklerin gerçek yüzünü görerek, onlardan nefret edip ilk fırsatta Bolşeviklerden ayrılarak yurda dönmüşlerdir.[158]

156 Esirlerin Türkiye'ye getirilmesi hakkında bkz. KURAT, *Türkiye ve Rusya*, s.445-447. Brest-Litowsk Antlaşması üzerine Hilal-i Ahmer temsilcisi Yusuf Akçura Bey, Moskova'ya giderek esirlerimize yardım ve onların yurda getirilmesi hususunda çalışmalar yapmıştır. (*Türk Hilâl-i Ahmer Mecmuası*, 23 Aralık 1927, İstanbul, s.149).

157 Başkırdistan Cumhuriyeti Askeri İşler Komiseri olan Velidov (Zeki Velidî Togan) Lenin ve Troçki'ye çektiği telgrafta, Sibirya'da kalan Türk esirlerinin durumunu anlatıyor ve bu esirlerin Türkiye'ye gönderilmesi için yardım edilmesini istiyordu. Türk harp esirlerinin içler acısı durumunu çok iyi gözler önüne sergileyen 26 Nisan 1920 tarihli telgraf aşağıdadır:

"Telgraf 16 Nisan 1920
Yoldaş Lenin'e, Yoldaş Troçki'ye Moskova

"Sibirya'da 12 bin 500 Türk esiri vardı. Çoğu açlık, hastalıktan yada kurşuna dizilerek öldü. Kalan 2500 kişinin çoğu şimdi Krasnoyarsk, Omsk ve Verhne Udinsk kentlerinde bulunuyor. Aralarında çalışabilecek durumda çok sayıda kişi var. Son iki ay içerisinde Başkırdistan'a dört heyet geldi. Anavatan'a gönderilmelerini rica ediyorlar. Bir çoğu hasta, aralarında askerlik yapabilecek durumda olanlar çok az. Onları Semipalatinsk'te bir araya getirerek Verniy üzerinden yürüyerek Taşkent'e, oradan İran'a sonra da ülkelerine gönderebilirmiyiz.?

"İsteyenler askerlik için Türk Kızıl Birliği'ne katılabilirler. Bu birlik Frunze komutanlığında, Türk komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Taşkent'te kuruluyor. Ulaşım koşulları nedeniyle Odesa üzerinden dönmelerini isteyemeyiz. Bu arada, Sovyet Başkırdistanı'nda yaşamak isteyen doktor ve uzmanların Sibirya'dan Sterlitamak Kenti'ne gelmelerine izin vermeniz gerekiyor. Bu kişilerin Sibirya'dan Taşkent'e geçebilmesi için ödenek verilmesini rica ediyorum. Çünkü açlar, hatta giysileri bile yok. Onları ölümden kurtarmanızı çok rica ediyorum.

Sterlitamak Kenti Başkırdistan Cumhuriyeti Askeri Halk Komiseri
Velidov"

(Cenk BAŞLAMIŞ - Sergey SABOLEV, "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", *Milliyet*, 6 Haziran 1993.)

158 Tiflis'de, 1920 yılında çıkan Yeni Dünya Gazetesi'nde şöyle yazılmakta idi:

Elbette bu insanlar arasında komünist fikirleri benimseyenler, sınırlı sayıda da olsa olmuştur.[159] Mustafa Suphi ve arkadaşlarının çabaları neticesinde bir çok Türk esiri Bolşevik saflarına kazandırılmış ve bu Türk esirleri Moskova'da kurulacak olan Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın çekirdeğini oluşturmuşlardır.[160] Daha sonraki konularda görüleceği gibi, Türkiye Komünist Teşkilâtı, Türk askeri esirlerini parti okullarına alarak, onları gerekli şekilde "Komünizm" fikirleriyle donatmaya çalışacak ve bunlardan Türk Kızıl Alayı teşkil ederek Türkiye'ye göndermek gibi faaliyetlerde bulunacaktır.

B- TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI'[161] NIN KURULUŞU VE ÇALIŞMALARI

Rusya'da "Türk Sosyal Komünistleri Hareketi", Mustafa Suphi'nin Moskova'ya geldikten sonra, Müslüman Komiserliği ile ilişkiye girip, Stalin'in de tasvibini alarak "Yeni Dünya" gazetesini çıkarmasıyla başlamıştır.

Yeni Dünya'nın Rusya'da bulunan Türk esirleri arasında dağıtılması, Mustafa Suphi'nin onlar tarafından tanınmasına sebep olurken, bu sayede Mustafa Suphi'nin etrafında yavaş yavaş bir grup oluşmuştur. Bu arada Yeni Dünya'nın yayınları Osmanlı Devleti Moskova Elçisi tarafından Sovyet Rusya Hükümeti Dışişleri Komiserliği nezdinde protesto edilerek, Osmanlı Devleti'nin bu konudaki rahatsızlığının ortaya konulması, zaten amaçları bu olan Sovyet liderler gözünde hem Mustafa Suphi'nin değerini artırmış ve hem de "Türk Sosyal Komünistleri Hareketi"nin teşkilâtlanma sürecini de başlatmıştır. Nitekim bu protestolardan hemen sonra Mustafa Suphi 1918 yazında Kazan'a gitmiş ve burada bulunan diğer Türk Sosyalistleriyle ilişkiler kurmuştur. Bu ilişkiler neticesinde Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan Türk Sosyalistleriyle irtibat kurmak ve onları teşkilât etrafında toplayabilmek için, bir konferans düzenlenmesi fikri ortaya atılmıştır.

İşte bu konferans Moskova'da, Temmuz 1918'de, toplanacak ve "Türk Sosyal Komünistleri Hareketi"nin teşkilâtlanmasına vesile olacaktır.

"Bolşeviklere inanarak, onlarla çalışan Türk subaylarından çoğu Bolşeviklerin gerçek yüzünü anlayınca onlardan nefret ederek firar etmişlerdir." (*Yeni Dünya* (Tiflis), 13 Ağustos 1920).

[159] Bolşevik propogandasına maruz kalan Türk esiri sayısı ile 1921 ortalarında Sovyet Rusya'da kalarak, komünistlerle çalışan Türk esirlerinin sayısı karşılaştırıldığında bu durum kendiliğinden ortaya çıkar. Özellikle Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ölümünden ve Türk esirlerinden Bakû'da oluşturulan Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye getirilmesinden sonra, bu sayının onlar basamaklı sayılarla ifade edilebilecek derecede aşağıya indiği görülmektedir.

[160] Paul DUMANT, "Bolşevizm ve Doğu: Mustafa Suphi'nin Türkiye Komünist Partisi 1918-1921", *Birikim*, S.61, (Mart, 1980), s.38.

[161] Mustafa Suphi ve arkadaşları tarafından kurulacak bu teşkilâtın adı, ilk kuruluş günlerinde "Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı" olarak geçmektedir. (*Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918). Teşkilât 1919 yılında, Kırım ve Odesa'da çalışmalar yaparken, yayınladığı bildirilerde "Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı" adını kullanmıştır. (*Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine*, Odesa, 1919). Daha sonra ise, 1920 Eylül'ünde teşkilât parti haline geçinceye kadar "Türkiye Komünist Teşkilâtı" adı düzenli olarak kullanılmıştır. Bir karışıklığa meydan vermemek için çalışmamızda "Türkiye Komünist Teşkilâtı" adı kullanılmıştır.

1. "Türk Sosyalistleri Konferansı"[162] (22-25 Temmuz 1918)

a) Konferansa Ne Zaman Karar Verildi?

Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey'in Yeni Dünya Gazetesi'nin yayınları hakkında ve üst üste verdiği üç protesto notası üzerine, gazetenin yayınlarına bir süre ara verilmiş ve Mustafa Suphi'de bundan yararlanarak Müslüman Sosyalistleri Kurultayı'na katılmak üzere Kazan'a gitmiştir.[163]

Kazan'da çok sayıda Türk askeri esiri bulunmakta idi. Yeni Dünya Gazetesi Kazan'a kadar gelip, bunlar arasında dağıtıldığından Mustafa Suphi'yi tanımakta idiler. Mustafa Suphi burada Cevdet Ali, Ahmet Musa, Osman Hattat ve İhsan Saduli gibi Türkler ve ayrıca Kazanlı Sosyalistlerle görüşmeler yaptı.[164] Nihayet yukarıda adı geçen şahıslar ve Kazan'da bulunan diğer Türk esirlerinden bir kısmınında hazır bulunduğu, 18 Haziran 1918'de, Kazan'daki Varşova Oteli'nde bir toplantı yapıldı.[165] Bu toplantıda yapılan müzakereler sonunda aşağıdaki karar alındı:[166]

"Türkiye'de şimdiye kadar muhtelif namlar altında teşekkül eden hükümetlerin herbiri mağdur ve fakir, işçi ve rençber sınıflarını nazar-ı dikkate almaksızın sadece burjuvazyanın kan içici ihtiraslarına alet oldular. Dünyanın en fakir milletlerini ihtiva eden Türkiye ve Şarkın beynelmilel sosyalist inkılâplarında avazını işittirememesi, ancak bu memleketlerde istibdadın mutlakiyeti ile hükümran olmasından garpteki emperyalist ve kolonial kuvvetlerin ise bu memleketleri ezerek kendine mal etmek (ekspülüate) davasında bulunmasından ileri gelir. Bu hal-i hazırda şark proletarıyatının pek acınacak bir vaziyette bulunmasına sebebiyet verdiği gibi, bu proletarıyat arasındaki hazırlıksızlıkta beynelmilel inkılâbı iz'âc edecek bir mahiyet alıyor. Onun için Türkiye'deki mağdur işçi ve rençber sınıfların menfaatini vikaye edecek ve beynelmilel saflar arasında bu sınıf halkları arz ve temsil eyleyecek bir sosyalist teşkilatına ihtiyaç pek katidir. Şu ihtiyaç ve zaruret iledir ki, Rusya'nın bütün dünyaya saadet ümitleri veren insaniyetkâr inkılâbı karşısında şu Türk Sosyalist Teşkilâtı'nın esaslarını atmak ve Rusya ve Avrupa'daki arkadaşlar arasında işe başlamak karar altına alınmıştır.

[162] Bu konferans genelde bu konu ile ilgili bilgi veren eserlerde "Türk Sol Sosyalistleri Konferansı" adıyla geçmektedir. (George S.HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, Çeviren: Enis Yedek İstanbul 1975, s.75; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.99.) Fakat konferanstan bir hafta sonra yayınlanan ve konferansın kısa bir tutanağı mahiyetinde olan 3 Ağustos 1918 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde bu konferans "Türk Sosyalistleri Konferansı" adıyla geçmektedir. (Bakınız.*Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918) Bu nedenle bu konferans için "Türk Sosyalistleri Konferansı" adının kullanılması daha uygun düşmektedir.

[163] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî 1918.

[164] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.73.

[165] *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.

[166] *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918.

"Bugünkü içtimâmızda şu mukkaddes maksatla evvel emirde bütün Rusya'daki Türk Sosyalistlerinin umumi bir siyezdini akdetmek için lâzımı istihzarat ve teşebbüsatta bulunmak üzere beş yoldaştan ibaret bir hey'et intihap olunmalıdır.

"Bu hey'et tarafından fikir ve içtihadımıza ortak olan bilumum arkadaşlara haberler verilip, Rusya'nın münasip bir yerinde yakın bir zamanda Türk Sosyalistlerinin Konferansı'nı akdetmek teşebbüsünde bulunulmuştur."

Yukarıdaki kararlardan da anlaşılacağı gibi, Varşova Oteli toplantısında, Türk Sosyalist Teşkilâtı'nın esaslarını belirlemek için bütün Rusya'daki Türk Sosyalistlerinin genel bir kongresi yapılmasına ve gerekli hazırlıkları yapmak üzere beş kişilik bir kurul seçilmesine karar verilmiştir. Ayrıca bu kongreden önce Rusya'nın uygun bir yerinde ve kısa bir zamanda Türk Sosyalistlerinin Konferansı'nın toplanması karar altına alınmıştır.

Görülüyorki Kazan'da yapılan bu toplantılar Türk Sosyalistlerinin Rusya'da teşkilâtlanmasında ilk basamağı oluşturmuştur. Nitekim bir müddet sonra Moskova'da Türk Sosyalistleri Konferansı toplanacak ve teşkilâtlanma sürecini başlatacaktır.

b) Konferansın Açılışı

Türk Sosyalistleri Konferansı, 22 Temmuz 1918 Pazartesi günü, akşam saat altıda, Merkezi Müslüman Komiserliği'nin Moskova'daki binasında açıldı.[167]

Konferans açış konuşmasını yapan Mustafa Suphi, konferansın toplanma amacını "Muhtelif yerlerde, muhtelif memleketlerde her türlü güçlüklerle, en amansız ve zalim manialarla güreşerek halk için mücahede de bulunan Türk Sosyalistleri, Türk İnkılâpçıları arasında münasebet temin etmek ve bir proğram dairesinde vücuda getirilecek işçi ve köylü halk teşkilâtları vasıtasıyla Türk proletaryatını enternasyonal (beynelmilel) harekette arz ve temsil etmektir" diyerek belirttikten sonra, konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür:[168]

"Yoldaşlar! Biliyorsunuz ki, inkılâplarda muvaffakiyet umumîyetle halk içindeki teşkilâtın kuvvet ve zaafıyla mütenasiptir. Bunun gibi enternasyonalda bütün dünya proletarları arasındaki sıkı münasebet de tabi büyük bir vakadır.

[167] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918. Bir çok araştırıcı konferansın tarihini farklı vermişlerdir. Türk Sosyalistleri Konferansı'nın açılış tarihi Y.Bagirov tarafından 20 Temmuz 1918 olarak verilmiştir. (BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyası'nın Yaranması Tarihinden", s.74.). Mete Tunçay, konferansın 25 Temmuz 1918'de açıldığını belirtirken (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.99), Sultan Galiyev ise konferansın Haziran 1918'de toplandığını yazmaktadır. (GALİYEV, "Mustafa Suphi ve Yapıtı" s.52). Z. İbrahimov'da, 17-18 Temmuz 1918'de, toplandığını kaydetmektedir. (Z.İBRAHİMOV, *V.İ.Lenin ve Azerbaycan'da Sosialist İnkılâbının Galebesi*, Bakû, 1970, s.263.)

[168] *Yeni Dünya*,3 Ağustos 1918.

"İşte biz Türk proletaryatını sosyalizm ile teçhiz ve tesli' etmek, bu genç ve cevherli kuvveti enternasyonal saflarına eriştirmek içindir ki, Rusya'nın geniş memleketlerinde harb-i hazır münasebetiyle serpilip dağılmış olan Türk işçi, köylü ve asker vekillerini bir araya toplamış oluyoruz. Davetimizi kabul ile ancak fakir ve mazlum halkımızın dileklerini yerine getirmek ve öz aramızda dertleşmek için o derece ırak yerlerden bin zahmetle Moskova'ya kadar gelen yoldaşlarımıza teşekküre kendimi borçlu sayar ve bizi maksadlarımıza erdirecek olan bu konferans müzakerâtına hemen başlanabilmesi için riyâset hey'etinin intihabını rica ederim."

Bu konuşmadan sonra konferans başkanlığına Mustafa Suphi, katipliğe ise Hüseyin Hüsnü seçilmişler ve konferansı tebrik konuşmaları yapılmıştır.[169]

c) Konferansa Katılanlar

Şimdiye kadar, bu konuya değinilen eserlerde, konferansa kimlerin katıldığına dair tam bir bilgi verilmezken, genellikle konferansa katılanların sayısı tahmini olarak 20-30 arasında gösterilmiştir.[170] Bu nedenle durumu açıklığa kavuşturmakta yarar vardır.

Türk Sosyalistleri Konferansı'nın ilk günü bir komisyon oluşturularak, çeşitli yerlerden gelen vekillerin şahadetnâmeleri tedkik edilmiş ve bu tedkik sonucunda aşağıdaki kişilerin konferansa oy hakkı ile katılabilecekleri belirlenmiştir:[171]

1-	İvanova'dan:	Asım Necati
2-	Ribniki'den:	Şevket Mustafa
3-	Kazan'dan:	Cevdet Ali
4-	Kamstrama'dan:	Nihat Nusret
5-	Ufa'dan:	Halid Cevaz

[169] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918. Macar Komünistler Grubu adına Rodananski, Güney Islavları Grubu'ndan Morkoviç, Romanya Sosyalistleri Grubu adına Piskariyev, Alman Grubu adına Tuma, İdil-Başkırt Sol Sosyalistleri adına Alimcan İbrahimov, Merkez Müslüman Komitesi adına Mollanur Vahidov konferansı tebrik konuşmaları yapmışlardır. (*Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918). Bu arada Lenin'de konferansa bir tebrik yazısı göndermiştir. (Z.İBRAHİMOV, *V.İ.Lenin ve Azerbaycan'da Sosialist İnkılâbının Galebesi*, s.264.)

[170] Bagirov, 20 kişiden fazla temsilcinin konferansa katıldığını belirtirken (BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.74), Aclan Sayılgan ve Sultan Galiyev 25-30 arası delegenin konferansta bulunduğunu yazmaktadırlar. (SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.118; GALİYEV, "Mustafa Suphi ve Yapıtı", s.52.) G.Harris'de aynı rakamları vermektedir. (HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.74). Tek farklı bilgi Hamid Aliyev tarafından verilmiştir. H.Aliyev "Rusya'daki Türk harp esirlerini birleştiren Sosyalist teşkilatlardan 13 nefer nümayende iştirak etti" demektedir. (H.ALİYEV, *Türkiye Birinci Dünya Muharebesi Devrinde*, Bakû, 1965, s.135.). Ali Yazıcı yirmiden fazla delegenin konferansa katıldığını kaydetmektedir. (Ali YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaşın Terceme-i Hali ve Siyasi Şahsiyeti", s.5.). Tevetoğlu'da aynı bilgiyi vermektedir. (F.TEVETOĞLU, "Mustafa Suphi'nin Bakû'de Kurduğu TKP", *Türk Kültürü*, V/54, (Nisan 1967), s.360.)

[171] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

6-	Nerehte'den:	Hüseyin Hüsnü
7-	Arlov'dan:	Mehmet Kemal
8-	Moskova'dan:	Ethem Necati
9-	Rezan (Ryzan)'dan:	Ahmet Şevki
10-	Kazan'dan:	Ahmet Musa
11-	Ural'dan:	Mustafa Suphi
12-	Kafkas Türk İşçileri adına:	Abbas Halim
13-	Kazan'dan Türk İşçileri adına:	Osman Hattat
14-	Astarhan'dan:	Hasan Hüsnü
15-	Moskova Türk İşçileri adına:	Arslan Tevfik

Bunlardan başka Türkiyeli olmayan, ancak bu konferansın düzenlenmesinde büyük rolü olan Müslüman Komiserliği'nin emektaşları, Mollanur Vahit, Alimcan İbrahim, Firdevs ve Berhan Mansur'da oy hakkıyla konferansa katılmışlardır.[172]

Ayrıca Merkezi Rus Komünist-Bolşevik Partisi'nden Alman, Macar, Romen, Güney Islav Enternasyonalist Grubu'ndan vekiller, matbuattan Petrograd Acentası Vekili Nurhatini, İzvestiya ve Pravda Muhabirleri, Tatar Matbuatı'ndan Çulpan Gazetesi'nin yazarlarından Azim Kasım, Kızıl Bayrak yazarları Yakup Memiş ve Türkistan Merkezi İcra Komitesi Halk Komisarları Şûrâsı'na vekil olarak gönderilmiş Yusupef ile Mehmet Nazım adlı Türkistan Sol Sosyalistlerinden olduğunu söyleyen bir kişi konferansı izlemek için dinleyici olarak hazır bulunmuşlardır.[173]

d) Konferansta Mustafa Suphi'nin Konuşması

Mustafa Suphi Türk Sosyalistleri Konferansı'na başkan seçilmesi dolayısıyla bir konuşma yapmıştır. Bu konuşma aşağıda aynen verilmiştir:[174]

"Aziz Yoldaşlar! Beni şu konferansa reis intihabınızdan dolayı büyük teşekkürler ederim. İtimadınıza teşekkürüm resmi değil, pek samimi mahiyettedir. Ben bu ictimâmızı büyük bir kıymet-i tarihiye ile telakki ediyorum. Çünkü fikrimce bu teşkil ettiğiniz heyet, tarihte Türk halkının teessüratını hakikaten arz ve temsil eden ilk teşkilâttır. Bugünkü heyetimiz içinde ötedenberi Türk inkılâp teşkilatlarında olduğu gibi, yalnız münevver ve mütefekkir kimselerin değil, belki doğrudan doğruya zulme ve itisâfa düçar olan halk efradından Türk askeri, Türk köylüsü ve Türk

[172] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[173] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[174] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918; Mustafa Suphi'nin bu konuşması "28-29 Kânûn-ı sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri" adlı kitapta daha önce yayınlanmıştır. (*28-29 Kânûn-ı sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri*, s.30) Ancak bu kitapta yer alan metin aslından oldukça eksiktir ve bazı yanlışlıklar vardır.

işçisi olarak birçok arkadaşlarında bulunuşu inkılâp ruhunun Türkiye'de aşağı tabakalara kadar nüfuz ettiğini, Türkiye'de sosyalistliğin ütopizm, yani hayalperestlik devrini atlatıp bir devr-i hakikate girmek istidadında bulunduğunu gösterir.

"Evet, hemen bir asır geriye doğru Türkiye muhiti içtimâîyesinde anbean baş gösteren Tanzimat ve Islahatçılık ve nihayet Meşrutiyetçilik hareketlerinin şerâit-i vukuu tedkik edilirse görülüyor ki, bunların hepsi, başta bir takım beyler ve paşalar bulunmak şartıyla gâh bir, gâh diğer şehzâde etrafında padişahlara karşı bir taht-ı saltanat davası açmaktan başka mahiyette değildir. On sene evvel Türkiye'de vakî' olan inkılâba gelince; bu inkılâpta netice itibarıyla eski aristokratik teşkilât ile ittifak aktederek mazlum halk namına hiç bir hak, hiç bir hayır ithaf edemedikten başka, bilakis halkın içtimâî emval ve emlakini tahrik suretiyle fukaranın burjuvazya tarafından talanına yol açmıştır. İki dereceli bilavasıta intihap ile bütün kuvvet mutavvassıt ve yüksek sınıflara teslim edilerek, diğer taraftan bankacılık itibarıyla Abdülmecid'in bile kabul etmediği Mançesteriyen sisteminin en yüksek ve en müterakki şekilleri tatbik olunarak kapitalin fakir halkları kolu altına almasına bir kat daha yardım edilmiştir.

"Kapitalin yağmasından zengin ve orta sınıf anasırlar arasında bahşetmek, sözdeki tesir ve nüfuzu gösteremez. Fakat sizler gibi yıllarca Yemen ve Havran Çöllerinde, Arabistan Sahralarında bütün genç ve şâd ömürlerini telefle Anadolu'ya köyüne dönüp geldiği zaman, baba ocağının büsbütün söndürülerek evin ve tarlanın satıldığını veyahut artık satılmak üzere herhangi bir bankanın mezad cedveline kaydolduğunu görüp bilen, Anadolu'nun bu gibi facialı vakaları içinde yaşayan kimselere, sizlere, kapital yani sermayeden (Altın) bahsederken ve bunun paşalar, beyler, ağalar elinde zavallı işçi ve köylü halklarımızı ezmek için ne zalim bir kuvvet ve silah olduğunu söylerken sözlerimin bir ma'kes bulduğuna imanım vardır.

"İşte yoldaşlar, kapital: Zavallı işçi kardaşlarımızın kanını emen, kemiklerini ezen şu mehabetli makineler mamur ve abadan çiftlikler, malikâneler, fabrikalar, sancakhaneler, şu tramvaylar, vapurlar ve demiryollar halinde mahdut şahıs ve şirketler elinde bulunan zenginlikleri hülasa kapitali millete mal edip, fakir ve mazlum halkları şu menhus kuvvetin istibdadından kurtarmak... İşte sosyalizmin esası. Bu ictihada iştirak eden herkes sosyalisttir. Fakat bununla iş bitmez. Yalnız böyle ictihad edipte burjuvazya yolunda devam etmekte halkın beklediği inkılâp vücuda gelmez, sosyalizm kuvveti ve inkılâbın yakınlığı, ancak işçi ve köylü sınıflarının kendi sınıfî menfaatlerini ve ictimâî ideallerini bilerek burjuvazya karargâhı karşısında ayrı bularak, proletarıyat karargâhını kurup işe başlamalarıyla temin edilmiş olur.

"Burjuvazyanın parlamenterizm vasıtasıyla mağlup edilmesinin bir ütopya olduğu tarih ile sabit oldu. Burjuvazya ile uyuşup yaşayarak fakir halklara hayırlı hidmetlere çalışmak üstad-ı âzam Karl Marks'a ihanetten başka birşey değildir. Mesleğine sadık Marksistler teşkilâtlarını burjuvazya ile her türlü temas ve muvafa-

kattan mücerred olarak ihtilâlci esaslarda vücuda getirenlerdir. Fakir işçi ve köylüler karargâhlarını hakiki sosyalizm ile teçhiz ettikleri gün burjuvazyaya karşı ilân-ı harp etmiş olurlar. Sosyalist teşkilâtları ancak her an kapitale hücum edecek ve enternasyonal vak'aya zahir olabilecek vaziyette bulunmasıyladır ki, ihtilâlci vasıtalarda kendilerini arz ve temsile kesb-i liyâkat ederler.

"Yoldaşlar! Biz bugün burada şu esaslar dairesinde âlem-i insaniyetin siyasî olduğu kadar iktisadî zulm ve tegalübden de katiyen kurtarılmasına bütün ruh ve vücudumuzla çalışmak üzere toplanmış oluyoruz. Biz bugün, insaniyetin şu kan ve ateşle kaynayan mühitinde vaziyyet olmakla Türklerin hey'et-i medeniye-i içtimâiyedeki hakk-ı hayatlarından bir ilm, bir işaret daha yükseltmiş oluyoruz.

"Biz bugün Rusya İnkılâbm'ın birer mühim amili olan Müslüman Kavimlerin Moskova'daki en âli merkezinde toplanmakla İslâm Âleminin Enternasyonal vakasına olan nazarını daha aşikâr meydana koymuş oluyoruz.

"Bizim bugün tuttuğumuz yoldan daha dün Rusya'da yaşayan Tatarlar yürümeğe başlamışlardı. Yarında Araplar, Acemler o selâmet şahranını tutacak ve bütün âlem-i insaniyet böylece hakiki kardeşlik, hakiki birlik ve hakiki azatlık yoluna girmiş olacaktır.

"Yaşasın bütün dünyanın mazlum işçi ve köylü halklarını birbirine bağlayan Rus İnkılâbı!

"Yaşasın kızıl ışıkları insaniyet ufkunda görünmeye başlayan Enternasyonal."

e) Konferansta Yapılan Görüşmeler ve Alınan Kararlar

Türk Sosyalistleri Konferansı'nın 23 Temmuz 1918'de yapılan ikinci toplantısında konferans daimi Başkanlık Divanı seçimi yapılmış ve Mustafa Suphi Konferans başkanlığına, Cevdet Ali ikinci başkanlığa, Hüseyin Hüsnü ve Ethem Necati de sekreterliğe seçilmişlerdir.[175]

Bu seçimden sonra Türk Sosyalistleri Konferansı'nın toplanması münasebetiyle RKP Merkezi Komitesi'ne, Lenin ve Troçki'ye telgraflar çekilmiştir.[176] Hergün saat onbirden üçe ve akşam altıdan ona kadar devam eden, dört gün süren konfe-

[175] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

[176] Konferansça, RKPMK'ne aşağıdaki telgraf çekilmiştir:

"Rusya Komünist Partiyasının Merkezî Hey'et İdaresi'ne,

"Temmuz'un yirmi ikisinde Merkezî Müslüman Komisariyatı beynelmilel inkılâbın yegâne istinadgâhı ve bütün dünya teceddüdünün meşalesi bulunan Rusya Komünist Partiyasının Merkezî Hey'eti İdaresi'ne kendinin samimi ihtiramatını tebliğ eyler. Konferans bütün dünya Sosyalist Enternasyonali'nin hayat ve saltanatı namına silah alarak beynelmilel burjuvaziyaya müsalaha kabul etmez bir surette şiddetli mücadeleyi nihaye kadar devam ettirmek için Müslüman proletaryatının genç kuvvetlerini teşkil etmeği kendine en büyük ve mukaddes bir vazife olarak kabul eder." (Yeni Dünya, 3 Ağustos 1918.) Lenin ve Troçki'ye de aynı anlamda birer telgraf çekilmiştir. (Yeni Dünya, 3 Ağustos 1918)

ransta, Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye üzerindeki tesirleri, Türkiye'nin şimdiki siyasî vaziyeti, Türkiye'deki çeşitli milletlerin birbirleriyle münasebeti ve aralarındaki ihtilâflar, Türkiye Sosyalistlerinin Rusya Sovyet Hükümeti'ne karşı nokta-i nazarları, Türkiye Sosyalist Fırkası'nın programı, teşkilât ve icrâ vasıtaları konularında görüşmeler yapılmış, bu arada Türk askeri esirleri arasında çalışma yapan propagandacıların raporları dinlenilmiştir.

Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'nin üzerindeki tesirleri hakkında Cevdet Ali bir konuşma yapmış ve bu konuşmadan sonra konferans heyetinde, "şimdiki Türkiye Hükümeti'nin bütün hareketleriyle Türk halklarına bir mezar hazırladığı kanaati hasıl olmuş ve konferans heyeti bundan dolayı Türk Hükümeti'nin telin edilmesine ve buna karşı uzlaşma kabul etmez bir mücadelenin başlatılarak, milletin çektiği bu facianın izâlesi için lazım gelen tedbirlere başvurulmasına" karar verilmiştir.[177]

Türkiye'nin siyasî vaziyeti ve Şark Meselesi hakkında, Mehmet Nazmi bir konuşma yapmış ve bu konuşmanın sonucunda, konferans konu ile ilgili olarak kararını şu şekilde açıklamıştır:[178]

"Konferans heyeti, bağımsız Türkiye'yi Avrupa emperyalizminin siyasî ihtiraslarına oyuncak olmaktan ve bilahare taksime uğramaktan kurtaracak yegâne çarenin bütün dünyada sosyal inkılâbın zafer ve galibiyeti olduğunu nazar-ı itibara alarak, buna çalışan Rusya Sovyet Hükümeti'ne yardımcı olmağa karar verdi."

24 Temmuz 1918'de yapılan konferansın dördüncü toplantısında Türkiye'deki çeşitli milletler arasındaki münasebet ve ihtilâflar konusunda Hüseyin Hüsnü bir konuşma yapmış ve bu konuda da konferansta, "din, dil ve hayatça ayrı bir mevcudiyet-i şahsiye ve içtimâîyeye malik olan muhtelif anasır proletarıyatlarının arzu ettikleri hukûk-ı hürriyet ve muhtariyete nail olmaları lazım geldiğini ve usûl-i idarede de federasyon esasının kabulü karar altına alınmıştır."[179]

Türk Sosyalistlerinin Rusya Sovyet Hükümeti'ne karşı noktayı nazarları konusunda konuşma yapan Ethem Necati, Türkiye ile Rusya arasında medeniyet ve insaniyet yolunda mazisiz ilerleyebilmek için dostluk ve uygunluğun gerekli olduğunu belirttikten sonra, "İnkılâpçı ve Âli Cenâp Rusya Şûrâlar Hükümeti'ne karşı mürteci ve müstebid Genç Türk Hükümeti'nin her hatvede birçok güçlükler ikâ ettiğini", tenkit ederek, Türk ve İslâm Alemi'ni intibaha davet etmiştir."[180] Bu konuşmadan sonra konferans Osmanlı Hükümeti'ne karşı şu protestoyu kabul etmiştir:[181]

[177] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[178] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[179] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[180] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.
[181] *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

Protesto

"İnsaniyet alemine şefkat ve merhamet kucağı açan ve bütün dünya inkılâpçılarına himayekâr bir valide olup, fakir ve mazlum halkların hakkını müdafaa için hali hazırda kendi içindeki zalim kuvvetlerle güreşen Rusya İnkılâbı'na karşı Türk Hükümeti'nin Kafkasya'da tazyik ve tecavüzde bulunması umumiyetle Türk ve Müslüman Dünyası'nın menfaatine de muvafık olmadığı cihetle bu harekete karşı bütün mevcudiyetiyle protesto eder."

Ayrıca konferans, bütün dünya inkılâpçılarına vatan olan Rusya'da beynelmilel bir içtimâî inkılâbın meydana gelmesine çalışan çeşitli halkların ihtilalcileri arasında Türklerin de faal olarak yer almalarını lüzumlu gördüğünden, bunu yerine getirebilmek için silahlı bir "Beynelmilel Türk Sosyalist Kıtası" kurulmasına karar vermiştir.[182]

Bu konferansın en önemli başarısı Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın ilk temelini atmış olmasıdır.[183] Konferansta Rusya'daki Türk esirlerinden oluşan bir Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı kurulmasına ve bu amaçla beş kişiden meydana gelen bir idare heyeti ve propaganda için maarif ve neşriyat şubeleri teşkil edilmesine karar verilmiştir.[184] Teşkilâtı parti haline getirmek ve parti programını görüşmek meseleleri ise, Rusya'daki Türkiye Sosyalistleri ile Türkiye'den Avrupa'ya kaçmış ve Türkiye'de bulunan diğer Türk Sosyalistlerinin de katılmasının sağlanacağı, üç ay sonra yapılması kararlaştırılan kongreye bırakılmıştır. Fakat bu kongre üç ay sonra toplanamamış, konferansın bu kararı ancak iki yıl sonra 10-15 Eylül 1920'de yapılacak Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'nde gerçekleştirilmiştir.

Moskova'da yapılan bu konferans Türk komünistlerinin ilk önemli toplantısıdır. G.Harris, bu konferansın çok az bir başarı elde edebildiğini yazmasına karşın[185], Rusya'daki Türk Sosyalistlerinin teşkilatlanmasında bu konferans ilk adım olmuştur. Nitekim Mustafa Suphi'de bu konferansın Türkiye Komünist Teşkilatı'nı doğurduğunu 1920 Eylül'ünde, Bakû'da yapılan Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'ne sunduğu lâyihada kaydetmektedir.[186]

Şunu da belirtmekte yarar vardır ki, Türk Sosyalistleri Konferansı, Moskova'daki Merkez Müslüman Komisariyatı'nın himayesi altında yapılmıştır.[187]

182 *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

183 V.A.GURKO-KURYAJİN, *Türkiye'de İşçi ve İçtimâî Hareket*, Bakû, 1928, s.171; SARKİSYAN, *Ekspansionnistskaya Politika Osmanskoy İmperii v Zakavkaze*, s.314.

184 *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.

185 HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.74.

186 *TKF'nin Birinci Kongresi*, s.20.

187 Konferansın Müslüman Komisariyatı'nın binasında yapılması ve Müslüman Komisariyatı'nın önde gelen sahsiyetleri olan Mollanur Vahidov Alimcan İbrahimov Firdevs ve Berhan Mansur gibi şahsiyetlerin konferansta oy hakkına sahip olarak bulunmaları bunun en açık delilidir. Hatta Alimcan İbrahimov, "Çulpan Gazetesi"nde konferansla ilgili olarak "Büyük Ümitler Yolunda" başlığıyla bir ma-

Dolayısıyla RKP MK ve Rusya Sovyet Hükümeti'nin bu konferansın düzenlenmesinde ve konferansın kabul ettiği kararlarda büyük rolü olduğu açıktır.

f) Osmanlı Sefiri'nin Türk Sosyalistleri Konferansı'nı Başarısız Kılma Girişimleri

Türk Sosyalistleri Konferansı'nı Moskova'daki Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey'in dikkatle takip ettiği görülmektedir. Yeni Dünya Gazetesi'nin yayınlarından rahatsız olan ve bu rahatsızlığı Çiçerin'e verdiği protesto notaları ile ortaya koyan Galip Kemali Bey'in bu konferansla ilgili olarakta aynı rahatsızlık ve kaygıları taşıdığı anlaşılmaktadır.[188] Bu nedenle bazı tedbirlere yöneldiği ve konferansa ajanlarını sokmayı başardığına dair bilgiler vardır.

4 Kasım 1918'de Moskova'da toplanan Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda bir konuşma yapan Mustafa Suphi, konuşmasının önemli bir bölümünü Osmanlı Büyükelçisi'nin Türk Sosyalistleri Konferansı'nı "sabote" etmeğe yönelik çalışmalarına ayırmış ve bu konuda şunları söylemiştir:[189]

"Osmanlı Sefiri hükümet vasıtasıyla Yeni Dünya'nın alıp yürüdüğü işe mani olamadığını anlayınca, Türk Sosyalistlerinin Moskova'da ilk defa yapılan konferansına Türkistanlı bir Sosyalist İnkılâpçı "S.R" (Sosyal Revalütsiyoner) olduğunu söyleyen Mehmet Nazım ismindeki bir kişiyi dinleyici sıfatıyla girdirmeğe ve bu genç teşkilât içinde ayrılık çıkarmağa çalıştı. Cebinde Türk pasaportuyla gezen bu kişinin sahtekârlığı sözlerinden anlaşılıp, nihayet kendisi meclisten kovuldu ise de konferans içinde Nazım'la temayül eden iki üç kişinin mevcudiyeti anlaşıldı. Konferanstan, başta Bülbüloviç denilen Bosnalı bir serseri olduğu halde Hüsnü Halil, Şevket Mustafa, Ahmet Musa ismindeki üç kişide teşkilâttan ihraç ve tard olundu."

Yukarıda da anlaşılacağı gibi, Mustafa Suphi Osmanlı Büyükelçisi'nin Mehmet Nazım, Bülbüloviç, Hüsnü Halil, Şevket Mustafa ve Ahmet Musa adlı kişileri sabote amacıyla, konferansa soktuğunu, ancak bunların belirlenerek teşkilâttan çıkarıldıklarını belirtmektedir. Mustafa Suphi, bu kişilerden Bülbüloviç'in faaliyetlerinin Çeka'nında dikkatini çektiğini ve kendisinin Milli İşler Komisariyatı'ndan uzaklaştırıldığını kaydetmektedir.[190]

Sultan Galiyev'de "Osmanlı Sefareti'nin konferansa bir provakatör ajan sokmayı başardığını, Avusturya savaş tutuklusu olan Bosna Müslümanı Bülbülov'un

kale yazmıştır. Bu makale aynen Yeni Dünya Gazetesi'nde de çıkmıştır. (Alimcan İBRAHİMOV, "Büyük Ümitler Yolunda", *Yeni Dünya*, 3 Ağustos 1918.)

[188] Konferansın kararlarına bakıldığında ve özellikle Türk Hükümeti'ne karşı yapılan ağır ithamlar dikkate alındığında Galip Kemali Bey'in kaygılarında haksız olmadığı ortaya çıkmaktadır.

[189] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[190] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

Müslüman Komiserliği'ne ve Suphi'nin de aralarında bulunduğu omuzdaşlarına karşı iğrenç bir duyuru kaleme aldığını" yazmaktadır.[191] G.Harris'in de aynı konu üzerinde durarak, "Osmanlı Sefareti'nin Mehmet Rahlutulin diye bir kışkırtıcı ajan gönderdiği Sol Sosyalistleri Kongresi'nde Mustafa Suphi'nin çeşitli eleştirilere uğradığını ve bu girişimin başarısız olduğunu" belirtmektedir.[192]

2. Türk Sosyalistleri Konferansı Sonrası Gelişmeler

a) Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı'nın İlk Çalışmaları

Türk Sosyalistleri Konferansı'nda Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı'nın Mustafa Suphi başkanlığında beş kişiden oluşan Merkezi Komitesi[193] kurulduktan sonra, teşkilât çalışmalarına başlamıştır. Ancak teşkilâtın programının yapılmayıp, daha sonra toplanması düşünülen kongreye bırakılmış olmasının bazı yanlış anlamalara sebep olacağı düşünülerek, bu yanlış anlamalara meydan vermemek için Türk Komünist Teşkilâtı şu kararları alarak ilân etti:[194]

"1- Türk Sosyalist Komünistleri bütün su-î tefehhümleri izale için Rus Komünistleri proğramını aynen kabul eder.

2- Göçme devri için "Rusya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Kanun-ı Esâsîsi"ni aynen kabul eder.

3- Türk Sosyalist Komünistleri Türkiye'nin içtimâî inkılâp cihetlerinde Rus Merkez Fırkası ile elele hareket eder."

Görüldüğü gibi Türk Komünistleri Teşkilâtı, Rus Komünistleri Programını, geçiş devri için Rusya Sosyalist Federal Cumhuriyeti Kanûn-ı Esâsîsi'ni aynen kabul ederek, Türkiye'ye inkılâbı taşımakta RKPMK ile elele çalışacağını kabul ve ilân etmiştir.

Bu arada teşkilâtın propaganda şubesi oluşturularak, birçok broşür ve kitap Türk, Arap, Fars dillerine çevrilmeye başlanmıştır.[195] Bir taraftan önce oluşturulan Türk Kızıl Bölüğü'nün kuvvetlendirilmesi ve batalyon seviyesine çıkarılmasına çalı-

[191] GALİYEV, "M. Suphi ve Yapıtı", s.52.

[192] HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.75; Araştırmalarımız sonucunda Mehmet Rahlutulin isminde bir kişinin Türk Sosyalistleri Konferansı'na katıldığına dair bir bilgi bulamadık. Ancak M.Suphi, Mehmet Nazım adında bir provakatörden bahsetmektedir ki, bu kişinin Harris'in bildirdiği Mehmet Rahlutulin olması ihtimal dahilindedir. Çünkü konferansta, "Mehmet Nazım" adıyla katılan bu kişinin asıl isminin böyle olmadığı anlaşılmıştır. (*Yeni Dünya*, Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.)

[193] *Noveyşaya İstoriya Turtsii*, Redaksionnaya Kollegiya: M.A Gasratyan, P.P. Moiseyev, V.V. Tsıbulskıy, A.M. Şamsutdinov, Moskova, 1963, s.37.

[194] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[195] İlk olarak Lenin'in "İnkılâbımızda İşçiler Meselesi" adlı broşür, "Gizli Evrak-ı Siyasiye" ve "Bolşevik Komünistler Partisi Programı" tercüme edilerek yayıma hazırlanmıştır. (*Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.)

şılırken, diğer taraftan Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı'nın Kazan ve Rizan'da birer şubeleri açılmıştır.[196] Başta Kafkasya olmak üzere Rusya'nın birçok bölgesine propagandacılar gönderilirken, Brest-Litowsk Antlaşması gereğince Türkiye'ye dönmekte olan Türk esirleri arasında gerekli komünizm propagandası yapılmıştır. Bu arada Türkiye'de de teşkilâtlanma yapabilmek için girişimlerde bulunulmuş ve Türkiye'de bazı şahsiyetlerle ilişki kurularak, bunlara teşkilâtlanma çalışmaları yapmaları için emirler verilmiştir.[197]

1918 yılı içerisinde teşkilâtlanma çalışmalarını sürdürmek için bir süre Kazan'da kalan Mustafa Suphi, burada Kazanlı Müslüman Komünistlerin Kurultayı'na da katılmış ve Moskova'da yapılacak Birinci Bütün Rusya Müslüman Komünistleri Kurultayı'na da delege seçilmiştir.[198]

Mustafa Suphi bu günlerde yalnız siyasi işlerle değil, kültürel meseleler üzerinde de çalışmalar yapmış ve "İlmî Hey'et" çalışmalarına faal olarak katılmıştır.[199]

Yeni Dünya Gazetesi'nin neşrine de devam edilmiş ve Mustafa Suphi "Beynelmilel Şark Tebligat ve Neşrîyat Şubesi" başkanlığına getirilmiştir.[200]

b) Kazan'da Teşkilâtlanma

Mustafa Suphi Türk Sosyalistleri Konferansı'ndan bir süre sonra, yeniden Bolşevik kuvvetler tarafından ele geçirilmiş olan Kazan Şehri'ne geldi. Yanında Ethem Nejat'ta bulunmakta idi.[201] Kazan'ın kurtarılmasından sonra, Kazan, Povaljya, Privralya, Sibir'deki Türkler arasında propaganda yapmak ve teşkilât kurmak üzere oluşturulan olağanüstü komisyonun başkanlığına getirilen Mustafa Suphi, özellikle Kazan'da teşkilâtlanmaya büyük önem vermiştir.[202]

25 Eylül 1918'de, Kazan'da Tukayevski Caddesi'ndeki, eski büyük tüccarlardan Sabitov'un evinde, Türk Sosyalist Komünistleri Mustafa Suphi başkanlığında toplanarak, Kazan'da Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı'nın şubesinin açılması, Türk Kızıl Bölüğü'ne komiser seçilmesi, askeri esirlerle ilgilenmek üzere bir komite oluşturulması ve esirler arasında çalışmalar yapılması hakkında görüşmeler yapmışlar-

[196] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[197] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.
Türkiye'de Komünist Teşkilatı Merkezi Komitesi adına, Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı'na katılan Lütfü, burada yaptığı konuşmada, "Merkezi Müslüman Komisariyatı'nın muavenetiyle Türkiye'de bulunan sosyalist arkadaşlarımızla münasebette bulunarak, Türkiye'de teşkilat icrası ve tevsi için de lazım gelen talimat verilmiştir" demektedir. (*Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.)
[198] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.
[199] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[200] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.21.
[201] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.
[202] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74. Bu toplantıda Cevdet Ali ve Nihat Nusret sekreterliğe seçilmişlerdir. Bunlardan Nihat Nusret bir müddet sonra Kazan Müslüman Sosyalistleri Komitesi üyeleri ile birlikte Kazan Cephesi'ne giderek, faal çalışmalarda bulunacaktır. (*Bolşeviki Tatarii v Godı İnostrannoy Voyennoy İnterventsii i Grajdanskoy Vaynı*, Kazan, 1961, s.30.)

dır. Bu toplantı da Türk Kızıl Bölüğü Komiseri olarak Mustafa Suphi seçilmiş ve Kazan Şubesi'nin oluşturulması kararlaştırılarak, 26 Eylül'de yapılan ikinci toplantı da Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı Kazan Şubesi idari organı için seçimler yapılmıştır. Bu seçime göre, Osman Hattatzâde[203] başkanlığa, Rıza Bekiroğlu sekreterliğe, İlyas Merihoğlu, İhsan Saduli[204] ve Cevdet Ali'de üyeliklere getirilmiştir.[205]

Ayrıca yine bu toplantıda Türk esirleriyle ilgilenmek üzere bir komite oluşturulurken, Türk Kızıl Bölüğü'nün batalyon seviyesine çıkarılması için çalışmalar yapılması kararlaştırıldı. Kazan'da kurulan bu teşkilât özellikle Kazan Vilâyeti Komitesi Müslüman Seksiyonu ile çok sıkı ilişkiler kurmuş ve bunun sonucunda 1918 sonundan 1919 başına kadar ondan fazla Türk Komünisti, RKP Kazan Vilayet Komitesi Yabancı Komünistler Grubu'na girmiştir.[206]

c) Mustafa Suphi'nin "İlmî Hey'et" Başkanlığına Seçilmesi

Mustafa Suphi 1918 yılı içerisinde yalnız siyasî meselelerde değil, aynı zamanda ilmî işlerle de uğraşmıştır. Fransa'da aldığı tahsil ve Türk diline çok iyi vakıf olması sebebiyle Mayıs-Temmuz 1918'de kurulan "İlmî Hey'et" içerisinde yer almış ve çalışmalarda bulunmuştur.

Bütün Rusya Müslüman Öğretmenleri Üçüncü Kurultayı'nda; Müslüman Proletarıyatı arasında eğitim ve öğretim çalışmaları yapmak, mekteplerde okuma, okutma işlerinin nazarı tarafını hazırlamak, halkın anadilinde iş mektepleri için kitaplar ve rehberler tedarik etmek, Müslüman proletarıyatının medeniyet seviyesini yükseltip, onları sosyal hayata hazırlamak yolunda iş görmek için Müslüman İşleri Merkez Komisariyatı'nın da uygun bulması ile bir "İlmî Hey'et" kurulmasına karar verilmiştir.[207]

Bunun üzerine kurultay delegelerinden Kazan'da bulunanlar ve Müslüman Komisariyatı tarafından tayin edilen vekiller birlikte çalışmalara başlayarak, İlmî Hey'et'in oluşturulması ve yapacağı işler hakkında çalışmalar yapmışlardır.[208]

Yapılan seçim sonucunda, İlmî Heyet'in ilk başkanlığına Mustafa Suphi getirilirken, sekreterliğine Abdurrahman Velidî tayin edilmiştir.[209] Kazan'da meydana

[203] Osman Hattatzâde 25 Ekim 1918'de RK (B) P Üyeliği'ne girerek,"Türk işçi ve köylüleri arasında Yabancı Komünist Gruplar propagandacısı" oldu. Aynı zamanda bu grupları denetleme komisyonuna da dahil oldu. (SUBAYEV - HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.)

[204] İhsan Saduli, RKP Kazan Vilayet Komitesi Yabancı Komünist Grupları propagandacısı oldu.Aralık 1918'de Türkler arasında propoganda çalışmaları yapmak üzere Saratov'a gönderildi. İhsan Saduli 1926'da Simferepol'de Tifo'dan öldü. (SUBAYEV - HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.)

[205] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.

[206] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.

[207] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[208] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[209] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.76.

getirilen bu heyet Tatar dil ve edebiyatının tartışmalı problemlerini çözmek ve bir "İlmî Jurnal" çıkarmak gibi çalışmalarda da bulunmuştur.[210]

Mustafa Suphi, 30 Kasım 1918'de başlayan Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda "İlmi Hey'et" ve çalışmaları hakkında bir rapor sunmuş ve bu rapor daha sonra Yeni Dünya Gazetesi'nde aynen yayınlanmıştır.[211]

d) "Türk Kızıl Rotası (Bölüğü)"nın Kurulması

Sovyet Müslüman Askeri Teşkilâtı 1918 yılı başlarında, Türk askeri esirlerine yardım göstermeye ve onlarla yakından ilgilenmeye başladı. Askeri esirlere yardım yapılması için Kazan, Ufa ve diğer şehirlerde Çulpan, Eş, İşaniç, Tan, v.s. gazeteler vasıtasıyla halka çağrılar yapıldı.[212] 1918 yılı Nisan ayında Moskova'da Yeni Dünya Gazetesi çıkmaya başladı ve bu gazete Rusya'nın çeşitli bölgelerinde yerleşen Türk askeri esirleri arasında dağıtıldı.[213] Bütün bu çalışmalar Rusya'da şimdiye kadar çok zorluk çekmiş olan Türk askeri esirlerinin bir kısmını etkilemişti. Bu arada Mustafa Suphi'de Merkezi Müslüman Komisariyatı Askeri İşler Şubesi'nde çalışmalar yapıyor ve askeri esirler arasında faaliyette bulunuyordu.[214]

Mustafa Suphi 1918 Haziranı'nda, Kazan'a gelmiş[215] ve burada çoğunluğu Türk askeri esirlerinden oluşan Türk sosyalistleri ile Varşova Oteli'nde bir toplantı yapmıştı. Bu toplantı da bir taraftan Türk Sosyalistleri Konferansı'nın toplanması kararlaştırılırken, diğer taraftan da Rus İnkılâbı'na bilfiil katılmak ve yardımcı olmak gayesiyle Türk askeri esirlerinden bir "Türk Rotası (Bölüğü)" teşkiline karar verildi ve Cevdet Ali bu bölüğün kurulmasına memur edildi.[216]

Cevdet Ali, Kızıl Ordu'nun Kazan Bölgesi Komutanı ile irtibat kurmuş, onun kabul ve onayı ile, Müslüman Sosyalist Alayı Kumandanı Alimov'un yardımıyla

[210] "İlmî Hey'et", ilmî jurnalının ilk sayısını Kasım 1918'de, "Maarif" adıyla, Tatar dilinde ve Arap harfleriyle çıkarmıştır. (SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.76.)

[211] MUSTAFA SUPHİ, "Şimali Türkleri Arasında Mühim Bir Müessese "İlmî Hey'et", *Yeni Dünya*, 24 Kânun-ı Evvel (Aralık) 1918. Bu makalede İlmî Hey'et'in kuruluşundan, çalışmalarından ve vazifelerinden ayrıntılı olarak bahsedilmektedir.

[212] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.73.

[213] Yeni Dünya Gazetesi 27 Nisan 1918 tarihinde çıkmaya başlamıştı. Rusya'da bulunan Türk askeri esirlerinin bu gazeteyi okudukları anlaşılmaktadır. Şöyleki birçok Türk esiri bu gazeteye mektup göndermiş ve bu mektuplardan bazıları Yeni Dünya Gazetesi'nde yayınlanmıştır. (*Yeni Dünya*, 16 Mayıs 1918).

[214] Mustafa Suphi özellikle Müslüman İşleri Komiseri Mollanur Vahidov'la çok sıkı ilişkiler kurmuştu. Ondan aldığı kuvvetle Müslüman Komisariyatı Askerî İşler Şubesi'nde önemli çalışmalar yapmıştı. Mustafa Suphi'nin bu teşkilatta yaptığı çalışmalar için bakınız.(R.NAFİGOV, "Deyatelnost Sentralnova Musulmanskova Komissariata pri Narodnom Kommisariate po Delam Natsionalnostey v 1918 gadu", *Sovetskoye Vostokovedeniye*, No.5 (1958); R.G.HAYRUTTİNOV, *Deyotelnost Sentrolnovo Tataro-Başkırskova Komissariata Poprovedeniyu Leninskoy Natsionolnoy Politiki Kommünistiçeskoy Partii (1918-1919)*, (Kand.Diss.) Kazan. 1967.)

[215] *Yeni Dünya*, 18 Temmuz 1918; SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.73.

[216] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

Tatar-Başkırt Batalyonunun Üçüncü Rotası (Bölüğü) adıyla bir Türk Bölüğü teşkil etmiştir. Moskova'da yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı'ndan sonra Cevdet Ali ve Nihat Nusret'in çalışmaları sonucu bölüğün kuruluşu tamamlanmıştı.[217]

Bu Türk Kızıl Bölüğü Ağustos ayında Çeklerin Kazan'a hücumu esnasında Kazan'ın savunulması işine fiili olarak katılmış ve 12 ölü, iki yaralı vermiştir. Kazan'ın Çeklerin[218] eline geçmesi üzerine bölüğün büyük kısmı da esir olmuştur. Kazan'ın yeniden Bolşevikler tarafından alınması üzerine Cevdet Ali ve Nihat Nusret yeniden Kazan'da, Türk Kızıl Bölüğü'nü oluşturmuşlardır. Bu bölükten bir kısım süvariler Ufa'ya gönderilmiş ve burada da bulunan bazı Türk esirlerinin katılımı ile bir bölük oluşturularak, Ufa Cephesi'ndeki çarpışmalara iştirak etmişlerdir.[219]

Özellikle Kazan'ın kurtarılmasından sonra Mustafa Suphi, Türk askeri esirleri arasındaki çalışmalarına hız vermiştir. Povaljya, Privral ve Sibir'deki "Müslüman İnkılâpçı Teşkilâtını Kurmak Üzere Olağanüstü Komisyon"un başkanı olan Mustafa Suphi, Beyaz Ordu birliklerinden temizlenen Povaljya ve özellikle Kazan'da Türk askeri esirleri arasında etkili faaliyetlerde bulunmuştur.[220] 25 Eylül 1918'de Kazan'da Tukayevski Caddesi'ndeki eski büyük tüccarlardan Sabitov'un evinde yapılan Türk Sosyalist-Komünistleri Toplantısı'nda Kazan ve çevresindeki Türk askeri esirler arasında daha etkili çalışmalar yapılarak, "Türk Kızıl Rotası (Bölüğü)"nın kuvvetlendirilmesi kararlaştırılmış ve bu rotanın komiseri olarakta Mustafa Suphi seçilmiştir.[221]

Yine bu toplantıda Kazan'daki Türk esirlerine yardım etmek ve onlarla yakından ilgilenmek üzere Türk Sosyalist Teşkilatı Kazan Şubesi'ne bağlı olarak esirler komitesi meydana getirilmiştir. Bu komite Müslüman Komünistleri ile Enternasyonal Gruplar arasında ilişki kurup, çeşitli bölgelere temsilcilerini göndermiştir. Nijni, Rezan, Saratov'a propagandacılar yollanarak, bu bölgelerde Enternasyonal Alay'a bağlı bir "Türk Bölüğü" de kurulmuştur.[222]

Mustafa Suphi, daha sonra üzerinde duracağımız gibi, bu çalışmalarına Türkistan'da ve 1920 yılında Bakû'da devam edecektir.

[217] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[218] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

[219] Sızranı, Simbirsi, Samara bölgelerinde Beyaz Ordu ile yapılan savaşlara Ufa'da kurulan bu Türk Bölüğü de katılmıştır. (Bakınız. G.GUJBENKO, *Başkiriya v Borbe za Oktıyabır*, Ufa, 1941, s.57). Sızran bölgesindeki savaş zamanı, buradaki Kızıl Batalyon İhsan Saduli komutasındaki Türk askeri esirlerinin oluşturduğu bölükle ikmâl edilmişti. (SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.73).

[220] SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74.

[221] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918. Kazan'da çıkan "Eş" Gazetesi'nde bu toplantı hakkında bilgi verilmiştir.(SUBAYEV-HAMİDULLİN, "Mustafa Suphi v Tatarii", s.74).

[222] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

3. Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı ve Türk Komünistleri Teşkilâtı

Birinci Müslüman Komünistleri Kurultayı 5 Kasım 1918'de, Moskova'da açılmış ve altı gün devam etmiştir. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden gelen 42 delegenin katıldığı bu kurultayda; Rusya'daki Müslüman Komünistlerinin vaziyeti, Müslüman Komisariyatı Teşkilatı, Müslüman Komünistlerinin Doğu'da uygulayacağı taktikler ve Mustafa Suphi'nin teklifi üzerine "İlmî Hey'et" hakkında raporlar okunarak, bu konularda kararlar alınmıştır. Ayrıca Müslüman Komisariyatı Merkezi Bürosu için seçimler yapılmıştır.[223]

Kurultay başkanlığına Sultan Galiyev, Yalimov, Yarulasın seçilirken, Lenin, Troçki, Siverdlov, Zinoviyev, Stalin, F.Adler, Libkanent, Maklin, Lebisi kurultay şeref başkanlığına getirilmiş ve kurultay sekreterliklerini de Abdurrahman, Firdevs, Urmanov, Açmazov yapmışlardır.[224]

Türkiye Komünist Teşkilâtı da bu kurultaya büyük önem vermiş ve Mustafa Suphi'nin başkanlığında 5 delege ile kurultaya iştirak etmişlerdir. Kurultaya Türk fukarasını temsilen katıldıklarını söyleyen Mustafa Suphi kurultayı tebrik konuşmaları yapılırken söz alarak, aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[225]

"Sizi Türk Komünistleri namına tebrik için söz alıyorum. Dünyanın tâli mukadderini tebdil edecek olan büyük inkılâbın merkezi Moskova'da adalet, hak ve hürriyet namına Türk fukarasını temsil etmek ne büyük bahtiyarlık... O, Türk fukarası ki, paşa ve padişahlarının asırlardan beri devam eden vahşet ve cinayetleri altında eziliyor. O Türk fukarası ki, Avrupa'nın her türlü siyasi ihtiraslarına kan döküyor, Avrupa'nın vahşi ve muhteris dişleri arasında çiğneniyor, eziliyor, mahvediliyor. Ve fakat aynı zamanda şu yalancı medeniyet dünyası tarafından yine "barbar" namıyla yad olunuyor.

"Filhakika Türkiye'de diğer memleketlerde olduğu gibi barbarlar var. Türkiye'de insan katili, kan emici hainler eksik değil, fakat bunlar paşalar, padişahlar... Burada temsil ettiğimiz Türk işçisinin, Türk fukarasının kanını emici alçak vahşiler...

"Bugün Rusya'da parlayan beynelmilel içtimâî inkılâp bayrağını kollarında yükselten Türk işçi ve köylüsünün mümessilleri, beynelmilel kapitale karşı ve fakat herşeyden evvel kendi zalim, barbar paşalarını ezmek azim ve kuvvetiyle hareket ediyor. Ben burada söz söylerken bütün Rusya'nın o fedakâr kahramanlarına hitap ediyorum:

"Bütün dünyanın, bütün dünyadaki fukara sınıfının saadeti namına harikalar gösteren Rus ve Rusya'daki Müslüman inkılâp kahramanları bilsinler ki, cenubun

[223] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[224] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[225] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

feyyaz-ı ekâliminde de aynı emel, aynı ideal için nefsini fedadan çekinmeyen Türk yoldaşları var. Ve emin olsunlar ki, cenupta ihtilâlin patlak vermesi bir "ateş" emrine bakıyor.

"Yoldaşlar, Müslüman Komünistlerinin bu siyezdi pek büyük ehemmiyetle telakki olunacak bir içtimâdır. Biz Rusya içinde içtimâî inkılâbın devam ve ihtisarına çalışırken, Avrupa muhterisleri kendi aralarında memleketleri birer çiftlik, halkları birer esir sürüsü halinde paylaşmak istiyorlar ve bu memleketler, bu halklar bilirsiniz ki umumiyetle Müslüman memleketleri, Müslüman halklarıdır. Onun için Moskova'daki Müslüman Komünistleri Siyezdi bütün Avrupa, o hain Almanya'nın, o sarraf Fransa'nın o hilekâr katil İngiltere'nin, Amerika'nın.....ileyh korkulu nazarlarını celbeden o vakıa...

"Onun için Yoldaşlar, biz kararımızla metin azimkâr, kararlarımızı icrada tereddütsüz cesur olacağımıza şimdiden birbirimize söz vermeliyiz. Ve burada nazariyatçı ütopist sosyalistler halinde değil, bütün manasıyla ihtilâlci, icracı bir hey'et halinde hareket etmeliyiz.

"Dünya inkılâbı mühim bir devir geçiriyor. Bizim siyezd nazariyattan ziyade faaliyete ehemmiyet vermeli. Buradan çıkacak son karar bir nazariye mahiyetinde değil, belki her an patlamağa ve Avrupa'nın taç ve tahtını başına devirmeğe mehya-i âzim bir şarapnel muhabbetinde olmalıdır.

"Yaşasın Yoldaşlar, Rusya'nın bütün dünya fukarasına ümit, azim, hayat bahşeden inkılâbı!

"Yaşasın Müslüman Dünya'nın fedakâr kahramanları!

"Yaşasın Enternasyonal."

Kurultayın ilk gününde, üzerinde ayrıca duracağımız veçhile, Türk Komünistlerinin kurultaya kabul edilip edilmemesi üzerine tartışmalar olmuş, Mustafa Suphi'nin yaptığı uzun açıklamalardan sonra, Türk Komünistlerinin kurultaya iştirakleri kabul edilmiştir.[226] Bu kabulden sonra Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı Kazan Şubesi ve Türk Kızıl Ordusu Vekili Cevdet Ali Türk askeri esirlerinin Kızıl Ordu içerisinde yer alması ve Türk Kızıl Taburlarının oluşturulması, Türk Komünistleri Teşkilâtı'ndan Lütfü ise, Türk Komünistlerinin teşkilâtlanma faaliyetleri hakkında birer rapor okumuşlardır.[227]

Altı gün süren Müslüman Komünistler Kurultayı, Müslüman Komisariyatı Merkezi Bürosu seçimi ile sona ermiştir. Buna göre, Sultan Galiyev, Yalimov, Yakubov, Yumagalov, Serdarov Merkezi Büro üyeliğine, Bünyadzade, Devlet Aliyov, İsmail Rahmetullayev yedek üyeliklere seçilmişlerdir.[228]

[226] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[227] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[228] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

a) Türk Komünistleri, Müslüman Komünistleri Kurultayı'na Kabul Edilmek İstenmiyor

1918 yılı Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kendilerini gerek Rus Komünistlere ve gerekse Müslüman Komünistlere kabul ettirme çabalarıyla geçmiştir. Özellikle Yeni Dünya yayına başladıktan sonra, Rusya'da Mustafa Suphi ve arkadaşları hakkında birçok söylenti çıkmıştır.[229] Bunların bir kısmının Osmanlı Büyükelçiliği tarafından çıkarıldığını varsaysak bile, komünist çevrelerinde de Mustafa Suphi ve arkadaşlarına güvenin bugünlerde sınırlı olduğuna dair bilgiler vardır. İşte bu sınırlı güvenin meydana getirdiği bir durum da Müslüman Komünistleri Kurultayı'nda yaşanmıştır.

Şöyle ki, kurultay açıldığında bazı Kazanlı delegeler, özellikle İsmail Rahmetullin adındaki Kazanlı Komünist, Türk Sosyalist Komünistleri Teşkilâtı Merkez Komitesi'nden gelen Lütfü'nün komünist olmadığını söylemesi üzerine, Türk Komünistlerinin kurultaya kabul edilip edilmemeleri konusunda tartışma açılmış ve bu arada Mustafa Suphi'de "Sosyal Şövenistlik" ile suçlanmıştır. Ayrıca bazı Kazanlı delegeler Türk Komünistlerinin kendilerine mahsus bir siyasetleri ve ayrı bir teşkilâtları olduğunu söyleyerek, Müslüman Komünistleri Kurultayı'na katılamayacaklarını belirtmişlerdir.[230]

Bu tartışmaların uzaması üzerine söz alan Mustafa Suphi, Türk Komünistlerinin çalışmaları ve teşkilâtlanmaları hakkında uzun uzadıya bilgi verdikten sonra, kendileri hakkında çıkarılan dedikoduların Osmanlı Büyükelçiliği tarafından provakasyon amacıyla ortaya atıldığına değinerek, Osmanlı Büyükelçisi Galip Kemali Bey'in Türk Komünistlerinin çalışmalarına engel olmak için yaptığı başarısız girişimlerden söz etmiştir. Osmanlı Büyükelçisi'nin Türk Komünistlerini başarısız kılmak için yaptığı faaliyetlere, bazı safdil Tatar yoldaşların da alet olarak, yardımcı olduğunu belirterek, "Türk Sosyal Komünistleri"nin Kızıl Ordu teşkilâtıyla çalıştıkları şu sırada, bunların Talat Paşaların saltanatlarına hizmet ettiklerini kaydederek şöyle devam etmiştir:[231]

"Türkiye'deki zalim ve müstebid idâreye karşı yegâne bir teşkilât olan şu bir avuç Türk Sosyalistlerine karşı işlemiş olan her kim, doğrudan doğruya paşalara yardım etmiş demektir."

Mustafa Suphi, hakkında çıkarılan "Sosyal Şövenist" suçlamalarına da şöylece cevap veriyordu:[232]

[229] Mustafa Suphi, hakkında çıkan suçlama ve söylentilere Yeni Dünya gazetesinde yazdığı bir makalede cevap vermiştir. (MUSTAFA-SUPHİ, "Kuyaş Gazetesine Cevap", *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918).
[230] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[231] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
[232] *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.

"Yoldaşlar ben cenubun feyyaz bir Türk Ocağı'nda ihtimal ki bir "Şövenist" olarak doğdum. Avrupalıların, Avrupa kapitalinin zulm ve zallamı altında "Şövenist" olmayan Türk'te bulamazsınız. Fakat bu taassup, bu şövenizm bende Avrupa zulmüne, Avrupa kapitaline karşı.. Yoksa Rusya muhit-i inkılâbında tecelli eden o ulvî kardeşliğe bir uzv olmaktan başka bir sözüm veya bir hareketim yoktur. Fikirlerim, yazılarım, sözlerim buna şahit, ben bunları her vakit müdafaaya hazırım."

Daha sonra Mustafa Suphi, bazı arkadaşları hakkında çıkarılan söylentilere cevap vermiş, kendi aleyhlerinde Moskova'da bazı çevrelerin yaptığı çalışmalardan bahsederek, bunlardan Ethem Bülbüloviç'in faaliyetlerinin "Çeka"nın da dikkatini çektiğini ve O'nun "Milli İşler Komisariyatı"ndan atıldığını söylemiştir.[233]

Mustafa Suphi'nin bu açıklamalarından sonra kurultay, Mustafa Suphi ve arkadaşları hakkında çıkarılan sözlerin doğru olmadığı ve Türk Teşkilâtı'nın tamamen komünist bir teşkilât olduğu kanaatine gelerek, Türk Komünistlerinin kurultaya iştirak etmelerini kabul etti.[234]

4. Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın Kırım ve Odesa'daki Faaliyetleri

Mustafa Suphi ve teşkilâtı, 22 Ocak 1919'da, Kırım'a gelmiş ve burada Bolşeviklerle beraber çalışan Kırım Kurultayı'nın Sol Sosyalistlerinden mürekkep bir "Müslüman Komünist Şubesi" vücuda getirmiştir.[235]

Bolşevikler, Kırım'ın Rusya için çok önemli olduğunu biliyorlardı. Çünkü Sivastopol gibi, bir deniz üssüne sahipti. Ve bu zamanda Kırım'da vaziyet son derece kritikti. Çarcı Ruslar, bağımsızlık isteyen Ukraynalılar ve Bolşevikler arasında mücadeleler devam etmekte, Fransız ve İngiliz Donanmaları da Kırım'ı tehdit altında tutmakta idi.[236]

İşte bu olumsuz şartlar içinde Mustafa Suphi ve ekibi, buradaki Kırım Türkleri arasında propaganda yapmak amacı ile Kırım'a gönderilmişti. Kırım'a gelişin bir diğer ve en önemli amacı ise, Türkiye'ye yakınlaşmak, böylece Türkiye üzerine daha rahat ve kolaylıkla faaliyette bulunabilmekti.[237] Mustafa Suphi Kırım'a geldikten sonra, önce buradaki "Milli Fırka" ile yeraltı faaliyetlerine girişmiş,[238] iki ay zarfında Kırım'da bir konferans davet etmiş ve bu konferansa onyedi şehir ve köy teşkilâtından otuzdan fazla kişinin iştirak etmesi sağlanmıştır.[239]

233 *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
234 *Yeni Dünya*, 30 Teşrin-i sânî (Kasım) 1918.
235 *TKF'nin Birinci Kongresi*, s.22.
236 BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.598.
237 ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali", s.5.
238 HARRİS, *Türkiye'de Komünizm Kaynakları*, s.76.
239 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.23.

Mustafa Suphi TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada, bu çalışmaları sonucunda Kırım'da komünist sayısının 400'ü geçtiğinin belirlendiğini ve bir mektep açılarak, burada "27 genç ve münevver komünist yetiştirildiğini" kaydetmektedir.[240]

Diğer yandan Kırım'da bulunan Türkiye vatandaşlarından küçük mikyasta "Türkiye Amele ve Rençber Şûrâları" teşkil olunduğu gibi, Türk askerlerinden oluşan "Beynelmilel Şark Alayı" kurulmasına da çalışılmıştır.[241]

Kırım'da Mustafa Suphi'nin yanında olan Gavril Andeviç Kiremitçi, Mustafa Suphi'nin Kırım'daki günleri hakkında şunları kaydetmektedir:[242]

"Mustafa Suphi, Kırım'da parti yöre komitesinde Müslümanlar Seksiyonu'nun yönetmeniydi. Biz onunla sık sık kentlere ve köylere gidiyorduk. İnsanlar Mustafa Suphi'yi ilgiyle dinliyordu. Sorular soruyorlar ve her zaman ondan açık ve akıllıca yanıtlar alıyorlardı. Mustafa Suphi nerede konuşsa, büyük bir canlılık, neşe, onaylama haykırışları, coşkun alkışlar kopuyor, duyuluyordu. Mustafa Suphi Türkiye'den gelen herkesle görüşmek, onlarla konuşmak için her olanaktan yararlanıyordu. Onlarla konuşurken, Mustafa Suphi kendini adeta yurdunda, halkının yanında görüyordu. Hala belleğimdedir. Bir kez Yalta'ya gittik. Limana bir Türk gemisi demirledi. Türk denizcilerinin geldiğini telefonla bildirdiler. Geç kalmamak için çok ivediliyorduk. Suphi sık sık saatine bakıyor, heyecan gittikçe artıyordu. Limana vardık. Gemi İstanbul'dan gelmiş, Mustafa Suphi her denizciyle ayrı ayrı konuşuyor, yurdundaki durumlarla ilgili sorular soruyor, onlara Sovyet Rusya'daki durumla ilgili bilgiler veriyor, yeni çıkan "Yeni Dünya" gazetesini ve başka yayınları dağıtıyordu. Rusya işçi ve köylülerinin Parti'nin yönetiminde yeni bir yaşamı, kapitalistlerin ve pomeşçiklerin (toprak beylerinin) bulunmadığı bir düzeni kurmak için nasıl savaştıklarını, çalıştıklarını büyük bir içtenlikle anlatıyordu."

Mustafa Suphi'nin burada yalnız Kırım'a yönelik çalışmalar yapmadığı görülmektedir. Yanındaki, güvendiği adamlardan 8-10 kişiyi İstanbul'a gönderdiği[243] gibi, Kırım'da çıkarılan "Yeni Dünya" ve "Kırım Haberleri" adlı gazeteler gizlice Türkiye'ye sokulmuştur. Ayrıca "Sulh ve Toprak hakkında İkinci Bütün Rusya Sovyetleri Kurultayı'nın raporu", RSFSR Halk Sovyeti Komiserliği'nin "Şarkta ve Rusya'daki Müslüman Emekçilere Müracaatı" ve Sovyet Hükümeti'nin diğer birçok beyannamesi Türk diline tercüme edilerek, ticaret gemilerindeki Türkiyeli denizciler vasıtasıyla Kırım'dan, Odesa'dan İstanbul'a gönderildi ve buradaki liman işçileri arasında dağıtıldı.[244]

240 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.23.
241 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.23.
242 Mete TUNÇAY, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, İstanbul, 1994, s.48-49.
243 SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.119.
244 *Jizn Natsionalnostey* (Moskova), 25 Mayıs 1919; R.P.KORNİYENKO, *Raboçeye Dvijeniye v Turtsii 1918-1963*, Moskova, 1965, s.21; ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktyabır i Turtsiya", s.14; BAGİROV, "Türkiye'de Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.76; SARKİSYAN, *Velikaya Oktyabırskaya*

İngiliz ve Fransız Donanmaları tarafından desteklenen Denikin kuvvetleri Kırım'ı tekrar ele geçirirken, Mustafa Suphi ve ekibi 23 Nisan 1919'da, Odesa'ya kaçmış ve çalışmalarına burada devam etmiştir.[245] Mustafa Suphi Odesa'daki çalışmalarını şöyle anlatıyor:[246]

"Teşkilâtımız, arkadaşlardan bir kısm-ı mühimini Türkiye'ye nakletmek üzere Mayıs 1919 tarihinde Odesa'ya geldiği zaman orada Üçüncü Enternasyonal Şubesi ile teşrik-i mesâî etti. Beraber getirdiği matbaasında beyannameler ve Enternasyonal Manifestini neşrederek Türkiye'ye gönderdi. O zaman başlıca arkadaşlarımız, daha bir takım amele ve rençber esirlerle, iki gemi içinde memlekete sevk olundular ki, bu meyanda merkezî hey'et azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya'da bırakmışlardı."

Mustafa Suphi'nin yukarıdaki sözlerinde de belirttiği gibi, Odesa'da teşkilâtlanma çalışmaları sürdüğü esnada, "Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı" imzasıyla birçok bildiri hazırlanarak, bunlar gizlice Türkiye'ye gönderilmiştir. "Şûrâlar Hükümeti ve Onun Dostları ve Düşmanları", "Sosyalizm için Cidal", "Bütün Dünya İşçi ve Köylüsünün Müşterek Vatanı" ve "Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" başlığını taşıyan bildirilerden dördü tarafımızdan tespit edilmiştir. Bu bildirilerden ilk üçü daha önce Mete Tunçay tarafından yayınlanmıştır.[247] Propaganda amaçlı bu bildirilerden dördüncüsü olan, "Türkiye Askerine ve İşçisine ve Köylülerine" seslenen, emperyalist işgalcilere ve kendi bey, paşa ve sultanlarına karşı halkı ayaklanmaya çağıran bildiri ise aşağıdadır:[248]

"Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine,

"Hemşehri!

"Kendini gösterecek son saat çaldı.

"Çünkü bıçağı gırtlağa sapladılar.

"Geçen dört yıllık kanlı, karanlık muharebede verdiğin milyonlarca kurban yetmiyormuş gibi, şimdi de memleketini bütün Türkiye'yi ve Anadolu'yu, üstünde işlediğin küçük tarlaya varıncaya kadar, Avrupa canavarları aralarında bölüşüyor, kendilerine mal ediyorlar. Fransa, İngiltere ve bunların yardakçısı, Amerikan, Yunan gibi yeryüzünde menfaatten, altından başka ne hâk, ne hakikat, hiçbirşeyi tanımayan ve insanlık namına hiçbirşeyi temsil etmeyen devletler, bütün Türkiye

---

Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno Osvobojitelnaya Borba v Turtsii 1918-1922, Erivan, 1958, s.47.

[245] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.23.

[246] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.23.

[247] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.261-266.

[248] *Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine*, Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı Bildirisi, Odessa, 1919.

ve Anadolu'daki askerlerin silahlarını, eski martinili tüfenklere ve altı patlar Rüvölverlere varıncaya kadar toplanmasını emir ediyorlar. Bununla da Türk işçi ve köylüsünü, talancı Avrupa emperyalistlerine karşı hakkını müdafaadan aciz bir kadın veya bir çocuk haline getirmek istiyorlar.

"Avrupa'nın alçak bezirgânları Yunan'ın İngilizlere satılmış kancık palikaryaları buna muvaffak olacaklar mı?

"Bunlar Türkiye topraklarını kendilerine mahsus bir çiftlik, bu topraklar üzerinde yaşayan mazlum işçi ve köylüyü ise kendileri için kul-köle haline getirebilecekler mi?

"Şüphesiz ki hayır, onlar bu hasis ve murdar muradlarına kavuşamayacaklar.. Çünkü bir kere fakir ve mazlum fakat hâk ve adâleti, şeref ve namusunu müdafaa için her biri bir aslan parçası olan Türkiye'nin cesur askeri, kahraman işçi ve köylüsü bu alçakça harekete karşı koyacak, kendi toprağından kendisi için zindanlar yapılmasına, kendi gözleri önünde evlâd ü ıyâlinin basmacı Frenk bezirgânlarına esir ve hizmetkâr olmasına asla razı olmayacaktır.

"Bundan başka, Türkiye'nin fukara ve mazlum halkları üstünde işlenecek bu kasaplığa Fransa, İngiltere, Amerika, Yunan ilh. memleketlerdeki dert ortaklarımız, işçi ve köylü yoldaşlarımızda razı olmayacaklar.

"Arkadaş! Bu zalim dünya yüzünde, bir kulluk ve açlığı yaşatan hükümet ve devletler var; bir de bu kulluk ve açlığı çeken milletler. Hükümet ve devletler. Fransa, İngiltere ve Yunanistan'da Klemenso, Loyd Corc veya Venizelos cellatı elinde kanlı satır halinde kullanılıyor.

"Halklar ise yüzde doksan beşi sizin gibi fukara ve köylüden ibaret olan halk, bu satırlar altında doğranıp eziliyor. Muharebe millet farkı olmaksızın Fransız'dan, Alman'dan, Yunan, Türk, Rus veya İtalyan'dan milyonlarca köylü ve işçiyi ejderha dişleri arasında çiğneyip mahvederken, yalnız zenginler elindeki o devletlere hâkimiyet, istibdât ve zulm fırsatı veriyor.

"Sanki korkunç ve müthiş muharebeye kadar ışığa çıkmayan bu hakikatı şimdi bütün milletlerin askeri olan işçi ve köylü anladı. Ve onun için yeni memleketler fethetmek, başka milletleri kendisine esir etmek maksadıyle açılan muharebelere Fransız ve İngilizler de içinde olmak üzere hiçbir millet işçisi razı olmuyor.

"Onlar bilakis kendi devletlerinin insafsız hareketlerini protesto ediyorlar. Rusya hudutlarında köylü ve işçi inkılâbını, Bolşevikliği söndürmek için gönderilen Fransız, İngiliz, Amerikan askerleri kumandanlarını yalnız bırakıp Rus Kızıl Ordusu'yla kardaşlığı ilân eyliyorlar.

"Arkadaşlar! Biliniz ki, Fransız, İngiliz, Amerikan ve Yunan emperyalistlerinin Türkiye'yi yok etmeğe çalışmaları, yeryüzünde yeniden yeniye kanlı, ateşli muharebeler açmağa sebep olmaktan başka bir şeye yaramayacaktır.

"Bundan elli sene evvel Almanların Fransızlara zorla kabul ettirdikleri insafsız sulh şartları nihayet koca Almanya'nın başını nasıl yedi ise, şimdi Almanya, Türkiye'nin büsbütün paylanması işi de Fransız, İngiltere ve hele Yunanistan Hükümetlerinin varlığını öyle yarım asır beklemeğe lüzum kalmaksızın ezip mavh edecektir.

"Amerika Hükümeti Reisi Bezirgân Wilson, bundan daha birkaç ay evvel alem-i insanlığa hitap ederek, dünyadaki bütün milletlerin hayır ve saadeti ve harbin ortadan tamamen kaldırılmasını temin edecek bir sulhun yapılmasını teklif ediyordu.

"Şimdi ise Almanya ve Türkiye hakkında reva görülen bir kasaplığın başında duranlardan biri, yine bu Wilson cenâpları. Bu hal gösteriyor ki, bizim için bu büyük bezirgân devletlerin başında herhangi bir Wilson veya Klemenso veya herhangi bir bey ve paşa bulunsun, hayır ve selâmet beklenemez.

"Dünya yüzündeki insanlar arasında sulhun devam etmesi için bunun dünya durdukça devam edecek, ilahî ve vicdanî bir hak ve adalet esasına müstenid olması lazım gelir. Bu hak ve adaleti insanlara bahş edecek, insanları yeryüzünde kardeş gibi yaşatacak kim.(?)

"Yoldaşlar! İnsanlar arasında hak ve adalet ile beraber ebedi sulh ve selâmeti tesis edecek bir kuvvet varsa, oda hakikaten buna muhtaç olan ve kolunun gücü aklının kârı ile yeryüzünü şanlatan işçi ve köylü milletidir. Bütün insanlık âleminin zulm altında cefa çekmiş, ezilmiş fakir ve muhtaçlarından, bütün dünyanın milletlerinden bir millet olarak doğan işçi ve köylülerdir ki, bu köhne ve zalim kâinatı yıkıp onun yerine öz icâdı olan yenisini kuracaktır.

"Bu yeni dünya da insanlar, şeytan zenginler ve ahmak rençberler diye ikiye ayrılmayacaklar ve belki, kolunun gücüyle çalışıp, alnının teriyle gün gören bütün namuslu insanlar birleşip kardaşça yaşayacaklar, böylece ise yer, toprak, zenginlik kavgası harp bütün o bildiğiniz dehşetleriyle cehenneme gönderilmiş olacaktır.

"İşte aziz yoldaşlar; bizim istediğimiz hak ve adalet dünyası, işte bütün Rusya ve Macaristan'ın alkanlar içinde yürüyüp varmak istediği ebedi sulh ve selam.

"Böyle bütün dünyayı ve insanları kapsayacak olan bir sulhu, topraklar altındaki kömür madenlerini bile aralarında bir türlü paylaşamayan ve hırs ve intikamlarını insan kanı akıtmakla söndüren Wilson, Klemenso veya Venizeloslardan beklemenin büyük bir hayalperestlik, aynı zamanda nasıl bir akılsızlık olduğu böylece pek aşikâr meydana çıkmış oluyor.

"Bütün dünyanın proletaryası gibi, biz Türkiye'nin mazlum ve fakir işçi ve köylüleri de bilmeliyiz ki, bizim kanımızla beslenen, esaslı düşmanımız bu krallar, imparatorlar bu çorbacı bezirgân, banker, bu bey, ağa, paşalar.... Hülâsa hiç çalışmaksızın bizim sırtımızda bir bit ve tahta kurusu gibi yaşayan bu sefil mahluklardır.

"Bizim kazancımızı, hakkımızı yiyen, dünya malı için muharebeler icad edip bizim kanımız pahasına varislere sahip olan, bugün Almanya ve Türkiye'yi yarında Rusya'yı veya diğer bir memleketi paylaşarak son sermayemiz olan az kadar toprağı elimizden almak ve can-u paremiz evlâd ü ıyâlimizi kendilerine kıyamete kadar esir etmek isteyen hep bu menhus (tufeyli)lerdir.

"Hemşehriler! Son damlaya kadar kanımızı emmek isteyen bu alçak ve arsız gürüha ve bu gürüh-ı haşaratın başında durdukları yağmacı devletlere karşı ayaklanmak bizim bugünkü en büyük borcumuz, en mukaddes vazifemizdir. Memleketimiz de bu Avrupalı eşkiyaya yardım eden zenginlerin ve hangi fırkadan olursa olsun hükümetlerin canları cehenneme.

"Hemşehriler! biliniz ki bugün Türkiye'nin de inkılâpçı Rusya ve Macaristan Hükümetleri'nin de en büyük düşmanları; Emperyalist Fransa, İngiltere, Amerika ve Yunanistan... ilh. ile bu devletlere memleketimin içinden yardım eden hain burjuvalardır.

"Fakat gam yemesin, o canavar devletler ve bu hain burjuvalar, şimdi bütün dünyanın mazlum işçi ve köylüsü-herhangi milletten olursa olsun- proletaryanın birleşmiş düşmanını, hunhar emperyalizm ve burjuvazya alemi pek iyi tanınıyor. Ve işçiler sırtında yaşayan burjuvazyanın foyası meydana çıktıkça proletaryanın kuvveti çoğalıyor. Fransız ve İngiliz orduları içindeki işçi ve köylü arkadaşlarımız, askerler hakikatı anladıkça bölük bölük silahlarını bırakıp inkılâpçılar tarafına geçiyorlar. Onun için kralların, bezirgânların orduları bozuldukça biz inkılâpçı işçi ve köylüler sıralarımızı sıklaştırmalıyız. Silahı elden bırakmamalıyız.

"Arkadaşlar, bilinizki bizim karnımızı doyuran nasıl kol kuvvetimiz ise, hakkımızı müdafaa edecekte elimizdeki silahımızdır. Rusya'da başlayıp bütün Avrupa'ya ve Türkiye'ye doğru bütün şarka yayılan bu yeni kavga insanlık yaşayışında son ve şanlı en katî' muharebe olacak ve bu kızıl harp meydanında bütün dünya işçilerinin, şimdi o bütün dünyaya hâkim olması tecelli ve çelik tırnaklı zalim ve katil burjuvazya âlemini yenmesiyledir ki, hâk ve adâlet güneşi üzerimizde parlayacaktır.

"Onun için hemşehriler, Türkiye'deki işçi ve rençber arkadaşlar! Toprağınızı, hakkınızı, hürriyetinizi, müdafaadan çekinmeyiniz. Dünyada yalnız olmadığınızı unutmayınız. Başka milletlerinde sizin gibi ezilmiş işçi ve köylü kızıl ordularıyla birleşip size tecavüz eden canavarlara nefes aldırmayınız.

"Geceler uzun olsada, doğan gün sizindir. Hak, adalet, zafer, ikbal, istikbâl sizin hep sizindir yoldaşlar.

"Yaşasın bütün dünyanın aynı ışık etrafında toplanmış işçi ve köylüleri!

"Yaşasın hain ve canavar Avrupa emperyalistlerini korkutan içtimâî inkılâp!

"Yaşasın Rusya ve bütün Avrupa amelesine ruh ve kuvvet veren Bolşevizm!

Türk İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı"

Mustafa Suphi, Odesa'dan bu bildirileri Türkiye'ye gizlice gönderirken, Gavril Andeviç Kiremitçi'nin anlattıklarından[249] kendisininde Odesa'dan Türkiye'ye geçmek istediği ve bunun için hazırlık yaptığı anlaşılmaktadır. Ancak Denikin kuvvetlerinin Odesa'ya doğru hücuma geçmesiyle Mustafa Suphi geri dönmek zorunda kalmıştır. Mustafa Suphi Odesa'dan Kiyev'e ve oradanda Moskova'ya gelmiş ve çalışmalarına ve teşkilâtını geliştirmeye bir süre burada devam etmiştir.

Bu sıralarda Rusya'da, Mustafa Suphi'nin öldürüldüğü haberinin yayıldığını görmekteyiz. Bakû'da çıkan İran Adalet Fırkası'nın neşir organı olan "Hürriyet" Gazetesi bu durumu birinci sayfadan büyük harflerle şu şekilde vermektedir:[250]

"İran İştirâkiyûn Fırkası "Adalet"in Komitesi bununla umum Bakû zahmetkeşlerine ve alelhusus İran fukara kâsesine kemâl-i hüzn ile namdar Türk İştirâkiyyûnu "Mustafa Suphi" Yoldaşın sefer-i yolda gaddar Denikinciler tarafından vahşiyane bir surette idam edildiğini haber veriyor."

Görüldüğü üzere 1919 yazlarında, artık Mustafa Suphi Rusya'nın ve Kafkasya'nın her yerinde meşhur bir Türk Komünisti olarak tanınmaktadır.

Mustafa Suphi'nin ölmediği çok geçmeden anlaşılmıştır. 11 Eylül 1919 tarihli Zahmet Sadası Gazetesi bu durumu "Mustafa Suphi Sağdır" başlığı ile okuyucularına müjdelemiştir.[251]

5. Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi ve Mustafa Suphi

Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi 1919 yılı Mart ayı başlarında, Moskova'da, Kremlin Sarayı'nda açıldı. Lenin'in başkanlık ettiği bu kongreye 30 ülkenin komünist partileri ve sol sosyalist teşkilâtlarından delegeler iştirak etmiştir. Bu kongre de Üçüncü Enternasyonal'in kurulması kararlaştırılmış ve Lenin'in "Proletaryatın diktatörlüğü ve burjuva demokrasisi" hakkındaki tezleri tasvip edilmiştir. Ayrıca bütün ülkelerde Sovyetlerin galibiyeti ve proletar diktatörlüğünü kurmak için bir bildiri ile bütün dünya proletaryası kararlı mücadeleye çağrılmıştır.[252]

Bu kongreye TKT delegesi olarak da Mustafa Suphi katılmıştır.[253] Yukarıda Mustafa Suphi'nin Ocak-Mayıs 1919 tarihleri arasında Kırım ve Odesa'da faaliyet-

[249] TUNÇAY, *Eski Sol Üzerine Yeni Bilgiler*, s.50.

[250] *Hürriyet* (Bakû), 25 Ağustos 1919. 14 Ekim 1919 tarihli Hümmet (Bakû) Gazetesi'nde de Mustafa Suphi'nin öldüğüne dair haber verilmiştir. (*Hümmet* (Bakû), 14 Ekim 1919.)

[251] *Zahmet Sadası* (Bakû), 11 Eylül 1919.

[252] *İstoriya Kommunistiçeskoy Partii Sovyetskava Soyuza*, Moskova, 1960, s.289; *Sovyetskaya Rossiya i Kapitalistkiy Mir v 1917-1923*, Moskova, 1957, s.446.

[253] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.75; *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.9; *Noveyşaya İstoriya Turtsii*, s.37-38; R.P. KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommuniçtiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", *Velikiy Oktiyabır i Turtsiya*, Tiflis, 1982, s.25; A.D.NOVİÇEV, "Vliyaniye

lerde bulunduğu belirtilmişti. Ancak Mustafa Suphi'nin Mart 1919'da Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi'ne katıldığı görülmektedir. Bu durumdan anlaşılıyor ki, Mustafa Suphi bir ara Kırım'dan ayrılarak Moskova'ya gelmiş, kongreye iştirak etmiş ve kongreden sonra tekrar Kırım'a geri dönmüştür.

Mustafa Suphi'nin Moskova'da bulunduğu süre içinde, 18-23 Mart 1919 tarihleri arasında toplanan Rus Komünist Partisi'nin Sekizinci Kongresi[254] ne de katıldığı anlaşılmaktadır.[255]

Mustafa Suphi Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi'nde bir de konuşma yapmıştır. Bu konuşmasında Sovyet Ekim Devrimi'ni öven Suphi, Türk proletaryası ve aydını arasında Sovyet İnkılâbı'nın güçlenmeye başladığından bahsetmiş ve Türk proletaryatının büyük kıyamının olgunlaşıp, güçlendiğini, Rus Yoldaşların savaş işaretini beklediğini belirterek, Üçüncü Enternasyonal'in bundan sonraki görevinin Doğu Halkları arasında "Devrim Ocakları" kurmak olması gerektiği üzerinde durmuştur.[256]

Mustafa Suphi'nin gerek Üçüncü Enternasyonal'in Birinci Kongresi'ne ve gerekse aynı ay içerisinde yapılan Rus Komünist Partisi Sekizinci Kongresi'ne katılmış olması, Sovyet liderlerin Mustafa Suphi'ye ne kadar çok güvendiklerinin en açık belirtisidir.

6. Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın Türkistan'a Gelişi ve Faaliyetleri

Mustafa Suphi ve ekibi Kırım'a, Türkiye'ye yönelik faaliyetler yapmaları için gönderilmişti. Belki şartlar uygun olsa idi, oradan Türkiye'ye geçerek, faaliyetlerine Türkiye içerisinde devam edeceklerdi. Ancak içinde bulunan şartlar buna müsaade etmemiş ve Kırım terk edilerek, yeniden Moskova'ya dönülmüştür. Şimdi Türkiye üzerine yapılacak çalışmalarda yeni bir yol denenecektir. Bu arada da Türkiye'de Mustafa Kemal'in önderliğinde bağımsızlık hareketi başlamıştı. Bu durumu Sovyet liderler gibi, Mustafa Suphi'nin de olumlu karşıladığı anlaşılıyor. Türkistan'a gitmeden önceki vaziyet hakkında bilgi verirken bu konuya da değinecektir:[257]

Velikoy Oktıyabırskoy Sotsialistiçeskoy Revolütsii Na Sudbı Turtsii", *Vesnik Leningradskava Universiteta*, No.20, Leningrad, 1957, s.99; Serge AFANASYAN, *L'Armènie, L'Azerbaidjan Et La Gèorge, L'independance a L' instauration du Pouvoir Soviètique*, Paris, 1981, s.91.

[254] Rus Komünist Partisinin Sekizinci Kongresi için bakınız. *İstoriya Kommünistiçeskoy Partii Sovyetskava Soyuza*, s.289.

[255] ÖMEROV-ŞAKİRBEYOV, "Ateşli Devrimci", s.56.

[256] Mustafa Suphi'nin Üçüncü Enternasyonalin Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmanın tam metni için bakınız. (*Protokolı Kongressov Kommunistiçeskava İnternatsionala, Perviy Kongress Kominterna (Mart 1919)*, Moskova, 1933, s.244-246; *İzvestiya*, 6 Mart 1919); Ayrıca bu konuşma Mete Tunçay tarafından Türkçeye çevrilerek yayınlanmıştır. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.267-268.)

[257] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.24.

"Dört tarafı düşman kuvvetleriyle sarılmış olan Odesa havalisinden 12.Ordu Cenup Grubu ile muzafferen çıkılıp Moskova'ya gelindiği zaman Türkiye'de olan biten vak'aların Moskova inkılâpçı mahfilinin dikkatini celbettiği görüldü. Vakıâ Antanta'nın İstanbul'u işgali ve Osmanlı Ordusu'nun kısmen terk-i silah ve inhilâle uğraması üzerine taksim politikasının bütün şiddetiyle meydana çıkması kıyam hareketlerine sebep olmuş, bu kıyamı idare eden Mustafa Kemal Paşa ise Bolşeviklerle münasebete girişmek teşebbüslerinde bulunmuştu. Rusya Komünist-Bolşevik Fırkası Merkez-i Umûmîsi ile cereyan eden muhaberede Türkiye'de başlayan bu müdafaa-i milliye hareketine müzaharet edilerek, aynı zamanda inkılâp fikirlerinin neşrine çalışılması yolunda teşkilât namına vak'ı olan teklifimiz kabul edilmiş ve bu teklif kendilerine yazı ile tebliğ olunmuştur."

Mustafa Suphi'nin bu önerisi kabul edildikten sonra yukarıda da belirttiğimiz gibi, Karadeniz ve Güney yollarının düşmanlarca[258] kapalı bulunması dolayısıyla, Türkistan, İran veya Kafkasya yoluyla Anadolu'ya gidilmeğe karar verilir.[259] Ancak Türkistan'a varınca Hazar Denizi kıyılarının yolculuğa uygun olmadığı anlaşılmıştır. Türkistan'da da Bolşeviklerin durumunun iyi olmamasından dolayı oradaki Komünist İşleri Komisyonu Başkanı Eliava,[260] Mustafa Suphi'yi Taşkent'te alıkoyar. Arkadaşlarının bir kısmı Kafkasya üzerinden Türkiye'ye gönderilir. Suphi ise Türkistan'da çalışmalar yapmak üzere kalır.[261]

Mustafa Suphi'nin Bakû'ya gelmeden önce 3 ay kadar Taşkent'te kaldığı anlaşılıyor. Taşkent'ten Bakû'ya hareket tarihi 6 Mayıs 1920[262] olduğuna göre, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkistan'a Ocak ayının sonu veya Şubat ayının ilk haftasında gelmiş olmaları gerekir.[263] Taşkent'e gelir gelmez, Rus Komünist Partisi Türkistan Bölge Komitesi'nin neşir organı olan İzvestiya Gazetesi'ne verdiği demeçte çalışmalarının maksadını şöyle açıklıyor:[264]

[258] Denikin Ordusu ile Fransız ve İngiliz Donanması kastediliyor.

[259] 1920 yılı yazında Türkiye Komünist Teşkilâtı tarafından Türkiye'ye gönderilen Süleyman Sami, Mustafa Suphi'nin Lenin tarafından Türkistan'a gönderildiğini belirtmektedir. (*ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11/69, F.7.)

[260] Ş.Z.Eliava bir Gürcü komünistidir. TKF'nın 1920 yılı sonbaharında TBMM Hükümeti'ne gönderdiği bir raporda, Eliava'nın Türkiye nezdinde Rusya Sovyetleri Sefiri tayin edildiği ve yakında Türkiye'ye hareket edeceği bildiriliyor ve O'nun bir "Türk muhibbi" olduğu belirtilerek, Türkistan'da çalıştığı zaman Türk dostluğunu fiilen gösterdiği kaydedilmektedir. (*ATASE*, A.6/2865, Kl.851, D.13/54, F.95.)

[261] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.25.

[262] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.

[263] A.M.Matveyev, Mustafa Suphi'nin yanında Abid Alim, Yakup Halilov, Amu-oğlu adlı Türk komünistleriyle birlikte Moskova'dan Taşkent'e geldiğini ve burada 1919 yılı sonu ile 1920 başları arasında kaldığını yazmaktadır. (MATVEYEV, "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vostoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", s.68.)

[264] *İzvestiya* (Taşkent), 31 Ocak 1920.

"Biz Türkiye Komünistleri yalnız Türkiye'nin müstakilliği uğrunda değil, aynı zamanda bütün şarkın istismar olunan halklarının azatlığı uğrunda mücadele ediyoruz. Biz Rusya proletaryatı ile el ele verip, Avrupa'nın kinci emperyalizmine karşı çıkıyoruz."

Mustafa Suphi, Taşkent'te kaldığı 3 aylık[265] zaman zarfında, gerek yerli halk arasında ve gerekse Türkistan'a gelen Türk harp esirleri arasında faaliyetlerde bulunmuş ve "Yeni Dünya" Gazetesi'ni burada da çıkarmağa devam ettiği gibi, Taşkent'in sosyo-politik hayatına ve parti faaliyetlerine aktif olarak katılmıştır.[266]

Bugünlerde Taşkent, Türk Komünistlerini olduğu gibi, diğer doğulu komünistleri de himaye etmekte idi. Özellikle İranlı ve Hintli komünistler burada faaliyetlerini sürdürmekte idiler. Türk Komünistlerinin çıkardığı Yeni Dünya Gazetesi'nden başka, İran Komünistleri (Adalet) Bayrak Adalet, Hintliler de "Zemindar" adlı gazeteleri çıkarmakta idiler.[267] TKT Birinci Kongresi'nde, Mustafa Suphi Türkistan'daki faaliyetlerini şöyle anlatıyor:[268]

"Bu sırada Türkistan Komünist Teşkilâtının Üçüncü Kongresi ile burada intihap olunan Merkezi Komite'nin faaliyetlerine iştirak edilmiş, bir taraftan Müslüman zahmetkeşleri arasında beynelmilel inkılâp yolunda fedakârlık hislerinin intişarına, diğer taraftan ise mülkiyet ve şeriat meseleleri etrafında halkın mukadderatıyla oynayan irtica kuvvetlerine ve hususiyle öteden beri memleketi soymaya alışıp, nihayet komünist nîkabı (örtüsü) altında gizlenerek işine devam eden kolonizatörlere karşı mübarezeye kuvvet verilmiştir. Şarkta inkılâp yollarını açacak ve Şark inkılâpçı ve komünist teşkilâtlarını bir yerde toplayabilecek bir müesseseye ihtiyaç öteden beri hissedilmekte olduğundan Taşkent'te "Beynelmilel Şark Tebligat Şûrâsı"[269] namıyla bir müessesenin vücuda getirilmesine delâlet olundu.

"Bütün tesisat işleri tarafımdan idare olunan bu müessese içinde Çin, Kaşgar, Buhara, Hive, İran, Türkiye Komünist Teşkilâtları toplanmaya muvaffakiyet hasıl olmuş ve az zamanda Türkistan'ın Şark memleketleriyle birleşen hudutlarında rabıta şubeleri açılmış ve hariçte de gizli teşkilâta başlanmıştır. Türk teşkilâtına ait olmak üzere burada (Şuburi?) yanındaki şubeden başka Eskişehir (Türkistan'da bir kent)'de bir şube daha açılarak, Sibirya'dan gelmekte olan esirlerin terbiye ve

[265] Harris, Mustafa Suphi'nin Türkistan'da bir yıl kadar kaldığını yazmaktadır ki (HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.77.), bu mümkün değildir. Mustafa Suphi'nin kendisi de Türkistan'da üç ay kaldığını belirtmektedir. (*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.25).

[266] MATVEYEV, "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vostoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", s.68.

[267] MATVEYEV, "Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vostoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", s.68.

[268] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.25-26.

[269] Taşkent'te kurulan "Beynelmilel Şark Tebligat Şurası"nın başkanlığına Mustafa Suphi getirilmiştir. (MATVEYEV,"Velikiy Oktıyabır i Uçastiye Vıhodtsev iz Stran Vostoka v Kommunistiçeskoy Dvijenii v Srednoy Azii", s.68; A.M, HEYFETS, *Lenin-Velikiy Drug Narodov Vastoka*, Moskova, 1960, s.182.)

iaşeleri işine delalet olunmuş ve Türkistan Cephesi Başkumandanlığı huzurunda Türk Kızıl Askerlerinden mürekkep bir kıta-i askeriye teşkil edilmiştir."

Mustafa Suphi, 27 Temmuz 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne yazdığı raporda[270], teşkilâtlarının Türkistan'daki faaliyetlerinden de söz etmektedir. Mustafa Suphi bu raporda teşkilâtlarının Türkistan'daki faaliyetleri neticesinde bir güç olarak ortaya çıktığını söylemektedir. Önceleri Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından Türkistan'da oluşturulan "Doğu Komünist Teşkilâtı" içerisinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Daha sonra bu teşkilâtın daha verimli ve başarılı çalışmalar yapabilmesi için şubelere ayrılması düşünülmüş ve Doğu Komünist Teşkilatı; Türk Şubesi, İran Şubesi ve diğer ilgili şubelere ayrılmıştır. Türk Şubesi'nin başına da Mustafa Suphi getirilmiştir.

Mustafa Suphi, Türkistan'da Türkiyeli harp esirlerinden bir kızıl askeri kıtanın teşkil edilmesi çalışmalarında da bulunmuştur.[271] Sonradan Bakû'ya gelindiğinde Türkistan Cephesi Komutanı olan Frunze'ye,[272] TKT adına, Mustafa Suphi müracaat ederek Türkiye'ye gönderilmek üzere bu kıtanın Bakû'ya gönderilmesini rica edecektir.[273]

Görüldüğü gibi, Moskova'da yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı'nda temelleri atılan Türkiye Komünist Teşkilâtı, 2 yıl içerisinde (1918-1920) yaptığı çalışmalar ve bilhassa Türkistan'daki faaliyetleri sonucunda, gerçek bir teşkilât haline gelmeye başlamıştır. Ancak Türkiye Komünist Teşkilâtı asıl gelişmesini Bakû'da gösterecek ve Türkiye'ye yönelik asıl etkili faaliyetlerde Bakû'dan yürütülecektir.

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Suphi'nin Taşkent'e geldiği günlerde, Birinci Dünya Savaşı esnasında Rusya'ya esir düşmüş bazı "İttihatçı" Türk subayları da Taşkent'te bulunuyorlardı. Bunlardan birisi de Süleyman Sami adında bir Türk subayıdır. Süleyman Sami bazı arkadaşlarıyla birlikte daha Mustafa Suphi Taşkent'e gelmeden gizli olarak bir "İttihat ve Terakki Cemiyeti" kurmuşlar ve Bolşeviklerle birlikte çalışmaya başlamışlardır. Mustafa Suphi Taşkent'e geldiğinde

270 *Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet Siyasi Partiyalar ve İçtimâî Hareketler Arşivi*, F.1, Op.1, D.98, L.9.

271 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.26; Başkırdistan Cumhuriyeti Askeri Halk Komiseri Velidov (Zeki Velidî Togan) imzasıyla, 16 Nisan 1920'de, Lenin ve Troçki'ye gönderilen telgrafta, Taşkent'te Frunze'nin komutasında, Türk Komünistleri Lütfi Ömer ve Mustafa Suphi tarafından Türk Kızıl Birliği kurulduğu yazılmaktadır. (BAŞLAMIŞ-SABOLEV, "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", *Milliyet*, 16 Haziran 1993.)

272 M.F.Frunze (1885-1925), Ukraynalı bir komünisttir. 1904'te Petersburg'da ekonomi okurken Rus Sosyal Demokrat Partisi'ne girmiş ve 1905 İhtilâline katıldığı için tutuklanarak Sibirya'ya sürülmüştü. 1917 Ekim İhtilâli'nden sonra Güney Orduları ve Türkistan Cephesi Komutanlıkları yapmıştır. Kasım 1921-Ocak 1922'de Ukrayna Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti elçisi olarak Türkiye'ye gelmiş ve Ankara'da antlaşmalar imzalamıştır. (Bakınız. M.F.FRUNZE, *İzbranıye Provizvedeniya*, Moskova 1984, s.20-24; M.F.FRUNZE, *Türkiye Anıları*, Rusça'dan Çeviren: Ahmet Ekeş, İstanbul, 1978, s.145.)

273 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.

bunlarla da görüşmüş ve Süleyman Sami ile birkaç arkadaşı İttihatçı olduklarını gizleyerek Mustafa Suphi ile birlikte çalışmaya başlamışlardır.[274] Bu beraberlik daha sonra Bakû'da da sürecek ve Süleyman Sami, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın önde gelen şahsiyetlerinden birisi olacaktır. Daha sonraki konularda üzerinde önemle durulacağı gibi, Mustafa Suphi'nin Taşkent'te başlayan bu ilişkisi, belki de onun 28-29 Ocak 1921'deki sonunu hazırlayan etkenlerden birisi olacaktır.

[274] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11/69, F.5.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI'NIN GELİŞİMİ

A- MUSTAFA SUPHİ'DEN ÖNCE BAKÛ'DA KURULAN TÜRK KOMÜNİST FIRKASI

Mustafa Suphi ve teşkilâtının Bakû'ya gelişi ve burada TKT'nın yeniden yapılanmasına geçmeden önce, Mustafa Suphi'den evvel Bakû'da kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'ndan kısaca söz etmekte yarar vardır.

1920 yazında, Türk Milli Mücadelesi'nin başarıya ulaşabilmesi için, Bolşeviklerle ilişkiler kurulması ve onlardan yardım sağlanmasının gerekli olduğu kanaati, Milli Mücadele liderleri arasında şekillenmeye başlamıştı. Aslında o gün için yardım istenebilecek Bolşevik Rusya'dan başka alternatif de bulunmuyordu. Bundan dolayı Bolşeviklerle ilişkiler kurulmasına önem verilmiş[1] ve bu işleri yürütmekle de Kâzım Karabekir Paşa görevlendirilmiştir.[2]

Kâzım Karabekir Paşa, ilk olarak Dr.Fuat Sabit ve Dr.Ömer Lütfü'yü, Bolşeviklerle temas kurmak ve onların Anadolu'daki milli harekete yardımlarını sağlamak yolunda çalışmalar yapmaları için, 1919 Sonbaharında, Bakû'ya gönderdi.[3] Azerbaycan'da Müsavat Hükümeti'nin çok zor günler geçirdiği bu dönemde

[1] Bolşeviklerle ilk temasların ne zaman ve nasıl yapıldığı konusundaki bilgiler oldukça az ve kesin belgelere dayanmamaktadır. Hüsamettin Ertürk anılarında, Haziran 1919'da, Mustafa Kemal Paşa Havza'da iken, Buduyeni adında bir Rus Albay ile görüştüğünü anlatmaktadır. Bu görüşmede Rus Albayı, Bolşevik Rusların silah ve cephane yardımında bulunabileceğini belirtmiş, buna karşılık İtilâf Devletleri'ne karşı mücadeleye girişilmesini istemiştir. (Hüsamettin ERTÜRK, *İki Devrin Perde Arkası*, Yazan:Sami Nafiz Tansu, İstanbul, 1969, s.344-348; Tahsin ÜNAL, "İlk Türk-Bolşevik Münasebetleri", *Hayat Tarih Mecmuası*, II/8, (Eylül 1967), s.7-8.) Stefanos Yerasimos, "Türk-Rus İlişkileri" adlı eserinde bu iddiaya şüpheli olarak yanaşmakta ve Albay Buduyeni'nin bu zamanda Türkiye'de bulunmasının imkânsızlığını belirterek, bu görüşmenin o günlerde Kırım ve Odesa'da faaliyetlerde bulunan Mustafa Suphi teşkilâtının elamanlarıyla olmasının daha büyük ihtimâl olduğunu savunmaktadır. (YERASİMOS, *Türk-Rus İlişkileri*, s.108-109). Kâzım Özalp hatıralarında, 61.Fırka Kumandanı olarak Bandırma'da bulunduğu esnada Balıkesir'e gelen bir Bolşevik Rusla görüştüğünü ve bu Rus'un kendisine, eğer milliyetçi Türkler Ruslarla aynı görüşte olduklarını ilân ederlerse gerektiği kadar silâh ve cephane yardımı yapılacağını söylediğini, yazmaktadır. (Kâzım ÖZALP, *Milli Mücadele (1919-1920)*, I, Ankara, 1988, s.74.)Bu arada 27 Aralık 1919'da, Samsun'da, Sovyet Rusya ile Türkiye arasında bir müdafaa ahid-nâmesi imzalandığı ve Sovyet Rusya tarafından Hariciye Komiseri Muavini Banunkin, Türkiye tarafından da Rıza Şemseddin ve Remzi Bey'in bu ahid-nâmeye imza koyduğu, Bakü'da çıkan "Hürriyet" gazetesi tarafından duyurulmuştur. (Hürriyet (Bakü), 19 Nisan 1920).

[2] Kâmuran GÜRÜN, *Türk-Sovyet İlişkileri*, Ankara, 1991, s.19.

[3] Feridun KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1966, s.25.

Bakû'ya gelen Fuat Sabit, Hümmet Partisi[4] aracılığıyla Bakû'da yeraltı faaliyetlerinde bulunan Rus Bolşevikler ile temas kurmayı başarmıştı.[5] Ekim 1919'da Dr. Fuat Sabit, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifre de şöyle yazıyordu:[6]

"Bolşeviklerle görüştüm. Bolşevizmin memleketimizde tesisi için içtimâî, iktisâdî hiçbir esas olmadığı gibi halkın irfan ve an'anesi de buna muhalif olduğundan hiçbir ıslâhat-ı içtimâiyye davetine girişmeden ne suretle yardım edeceklerini sordum. Her suretle yardım edeceklerini ve şimdi yol olmadığından yalnız paraca yardım mümkün olduğu ve ne miktara ihtiyaç hasıl olursa derhal verileceğini temin ettiler."

Bu arada İstanbul'da Bekirağa Bölüğü'nde tutuklu bulunan Enver Paşa'nın amcası Halil Paşa, buradan firar ederek Küçük Talat'la birlikte Sivas'a gelmiş, burada Mustafa Kemal Paşa ile görüşüp, Azerbaycan'da çalışmak istediğini bildirmiş ve Mustafa Kemal Paşa'dan bazı talimatlar alarak, Eylül 1919'da Nahçivan yolu ile Azerbaycan'a hareket etmiştir. Halil Paşa'ya da Bolşevikler ve Azerbaycan Hükümeti ile temaslarda bulunmak ve onlardan silah ve para yardımı sağlamakla ilgili görevler verilmiştir.[7]

Yine bu günlerde İstanbul'daki Karakol Cemiyeti tarafından Baha Sait Bolşeviklerle ilişki kurmak amacıyla Bakû'ya gönderilmişti.[8] Baha Sait Bey, burada Bolşevik Ruslarla ilişkiler kurmayı başarmış ve hatta Ocak 1920'de, bir de anlaşma imzalamıştır.[9]

[4] Hümmet, Azerbaycan'da Sosyalizm kanadını teşkil etmekteydi. Bu zamanda Hümmet Teşkilâtı'nın başında Neriman Nerimanov bulunuyordu ve Rus Bolşevikleri ile birlikte çalışıyorlardı. Bakû'da Hümmet adında bir de gazete yayınlıyorlardı. (Nariman NARİMANOV, *İzbrannıye Proizvedeniya*, I, Bakû, 1988, s.14-16; *Azerbaycan'da Sovyet Hâkimiyeti Uğrunda Faal Mübarizler*, Bakû, 1958, s.17.)

[5] Tadeusz SWIETOCHOWSKI, *Müslüman Cemaatten Ulusal Kimliğe Rus Azerbaycanı 1905-1920*, Türkçesi: Nuray Mert, İstanbul, 1988, s.213.

[6] Kâzım KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul, 1988, s.334.

[7] Fethi TEVETOĞLU, "Milli Mücadelenin Gizli Kuruluşlarından Karakol Cemiyeti -II-", *Türk Kültürü*, VIII/95, (1969-1970), s.757; Kâzım KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, İstanbul, 1990, s.14.

[8] Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi'nde, Karakol Cemiyeti Merkezi Umumisi imzalı bir belge bulunmaktadır. Bu belge de şöyle yazılmaktadır:

"Türkiye Karakol Cemiyeti'nin Murahhası olan Baha Sait arkadaşımız Kafkasya'daki arkadaşlarıyla her hususta müzakereye salahiyettardır. Müzakerâtını merkezimize de bildirecektir." (*Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi*, F.894, Op,10, D.145, L.3.)

[9] Fethi TEVETOĞLU, *Mili Mücâdele Yıllarındaki Kuruluşlar*, Ankara, 1988, s.36-50; Mesut AYDIN, *Milli Mücadele Döneminde TBMM Hükümeti tarafından İstanbul'da Kurulan Gizli Gruplar ve Faaliyetleri*, İstanbul, 1992. s.43.

Baha Sait Bolşeviklerle imzaladığı bu anlaşmayı, 26 Şubat'ta, Heyet-i Temsiliye'ye göndererek tasdik edilmesini istemiştir. Bu anlaşma Hey'et-i Temsiliye'ce red edilmiş ve Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan, Baha Sait'in memleketimiz namına hiçbir sıfat ve salahiyetinin olmadığının Bakû'ya bildirilmesini istemiştir. (*Atatürk'ün Tamim, Telgraf ve Beyannâmeleri*, IV, Ankara, 1991, s.244.) Bu anlaşma maddeleri için bakınız. (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.598-600.)

Ayrıca Bolşeviklerle çalışan bazı Türk harp esirleri de bu sırada Bakû'da toplanmışlardı.[10]

Ortak amaçları, Anadolu'daki milli harekete yardım sağlamak için Bolşeviklerle ilişkiye girmek olan bütün bu gruplar, aralarında görüşerek, birlikte çalışmaya karar vermişler ve amaçlarına erişebilmek için Azerbaycan Komünistlerinin de yardımı ile Bakû'da bir Türk Komünist Fırkası kurmuşlardır. Halil Paşa, Dr. Fuat Sabit, Süleyman, Erkân-ı harp Mustafa, Baha Sait, Yüzbaşı Yakup, Küçük Talat, Salih Zeki, Süleyman Nuri, Hilmi vs. kişilerin yer aldığı bu fırka, Hareket Şubesi, Neşriyat Şubesi ve Propaganda Şubesi olmak üzere üç kısma ayrılmıştı.[11] Yeni Yol[12] adında bir de gazete çıkaran bu fırka Rus ve Azerbaycan Bolşevikleri ile birlikte çalışmalar yapmıştır. Türkiye'deki Milli Mücadeleyi yönetenlerle, Bolşevikler arasında ilişkiler kurulmasında bir vasıta aracı olan[13] bu fırkanın Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi[14] esnasında ve sonra Bolşeviklerle birlikte hareket ettiği anlaşılmaktadır.

Bu fırka, bir taraftan Azerbaycan'a 27-28 Nisan 1920'de, içerisinde bir kısım Türk askeri esirlerininde bulunduğu Rus 11. Kızıl Ordusu'nun girmesinde faal rol oynarken,[15] diğer taraftan Sovyet Azerbaycan'ın ilk günlerinde Azerbaycan'ın

[10] Halil Paşa (KUT), *İttihat ve Terakkî'den Cumhuriyet'e: Bitmeyen Savaş*, Hazırlayan: Taylan Sorgun, İstanbul, 1972, s.320.

[11] TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetleri*, s.280-281; *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.37.

[12] Yeni Yol Gazetesi, Mustafa Suphi'nin Bakû'ya gelerek teşkilâtı ele geçirmesinden sonra kapatılarak, yerine Yeni Dünya gazetesi çıkarılmıştır. (*Azerb.Cum. SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.) Yeni Yol Gazetesi'nin görebildiğimiz tek sayısı 7 Haziran 1920 tarihlidir. Ve bu sayıda baş makale "Zulme Karşı İttifâk" başlığıyla, Mustafa Suphi tarafından kaleme alınmıştır.(*Yeni Yol* (Bakû), 7 Haziran 1920.)

[13] Bu fırka kurulduktan sonra, yazışmaların TKF adına yapılması Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmiştir. Ve Kâzım Karabekir Paşa'da bundan sonra yazılarını bu fırka adına göndermiştir. Nisan-Mayıs 1920 tarihlerinde Kâzım Karabekir Paşa'nın "Türk Komünist Fırkası'na" başlığıyla Bakû'ya gönderdiği bir kaç yazı bulunmaktadır. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetleri*, s.279-283.)

[14] 11.Kızıl Ordu'nun Bakû'ya girişi ve Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesi hakkında bakınız. RESULZÂDE MEHMED EMİN, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, Şahzâdebaşı: Evkaf-ı İslâmiye Matbaası, 1339-1341, s.107-111; Nesip NESİPZADE, *Azerbaycan Demokratik Respublikası*, Bakû, 1990, s.38-41; EFENDİZÂDE MEHMET ŞERİF, *Azerbaycan ve İnkılâbı*, İstanbul, 1921, s.40-44; Firuz KAZEMZADEH, *The Struggle For Transcaucasia (1917-1921)*, New York, 1951, s.276-285; Ziya BÜNYATOV, "Azerbaycan Parlamentinin Son Saatları", *Zbornik Dokumentov "Za Semyu Peçatyami"*, Bakû, 1992, s.3-10; Z.İBRAHİMOV, *Sosyalist İnkılâbı Uğrunda Azerbaycan Zehmetkeşlerinin Mübarezesi*, Bakû, 1957, s.574-576.

[15] Mehmet Emin Resulzâde bu konuda şöyle yazıyordu: "Bakû'da bulunan Osmanlı Türklerinden bir kısım mesul zevat ağzından iş'ar olunuyordu ki, "Gelen Kızıl Ordu Kumandanı Necati Bey namında bir Türk'tür. Bu ordunun kıtaatı meyanında Türk üsera-i harbinden müteşekkil alaylar var, birçok kıtaat dahi Volga boyu Türklerinden ibarettir. Bu ordu hayat-memat mübarezesi içinde bulunan Anadolu'nun muavenetine koşuyor. Bu kuvvete karşı gösterilecek mukavemet Türkiye'nin halâsını engel edecek bir vakıa olabilirki, büyük Türklük ve İslâmlık nokta-i nazarından bir hıyanettir." (RESULZADE MEHMET EMİN, *Azerbaycan Cumhuriyeti*, s.109.) Halil Paşa'da hatıralarında şunları kaydediyor:

"Birgün Komünist Teşkilâtı liderlerinden Erkânıharp Binbaşı Baha Sait bana geldi ve mahrem olarak görüşmek istediğini bildirdi. Kendisinden çekinmeden konuşmasını istedim, bir girişe lüzum

Müslüman-Türk ahalisi arasında halkı bu inkılâba yakınlaştırmak için yapılan çalışmalara da katılmışlardır.

Bolşevik Ruslar tarafından aldatıldıklarını sonradan anlayacak olan bu fırka elemanları,[16] 30 Mayıs 1920'de "Türkiye Komünist (Bolşevikleri) Tarafından Azerbaycan Halkına" başlığıyla bir beyannâme yayınlayarak Azerbaycan halkını Bolşeviklerle yakınlaşmaya davet etmişlerdir. 3 Mayıs 1920'de, Bakû'da çıkan Kommunist Gazetesi'nde de yayınlanan bu beyannâme aşağıdadır:[17]

"Türkiye Komünist (Bolşevikleri) Tarafından Azerbaycan Halkına.

Yoldaşlar!

Biliyorsunuz ki, Antant Devletleri eski zamanlardan beri Türk ve Şark âleminin en insafsız düşmanıdır. Çünkü Antant siyasetinin başında bulunanlar Türk ve Müslümanları insanlık ve medeniyette ve her türlü hukukta kendinden aşağı tutmaya çalışmış ve hatta bugün Türk, Müslümanlar ve Şark âlemini yüzlerce yıl evvel kanlı pençesine almış ve kanını emerek büyümüş ve kuvvetlenmiştir. Şark Milletleri ise buna karşı maddî ve manevî varlığını korumak için her zaman ve her yerde yi-

---

görmeden şunları söyledi: "Paşam, Şimalî Kafkasya'da toplanan Kızıl Ordu, bir düşman gibi değil, bir dost olarak Azerbaycan'a gelecektir. Bunun da en büyük delili şudur ki, siz, şahsen Şimalî Kafkasya'ya geçerseniz, bu ordunun kumandası size tevdi edilecektir, bu en yüksek merkezin aldığı karar cümlesindendir." (Halil Paşa, Bitmeyen Savaş, s. 320.)

Bakû'ya geldiğinde Türk Komünist Fırkası'nı dağıtacak olan Mustafa Suphi dahi, bu fırkanın Azerbaycan'ın Bolşevikleştirilmesinde faal rol oynadığını belirtmektedir. (Azerb. Cum. SPİHA, F.1, Op. 1, D. 98, L. 11; Yeni Dünya, 28 Haziran 1920.)

Esaretten memlekete dönerken Bakû'daki olaylara şahit olan Mülazım Refet, Kâzım Karabekir Paşa'ya verdiği raporda, şunları kaydetmektedir: "Azerbaycan ahalisinin Türkiye'ye, Türklere ihtiramı pek büyüktür. Bütün enzarları Anadolu'ya, Millet Meclisi'nedir. Hatta Bolşeviklerin bu kadar suhuletle ve bila-kayd u şart Azerbaycan'a girmelerine bu hissiyatın pek büyük dahli olmuştur. Halil Paşa'nın Azerbaycan hududuna yaklaşan Bolşevikleri iltizam eylediğini gören halk, Bolşeviklere hudutlarını açmıştır. (ATASE, A. 1/4282, Kl. 586, D. 114/34, F. 90-1) Ayrıca bu konuda bakınız. (MEHMET-ZÂDE MİRZA-BALA, Milli Azerbaycan Hareketi, İstanbul, 1938, s. 182-202.)

[16] Türkiye'ye yardım sağlamak gayesiyle Bolşeviklerle işbirliğine giren bu şahıslar, gerçekten de Bolşevik Ruslar tarafından aldatılarak kullanılmışlardır. Onlara Kızıl Ordu'nun Azerbaycan üzerinden Anadolu'nun imdadına koşacağını, Azerbaycan'ın istiklâline müdahale edilmeyeceği, Azerbaycan Ordusu'nun dağıtılmayarak, Azerbaycan halkının kendi geleceğini hiçbir baskı olmaksızın tespit etmek hakkına sahip olacağı konularında söz verilmesine karşın, Kızıl Ordu Bakû'ya girerek, yerleşmiş ve bir müddet sonra da ilk icraat olarak Azerbaycan ordu ve çeşitli müesseselerinde görevli olan Osmanlı Türk Subayları tespit edilerek, tutuklanmış ve bir kısmı idam edilmiştir. Azerbaycan'ın birçok bölgesinde olduğu gibi Bakû'da da Bolşevik Ordusu tarafından yağmalar yapılmış ve sandalye, masaya kadar Azerbaycan'ın bütün serveti Moskova'ya taşınmaya başlamıştır. Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakü'ya gönderilmiş olan Ömer Lütfü, buradan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği raporda, Rusların, çoğusu milliyetçi olmak üzere Azerbaycan'da onbeşbin İslâmı idam ettirdiğini, tutuklamaların halen devam etmekte olduğunu, Azerbaycan'da bulunan Türklerden iki subay ve üç neferin de idam edildiğini, halen Rusların Azerbaycan'dan birçok eşya taşıdıklarını ve taşımaya devam ettiklerini, evlerdeki sandalyelere varıncaya kadar Moskova'ya naklettiklerini ve Azerbaycan Halkının Rusların idaresinden memnun olmadıklarını belirtmektedir. (ATESE, A. 1/4283, Kl. 614, D. 203/108, F. 15-2.)

[17] *Kommunist* (Bakû), 3 Mayıs 1920.

ğitçe çarpışmaktan geri kalmamış ve insanlığı acıklandıran muvazenesizlikleri hak yoluna düzeltecek büyük tedbirler yapmıştır. Demek ki bizim dünkü ve bugünkü davalarımız hayat ve namusumuzla beraber bütün insanlığı kurtarmak ihtiyaç ve vazifesinden doğmuştur. Bu tarihin inkâr edemeyeceği bir hakikattir.

"Bir de bugüne bakalım; İstanbul, İzmir, Zengezur, Nahçivan, Karabağ, Adana, Mısır, Irak, Maraş Türk ve Arap mazlumlarının feryadı hala kulaklarımızdadır. Antanta'nın bir şiarı var: Özünün yapamadığını bir takım küçük ve masum milletlerin zihnini ve iradesini türlü desiselerle çalarak yaptırmaktır. Hiç yoktan sunî ve kirli sebepler yaratarak onları birbirine düşürüp boğuşturur ve ortadaki lokmayı neticede kendisi yutar.

"Bu İngilizlerin ve bütün emperyalistlerin ananevi siyasetleridir. Bu devletler Şarkın ve bilhassa Müslüman ve Türk'ün hala dahi geçmişinden daha azgın ve kudurmuş hasm-ı calidir, hasm-ı şeref ve namusudur. Bunu da pekâlâ bilirsiniz. Şark âlemine emperyalizm şeklinde gelen bu guldur tahakkümünün reaksiyonu yine bilirsiniz ki, komünizmi doğurdu. Haklı ve kuvvetli olan bu yeni fikrin hedefi tahakkümü yıkmak olduğuna göre, biz Türk ve Müslümanlarda aynı felakette Rus inkılâpçılarıyla biriz. Demek ki, komünistler bizim müttefiklerimizdir.

"Daha uzun söylemeye lüzum görmediğimiz bu zulm önünde Azerbaycan siyaseti, ne olmalı idi? İngiliz parmağının işaretiyle yürümek değil, şüphesiz ki varlığı için çarpışmak olmalı idi. Hayıf ki, İngilizci siyasalar yalnız Azerbaycan'ın değil, bütün Türk ve Şark âleminin zararına olarak yalancı istiklâl perdesi dalında Azerbaycan'ı Antanta'ya esir bir hizmetkâr haline getirdiler. Bu siyasetin neticesi ne olacaktı?

"Memleket için felaket ve büyük siyasetçileri için iflas ve sukut...!

"Siyasiler düze dursunlar, Fakat biz Türkiye Komünistleri boş ve sonu müdhiş bir uçuruma yuvarlanmakta olan masum öz kardeşlerinin acıklı haline seyirci kalamazdık.

"Binaenaleyh, biz Türkiye Komünistleri selameti Azerbaycan'ın en faaliyetli halaskârları olan Azerbaycan Türk Komünist Yoldaşlarımızla el ele verip daha sıkı çalışmakta gördük. Fırkamız şu maksatlara doğru yürüdü.

1- İnkılâp Ordusu'nun Azeri toprağına güçle değil, dostlukla girmesi.

2- Yanlış götürülmekte olan Azerbaycan siyasetinin umum şark siyasetinin tabi ve makul istikâmetine verilmesi.

3- Azeri'nin ızturabını daima duymuş olan Türkiye inkılâpçılarının Rusya ve Azerbaycan inkılâpçılarıyla muvâsala ve tesanüdü.

"Hamdolsun ki, ilk iki maksada erişildi. Üçüncüsünün de husulü için çalışmakta devam edeceğiz. Ve bu hususta en ziyade Azerbaycan Halkı'nın kabiliyet ve kifâyetine güvenmekteyiz.

"Arkadaşlar! Biz Türk komünistleri Azerbaycan İnkılâbı'na iştirak ettik. Bu nurlu inkılâbın tarih huzurundaki kıymet ve ehemmiyetinin derecesini biliriz. Bütün hareketlerimizi bu bilgiye göre tanzim etmekteyiz.

"Kardaşlar! Hatırımzdadır ki, İngiliz siyasetçileri ve hempaları daha dün Rusya Şura Cumhuriyeti'nin Azerbaycan istiklâlini tanımayacaklarını propaganda ederek, birçok safdilleri kandırmaya çalışıyorlardı. Bu propagandayı yapanlar "halkın mukadderatını yine o halkın ihtiyarına bırakan" komünizm akidesini anlamıyanlardır. Bu hakikat bugün sabit olmuş ve Rusya Şûrâlar Cumhuriyeti istiklâlimizi tanımıştır. Ve bundan böyle de Azerbaycan Şûrâ İçtimâî Cumhuriyeti müstakil kalacaktır.

"Halkın bundan şüpheye düşmesine mahal yoktur. Şu kadarki Sovyet Cumhuriyeti halk idaresi olduğuna göre, bunu halkın sahiplenmesi ve komünist partiyasına derin bir samimiyet ve dört el ile sarılması ve komünist fırkasına resmen girerek içinde çalışması ve bütün ihtiyaratı bu suretle zahmetkeş ve kentli halkın öz elinde bulundurması lâzımdır. Yoksa halk kendi hakkı olan bu işe seyirci ve yabancı kalır da, memleketi korumayı deruhte eden halaskârları yalnızlık ve azlıkta bırakırsa, aks-ül inkılâpçı ve istemediğiniz müfsidler sizin yerinizi tutup ekseriyet ve kuvvet taparak sizi kârda bırakmaktan ve ihtiyaratı bile öz kirli elleriyle alıp hukukunuzu çiğnemekten ve yüzlerce yıl mücadelelerle elde edilen bu saadetli nimeti elinizden çalmaktan çekinmediler.

"Binaenaleyh Yoldaşlar, Arkadaşlar! İnkılâbın hakikatine ve tefrike iman ediniz! İnkılâbı benimseyiniz! Öz varlığınız olan İçtimâî Şura Cumhuriyetinize sadık kalınız! Bed adamların ve desais-i tehlikelerin propagandalarına kulak vermeyiniz! Biz sizin aklınızı bu hususlarda daima ışıklandıracağız. Beyannâmelerle, konferanslarla, yığıncaklarla sizi düşündürmeğe çalışacağız.! Başa düşmek (anlamak) isterseniz her yığıncağa koşmalısınız. Eğer şüpheniz ve endişeniz var ise orada sorarsınız. Küçe kahvelerinde, eğlence yerlerinde danışmakla hakikatı tapmazsınız. Biliyorsunuz ki, iki sene evvelki Mart felaketiniz işi başa düşmemenizden ve sizi kemal-i samimiyetle başa düşürecek başçılarınız olmadığından ve onların da pek azlıkta kalıp sözlerini size işittiremediklerinden ileri gelmiştir.

"Arkadaşlar! Bu fikrin ve bu türlü ceryanın başa düşülmesi (anlaşılması) özünü idare hakkının hakiki halk kuvvetini teşkil eden faale ve kentli (köylü) çalışkan ve dinç insanların eline tamamıyla geçmesi için az bir müddet kâfidir. Bir kaç gününüzü ve bir kaç saatinizi bu işe feda etmekten katiyyen çekinmeyiniz.

"Bir daha söylüyoruz; En balaca yığıncak işaretine yediden yetmişe kadar koşunuz! Dinleyiniz! düşününüz! Halâs bundadır. Bu yolda kardeş birliğiyle yürüyünüz! Unutmayınız ki, yalanlara ve yalancılara kapılmak pek tehlikeli olacaktır.

"Yaşasın Müstakil Azerbaycan Şûrâ İçtimâî Cumhuriyeti!

"Yaşasın şarkın ve bütün insanlığın kurtulması için kan döken Kızıl Ordular ve Şûrâlar Cumhuriyeti! Yaşasın Anadolu Kızıl Türk Orduları!

30 Nisan 1920
Türk Komünist Fırkası"

B- MUSTAFA SUPHİ'NİN BAKÛ'YA GELİŞİ VE TÜRK KOMÜNİST FIRKASI'NIN SONU

Taşkent'te teşkilâtlanma çalışmalarını sürdüren Mustafa Suphi, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulması üzerine, çalışmalarını Türkiye'ye daha yakın bir bölgede yürütmek amacıyla,[18] 6 Mayıs 1920'de Taşkent'ten ayrılarak, 27 Mayıs 1920'de Bakû'ya geldi.[19] Mustafa Suphi, 12 Haziran 1920'de Merkezi Büro'ya yazdığı bir raporda, "Türkiye'de tezlikle şûrâlar hükümeti vücuda getirmek emeliyle Bakû'ya gelindiğini" belirtirken,[20] Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada, Bakû'ya gelişi şöyle anlatmaktadır:[21]

"Türkistan'da açılan teşkilâtlar etrafında toplanan Türk komünistlerinin miktarı kırka baliğ olarak, Bahr-i Hazar'ın düşmandan temizlenmesinden sonra, bu arkadaşlardan 23'ü ile beraber Türkiye'ye ait faaliyetin Kafkasya'ya nakli kararlaşarak, 27 Mayıs 1920 tarihinde Bakû'ya gelindi. Bakû'ya gelir gelmez teşkilâtımız ilk defa olarak Türkiye'ye yaklaştığını ve kendi kitlesi içinde çalışmak imkânına malik olduğunu hissetmiştir."

Suphi ve ekibi, Bakû'ya gelir gelmez Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi ile ilişkilere girmiş ve teşkilâtlanma çalışmalarına bunların büyük desteğini alarak başlamıştı.[22] Bütün çalışmalarını Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin emir ve yönlendirmesi ile yapan Mustafa Suphi,[23] önceki konuda bahsettiğimiz askeri esir ve bazı İttihatçılar tarafından Bakû'da kurulan Türkiye Komünist Fırkası ile de münasebete girişmiştir.[24] Hatta Suphi'nin bu fırkanın neşir organı olan Yeni Yol adlı gazetede yazıları dahi çıkmıştır.[25]

Ancak Mustafa Suphi, kısa sürede bu partinin komünistlikle ilgisi olmadığını görmüş ve İttihatçıları tasfiye ederek partiyi ele geçirip, Bakû'da yeniden yapılandıracağı teşkilâtına katmıştır.

[18] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[19] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.
[20] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.
[21] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.26.
[22] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[23] Mustafa Suphi, 27 Haziran 1920'de AKP Merkezi Komitesi'ne Teşkilât çalışmaları ile ilgili olarak sunduğu raporda, "RKPMK ve RSFSR yetkili organları TKT Merkezi Bürosu'na, Türkiye İnkılâp proletaryasının merkezi organı gibi, talimatlar verdiler ve onu koordine ettiler" demektedir. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.6-7.)
[24] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[25] *Yeni Yol*, 7 Haziran 1920.

Yukarıda belirtilen 12 Haziran 1920 tarihli Mustafa Suphi tarafından Merkezi Büro'ya sunulan raporda, bu konuda şöyle yazılmaktadır:[26]

"Azerbaycan İnkılâbı'na bilfiil iştiraki, le inkılâptan sonra Bakû'da teşkil edilmek istenilen Türkiye Komünist Fırkası'yla münasebata girişilmiş ve umumiyetle faaliyetleri tedkik ve teftiş edilmiştir. Neticede Bakû'da teşekkül eden bu fırka azalarının ekseriyetle fırka, usûl ve nizâmatına pek muvafık olmadığı görülmüş, daha doğrusu esasen fırkanın daha teşekkül etmediği anlaşılmıştır. Binaenaleyh "Kafkasya Kraykom"u tarafından esası beş âzâ, Hey'et-i Seferiye'nin iki üç defa vaki olan içtimâî neticesinde fırkaya hakiki âzâ olarak tanıyıp, onlarla beraber teşrik-i mesâîye karar verilerek Bakû Türkiye İştirâkiyûn Fırkası yeniden teşekkül etmiştir."

28 Haziran 1920 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde de şöyle deniliyordu:[27]

"Türkistan Şûrâlar Hükümeti'nin Merkezi olan Taşkent Şehri'nde teşekkül eden Komünist Hey'eti Seferiyesi inkılâbın Türkiye hudutlarına yakınlaşması üzerine faaliyetini tesvi' etmek üzere Taşkent'ten Bakû'ya geldi. İşe başladı. Azerbaycan Şûrâlar Hükümeti Fırka Merkezleri ile münasebete girdi. Bunlar arasında Türkiye Komünist Şubesi de vardı. Hey'et-i Seferiye Azerbaycan İnkılâbı'na bilfiil iştirak etmiş olan bu şubenin teşkilâtlarını tetkik etmiş ve bunun müttehaz-ı usule muvafık olmadığını görmüştür. Faaliyete germi verip, Türkiye dahilinde Şûrâlar Hükümeti tesisi yolunu hazırlamak için mevcut teşkilâtı tensik ve tevhid ederek "Bakû Türkiye İştirâkiyûn Komitesi" adıyla faaliyet merkezi kuruldu."

Kısacası Mustafa Suphi, İttihatçıları tasfiye ederek,[28] Bakû'daki teşkilâtı tamamen ele geçirmiştir. Rus Komünist Partisi ve Azerbaycan Komünist Parti ve Hükümeti'nin desteği ve direktifleri doğrultusunda hareket ettiği için, bu tasfiye işleminde zorluk çekmemiştir. Ayrıca Halil Paşa ve Dr.Fuat (Sabit) gibi bu fırkanın önde gelen şahsiyetlerinin Bakû'dan Moskova'ya gitmiş olmaları da,[29] Fırkanın kolaylıkla Mustafa Suphi'nin eline geçmesine yardımcı olmuştur.

[26] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.

[27] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

[28] Mustafa Suphi'nin bu tasfiye işleminde çok itinalı davranmadığı anlaşılmaktadır. Zira İttihatçılardan Küçük Talat, 8 Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya yazdığı mektupta, bu konuya da değinmekte ve kendisinin tam manasıyla teşkilâttan tecrit edilmediğini ve teşkilâtın telif ve tercüme şubesini yönetmekte olduğunu şu şekilde belirtmektedir:

"...İnkılâptan evvel komünistlerle teşrik-i mesaîye karar vermiş ve teşkil edilen seksiyonda bir mevki almıştım. Moskova'da bunu size Halil Paşa anlatmıştır. Fakat bir müddet sonra sebepsiz pirelenenlerin ve bilhassa bizim bazı aklı bozuk komünist taslağı Türk Yoldaşların elaltından teşvikatıyla biraz kenara çekilmek mecburiyeti hasıl oldu. Mamafih Türkiye teşkilâtının telif ve tercüme şubesini idare ediyorum. Bence lazım gelen kitapları meydana getirdim. Mustafa Suphi ile kısmen eski aşinalık, kısmen bazı yoldaşların bana hürmet ve itimadı şöyle böyle faaliyette bulunmak imkânını veriyor." (Hüseyin Cahit YALÇIN, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 22 Şubat 1945, Tefrika 135.)

[29] Halil Paşa ve Dr.Fuat Sabit, Azerbaycan'da Sovyet hakimiyetinin kurulmasından bir müddet sonra Bakû'dan ayrılarak Moskova'ya gitmişlerdir. Süleyman Nuri, 3 Haziran 1920'de, Şuşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta "Erzurum'dan (Kâzım Karabekir Paşa'dan) Yusuf Ziya vasıtasıyla

Mustafa Suphi, İttihatçıları partiden tasfiye etmeden önce, bu partide bulunan gençleri kazanmaya çalışmış ve bu işte de hayli başarılı olmuştur. Suphi, Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'ne sunduğu lâyihasında bu durumu şöyle anlatmaktadır:[30]

"Bakû'da evvelden teşkiline teşebbüs olunan Türk komite veya fırkası lağv ve yeni esaslarda tesis olundu. Bu hususta biraz tevakkufa ihtiyaç var. Bir müddetten beri Anadolu kıyam hareketini İnkılâpçı Rusya ile birleştirmek Azerbaycan Şûrâlar Hükümeti'ni tesis etmek maksadıyla Kafkas Ülkesi Bolşevik Komitesi ile beraber çalışan arkadaşlar evvela bir Türk Komünist Gruppası son vakitlerde ise Türk Komünist Fırkası vucuda getirerek, merkez komitelerini intihap etmişler ve buraya İttihat ve Terakki Hükümeti ve harp zamanında büyük roller oynamış bazı kimseler idhal edilmişti.

"Yakın mazileri memleketin son harp felaketleriyle alakadar olan bu zatlarla amele ve rençber fırkasını, tesis ve temsil gayr-i tabi idi. Onun için bu teşkilâtın ilgasında tereddüt olunmayarak, eskiden beri Azerbaycan Komünistleriyle beraber çalışmış olan bazı Komünist arkadaşların Rusya ve Türkistan'dan gelenlere ilavesiyle vücuda gelen gruppa Bakû teşkilâtına esas olarak kabul edilip ve bu gruptan Türkiye Teşkilâtının Bakû şubesi vücuda getirildi ve bu şube Bakû Komitesi'ne ilhak olundu."

Kongre'de Mustafa Suphi'nin bu sözlerine karşı Yoldaş Yakup şu çıkışı yapmıştır:[31]

"Suphi Yoldaş dediler ki, Türkiye Teşkilâtı Merkezi'nin Bakû'ya nakledildiği zaman da Bakû'daki gruppa arasında Komünist olmayacak bir takım adamlarda bulunduğundan tasfiye ve ıslah edilmiştir. Evet arkadaşlar bunlar bilerek, maahâzâ teşkilâtın boşluklarını doldurmak maksadıyla alınmıştı. Başka hiçbir fikre müstenid değildi. Fakat o grup hiçbir tehditten yılmayarak azimle çalışmıştı. Bu tavzih edilsin."

Yakup'un bu konuşması üzerine Mustafa Suphi Kongre'de tekrar söz alarak, bir yanlış anlama olduğunu belirtmiş ve "Biz bu grubun mühim roller oynadığını biliyor ve her zaman takdir ediyoruz. Fakat teşkilâtımız Türkistan'dan buraya geldiği zaman grup içerisindeki vaktiyle cihangirlik siyasetine hadim olmuş şahısları tasfiyeye lüzum görmüştü. Mamafih içtimâî inkılâp yolunda fedakârlık gösteren ve eskiden beri başka sıfatla meşhur olmayan Yakup, Süleyman Nuri, Hilmi Yoldaşları bizim safa aldık" demiştir.[32]

---

gelen mektup üzerine Moskova'ya gitmek lâzım geldi. Ve Doktor Fuat'ı Moskova'ya gönderdik" demektedir.(*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.87-2.)

[30] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.26-27.

[31] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.36-37.

[32] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.37.

Yukarıdaki konuşmadan da açıkça anlaşılacağı gibi, Suphi'den önce Bakû'da kurulan TKF içerisinde ayıklama yapılmış, Yakup, Süleyman Nuri, Salih Zeki, Hilmi gibi komünistler Türkiye Komünist Teşkilâtı'na alınırken, İttihatçı olarak bilinen bir kısım kişiler tasfiye edilerek, bu partiye de son verilmiştir. İşte Bakû'da İttihatçılar ile Mustafa Suphi grubu arasında ilk düşmanlıklar bu zamanda başlamıştır.

C- TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI'NIN BAKÛ'DA YENİDEN YAPILANMASI

27 Mayıs 1920'de, Taşkent'ten Bakû'ya gelen Mustafa Suphi ve arkadaşları,[33] Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve AKPMK ile sıkı ilişkiye girerek, İttihatçı TKF'yı ortadan kaldırıp Türkiye Komünist Teşkilâtı'nı Bakû'da yeniden yapılandırmışlardır. Haziran ayı içerisinde Bakû'da TKT Merkezi Bürosu ve TKT Bakû Komitesi teşkil edilmiştir.[34]

Moskova'da başlayarak iki yıldan beri sürekli devam eden teşkilâtı kurma ve geliştirme çabaları Bakû'da semeresini vermiş, 1-2 ay içerisinde iki yılda yapılandan daha geniş ve etkili bir teşkilât meydana getirilmiştir. Bunun sebeplerini şu şekilde açıklayabiliriz:

Baştan beri Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nin emri ve yönlendirilmesi ile çalışmalarını sürdüren Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Azerbaycan'da AKPMK ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti her türlü maddi ve manevi desteği vermiştir.[35]

Ancak TKT'nın gelişmesinde en önemli faktör Azerbaycan'da biriken "Türk askerî esirleri" olmuştur. Şöyleki Bolşevik İhtilâli ve Brest-Litowsk Antlaşması'ndan sonra serbest bırakılan Türk askerî esirleri Türkiye'ye dönmeye başlamışlardı ve Türkiye'ye dönmek için normal yol Kafkasya idi. Fakat Mondros Mütarekesi'nden sonra Ermenistan ve Gürcistan'daki karışıklıklar Kafkasya'dan Türkiye'ye geçişleri çok güçleştirmiştir. İşte bu dönemde hatırı sayılır bir kalabalığın Azerbaycan ve Gürcistan'da biriktiği bilinmektedir. Çok zor şartlar altında bulunan bu Türk askeri esirlerinin büyük bir kısmını Mustafa Suphi'nin teşkilâta kâzândırması pek zor olmamıştır.

Ayrıca iki yıldan beri Moskova, Kırım, Odesa ve Taşkent'te yaptığı teşkilâtlanma çalışmalarının Mustafa Suphi'ye kazandırdığı tecrübeleri de dikkate alırsak, çok müsait Bakû ortamında TKT'nı genişletip etkili bir teşkilât haline getirmekte fazla güçlük çekilmemiştir.

[33] Taşkent'ten Bakû'ya gelen bu heyeti Mustafa Suphi, "Komünist Hey'et-i Seferiyesi" olarak adlandırmaktadır. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.)

[34] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.9.

[35] Teşkilâtın mali kaynakları incelenirken bu konu üzerinde ayrıntılı olarak durulacaktır.

Yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı Bakû'da TKT'nın gelişmesi için çok müsait bir ortam vardı. Mustafa Suphi "Bakû'ya gelir gelmez teşkilâtımız ilk defa olarak Türkiye'ye yaklaştığını ve kendi kitlesi içinde çalışmak imkânına malik olduğunu hissetmiştir" diyerek bunun önemini dile getirmiştir.[36]

Yeniden yapılanma çalışmaları etrafında Bakû'da TKT Merkezi Bürosu ve TKT Bakû Komitesi vücuda getirilmiştir. Teşkilâtın asıl yetkili ana organı Merkezi Büro'dur. Bakû Komitesi Merkezi Büro'ya bağlı olarak kurulmuştur.[37] TKT Bakû Komitesi hakkında ayrıntılı bilgi bulunabildiği halde, Merkezi Büro hakkında malumat çok azdır. Gerek Merkezi Büro'nun ve gerekse Bakû Komitesi'nin başkanı da Mustafa Suphi'dir.[38] Azerbaycan ve Rus Komünist Partileri Merkezi Komitelerine, TKT Merkezi Bürosu tarafından yazılan raporların altındaki imzalardan anlaşıldığına göre, Merkezi Büro'nun Sekreteri önce Efendiyev[39] sonraları ise A. Yunsi'dir.[40] Ağustos ayı içerisinde yazılan yazılarda ise sekreter olarak Lütfü imzası vardır.[41]

Merkezi Büro, kaç kişiden oluşmakta ve bunların kimler olduğu hakkında elimizde belge olmamasına karşın, Bakû Komitesi'ni oluşturanların Merkezi Büro'nun üyeleri arasında bulunması büyük ihtimaldir. Ayrıca 19 Temmuz 1920'de TBMM Başkanlığı'na iletilen Süleyman Sami tarafından getirilmiş, Mustafa Suphi'nin mektubunda, Süleyman Sami, İsmail Hakkı, Mehmet Emin, Salih Zeki, Yüzbaşı Nedim Agâh ve Yüzbaşı Yakub'un Merkezi Büro üyesi olarak isimleri geçmektedir.[42]

1. TKT Bakû Komitesi

Türkiye Komünist Teşkilâtı Bakû Komitesi, Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Bürosu'na tabi olarak, Bakû, Dağıstan ve bütün Azerbaycan dahilinde bulunan Türkiyeliler arasında faaliyette bulunmak için kurulmuştur.[43] AKP Merkezi Komitesi'ne TKT Merkezi Bürosu'nun yazdığı 27 Haziran 1920 tarihli raporda, Bakû Komitesi'nin Türk işçi ve köylü teşkilâtları arasında en itibarlı teşkilât olduğu belirtilmektedir.[44] TKT Bakû Komitesi şu şubelerden meydana gelmiştir:[45]

[36] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.26.
[37] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
[38] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5;*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.
[39] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[40] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.
[41] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.28.
[42] Rasuh Nuri İLERİ, *Atatürk ve Komünizm*, İstanbul, 1970, s.147; TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.222.
[43] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[44] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.9.
[45] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5; *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

1- Askerî Şube

2- Teşkilât, Tebligat ve İstihbarat Şubesi[46]

3- Kitabet ve Maliye Şubesi

4- Kayıt ve Tevzi Şubesi

5- Matbuat Şubesi

Bakû Komitesi'nin İdare Heyeti ise şu kişilerden oluşmaktadır:[47]

Reis:	Mustafa Suphi
Muavin:	Mehmet Emin
Mesul Katip:	Nazmi
Âzâ:	Abid Alim
Âzâ:	Salih Zeki

Bakû Komitesini oluşturan bu beş kişiden her biri, komitenin bir veya iki şubesine müdürlükle görevlendirilmiştir:[48]

Askerî Şube Müdürü: Abid Alim

Teşkilât, Tebligat ve İstihbarat Şubeleri Müdürü: Mehmet Emin

Teşkilât ve Tebligat Şubesine bağlı olan Maarif ve Medeniyet Kısmı Müdürü: Abdurrahman Mesud

Kitabet ve Maliye Şubeleri Müdürü: Nazmi

Kayıt ve Tevzi Şubeleri Müdürü: Salih Zeki

2. Bakû'da TKT'nın Aldığı İlk Önemli Kararlar

Türkiye'de en kısa süre içerisinde Sovyet Hükümeti kurmak amacıyla Bakû'daki teşkilâtlanma çalışmalarına hız veren TKT Merkezi Bürosu, Haziran 1920'de önemli bazı kararlar alarak, bu kararları 25 Haziran 1920'de Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne bir raporla bildirmiştir. TKT Merkezi Bürosu tarafından alınan kararların AKPMK tarafından tasdik edilmesinin rica edildiği bu rapor aşağıdadır:[49]

[46] Teşkilat ve Tebligat Şubesine bağlı olarak bir de Maarif ve Medeniyet kısmı oluşturulmuştur. (*Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.)

[47] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5 vd.

[48] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5 vd.

[49] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8-9.

"Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Bürosu'na

Rapor

25.6.1920

"Proletar inkılâbının dalgaları şimdiki zamanda artık Türkiye sınırlarına kadar ulaşmıştır. Bakû'da toplanmış bulunan ve bizim teşkilâtın en iyi gücü olan Türkiye Kızıl Askerlerini gecikmeksizin Türkiye'ye göndermek zamanı gelmiştir. Olayların gelişme temposu ve meydana gelen vaziyet bunu talep etmektedir. Bundan dolayı TKT Merkezi Bürosu aşağıdaki kararları aldı.

"1- İyi yetişmiş tecrübeli işçilerden (elemanlardan) bir grup seçilerek, oluşturulsun. Parti içerisinden gerekli kontenjanda eleman vermek mümkün olmadığından, TKT faal üyeliğine, şu anda sempatizan olarak bilinenlerin atanması için parti haftası teşkil ediliyor.

"2- Halen Bakû'da bulunan Merkezi Büro'nun savaşçı güçleri mevcuduna, bizim Kızıl askerlerin Kuzey Kafkasya, Povaljya, Türkistan ve Rusya'nın diğer yerlerinde bulunanların da katılması beklenmektedir. Yeterli sayıda savaşçı güç birikmesi üzerine, onlar özel bir birim halinde teşkilâtlandırılacak ve Anadolu'ya gönderilecektir.

"3- Türkiye İnkılâpçı Cephesi'nden buraya gelenler ile Kızıl Ordu ve parti üyeleri arasında ve hatta Sovyet Rusya ve Azerbaycan ile İnkılâpçı Türkiye arasında sıkı kontak ve canlı ilişkiler kurmak için Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Bürosu'na bağlı olarak Askeri İnkılâp Komitesi oluşturuluyor. Bu komitede Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'nden seçilmiş iki üye ile birlikte Süleyman Nuri, Abid Alimov, Cemal Önder, Mustafa Maksut ve Bagirov bulunmaktadır.

"Bunun yanında bir hareket üssüne sahip olmak gerekmektedir. Nahçivan bölgesine artık isyancı kısımlar sahiptirler ve Kızıl Ordu'nun formalaşması için kadrolar hazır.

"4- Bir hafta geçmeden Askeri İnkılâp Komitesi ve birinci kademe Kızıl Askerler, tayin edilen yerlere gönderilecektir.

"5- Günlük teşkilât işleri yerine getirilirken, bu arada Türkiye Komünist Teşkilâtları Kongresi için gündem ve rapor hazırlanmaktadır. Kongrenin Bakû'da 1 Eylül 1920 tarihinde çağrılması düşünülüyor.

"Türkiye'de şimdiki zamanda oluşan vaziyeti informasyon verilerine göre gözönüne alarak, yukarıdaki kararları kabul eden TKT Merkezi Bürosu, Merkezi Komite'ye bu rapora önemle bakarak, tasdik etmesini rica ediyor.

Başkan Mustafa Suphi
Sekreter Efendiyev"

3. TKT'nın Malî Kaynakları

Baştan beri RKPMK'nin emir ve yönlendirmesi ile çalışmalarını sürdüren TKT'nın bütün masraf ve harcamalarının da bu merkez tarafından karşılandığı açıktır. Mayıs 1920'de TKT'nın Bakû'ya gelip, burada yerleşmesi ile birlikte, teşkilâtın finansmanının Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve AKPMK tarafından karşılandığı anlaşılmaktadır. Bu tarihten sonra AKPMK maddi ve diğer konularda TKT'nı desteklemiştir. Azerbaycan İnkılâp Komitesi Mayıs 1920'de yaptığı bir toplantı da,[50] Azerbaycan'daki Türk Komünist Grupları ile ilgili konuları da ele almıştır. İnkılâp Komitesi, bu toplantıda aldığı kararda, "Türk Komünist Teşkilât Gruplarını selamlayarak, Türk işçi ve köylü grupları da dahil olmakla, bütün dünya işçi ve köylü gruplarına destek olacağını vaadetmiştir."

Mustafa Suphi, 27 Haziran 1920'de, AKPMK'ne TKT'nın tarihi gelişimi hakkında yazdığı raporda, TKT'nın malî kaynağını şöylece açıkça ifade ediyordu:[51]

"Türkiye Komünist Teşkilâtı RKP, AKP ve onlara bağlı organların yardım, gayret ve konukseverliklerinden faydalanıyor. TKT kendisine gösterilen bu destek ve yardım sayesinde, Türk emekçi kitleleri arasında inkılâp hareketinin gelişeceğine ve başarılı olacağına inanıyor."

AKPMK tarafından TKT'nın yerleşmesi için Bakû'da Sadıkov'un evi ayrılırken,[52] TKT Parti Mektebi için ve teşkilât tarafından konferans gibi faaliyetlerde kullanılmak üzere Muhtarov'un evi TKT'na tahsis edilmiştir.[53]

Yeni Dünya Gazetesi'nin çıkarılması ve 10-15 Eylül 1920 tarihlerinde toplanan Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi için yapılan harcamalarda AKPMK ve Azerbaycan Hükümeti tarafından karşılanmıştır. AKP, bu kongre için 1.290.000 Ruble ayırmıştır.[54]

TKT tarafından oluşturulan Türk Kızıl Alayı'nın ihtiyaçları ve donatımı ise, Azerbaycan'da bulunan 11.Kızıl Ordu tarafından sağlanmakta idi.[55]

[50] Azerbaycan İnkılâp Komitesi (AZERREVKOM)'nin Mayıs 1920'de yaptığı bu toplantıya şu kişiler katılmıştır: M.D. Hüseyinov, Karayev, Alimov, Musabekov, Ordjenikidze, Kirov, Naneyşvili, Mikoyan, Kuantaliani. (Azerb. Cum. EYTA, F. 410, Op. 1, D. 78, L. 10.)

[51] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.9.

[52] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.20, L.14.

[53] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.20; *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

[54] AKP Teşkilât Bürosu'nun 22 Ağustos 1920'de yaptığı toplantıda bu karar alınmıştır. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.20, L.12).

[55] 11.Kızıl Ordu'nun Şuşa'daki fırkasının Siyasî Komiseri olan Türk Komünistlerinden Süleyman Nuri, 3 Haziran 1920'de, Şuşa'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta, Bakû'da Türk esirlerinden bir süvari müfrezesinin kurulmasının kararlaştırıldığı bildirilerek, bunun bütün levazımatının 11.Kızıl Ordu tarafından verileceği belirtilmiştir. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.87.)

AKP bu yardımları yaparken, TKT'nın harcamalarını ve hesaplarını da teftiş etmeyi ihmal etmemiştir. 26 Ağustos 1920 tarihinde Starua, Karayev, Viktor ve Kasımov'un katıldıkları AKP Teşkilât Bürosu toplantısında, TKT'nın hesaplarının teftiş edilmesi hakkında şu karar alınmıştır:[56]

"AKPMK, Türk Bürosu'nun teftişini yapmayı zaruri saysın. TKT'nın bütün hesapları ve elde olan materyalleri sonraki tetkikâtlar için Kafkas Bürosu'na verilsin."

10 Eylül'de başlayan TKT Birinci Kongresi'nde de teşkilâtın harcamaları ele alınmıştır. Kongrede Mustafa Suphi teşkilâtın mali işleri ile ilgili bilgi verirken, genel kurulca sözü kesilerek, bu konuda malûmat vermesine müsaade olunmamış ve bu hesapların incelenmesi ve sonucunun bildirilmesi için Ahmet Cevat, Yakup ve Abdurrahman'dan oluşan bir komisyon kurulmuştur.[57] Bununla beraber Mustafa Suphi, teşkilâtın mali açıdan geçirdiği evreler hakkında kongreye bilgi vermiş ve sözlerine şöyle devam etmiştir:[58]

".... Teşkilâtımızın masrafı büyük bir tasarruf ve itidal ile icra edilmektedir. Bunun sebepleri:

"1- Türkiye ile muvasalanın son zamanlara kadar pek müşkil olması dolayısıyla muntâzâman para gönderilmesinin temin edilememiş olması,

"2-Memlekette masrafı kontrol edecek, yüksek teşkilâtın henüz mevcut olmaması cihetiyle, giden tebliğcilere asgari miktarda para verilerek fedakârlık hislerinin inkişafına çalışılması ve nihayet ihtiyat bir kısım meblağın muhafâzâsı fikirleri ile izah olunabilir. Halihazırda yollar temin edilmiş olduğu gibi, mesul arkadaşlarımızda İstanbul ve Anadolu'da çoğalmış olduklarından, ciddi faaliyet nisbetinde kasamız varidat ve medfûâtının süratle yükseleceğine şüphe yoktur. Bununla beraber bizim para sarfiyatında tasarruf, teftiş ve ihtiyat prensiplerini terketmememiz lazım gelir.."

Mustafa Suphi bu konuşmasında teşkilâtlarının maddi kaynağını da şu sözleri ile dile getiriyordu:[59]

"Bugün biz beynelmilel inkılâp muhitinde yardım almakla beraber, düşünmeliyiz ki, memlekette kara kuvvetlerle çarpışarak beynelmilel inkılâp muhitiyle münasebete girişemeyeceğimiz zamanlarda gelebilir. Bu gibi zamanlardaki müzayakaya tahammül hissiyatını şimdiden kazanmaya çalışmalıyız."

[56] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.20, L.14.
[57] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.35. Bu komisyon TKT'nin hesapları üzerinde yaptığı inceleme sonucunda "Salahiyet haricinde sarfolunmuş hiçbir meblağa tesadüf edilmediğini" TKT Birinci Kongresi Başkanlık Heyeti'ne bir yazı ile bildirilmiştir. (*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.38.)
[58] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.35.
[59] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.35-39.

1-7 Eylül 1920 Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde kurulan, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti, çalışmalarına başladıktan sonra (bu sovyetin nizamnamesi gereği) doğudaki bütün komünist teşkilâtlardan sorumlu olduğu gibi, bu teşkilâtlara her türlü yardımın da yalnız bu sovyet tarafından yapılabileceği karar altına alınmıştı.[60] Bu tarihten sonra TKF'nın (TKT Birinci Kongresi'nde TKT parti haline dönüştürülmüştür.) maddi ihtiyaçlarının bu sovyet tarafından karşılanması gerekmektedir. Ancak bu sovyet vasıtasıyla TKF'na para verildiğine dair bir belge tarafımızdan bulunamamıştır.

İster TKF'na, AKP Merkezi Komitesi vasıtasıyla maddi kaynak sağlansın, isterse Doğu Halkları Propoganda ve Hareket Sovyeti tarafından, bunun RKP Merkezi Komitesi'nin emir ve direktifleri doğrultusunda yapıldığı bir gerçektir.

TKF Merkezi Heyeti, Anadolu'ya hareket etmeden önce Haziran 1920-Aralık 1920 tarihleri arasında yaptığı harcamalar konusunda AKPMK'ne verdiği hesapta, altı aylık bu devrede, 495.000 Ruble harcama yaptığı belirtilmiştir.[61] Harcama kalemleri içerisinde özellikle "Gizli İşler" için yapılan harcamalar dikkati çekmektedir. Buna göre, "Türkiye'deki gizli teşkilâtın harcırahı olarak, 400 kişiye, ayda 200 Altın Ruble (80.000 manat) ayrılmıştır."[62]

4. TKT'nın Teşkilâtlanma ve Propaganda Çalışmaları

TKT Haziran ayı içerisinde, Bakû'da, teşkilâtını yerleştirerek, teşkilâtı genişletme çalışmalarına başlamıştır.[63] İlk önce Azerbaycan ve Dağıstan'da bulunan Türkiye vatandaşları saptanarak, kayıta geçirilmiş ve bunlar arasında gerekli propagandalar yapılarak, teşkilâta kazandırma yoluna gidilmiştir.[64] Sonra ise teşkilâtlanma ve propaganda alanı Türkiye sınırları içine kaydırılmaya çalışılmıştır. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, bir taraftan TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurulmaya çalışılırken, diğer taraftan da gizlice İstanbul ve Anadolu'ya teşkilâtın propagandacıları gönderilerek propaganda ve teşkilâtlanma işleri yapılmıştır. TKT Merkezi Bürosu'nun RKPMK'ne yazdığı bir raporda, 1920 yılı yazında Nahçivan, İstanbul, Trabzon, Rize, Erzurum, Beyazıt, Samsun, Sivas, Tokat, Amasya, Ankara, Konya, Ereğli, Zonguldak bölgelerine TKT tarafından propagandacılar gönderildiği kaydedilmektedir.[65]

[60] *Ustav Sovyeta i Deistviya Naradov Vostoka*, Bakû, 1920, s.1.
[61] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.1-2.
[62] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.2.
[63] RKP'ne TKT Merkezi Bürosu tarafından yazılan bir raporda " Bakû'da teşkilâtlanan Merkezi Büro, çalışma sınırını ülkenin mümkün olan bölgelerine kadar genişleterek teşkilâtlanma, propaganda ve askerî teşkilât işleri yapmaya başladı" denilmektedir. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11).
[64] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[65] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.

TKT İstanbul'da teşkilâtlanma ve propaganda çalışmalarına çok önem vermekteydi. Daha 1919 yılında Teşkilât, Kırım ve Odesa'da çalışmalar yaparken, İstanbul'a bazı elemanlarını göndermeyi başarmış ve buradaki komünistlerle irtibat kurmuştu.[66] Bu konuda Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde konuşan Lütfü Nejdet şöyle demektedir:[67]

"Rusya'ya suret-i mahsusa da gidip gelen yoldaşlar bizi tenvir ettiler ve Yeni Dünya'nın neşriyatından haberdar eylediler. Bundan sonra Komünizm propagandası tevessü etti, grubumuz büyüdü. 1919 yazında Rusya'daki TKT, Moskova'ya ve oradan Kırım'a nakl-ı faaliyet etmişti. Ve bu zamanda dört yoldaş Kırım'dan İstanbul'a gelmişlerdi ve yanlarında İnkılâba ait eserlerle Yeni Dünya nüshalarını getirmişlerdi. Bu edebiyatta ayrıca komünizm efkârının intişarına hizmet ediyordu. Üç ay sonra tekrar Odesa'dan İstanbul teşkilâtına memur birkaç yoldaş geldi. Bu arkadaşların iştirakiyle faaliyet ziyadeleşti, propaganda tevessü etti ve on iki kişiden mürekkep bir hey'et vücuda getirildi. İngilizler bu teşkilâtı haber alarak arkadaşlarımızın bir kısmını tevkif ettiler, bir kısmını da hidemat-ı şâkkada kullanmak üzere Çanakkale'ye nefy ettiler. Bunun üzerine Teşkilât büyük buhran geçiriyor, gayet hafî çalışmaya mecbur oluyordu."

Ayrıca bu dönemde TKT ile beraber çalışan Müslüman Komiseriyatı elemanlarından Şerif Manatov da İstanbul'a gelmiştir. Ş.Manatov, İstanbul'da komünizm propagandası yapmak suçundan Fransızlar tarafından tutuklanmış, fakat İstanbul'daki teşkilâtın yardımıyla hapisten kaçarak Eskişehir'e gelmiş ve burada komünizm propagandası ve teşkilâtlanma çalışmalarına faal olarak katılmıştır.[68]

TKT, Haziran 1920'de Mithat ve Alaattin isminde iki propagandacıyı İstanbul'a gönderirken,[69] AKPMK isteği üzerine İstanbul'daki Fransız askerler arasında propaganda yapması için Şarl Leru isminde birisini görevlendirmiştir.[70] İstanbul'a gönderilen propagandacılardan birisi 2 Eylül 1920'de, Bakû'ya dönmüş ve İstanbul'daki komünistlerin çalışmaları hakkında şu bilgileri vermiştir:[71]

[66] *Jizn Natsionalnostey* (Moskova), 25 Mayıs 1919; ŞAMSUTDİNOV, "Velikiy Oktıyabır i Turtsiya", s.14; BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.76; N.M. LAVROV, *Turtsiya v 1918-1956 godah*, Moskova, 1957, s.9; E.F.LUDŞUVEYT, "Posleoktıyabırskiy Revalütsionnıy Podyem v Turtsii (Noyabır 1917-May 1919)", *Vestnik Moskovskava Universiteta*, No.7, Moskova, 1949, s.47.

[67] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.88.

[68] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.64.

[69] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.

[70] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5. Sultan Galiyev "Türk Komünistler Teşkilâtı" başlığıyla Tiflis'teki *Yeni Dünya* Gazetesi'nde çıkan makalesinde, Teşkilâtın İstanbul'daki işgal kuvvetleri arasında ciddi surette propaganda yaptığını belirtmektedir. (Sultan GALİYEV, "Türk Komünistler Teşkilâtı", *Yeni Dünya* (Tiflis), 18 Haziran 1920.)

[71] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.28, Op.1, D.204, L.8-9.

"İstanbul'da Fransız-İngiliz baskısı çok artmıştır. Komünist Parti tamamen yeraltına girmiştir. Bundan dolayı çalışanları teşkilâtlandırmak ve halk kitleleriyle ilişkiyi kaybetmemek için Komünist Parti şu sıralarda "Türkiye Sosyalist Partisi" ismi altında ortaya çıkmaktadır. İstanbul proletaryatı arasındaki çalışmalar elle tutulur sonuçlar vermektedir. Bulgar Komünist Partisi'yle çok sıkı ilişkiler kuruldu. Halk arasında işgalcilere karşı nefret büyüyor. Halk pahalılığın artması yüzünden çok muztariptir."

Türkiye Sosyalist Fırkası,[72] Sekreteri olan Mustafa Fazıl (Çun), 19 Eylül 1920'de, Moskova'ya gitmek için gelmiş olduğu Batum'da RSFSR İnformasyon Bürosu'na verdiği raporda, İstanbul'da partilerine Nihat Nusret[73] adında birisinin gelerek, kendisini Mustafa Suphi'nin gönderdiğini belirtmiş, İstanbul'u tanımak ve bilgi toplamak için geldiğini söylemiştir. Nihat Nusret, parti hesabına bir ay İstanbul'da kalmış ve ayrılırken kendisine Moskova'ya iletilmek üzere bir mektup verilmiştir. Nihat Nusret, bir ay sonra tekrar İstanbul'a gelerek, mektuplarını Moskova'ya götürdüğünü ve oradan parti için 5 milyon ruble gönderildiğini, ancak bu paranın yarısını bir yoldaşa verdiğini, yarısını ise yolda kaybettiğini belirtmiştir. Bununla birlikte Odesa Komiseri tarafından partiye 30 bin ruble (300 altın) gönderildiğine dair bir makbuzu vererek, bu parayı partiye teslim etmiştir. Moskova'nın İstanbul'daki vaziyet hakkında rapor istediğini söylemiş ve kendisine 3-5 sayfalık bir rapor hazırlanarak verilmiş ve bunu yanına alarak İstanbul'dan ayrılmıştır. Bu raporda partinin Enternasyonal'e kabul edilmesi hakkındaki isteği de belirtilmişti.[74]

Mustafa Fazıl ayrıca İdrak Gazetesi'nin[75] çıkarılması için o zaman İstanbul'da bulunan Rus Hükümeti temsilcilerinin kendilerine 200 altın verdiğini de kaydetmiştir.[76]

Görüldüğü gibi Türkiye Komünist Teşkilâtı İstanbul'la ilişki kurmuş, zaman zaman propagandacılarla İstanbul'daki komünistlerin teşkilâtlanmasını maddi ve

[72] Türkiye Sosyalist Fırkası, Şubat 1919'da Hüseyin Hilmi tarafından İstanbul'da kurulmuştur. Fırka'nın yayın organı İdrak Gazetesidir. TSF'nın reisi Hüseyin Hilmi, katib-i umumisi ise Mustafa Fazıl (Çun)dır. TSF'nın proğram ve nizamnâmesi basılarak 1919 yılında kitapçık olarak yayınlanmıştır. (*Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Proğram ve Nizamnâme-i Dahilisi*, İstanbul, 1919.) TSF hakkında geniş bilgi için bakınız. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.38-41; TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faâliyetler*, s.70-81; Tarık Zafer TUNAYA, *Türkiye'de Siyasi Partiler 1859-1952*, İstanbul, 1952, s.463-467).

[73] Nihat Nusret, 1918 yılında Moskova'da yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı'na katılmış bir Türk askeri esiridir. (*Yeni Dünya* (Bakû), 3 Ağustos 1918). M.Fazıl (Çun), Nihat Nusret'in sonradan provakatör olduğunun anlaşıldığını belirtmektedir. (*Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.19.)

[74] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.18-19.

[75] İdrak Gazetesi, TSF'nın kurulmasından bir buçuk ay sonra Hüseyin Hilmi tarafından çıkarılmaya başlamıştır. 28 Nisan 1919 tarihli ilk numrosunda TSF'nın beyannâmesi yer almaktadır. (*İdrak*, 28 Nisan 1335/1919.)

[76] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.19.

manevî olarak desteklemeye çalışmıştır. Şunu da belirtmek gerekir ki, bu ilişkilerin sonucu olarak, İstanbul'dan bir grup komünist TKT'nın 10 Eylül'de açılan kongresine getirilmiş[77] ve bu kongrede Lütfü Nejdet, Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı İstanbul teşkilâtı adına konuşma yapmışlardır.[78]

TKT'nın en önemli hedeflerinden birisi de Nahçivan'da teşkilâtlanmak idi. Çünkü burasını Türkiye'ye yapılacak faaliyetlerde üs olarak kullanmak istiyordu.[79] Böylece hem Anadolu'ya propagandacılarını rahatça gönderebilecek ve hem de Anadolu Hükümeti ile irtibat kurabilecekti. Ancak TKT'nın bu kararı aldığı günlerde, Azerbaycan ile Nahçivan arasında, Ermeni Taşnak Ordusu'nun engeli yüzünden gidip gelmek çok zordu. Gerek TKT ve gerekse Ankara Hükümeti bu yolun bir an önce açılmasını istiyordu. TKT yukarıda belirttiğimiz amacına ulaşmak, Ankara Hükümeti'de Bolşeviklerden alınacak yardım için bunu gerekli görüyordu. Nitekim Anadolu Hükümeti, Ermeni engelinin kaldırılarak bu yolun açılması hususunda Onbirinci Kızıl Ordu nezdinde müracaat dahi etmiştir. Azerbaycan Nahçivan yolunu açmak için Karabağ'da bulunan Onbirinci Kızıl Ordu'ya bağlı 32. Rus Kızıl Fırkası harekete başlayarak, 4 Temmuz'da, Görus'a girmiştir.[80] Ayın sonuna kadar burada bekleyerek, halkın silahlarını toplamak gibi faaliyetlerle zaman geçiren Bolşevik kuvvetler, Ermenilerin Nahçivan istikametinde hücumlarını artırması ve Anadolu Hükümeti'nin Sovyet Hükümeti ile Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanlığı nezdinde yaptıkları girişimler sonucunda, nihayet harekete yeniden başlayarak 28 Temmuz 1920'de, Nahçivan'a girmiş ve buradaki Türk kuvvetleri tarafından çok samimi olarak karşılanmışlardır.[81]

Daha Nahçivan'a Bolşevik kuvvetler girmeden önce TKT Nahçivan'da teşkilâtın şubesini açmak, Bolşevik kuvvetler ile Anadolu Hükümeti kuvvetleri arasında

[77] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66.

[78] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.87-98.

[79] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.

[80] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/35, F.29-1; *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/35, F.14.

[81] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/35, F.29-2; Garaş MEDETOV, Nahçivan'da *Sovyet Hâkimiyetinin Galebesi ve Nahçivan MSSR'i Teşkili*, Bakû, 1958, s.72.

Veysel Ünüvar, hatıralarında 28 Temmuz 1920'de, Nahçivan'a gelen Bolşevik Süvari Alayı ve Azerbaycan-Nahçivan yolunun açılması hakkında şunları yazıyor:

"Halil Paşa, Mustafa Kemal Paşa'nın mâlumatı ile Moskova'ya gidiyor, Türkiye'ye yardım temin ediyor. İki milyon altın ve yardım işini tanzim için bir sürü komünistle Nahçivan'a hareket ediyor. Görus'a geldiği zaman yolun Ermeni kuvvetler tarafından kesildiğini görüyor. Ruslardan kuvvet istiyor. Bir Süvari Tümeni(?) geliyor, yolu açmak için harekete başlıyor. Halil Paşa bunların harekâtını beklemeden, Rusların isteği ile, 50 kadar süvari ile dağ yolundan Nahçivan'a hareket ediyor. Ermenilerin vaziyeti anladıklarını öğreniyor, son gün altı, yedi saat at koşturmak sureti ile Ermeni kuvvetlerinin bulunduğu bölgeyi geçip 28 Temmuz'da Nahçivan'a varıyor. Fakat geride gelmekte olan süvari alayı ateşe uğruyor, altın külçe yüklü arabaları bırakıp kaçıyorlar. Ruslar Nahçivan'ı Ermenilere vermeyi vâdederek yolu anlaşma ile açıyorlar, çünkü kuvvetleri yoktu."

Veysel Ünüvar, Nahçivan yolunun Ağustos sonlarına doğru açıldığını da belirtmektedir. (Veysel ÜNÜVAR, *İstiklâl Harbinde Bolşeviklerle Sekiz Ay (1920-1921)*, İstanbul 1948, s.44.)

ilişki kurmak amacıyla bir heyeti Nahçivan'a gitmek üzere yola çıkarmıştır.[82] Bu heyet 18 Temmuz 1920'de, Şahtahtı'ya gelmiş ve buradaki Türk kuvvetleriyle irtibat sağlamıştır.[83] Daha sonra Nahçivan'a gelen Salih Zeki, Cemal, Hilmi, Hakkı ve Nurettin adında beş kişiden oluşan TKT Heyeti, burada teşkilâtın bir şubesini açmış ve ayrıca İran ve Ermeni Komünist teşkilâtlarıyla ilişkiler kurmak için çalışmalar yapmıştır.[84] Nahçivan'a gelen TKT Heyeti içerisinde bulunan Salih Zeki'ye ayrıca Erzurum, Sivas, Ankara ve Trabzon'da çalışmalar yapması içinde vekâlet verilmişti.[85] Bu nedenle Salih Zeki Ağustos ayı başında Erzurum'a gelmiş ve 2 Ağustos'ta da Kâzım Karabekir Paşa ile bir görüşme yapmıştır.[86] Bu görüşmede Salih Zeki'nin Kâzım Karabekir Paşa'dan isteklerinden birisi de Erzurum'da gizli veya açık teşkilât yapabilmektir. Kâzım Karabekir, bu isteğe karşı Erzurum'da teşkilât yapmanın şimdilik Ermeni Meselesi yüzünden mahzurlu olacağını anlatarak, yine de bu konu da Bakû'daki kongreye gidebilecek Erzurum'daki Albayrak Gazetesi Heyeti'yle görüşmelerini ve görüşmeleri de gizli yapmalarını teklif etmiştir.[87] Salih Zeki bu teklif üzerine hemen Ankara'ya gitmeyip, bir süre Erzurum'da kalmıştır. Erzurum'da Albayrak Gazetesi sahibi ve başyâzârı Mithat Bey'in evinde misafir olmuş ve Albayrakçılarla uzun uzun konuşmak imkânını bulmuştur.

Kâzım Karabekir'in vesile olduğu bu görüşmelerin TKT ile Albayrakçılar arasında bir yakınlaşmanın doğmasına sebep olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Kâzım Karabekir Paşa'nın teklifinden sadece altı gün sonra Albayrak Heyeti'nden Mithat ve Cevat Beylerin Kâzım Karebekir'in Hasankale'deki karargahına giderek, Erzurum'da "Halk Hükümeti" yapmak istediklerini söylemeleri oldukça manidardır.[88] Ayrıca 9 Ağustos tarihli Albayrak Gazetesi'nde Salih Zeki'nin "Yeni İnkılâp" başlıklı bir de makalesi çıkmıştır.[89]

Mithat Bey'in, bundan çok sonra Divan-ı Harpte yargılanması esnasında, Kâzım Karabekir Paşa Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne gönderdiği şifrede, Bolşeviklerin memleket dahiline propagandacılar gönderdiği Ağustos ayı başlarında Albayrak yâzârı Mithat Bey'in gazetesiyle "Halkçılık" maskesi altında Bolşevik

[82] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[83] *ATASE*, A.6/3152, Kl.880, D.7/28, F.39, 39-1.
[84] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[85] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[86] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.794.
[87] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/35, F.24-1.
[88] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.796.
[89] Salih Zeki, bu makalesinde, Türk İnkılâpçılarının kurtuluş için komünizme sarılmaktan başka çareleri olmadığını şu sözleriyle dile getiriyordu: "Tahripkâr istilalara karşı Türkiye mazlumlarının hukukunu ve varlığını korumak için kıyam eden inkılâpçılar dahi büyük ve nurlu kommüna ceryanının bir ucundan kemal-i samimiyetle tutmağa, gaddar Avrupa emperyalizmi entrikalarının önüne geçebilmek için Beynelmilel İnkılâp teşkilâtının semavî kaderatından istifade etmeğe ve istihlas vesaitini inkılâbın bu muazzam motoruyla tahrik etmeğe mecburdur." (SALİH ZEKİ, "Yeni İnkılâp", *Albayrak*, 9 Ağustos 336/1920.)

propagandası yapmağa başladığını belirtmektedir.[90] Yine bu sırada yapılan tedkik neticesinde verilen raporda Salih Zeki'nin Erzurum'a gelip, Mithat Bey'in evinde misafir kalmasından sonra, Albayrak Gazetesi neşriyatının tamamen değiştiği ve Bolşevizm propagandası yapmaya başlandığı vurgulanmaktadır.[91]

Salih Zeki, Erzurum'dan Trabzon'a gitmiş ve bir müddet burada kalarak, Bakû Kongresi'ne delege götürebilmek için burada çalışmalar yapmıştır. Bakû Kongresi'nin toplanmasına çok az bir zaman kalmasından dolayı Ankara'ya gidememiş ve tekrar Bakû'ya dönmüştür.[92]

1920 yılında, TKT tarafından Ankara'ya TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurmak üzere gönderilen Süleyman Sami'ye, Ankara ve Eskişehir'de bulunan komünist grup ve teşkilâtlarla da irtibat kurması görevinin verildiği anlaşılmaktadır.[93] Süleyman Sami'nin Ankara'ya geldiği 1920 Ağustos ayında, Ankara ve Eskişehir'de "Yeşil Ordu" ve "Hafi Türkiye Komünist Fırkası" adıyla komünist teşekküller bulunuyordu.

Yeşil Ordu, 1920 baharında Ankara'da kurulmuş ve Merkez-i Umumisi'nden başka Ankara ve Eskişehir'de birer şube de oluşturmuştu.[94] İşin efsanevi yönü bir tarafa Ankara'daki Bolşevik hareketin "Yeşil Ordu" adıyla ortaya çıkışı oldukça ilginçtir. Mete Tunçay "Türkiye'de Sol Akımlar" adlı eserinde bu teşkilâtın Yeşil Ordu adıyla ortaya çıkmasının sebeplerini şöyle yazmaktadır:[95]

"O sıralar, İstanbul'un tutucu çevreleri Milli Mücadele Hareketi'ni Bolşeviklikle suçlayarak "kâfir" saydırmaya çalışıyorlardı. Bu yüzden Anadolu'da halk kitleleri ve özellikle askerler önünde aynı silâhı kullanarak temize çıkmak ve Bolşevikliğin İslâmlığın uygulanmasından başka birşey olmadığını söyleyerek, Sovyetlerle yapılması zorunlu işbirliğine elverişli bir ortam hazırlanması amacıyla, Yeşil Ordu adında bir dernek kurulmuştur."

Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası tarafından, Sovyet Rusya temsilcisi Upmal vasıtasıyla, Moskova'ya Komintern'e gönderilen raporda ise, bu durum şöyle açıklanmakta idi:[96]

"Bolşevik hareket "Yeşil Ordu" terimiyle adlandırıldı. Çünkü Türkiye'de ilk zamanlarda tabandaki dini fanatizimde büyük rol oynayan zenginler ve mollalar

[90] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/29, F.7-2.
[91] *ATASE*, A.4/6663, Kl.721, D.31/18, F.1-124.
[92] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.32.
[93] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.66; KORNİYENKO, "Zarojdeniye Koministiceskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", s.32-33.
[94] Mustafa YILMAZ, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, Ankara, 1987, s.77-78; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.84.
[95] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.84-85.
[96] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67-68.

komünizme karşı idiler. Türkiye halk kitleleri henüz komünizmi tam anlayamamıştı. Bundan dolayı Türkiye'de komünizme ön ayak olanlara, bunlardan tehlikeler gelebilirdi. Bu da Türkiye'de komünist inkılâbın daha doğmadan ölmesine sebep olurdu. Komünistler yalnız Yeşil Ordu ismini almakla kalmayarak, Türkiye'de yasal olarak çalışmasına müsaade edilmesi için nizamnâmesine bazı ihtiyatlı ve geçici pragraflar dahil ettiler. Ve bu tarz siyasetle Yeşil Ordu önemli başarılar elde etti."

Yeşil Ordu'nun Merkezi Umumisi'nde, Tokat Mebusu Nazım (Öztelli), İzmir Mebusu Yunus Nadi (Abalıoğlu), Bursa Mebusu Şeyh Servet (Akdağ), Saruhan Mebusu Reşit (Çerkes Ethem'in kardeşi), Bursa Mebusu Muhittin Baha (Pars), İzmit Mebusu Hamdi Namık (Gör), Saruhan Mebusu İbrahim Süreyya (Yiğit), Eskişehir Mebusu Hüsrev Sami (Kızıldoğan), Eskişehir Mebusu Eyüp Sabri (Akgül), İzmit Mebusu Sırrı (Bellioğlu), Kozan Mebusu Mustafa (Cantekin), Maliye Vekili Hakkı Behiç (Bayiç) ve Sıhhiye Vekili Dr.Adnan (Adıvar) gibi şahsiyetler bulunuyordu. Yeşil Ordu katib-i umumiliği görevini de Tokat Mebusu Nazım Bey üstlenmişti.[97]

Bu cemiyet gizli bir örgüt olmasına rağmen, Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında değildi, zaten onun yakın çevresinden gelen kimseler tarafından kurulmuştu. Fakat Çerkes Ethem'in "Yeşil Ordu"ya katılmasıyla, Mustafa Kemal Paşa'nın da bu örgüte karşı tavrı değişmiş ve bu cemiyetin faaliyetlerini durdurmak için tedbirler almaya yönelmiştir. Mustafa Kemal Paşa'nın aldığı tedbirler sonucu 1920 Sonbaharında Yeşil Ordu üyeleri tamamen dağılmışlardır. Bir kısmı Resmi TKF'na girerken bazıları da THİF'na katılacaklardır.

Hafi Türkiye Komünist Partisi de 1920 yazında Ankara'da kurulmuştur.[98] Daha önce söz ettiğimiz THİF'nın raporunda, bu parti "Türkiye Komünist-Bolşevik Partisi" adıyla geçmektedir.[99] Bu raporda, TKBP'nin kuruluş süreci Şerif Manatov'un İstanbul'dan Eskişehir'e gelerek, burada Bolşevizm hakkında gazetelerde makaleler yazması ve daha sonra Ankara'ya geçerek Millet Bahçesi'nde komünizm hakkında konuşmalar yapması ile başlatılmıştır. Ankara'da Şerif Manatov, Veteriner Salih (Hocaoğlu) ve Maarif Vekâleti'nde çalışan Nuri ile tanışmış ve onlarla anlaşarak TKBP'yi kurmaya karar vermişlerdir. Daha sonra durum Vakkas Ferit'e açılmış, önce bu işten kaçınmasına rağmen sonradan razı olmuştur. Daha sonra ise, Ziynetullah Nuşirevan, Ahmet Hilmi, matematik öğretmeni Mustafa TKBP'ye girmiştir. Bu arada Yeşil Ordu sekreteri Tokat Mebusu Nazım Bey'le irtibat kurularak çalışmalar yapılmış ve 14 Temmuz 1920'de bir beyannâme yayınlan-

[97] YILMAZ, *Milli Mücadelede Yeşil Ordu*, s.80-81. Yukarıda bahsettiğimiz THİF'nın Komintern'e gönderdiği raporda, Yeşil Ordu'nun Van'a kadar olan yerlere teşkilatını yaydığını ve BMM içerisinde 80 kadar üyesi olduğu belirtilmektedir. (*Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.68.)
[98] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.94.
[99] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.64.

mıştır. İstanbul'la da ilişkiye girerek, Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası'nı[100] kendisine bağlamıştır. Şerif Manatov'un tutuklanarak sınırdışı edilmesi ve Resmi TKF'nın kurulması gibi gelişmeler sonucunda bu partiyi oluşturanlarda THİF'nı kuracaklardır.[101]

TKF tarafından Bakû'dan, Ankara'ya gönderilen Süleyman Sami Ankara'ya geldiğinde yukarıda belirttiğimiz komünist gruplarla irtibat kurdu. Bunlar, Ankara ve Eskişehir'de yapılan görüşmelerde, Süleyman Sami'den para ve Komintern'e bağlanmak konularında yardım istediler. Süleyman Sami'de onları kongreler için Bakû'ya davet etti.[102]

Ayrıca daha sonra üzerinde durulacağı üzere Süleyman Sami, TKT'na sızmış bir İttihatçı idi.[103] Ankara ve Eskişehir'de Komünist gruplar ile yaptığı görüşmeler hakkında TBMM Hükümeti'ne bilgi vermesi ve onları ihbar etmiş olması çok büyük ihtimaldir. Çünkü Yeşil Ordu ve Hafi TKP'ne mensup olan birçok kişi 1921 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken, onlara Türkiye dışındaki komünist örgütlerle ilişkileri sorulmuş, Süleyman Sami ile yaptıkları görüşmelerle ilgili olarak son derece ayrıntılı iddialar ortaya atılmış ve Mustafa Suphi örgütü ile ilişkileri olduğu öne sürülmüştür.[104]

Süleyman Sami, Bakû Kongresi öncesi Ankara'dan ayrılarak Bakû'ya gitmiştir. Ankara ve Eskişehir'deki komünist grupların yardım isteğini Mustafa Suphi'ye iletip iletmediğine dair bir bilgi yoktur. Fakat şûrâsı kesindir ki, Mustafa Suphi tarafından Ankara'ya komünist teşkilât yapmak ve buradaki komünistlerle ilişkiye girmekle görevlendirilen Süleyman Sami, Türkiye'ye gelişinden itibaren TBMM Hükümeti'nin talimatları doğrultusunda hareket edecek ve bu durum 1921 Ocağında Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'dan sınır dışı edilmelerine kadar da devam edecektir.

[100] Türkiye İşçi ve Çiftçi Sosyalist Fırkası, 22 Eylül 1919'da, İstanbul'da kurulmuştur. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.169; Hüsnü HİMMETOĞLU, *Kurtuluş Savaşında İstanbul ve Yardımları*, II, İstanbul, 1975, s.53.) Kurucu ve idarecilerin başında, Ahmed Akif, Ethem Nejat, İsmail Namık, Dr.Şefik Hüsnü (Değmer), Nâfi Atuf (Tansu) gelmektedir. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.82.)

[101] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.64-67

[102] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.

[103] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11/69, F.7.

[104] Bu konuda geniş bilgi için bakınız. "Yeşil Ordu Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, I, s.133-135, 281-283; Sadi BORAK, "İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde", *Günaydın*, 27 Temmuz 1976.

Bu esnada yargılanan komünistlerden biri olan Salih (Hocaoğlu) bu konuda sorulan bir soruya şöyle cevap vermiştir:

"Memleketimizin haricindeki teşkilâtların hiçbirisiyle doğrudan doğruya bir ilişkimiz yoktur. Yalnız Bakû'da bulunan, işittiğimize göre esirlerden oluşan bir parti varmış. Oradan Süleyman Sami isminde birisi gelmiş. Onunla görüştük. Vaziyetimizi sordu. Teşkilâtımızı genişletebilmek için imkânsızlık içinde bulunduğumuzu ve maddiyata ihtiyaç olduğunu söyledik. Bununla da matbaalar kurmaya, gazeteler çıkarmaya muvaffak olabileceğimiz, ancak bütçe yapmamızı söyledi. Bizde tanzim ettik." ("Yeşil Ordu Cemiyeti", *Yakın Tarihimiz*, I, s.283; BORAK, "İlk Türk Komünistleri İstiklâl Mahkemesinde", *Günaydın*, 27 Temmuz 1976).

Zonguldak Bölgesi'ne TKT tarafından teşkilâtın şubesini açmak ve komünizm propagandası yapmak üzere Abdurrahman Mesudi ve Ahmet adında iki kişi gönderilmiştir.[105] Bunların çalışma alanı Zonguldak, Samsun ve Vezirköprü'yü kapsamaktadır. Abdurrahman Mesudi, 15 Ağustos 1920'de, Zonguldak'tan ve 18 Ağustos'ta Samsun'dan bölgede yaptığı çalışmalar hakkında Bakû'ya aşağıdaki bilgileri iletecektir:[106]

"Benim buraya gelişime kadar İstanbul'un dışında Türkiye'nin hiçbir yerinde komünist teşkilâtı yoktu. Ben Zonguldak, Samsun ve Vezirköprü vs. yerlerde görevlendirilmiştim. Zonguldak'ta ancak gizli olarak çalışmalar yapmak mümkün oldu. Çünkü taşkömürü madenlerini Fransızlar korumaktadır. Fransızların sayısı bini aşmamaktadır. Fakat buna karşılık arazi çok iyi tahkim edilmiştir. Zonguldak'ta beş altı bine yakın nüfus var. Madendeki işçi sayısı yedi-dokuz bini aşmaktadır. İşçiler çok kötü yaşamaktadırlar. Onlar günde bir lira alıyorlar. Kendi aralarında çok dostça geçiniyorlar. Milliyetçilik esasında onların arasında hiçbir münakaşa olmuyor. Komünizme kurtarıcı kuvvet olarak bakıyorlar. 15 gün zarfında 130-140 üyesi olan bir şube teşkil edebildim. Zonguldak'ta Mustafa Kemal'in hakimiyeti var. İstanbul ile ise hiçbir ilişki bulunmamaktadır. Ankara ile posta ve radyo ile temas vardır. Çalıştığım diğer yerlerden Samsun'da parti üyelerinin sayısı 50'yi geçmektedir. Vezirköprü'de ise 70'e yakındır. Bulunduğum yerlerdeki ahali Antanta'ya ve özellikle de İngilizlere çok kızgın ve nefretle bakıyor."

Abdurrahman Mesudi'nin Zonguldak, Samsun ve çevresinde yaptığı teşkilâtlanma yönündeki faaliyetleri abarttığı anlaşılmaktadır. Zira Abdurrahman Mesudi daha Anadolu'ya gelmeden, kendisi hakkında Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından istihbarat alınmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, 17 Temmuz 1920'de, Trabzon'daki 3.Fırka Kumandanlığı'na çektiği bir şifre telgrafta,[107] "Esaretten avdetinde İştirâkiyûn teşkilâtına dahil olan tabur imamlarından Niksarlı Abdurrahman Mesudi adlı bir şahsın pek ifratkâr ve adi bir şekilde telakki ettiği komünist efkârını memleketimize sokmak için Trabzon veya havalisine geldiği istihbar edildi" deniyor ve geldiği taktirde tevkif edilmesi isteniyordu.

3.Fırka Kumandanı Rüştü Bey, yukarıdaki yazıya, 18 Temmuz'da, verdiği cevapta,[108] Abdurrahman Mesudi'yi Trabzon'a çıkar çıkmaz tutukladığını, kendisinin Türk İştirâkiyûn Fırkası'na mensup olduğunun anlaşıldığını, esasen medrese tahsili almış bir hoca olan Abdurrahman Mesudi'nin fesat ve muhtelif fikirler tesiri altında kalması neticesi olarak akli dengesinin sarsıldığının müşahade edildiğini belirttikten sonra, kendisine gerekli uyarılarda bulunduğunu, memleketine gitmek

[105] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[106] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.1.
[107] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.24.
[108] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.25.

istemesi üzerine serbest bırakıldığını, ancak Samsun'daki askerî ve mülkî makamlardan, Abdurrahman Mesudi geldiği zaman nezaret altında bulundurulması ve çalışmalarının izlenmesini istediğini kaydetmiştir.

Rüştü Bey, 25 Temmuz 1920'de, 15.Kolordu Kumandanlığı'na çektiği şifre telgrafta da,[109] Abdurrahman Mesudi hakkında ayrıntılı bilgi vermiş, kendisinin saçma sapan konuştuğunu, eğer fırsat bulursa memlekette ihtilâl çıkarmaya teşebbüs edeceğinin ihtimal dahilinde olduğunu, bu nedenle gideceği mahallerde gözetim altında bulundurulmasını gerekli görerek tedbirler aldığını, yazmaktadır. Abdurrahman Mesudi bir müddet sonra, Trabzon'a gelen Salih Zeki ile irtibat kurmuş[110] ve daha sonra Bakû Kongresi öncesi Trabzon'dan ayrılmıştır.

Bu dönemde Bolşevik propagandalarına en çok maruz kalan bölge Trabzon ve çevresi olmuştur. TKT tarafından Salih Zeki, Yusuf Kemal, Baha Ali ve daha birçok kişi bu bölgede komünizm propagandası ve teşkilâtlanma yapmak, Bakû Kongresi için delege götürmek gibi faaliyetlerde bulunmuşlardır.[111]

Azerbaycan'ın Tiflis'deki temsilcisi, 3 Ağustos 1920'de Azerbaycan'a gönderdiği bir raporda, bu bölgelerdeki komünizm faaliyetleri hakkında şu bilgileri vermektedir:[112]

"Hem proletarlar da ve hem de aydın çevrede Rusya'daki olaylara ve komünizme ilgi her geçen gün daha belirli bir forma alıyor. Türk yoldaşların girişimi ile Rize'de bin kadar insanın kaydedildiği komünist zümre teşekkül ediliyor. Bakû Kongresi'ne delegeler artık tayin edilmiştir. Çalışmalar çok enerjik ve canlı devam etmektedir. Bu bölgelerdeki Kemalist hakimiyet organları komünist hareketin gelişmesine engel olmuyorlar. Trabzon bölgesinin valisi resmi komünist partisi açılması hakkında Ankara'ya sordu. Bu soruya olumlu cevap bekleniyor. Trabzon'daki matbaalardan birinde Türk dilinde, çok miktarda komünist parti proğramının basılması tamamlandı. Şunu kaydetmek ilginçtir ki, bunlar yerel hâkimiyetin insiyatifiyle yapılmıştır. Şimdi Ankara Hükümeti'nden sonraki talimatlar bekleniyor. Trabzon bölgesinin Yedek Subaylar Birliği komünist zümreler teşkil etmeye ve kütüphaler açmağa giriştiler. Türk kitleleri Sovyet Rusya'nın İngiliz-Fransız emperyalisteleriyle mücadelesindeki başarıları coşkuyla takip ediyorlar."

Aslında yukarıdaki bilgiler aldatıcı bir görüntüden başka birşey değildir. İlk zamanlarda bu bölgelere gelen TKT elemanlarına ve yaptıkları çalışmalara belirli ölçüde göz yumulmuş, ancak kontrolden çıkmaması ve tehlike boyutuna ulaşmaması için dikkatle takip edilmiştir. Bilhassa Kâzım Karabekir Paşa'nın emri ile, bu

[109] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.14.
[110] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.25.
[111] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[112] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.201, L.78-79.

bölgeye gelen Komünistlere, şiddetli tedbirlerden ziyade ikna yöntemi ile yaklaşılması istenmiş ve ülkenin iç durumunun ihtilalci propagandalara uygun olmadığı anlatılmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte hemen hemen komünistlerin her hareketi dikkatle izlenerek, menfi sonuçlar doğurmaması ve kontrolden çıkmaması için gerekli tedbirler alınmıştır.

Görüldüğü gibi, TKT 1920 yazında Türkiye'de teşkilâtlanma ve propaganda yönünde büyük faaliyetlere girmiştir. Ancak daha sonra üzerinde durulacağı gibi TBMM Hükümeti'nin aldığı tedbirler neticesinde bu çalışmalar istenilen sonucu vermeyecektir.

TKT, yalnız elemanlarını Türkiye'ye göndermemiştir. Mustafa Suphi'nin TKT Birinci Kongresi'nde belirttiğine göre, İran'da Hintli efrad arasında propaganda da bulunmak üzere Sadık, Kuban, Rostof havalisinde kesif miktarda sivil Türk esirleri bulunduğu anlaşıldığından oralara Nakizâde Selahattin, Yuriş ve Çinof Yoldaşlar gönderilmiş ve askeri teşkilât için binden fazla Türk esir ve askerleri toplanmıştır.[113]

TKT bir taraftan yukarıda belirtilen faaliyetlerde bulunurken, diğer taraftan Bakû'da teşkilât elemanlarının yetiştirilmesi için bir parti okulu açmıştır. Bundan başka TKT Teşkilât ve Tebligat Şubesi'ne bağlı olarak kurulan Maarif ve Medeniyet Şubesi tarafından konferanslar düzenlenmiş, tiyatrolar tertip edilmiştir. Bu arada teşkilât bir "Telif ve Tercüme Komisyonu" oluşturarak çeşitli komünist yayınların Türkçe'ye çevrilmesini sağlamıştır. Ve en önemlisi olarak Matbuat Şubesi tarafından önceden Moskova, Kırım ve Taşkent'te çıkarılan Yeni Dünya Gazetesi, Bakû'da çıkarılmaya başlanmıştır.

a) Yeni Dünya Gazetesi (Bakû)

Daha önce belirtildiği gibi Yeni Dünya Gazetesi ilk olarak, 27 Nisan 1918'de Moskova'da çıkmıştı.[114] Daha sonra Kırım'da ve Türkistan'da Mustafa Suphi tarafından yayımlanmaya devam eden Yeni Dünya Gazetesi'nin Bakû'da çıkışına kadar, 48 sayı çıkmış olduğu anlaşılmaktadır.[115]

Mustafa Suphi ve teşkilâtı Bakû'ya geldiğinde, burada bulunan Türk Komünist Şubesi tarafından "Yeni Yol" adında bir gazete çıkarılmaktaydı. Bu şube ile ilişkilere giren Mustafa Suphi, Yeni Yol Gazetesi'ne yazılar dahi yazmıştır.[116] Ancak Mustafa Suphi Bakû'da kendi teşkilâtını yerleştirip, kendisinden önce kurulan TKF'nı tasfiye edince, Yeni Yol Gazetesi'ni de kapatarak, yerine Yeni Dünya

[113] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[114] *Yeni Dünya* (Moskova), 27 Nisan 1918.
[115] Yeni Dünya Gazetesi'nin Bakû'da ilk sayısının "1 (49)" numro ile çıkması bunun delilidir. "20 Haziran 1920'de çıkan Yeni Dünya'nın bu ilk sayısı tarafımızdan görülememiştir.
[116] *Yeni Yol* (Bakû), 7 Haziran 1920.

Gazetesi'ni çıkarmaya başlamıştır.[117] Bakû'da Yeni Dünya'nın ilk sayısı 1-49 olarak 20 Haziran 1920 tarihinde yayımlanmıştır. Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın yayım organı olan ve haftada iki defa çıkarılması gereken[118] Yeni Dünya Gazetesi 10 Eylül 1920 Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'ne kadar 11 sayı çıkmıştır.[119] 15 (63) nolu Yeni Dünya 15 Kasım 1920'de, 17 (65) sayı ise 18 Aralık 1920 tarihinde çıkmıştır.[120] Bundan sonra Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye gitmeleri üzerine Yeni Dünya Gazetesi bir süre çıkmamıştır. Herhalde Mustafa Suphi, Yeni Dünya'yı Türkiye'de teşkilâtını yerleştirdikten sonra, burada çıkarmak düşüncesinde olmalıydı. Çünkü şimdiye kadar Mustafa Suphi nereye gitmiş ise, Yeni Dünya Gazetesi'ni de orada çıkarmıştı. Ancak içinde bulunulan şartlar buna müsaade etmemiştir. Yeni Dünya Gazetesi, birisi 26 Ocak 1921'de, "Sayı 18(66)", diğeri ise 17 Şubat 1921'de, "19(67)" sayısı olmak üzere iki sayı daha çıkmıştır.[121]

Mustafa Suphi'nin TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu layihadan anlaşıldığına göre, Yeni Dünya'nın her sayısından 4.000'den fazla basılmış ve 2.000 adedi Türkiye'ye[122] 1.000 adedi Azerbaycan'a, 358 adedi Rusya ve İran'a, 350 adedi de Türkistan'a gönderilmiştir. Ve ayrıca 400-500 kadarda depoda saklanılmıştır.[123]

Yeni Dünya Gazetesi'nin baş makaleleri Mustafa Suphi tarafından yazılmakta ve ondan başka şu kişiler gazetede çalışmakta idi:[124]

"Ahmet Cevat (Emre) (Komünist), Feyzullah Mirza Mahzun (Partisiz), Halit Sait (Komünist), Ahmet Hamit (Partisiz)."

Halit Sait ve Ahmet Hamit bir süre sonra Yeni Dünya Gazetesi'nden ayrılmışlardır.[125]

Yeni Dünya Gazetesi'nin Bakû'da çıkan ondokuz sayısından, ancak altısı tarafımızdan görülmüştür. Gazetenin ikinci sayısı "2(50)" numro ile 28 Haziran

[117] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.

[118] Yeni Dünya Gazetesi'nin baş tarafında şöyle yazılıdır: "Türkiye İştirâkiyyûn (Komünist) Teşkilâtı Merkezi Hey'eti'nin ve Bakû Komitesi'nin fikirlerini neşr eder ve haftada iki defa çıkar." (*Yeni Dünya* (Bakû), 28 Haziran 1920)

Ancak Yeni Dünya Gazetesi'nin düzenli olarak haftada iki defa çıkmadığı anlaşılmaktadır. 8 aylık bir sürede gazetenin toplam olarak 19 adet çıkması bunun delilidir.

[119] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.

[120] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.342.

[121] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.342.

[122] 2000 adet Yeni Dünya Gazetesi'nin Türkiye'ye gelip dağıtıldığını tespit etmek oldukça zordur. Ancak gazetenin Erzurum'a geldiği anlaşılmaktadır. Şöyleki Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesi'nde Yeni Dünya'dan alıntı haberler çıkmıştır. (*Albayrak*, 12 Eylül 336/1920) Ayrıca Kâzım Karabekir "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinde "Yeni Dünya Gazetesi'nden anladık ki, İttihat büyüklerinden Cemal Paşa, Bahattin Şakir Bey, Bedri Beyler Bakû'ya gelmişler." diye yazmaktadır ki, bu da Yeni Dünya Gazetesi'nin Erzurum'a geldiğini göstermektedir. (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, S. 799.)

[123] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.

[124] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.31.

[125] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.31.

1920'de çıkmıştır.[126] Gazetenin baştarafında "Mazlum Türkiye'yi kurtaracak ancak Kızıl İnkılâptır. Kahrolsun buna karşı duran kara kuvvetler" sloganı yer almakta ve Mustafa Suphi tarafından kaleme alınan başmakale "Saltanattan Sonra" başlığını taşımaktadır. Mustafa Suphi bu makalesinde,[127] Osmanlı Devleti'nin tarihe karışmasından sonra, Türkiye'de nasıl bir hükümet kurulması gerektiği meselesini, ele almıştır.

Bugün Anadolu'da yeni bir Türk Sultanlığının veya herhangi bir imparatorluğun yeniden kurulmasının mümkün olmadığını bu makalede belirten Mustafa Suphi şöyle diyordu:

"Öyle bir devirde yaşıyoruz ki, padişah ve imparatorların son cihan muharebesinden coşan kan deryaları içine yuvarlanmış elmaslı taclarını yerden kaldırıp başına takacak cüretli maderbazlar meydana atılamıyor. Bu vakitler Avrupa ve Asya'yı parmaklarında bir halka gibi çevirip oynatmak isteyen cihangir mareşallar ve kahraman paşalar, gizlendikleri karanlık kovuklarda kış uykusuna tutulmuş beyaz ayılar gibi serilip yatıyorlar. Hayatlarından bile kimseye haber vermiyorlar. Böyle bir zamanda ise Rusya'da olduğu gibi Türkiye'de de yıkılan zalim saltanatın harebeleri karşısında bizzat halk, amele, rençber ve askerlerden mürekkep milyonluk kitleler ayaklanıp kendilerini gösteriyorlar, fakir, muhtaç ve sefilde olsalar, kırık dipçikli tüfenklerini kollarında taşımaktan vazgeçmeyerek toprakları, ana ocakları başında duruyor, baht ve namuslarını ayaklar altına düşürmemek, alın teriyle hak ettiklerini başkalarına yedirmemek için birleşiyorlar ve musallat cihangirlere karşı, yine bütün yeryüzünü saran "alemşumul" bir mübareze açıyorlar."

Mustafa Suphi, bu mücadeleyi açan Türk işçi, köylü ve askerinin, savaş sonunda yine memleketi "müstebid ağa, paşalardan" oluşan hükümetlere bırakmasının mümkün olmadığını, bunun için bugünden yolunu çizmek ve kızıl bayrağı yükseltmek mecburiyetinde bulunduğunu kaydederek, makalesini şu satırlarla bitiriyordu:

"...Bundan sonra Anadolu ve Türkiye'de halkın sırtında yaşayacak herhangi bir hükümet, hatta cumhuriyet şeklinde de olsa yer tutamaz, yaşayamaz. Yeni hükümetin bugünkü zahmet ve fedakârlıklara katlanan amele, rençber halkın içinde kurulup aşağıdan yukarıya doğru dalbudak vermesi hayatî bir şarttır. Böyle köklü ve temelli bir hükümettir ki, yaşamak için mübarezeye ve mübareze iledir ki, böyle bir hükümete liyakat hasıl olur. Türkiye amele, rençber ve askerlerinin bu liyakat ve iktidarı göstereceklerine eminiz. Onun için yaşasın Türkiye amele, rençber ve askerlerinin hükümet ve cumhuriyeti!"

[126] *Yeni Dünya* (Bakû), 28 Haziran 1920.
[127] MUSTAFA SUPHİ, "Saltanattan Sonra", *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.

Yeni Düya Gazetesi'nin ikinci sayısından başlayarak, üçüncü sayıda da devam eden, Eşrefkızı Nebahat imzalı "Anadolu kadınlığı ve Komünizm" adlı bir yazı bulunmakta ve bu yazıda: "İnsanın tekâmülü karşısında kadın, din, vatan, milliyet şiarları ve kadınlık, kadının siyasî ve idarî hakları, kadınla erkek arasında fark var mı? Avrupa kadınlığı ve Anadolu kadınlığı, Türkiye'de kadının hali, Anadolu kadınlığını kurtaracak amil" konuları tartışılmış ve sonuç olarak Anadolu kadınını yalnız kızıl inkılâbın kurtarabileceği belirtilerek, Türk kadınlarına kızıl bayrak altında toplanmaları çağrısında bulunulmuştur.[128]

Bu sayıda İnkılâp haberleri başlığı altında ise, Türkiye'deki İnkılâp kuvvetlerinin İstanbul'a doğru yürümekte olduğu ve Trakya'da Cafer Tayyar komutasındaki İnkılâp kuvvetlerinin büyük başarılar göstermekte olduğu okuyuculara duyurulmakta idi.[129]

Yeni Dünya'nın 8 Temmuz 1920'de çıkan üçüncü sayısında, Mustafa Suphi'nin "Tarihi Vazife" adlı bir makalesi yer almakta ve Mustafa Suphi bu makalesinde, "Türkiye'deki Milli Harekete" bakış açısını ortaya koymaktadır.[130]

"Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl evvel bize, Odesa'da iken bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk. Ve bugün Antanta yağmacıları karşısında büyük bir cephe açan Kuva-yı Milliye Orduları'nın muvaffakiyetine müzahir oluyoruz." diyerek, Mustafa Kemal Paşa'nın bir yıl önce kendileriyle irtibat kurduğunu iddia ederek makalesine başlayan Mustafa Suphi; Rusya, Türkistan ve Kafkasya'da olduğu gibi Türkiye'de başlayan mübarezeyi, Avrupa emperyalizmine karşı ve "âlemşumûl" bir mahiyet ve manada anladığını belirtmiştir. Bu hareket, "Milli Müdafaa" şeklinde başlasa bile, dünyayı saran ve zalimler ile çarpıştıkça mağdur amele ve rençber sınıflarının gökleri fetheden inkılâp hareketlerinin az zamanda beynelmilel mahiyet olmasının zaruri olduğunu, eğer böyle olmaz ise, Avrupa Kapitalizmine karşı yükselen herhangi bir "Milli Müdafaa" hareketinin, Beynelmilel yardımı gerektiği kadar alamayacağını ve ergeç iflasa mahkum olacağını savunan Mustafa Suphi, şöyle devam ediyordu:

"Onun için biz Türkiye'de Milli Müdafaa şeklinde baş gösteren kıyama, müşterek düşman tarafından bu hareketin söndürülmesine yol vermemek için, her türlü yardımı-bu yardım mutaassıb milliyetçilere bile olsa-tarihin bize yüklediği bir vazife biliyoruz. Hayat ve mübareze ruhunu mağdur halk kitlesinde derinleştirmeğe çalışan "İştirâkiyyûn" teşkilâtının memleket içinde açılıp, yayılmasına gelince, bununda Kuvâ-yı Milliye müdiranının karşısında duran yine o ehemmiyette tarihi bir mesele olduğunu zannediyoruz."

128 *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920; *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.

129 *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920. Görüldüğü gibi, Yeni Dünya Gazetesi, TBMM Ordularını "İnkılâp Kuvvetleri" olarak adlandırmaktadır.

130 MUSTAFA SUPHİ, "Tarihi Vazife", *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.

Yine bu sayıda Ahmet Cevat (Emre)'ın 'Türkiye'nin Taksimi" başlıklı oldukça uzun bir makalesi yer alırken, gazetenin baş tarafında şu slogan bulunuyordu:[131]

"Ey Şarkın, garbın ameleleri, rençberleri! Aranızdaki zalim kara kuvveti yıkarak, size doğru yürüyen içtimâî inkılâbı karşılayınız ve ellerinizi birbirinize uzatınız."

Yeni Dünya'nın dördüncü sayısı 12 Temmuz 1920'de çıkmıştır.[132] Yine birinci sayfada Mustafa Suphi'nin "Misafir Paşalarımız" adlı bir makalesi bulunmaktadır. Mustafa Suphi bu makaleyi, Cemal Paşa, Bahaeddin Şakir ve Bedri Beylerin Almanya'dan Moskova'ya gelişlerini haber alması üzerine kaleme almıştır.

Mustafa Suphi bu insanların geçmişte çok büyük hatalar yaptığını belirttikten sonra, onların niçin Rusya'ya gelebilecekleri üzerinde durarak, Mustafa Kemal Paşa'nın İttihatçılarla hiçbir alakaları olmadığını ilân ettiğini, bunun için bunların Türkiye'deki Milli Müdafaa Hareketi'nin vekilleri olamayacağını, Anadolu'ya uğramadan gelmelerinin de bunu ispat ettiğini belirterek, şöyle demiştir:[133]

"Demek ki bunların kıyamcı Türkiye'yi Sosyalist Rusya'ya bağlayacak siyasî, diplomatik bir hüviyetleri olduğundan bahsetmek yersizdir. O halde misafirlerimizin içtimâî inkılâba faide ve hizmetleri ne suretle temin olunabilir? Acaba Cemal paşa, Baha ve Bedri Beyler Türkiye'nin felaket kurbanları, amele, rençber ve esir askerler veya eskiden Rusya'ya gelip iş ocaklarında bu inkılâba çalışan siyasî muhacirler gibi bütün varlıklarını mazlum insanlığın âzâdlığına verebilecek kuvvet ve cesareti kendilerinde hissediyorlar mı? Buna muvaffak olmak için onlara yeryüzü proletaryasının amele ve rençberlerinin müşterek vatanı olan Rusya Sovyetler Cumhuriyeti'ni bütün mazlum sınıf ve milletlerin müşterek vatanı halinde görmek ve ona öylece yapışmak lâzımdır. Nasıl Türkiyeli bir işçi veya bir Türk kızıl askeri bugünkü Rusya hudutlarını mütesallitlere karşı canı ve başıyla müdafaaya karar vermişlerse, onlar da bu kararı vermelidir. Ve bu kararı sözle değil, işle göstermelidir. Cemal, Baha Şakir ve Bedriler ancak bu yoldaki hizmetleriyle inkılâpçı Rusya'da yer tutabilirler.

"Bugün emperyalizm Türkiye ve Rusya'yı garpten uzattığı zırhlı kollarıyla sıkıp öldürmek istiyorsa, şarkın derin ihtiyaçlarını garp emperyalizmine saldırtmakta bizim vazifemizdir.

"Bu vazifenin ifâsında bize yardım eden her kuvvet dostluğumuza hak kazanır. Onun için bu nagehzuhur misafirlerimize ellerinde bütün manasıyla insanlık ve kardeşlik meşalelerini yükseltip şarka doğru ilerlediklerini, İran, Hindistan, Türkistan, Çin'de müşterek düşmana savletlerini görmekledir ki, aynı zulm ve istibdat cephesinde bizimle ittifak etmiş hakiki inkılâpçılardır, diyebileceğiz."

131 *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.
132 *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.
133 MUSTAFA SUPHİ, "Misafir Paşalarımız", *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.

Anlaşılıyor ki, Mustafa Suphi, İttihat ve Terakki'nin önde gelen şahsiyetlerinden olan, bu kişilerin Rusya'ya gelmelerinden oldukça rahatsız olmuştur. Onları Türkistan, Hindistan, Çin, İran vs. yerlerde Rusya inkılâbına hizmet için faaliyetlerde bulunmak için yönlendirerek, Azerbaycan ve Türkiye'den uzak tutmaya çalışmaktadır. Yani kendi çalışma alanına girmelerini istememektedir. Nitekim Mustafa Suphi bir müddet sonra RKPMK'ne bir rapor yazarak, Rusya'ya gelen bu İttihatçıların adlarının Azerbaycan'da ve Türkiye'de macerapereste çıktığını, bundan dolayı buralarda iş görmelerinin mümkün olmadığını, yalnız bunlardan Hindistan, Afganistan, Türkistan, İran vs. yerlerde yararlanılabileceğini, ayrıca Mustafa Kemal Paşa'nın da bu görüşte olduğunu ileri sürmüştür.[134]

Yeni Dünya'nın dördüncü sayısında yer alan slogan ise şöyle idi:[135]

"Ey Türkiye'nin amele ve rençberleri! Şimalde hükümetin bütün kuvvet kaynaklarını ele alan yoldaşlarınız imdadınıza geliyorlar. Onları inkılâp türküleriyle karşılayınız ve kucaklaşınız, aranızdaki zalim ağaları elbirliğiyle parçalayınız ve birbirinize dayanarak, içeriden dışarıdan kemirilmekte olan bütün şarklı kardeşlerinize koşunuz ve kurtarınız."

19 Temmuz 1920 tarihli Yeni Dünya'nın beşinci sayısının büyük kısmı, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi ve TKT Parti Mektebi'nin açılışı ile ilgilidir.[136] "İkinci Kongre" başlığı ile Mustafa Suphi'nin kaleme aldığı bir makalede, Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nin Doğu Alemi için büyük önem taşıdığından bahsedilmektedir.[137] Bu sayıda yer alan slogan ise şöyledir:

"Ey şarkın ve garbın işçi ve rençberleri! 17 Temmuz'da Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi Kırmızı Petrograd'da açıldı. Üçüncü Enternasyonal bütün dünya inkılâpçı işçilerinin kuvvet ve hayat merkezidir. Ona iltihak ediniz ve zalim emperyalizm dünyasına bağırınız ki, Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!"

Yeni Dünya'nın altıncı sayısında da Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi ile ilgili yazılara fazlaca yer ayrılmıştır. Gazetenin birinci sayfasını, İran, Ermenistan ve Türkiye Halklarını, Bakû'da yapılması kararlaştırılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne davet eden "Üçüncü Enternasyonal'in İran, Ermenistan ve Türkiye'nin mazlum ahalisine beyannâmesi" tamamen kaplamıştır. Yine bu kongre için TKTMK tarafından "Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetnâme" başlıklı bir bildiriye gazetede yer verilmiştir.[138]

[134] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11-12.
[135] *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.
[136] *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.
[137] MUSTAFA SUPHİ, "İkinci Kongre", *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.
[138] *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.

"Anadolu Ahvali" başlığıyla çıkan bir yazıda da, Anadolu'daki Mustafa Kemal Ordularının Marmara kıyılarına dayandığı haber verilerek, Türkiye'de artık şehirlerde şurâlar teşkil olunduğu, köylerden birçoğu iştirak ve tasarrufat usulüyle idare edildiği ve komünist fırkasının gün geçtikçe daha kuvvetlendiği belirtilerek, Türkiye'nin yavaş yavaş komünizm yolunda ilerlediği hissi uyandırılmaya çalışılıyordu.[139]

Yeni Dünya Gazetesi'nin yedinci sayısı 26 Temmuz 1920 Pazartesi günü çıkmıştır. Baş tarafta yer alan "Şimalde yanan inkılâp ateşi kök saldı. Alevleri etrafı aydınlatıyor. Bu alevler Üçüncü Enternasyonal'e iştirak eden vekillerin memleketlerini de bütün kızıllığıyla saracak ve bütün dünyanın kara kuvvetlerini yakıp kavuracaktır." sloganından hemen sonra, Mustafa Suphi'nin "Emperyalist İngiltere ve Sosyalist Rusya" adlı makalesi bulunmaktadır.[140]

Mustafa Suphi, bu makalesinde İngiltere ile Sovyet Rusya arasında bir süredir yapılmakta olan müzakerelere kılıf uydurmaya çaba göstermektedir. Kendilerini ve bütün Doğu Alemini İngiltere'ye karşı isyana teşvik eden ve mücadeleye çağıran Sovyet Rusya'nın, İngiltere ile müzakerelerde bulunmasını "bir adım geri atarak hız kazanmak" şeklinde değerlendirerek,[141] kendi kendini kandırmaktadır.

Ayrıca bu sayıda Ahmet Cevat'ın da "Hükümet Nedir?" başlıklı uzunca bir makalesi vardır.[142]

Yeni Dünya'nın bütün bu sayılarından anlaşılacağı üzere, gazetede Türkiye ve Türk Halkına yönelik propaganda türünden yazılar oldukça fazladır. Zaten gazetenin çıkarılış amacı Türkiye Halkına komünizm propagandası yapmak ve onları Rus İnkılâbı'na yakınlaştırmaktır.

Bakû'da, Türkiye Komünist Teşkilatlarının bütün masraflarının Azerbaycan Komünist Partisi Merkezî Komitesi tarafından karşılandığı düşünülürse, Yeni Dünya Gazetesi'nin mali kaynağının da, yine aynı kuruluş olduğu açıkça görülebilir. Ancak AKPMK, bu yardım ve teşvikleri yaparken bu gazetenin yayınlarını da kontrol altında tuttuğu ve gerektiğinde çıkan yazılardan dolayı TKT'nın dikkatini çektiği anlaşılmaktadır. Şöyleki, AKP Merkezi Komitesi 26 Eylül 1920'de, TKP Merkezi Bürosu'na Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan bazı yazılar hakkında ihtar edici mahiyette aşağıdaki yazıyı göndermiştir:[143]

139 *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.
140 *Yeni Dünya*, 26 Temmuz 1920.
141 MUSTAFA SUPHİ, "Emperyalist İngiltere ve Sosyalist Rusya", *Yeni Dünya*, 26 Temmuz 1920.
142 *Yeni Dünya*, 26 Temmuz 1920.
143 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.30.

"Türkiye Komünist Partisi Bürosu'na

26 Eylül 1920 No.5451.

"Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi Yeni Dünya Gazetesi'ni nüfuzdan düşüren malumatların gazeteye dahil olması sebebiyle Yeni Dünya Komünist Gazetesi'nin redaksiya üyeleri hakkında etraflıca malumat verilmesini istemektedir.

AKP Merkezi Komite Sekreteri"

Bu yazıya Mustafa Suphi, 5 Ekim 1920 tarihinde cevap vermiştir:[144]

"Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne

5 Ekim 1920 No.3271.

"Sizin 26 Eylül 1920 tarihli mektubunuza cevap olarak TKP, Yeni Dünya Gazetesi'nde şu anda görev yapan emektaşların listesini size gönderiyor.Şu anda Mustafa Suphi, Ahmet Cevat (Komünist), Feyzullah Mirza Mahzun (Partisiz) gazetede görev yapmaktadırlar. Halit Sait (Komünist), Ahmet Hamit (Partisiz) gazeteden ayrılmıştırlar.

"Gazete emektaşlarının tamamen Merkezi Komite'nin rehberliği altında çalıştığını, Yeni Dünya Gazetesi'nin çıkmış bütün numaralarının bulunduğunu ve bunlarda gazetenin itibarını düşüren herhangi birşey bulunmadığını Merkezi Komite size bildirir.

Mustafa Suphi"

AKP Merkezi Komitesi'nin yukarıdaki ihtar mektubunun Yeni Dünya'da çıkan hangi yazılardan dolayı gönderildiğini tesbit etmek oldukça güçtür. Ancak Komünist liderlerin, Bakû'da yapılan kongrelerden sonra Mustafa Suphi'ye karşı davranışlarında eski sıcaklığın bulunmadığı hissedilmektedir.

Yeni Dünya Gazetesi gibi, Mustafa Suphi'nin şahsiyeti ile bütünleşmiş bir gazetenin, Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra çıkarılmaması da oldukça ilginçtir.[145] Eğer Mustafa Suphi'ye çok büyük değer veriliyordu ise, onun adı ile bütünleşen Yeni Dünya Gazetesi neden yayın hayatına devam ettirilmemiştir? Bu durumu TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında imzalanan Dostluk Antlaşması'na ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti ile TBMM Hükümeti'nin kurduğu iyi ilişkilere bağlamak hatalı olmasa da, eksik bir açıklama olacağı kanısındayız.

[144] *Azerb.Cum. SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.31.

[145] Yeni Dünya Gazetesi'nin son sayısı Mustafa Suphi'nin ölümünden yaklaşık 20 gün sonra çıkarılmıştır. Ancak bu tarihte henüz Mustafa Suphi'nin öldürüldüğü Bakû'da bilinmemekteydi.

b) TKT Parti Mektebi'nin Açılması

Türkiye Komünist Teşkilâtı Bakû'da, teşkilâtını genişletmeye başlamıştı. Üye sayısı da gün geçtikçe artmaktaydı. Ancak teşkilâta sempatizan olarak kazandırılanların ve Bakû'da bulunan çoğusu askeri esirlerinden olan Türkiye vatandaşlarının komünizm hakkında bilgileri son derece mahduttu. Bunun için teşkilât elemanlarını daha bilinçlendirmek ve yeni kazanılacak üyeleri de komünizm ruhunda yetiştirmek amacıyla bir parti okulu açılması gereği düşünülmüştü. Mustafa Suphi, bu mektebin açılış gayesini şöyle dile getiriyordu:[146]

"Bu mektepten maksat, amele ve asker arasında içtimâi inkılâbın esasatına vakıf yoldaşlar yetiştirmektir."

İşte bu amaçla Türkiye Komünist Teşkilâtı Bakû Komitesi tarafından, 17 Temmuz 1920'de, Muhtarov'un evinde TKT Parti Mektebi açılmıştır.[147] 17 Temmuz günü büyük bir törenle açılan[148] TKT Parti Mektebi, 18 Temmuz'dan itibaren teşkilât talim kurulunun düzenlediği proğram gereğince derslere başlamıştır.[149]

Bu kurslara katılan kursiyerler, diğer işlerinden kurs müddetince izinli sayılacakları gibi, bu süre içindeki maaşları ve diğer bütün masrafları TKT Bakû Komitesi'nce karşılanacaktı. Kursları bitirenler Bakû teşkilâtına dahil edilerek onlara çeşitli görevler verilecekti.[150]

Altı haftalık kurslar şeklinde düzenlenen proğrama göre, kursiyerler günde 6 saat olmak üzere toplam 114 saat (36 iş günü) ders göreceklerdir. Bu okulda okutulacak dersler aşağıdaki şekilde tesbit edilmiştir:[151]

"1- Sosyalizm ve Enternasyonalizm tarihi, Sosyalizmin muhtelif suretlerle tayin ve tarifi: Erken Sosyalizm, Ütopyacı Sosyalizm, Hükümet Sosyalizmi, Sosyalizmin gayesi, 1864 Birinci Beynelmilel Ameleler İttifakı, Fransa-Prusya Muharebesi,

[146] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.

[147] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.20; *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920. Mustafa Suphi'nin TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu raporda, Parti Okulu'nun açılış tarihi 17 Haziran 1920 olarak belirtilmiştir. (*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.) Ancak bu tarihin tutanaklara yanlışlıkla 17 Haziran olarak geçirildiği anlaşılmaktadır. Parti Okulu'nun açılışı 17 Haziran değil, 17 Temmuz'dur. Açılış için 17 Temmuz tarihi özellikle seçilmiştir. Çünkü aynı gün Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi Petrograd'da açılacaktı. Böylece hem bu kongrenin açılışı tebcil edilmek ve hemde Parti Okulu'nun açılış gününe özel bir anlam kazandırılmak istenmiştir. (*Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.)

[148] Açılışa AKPMK, Azerbaycan İnkılâp Komitesi, XI.Kızıl Ordu temsilcileri de davet edilmiş (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.20.) ve 200 den fazla kişi hazır bulunmuştur. (*Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.)

[149] *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.

[150] *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

[151] *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

Birinci Beynelmilelin İntihâsı, 1889 İkinci Beynelmilliyet, 1914 yılı Muharebesi, Bern Konferansı, Fransa, Rusya Menşevizmi, Müstakil Amele Fırkası, İngiltere bir tarafta, Rusya Bolşevizmi diğer tarafta, İkinci Beynelmilel'in ölümü (Brest-Litovsk, Versay), Teşrin-i evvel İnkılâbı, 1919 Üçüncü Beynelmilel.

"2- Garpte İnkılâp Hareketinin Tarihi: Husûsî toprak mülkiyetinin zuhuru, Feodalizm, Feodal istihsalatının usulü, Üçüncü ünvan asalet, 18 asırlık irfan-ı mefkûre, 1848 Fransa'da Kapitalizm İnkılâbı, 1871 Paris Kommünası, 1918 Almanya ve Avusturya-Macaristan İnkılâbı, Ahval-i Hazıra.

"3- Esnaf Harekâtı: Amele ittifakları, Kurûn-ı vusta çıraklar teşkilatı, İngiltere'de ünvanların sıfat-ı tarihiyesi, Staçka, Almanya'da amele hareketleri, İnkılâb-i Sendikalizm, Fransa'da yeni amele hareketleri, Mesâî Birjası, Umumî mesâî konfedarasyonu, Fransız sendikalizminin nazariyat ve ameliyatı, Parlamen Sosyalizminin tenkidi, amele ittifakı proletaryanın yegâne sınıfı teşkilâtı, proletarya mübarezesinin metodu, Sendikalizm üzerinde tetkikat.

"4- Rusya Sosyalist Federalist Amele Şûrâ Cumhuriyeti'nin Kanun-ı Esasiyesi: Şûrâ hâkimiyeti, proletarya diktatörlüğünün kurulması, amele iştirâkiyûn fırkası organlarıyla şûrâ müesseseleri arasındaki münasebet, Yoldaş Tro.

"5- Türkiye'de İnkılâp Hareketi'nin Tarihi: 1908 senesine kadar Türkiye Konstitüsyonalizmi, Siyasi Fırkalar, İttihat ve Terakki'nin rolü, Bu fırkaya tenkit, Hal-ı hazırdaki Mustafa Kemal'in Müdafaa-i Milliye hareketi, Bolşevik propagandası, gizli faaliyet, Türkiye'de Bolşevik hareketi hakkında münazara, Kapitülasyonlar, Şark Meselesi, Türkiye'de toprak meselesi, Türkiye'de şehir ve köy, ünvanlar ve sınıflar, Türkiye'de maarif-medeniyet işleri mektep ve onun dünya mikyası.

"6- Kooperasyonlar ve İstihlâk Cemiyetleri: Kooperatörlerin iktisadî tabiyetleri ve onların tasnifleri, hür kooperasyon, himayevi ve cebri kooperasyon, istihlak cemiyeti, itibari kooperatörler, köy tasarrufat kooperasyonları, kooperasyonlar ve siyasi fırkalar, kooperasyonların hal-i hazır vaziyet ve temayülleri.

"7- Rusya'da İnkılâp Hareketinin Tarihi: Rusya tarihinde Novogarod sefahatı, Moskova'da Moskova grandük ve çarının hâkimiyet teşkilâtı hakkında zıddiyetler, köylünün toprak üzerinde kuvvetlenmesi, Kazak hürriyeti, köylünün bir mülkdardan diğer bir mülkdara geçmesi, Rus halk kahramanları, İdâre-i mutlakanın inkişafı, İkinci Katerina zamanında asilzâdegâne ihsan, Boğaçev isyanı, Krepostniçestva'nın (en büyük halk tasarrufu) sukutu ve sebepleri, Dekabiristler, Petroşevler, halkçılık, Rusya'daki siyasi fırkalar, 1905 inkılâbı, Rusya Konstitüsyonalizmi, 1914 Avrupa Muharebesi, Şubat İnkılâbı, Rusya İnkılâbının daimi bir halde duran safhası, Teşrin-i evvel inkılâbı, Üçüncü Beynelmilel.

"8- Kırmızı Ordu Teşkilâtı: Çar Ordusu'nda kışla inzibatı, Korniloflar, Kırmızı Ordu teşkilâtının birinci safha-i tarihiyesi ve onun inkişafı, ikinci safha-i tarihiye-1908 sene-, Yoldaş Troçki'nin tezisleri, Kırmızı Ordu'nun kuruluşu ve onun hayat-i dahiliyede teşkilâtı, terbiye ve siyasi murakabe, Milisya sistemine geçişe dair münazara.

"9- Fırkada Tebligat ve Teşkilât Faaliyeti: Tebligat usûl ve rabıtaları, müsahabeler, mitingler, muhazaralar, musîki, teğenni, tiyatro, kıraat ve bunların ne suretle tanzim ve tertîbi, fırka hücrelerinin teşkil ve onların fırka dahilinde faâliyeti, fırka hücresi âzâlarının içtimâî meseleleri, Rayon içtimâları, fırka talimatnâmesi, fırka inzibatının ehemmiyeti ve şûrâ hakimiyeti derece-i metanetiyle amele komünist fırkası derece-i metanetinin yekdiğeriyle münasebeti.

"10- İktisadiyat ve Tarih-i Medeniyetle Münasebeti: Halk tasarrufatı, ilmî iktisat dersi almak itibarıyla nedir? Merkantilizm (Ticari menfaatpereslik), Fizyokrat Klasik Mektebi, Adam Simit, Rikardo'nun tasarrufatta sosyal nazariyesi, Sosyalizm ve sermayedar tasarrufatının tenkidi, Karl Marks'ın "Kapitali", Engels taksim-i mesâî, makineler, istirkâb, inhisar, iktisadiyatda tevhid sistemi, istihsalat, mübadelat, tevzîat, sermayedar tasarrufatı.

"11- Medeniyet Tarihi Umumiyesi: İbtidaî insanlar tagaddi, telebbüs, mesken, cemiyet, aile, mülkiyet-i hususiye, hükümet ve mahkeme, medeniyet-i ruhaniye, dil, kitabet, hesap, mezhep ve esatir, taş, tunç, demir asr-ı hazır medeniyeti, sosyal-ahlakî fikirlerin inkişafı, sosyalist medeniyeti münazaraları.

"12- İştirâkiyûn Fırkasının Programı: Bunlardan başka Yoldaş Buharin'in kitabına göre coğrafya, coğrafya-yı umumiyenin asılları, inkılâp tiyatrosu, Türkiye ve şarkın fizikî ve siyasî coğrafyası, tarih, kadim, vusta, yeni ve asr-ı hazıra, Osmanlı saltanatının tarihi, Garp medeniyetinin tarihi, Türkiye ve şarka dair tarihi münazaralar gibi dersler okul ders proğramında bulunmaktadır."

Türkiye Komünist Teşkilâtı Parti Mektebi ilk kurs devresinde 50 talebe ile tedrisata devam etmiş ve 4 Eylül'de sona eren bu ilk devrede 43 kişi kursu başarıyla tamamlayarak komünist şahadetnâme almıştır.[152]

Bu okulun Türkiye Komünist Fırkası'nın kurulmasından sonra komünist gençler yetiştirmek için kurslara devam edip etmediği hakkında elimizde belge bulunmamaktadır.

c) Maarif ve Medeniyet Şubesi Çalışmaları

TKT'nın Teşkilât ve Tebligat Şubesi'ne bağlı olarak kurulan Maarif ve Medeniyet Şubesi'nin Müdürü Abdurrahman Mesudi'dir. Şubenin görevi, Tiyatro grubu oluşturmak, teşkilât üyelerini yetiştirmek için okullar açmak, halk musikisi

[152] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.31.

tertip etmek ve haftada iki veya üç defa siyasî ve ilmî konferanslar vermek şeklinde özetlenebilir.[153]

AKPMK'si tarafından TKT'na konferanslarda kullanmak amacı ile tahsis edilen Bakû'daki Muhtarov'un evinde haftada iki defa olmak üzere ilmî ve siyasî konferanslar verilmiştir. Teşkilât üyelerinin katılmasının mecburi olduğu bu konferanslara isteyen herkes iştirak edebilirdi.[154] 16 Haziran tarihine kadar dört konferans verilmiştir.[155]

Birinci Konferans; "Komünist Proğramı" hakkında Salih Zeki, İsmail Hakkı ve Mehmet Emin tarafından,

İkinci Konferans; "İçtimâî İnkılâp Hareketi" hakkında Abdülkadir, Yakup ve Mustafa Suphi tarafından,

Üçüncü Konferans; "Şuralar Hükümeti ve Kızıl Asker Teşkilâtı" hakkında İsmail Hakkı, Abdurrahim ve Mehmet Emin tarafından,

Dördüncü Konferans ise; "Komünizmin Tarihi ve Esasları" hakkında Ahmet Cevat (Emre) tarafından verilmiştir.

Propagandaların yalnız, halkın anlayabileceği sade bir Türkçe ile yapılabileceğini çok iyi kavrayan TKT,[156] Türk diline önem vermiş, çıkardığı Yeni Dünya Gazetesi'nde mümkün olduğu kadar sade bir Türkçe kullanırken, Maârif ve Medeniyet Şubesi tarafından 1 Temmuz 1920'de "Türk Dili" hakkında ilmî bir münakaşa tertip edilmiştir. Bu toplantıda "Harflerimizin fennî olarak düzeltilmesi, imlâmızın ıslahı, dilimizin sadeleştirilmesi" konularında Dr.Reşit tarafından konferans verilmiştir.[157]

d) Telîf ve Tercüme Komisyonu

TKT Matbuat ve Tebligat Şubesi'ne bağlı olarak "Telif ve Tercüme Komisyonu" oluşturulmuştur.[158] Bu komisyonun görevi, gerekli komünist materyallerini Türkçe'ye çevirerek yayımlamaktı. Bu komisyonun TKT Birinci Kongresi'ne kadar yaptığı çalışmalar hakkında Mustafa Suphi şu bilgileri vermektedir:[159]

[153] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
[154] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[155] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
[156] Mustafa Suphi tarafından AKPMK'ne 27 Haziran 1920'de yazılan raporda şöyle denmektedir: "Şartlar kesinlikle Türkler arasında propaganda ve diğer inkılâbî işlerin yalnız Türk dilinde yapılabileceğini talep etmektedir." (Azerb.Cum.SPİHA, F.1, Op.1, D.98, L.9.).
[157] *Yeni Dünya*, 28 Haziran 1920.
[158] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.30. Küçük Talat (Muşkara) TKT'nın Telif ve Tercüme Komisyonu'nu kendisinin yönettiğini, 8 Eylül 1920'de Cemal Paşa'ya gönderdiği mektupta belirtmektedir. (*Tanin*, 22 Şubat 1947, Tefrika No.135).
[159] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.30.

"Kanûn-ı Esasî, Komünist Fırkası Proğramı, Lenin'in Terceme-i Hali, Lenin'in Burjuvazya Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü hakkındaki Tezleri, Komünist Proğramının Şerhi, Komünist Beyannâmesi (Manifest), Sây ve Sermaye, Bolşevizm Nedir? Şûrâ Hükümeti Nedir ve Nasıl Teşkil Edilir? Kırmızı Ordu Kıtaatı, Fırka Hücreleri Talimatnâmesi, Çocuk Dostu, Mektebe Kadar Terbiye Müesseseleri, Talimatnâme ve Proğramları namıyla on iki adet kitap tercüme edilmiştir. Lenin'in Terceme-i Hali, Şuralar Hükümeti Nedir? Komünist (Bolşevik) Proğramı, Burjuvazya Demokrasisi ve Proletarya Diktatörlüğü namındaki kitaplar tabedilmiş ve diğerleri tabedilmek üzeredir.

"Bunlardan başka Komünizmin Elifbası, Hükümet ve İnkılâp, Altına İbadet, Büyük Başlangıç, Enternasyonal Tarihi, Mahkeme ve Sosyalizm, Kanûn-ı Esâsî kitapları da kısmen tercüme edilerek yakında ikmal edilecektir."

5. TKT'nın Askerî Faaliyetleri

Önceki konularda, Ekim İhtilâli'nden sonra Rusya'da bulunan Türk esirlerinden bir kısmının Kızıl Ordu'nun Enternasyonal kuvvetleri arasında yer aldığı hakkında bilgi verilmiş ve Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın daha 1918'de, Kazan'da, Türk Kızıl Bölüğü teşkili için yaptığı çalışmalar anlatılmıştı.TKT, Bakû'ya gelip bir taraftan teşkilâtını yerleştirirken, diğer taraftan da Bakû'da bulunan Türk askeri esirlerinden bir "Türk Kızıl Alayı" oluşturmak için çalışmalara girişecektir.

Aslında 1918'de kurulan Türk Kızıl Bölüğü ile Bakû'da kurulacak Türk Kızıl Alayı, kuruluş amacı açısından birbirinden farklılık göstermektedir. 1918'de Rus Sovyet devrimine katılmak ve onun düşmanlarına karşı mücadele etmek esas iken, şimdi Bakû'da oluşturulmaya çalışılan Türk Kızıl Alayı'nın gayesi Türkiye ile ilgiliydi. Şöyleki bu kuvvet hem Türkiye'yi işgal eden emperyalist ve kapitalistlere karşı kullanılabilir, hem de Türkiye'ye Sovyet rejimi yerleştirmekte önemli rol oynayabilirdi. Mustafa Suphi, Taşkent'e geldiğinde, bir taraftan buradaki Türk askeri esirlerinden Türk Kızıl Asker Kıtası teşkil etmek faaliyetlerinde bulunurken,[160] diğer taraftan da Bakû'ya propaganda ve teşkilât işleri ile meşgul olmak üzere gönderdiği Abid Alimov, Bakû'da bulunan Türk askeri esirlerinden bir "Komünist Kıta-yı Askeriyesi" oluşturmak için çalışmalarda bulunmuştu.[161]

[160] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11; *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.25-26. Zeki Velidi Togan'ın "Velidov" imzasıyla Lenin'e çektiği telgrafta; Türkistan'da Frunze'ye bağlı olarak Mustafa Suphi tarafından Türk askeri esirleri arasından "Türk Kızıl Kıtası" kurulduğu belirtilmektedir. (BAŞLAMIŞ-SABOLEV, "Belgelerle Osmanlı Rus İlişkileri", *Milliyet*, 16 Haziran 1993.)

[161] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.33. 3 Haziran 1920'de Süleyman Nuri'nin Şuşa'dan 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir'e gönderdiği mektuptan anlaşıldığına göre, 1920 Mayıs ayı başlarında Bakû'daki Türklerden oluşacak bir süvari müfrezesinin kurulması kararlaştırılmıştır. Bu müfrezenin bütün levazımatını 11.Kızıl Ordu verecek ve Anadolu ile irtibat ve alakayı temin eylemekte kullanılacaktır. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.No.114/34, F.87.)

Türkiye Komünist Teşkilâtı, Azerbaycan'ın sovyetleştirilmesinden sonra, 27 Mayıs 1920'de, Bakû'ya gelerek, Bakû teşkilâtını oluşturmuş ve Abid Alimov tarafından kurulmaya çalışılan askeri kıtayı da kendi idaresine alarak, TKT Kızıl Asker Kıtası'nı, TKT'nın Askeri Şubesi'ne bağlı olarak meydana getirmiştir.[162] TKT Merkezi Bürosu, Askeri Şube Müdürlüğü'ne ve Kıtayı Askeriye Müdürlüğü'ne Abid Alimov'u getirirken,[163] Kızıl Asker Kıtaatı Siyasi Komiserliği'ne de Süleyman Sami'yi seçmiştir.[164]

12 Haziran 1920 tarihinde Merkezi Büro'ya, TKT Bakû Komitesi tarafından sunulan raporda, bu tarihe kadar Kızıl Asker Kıtaatı'na 250'den fazla asker toplandığı bildirilmiştir.[165] Mustafa Suphi'nin belirttiğine göre, "Her teşekkül eden askerî kıtanın bir kumandanlığa merbutiyeti lüzumuna nazaran, bu kıtanın da Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanlığı'na merbutiyeti" sağlanmıştır.[166] Yani TKT Kızıl Asker Kıtaatı Rus Onbirinci Kızıl Ordusu'na bağlı olarak, onun emrinde faaliyette bulunacaktı.

Bu arada, askerin eğitimi için bir mektep açılmış ve askerin siyasi terbiyesiyle Süleyman Sami'nin ilgilenmesi kararlaştırılmıştır.[167] Bu mektepte Türk askeri esirlerine "Kızıl İnkılâp Terbiyesi" verilerek,[168] Türk askerindeki eski "Cihangir Ordu Zihniyeti"nin bozulmasına çalışılmıştır.[169] Askerî talimin de öğretildiği bu mektepten başka, asker arasında fırka grubu (Yaçka) teşkil edilmiş ve kıraathane, kitaphane ve tiyatro ihdas olunmuştur.[170]

Osmanlı Ordusu'nun eğitimini almış ve sonra Birinci Dünya Savaşı'nda Ruslara esir düşerek, şimdiye kadar büyük zorluklar içerisinde yaşamış bu askeri esirlerin ne şekilde eğitilerek, onlarda komünist bilinci meydana getirilmeye çalışıldığını daha iyi kavramak için, askeri kıtanın kumandanı olan Abid Alimov'un Yeni Dünya Gazetesi'nde yer alan ve karşılıklı soru cevap şeklinde düzenlenmiş mülakatını vermekte yarar vardır. 26 Temmuz 1920 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan bu mülakat aşağıdadır:[171]

"- Kıtaya inkılâp ruhunu muvafık surette yerleştirmek için ne gibi terbiye usûlü kullanıyorsunuz?

162 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
163 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
164 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5
165 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
166 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.33.
167 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
168 *Yeni Dünya* (Bakû), 28 Haziran 1920.
169 *Yeni Dünya* (Bakû), 26 Temmuz 1920.
170 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
171 *Yeni Dünya* (Bakû), 26 Temmuz 1920.

"(Alimov)- İlk evvel askerin içindeki saltanat taraftarı zabitlerin zihniyetini tamamen değiştirmek, askerin emperyalist ruhundaki terbiyesi yerine, içtimâî inkılâp esaslarını kurmak lazımdı. Bu yolda uğraştık.

"Birinci olarak şimdiye kadar emr ü kati sayılan müstebid zabitlerin, paşa ve beylerin aleyhinde propaganda yapmak ve askere hissiyat-ı insaniyenin ne olduğunu ve insanların her hakta müsavi olduklarını anlattık. Neticede yumrukla, kırbaçla yürütülmüş olan inzibatın mahv olunduğunu ve inkılâp ruhuyla yeni bir intizamın teessüs ettiğini gördük. İşte böylece asker, inkılâbın birinci devrini geçirdi. Hatta şunu diyebilirim ki; Halil Paşa Moskova'dan geldikten sonra bazı Türkiye Komünist Teşkilâtı'yla münasebetini işiten askerler bir içtimâda bize birkaç sual sordular. "Siz Paşalarla elbirliğiyle çalışacak mısınız? Bizi yine Paşaların ellerine vererek kul yaşamamızı devam ettirecek misiniz? Onbeş senedir muharebelerde bu paşaların beylerin menfaatleri için kan döktüğümüzü anladık. Artık istemiyoruz. Eğer Paşalar başımızda yine dururlarsa silahımızı bırakıp dağılacağız" dediler.

"Cevaben biz askere vaziyet-i hazıra ve beynelmilel İnkılâp için İngilizlerin yıkılması lazım olduğunu, zabitandan bazı paşaların da İngiliz düşmanı olduklarını anlattık. Sözümüz tesir etti.

-" Eski Türkiye Ordusu'nun bakayasında bir Kızıl İnkılâp Ordusu için lazım gelen istidadı buluyor musunuz?

"(Alimov)- Eski emperyalist ruhuyla terbiye olunan ordular, herhangi sınıftan toplamış olursa olsunlar kırmızı inkılâbın muhafız ve müdafii olamazlar. Binaenaleyh ilk evvel askerin yine asker tarafından terhisine başlanır. Bunun içinde askerin içerisinde komiteler vücuda getirilir. Ve evvel emirde yalnız dahili işlerin idaresi sonra zabitler ve umumiyetle siyasi vaziyet hakkında askere malumat verilir. Bu suretle eski Cihangir Ordunun zihniyeti bozulduktan sonra kendilerinin inkılâpçı istidâd görülecek kısımlarından Kırmızı Ordu teşkiline başlanır. Ve içtimâî inkılâba hidmet edecek ordular yetiştirilir.

-" Türk Ordusu eski terbiyeye göre fazla inzibatçı idi. Bu hal müretteb askeriyenin ilgası teşebbüsüne mani olmaz mı?

"(Alimov)- Türk Ordusu'nun eski inzibatı, yani zabitlerin askeri kul, uşak telakki etmesi askerin ruhunda nefret doğurmuştu. Asker için en evvel bu zabitandan, bu tazyik ve tezlil cenderesinden kurtulmak lâzımdı. Bunun için zabit ve askerin yekdiğerine olan vaziyeti askere anlatılırsa inkılâbın intişârına hidmet edilmiş oluyor.

"- İnkılâp terbiyesi verilen Türk askeri inzibat fikrini fazla kaybetmiyor mu?

"(Alimov)- Kızıl Ordu'nun içerisindeki inzibat ve intizam Kızıl Ordu'nun nasıl zihni bir inkılâba mazhar olduğuna muayyer tutulabilir. Eski inzibat lağv olunduktan bir ay sonra disiplin hakkında söz söylettirmeyen asker, bugün ruhu inkılâp ateşleri ile dolu olduğu halde bizzat askeri inzibatı hakiki manasıyla telakki ederek istiyor. Bu askerin umumi vaziyeti pek güzel anlamağa başladığını gösteriyor. Asker diyor ki, biz emperyalistlerin tanzim kerdesi olan ordularla muharebe edeceğiz. Bunların eski inzibatına karşı bizde şiddetli ve inkılâpçı bir inzibatı kendimiz anlayarak ve isteyerek, göstereceğiz. Öylece ilerleyeceğiz. Şüphesiz ki eski inzibat ile bu inzibat arasında dağlar kadar fark vardır.

-" Kıtada eski zabitler var mıdır? Ve bu zabitler yeni ceryana uyabiliyorlar mı?

" (Alimov)- Kıtayı askeriyede eski zabitlerde vardır. Fakat bunlar askerin coşmuş inkılâpçı ruhu karşısında zabitlik vaziyetinde duramadılar. Askerin bu yeni ruhunu iyi hissettiler. Ve onlarla yoldaşçasına münasebete başladılar. Esasen bunlar küçük rütbelerde zabitler olduklarından eskiden de askere daima yakın bulunmuşlardı. Şimdi ise bu zabitler, eskisi gibi mutlakiyetle iş görecek mevkiler işgal etmediklerinden ve esas itibarıyla fukara çocukları olduklarından sınıfî ceryanlar onların arasında da intişar etmektedir. Binaenaleyh Anadolu rençberleri içinden yetişerek halk için yaşamak ve ölmek isteyen zabitan-ı anasırdan faydalanmakta inkılâptan sonra birinci plana koyulacak derecede mühim bir meseledir."

Bu sırada Türkiye'de gelişen olayları dikkate alan TKT'nın, askeri çalışmalara daha çok önem verdiğini ve Türk Kızıl Asker Kıtası'ndaki asker sayısını artırmak için tedbirler aldığı görülmektedir. Önce Türkistan'daki Kızıl Ordu Komutanı Frunze'ye emrinde bulunan Türk Kızıl Asker Gruplarını Bakû'ya göndermesi için rica ile müracaat edilmiştir.[172] Bundan başka Kafkasya'nın her yerine, Karadeniz sahillerine ve Orta Rusya'ya elemanlar gönderilerek buralarda bulunan Türk askeri esirlerinden ve geçici olarak bu yerlerde yaşayan diğer Türklerden kızıl asker gruplarının en kısa zamanda Bakû'ya getirilmesine çaba gösterilmiştir.[173] Ayrıca Azerbaycan dahilinde bulunan Türkiyelilerin seferberliği ilân ettirilmiş ve "Türkiye Kızıl Birinci Nişancı Alayı" adıyla bir alay teşkil edilmiştir. Kısa süre içerisinde bu alayın asker sayısı 700'e çıkarılmıştır.[174] Daha sonraları bu sayının bini aştığına dair bilgiler vardır.[175]

TKT, Rusya'nın çeşitli bölgelerinde bulunan genelde Türk askeri esirlerinden meydana getirilmiş, Türk Kızıl Asker Gruplarına ulaşmaya ve onları Bakû'ya getirmeye çalışırken, Rusya'nın çeşitli bölgelerine dağılmış bu grupların da TKT ile irti-

[172] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.
[173] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11.
[174] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.33.
[175] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40-4; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.811.

bata girmek için girişimlerde bulundukları anlaşılmaktadır. Nitekim bu amaçla. Paltratski Şehri'nde bulunan kızıl kıtanın askeri komiseri Ömer Lütfü TKT'na şu mektubu göndermiştir:[176]

"Bakû Türk Komünist (İştirâkiyûn) Fırkası'na

"Muhterem Yoldaşlar!

"Çok zamanlardan beri şark mazlumlarının kurtuluşu için takip ettiğiniz aziz idealimize bugün nail olmak üzereyiz. Müjdeler olsun ki, o büyük bayramın arifesini yaşıyoruz. Paltratski Şehri'nde teşkil ettiğimiz Türk İştirâkiyûn Kıta-yı Askeriyesi'ne, Sibirya'daki Türk üserası kafile kafile iltihak etmekte ve kıtamız büyümektedir. Müfrezemiz piyade, süvari, topçu kısımlarına ayrılmıştır. Askeri teşkilâtımız Türkiye teşkilâtı esasına mebni, talim ve terbiye Türkçe'dir. Bizimle tesis-i münasebete son derece ehemmiyet vermenizi rica ile hürmetlerimizi takdim eyleriz. Sevgili arkadaşlar.

Hususi Beynelmilel Livanın Nişancı
Alayı Harbi Komiseri Ömer Lütfü"

TKT Askeri Şubesi, AKPMK ve Kızıl Ordu ile ilişkilere ayrı bir önem vermiştir. AKP Merkezi Komitesi'nin isteği ile Süleyman Nuri başkanlığında askeri işler için, teşkilâtın askeri şubesinden on kadar tecrübeli eleman AKPMK emrine gönderilmiştir.[177] Türkiye İnkılâpçı Cephesi'nden Bakû'ya gelen temsilcilerle, Kızıl Ordu ve parti elamanlarının ve hatta Sovyet Azerbaycan ve Rusya ile Türkiye arasında irtibat ve ilişkileri sağlamak için TKT Merkezi Bürosu'na bağlı olarak "Askeri İnkılâp Komitesi" kurulmuştur. Bu komite AKPMK'den seçilmiş iki üye ile birlikte Süleyman Nuri, Abid Alimov, Cemal Önder, Mustafa Maksut ve Bagirov'dan meydana getirilmiştir.[178]

Türkiye Komünist Teşkilâtı Kızıl Asker Kıtası Askerleri, 2 Temmuz 1920'de, Abid Alimov başkanlığında bir toplantı yapmış ve bu toplantıda aşağıdaki kararı alarak ilân etmiştir:[179]

"Bütün Dünya'da başlayan amele inkılâbında, sermayedarları, emperyalistleri ölüme mahkûm ederken ilk saflarda mübarezeye hazırız. Bu gibi vakitlerde askerlerin kıtayı bırakıp gitmeleri bütün dünya fukara-yı kâsibesine hainliktir. Düşmanı mağlup etmek için asker arasında şiddetli rabıta ve tanzimat bizim birinci vazifemizdir.

[176] *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.
[177] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.15.
[178] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[179] *Yeni Dünya*, 12 Temmuz 1920.

"Yemin ediyoruz ki, dünyada hiçbir sermayedar emperyalist kalmayıncaya kadar elimizdeki silahımızı ve mukaddes kırmızı sancağımızı bırakmayacağız. Ve bununla İngiltere ve diğer müstebidlerin ayakları altında inleyen biçare mazlum Türkiye ile İran'ı ve bütün şark memleketlerini azadedip fukara-yı kasibe ve köylü hakimiyetine yardım etmiş olacağız.

"Yaşasın bütün Cihan İnkılâbı! Yaşasın Kızıl Ordu Tanzimatı! Yaşasın Türkiye'de amele, fukara ve köylü hakimiyeti!

Türkiye İştirâkiyûn Kıtası Kumandanı Vekili
Fahri"

Türk Kızıl Alayı'nın propaganda amacıyla kullanıldığı da anlaşılmaktadır. Şöyleki, Bakû Kongresi sonrasında yapılan büyük şenliklere Türk Kızıl Alayı da katılmış ve Türk bayrağıyla bir resmi geçit yapmışlardır.[180] Her halde bu durum, Türkiye'nin emperyalistlere karşı verdiği savaşta, Sovyetlerin onları desteklediğini göstermek ve böylece sadece kongreye katılan Türk delegelerine değil, aynı zamanda diğer Müslüman delegelere de Sovyet Rusya'nın onların dostu olduğu imajını vermek gayesine matuftu.

Türkiye Komünist Teşkilâtı (10 Eylül'den sonra Fırka), Kızıl Asker Kıtası'ndaki askerlere gerekli siyasî ve askerî eğitimi verdikten sonra, onları bir an önce Türkiye'ye göndermeyi tasarlıyordu. TKTMB daha 1920 yılı Haziran ayında, oluşturulacak kıtanın Türkiye'ye gönderilmesini düşünmüş ve çalışmalarını bu doğrultuda sürdürmüştür. 25 Haziran 1920'de TKTMB'nun AKPMK'ne gönderdiği raporda, "Türkiye Kızıl Askerlerini Türkiye'ye göndermek zamanı geldiği" belirtilerek, bu amaç etrafında tedbirler görüldüğü ve yeterli miktarda savaşçı güç birikmesi halinde teşkilâtlandırılarak, Anadolu'ya gönderilecekleri bildirilmekteydi.[181] Bunun başarılabilmesi için bir hareket üssüne ihtiyaç olduğu hissedilmiş ve bu üs için en uygun yerin Nahçivan olduğu görülerek, Nahçivan'a önceden TKT elemanları gönderilerek bu yönde çalışmalar yapılmıştır.[182] Mustafa Suphi, TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada Kızıl Asker Kıtaatı'nın Türkiye'ye gönderilmesi hakkında şu bilgileri vermektedir:[183]

"Birinci Alayın mevcudu az müddette tezayüt ile yediyüze karib bir hale geldiği ve seferberlik muvaffakiyetle devam ettiği sıralarda, Moskova'daki Anadolu elçiliğinin vekili olan İbrahim Tali Bey'in Onbirinci Ordu Kumandanı ve Merkezi Hey'et

[180] *Doğu Halklarının Birinci Kongresi Filmi.* (Üçüncü Enternasyonal, Eylül 1920'de, Bakû'da yapılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ni ve sonrası yapılan törenleri filme çektirmiştir. Sessiz ve şimdiye kadar oldukça iyi muhafaza edildiği görülen bu film, Doğu Halklarının Birinci Kongresi hakkında en önemli kaynaktır.)
[181] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[182] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[183] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.34.

ile mülakatında "Türkiye'nin adama ihtiyacı yoktur, ancak esliha ve cephaneye ihtiyaç vardır" yolunda vaki olan ifadesi üzerine ordu kumandanlığı tarafından seferberliğin durdurulması hususundaki istifsara tarafımızdan cevab-ı muvafakat verilerek seferberlik durdurulmuştur. Böylece onbeş yirmi bin kişilik müsellah bir kuvvetin müstevlilere karşı gönderilmesinden, maahazâ Anadolu kıyamcılarıyla arada bir suitefehhüm vücuda getirmemek maksadıyla sarf-ı nazar olunmuş ve mühim bir fırsat elden kaçırılmıştır. Şimdiki halde mevcudu bine yaklaşan alayın iki haftaya kadar Anadolu'ya sevki hazırlıklarıyla uğraşılmaktadır."

Gerçekten Mustafa Suphi, Azerbaycan'daki Türkler arasında seferberlik ilân ettirerek, Türk Kızıl Alayı'nın asker sayısının artırılması için çalışmıştır. Ancak TBMM Hükümeti'nin Moskova'daki temsilcisi İbrahim Tali Bakû'ya gelipte, Azerbaycan'da Türkler arasında seferberlik yaptırıldığını görünce derhal Kızıl Ordu Kumandanlığı ve Eliava nezdinde girişimlerde bulunarak, seferberliği lağvettirmiştir. 1 Ekim 1920'de, Moskova'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifrede, İbrahim Tali konu ile ilgili şu bilgileri vermektedir:[184]

"Maksad-ı mahsusla Azerbaycan'da Türklere seferberlik yaptırıldığını gördüm. Türk Komünist Fırkası'nın buna salahiyattar olmadığını anlatarak seferberliği lağvettirdim. Bunda muğberr olan parti güya Türkiye'ye insanca muavenete lüzum yoktur, demişim gibi işâatta bulunduğunu gördüm. Bunu şifahen ve tahriren red ettim."

Bununla birlikte sayısı 800'ü bulan Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmesine İbrahim Tali Bey'inde muvafakat verdiği anlaşılmaktadır.[185]

Mustafa Suphi, Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmesi hakkında Kâzım Karabekir Paşa'ya 19 Eylül 1920 tarihli bir mektup gönderir. Mektupta şöyle demektedir:[186]

"Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıtayı askeriye teşkil edilip, silah ve cephane ve her türlü levazımatla teçhiz edilmiştir. Bu kıtayı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir Ordusu emrine verilecektir."

[184] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.61-1.

[185] İbrahim Tali, Mustafa Suphi ile Bakû'da üç kez görüşmüştür. Bu görüşmeler esnasında Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmesi konusunun da ele alındığı ve bu konuda aynı fikire gelindiği anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda belirttiğimiz 1 Ekim 1920 tarihli şifre de, İbrahim Tali "Eliava, 11.Kızıl Ordu Kumandanlığı ve Azerbaycan Hükümeti nezdinde girişimlerde bulunduğunu ve mevcudu 800'ü aşan Türk esirlerinin ikişer tüfenk ve beşyüz fişenkle teçhiz edilerek Türkiye'ye gönderilmesi için teşebbüslerde bulunduğunu ve kabul edildiğini, belirtmektedir.(*ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.61-1.)

[186] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.27.

Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gönderilmeden evvel, 8 Ekim 1920 Cuma günü karargâh ve mitralyöz süvari bölükleri ile bir resmi geçit düzenleyerek, Bakû'da bütün şehri müzika eşliğinde dolaşmıştır.[187] Türkiye Komünist Fırkası İstihbarat Şubesi tarafından Türkiye'ye gönderilen bir raporda bu merasim esnasında Bakû halkı Türk Kızıl Askerlerini her yerde alkışlamış ve bu alay Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiyesi ve Siyasi Komiserliği tarafından teftiş edilmiştir. Sonra ise Kızıl Ordu Klübü'nde bir toplantı yapılmış ve burada Kızıl Ordu adına Taçkov ve TKF adına Mustafa Suphi tarafından nutuklar söylenmiş ve Ethem Nejat tarafından okunan kararnâme bütün asker tarafından kabul edilmiştir.

Bu kararnâme özet olarak şöyledir:[188]

"Rusya'da, Sovyet Hükümeti ve Kızıl Ordu Rusya'yı nasıl düşmanlar ve Avrupa Kapitalistleri elinden kurtardı ise, bizde Türkiye'ye gittiğimiz zaman Türkiye proletaryası, işçilerini ve çiftçisini memleketimize musallat olan Yunanlılar ve Taşnaklar elinden kurtaracağız. Kırmızı Rusya ile Türkiye arasındaki kardeşliği daha ileri götürerek silahımız, hayatımız ve bütün varlığımız ile bütün dünya emperyalistlerine ve eksplatasyoncularına karşı harp edeceğiz."

Alınan bu karar TKF İstihbarat Şubesi tarafından Türkiye'ye bildirilirken, bu karardan bir hafta sonra Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gitmek üzere yola çıkarılacaktır. Birinci Türk Kızıl Nişancı Alayı, Kızıl Ordu'nun yardımlarıyla teçhiz edilerek, 14 Ekim 1920'de, Bakû'dan Zengezur'a hareket eder. Buradan Nahçivan'a geçilerek Türkiye'ye gitmeleri plânlanmıştı. Ancak bu Alay'ın Zengezur'da Taşnak Ermeni Ordusu tarafından önü kesilmiş ve burada Ermenilerle yapılan müsademede 60 ölü ve yaralı ile fazla zayiat vererek geri dönmek zorunda kalmıştır.[189]

[187] *ATASE,* A.6/2865, Kl.851, D.13/54, F.95.
[188] *ATASE,* A.6/2865, Kl.851, D.13/54, F.95.
[189] Bakû'da TBMM Temsilcisi'nin refakatine memur edilen Yüzbaşı Ömer Lütfü Bey, 24 Kasım 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği raporda şöyle yazmaktadır:

"Rusya'nın muhtelif mahallerinden gelen üseramızdan Bakû'daki Türk Komünist Fırkası Birinci Kızıl Nişancı Alayı namıyla bir alay teşkil ederek, tesli ve teçhiz ettikten sonra Teşrin-i evvelin ondördünde Bakû'dan Zengezur'a hareket etmişlerdir. Bu alay Zengezur'da harbe girerek altmış kadar telef ve yaralı ile fazlaca zayiat vermiş ve mevcudu üçyüze tenzil etmiştir." (*ATASE,* A.1/4283, Kl.614, D.203/108, F.15-1,15-2.

Sovyet yazarlar, TKP'nin bu girişimi, Türkiye'deki Milli Mücadele'ye yardım etmek gayesiyle yaptığını belirtmektedirler. Sofiyev şöyle yazmaktadır:

"Türkiye'de milli azatlık hareketine emeli yardım göstermek için Türkiye Komünistleri lâzımi tedbirler gördüler. Mesela, Türkiye Komünistleri Rusya arazisinde olan Türk harbi esirlerinden 800 kişilik bir nişancı alay teşkil edip, onu Türkiye'ye gönderdiler. Lakin Ermenistan arazisinde (Görüs'ta) Taşnak Ordusu Alay'ın önünü keserek, onun Türkiye arazisine geçmesine imkân vermemiştir." (M.M.SOFİYEV, "Milli Azadlık Harekâtı Yıllarında Emperyalizm Aleyhine Türkiye Komünist Partiyasının Faaliyeti (1918-1923)", *Yakın ve Orta Şark Ülkelerinde Sınıfi ve İnkılâbî Proses (İlmi Eserlerin Mevzu Mecmuası),* Bakû, 1989, s.13.) Ayrıca bkz. (*15'ler Hatırası,* Türkiye Komünist Partisi'nin canavarca öldürülen önderi Mustafa Suphi ve arkadaşlarına ithaf, Moskova, 1936, s.64-65.)

Görüldüğü gibi, daha TKF Merkezi Heyeti Türkiye'ye gelmeden önce,[190] onun tarafından teşkil olunan Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gönderilmiş, ancak Ermeni Ordusu'nun yolu kesmesi üzerine büyük zayiat vererek, Bakû'ya geri dönmeğe mecbur olmuştur. Bu sırada gerek Ermenilerle savaşta verilen zayiat ve gerekse başka sebeplerden dolayı Türk Kızıl Alayı'nın asker sayısı 350'ye inmiştir.[191] Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, bu alay Mart 1921'de Türkiye'ye getirilecektir.

TKT, Askeri Şubesi bünyesinde bir de "Esirler Şubesi" oluşturmuştur. Rusya'nın çeşitli bölgelerinden Türkiye'ye gitmek üzere Bakû'ya gelen Türk harp esirleri ile ilgilenen bu şube, bir yandan bunları TKT Kızıl Alayı'na dahil etmek için çalışmalar yaparken, diğer yandan askerlik yapamayacak durumda bulunanlar arasında Bolşevik propagandası yaparak, Türkiye'ye göndermiştir. Mustafa Suphi TKT'nın Birinci Kongresi'ne sunduğu layihada bu şubeden şöyle bahsetmektedir:[192]

"Harbi şube yanında bir de "Esirler Şubesi" açılmış ve Rusya'nın muhtelif yerlerinden gelen esirlerden askerliğe giremeyenler arasında teşvikat işlerine germi verilerek, bir taraftan da iaşeleri temin edilmiş ve şimdiye kadar Bakû'ya gelen 1099 esirden 349 kişilik iki kafile Türkiye'ye gönderilmiştir."

Rusya'nın çeşitli bölgerinden perişan bir halde Bakû'ya gelen Türk harp esirlerinin, burada sığınabileceği, müracaat edebileceği TBMM Hükümeti'nin bir temsilciliği bulunmuyordu. Bu nedenle Bakû'da toplanan esirlerin kaderi tamamen TKT'nın elinde idi ve TKT, onların Türk Kızıl Kıtaatı'na katılmasını arzu ediyordu.[193] Bu kıtaya dahil olmak istemeyenlere ise türlü zorluklar çıkarılıyordu. Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Bakû Kongresi'ne katılmak üzere Bakû'ya gönderilen Binbaşı Arif Bey, dönüşte verdiği raporda,[194] Bakû'ya gelen esirlerin kızıl kı-

[190] Aslında TKF Merkezi Heyeti de, kongreden hemen sonra Türkiye'ye gitmek istiyordu. Fakat daha sonra açıklayacağımız bazı sebeplerden dolayı bu hareket ertelenmiştir.

[191] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.126/11-1, F.115.

[192] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.34

[193] Halil Paşa ,13 Ağustos 1920'de, Şark Cephesi Kumandanlığına gönderdiği şifrede şöyle yazmaktadır:

"Rusya'nın muhtelif nukatından Bakû'ya gelecek Türk esir efradının kâffesinin Türk Bolşevik Kıtası'na idhallerini riyâsetinde Mustafa Suphi Yoldaş bulunan Bakû'daki Türk Komünist Fırkası talep ve arzu etmiştir. Buna karşı atideki teklifte bulundum.

1- Malûlin behemahal Türkiye'ye gönderilecektir.

2- Gelecek Üseradan Bolşevik olmak arzu edenler ve Azerbaycan veya Rusya'da kalmak isteyenler Bakû'daki Bolşevik kıtasına dahil olurlar. Fakat istemeyenler behemahal Türkiye'ye sevkolunacaktır. Buna rıza göstermiş oldular. Şu kadar varki, komünist fırkası siyasi bir fırka olduğundan bittabi muayyen ve malûm olan kendi proğramı dahilinde bulunmalarını tercih edecektir. Diğerleri büyük bir müşkilât içinde kalacaklardır. Bakû'da bu işleri Hükümeti Osmaniye'nin bir mümessili resmisi sıfatı ile idare edecek ne bir hey'eti askeriye ve ne de sefaret veya maslahatgüzar veyahut da mümessili askeri ve siyasî mevcuttur." (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.293-294.)

[194] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40; *Cumhurbaşkanlığı Arşivi*, A.III-7-b, D.20, F.21-8.

taya tazyik ve tehditler ile dahil edildiklerini, bunun esirlere bir hakaret olduğunu ve bunların komünistlik fikriyle terbiye ettirildiklerini belirterek, şöyle diyordu:

"Şarkın en mühim bir merkezi olan Bakû'da şimdiye kadar Türk bir mümessil-i siyasinin bulunmaması, firar vesair bir suretle oraya giden her şahsın Türkiye nam ve hesabına çalışması şayan-ı dikkat ahvalden olmakla beraber, Bakû'ya toplanmakta olan esir zabit ve efradın sefalet ve perişaniyetlerine ve bi-n-netice arzuları hilafına Kızıl kıtaya dahil olmağa mecbur bırakılmıştır. Binaenaleyh kızıl kıtaya dahil olmayan üsera gıdasız ve taşlar üzerinde ölüme ve sefalete mahkûmdur."

D- GENCE OLAYLARI VE TKT

Kızıl Ordu'nun Azerbaycan'ı işgali üzerine ilk isyan Gence'de başlamıştır. Bolşevikler tarafından anti inkılâpçı güçler olarak adlandırılan Azerbaycan Milli Ordusu'nun Gence Alayı, 26 Mayıs 1920 tarihinde, Gence'de, Bolşevik Ordusu'na karşı isyan başlatmıştır. İsyan bir hafta kadar devam etmiş ve Bolşevik Rus Ordusu'na büyük kayıplar verdirilmiştir. Bolşeviklerin ek kuvvet göndermesi ve Gence'de bulunan Ermenilerin ayaklanarak Azerbaycan isyancı gruplarını arkadan vurmaları neticesinde Gence Şehri Bolşevik kuvvetlere teslim olmak zorunda kalmıştır. Şehre giren Bolşevik Ordusu çoğu kadın ve çocuk olmak üzere binlerce kişiyi katletmiştir.[195]

Gence'den başka Terter, Akdam, Şuşa, Karabağ, Lenkeran, Kuba, Şeki ve Zakatala'da da Bolşeviklere karşı isyan başlatılmıştır. Bu isyanlarda Gence isyanı gibi çok kanlı şekilde bastırılmıştır. Gence ve Karabağ'da çıkan, Bolşeviklere karşı isyan hareketine Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın da faal olarak katıldığı belirtilmektedir.[196]

Bolşevikler bir tarafta isyan hareketlerini çok kanlı bir şekilde bastırırken, diğer taraftan bölge halkı arasında propaganda faaliyetlerine girişmişlerdir. TKT'nın de bu faaliyetlerde rol aldığı anlaşılmaktadır. TKT Merkezi Bürosu tarafından RKP Merkezi Komitesi'ne yazılan bir raporda, "TKT Merkezi Bürosu, Başkan Mustafa Suphi'nin şahsında, Gence olaylarını incelemek ve bu bölgede bulunan Müslüman ahaliyi barışçı Sovyet tarzı yaşama çağırmak üzere yapılan çalışmalara, faal olarak iştirak etmiştir" denmektedir.[197]

[195] Tiflis'te çıkan Yeni Dünya Gazetesi, Gence'de Bolşevik kuvvetlerin onbinden fazla Müslüman katlettiğini ve Bolşevik askerler tarafından bin beşyüzden fazla Müslüman kadının tecavüze uğradığını yazmaktadır. (*Yeni Dünya* (Tiflis), 18 Haziran 1920.) Ayrıca bakınız. Nesiman YAKUBLU, *Mehmed Emin Resulzâde*, Bakû, 1991, s.158-159; MİRZA-BALA, *Milli Azerbaycan Hareketi*, s.214.)

[196] K.Karabekir'in yazdığına göre, "Nuri Paşa Azerbaycan'da Akdam mevkiinde 9 Haziran'da Bolşeviklerle muharebe etmiş, Gence ve Karabağ'da ahali ayaklanmaları olmuş ve ahali mükemmel bir satır yemişler, Nuri Paşa'da mağlup olarak Aras boyunda Hudafrin'e çekilmiş." (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.771.)

[197] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.

Ayrıca aynı raporda belirtildiğine göre, Mustafa Kemal Paşa'ya bir mektup yazılarak, Kanlı Gence olaylarına Enver Paşa'nın kardeşi Nuri Paşa'nın katıldığının hatırlarda olduğu ve bu maceraperestlerin gelecekteki anti inkılâpçı hareketlerinin ilişkileri felce uğratılabileceği bildirilmiştir.[198]

Mustafa Suphi Gence'de yaptığı incelemelerde, Gence Olayları esnasında, özellikle Bolşevik Ordusu içerisinde yer alan Ermeni askerlerin Müslüman ahaliye karşı cinayet ve tecavüzlerde bulunduğunu tespit ederek, bunu bir raporla bildirmiş ve bu rapor üzerine Görus ve Nahçivan istikâmetinde hareket eden 11.Kızıl Ordu'nun 32.Fırkası'nda bulunan Ermeni askerler bu fırkadan çıkarılarak, Ermeni askerilerinden sadece Ermeni mıntıkalarında yararlanılmak üzere ayrı bir kıta teşkil edilmiştir.[199]

[198] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.1, Op.1, D.98, L.12. Mustafa Kemal Paşa'ya böyle bir mektup geldiğine dair bir belge elimizde olmamasına rağmen, Gence ve Karabağ'da meydana gelen bu olaylardan sonra Anadolu'nun bu durum karşısındaki tavrı oldukça ilginçtir.

Nuri Paşa ve birçok Türk Subayı'nın Bolşeviklere karşı hareketinin Anadolu'da büyük heyecan yarattığı anlaşılmakta ve bu hareketin Bolşeviklerde Türkiye'ye karşı şüphe uyandıracağı telaşı içine düşüldüğü görülmektedir. Kâzım Karabekir Paşa, Kurmay Başkanı Albay Kâzım Bey'e (Nuri Paşa'nın Eniştesi) şu emri verir; "Derhal Nuri Paşa'ya yaz, eğer elinde kuvvetlerle bana gelir ve yaptığı cinayetleri idrak ederse kurtulur. Aksi halde vatan aleyhinde düşmanlarımızla hareket ediyor cürmiyle suçlanmaktan kendini kimse kurtaramaz" (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz,* s.772.)

Bir taraftan Nuri Paşa'ya mektup yazarak, kendisine gelmesini isteyen K.Karabekir, diğer taraftan 24.6.1920'de Bakû'da bulunan Halil Paşa'ya çektiği şifre telgrafta şunları yazar:

"... Bugün her işten ve her teşebbüsten evvel milletimize şarkta Bolşevik ve Müslüman yolunu açmalıdır. Para, silâh ve cephane ihtiyacımız malumunuzdur. Anavatana serian bir yol açmadan Irak ve Hint seferleri bizden ziyade başkalarının nef'ine olur. Ne yapıp yaparak aramızdaki manianın kırılması ve bize şark yolunun açılmasını temin ediniz. Bu mania maateessüf en esaslı olarak yine kendi asker ve zabitlerimizin, başta Nuri Paşa olduğu halde Karabağ'da Bolşeviklere karşı muharebe etmeleri ile vücut bulmuştur. Bütün mesâî ve arzularımız hilafına olan bu hadisat-ı müessifeden dolayı Bolşevikler nezdinde hakkımızda şüphe ve tereddüt hasıl olmamasını temin ve kendileriyle birgün evvel birleşmemiz için her yerde bizi düşünmenizi, nüfuz ve kuvvetinizi istimal buyurmanızı milletimizin mevcudiyet ve bekası namına istirham ederim. Paşam."(KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz,* s.774-775.)

Kâzım Karabekir Paşa, 3 Temmuz 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta, Bolşeviklere karşı Gence ve Karabağ'daki olaylara katılan Nuri Paşa ve birçok Türk subayı hakkında ne yolda muamele tasavvur buyurduğunu soruyor ve bu durumun "Bolşevik Ordusu'yla ittisalimize mani olduğu, Bolşevik Ordusu'nu müşkil duruma düşürdüğünü ve Bolşeviklerde Türk Subaylarına karşı bir itimadsızlık hissi uyandırılmasına sebep olduğunu belirterek, bu olaylara katılan Bahaeddin'in tutuklanarak divan-ı harbe verilmesini ve Nuri Paşa'nın da Erzurum'a getirilerek nezaret altında bulundurulmasını uygun gördüğünü kaydetmiştir.(*ATASE,* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.3-1.)

Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın yukarıdaki yazısına şu cevabı 5 Temmuz'da vermiştir:

"Şark Cephesi Kumandanlığı'na

"Bolşevikler aleyhine isyan çıkararak vaziyetinizi işkâl etmiş olan Bahaeddin ve Nuri Paşa hakkında iş'ar-ı âlileri vechile tevkif ve nezaret tatbiki muvafıktır.

BMM Reisi
Mustafa Kemal"

(*ATASE,* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.3-1.)

[199] Bu bilgi Bakû'dan Nahçivan'a gönderilen beş kişilik Türkiye Komünist Teşkilâtı Heyeti'nden 18 Temmuz 1920'de, Şahtahtı'da alınmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, 19 Temmuz 1920'de bu durumu Erkân-ı Harbiye-i Umumi Riyâseti'ne şifre ile bildirmiştir. (*ATASE,* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.14,14-1.)

E- ÜÇÜNCÜ ENTERNASYONAL'İN İKİNCİ KONGRESİ VE TKT

Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi 19 Temmuz 1920 tarihinde, Petrograd'da açıldı. Kongre daha sonra 23 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında Moskova'da devam etti.[200] 37 ülkeden 67 örgüt, 217 delegenin katıldığı kongrede Komintern'e üye olacak partilerin kabul etmesi gereken ve Lenin tarafından kaleme alınan "21 Şart" olarak bilinen kararlar kabul edilmiştir.[201] Bundan başka kongrede 17 maddelik temel ilkeler belirlenmiştir. Bu, Dünya Komünist Partisi'nin içtüzüğüdür. Statünün birinci maddesine göre, Komintern, yani ulusların işçi birliği, tek bir amaç peşinde koşacak, çeşitli ülke proletarlarının ortak eylemlerini örgütleyecek, komünist toplumun ilk aşaması olan sınıfları yok edecek, sosyalizmi uygulamak için kapitalizmi yıkacak ve proletarya diktatörlüğü ve uluslararası bir Sovyet Cumhuriyeti kuracaktı.[202]

Bu kongrede Türkiye'yi ve TKT'nı yakından ilgilendiren konu, sömürgeler ve geri kalmış ülkelerle ilgili Lenin'in tezleri idi. Kongrece kabul edilen bu tezlerde Türkiye'yi yakından ilgilendiren husus şu idi:

Sömürge ve geri kalmış ülkelerdeki Demokratik Burjuva kurtuluş hareketleri bütün komünist partileri tarafından desteklenecek, ancak geri kalmış ülkelerdeki Demokratik-Burjuva kurtuluş hareketini, bir komünistlik hareketi olarak nitelendirme teşebbüslerine karşı mücadele edilecektir.[203]

Lenin'in "Devrimin Merkezi Batıdan Doğuya kaymaktadır"[204] sözü bu kongrenin ve bundan sonraki Doğu Halkları Birinci Kongresi'nin dayanak temeli olacaktır.

Mustafa Suphi, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi münasebetiyle Yeni Dünya Gazetesi'nde "İkinci Kongre" başlığıyla bir makale yazmış ve bu makalede Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nden Türk Komünistleri olarak beklentilerini şu şekilde dile getirmiştir:[205]

200 *Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923*, Moskova, 1957, s.448.

201 *Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923*, s.448. Bu kararlar Komintern'e dahil partilerin özerklik ve bağımsızlıklarını ortadan kaldırıyor ve bu partileri Moskova'nın robotu haline getiriyordu. ("Enternasyoneller-Kongreler", BTTD., S. 16, (Haziran 1986), s. 77.)

202 "Enternasyoneller-Kongreler", *BTTD*, S .16, (Haziran 1986), s.77.

203 Walfrang LEONHARD, *Bugünkü Sovyet İdeolojisi*, II, Çeviren: Cemil Ziya Şambey, İstanbul, 1980, s.95.

Lenin'in Sömürge ve Geri Kalmış Ülkelerle ilgili tezleri hakında bkz.(*Şark İli*, Sayı:1, (Bu sayı Şark Kurultayı'na mahsustur.), (19 Teşrin-i sânî 1336/Kasım 1920), Bakû, s.50-51.)

204 "Enternasyoneller-Kongreler", *BTTD*, S .16, (Haziran 1986), s.73.

205 MUSTAFA SUPHİ, "İkinci Kongre", *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

"Üçüncü Enternasyonal bir nice yıllık hayatı faaliyetinde Avrupa ve Amerika amele ve rençber inkılâp kuvvetlerini Sosyalist Rusya etrafında böylece toplamaya ve hali hazırda Avrupa'da, İnkılâbi olduğu kadar siyasi bir amil olarak meydana çıkmağa muvaffak oldu. Şimdi Üçüncü Enternasyonal karşısında duran mühim mesele, garp proletaryası gibi şarkın derin karanlıklarında mazlum ve fukara halklarından yükselecek büyük bir yumruk hazırlamağa muvaffak olmalıdır. Birinci Kongre'den beri enternasyonalin aile efradından sayılan Türkiye, İran ve Rusya içindeki Türk-Tatar komünist teşkilâtlarının ikinci yıl içinde bugün faaliyet ve kuvvetlerini birleştirerek bu maksadı temin etmeleri tarihin kendilerine yüklediği bir vazifedir."

Bu arada Lenin'in "Şarkta inkılâp, Şark Komünistlerinin bilavasıta kendi işleri olmalıdır" sözünü hatırlatan Mustafa Suphi, "Şarkta inkılâp hareketlerinin nabzından anlayacak, yine şarklıdır"[206] diyerek, bu görevin kendilerine verilmesi gereğini vurgulamaya çalışmıştır.

Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne Türkiye Komünist Teşkilâtı iki elemanını göndererek iştirak etmiş[207] ve ayrıca Bakû'da Kongre'nin açılışı şerefine bir toplantı düzenlemiştir. Enternasyonal Marşı ile açılan 200'den fazla kişinin katıldığı bu toplantı da, kongrenin açılış günü tebcil edilmiş ve Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi Başkanlığına, "İnsanlık aleminin zulümden kurtulması yolundaki mücâhedâtında muvaffak olmaları temennisini ve bu hususta son nefese kadar fedakârlıkta bulunacakları hakkındaki azimlerini bildirmeye karar vermişlerdir."[208]

Kominternin İkinci Kongresi'ne Türkiye Komünist Teşkilâtı adına katılan delegelerden birisi İsmail Hakkı'dır. Diğerinin ise bu kongrede Türkiye'yi temsilen Komintern İcra Komitesi'ne seçilen, Baltık Bölgesi'nden Yahudi bir Leton Komünisti olan, Lazar Shatskin olması muhtemeldir.[209] TKT adına kongreye katılan İsmail Hakkı, kongrede aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[210]

"Yoldaş Lenin'in tezleri, özellikle İslamizmle ilgili bölümü daha yakından bakılmayı gerektirir. Türkler Suriye ve Irak'ı ele geçirdikleri, İslâmın kutsal yerlerinin yolu ellerine geçtiği andan itibaren, Türk hükümdarları Doğu'nun Afrika'nın ve

206 MUSTAFA SUPHİ, "İkinci Kongre", *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

207 Mustafa Suphi RKPM Komitesi'ne yazdığı bir raporda, Komintern İkinci Kongresi'ne Teşkilâtlarının iki delege gönderdiğini belirtmiş, ancak onların isimlerini anmamıştır. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11-12.)

208 *Yeni Dünya*, 19 Temmuz 1920.

209 Letonyalı Komünist Lazar Shatskin Türkiye adına İcra Komitesi'ne seçilmiştir. ("Enternasyoneller-Kongreler", *BTTD*, S.16, (Haziran 1986), s.77). F.Tevetoğlu, TKT'nı temsil eden diğer kişinin Malatyalı Hüseyin Hüsnü olduğunu belirtmektedir. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.265.)

210 TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.269.

başka yerlerin Müslüman olan bütün halklarını birleştirmeye çalışmışlardır. Türk sultanları Pan-İslâmizmi yaymak için her türlü girişimde bulunmuşlar ve Doğu'nun ve Afrika'nın bütün Müslüman ülkelerini olduğu gibi, bütün ulusal grupları Türkiye'nin çevresinde birleştirmek istemişlerdir. Fakat 1908'de Genç Türk Devrimi'nin patlamasıyla, hükümet Genç Türklerin eline geçmiştir. Devlet gücünü ele geçiren genç burjuvazi, halkları kaynaştırmak için yeni yollar aramaya başlamıştır. Bu sırada Rusya'da çeşitli ulusal gruplar Çarlığın boyunduruğu altında inliyordu. Tatarlar, Türkistan ve Başkırdistan ulusları, Kafkas Türkleri ve daha birçok başkaları, işte Pan-Türkizm fikrinin bu zamanda ortaya atılmasının nedeni budur; bu, Pan-İslâmizm fikrine karşıttı. Pan-İslâmizm çeşitli diller konuşan çeşitli ulusal grupları birleştirememişti. Öte yandan, Genç Türklerin savunduğu Pan-Türkizm fikri, Kazan'dan Kafkas'a, Türkistan, Türkiye'nin tümü ve İran'ın bir kısmı dahil bütün Türk ulusal gruplarını, birleştirmeye çalıştı. Pan-Türkizm fikri bütün bu ulusal grupları birleştirmeye çalıştı. Fakat bütün bu hayaller kağıt üstünde kaldı. Rus devriminden sonra, Türkiye'nin Avrupa kapitalistleri tarafından bölüşülmesinden sonra, Türk halkı İngiliz ve Fransız kapitalistlerinin gerçek yüzünü görünce, bu andan itibaren Türkiye'de yeni bir hareket başlamaktadır, bir kurtuluş hareketi. Şimdi demokratik partilerin önderlik ettiği Anadolu Hükümeti, Türkiye'nin Antanta tarafından uğratıldığı hayasız sömürüye en iyi cevaptır. İstanbul'un işgali, bardağı taşıran son damla oldu ve harekete hız verdi. Bütün Antant düşmanı güçleri çevresinde toplayan emperyalizme karşı ötedenberi, oldum olası nefret duygularıyla dolup taşan Anadolu'daki devrimci hükümet, şimdi Avrupa Emperyalizmine karşı bir savaşıma girişmeye hazırlanmaktadır. Türkiye'nin emekçi kitleleri, bir daha Antant'ın baskısına boyun eğmeyeceklerdir. Emekçi Türkiye'nin en iyi dostu olan Rus Devrimi sayesinde Türk ulusu kısa zamanda tam özgürlüğe kavuşacak ve öteki ülkelerin işçi kitleleriyle birlikte dünya emperyalistlerine karşı güçlü bir savaşıma başlayacaktır."

III. BÖLÜM

DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ VE TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI

1920 yılı içerisinde, birisi Moskova'da diğer ikisi Bakû'da olmak üzere Türkiye'yi yakından ilgilendiren üç kongre yapılmıştır. Birincisi Moskova'da yapılan Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi, ikincisi Bakû'da yapılan Doğu Halklarının Birinci Kongresi, sonuncusu ise yine Bakû'da yapılan Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'dir.

Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın bu üç kongre ile de az veya çok ilişkisi vardır. Daha önce üzerinde durulan Moskova'daki Komintern'in İkinci Kongresi'ne iki üye ile katılan Türkiye Komünist Teşkilatı, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin hazırlık çalışmaları içerisinde faal olarak bulunmuştur. Diğer kongre ise zaten Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın kendi düzenlediği kongredir. Türkiye açısından bakıldığında, bu üç kongrede birbiriyle bağlantılı, aynı hedefe yönelen halkları oluşturmaktadırlar.

Konumuzu çok yakından ilgilendirdiği için, burada üzerinde önemle durulacak kongre, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'dir. Çünkü bu kongre ve daha sonra yapılan Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi, Sovyetlerin Türkiye ile ilgili siyasî yaklaşımlarının bir ürünüdür. Bir farkla ki, TKT Birinci Kongresi yalnız Türkiye ile ilgili iken, Doğu Halkları Kongresi genel bir kongre idi. Yani bütün Doğu halklarını kapsamakta idi. Ancak Türkiye açısından olaya bakıldığında, her iki kongrenin de Türkiye'ye Sovyet rejimini ve Sovyet hakimiyetini yakınlaştırmak için planlanmış kongreler olduğu açıklıkla görülecektir.

A- DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ (1-7 EYLÜL 1920)

Bolşevikler 1920 yazına doğru Rusya içerisinde duruma tamamen hakim olmaya başlamışlardı. Artık dış dünyaya da inkılâbı ihraç etme zamanı gelmişti. Bu nedenle Bolşevikler propaganda ve teşkilâtlanmalarını Batı ülkeleri ve Doğu ülkelerine yönlendirme çabasına girişeceklerdir.

Ancak Batı ve Doğu'nun yapısı birbirinden çok farklı idi. Dünya pazarlarına hakim ve sanayileşmiş olan Batı'da büyük bir işçi kadrosu vardı. Sosyalist Partiler Batı'nın her tarafında mevcuttu ve bunların mücadele, bilgi, nazariye ve örgütleri güçlü idi. Bu durumda, Sovyetlerin Batı'ya yönelişleri; bu partileri demokratik, evrimci ve pasif cephelerinden kopararak, ihtilâlci bir cephede birleştirmeye

çalışmak şeklinde olacaktı. Bunun için 1919'da Moskova'da Üçüncü Enternasyonal Merkezi kuruldu ve Batı'ya el atıldı.[1]

Doğu'da ise bunların hiçbiri mevcut değildi. Yani burada ne sanayi, ne proletarya, ne sendika, ne parti, ne örgüt, ne de sosyal bilinç vardı. Sovyetlerin güçlük çektiği taraf bu idi. Bu yüzden yeni yaklaşım ve politikalara ihtiyaç vardı. İşte bu yeni politikaları belirlemek için, Doğu Halklarının temsilcilerini bir araya getirerek ve onlara Sovyet Hükümeti'nin emperyalistlere karşı verilen savaşta yanlarında olacağını gösterecek, bir kongre düzenlemek isteği Moskova'da konuşulmaya başlamıştı.[2] Böyle bir girişimle Sovyet Hükümeti, bir yandan Batılı Devletlerin en zayıf oldukları, Doğu'dan gelecek tehditlerle onları korkutmaya çalışırken, öte yandan da İngiliz-Sovyet ticaret antlaşmasını en iyi şekilde gerçekleştirmeyi ve Doğu Dünyasını kendisine müttefik yapmayı plânlıyordu.[3] Sovyetler, artık yalnız Doğu halklarının Batı emperyalizmine karşı başkaldırma girişimlerini tebrikle yetinmekle kalmayıp, bu hareketleri bizzat teşvik etmek istiyorlardı.[4] Bunun ilk adımı da bir kongre düzenlemekle atılabilirdi.

Böyle bir kongre düzenlemekle Sovyetler neyi amaçlıyorlardı? A.F.Cebesoy "Moskova Hatıraları" adlı eserinde, Komintern'in, Doğu Halkları Kongresi'ni çağırmakla neleri amaçladıklarını şu şekilde özetlemektedir:[5]

1- Cepheden ve garp hudutlarından Avrupa'ya sirayet ettirilemeyen inkılâp hareketini Şarktan ve müstemlekelerden sokmak.

2- Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Enternasyonal'e mukabil köylü ve amele hukukunu tanıdığını cihana ilân etmek.

3- Şark Milletlerinin kendileriyle beraber olduğunu Avrupalılara göstermek.

4- Şark Milletlerini ihtilâle, kıyama davet veya mecbur etmek.

[1] Ş.S.AYDEMİR, *Makedonya'dan Orta Asya'ya Enver Paşa*, İstanbul, 1972, C.3, s.541.

[2] 18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi toplantısında, Radek, "Moskova mahfillerinde bir süredir Doğu Halklarının temsilcilerinin katılacağı bir kongrenin yapılmasının konuşulduğunu" belirtmektedir. (*Azerb.Cum. SPİHA*, F.495, Op:1, D.1, L.67) Zinoviyev Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde yaptığı konuşmada bu durumu doğrulamaktadır.(*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Bakû, 1-8 Sentiyabır (Eylül) 1920, (Stenoğrafiçeski otçetı), Petrograd, 1920, s.36). Kongre tutanaklarının yer aldığı bu eser 1920'de Petrograd'da Rusça olarak basılmıştır. 1921 yılında da yine Petrograd'da Fransızca'ya çevrilerek yayınlanmıştır. (*L'Internationale Communiste et la Liberation de l'Orient, Le Premier Cangres Des Peuples De L'Orient Bakov 1920*, Petrodrad, 1921.); Bakû Kongresi tutanakları Fransızca'sından ilk olarak 1975'te Türkçe'ye çevrilmiş ve 1990 yılında ikinci baskısı yapılmıştır. (*Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû, 1920*, Türkçesi: Ali Alev, İstanbul, 1990.) Ancak bu çeviride, Rusça aslı ile karşılaştırıldığında bazı küçük hatalar olduğu görülmektedir.

[3] Cosroe CHAQUERİ (Hüsrev Çakeri), *Bakû Kongresi*, Çeviri: Yuluğ Tekin Kurat, Ankara, 1984, s.1.

[4] Komintern İcra Komitesi toplantısında Radek bu durumu açıklıkla dile getirmiştir. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.)

[5] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.39-40.

5- Enver Paşa ve arkadaşlarının kendileriyle müşterek çalıştığını göstererek, İslâm milletleri arasında emniyet ve nüfuz kazanmak.

6- İnkılâpçı Türkiye'nin kendileriyle dost ve siyasetlerine zahir olduğunu İslâm âlemine göstermek suretiyle Türkiye'nin İslâm âlemi üzerindeki nüfuzundan faydalanarak Avrupalıların aleyhine ihtilâller çıkartılmasını teşvik, mazlum ve mağdurlara yardım maskesi altında islâm memleketlerine hulûl ve nüfuz etmek."

Sovyetler, bütün bu istek ve planlarına işlerlik kazandırmak için bir kongre düzenlemek ve burada Doğu politikalarını açıklamak gereğini düşündüler. İşte bu kongre 1-7 Eylül 1920 tarihlerinde Bakû'da yapılacak olan Doğu Halklarının Birinci Kongresi'dir.

Üçüncü Enternasyonal tarafından çağrılan Doğu Halkları Kongresi, aslında 19 Temmuz-7 Ağustos tarihleri arasında yapılan Kominternin İkinci Kongresi'ne bir ilavedir.[6]

1. Doğu Halkları Kongresi'nin Yapılması Ne Zaman Kararlaştırıldı?

Doğu Halklarının temsilcilerini bir araya getirecek bir kongrenin yapılmasının ne zaman ve nasıl kararlaştırıldığı konusuna açıklık getirmekte büyük yarar vardır. Şimdiye kadar bu konu ile ilgili verilen bilgiler iki noktada toplanmaktadır.

Birincisi genellikle A.F.Cebesoy'un "Moskova Hatıraları" adlı eserine dayanılarak ileri sürülen, "Doğu Halkları Kongresi'nin, Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nde kararlaştırıldığı"[7] şeklindeki bilgilerdir.[8] Diğeri ise Cosroe Chaqueri tarafından ileri sürülmüştür. Chaqueri, "Kongrenin, yapılması 29 Haziran 1920'de Halk Komiserleri Konseyi toplantısında kararlaştırılmıştır" demektedir.[9] Ancak Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivi'nde tarafımızdan yapılan araştırmalarda Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin Üçüncü Enternasyonalin İkinci Kongresi'nden[10] ve 29 Haziran 1920'de yapıldığı belirtilen Halk Komiserleri Konseyi toplantısından daha önce kararlaştırıldığı anlaşılmıştır.

Doğu Halkları Kongresi'ni toplama fikri, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi hazırlıklarının yapıldığı ve çeşitli yerlerden bu kongre için delegelerin Moskova'ya geldiği sıralarda ortaya atılmıştır.[11] Moskova siyasi platformlarında olgunlaşmaya başlayan bu fikir, ilk olarak Komünist Enternasyonalin İcra Komitesi'nin 18 Haziran 1920 tarihinde yapılan toplantısında[12] ele alınmış ve

[6] *Şark İli*, s.4.
[7] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.21.
[8] SAYILGAN, *Türkiye'de Sol Hareketler*, s.124; *Birinci Doğu Halkları Kurultayı, Bakû, 1920*, s.5.
[9] CHAQUERİ , *Bakû Kongresi*, s.2.
[10] *Sovyetskaya Rossiya i Kapitaliçeskiy Mir v 1917-1923*, s.448.
[11] Doğu Halklarının Kongresi esnasında Zinoviyev yaptığı konuşmada, bu durumu açıkça ifade etmiştir. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.36).
[12] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.67-71.

Bakû'da Doğu Halklarının temsilcilerini bir araya getirecek bir kongre yapılması kararlaştırılmıştır. Bu toplantıya ait tutanaklardan durumu tespit etmek mümkündür. Konunun daha iyi kavranabilmesi için bu toplantı tutanaklarından bilgiler vermek gereklidir.

Komintern İcra Komitesi'nin 18 Haziran tarihli toplantısında ilk sözü alan Karl Radek, Komintern Beynelmilel Kongresi'nden sonra, Yakın Doğu, Kafkas, Türkiye, Ermenistan ve İran'ın inkılâpçı teşkilâtlarından Bakû'da bir kongre toplanmasını teklif etmiş ve Moskova'da bulunan İngiliz, Fransız yoldaşların da bu kongreye katılmalarının çok olumlu olacağı, görüşünü ileri sürmüştür. Ona göre, Fransız ve İngiliz yoldaşların Ruslarla birlikte Doğu Halkları temsilcilerinin toplanacağı bir kongreye katılmalarının çok büyük önemi vardır ve böyle bir hareket onlar üzerinde büyük bir tesir bırakacaktır.[13]

"Dünya emperyalizmi ile isyancı Doğu kitleleri arasında başlayan mücadelede, yalnız telgrafla selam ve tebrik gönderen değil, aynı zamanda teşvikat merkezi olmalıyız" diyen Radek, şimdiki zamanda nasıl bir yol izleneceği konusunda, bir teklif ileri sürmeyeceklerini, bunu tespit etmenin kongrenin bir vazifesi olacağını vurgulayarak, hemen bir komisyon oluşturularak, kongre için hazırlıklara başlanmasını istemiştir.[14] Kongreyi Moskova'da değilde, Bakû'da toplamayı teklif etmelerinin sebebini de Radek şöyle açıklıyordu:[15]

"Biz kongre için Moskova'yı değil, Bakû'yu teklif ediyoruz. Çünkü Doğu temsilcilerinin Moskova'ya gelmesine nispeten, bizim Bakû'ya gitmemiz daha kolaydır. Ayrıca Bakû, Doğu'nun asıl merkezidir."

Radek'ten sonra söz alan Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Yardımcısı Karahan, Radek'in tekliflerini olumlu karşıladığını, bir an önce komisyonun oluşturularak, çalışmalara başlamasının gerektiğini belirterek, kurulacak komisyonun kongrenin zamanını, kongrenin kaîdelerini ve hangi ülkelerin davet edileceği gibi konularda çalışmalar yapmasını istemiştir.[16]

Tutanaklardan Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinoviyev'in biraz kararsız olduğu anlaşılmaktadır. Zinoyev, "bazı arkadaşların önce Lenin'in tezleri ile tanış olmak istediklerini ileri sürerek, bu konuda kesin bir karar çıkarılmasını talep etmediklerini" söyler.[17] Ancak Radek, tekliflerinde kararlıdır. Zinoviyev'den sonra tekrar söz alarak, bazı hususları açıklamak ihtiyacını duyar:[18]

[13] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.67.
[14] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.68.
[15] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
[16] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
[17] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.69.
[18] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.70-71.

"Doğu'daki bu ve diğer meselelerin formülleştirilmesinde mukavele olmaması mümkündür. Ancak esas hazırlansın. Eski Sosyal Demokratyada böyle işlerin esası vardır. Şöyleki, eski enternasyonal kongre çağırdığında, ne yapmak lâzım olduğunu biliyordu. Türkiye ve diğer meseleler üzerinde kararlar kabul ediliyordu. Hatta bu ülkelerin bağımsızlık uğrunda verdikleri mücadele hakkında önceden fikrini söylüyorlardı. Kurulacak komisyonun vazifesi prensip hazırlanması hakkında değildir. Prensipler daimidir. (Halkların Dünya emperyalizmi aleyhine mücadele yapması v.s.) Öyleki Serotti, Kvelç, Kaşen gibi adamlar, bizim İtalyan, İngiliz, Fransız emperyalistleri aleyhine Türkiye'de, İran'da ve Mezopotamya'daki emekçileri desteklememizden şüphe etmiyorlar. Onların bağımsızlık hukukunu, onların elde silah Avrupa kapitalistleri aleyhine mücadelesini tanımak birinci meseledir."

Komisyonun vazifesinin "hattı izah etmek değil, bilgi toplamak olacağını" vurgulayan Radek, kongrenin gündeliği hakkında, şimdiki zamanda ancak şunları söyleyebileceğini belirtir:[19]

"İlk olarak; Doğu Halklarının Avrupa Kapitalizmine karşı mücadelesi, ikinci olarak, bu halklara, birbirinizi öldürmeyin, kendi zulümkâr feodallerinizi, Avrupa kapitalistlerini öldürün" diyebiliriz. Kongrenin üzerinde durabileceği diğer bir konuda tarım meselesidir. Bütün doğu ülkelerinin temsilcilerine gelin bu mesele hakkında oturup konuşalım deriz. Bunun için hiçbir karar kabul etmek lazım değildir. Çünkü bizim ezilen halklara ilişkilerimizde küçükte olsa hiçbir fikir ayrılığı olabilmez."

Radek'in bu açıklamalarından sonra Başkan Zinoviyev ikna olmuş olacak ki, kongre hazırlıklarına hemen şimdiden başlanması gerektiğini belirterek, şunları söylemiştir:[20]

"Prensip olarak kongreyi çağırmayı kabul etmemizi teklif ediyorum. Bizim büroya Moskova'da bir müşavere çağırması için emir verelim. Moskova'da Doğu Halklarının çoğunun temsilcisi vardır. Bu meselelerle ilgili olarak, bizim büroyu İngiliz, Fransız, İtalyan temsilcileri ile Yoldaş Marhlevski ve Karahan'ı dahil etmekle genişletebiliriz. Bu komisyonun işi yürütebileceğini düşünüyorum. İtiraz yoktur. Demekki, kabul ediliyor."

Görüldüğü gibi Komintern İcra Komitesi'nin 18 Haziran 1920 tarihli toplantısında, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin Bakû'da yapılması kararlaştırılmış ve bir de komisyon oluşturulmuştur.

Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin Komintern İcra Komitesi tarafından kararlaştırıldığı, Komintern İcra Komitesi'nce sık sık vurgulanacaktır. 25 Ağustos

[19] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.
[20] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

1920 tarihinde, Komintern İcra Komitesi adına Zinoviyev, Stasova'ya çektiği telgrafta şöyle diyor:[21]

"Kongre Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılmıştır ve onu başka kimse açabilmez."

Yine kongreye çağrı bildirilerinde bu durum açıkça ifade edilirken,[22] 1 Ağustos 1920 tarihli Kommunist Gazetesi'de Kongre'den "Komintern İcra Komitesi tarafından çağrılan kongre" diye bahsetmektedir.[23]

Bütün belgeler bu durumu açıkça ortaya koyarken bir hususu gözden kaçırmamak gerekir. O da Sovyet Rusya'daki bütün kuruluşların olduğu gibi, Komintern İcra Komitesi'nin de Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi tarafından yönlendirilmesidir. Nitekim Zinoviyev, Stasova'ya gönderdiği 25 Ağustos 1920 tarihli telgrafta,[24] verdiği emirlerde, RKP Merkezi Komitesi ile razılaştığını belirtmek gereğini hissedecektir.

Komintern İcra Komitesi, Kongrenin yapılmasının kararlaştırılmasından sonra hemen çalışmalara başlayarak, kongre hazırlıklarını yapmak üzere bir Teşkilât Bürosu oluşturma çabasına girmiştir.

2. Doğu Halkları Kongresi Teşkilât Bürosu'nun Kuruluşu ve Kongre ile İlgili Aldığı Kararlar

Komintern İcra Komitesi, kongre hazırlıklarını yapmak üzere bir Teşkilât Bürosu kurulması için harekete geçerek, bu işle Stasova ve Ordjenikidze'yi görevlendirecektir. Bu konuda Komintern İcra Komitesi adına Karl Radek 6 Temmuz 1920 tarihinde, Stasova'ya aşağıdaki direktifleri verir:[25]

"Yoldaş Stasova'ya 6 Temmuz 1920
Moskova

"Komintern İcra Komitesi, sizi Yakın Doğu'nun işçi ve köylü teşkilâtlarının kogresinin teşkili için kendi vekili tayin ediyor. Komintern İcra Komitesi, Yoldaş Ordjenikidze ile birlikte Doğu teşkilâtlarının nüfuzlu temsilcilerinden (Türk, Ermeni, Gürcü, Tatar, İranlı) ibaret bir organ meydana getirmenizi sizden rica ediyor. Kurulacak bu organ Yakın Doğu'nun halk kitleleri ile irtibat kursun ki, kongreye, yalnız tanınmış komünist teşkilâtlarının temsilcilerini değil, Doğu'nun bütün teşkilâtlarını ve Antanta ve kendi istismarcıları aleyhine mücadele veren bü-

[21] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.
[22] *Kommunistçeskii İnternatsional*, 1920, No.12, s.2259.
[23] *Kommunist* (Bakû), 1 Ağustos 1920.
[24] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.
[25] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.64, Op.1, D.20, L.99.

tün tarafsız işçi ve köylü kitlelerinin temsilcilerinin iştirakini temin etsin. Bu maksat için aşağıdaki hususları rica ediyoruz:

1- Bütün Yakın Doğu dillerinde Komünist Enterasyonal'in Yakın Doğu'nun işçi ve köylülerine müracaatını neşredin ve kendi agentleriniz vasıtasıyla her tarafa yayın.

2- Buralarda (Yakın Doğu'da) milli komünist teşkilâtlarının neşir faaliyetlerini destekleyin. Bunlar kongrenin vazifelerinin izah edilmesine yardımcı olacaktır.

3- Yakın zamanda size göndereceğimiz broşürleri Yakın Doğu dillerinde neşredin.

"Biz size bu ülkeleri çok iyi bilen yoldaşlardan bir grup oluşturmanızı teklif ediyoruz ki, bu arkadaşlar Komünist Enternasyonal için aşağıdaki konularda bildiriler hazırlasın:

1- İran'ın ziraî durumu ve onun vergi ve idare sistemi.

2- Muharebe zamanı ve İngiliz-İran mukavelesi imzalandığı zamanda İran'daki partilerin mücadelesi.

3- Ermenilerin sosyal vaziyeti, Taşnak Partisi'nin işçilere, köylülere, Antanta ve Sovyet Hükümeti'ne karşı münasebeti.

4- Anadolu'daki zirâî vaziyet. Şimdiki zamanda Anadolu'da mülkiyet sahipleri ile köylüler arasındaki anlaşmazlıkların azaldığına dair haberler alınıyor. Bu durum ne kadar doğrudur. Tasdik edin. Kemal Paşa'nın Hükümeti kime güveniyor. Bu hükümet köylülere münasebette, Genç Türkler hükümeti'nden ne derece farklıdır. Anadolu'da herhangi bir müstakil köylü hareketi var mıdır?

5- Komünist Partileri adıyla meydana gelen İnkılâpçı teşkilâtların teşkilâtî gücü nasıldır?

6- Mezopotamya'da İngiliz işgalcileri aleyhine Arapların partizan mücadelesi hakkında hangi malumatlar vardır.

"Siz ve Yoldaş Ordjenikidze'nin kongrenin hazırlıkları için nüfuzlu bir teşkilât meydana getireceğinizi Komintern İcra Komitesi ümit ediyor ve size bu teşkilâtın terkibini istediğiniz şekilde değiştirmeniz için her türlü yetkiyi veriyor.

Komünist Selamıyla
Komintern İcra Komitesi Sekreteri
K.Radek"

Yukarıdaki belgeden anlaşılacağı gibi, Komintern İcra Komitesi, Kongre hazırlıklarını yapmak için Stasova ve Ordjenikidze'yi Doğu Komünist Teşkilâtları elemanlarından bir teşkilât oluşturması için görevlendirmiştir. Bu teşkilât kongre için

hazırlıklar yapacak ve yukarıda istenilen bilgileri toplayarak, Komintern İcra Komitesi'ne sunacaktır. Bu emirler doğrultusunda Doğu Halkları Kongresi hazırlıklarını yapmak üzere Teşkilât Bürosu oluşturulur. Teşkilât Bürosu şu şahıslardan meydana getirilmiştir:[26]

Stasova

Ordjenikidze

Nerimanov

Sait Gabiyev

Mikoyan

Daha sonraları bu teşkilâtın bazı toplantılarına Mustafa Suphi, Eminov, Hüseyinov, Karayev ve Midivani'nin de katıldığı, bu teşkilâtın toplantılarının tutanaklarında görülmektedir.[27]

Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilât Bürosu derhal çalışmalara başlayarak, ilk toplantısını 19 Temmuz 1920'de yapmış ve bu toplantıda, kongrenin tarihi, kongreye hangi ülkelerin davet edileceği, ne kadar delege ile temsil edilecekleri ve diğer bazı meseleler hakkında kararlar almıştır. Bu toplantının tutanakları oldukça önemlidir ve şimdiye kadar bilinmeyen ve üzerinde fikir yürütülen birçok konuya açıklık getirmektedir. Bu nedenle 19 Temmuz 1920 tarihli Teşkilât Bürosu toplantısının protokolü aynen aşağıda verilmiştir:[28]

"Doğu Halklarının Kongresi Teşkilât Bürosunun I.Toplantısının Protokolü

19 Temmuz 1920

"Toplantıya katılanlar: Stasova, Ordjenikidze, Narimanov, Sait Gabiyev, Mikoyan.

"Stasova'nın kongrenin yapılma amacı, kongrede halledilecek sorunlar, kongrenin yapılma tarihi hakkında verdiği malûmatlar dinlenildi ve aşağıdaki kararlar alındı:

1- Kongrenin çağrılış tarihi hakında;

Karar: Kongrenin toplanma zamanını 15 Ağustos olarak muhafaza etmeli ve bu süre içerisinde Komintern Merkezi Komitesi'ne, kongrenin işi ve onun 25 Ağustos'ta yapılmasının maksata daha uygun olacağı hakkında bilgi verilsin.

[26] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op.2, D.5, L.1-2.
[27] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op.2, D.5, L.1.
[28] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op .2, D.5, L.1-2.

2- Kongrenin terkibi hakkında;

Karar: Kongreye aşağıdaki ülke ve halklar davet edilsin: İran, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Türkistan, Hive, Buhara, Afganistan, Çin Türkistanı, Şimali Kafkas Dağlıları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları ve Hintliler.

3- Temsilcilik normları hakkında;

Karar: 25 bin ahaliden bir temsilci.

4- Her bir ülkeden ve halktan ne kadar temsilci katılacağı hakkında;

Karar: Türkiye 400, İran 300, Ermenistan 100, Gürcistan 150, Sovyet Türkistanı 400, Azerbaycan 450, Hive 200, Buhara 200, Afganistan 200, Çin 100, Dağlılar 450, Kazanlılar 20, Başkırtlar 20, Kırgızlar 100, Kırım Tatarları 20, Hintliler 50. Toplam: 3280 delege.

5- Gençler Teşkilâtlarının Temsilciliği hakkında;

Karar: Gençler Birliği olan ülkelerde delegelerin onda biri gençlerden teşkil edilsin.

6- Büro üyeleri ile Doğu Halklarının dış teşkilâtları arasındaki iş bölümü hakkında;

Karar:

Mikoyan: Gürcistan ve Ermenistan ile,

Stasova ve Orjenikidze: Türkistan ve komşu devletlerle,

Sait Gabiyev: Kuzey Kafkas Dağlıları ve Kalmıklarla,

Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi (şahsen Naneyşvili): Azerbaycan'la,

İran Bürosu: İran'la,

Türkiye Bürosu: Türkiye ile,

Doğu Halklarının Merkezi Bürosu: Tatarlar, Başkırtlar ve Kırgızlarla,

Stasova: Teşkilat Bürosu'nun malî işleriyle,

Ordjenikidze ve Karayev: Teşkilât Bürosu'nun tasarrufat meseleleri ile ilgilenecektir."

3. Kongrenin Tarihi Hakkında

18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi toplantısında, Doğu Halklarının Kongresi'nin Bakû'da yapılması kararlaştırılırken, kongrenin hangi tarihte yapılacağı hazırlık çalışmalarını yapmak için kurulacak Teşkilât Bürosu'na bırakılmıştı.[29]

[29] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

Teşkilât Bürosu 19 Temmuz 1920'de yaptığı ilk toplantısında, Kongre açılış tarihini 15 Ağustos olarak muhafaza etmeyi ve bu müddet içerisinde Komintern İcra Komitesi'ne kongrenin 25 Ağustos'da yapılmasının maksada daha uygun olacağını önermeyi kararlaştırmıştır.[30]

Kongre'nin 15 Ağustos 1920 tarihinde açılmasının kararlaştırıldığı kesindir. Bu konuda daha birçok belge mevcuttur. İran, Türkiye ve Ermenistan'ın ezilen halk kitlelerine yapılan kongreye çağrı bildirisinde, "Komintern İcra Komitesi 1920 yılının 15 Ağustos'unda, Bakû'da İran, Ermenistan ve Türkiye işçi ve köylülerinin kongresini geçirecektir" denilmekte ve bu halkların temsilcileri Bakû'ya davet edilmektedir.[31]

Yine Sultan Galiyev, 20 Temmuz 1920'de Nerimanov, Mustafa Suphi ve Sultan Efendiyev'e gönderdiği telgrafta, Yakın Doğu'nun İnkılâpçı Partilerinin Ağustos'un 15'de Bakû'da bir kongre toplayacağı belirtilerek, yapacakları çalışmalar hakkında onlara bilgi verilmektedir.[32]

Bu sırada gazetelerde de, kongrenin 15 Ağustos'da yapılacağı hakkında haberler çıkmıştır. 1 Ağustos 1920 tarihli Kommunist Gazetesi bu haberi, "Kongreye Hazırlanın" başlığı altında şöyle duyurmaktadır:[33]

"15 Ağustos'da, Bakû'da, Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi'nin çağırdığı halk temsilcilerinin kongresi olacaktır"

Ancak Doğu Halklarının Birinci Kongresi 15 Ağustos tarihinde toplanamayacaktır. Gerekli hazırlıkların zamanında tamamlanamamasından dolayı olacak ki, yukarıda belirtildiği gibi, Teşkilât Bürosu, kongrenin 15 Ağustos'dan, 25 Ağustos tarihine ertelenmesini Komintern İcra Komitesine teklif etmeyi kararlaştırmıştı. Bu durumun Komintern İcra Komitesi ile Teşkilat Bürosu arasında görüşülerek bir karara bağlandığı anlaşılmaktadır. Komintern İcra Komitesi Ağustos ayının ilk haftasında Stasova ve Ordjenikidze ile görüşerek, tekliflerini ele almış ve bu görüşmede Kongrenin 1 Eylül 1920'de açılması kararlaştırılmış[34] ve Doğu Halklarının Birinci Kongresi 1 Eylül 1920'de, Bakû'da açılmıştır.[35]

[30] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2

[31] *Kommunistiçeskii İnternatsional*, Moskova, 1920, No.12, s.2259; *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.

[32] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.11.

[33] *Kommunist* (Bakû), 1 Ağustos 1920.

[34] Kongrenin 1 Eylül 1920'de açılmasının Ağustos ayının ilk haftasında Komintern İcra Komitesi ile Stasova ve Ordjenikidze arasında yapılan görüşmede kesinleştiği, 25 Ağustos 1920'de Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinoviyev'in Stasova'ya çektiği aşağıdaki telgraftan açıkça anlaşılmaktadır:

25 Ağustos 1920

"Stasova'ya,

"Kongre Komintern tarafından çağrılmıştır ve onu başka hiç kimse açamaz. Komintern İcra Komitesi daha 3 hafta evvel Orjenikidze ve Stasova ile görüşmesinde Kongrenin 1 Eylül'de açılmasını

4. Kongreye Katılım Meselesi

Doğu Halkları Kongresi hazırlıklarını yapmak için kurulan Teşkilât Bürosu, 19 Temmuz 1920'de yaptığı toplantıda[36] Kongre'ye, hangi ülke ve halkların davet edileceği ve bu ülke ve halklardan ne kadar delegenin kongreye katılabileceği hakkında kararlar almıştır. Bu toplantıda aşağıdaki ülke ve halkların kongreye davet edilmesi kararlaştırılmıştır:

"İran, Türkiye, Ermenistan, Gürcistan, Azerbaycan, Sovyet Türkistanı, Hive, Buhara, Afganistan, Çin Türkistanı, Kuzey Kafkas Dağlıları, Kazan Tatarları, Başkırtlar, Kalmıklar, Kırgızlar, Kırım Tatarları ve Hintliler."

Burada açıklığa kavuşturulması gereken önemli mesele, bu ülke ve halkların kongrede kaçar delege ile temsil edilecekleri ve bu delegelerin nasıl tespit edileceği konusudur. Şimdiye kadar yapılan araştırmalarda bu durum bir sonuca bağlanamamıştır. Mesela, Cosroe Chaqueri şöyle demektedir:[37]

"..Milletlerin kaç delege ile temsil olunacaklarına karar verildiği belli değildir. Ölçüt olarak nüfus mu alınıyordu? Kesinlikle hayır."

Chaqueri'nin, bu fikirleri ileri sürerken Kongreye katılan delegeleri göz önüne alarak yorum yaptığı anlaşılmaktadır. Halbuki gerçek böyle değildir. 19 Temmuz 1920 tarihli yukarıda belirtilen toplantıda, bu meselelerle ilgili de kararlar alınmıştır. Yani hangi ülke ve halkın ne kadar delege ile temsil edilecekleri kararlaştırılmıştır. Cosroe Chagueri'nin dediğinin aksine bu sayı belirlenirken nüfus ölçüt alınmış ve 25 bin ahaliden 1 delegenin kongrede temsil edilmesi kararı alınmıştır.[38] 19 Temmuz tarihli Teşkilât Bürosu tutanaklarına göre, hangi ülke ve halkın ne kadar delege ile temsil edilecekleri aşağıdaki şekilde belirlenmiştir:[39]

"Türkiye	400	delege
İran	300	"
Ermenistan	100	"
Gürcistan	150	"

---

kararlaştırmıştı. 1 Eylül'de Komintern temsilcileri Bakû'da olacaktır. Zinoviyev, Buharin, Kun, İngilizler, Fransızlar 26 Ağustos'ta Trenle Moskova'dan hareket edecektir. Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi bu direktifle razılaşmıştır.

Zinoviyev"

(*Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.126.)

[35] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.27.

[36] Teşkilât Bürosu'nu 19 Temmuz 1920 tarihli toplantısına, Stasova, Ordjenikidze, Nerimanov, Sait Gabiyev ve Mikoyan katılmışlardır. Toplantı protokolü için bakınız. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1.2.)

[37] CHAQUERİ, *Bakû Kongresi*, s.4.

[38] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2.

[39] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.2.

Sovyet Türkistanı	400	"
Azerbaycan	450	"
Hive	200	"
Buhara	200	"
Afganistan	200	"
Çin	100	"
Dağlılar	450	"
Kazanlılar	20	"
Başkırtlar	20	"
Kırgızlar	100	"
Kırım Tatarları	20	"
İnduslar	50	"
Toplam	3280	delege[40]

Görüldüğü gibi Doğu Halklarından kongreye toplam 3280 delegenin katılması öngörülmüştür. Fakat kararlaştırılan sayıda delegenin kongreye katılımı sağlanamamıştır. Zamanın darlığı ve Doğu'nun o günkü vaziyeti gözönüne alındığında, bu durum gayet normaldir.

Acaba kongrede yalnız doğu ülkelerinin komünist parti ve gruplarından temsilciler mi bulunacaktı? Bu soruya Radek'in Stasova'ya çektiği 6 Temmuz 1920 tarihli telgrafta cevap buluyoruz. Radek, bu telgrafla Stasova'ya şu emri veriyor:[41]

"Kongrede yalnız tanınmış komünist teşkilâtlarını değil, Doğu'nun bütün teşkilâtlarının, Antanta ve kendi istismarcılarına karşı mücadele veren bütün tarafsız işçi ve köylü kitlelerinin katılımını temin edin."

Kongre resmi tutanaklarına göre, kongreye 1891 delege iştirak etmiştir. Bunların 1273'ü komünist, diğerleri ise partisizdir. 266 delege milliyetini bildirmemiş, 100'den fazlası da soru kağıdı doldurmamıştır.[42]

[40] Yukarıdaki rakamlar toplandığında 3160 etmektedir. Ancak yukarıda adı geçen Kalmıklar'ın burada adı geçmemektedir. Belgeye unutularak dahil edilmemiş olması büyük ihtimaldir. Kalmıkların 120 delege ile temsil edilecekleri şeklinde listeye eklendiğinde, 3280 rakamına ulaşabiliriz. Ancak bu düşünceyi doğrulayacak bir belge elimizde mevcut olmadığı gibi, Kalmıklardan 120 delegenin belirlenmesi de pek mümkün görülmemektedir.

[41] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.64, Op.1, D.20, L.99.

[42] Bu tutanaklara göre kongreye katılanların milliyetlerine göre dağılımı ise şöyledir: Polonyalı-5, Macar-3, Alman-3, Rus-104, Ukraynalı-1, Letonyalı-1, Çek-1, Yahudi-41, Gürcü-100, Ermeni-157, Özbek-15, Türkmen-35, Türk-235, İranlı ve Fars-192, Başkırt-1, Arap-3, Kalmık-3, Hazarh-11, Kürt-8, Lezgi-25, Cemşit-12, Kaçar-10, Sart-10, Kırgız-47, Tacik-61, Hintli-14, Hırvat-1, Kumık-33, Oset (Rusya-Gürcistan)-

Kommunist Gazetesi, 1 Eylül 1920 tarihli nüshasında "Kongrenin açılışında 1891 delege vardı" haberi ile resmi tutanakları doğrulamaktadır.[43] Sorkin ise, kongrenin basılı olmayan belgelerine dayanarak, 2050 delegenin listede adı olduğunu yazmaktadır.[44] Kongre sonuçları ile ilgili bilgiler veren 10 Eylül 1920 tarihli Kommunist Gazetesi[45] ve Pavloviç'in kongreden sonra yazdığı bir raporda da[46] Kongreye 1891 delegenin katıldığı belirtilmiştir. Kongreden hemen sonra, Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından çıkarılan "Şark İli" adlı dergide ise bu kongrede Doğu Halklarının 1902 vekil ile temsil edildiği kaydedilmiştir.[47]

Doğu Halklarının Birinci Kongesi'ne, Sovyet Rusya Hükümeti çok büyük önem vermiştir. Doğu Halklarının emperyalizme kaşı mücadelesini desteklediklerini göstermek için Komintern İcra Komitesi Başkanı Zinoviyev ve sekreteri Radek Kongre için Bakû'ya gelirken, 18 Haziran 1920 tarihli Komintern İcra Komitesi kararına uygun olarak,[48] Kominternin İkinci Kongresi için Moskova'ya gelmiş bulunan Avrupalı ve diğer birçok ülke temsilcilerinin kongreye katılımı sağlanmıştır. Zinoviyev ve Radek'le birlikte, 1 Eylül 1920'de, Bakû'ya gelerek kongreye iştirak eden bu kişilerin listesi aşağıdadır:[49]

Şablin İvan Petroviç (Bulgaristan)

Skot Çarl Yansen (Amerika-Şikago)

Rid Con (John Reed) (Amerika-New York)

Grasio Romen Merino (İspanya-Madrid)

Kvelç Tom (İngiltere-Londra)

Yansen Y. (Hollanda)

Şteyngart Karl (Avusturya-Viyana)

Rossmer Alfred (Fransa-Paris)

Toro Yaşihara (İosigaro) (Japonya-Tokyo)

Merejits Abram (Moskova Yahudi Şubesi)

12, Abaza-2, Çinli-8, Koreli-3, Avar-7, Tekelili (Kazakistan)-2, Çeçen(Doğu Kafkasya)-82, Kabartay(Kuzey Kafkasya)-9, İnguş (Kafkasya)-13. (*Perviy Siyezd Naradov Vastoka*, s.5).

[43] *Kommunist* (Bakû), 1 Eylül 1920.

[44] G.Z. SORKİN, *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, Maskova, 1961, s.21. Azerbaycan eski Komparti Arşivi'nde Kongre kayıt defterlerini inceleme imkânını bulduk. Oldukça karışık ve birçok defterden oluşan bu kayıtlardan hangi ülkeden ne kadar delegenin kongreye katıldığını tespit etmek oldukça zordur. Çünkü bazı delegelerin adı ile birlikte ülkesi de yazılırken, bir çoğu yalnız isim olarak kayıtlara geçmiştir.

[45] *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920.

[46] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.67.

[47] *Şark İli*, s.4.

[48] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.495, Op.1, D.1, L.71.

[49] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.31, L.153; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.12, L.78-79.

Ayrıca şu hususu da ifade etmekte yarar vardır. Kongre hazırlıklarını yapmakla görevli Teşkilât Bürosu, kongreye gelecek delegeler için harcırah ayırdığı gibi, Bakû'ya gelecek delegelerin geride kalan ailelerinin bakımlarını da düşünmüştü. Bu amaç ve degelerin seyahati için 2.420.000 ruble ayrılmıştır.[50] Bu paranın delegelere nasıl dağıtıldığı hakkında bir belgeye sahip değiliz. Ancak Trabzon'dan Kongre için Bakû'ya giden delegelere bir miktar paranın verildiği, Tarakçıoğlu tarafından bildirilirken,[51] Erzurum'dan kongreye katılan Salim Cimilli, "Ruslar, Doğu Cephesi Komutanlığı'ndan 1 Eylül 1920 de toplanacak, Bakû Kongresi'ne delege gönderilmesini rica etmişler ve her delege için 10 lira yollamışlardı"demektedir.[52] Kongreye Kâzım Karabekir tarafından gönderilen Erzurum'lu İsmail Bey ise Kongreye kendi parasıyla gittiğini, hiçbir harcırah almadığını 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken ifade etmiştir.[53]

5. Kongreye Türkiye Adına Katılanlar ve TBMM Hükümeti

Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne Türkiye adına 235 delegenin katıldığı, kongre resmi tutanaklarında belirtilmiştir.[54] Fakat Azerbaycan Cumhuriyeti'ndeki eski Komünist Partisi Arşivi'nde, kongre kayıt defterleri üzerinde tarafımızdan yapılan çalışmalarda bu sayıya ulaşılamadı. Bütün çabalarımıza rağmen, ancak 163 kadar delegenin Türkiye adına kongre kayıt defterine geçtiğini tespit edebildik.[55]

Sovyetlerin, Doğu Halkları Kongresi'ne Türkiye'den delege gönderilmesi için TBMM Hükümeti'ne resmen müracaat etmediği, doğrudan doğruya halka müracaat edildiği anlaşılmaktadır.[56] Türk halkının kendi seçtiği temsilcilerden oluşan ve Türkiye'yi temsil eden TBMM'nin, devre dışı bırakılarak, doğrudan halka çağrı yapılması TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından tepki ile karşılanmıştır.

[50] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.554, Op.2, D.5, L.1.

[51] Mustafa Reşit TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi*, Trabzon, 1986, s.62.

[52] Süreyya H. ŞEHİDOĞLU, *Eylül 1920 Bakû Kurultayı ve Milli Mücadele'ye Sağdan ve Soldan El Koyma Çabaları*, 1975, s.6.

[53] *Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926*, Hazırlayan: Ahmed Nedim, İstanbul, 1993, s.208.

[54] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.5.

[55] Azerbaycan Cumhuriyeti eski Komünist Partisi Arşivi'nde bulunan oldukça karışık ve birçok ayrı defterden oluşan kongreye katılanların kayıtlarından tespit edebildiğimiz Türkiye adına kongreye katılan delegelerin listesi ekte sunulmuştur. Bakınız.Ek. 3.

[56] III.Enternasyonal İcra Komitesi'nin Yakın Doğu Halklarını Kongreye çağrı bildirisi, Ağustos 1920'de, Trabzon'a ulaşmıştır. Bu bildiride TBMM Hükümeti'ne bir resmi davet olmayıp, doğrudan Türk Halkına seslenilmişti. Bundan başka III.Enternasyonal İcra Komitesi tarafından TBMM Hükümeti'ne herhangi bir davetname gönderilmemiştir. Bu bildiri 8 Ağustos 1920'de, 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya gönderilmiştir. (*ATASE*, A.6/2, 865, D.2/56, Kl.849, F.23-2.)

Mustafa Kemal Paşa'nın bu durumu içine sindiremediği 14.8.1920'de, TBMM'de yaptığı şu konuşmadan anlaşılmaktadır:[57]

"Son günlerde Bakû'da beynelmilel bir kongre yapılmaktadır. Resmi ve gayri resmi vukubulmakta olan müracaatlarda bizden de oraya murahhaslar davet ediyorlar. Bu davetler doğrudan doğruya halkımıza vukubuluyor. Trabzonlular'a, Erzurumlular'a, her tarafa bir takım davetnameler geliyor, gönderiliyor. Aldığımız malûmata göre bazı yerlerden bilhassa hududa civar yerlerden bazı zevat bu kongreye icabet etmiştir.

"...Binaenaleyh falan yerde, falan, filan ve filan yerlerde yapılan kongreler. Filan, filan, filan münferiden davet olunurlar ve bunlar oraya gider ve orada mevzubahis olan esasatı kabul eder, memleket içinde tatbik etmeye başlarsa bu, doğru bir istikâmet olamaz. Biz kongrelere de gideriz. Her tarafa gideriz, herşeye iştirak ederiz. Yalnız biz ederiz. Millet gider, yani yalnız milletin mümeslilerinden mürekkep olan Meclis gider ve yapılması lâzım gelen şeyi o yapar ve ancak Meclis-i âlinizin salahiyetini haiz olan memurların herhangi bir mahalde, herhangi bir cemiyette, herhangi hükümette yapacağı temas, söyleyeceği söz, vereceği imza makbul ve muteber olmak lâzım gelir. Herhalde biz bugün için kendi noktai nazarlarımıza, milletimiz , halkımızdan aldığımız hakiki noktai nazarlara tabi olarak hareket etmekteyiz."

Bu arada Karahisar Mebusu Hulusi Bey'in "Paşa Hazretleri Bakû'daki kongre resmî mi, gayri resmî midir?" sorusuna Mustafa Kemal Paşa şu cevabı verir:[58]

"Gayri resmîdir efendim. O resmî olsa idi, tabîi Millet Meclisi'ni davet ederdi."

Mustafa Kemal Paşa'nın bu sözlerinden anlaşılacağı gibi, TBMM Hükümeti bu kongreye resmen davet edilmemişti. Bu durumda TBMM Hükümeti'nin kongreye resmen delege göndermesi düşünülemezdi. Nitekim TBMM Hükümeti, kongreye resmi olarak delege göndermemiştir. Yalnız TBMM Hükümeti temsilcisi olarak, Moskova'da bulunan Dr.İbrahim Tali Bey, Türkiye adına kongreye gözlemci olarak katılmaya memur edilmiştir.[59]

Ancak Türkiye'nin çok güç şartlar içerisinde bulunduğu bir zamanda Doğu Halklarını ilgilendiren bir kongreye ilgisiz kalması söz konusu olamazdı. Çünkü bu kongre, diğer bütün Doğu Halklarından çok Türkiye'yi ilgilendirmekte idi. TBMM Hükümeti, Sovyet Rusya ile iyi geçinmek, ondan maddî yardım almak ve onu kendisine dost yapmak istiyordu. Kongrede olup biteni ve Sovyet siyasetinin ne yönde

[57] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.III, (14.8.1336/1920), s.210; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I-III*, Ankara, 1989, s.102.

[58] *TBMM Zabıt Ceridesi*, C.III, (14.8.1336/1920), s.211; *Atatürk'ün Söylev ve Demeçleri-I-III*, s.103.

[59] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.22.

geliştiğini görmekte oldukça önemli idi. Ayrıca kongreye gelecek diğer halklar arasında gerekli propagandalar yapılabilir ve Türkiye'nin batı emperyalizmine karşı verdiği mücadelede, onların desteği sağlanabilirdi. Bütün bu sebeplerden dolayı TBMM Hükümeti, resmi olmasa bile, kendi belirlediği kişilerin kongrede bulunmasının önemini kavramıştı.

Bu arada Cemal Paşa'da, Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bir mektupta, "Bakû Konferansı bence son derece haiz-i ehemmiyettir. Tarafınızdan bu konferansa Türkiye'nin en güzide, en cerbezeli hatiplerinden ve gayet zeki arkadaşlardan birkaçı gönderilecek olursa Şark âleminin makam-ı riyâsetini Türklerin eline almak mümkün olacaktır" diye tavsiyelerde bulunuyordu.[60]

Diğer önemli bir hususta Türkiye'den gidecek temsilcilerin, Türkiye'deki komünistlerden seçilmesi idi ki, bu durumda TBMM Hükümeti için çok olumsuz bir durumdu. Çünkü Baha Ali, Salih Zeki, Süleyman Sami gibi Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın elemanları Bakû'daki kongrelere Türkiye'den temsilciler getirilmesi için faaliyetlerde bulunuyorlardı. Onların vasıtasıyla gidecek temsilcilerin TBMM'nin siyaseti doğrultusunda çalışmayacakları açıktı.

TBMM Hükümeti için bu şartlarda tek çıkar yol vardı. O da Türkiye'den kendi bilgisi doğrultusunda, kendi amaç ve siyasetleri için çalışacak kişilerin seçilerek, Bakû'ya gönderilmesi idi. Bu görevin Kâzım Karabekir Paşa'ya verildiği anlaşılmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa, Bakû'ya gidecek temsilcilerle ilgili olarak "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinde şunları yazmaktadır:[61]

"Bakû'da yapılacak Bolşevik kongresine doğrudan bir heyet istemişlerdi. Binbaşı Arif ve Teğmen Asım Efendileri Erzurum ve Trabzon'dan gidecekler arasına sivil olarak tertip ettim. Bunları müdafaa beyanına değil, oradaki durumu incelemeye memur ettim. Gidecek sivillerle de görüşmek üzere 11 Ağustos'ta Erzurum'a geldim... 12 Ağustos'ta, Erzurum'da, Bakû'ya gideceklerle görüştüm. Kongreye iştirakin bizim için faydasını bir daha anlattım. Bazı kimseler bundan korkuyorlar ve kimsenin gitmesini istemiyorlardı. Bir heyet halinde gidilmesi faydasını daha öncede anlatmıştım. Batı devletlerine karşı mühim bir gösteri olacaktı. Biz Bolşevik değildik. Fakat baskı ve istila siyasetine tahammülümüz yoktu. Sonuna kadar uğraşacaktık. Bu uğraşmaların sonunda Bolşevikliğinde hesaba konulmasını düşünmeleri lâzımdı. Bundan başka Azerbaycan'da neler oluyordu. Bakû Kongresi'nde Türk ve İslâm ve diğer unsurların hürriyet ve faaliyetlerine Bolşeviklerin hallerine ve emellerine dair birçok şeyler öğrenecektik."

Kongrede TBMM Hükümeti'nin resmî olarak delege bulundurmamasının, Türkiye açısından çok olumlu bir yararı da vardı. Şöyleki, Kongre'de kabul edile-

[60] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.814.
[61] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.807-808.

cek kararlarda TBMM Hükümeti'nin bir sorumluluğu olmayacak ve böylece bu kararlardan dolayı bir yükümlülük altına girmeyecekti.

Bakû'daki Doğu Halklarının Birinci Kurultayı'na Türkiye'den kaç delegenin gittiği ve bunların kimler olduğu şimdiye kadar tam olarak açıklığa kavuşturulamamıştır. Bunun için konuya açıklık getirmekte yarar vardır. TBMM Hükümeti yukarıda belirtilen sebeplerden dolayı resmi olmasa da, Türkiye'den delegelerin bu kongrede bulunmasını uygun görmüş ve Erzurum ve Trabzon'dan heyetler oluşturularak, Bakû'ya gönderilmiştir.

İlk delege heyetimiz, 12 (13) Ağustos 1920'de, Trabzon'dan Rusların gönderdiği bir motorla yola çıkarılmıştır.[62] Trabzon'dan seçilen delegelerin bulunduğu bu ilk kafile de şu kişiler yer almakta idi:[63]

1- Trabzon Mebus-ı Sabıkı Hafız Mehmet Bey
2- Trabzonlu Ticaretle Meşgul Halim Efendi
3- Trabzonlu Ticaretle Meşgul Saffet Efendi
4- Nafia İdaresinden Yazıcızâde Ali
5- Kayıkçılar Katibi Süleyman Efendi
6- Kayıkçı Feyzi Kaptan
7- Yahya Reis Zâde Zekeriya Reis (Kayıkçı)
8- Kır Ali (Kayıkçı)
9- Doktor Şaban Efendi (Giresun Belediye Tabibi)
10- Dava Vekili Tahsin Efendi
11- Bakû'daki Nail Bey'in Biraderi Mülazim Ali Efendi.

Ancak Trabzon İskele Kumandanlığı'ndan Rusya'ya giden delegelerimizin bildirildiği listede yukarıdakilerden başka, Salih, Hakkı Kaptan, Ahmet Mithat, Ali Arif, Serdarzâde Nuri, Osman, Bekiroğlu Ahmet, Ömer ve ismi okunamayan iki kişi daha bulunmaktadır.[64]

[62] *ATASE,* A.6/2865, K.849, D.2/56, F.30; *ATASE,* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

[63] 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'in, 23 Ağustos 1920'de, Kâzım Karabekir'e yazdığı şifrede Trabzon'dan on murahhasın 12.8.1336 (1920)'da gönderildiği belirtilmiş, fakat bu kişilerin isimleri verildiğinde onbir kişinin ismi kaydedilmiştir. (*ATASE,* A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.)

[64] *ATASE,* A.6/2865, K.849, D.2/56, F.23-1; Tarakçıoğlu, "Trabzon'un Yakın Tarihinden" adlı eserde, Trabzon'dan Bakû Kongresi'ne delege gönderme işlerini Trabzon Sağlık Müdürü Sadrettin Bey'in idare ettiğini belirterek, "Ben, Avukat Tahsin, Bayındırlık Dairesi Başkatipliğinden emekli Halim Beyler Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti tarafından seçilmiştik" demekte, ancak kendisi gitmeyince yerine Tekfur Çayır Mahallesinden Ali Bey seçilmiş, O, Halim ve Tahsin Beyler Trabzon'u temsil etmek üzere Bakû'ya gittiklerini yazmaktadır. (TARAKÇIOĞLU, *Trabzon'un Yakın Tarihi,* s.61-62.)

26 Ağustos 1920'de Kazım Karabekir Paşa, BMM Riyasetine gönderdiği şifrede, 3.Kafkas Fırkası'nın kendilerine yazdığı bir şifrede, Trabzon'da, Bakû'ya gönderilmek için yirmibeş kişi kadar hazırlandığı ve Rus motorunun bunları alarak 13 Ağustos 1920 akşamı harekete mecbur olduğunun bildirildiğini yazmaktadır.[65]

Bakû'ya gidecek ikinci delege heyeti 21 Ağustos 1920'de, Trabzon'dan ayrılacaktır. Bu heyet içerisinde Erzurum'dan K.Karabekir Paşa tarafından seçilerek Trabzon'a gönderilmiş olan on kişi ile Mühendis Aziz Bey,[66] Samsun'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Cemal, İsmail Hakkı ve Ethem Efendilerle,[67] Yusuf Kemal Bey'in biraderi Ferit Bey bulunmakta idi.[68] Kâzım Karabekir tarafından Erzurum'dan Trabzon'a gönderilen on kişiden tesbit edebildiğimiz dokuzunun isimleri aşağıdadır:[69]

1- Binbaşı Arif

2- Teğmen Asım

3- Muallim Asım

4- Cevat (Dursunoğlu) Bey

5- Salim (Cimilli)

6- Mesut (Çankaya)

7- Şükrü Bey

8- Ömer (Olgun)

9- Kitapçı İsmail

[65] *ATASE,* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

[66] Mühendis Aziz Bey Bakû'ya, petrolün nasıl çıkarıldığı ve nasıl işlendiği konusunda ihtisas yapması için Kâzım Karabekir Paşa tarafından gönderilmiştir. Bakû'da özellikle Mustafa Suphi, kendisine bu konuda eğitim alması için yardımcı olmuş ve petrol çıkarmak için gerekli araçların temini içinde yine Mustafa Suphi çalışmalar yapmıştır.(*ATASE,* A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.27-1).

[67] Samsun'dan gelmiş oldukları belirtilen İsmail Hakkı, Ethem adlı şahıslar, İstanbul'dan Bakû'ya gitmek için Samsun'a gelmiş Türk Komünistlerinden Hilmioğlu İsmail Hakkı ve Ethem Nejat olmalıdır.

[68] *ATASE,* A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.

[69] ŞEHİDOĞLU, *Bakû Kongresi,* s.62-76; AKBULUT, *Albayrak Olayı,* s.55. Şehidoğlu'nun verdiği liste de, Erzurumlu Kitapçı İsmail Bey yoktur. Ancak İsmail Bey'de Bakû Kongresi'ne Erzurum'dan gidenler arasındadır. İsmail Bey 1926 yılında İstiklâl Mahkemesi'nde yargılanırken bu durumu belirtmiştir. (*Ankara İstiklâl Mahkemesi Zabıtları 1926,* s.208.) Birçok araştırmacı Erzurum'dan gidenler arasında Erzurum Mebusu Süleyman Necati'nin de bulunduğunu kaydetmektedir. (Bakınız.TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar,* I, s.101; Nermin MENEMENCİOĞLU, "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", *Tarih ve Toplum,* XV/88, (Nisan 1991), s.46/239). Ancak TBMM'de Erzurum Mebusu olarak bulunan Süleyman Necati, Eylül ayı içerisinde Ankara'da idi. Hatta 18 Eylül'de Meclis Başkanlığı'na bir takrir dahi vermiştir. (*TBMM Zabıt Ceridesi,* C.III, s.213.) Süleyman Necati 13 Ekim 1920'de, Ankara'dan Erzurum'a gelmiştir. (*Albayrak,* 18 Teşrin-i evvel 336/Ekim 1920). Bu gerçekler ışığında Süleyman Necati'nin Bakû'daki kongreye katılması imkânsızdır. Süleyman Necati Erzurum'dan delegelerin belirlendiği tarihte Erzurum'da olmuş olsa idi bile, milletvekili olması dolayısıyla Bakû'ya gönderilmesi TBMM Hükümeti'nin siyaseti gereğince düşünülemezdi. Resmi olarak delege gönderilmediği düşünülürse, TBMM'nin bir üyesinin bu kongrede bulunmasının uygun olmayacağı açıktır.

Bunlardan başka 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'in, 23 Ağustos 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı bir şifrede, Giresun'dan da Bakû'ya, kongreye göndermek için beş kişi hazırlandığını, ancak henüz hareket etmedikleri ve Trabzon Darülmuallimin Müdürü ile Mektebi Sultanî muallimlerinden iki kişinin gönderilebilmesi için Maarif Vekâleti'nden izin istendiği, belirtilmektedir.[70]

Görüldüğü gibi TBMM Hükümeti'nin bilgisi dahilinde Trabzon-Tuapse yoluyla Bakû'ya 40-50 arası delege gitmiştir. Bunlardan büyük bir kısmının TBMM Hükümeti'nin bu bölgelerdeki (Erzurum, Trabzon) mülkî ve askerî makamları ile Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri tarafından belirlendiği açıktır. Ayrıca bilhassa Karadeniz sahilindeki yerlerde gizli faaliyet göstermekte olan Türkiye Komünist Teşkilatı propagandacılarının, bazı kişileri kongre için Bakû'ya götürmüş olmaları muhtemeldir.

Türkiye'den Bakû Kongresi'ne giden delegelerin sayısı hakkında Rusya'daki bilgilerde yukarıdakilerle hemen hemen uygun düşmektedir. Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi Başkanı ve Kongre'de de başkan seçilen Zinoviyev kongre sonrası yaptığı bir konuşmada[71] ve yine Komintern ve Doğu Halkları Kongresi'nin önde gelen şahsiyetlerinden Pavloviç de kongre sonrası yazdığı bir raporda,[72] Türkiye'den kongreye delegelerin gelişi hakkında bilgiler vermişlerdir. Bu belgelere göre; Doğu Halkları Kongresi Teşkilât Bürosu'nun, Baha Ali ve 13 arkadaşını Türkiye'den delege getirmek üzere görevlendirdiği, İngiliz ve Vrangel Donanması'nın eline düşme tehlikesine rağmen,[73] bu kişilerin Novorossiski'den "Cedit" adlı bir gemi ile Trabzon'a ulaşmayı başardığını, burada 100'e yakın kişiyi kongreye delege olarak seçtikleri ve bunlardan ilk parti olarak 43 kişinin Tuapse yolu ile Bakû'ya gönderildiği kaydedilmekte ve yine küçük bir gemi ile İstanbul'dan birkaç kişinin İngilizlere yakalanmadan Trabzon-Tuapse yolu ile Bakû'ya vardıkları belirtilmektedir. Ayrıca belgelerde İgilizlerin bu işe engel olabilmek için tedbirler aldığı ve İngiliz gemilerinin devamlı surette Trabzon sahili boyunca devriye görevinde bulunduğu da kaydedilmektedir.[74]

Yukarıda adı geçen Baha Ali, Bakû'daki Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın bir elemanıdır. Ve bu tarihlerde Karadeniz sahil bölgelerinde (Yekatarinadar, Novorossiski, Tuapse vs) teşkilât yapmak ve kongrelere delege getirmekle görevli

[70] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.
[71] *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920.
[72] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66.
[73] İngilizlerin Kongre için gitmek isteyen delegelere engel olmak istediği ve bu doğrultuda faaliyetlerde bulunduğu, kongreye Türkiye adına katılan delegeler tarafından da Bakû Kongresi dönüşü dile getirilmiştir. (*Sebilü'r-reşâd*, 14 Teşrîn-i evvel 1336/Ekim 1920; *Dertli*, 27 Kânûn-ı evvel 1336/Aralık 1920)
[74] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66; *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920.

bulunduğu Mustafa Suphi tarafından da doğrulanmaktadır.[75] Ayrıca Mustafa Suphi bu çalışmalar sonucunda Bakû'ya, Türkiye'den 51 kişinin getirilmesinin başarıldığını söylemektedir ki[76] yukarıda verilen bilgilerle, bu durum birbirini tutmaktadır.

Bu arada Bakû'da çıkan 1 Eylül 1920 tarihli Azerbaydjanskaya Bednota gazetesi, Türkiye Komünist Gençler Birliği delegelerinin 29 Ağustos'ta, Bakû'ya geldiklerine dair bir haber vermiş, ancak bunların sayı ve isimleri hakkında hiçbir şey yazmamıştır.[77]

Ankara Hükümeti kendi insiyatifiyle belirlediği kişileri Bakû'ya gönderirken, Türkiye'deki Komünist gruplardan temsilcilerin Bakû'ya gitmesini engellemeye çalışmış ve bunda da Karadeniz sahili ve hududa yakın bölgeler dışında başarılı olmuştur. Moskova'ya gitmek üzere 19 Eylül 1920'de, Batum'a gelen Mustafa Fazıl (Çun), burada RSFSR İnformasyon Bürosu'na verdiğe beyanatta, "Doğu Halkları Kongresi'ne Anadolu'dan gönderilen delegelerin çoğu halk tarafından seçilmedi. Onlar Mustafa Kemal'in emri üzerine valiler tarafından tayin edildi. Diğer şahsiyetlere ise izin verilmedi" derken,[78] Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası'nın Upmal vasıtasıyla Moskova'ya Komintern'e gönderdiği raporda, Teşkilâtlarının Doğu Halkları Kongresi'ne delegelerini göndermediğini, zira hiç bir imkâna sahip olmadıkları kaydedilmektedir.[79]

Bununla beraber yukarıda da belirtildiği gibi, Karadeniz sahillerinden TBMM Hükümeti'nin isteği dışında bazı kişilerin Doğu Halkları Kongresi'ne gittikleri bir gerçektir. Kongre kayıtlarına bakıldığında da Türkiye adına kongreye katılanların büyük bölümü Trabzon ve Tuapse'dendir. Bunları Erzurum Vilâyeti takip etmektedir.

Bakû'daki Türkiye Komünist Teşkilâtı'ndan da başta Mustafa Suphi olmak üzere birçok kişi Türkiye adına kongreye katılmışlardır. Tuapse'den gelen delegelerin de Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın vasıtasıyla kongreye getirildikleri dikkate alınırsa, TKT'nın önemli sayıda bir delege topluluğu ile kongre de yer alması gerekmektedir. Ancak Türkiye adına Doğu Halkları Kongresi'ne katılanların büyük kısmını o sırada Bakû'da toplanmış bulunan Türk harp esirlerinin teşkil ettiği bilinmektedir.

Karakol Cemiyeti tarafından Bolşeviklerle ilişki kurmak için Kafkasya'ya gönderilen ve o günlerde Bakû'da bulunan Baha Sait ve Nüzhet Sabit'de Tükiye adına kongreye katılanlar arasında yer almaktadır.[80]

[75] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.28.
[76] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.28.
[77] *Azerbaydjanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.
[78] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.23.
[79] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.
[80] AYDEMİR, *Enver Paşa*, III, s.574.

Ayrıca bir hususu da açıklığa kavuşturmakta yarar vardır. O günlerde henüz Anavatana kavuşturulamamış olan Kars Bölgesi'nden, Bakû yerel yönetimine gönderilen bir telgrafta, Taşnakların takibatı yüzünden Bakû'ya delegelerini gönderemeyeceklerini, bunun için Bakû Yerel Yönetimi'nin kendi teşkilâtından 50 kişiyi kongreye Kars Bölgesi adına göndermesi ricası ile müracaat edilmiştir.[81] Fakat bu müracaata uygun olarak 50 kişinin seçilip kongreye katıldığını düşünsek bile, bunun Türkiye adına değil, Azerbaycan adına olacağı kesindir. Zira Sovyet Azerbaycan Hükümeti Kars için "Güney-Batı Azerbaycan'ın Kars Bölgesi" tabirini kullanmakta[82] ve Kars Bölgesi'ni Azerbaycan'ın bir parçası olarak, kendi hâkimiyet bölgesi içinde görme eğilimi taşımaktaydı.

Ermeni takibatına rağmen Elviye-i Selâse bölgesinden Bakû'ya gitmeyi başaranlarda olmuştur. Osman Server Atabek ve Dr.Esat (Oktay) bunlar arasındadır. F.Kırzıoğlu'nun belirttiğine göre, O.Server Atabek kongeye katılmak üzere Bakû'ya gelmiş, burada bulunan Kars ve Ahıska muhacirleri ile görüşerek, onlardan aldığı mazbata ile kongreye iştirak etmiştir.[83]

Yine Şevket Süreyya (Aydemir), kendi belirttiğine göre, Doğu Halkları Kongresi'ne Türkiye adına değil, Azerbaycan delegesi olarak katılırken,[84] III.Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri ile birlikte Moskova'dan Bakû'ya gelen Enver Paşa, Azmi Bey ve Bahaeddin Şakir kongreye Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp inkılâpçılarını temsilen katılmışlardır.[85]

TBMM Hükümeti, Türkiye'den Bakû'ya gönderdiği delegelere bazı talimatlarda vermiştir. Kâzım Karabekir Paşa Erzurum'dan gidecek temsilcilerle bizzat konuşup, bu talimatları verirken, Trabzon'dan gidecek olanlara da iletilmek üzere 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'e bir şifre ile bu talimatları bildirmiştir.[86]

[81] *Azerbaydjanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.

[82] *Azerbaydjanskaya Bednota* (Bakû), 1 Eylül 1920.

[83] Fahrettin KIRZIOĞLU, "Y.Mühendis Osman Server Atabek 1886-1962", *Kars İli Özel Sayı*: 1, Ankara, Sayı:5, (1965), s.57; Esin DAYI, *Elviye-i Selâse (Kars, Ardahan, Batum)'de Millî Teşkilâtlanma*, (Basılmamış Doktora Tezi), Erzurum, 1991, s.167. F.Kırzıoğlu'nun yazdığına göre O.Server Atabek, Bakû'da 1,5 ay kalmış ve bu sırada Bolşeviklerce öldürülmek istenmiştir. Bu durumu Türk mümessili Dr.Fuat Sabit Bey'e anlatması üzerine Türk Heyeti'ne sefaret katibi yazılmak suretiyle Gümrü'ye gidebilmiştir. (KIRZIOĞLU, "O.Server Atabek", s.55.) Ayrıca Erzurumlu Mehmet Necati veya Pire Mehmet isminde birinin Batum ve Acara Müslümanları arasında propagandalar yaparak, Bakû Kongresi'ne buralardan delege götürmek için görüşmelerde bulunduğu sonradan anlaşılacaktır. (*ATASE*, A.6/2865, Kls.581, D.12/18, F.9-1, 9-2.)

[84] Ş.S.AYDEMİR, *Suyu Arayan Adam*, İstanbul, 1993, s,205.

[85] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.21; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 10 Temmuz 1966; Y.A.BAGİROV, *İz İstroii Sovyetsko-Turetskih Otneşeniy (1920-1922)*, Bakû, 1965, s.43. Kongre'ye Trabzon'dan katılan Abdülhalim ve Ali Kemal Beyler, Türkiye'ye döndükten sonra gazetelere verdikleri beyanatta; Enver Paşa'nın Kongre'de resmen Fas, Tunus, Cezayir, Trablusgarp, Mısır, Arabistan, Hindistan İhtilâl Cemiyetleri vekili olarak bulunduğunu söylemişlerdir. (Dertli, 27 Kânûn-ı evvel 1336/Aralık 1920)

[86] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.

Buna göre, eğer kongrede delegelere, Türkiye'nin yeni şekil ve mahiyetine dair birşey sorulursa, bir hüküm ve karar ittihaza salahiyettar olmadıklarını söyleyeceklerdir.[87] Bu husus özellikle belirtilmiştir. A.F. Cebesoy'da, "Moskova Hatıraları" adlı eserinde bu konu üzerinde durarak delegelere şu talimatların verildiğini yazmaktadır:[88]

"1- İdarî İnkılâp yaptık. İçtimaî inkılâpta adet ve dinimiz itibarıyla müsaittir. Ancak henüz vakti değildir. Çünkü emperyalist Avrupalılarla ve İstanbul Hükümeti ile harp halindeyiz. Aşağıdan yukarıya gelebilecek bir inkılâp inhilâlimizi mucib olur. Murahhaslarımız müzakeleri dinlemeli ve bize haber vermelidir.

"2- Kurultay'da Anadolu'nun hakiki inkılâpçı olduğunu ve inkılâp ruhundan başka bir şey tanımadığını bilfiîl göstermek, kurultaya iştirak edecek olan Avrupalı delegelerin bu hususta itimat ve emniyetlerini kazanmak ve muavenetlerinden memleketimiz için azami istifadeyi temin etmek, memleketimizin idarî tarzı ve siyaseti hakkında en iyi usul ve şekil ne olabileceğini onlara anlatmak.

"3- Murahhaslarımız Türkiye hakkında her ne şekil ve mahiyette olursa olsun bir hüküm ve karar ittihazına salahiyettar değillerdir."

6. Kongrenin Açılışı (1 Eylül 1920)

a) Kongre ile İlgili "Komünist Fraksiyası" Toplantısı

Kongrenin açılışına geçmeden, kongreden hemen önce yapılan Komünist Fraksiyası toplantısından söz etmek gerekir. Çünkü, 1 Eylül 1920 sabahı yapılan Doğu Halkları Kongresi Komünist Fraksiyası toplantısında,[89] kongre ile ilgili önemli kararlar alınmıştır. Bu toplantıda alınan kararların kongre açıldığında aynen kabul edilmesi de, oldukça ilginçtir. Bu durum daha kongre açılmadan, kongrede Komünist olmayan, yani tarafsız olarak katılanların hiçbir söz hakları olmadığını açıkça ortaya koymaktadır. Şöyleki, bu toplantı da, kongreye kimin başkan seçileceğinden, kongrenin gündem maddelerine kadar bütün işler, daha kongre açılmadan kararlaştırılmıştı. 400'den fazla delegenin katıldığı Komünist Fraksiyası Toplantısı'nda, kongre başkanlığına Zinoviyev, kongre şeref başkanlığına Lenin, başkanlık divanı şeref üyeliğine de, Zinoviyev, Kvelç, Rossmer, Şablin, Yansen, Rid, Bela-kun, Radek, Toro Yaşihara, Troçki, kongre sekreterliğine de, Ostrovski'nin getirilmesi kararlaştırılmış ve ayrıca Doğu Halkları Kongresi Başkanlık Divanı'na Komünist Fraksiyası adına teklif edilecek adaylar belirlenmiştir.[90]

[87] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35-1.
[88] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.22.
[89] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.117-118.
[90] Bu adaylar kongrede aynen kabul edildiği için tekrar olmaması dolayısıyla burada verilmemişt.

b) Kongrenin Açılışı ve Kongre Yönetim Organlarının Seçimi

Doğu Halklarının Birinci Kongresi 1 Eylül 1920'de akşam saat 9.40'da Neriman Nerimanov'un konuşması ile açıldı.[91] Nerimanov, "Komünist Enternasyonalin Merkezi Komitesi adına, Doğu Halkları Birinci Kongresi'nin açıldığını ilân ediyorum" sözleriyle başladığı kısa konuşmasından sonra, kongre yönetim organlarının seçimine geçilmiştir.

Kongre başkanlığına, bütün gurupların tek adayı olarak önerilen Zinoviyev, Kongre Şeref Başkanlığına, Lenin, Zinoviyev ve Troçki, Kongre Başkanlık Divanı Şeref üyeliklerine; Kvelç (İngiltere), Rossmer (Fransa), Şablin (Bulgaristan), Yansen (Hollanda), Rid (Amerika), Bela-Kun (Macaristan), Toro Yaşihara (Japonya), Steyngardt (Avusturya), Stalin, Radek seçilmişlerdir.[92] Kongre Sekreterliğine Komünistlerden Ostrovski, partisizlerden Abdülhamit Yumusov, Melikov, Mahmut Han ve Ahmet Han seçilirken,[93] Doğu Halkları Kongresi Başkanlık Divanı şu kişilerden oluşturulmuştur:[94]

Komünistler:

1- Rıskulov, Abdürreşidov, Karayev (Türkistan)
2- Mustafa Suphi (Türkiye)
3- Van (Çin)
4- Açariya (Hindistan)
5- Mollabekcan Rahmanov (Hive)
6- Muhammedov (Buhara)
7- Korkmazov (Dağıstan)
8- Digurov (Terek)
9- Aliyev (Kuzey Kafkasya)
10- Kastanyan (Ermenistan)
11- Nerimanov (Azerbaycan)
12- Yenikiyev (Tatar Cumhuriyeti)
13- Amur Sanan (Kalmık Cumhuriyeti)
14- Filip Maharadze (Gürcistan)
15- Haydarhan (İran)
16- Ağazâde (Afganistan)

[91] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.27.
[92] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.29.
[93] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.29.
[94] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka,* s.28-29.

Partisizler:

1- Narbutabekov (Taşkent)
2- Mahmudov (Fergana)
3- Tahsin Bahri (Anadolu)
4- Hafız Mehmet (Anadolu)
5- Van (Doğu Türkistan)
6- Kubeyev (Mangışlak Bölgesi)
7- Niyaz Kuli (Türkmenistan)
8- Kara Taci (Semerkant)
9- Nezir Sediki (Hindistan)
10- Sidaceddin Kardaşoğlu (Dağıstan)
11- Elçiyev (Azerbaycan)
12- Musayev (Azerbaycan)
13- Azim (Afganistan)
14- Abdullayev (Hive-Özbekistan)

Kongre İşlerinin daha hızlı yürümesini sağlamak için, kongrenin dördüncü oturumunda Nerimanov ve Narbutabekov başkan yardımcılığına seçilmişlerdir.[95] Ayrıca kongrenin kadınlara ve kadınların kurtuluşuna ne kadar önem verdiğini göstermek için kongre başkanlık divanına 3 kadın üye daha ilave edilmiştir. Bunlar Bulaş (Dağıstan), Naciye Hanım (Türkiye), Şabanova (Azerbaycan)dır.[96]

c) Kongre Görüşmelerinde Uyulması Gereken Kurallar

Kongre toplantılarının belirli bir düzen içerisinde yürütülmesi ve zaman kaybını önlemek maksadıyla aşağıdaki kurallar belirlenmişti. Buna göre, kongrede gündem hakkında konuşacak raportörler için zaman sınırı konmamıştı.[97] Ancak zamanın darlığı gözönüne alınarak, kongrenin dördüncü oturumunda raportörlerin konuşması 1 saatle sınırlandırılmıştı.[98] Rapor hakkında, raportörün konuşmasına ek olarak yapılacak konuşmalara 30 dakika süre ayrılırken, raporla ilgili konuşmak isteyenler ancak 10 dakika konuşabilecekti. Her konuşmacı en fazla iki defa söz hakkı alabilecek, teklifler hakkında biri lehinde, diğeri aleyhinde olmak üzere iki kişiye söz verilecekti. Konuşmacı sorulan sorulara anında cevap verecek, şahsî meseleler hakkında söz, ancak toplantının sonunda alınabilecekti. Konuşma hakkı isteyenler yazılı olarak ricada bulunacaklar, bildiriler de yazılı olarak kongre

[95] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.100.
[96] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.155.
[97] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.264.
[98] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.100-101.

başkanlığına sunulacaktı. Ayrıca kongre toplantılarının Rusça ve Türkçe olmak üzere iki dilde yapılması kararlaştırılmıştı.[99]

d) Kongrede Görüşülen Konular ve Alınan Kararlar

Doğu Halkları Kongresi yönetim organları seçilip, kongrede uyulması gereken kurallar belirlendikten sonra, görüşmelere geçilmiştir. Kongrede görüşülecek gündem maddeleri şöylece tesbit edilmişti:

1- Doğu Halkları Kongresi'nin amacı ve hedefleri- Raportör: Zinoviyev.

2- Milletlerarası durum ve Doğu'nun emekçi kitlelerinin görevleri- Raportör: Radek.

3- Milliyetler ve sömürgeler sorunu-Raportör: Pavloviç.

4- Doğuda Sovyetler kurulması hakkında- Raportör: Bela-Kun

5- Doğuda Toprak (Zirâât) Sorunu- Raportör: Skoçka.

Bunlardan başka kongrenin Doğu Halklarına bildirisinin hazırlanması, Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması konuları ele alınmış ve birçok kişi de kongreye bildiriler sunmuştur.

Doğu Halkları Kongresi'nin amacı ve hedefleri konusunda raportör olan Kongre Başkanı Zinoviyev, konuşmasının ilk bölümünde, İkinci Enternasyonal'i eleştirdikten sonra, Doğu Halkları Kongresi'nin asıl amacını şöyle dile getirmiştir:[100]

"Bu kurultayımızın birinci vazifesi, milyonlarca rençberi (köylüyü) uyandırmaktır. Ve onlara anlatmak gerekir ki, yeni rençber sınıfları vücuda getirmek için onları kuvvetlendirmek ihtiyacı var ve dünyanın muntazam, terakki ve teşkilâtlı amele sınıflarıyla dostluk ve kardeşlik ittifakı yapmadan, şimdiki felaketten kurtulmanın yolları bulunamaz. Bu ittifakın bulunduğu yerde ise dünyanın zâlim soyguncularına, yıllardan ve asırlardan beri sizi ezen ve alçaltan İngiliz ve Fransızlara katiyen galebe çalmak (galip gelmek) var. Bu şüphesizdir."

Daha sonra, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi hakkında uzun uzadıya bilgiler veren Zinoviyev, konuşmasının önemli bir bölümünü de Türkiye'ye ve Türkiye'deki "Mustafa Kemal Hareketi"ne ayırmıştır:[101]

"Biz yalnız komünizma akîdesini taşıyanlara değil, fırkasızlara müracaat ediyoruz. Bizim iki seylimiz vardır. Biri çok büyük, taşkın ve gayet zorludur. Bu Rusya,

[99] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.264.
[100] *Şark İli*, s.9; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.30.
[101] *Şark İli*, s.21-23; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.41-45.

Almanya, Fransa ve İtalya'da bulunan işçi, proletar ve komünist muharebesinin seylidir. Bu seyl günden güne genişlemekte ve kuvvetlenmektedir. Fakat bir seyl daha var ki kâfi derecede kuvvetli değildir. Ve bazı yerlerde o yana bu yana sapıyor. Bu seyl zulûm çektirilen milletlerin hareketidir. Bunlar daha kendi yollarını seçmemişlerdir. Ve ne istediklerini bilmiyorlar. Lakin bellerinin şiddetle sürütüldüğünü duyuyorlar, boyunlarına Fransız ve İngiliz sermayedarlarının bindiğini anlıyorlar ve görüyorlar.

"Bizim istediğimiz bu iki seylin birbirine yakınlaşmasıdır. Bizim istediğimiz ikinci seylin yanlış fikirlerden temiz kalmasıdır. Bizim istediğimiz her iki hareketin, yolundaki mânîaları yıkıp götürecek ve bize bu kadar cefa etmiş olan şerrden ve zulümden memleketleri temizleyebilecek geniş ve taşkın deniz gibi birleşmesidir.

"Bunun için biz daha bizimle bir düşünmeyen kitlelere sabır ile arka (destek) veriyoruz. Hatta bunlar fikirde bize karşıdırlar bile. Meselâ: Şûrâ Hükümeti'nin Türkiye'de Kemal'e arka ve penah olduğunu biliyorsunuz. Biz başında Kemal bulunan hareketin kommüna hareketi olmadığını bir dakika bile unutmuyoruz. Ankara'daki Halk Hükümeti'nin "birinci içtimâ"ının stenograf sureti gözümün önündedir. Kemal kendisi söylüyor: "Halifenin ve Saltanatın şahsı mukaddestir. Ona dokunulamaz."

"Kemal'in başında bulunduğu hareket, Halifenin mukaddes zâtını düşmandan azat etmek istiyor. İşte bu fırkanın nokta-i nazarı budur. Bu komünist prensibi midir? Hayır! Asla. Cemaatin dini hislerine biz riayet ediyoruz. Bütün terbiyeyi değiştirmek bizim elimizden gelmez. Çünkü bu iş pek çok yıl çalışmak ister. Şarkın ve başka memleketlerin dini akîdelerine biz ihtiyatla yaklaşıyoruz. Bununla beraber Kemal Hükümeti'nin Türkiye'de ne yapacağını size söylemek bizim borcumuzdur.

"Saltanatın iktidar ve ihtiyârına Türkiye'de siz arka çıkmamalısınız. Bunu dinî akîde her ne kadar istese de, siz ileri yürümeli ve sizi geri çekmeye izin vermemelisiniz. Bizim hesabımıza göre, sultanlarında son saatleri yaklaşıyor. Sultana olan imanı siz kırıp dağıtmalısınız. Kendi kendine kaim olan iktidar ve ihtiyara siz tahammül etmemeli ve hakiki şûralar kurmalısınız.

"Rus rençberlerinin de Çar'a büyük imanları vardı. Fakat hakiki halk inkılâbı alevlendikten sonra az vakitte bu imandan eser kalmadı. Aynı hal Türkiye'de ve bütün şark millletlerinde de olabilir. Hakiki kara toprak rençberinin inkılâbı parladığı zaman halk sultan ve hükümdarlara imanı, vicdanından pek çabuk siler atar. Bu mütâlaaya dayanarak, biz tekrar ediyoruz. Şimdiki Halk Hükümeti'nin Türkiye'de yürüttüğü siyaset, Komünist Beynelmilel'in siyaseti, bizim siyasetimiz değildir. Bununla beraber biz söyleyebiliriz ki, İngiliz Hükümeti'nin aleyhine yürüyen her inkılâp mücadelesine arka vermeye biz hazırız. Bu saatte Türkiye'de terazinin gözü, kim zengin ise onun tarafına eğilmektedir. Lâkin bunun başka türlü olacağı zaman gelecektir.

"Türkiye'de, İran'da ve heryerde yaşamakta olan rençberler "Bolşevizm"in ne olduğunu anlamaya başladılar. Bu günlerde, ben tanınmış ve hür düşünceli bir Türk halk işgüzarından Bolşevizm tabirinden Türk rençberinin ne anladığını sordum. O şöyle dedi: "Biz de Bolşevik, İngilizlerle muharebe eden ve aynı işi yapmak için yardım etmek isteyen adama derler." Ben ikinci suali sordum: Sizin rençberiniz anlıyor mu ki, Bolşevizm yalnız İngilizlerin değil, bütün zenginlerin aleyhine yürüyor. Bu zenginler ister Rus olsunlar, ister Türk. "Türk işgüzarı bu suale cevap veremedi. Fakat öyle bir düşünceye meyletti ki rençberler bunu anlamıyorlar.

"Benim bildiğime göre, o kanaatteyim ki "Bolşevik"in manasını herkes biliyor. Ve bu kelimeyi Farsça'ya veya başka dillere tercüme etmek lâzım değildir. İtikadıma göre bu isim hür işleyen halka yalnız İngilizlerle yapacakları mübarezede değil, bütün zenginlerin aleyhine mübarezelerinde de lâzım olacaktır.

"Evet, biz burjuva İngiltere'nin aleyhine gidiyoruz. Boğazını boğmalı ve dizimizle göğsüne basmalıyız ve en kuvvetli yumruğu İngiliz sermayedarlığının ta yüreğine vurmalıyız. Bu doğrudur. Bununla beraber biz şarkın çalışan kitlelerini Rus, Yahudi, Alman, Fransız.. ilh, bütün zenginlere kin ve intikam ve bunlarla çarpışmak ihtiyacıyla terbiye etmeliyiz. Şarkta başlayan büyük inkılâbın manası, İngiliz emperyalistlerinin de ayaklarını masanın üstünden çekmelerini dilemek ve ondan sonra Türkiye zenginlerinin kendi ayaklarını masa üstüne canları istediği gibi koymalarını rica etmek değildir. Biz dünya zenginlerinden, kirli ayaklarını masadan çekmelerini diliyoruz. Bizim arzumuz şudur: Bizi tumturaklı mahâric, şarlatanlık, halka istihzâ', boşboğazlık sürüklemesin. Dünyayı çalışan adamın nasırlı elleri idare etsin.

"Buna göre, burada fırkasızlara muâyyen olarak yüzyüze söylüyoruz. İslâm İttihatçılığı (Panislamizm), Müsavatçılık bütün bu akıntılar bizim akıntımız değildir. Bizim siyasetimiz başkadır. Şimdi Türkiye'de gördüğümüz ve sonra başka yerlerde göreceğimiz şekilde, demokrat siyasetine biz arkacılık edebiliriz. Türkiye'nin, hatta İran'ın, Hindistan'ın, Çin'in hareketleri gibi hareketlere biz arkacılık ediyoruz ve edeceğiz.

"Bu öz menfaatimiz endişeyle değildir. Şunun içindir ki, bugün iz'ânlı düşünceli rençber kendi kendine şöyle diyor. "Türkler bugün kendi menfaatlerini tamamıyla anlamamışlarsa, yarın mutlaka anlarlar. Onlara biz arka olmalıyız, yardım etmeliyiz. Türkiye'de hakiki inkılâbın başkaldırmasını beklemeliyiz. O zaman Türk'ün vicdanından Sultana tapınmak ve köhne asırlardan arta kalan manasız akîdeler derhal silinir."

"Terakki de önayak olan işçi diyor ki: "Büyük kardeş sıfatıyla bu harekete sürat vermek benim borcumdur"

"Komünist işçi şöyle diyor: Türkiye'deki milli ve demokrat harekete ben arkacılık ediyorum. Bundan başka mazlum Türkiye, mazlum İran, bütün mazlum şark

zahmetçilerini umum zenginlere, umum zulüm çektiren gaddarlara karşı can ve gönülden düşmanlığa ve intikama davet etmeyi ben kendime borç bilirim. Bize bütün insanların iktisatça hakiki beraberliği lâzımdır. Bütün işleyen insanların kardeşçe, yürekten, birleşmeleri lazımdır. Bu açık hakikatı onlara öğretmeyi ben kendime borç sayıyorum."

Görüldüğü gibi Zinoviyev'in Türkiye hakkındaki görüşleri, Kominternin İkinci Kongresi'nde kabul edilen Türkiye'yi de ilgilendiren Lenin'in tezinin bir tezahürüdür. Yani Zinoviyev şunu çok açıklıkla biliyordu ki, Anadolu'da yürütülen hareket bir komünist hareketi değildi. Ve tamamen komünizme zıt bir şekilde gelişmekteydi. Ancak bu durumda bile emperyalist sömürücü batı devletlerine karşı Mustafa Kemal'in "Milli Bağımsızlık Hareketi"ne destek verilecekti. Bu sırada Türkiye'de halk kitleleri gerçekleri anlayacak ve Türkiye'de Sovyet rejimini kuracaklardı. Zinoviyev bunları kongrede söylerken, aslında Türk halkının gerçeği anlamasını beklemek niyetinde değillerdi. Türk halkının gerçeği anlaması için birilerinin yardımına ihtiyacı vardı. İşte 1918'den beri Mustafa Suphi ve ekibi bu iş için yönlendirilmekteydiler.

Milletlerarası durum ve Doğu'da emekçi kitlelerin görevleri konusunda raportör Radek idi. Radek kongrenin ikinci oturumunda okuduğu raporunda,[102] "Yakındoğu için İngiliz-Rus Mücadelesi, Almanya ile İngiltere'nin Yakındoğu'da birbirleriyle mücadeleleri, İngiliz Emperyalizminin Yakındoğu'yu boyunduruğu altına alması, ekonomik çöküş ve emperyalizm, sömürgelerdeki ayaklanmalar" konuları üzerinde durarak, Sovyet Rusyası'nın nasıl dünya halklarına örnek olduğunu anlatmış ve Sovyet Rusya'nın emperyalizme karşı isyan başlatan Doğu Halkları ile ittifâkının, doğunun kurtuluşu için gerekli olduğunu şu sözleriyle dile getirmiştir:[103]

"Doğu'nun işçi ve köylüleri sömürüden kurtulmak istiyorlarsa, ekonomik yıkım dolayısıyla ve Rusya'nın işçi ve köylüleri tarafından yenilerek zayıf düşen düşmanlarını yenebilirler. Doğunun işçi ve köylülerinin zaferi, yalnızca onların isteklerine ve bilinç düzeylerine bağlıdır. İran'ın, Türkiye'nin, Hindistan'ın işçi ve köylülerinin düşmanlarından korkmaları için hiçbir neden yoktur. Eğer Sovyet Rusya ile birleşirlerse, hiçbir engel onların seline dayanamaz."

Radek, Doğu halklarının emperyalist boyunduruğundan yalnız Sovyet Rusya ile ittifak yapmaları halinde kurtulabileceklerini, Sovyet Rusya'nın da geleceğinin doğuya bağlı olduğunu, ya doğu halkları ile blok oluşturup, böylelikle Batı Avrupa'nın proletaryasının zaferini çabuklaştıracaklarını, yada çürüyerek doğu halkları ile birlikte köle olacaklarını" ifade etmiştir.[104]

[102] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.54-67.
[103] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.68.
[104] Radek'in konuşmasının tam metni için bakınız. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.54-72).

Radek Doğu Halklarının temsilcilerine yukarıdaki mesajları verirken, Sovyet Rusya'nın İngiltere ile ticaret antlaşması yapmak için çaba harcaması Sovyet liderlerin sözlerinde ne kadar çifte standartlı olduklarını açıkça göstermektedir.

Sömürgecilik ve Milliyetler sorunu hakkında raportör olan Pavloviç, konuşmasında ağırlıklı olarak, emperyalist devletlerin Doğu halklarını boyundurukları altına alma ve dünyayı paylaşma planları üzerinde durmuş, Almanya, İngiltere, Fransa ve Rusya'nın Doğu halklarını sömürge yapmak için uyguladıkları siyaseti anlatmıştır.[105] Pavloviç, konuşmasında sözü Türkiye'ye getirdiğinde şunu söylüyordu:[106]

"Egemenlik, zenginlerin, mülkdarların ve vurguncuların elinde kalacaksa, yeniden doğmuş güçlü bir Türkiye'nin doğmasının ne yararı vardır?"

Batı halklarının Doğu'ya karşı birleşmesini savunan II.Wilhem Almanya'sıyla Enver Paşa Türkiye'sinin ittifak yaptığını belirten Pavloviç, şöyle diyordu:[107]

"Brest-Litowsk konferansındaki Osmanlı temsilcilerinin tutumu tiksindiricidir. Fakat Türkiye Milliyetçileri bu iğrenç barışın getirdiği avantajlarla da yetinmediler. Türkiye, Kars, Ardahan ve Batum'u işgal etti. Gürcistan ancak Almanya'nın işe karışmasıyla kurtulabildi. Daha sonra Türkler Azerbaycan'a saldırdılar ve Bakû'yu ele geçirdiler. İki aylık Türk hâkimiyeti, Kafkas proletaryasının kalesi olan çok büyük felaketler görmüş bu şehrin tarihinin en karanlık sahifeleridir."

Milletlerin eşit olduklarını ve sömürgelerin hiç olmaması gerektiğini söyleyen, Hindistan'da, Mısır'da, Suriye'de, Güney ve Batı Anadolu'daki İngiliz, Fransız ve Yunan emperyalist yayılmacılığını sert dille eleştiren Pavloviç'in, sömürgecilik ve milliyetler sorunu hakkındaki tezleri şöyledir:[108]

"1- III.Enternasyonal hiçbir türlü sömürge politikasını kabul etmiyor. Sömürgecilik kabul edilemez. Doğu Halkları da bu kararla mutabıktır.

"2- Ezilen ve ezen milletlerin varoluşlarının sebepleri şunlara bağlanmaktadır: a) Burjuva Hükümetlerinin askerî ve polisî tedbirleri, b) Doğu'nun emekçi kitleleri arasındaki kavgalar, c) Kendi ülkelerinde, kapitalist burjuva dünyasının hâkimiyetine yaslanan yerli zengin, ağa ve vurguncuların davranışları.

"3- Eğer İnkılâpçı-Milliyetçi hareketler, geniş ve derin sosyalist bir hareket yolunda kararlı adımlarla ilerliyorlarsa, ancak o zaman Doğu halk kitlelerinin vaziyeti iyileşmeye başlayabilir.

"4- Doğu Halklarının galibiyetinin güvencesi, yalnız doğunun değil, aynı zamanda batının emekçi kitlelerinin birleşmesinde görünmektedir. Bu savaş ancak iç

[105] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.129-147.
[106] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.148.
[107] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.148.
[108] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.21-22.

ve dış iki cephede, yukarıdaki şartın yerine getirilmesi ile başarıya ulaşabilir. Bu şartların yerine getirilmesi için Sovyetlerin emekçi köylü kitlesinin etrafında, Doğunun inkılâpçı kitlelerinin örgütlenmesi gerekmektedir.

"5- Emekçi kitlelerin yakınlaşmasında ilk adım, Sovyet Rusyası ile bütün Doğu Halklarının sıkı ittifâkı olmalıdır.

"6- Çeşitli milletlerin emekçi kitlelerinin tam birliğe geçiş forması "Federatif Sovyet Devletleri" şeklinde görünüyor.

"7- Kapital hâkimiyetini yıkmak ve proletar diktatörlüğünü kurmak, ancak 1914-1918 yıllarında verilen savaştan daha şiddetli yeni bir savaşla olabilir."

Sömürgecilik ve Milliyetler sorunu hakkında kongre, Üçüncü Enternasyonal'in ikinci kongresinde alınan kararların aynen benimseneceğini umarak, bu konuda bir karar tasarısı hazırlamamıştır.[109]

Doğu Halkları Kongresi'nin 6 Eylül tarihli, altıncı oturumunda, Doğu'da Sovyet hakimiyetinin kurulması hakkında Bela-kun raporunu okumuştur.[110]

Konuşmasına Çarlık Rusyası'na karşı Rus köylü ve işçisinin verdiği mücadelelerden bahsederek başlayan Bela-Kun, emperyalist devletlerin Doğu Halklarını sömürmek için yaptığı çalışmalar üzerinde durmuştur. Sovyet düzeninin ancak doğunun köylü ve işçisini sömürü düzeninden kurtarabileceğini, emekçi kitlelerin kurtuluşu için, sovyet iktidarından başka bir çözüm yolu olmadığını belirten Bela-Kun'un doğuda sovyet iktidarı üzerine sunduğu aşağıdaki tezler kongrece oybirliği ile kabul edilmiştir:[111]

"Şurâ Hükümranlığının Şarkta Kuruluşuna Dair Tezler:

"1- İçli, dışlı tazyiklere, yani ecnebi cihangirlerle, yerli soygunculara karşı Şark Milletlerinin inkılâbı bütün şark memleketlerinde hükümranlığa ve hükümetin şekline ait meseleyi günün meseleleri sırasına koydu. Avrupa burjuvazyası, devlet hükümranlığının mahiyeti tazyik ve tahakküm makinesinden ibaret olduğunu, malı az olan veya hiç olmayanlardan, proletaryadan ve yarım proletaryadan gizlemeye çok zamandır muvaffak oldu. Bununla beraber burjuvazinin bütün hile ve desiselerine rağmen, bu hakikat hükümetin zulûm âleti olduğu açıkça meydana çıktı. Hiçbir hakka malik olmayarak yaşayan fukaranın canı, malı, şahsı ve zahmetinin meyveleri hem sultanların, şahların, beylerin, ilbeylerinin elinde istediği gibi, alınıp satılacak şeylerdi. Bu hal istilacı mal çapulcuları için, memleketlerde ve yarım müstemleke derecesine inmiş yoksul halkın zararına olarak mukaveleler yapmaya zemin hazırlamıştır.

[109] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.108. Bu konu ile ilgili Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde kabul edilen Lenin tezleri için bakınız. (*Şark İli*, s.50-51).
[110] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.148.
[111] *Şark İli*, s.61-62; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.183-186.

"2- Garp memleketlerinde olduğu gibi, ahali içinde zengin ve fukaranın malını yemekle büyüyen kısım, yakın şark memleketlerinde de kendi hükümranlığına, halk hükümranlığı süsünü verdi. Türkiye ve İran parlamento memleketleri idiler. Gürcistan Menşevik rehberlikle, Ermenistan Taşnakların kılavuzluğuyla, Azerbaycan Müsavat başçılığıyla azatlık ve müsavilik akîdesi altında demokrat cemiyetler şekline girmişlerdi. Lâkin bütün bu hileci siyasetler halk hükümranlığının bir benzerini bile meydana getiremediler. Ecnebi istilacıların vekilleri rahat ve saadet içinde yaşarken, yanı başında halk yığınlarının açlık ve bahtsızlığını görmemek mümkün değildir. Toprak yine evvelki gibi mülkdar elindedir. Zahmet ehline akla gelmez zararlar veren eski vergi usulü, şimdiye kadar bakidir. Devlet yalnız mürâbahacılara değil, fukara halkının hayatı pahasına çalışan ağır faizcilere, kiracılara mani olmadıktan başka arka bile çıkıyor. Bu haller hem Türkiye, İran ve Azerbaycan Milli Demokrat Fırkalarının, hemde Sosyalist Fırkaları, şiarları altında faaliyette bulunan Gürcü Menşevik ve Ermeni Taşnak Fırkalarının azatlık ve beraberlik şiarlarının yalan olduğunu açığa çıkardılar.

"3- Şarkın işçi sınıflarının inkılâbı, ecnebi istilacılarının hâkimiyetini üzerlerinden attıktan sonra da durmayacaktır. İnkılâp halk hakimiyetlerinin yalancı perdesi ve beraberlik şiârı altında sultanların, şahların, paşaların, beylerin hâkimiyetini saklamak isteyen içtimâî şivede kalmayacaktır. Çalışanların tahakküm altında ezilmelerine, servetlilerle yoksulların, halkı tazyik içinde ezenlerle ezilenlerin, vergi verenlerle bu vergiye dayanarak yaşayanların, aralarındaki müsavatsızlığın devamına müsaade etmeyecektir. Şark rençberleri, Rus rençberleri gibi, inkılâplarını büyük bir toprak inkılâbına kadar genişletecektir. Bu inkılâp neticesinde toprağın hepsi rençbere geçecektir. Bütün hazır yiyiciler, yok olacaktır. Rus rençberleri komünist fırkanın kılavuzluğu ve çalışan işçilerin arka vermesiyle ekincilik ıslahatını kuvveden fiile çıkardı. Şimdi de şûrâya toplanarak, mülkdarlardan alınan toprağı ve hazır yiyicilerden zaptolunmuş hükümdarlığı müdafaa ediyor. Bunun gibi tahakküm ve boyunduruk altında ezilen şark rençberleri de, kendi inkılâp muharebelerinde, inkılâpçı garp işçilerinin komünist beynelmilelini, vücuda gelmiş ve gelecek Şûrâ hükümetlerinin arkacılığım ve yardımlarını kendi hesabına sayıyor.

"4- Şûrâ hükümranlığı ve şûrâ teşkilâtı yalnız hükümranlık âleti ve sanatıyla meşgul proletaryanın muntazam şekli değildir. Şûrâ usulü öyle bir tarzdır ki, bununla hem işçiler ve hemde rençberler imtiyazlı ve imtiyazlı olduğu için muzırr sınıfları (mülkdarları ve fırıldakçıları, büyük rütbeli memurlar ve zabitleri) çıkarıp, kendi mukadderatını kendi elleriyle yola koymak iktidarını kazanırlar. Mademki toprak mülkdarlardan alınır ve zahmet ehline veriliyor, bunu işçi sınıfının elinde saklayabilmesine ancak şûrâ hükümranlığı imkân veriyor. Şimdiye kadar şarkta birbirini kırıp geçirmekte olan milletlerin çalışan sınıflarının bundan böyle sulh ile yaşamaları için bir tek çare varsa, o da şûrâların birleşmesi ve büyük koşma devletleri birliği ve bu birlik çerçevesinde onların kendi kendilerini idare etmeleridir.

Buna şark milletleri zahmet sınıfları sulh ile yaşadıktan başka, müşterek kuvvetleriyle yerli ve yabancı zalimlerin hükümranlığını mahvederler. Ve onların geçmişteki hal ve kuvvetlerini geri getirmeye ait teşebbüslerini kökten sökerler.

"5- Demokratça kendi kendini idare etmek dedikleri hükümet tarzı, idârenin dizgisini yalnız imtiyazlı sınıflara (Sultan, Han, Bey, Paşa vesaireye) verdiği için, iş ehlini kendi işini kendileri görmekten mahrum ediyor. Hatta bunu öğrenmeye bile mecal vermiyor. Bunun için lâzım olan bilgiyi, maarifi onlardan gizliyorlar. Bunun aksine olarak Şûrâ Rusyası, Sibirya, Başkır, Kırgız Cumhuriyeti ve Türkistan rençberlerinin tecrübeleriyle sabit oldu ki, şark memleketleri rençberleri eski imtiyazlı sınıfları kovup, kendi işlerini kendileri başarabilirler. Kardeşlerinin yardımıyla az vakitte devlet makinesini çevirmeyi öğreniyorlar.

"6- Komünist Fırkası'nın garpte galebesi, şark milletlerinin hilelerle mallarının ve kazançlarının yenmesine nihayet verir. Fakat bu galebe de, şark ile garbin iktisatça birbirine bağlanmadan geçinebileceği gibi bir mana yoktur. Bilâkis inkılâbın şarkta ve garpte galebesininin manası şudur: Muhtelif memleketlerin münasebetlerinde iktisadî çapulculuk ve soygunculuk (ekspluatatsiya) yerine karşılıklı yardım ve arkacılık kaim olacaktır. Bu inkılâbın muzafferiyetinden sonra devletler arasında iktisadî münasebet başlayacaktır. Ve bunun için şûrâ tarzıyla kurulmayan devletlerin iktisadî münasebetleri ancak bir avuç sermayeperestler kitlesinin menfaatine hizmet edecektir. Bu kitle hububatı ve ham şeyleri toplayıp garbin şûrâ hükümetleriyle ticarete girişecektir. Nasıl ki ticareti şimdi de, istilâcı devletlerin ve şarkın işçi sınıflarını iktisaden soyarak yapıyorlar.

"Şûrâ hükümranlığı şarkta yalnız dostça münasebete ve karşılıklı yardıma medar oluyor ve küll şarkın içtimâî mülkiyete geçmesini de kolaylaştırıyorki, bunun pek büyük bir ehemmiyeti var.

"Cihangirlerin iktisadî soygunundan büsbütün kurtulmak için, toprağı işleyenlerin mülkiyeti eline vermek için, fırıldakçı muhtekirlerin ve iktisadî çapulcuların tahakkümünden azat olmak için işi görmeyen adamları ve müstemlekecilikle alâkası olan bütün ecnebileri ve bütün imtiyazlıları (generalleri, mülkdarları ve büyük memurları) memleketin hükümranlığından dışarda bırakmalı ve şûrâ esasları üzerine çalışan sınıfların hükümranlığını kurmalıdır. Bundan başka zahmet çeken halkın menfaati, şark milletlerine şûrâ hükümranlığının lüzumunu gösteriyor."

Doğu'da ziraat meselesi hakkında ise Skoçka, kongrede bir rapor okumuş[112] ve daha sonra "Ziraat Meselesi" ile ilgili tezler kongreye sunularak oybirliği ile kabul edilmiştir.[113]

[112] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.186-189.
[113] Bu tezler için bakınız.(*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.199-206).

Yukarıda belirtilen konular hakkındaki görüşmeler ve alınan kararlardan başka, kongreye birçok bildiri ve marûza verilmiştir. Ayrıca üzerinde durulacak olan Enver Paşa'nın ve TBMM Hükümeti adına İbrahim Tali'nin bildirilerinin dışında kongreye aşağıdaki bildiri ve marûzalar sunulmuştur:

1- Ermenistan İşçi ve Köylüleri Vekillerinin Beyannâmesi[114]

2- Delican Vekillerinin Mar'ûzası[115]

3- Şark Milletleri Kurultayı Riyâseti'ne Kars ve Batum Vilâyetleri Vekillerinin Mar'ûzası[116]

4- Ermenistan Ahvaline dair Şark Kurultayı'na verilen mar'ûza[117]

Doğu Halkları Kongresi'nin önemle üzerinde durduğu bir konu da, kongre sonunda yayınlanacak olan, Doğu Halklarına Kongrenin bildirisinin hazırlanması olmuştur. Bunun yanında "Avrupa, Amerika ve Japonya İşçi ve Köylülerine Selam" başlığıyla da bir bildiri kaleme alınmıştır.[118]

e) TBMM Hükümeti Adına Kongreye Katılan İbrahim Tali Bey'in Bildirisi

İbrahim Tali Bey, Mustafa Kemal Paşa ile birlikte 19 Mayıs 1919'da, Samsun'a çıkan 18 subaydan birisidir.[119] Daha sonra 15.Kolordu Baştabibliği'ne tayin edilen İbrahim Tali Bey, Ermeni hareketi sebebiyle Şark Cephesi Kumandanlığı'nın kurulması üzerine, Şark Cephesi Sıhhıye Reisliği'ne getirilmiştir.[120] Bu görevde bulunduğu sırada, TBMM Hükümeti'nin Rusya'ya gönderdiği heyete müşavir sıfatıyla görevlendirilerek, Temmuz 1920'de Moskova'ya gitmiş,[121] Rusya'ya gönderilen heyetin Türkiye'ye dönmesi üzerine İbrahim Tali Bey TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak Moskova'da kalmıştır.[122]

Daha öncede belirtildiği gibi, İbrahim Tali Bey, TBMM Hükümeti tarafından Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde gözlemci sıfatıyla bulunmak üzere görevlendirilmiş ve Üçüncü Enternasyonal Üyeleri ve Enver Paşa ile birlikte trenle Moskova'dan Bakû'ya gelmiştir.[123]

[114] *Şark İli*, s.68-69.
[115] *Şark İli*, s.71.
[116] *Şark İli*, s.70.
[117] *Şark İli*, s.75
[118] *Şark İli*, s.66-67.
[119] Fethi TEVETOĞLU, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, Ankara, 1987, s.157.
[120] TEVETOĞLU, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157.
[121] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.1. İbrahim Tali Ağustos 1920'de, Moskova'ya varmıştır. (TEVETOĞLU, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157).
[122] TEVETOĞLU, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.157.
[123] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.

Kongre salonunda Enver Paşa ile aynı locada oturan[124] İbrahim Tali Bey, kongreye bir bildiri sunmuş ve bu bildirisi, kongre tutanaklarına göre, kongre sekreteri Ostrovski tarafından Rusça olarak okunmuştur. Ancak tutanaklarda bu bildiriyi Türkçe'ye kimin çevirdiği kaydedilmemiştir.[125] İbrahim Tali Bey, kongre sonrasında, 1 Ekim 1920'de, 15.Kolordu Kumandanlığı'na Moskova'dan gönderdiği mektupta, kongrede bildirisini Erzurumlu Cevat (Dursunoğlu) Bey'e okutturduğunu belirtmektedir.[126] İbrahim Tali'nin 4 Eylül 1920'de kongrenin dördüncü oturumunda okunan bildirisi aşağıdadır:[127]

"Cihan İnkılâpçılığı 1914 yılında Avrupa'nın göbeğinde umumî harbi tutuşturdu ve pençesini Türkiye'nin milli hayat damarlarına sokarak dört yıl sonra, Türkiye'yi tamamiyle kuvvetsiz bıraktı.

"Türk rençberi silahı eline aldığı zaman kendi millî sınıflarını saklamak (korumak) ve kazancını başkalarının yemesinden (ekspluatatsiya) kurtarmaktan başka bir maksadı yoktu. Amerika'nın yalancı Cumhur Reîsi "bundan böyle bütün milletlere yaşamak ve hür olmak hakkı verilecek ve bütün çalışanlar bahtiyar olacaktır" deyince inanıyordu ve silahını teslim etti. Fakat sonraları, üzerine silahla yürüdüklerini ve garp sermayeperestleri menfaatine bütün haklarının ayaklar altına alındığını ve son lokma ekmeğini de elinden almak istediklerini görür görmez gazaba geldi ve kıyam etti.

"Yoldaşlar! Bu kıyamın sebeplerini ve bundan doğan hükümetin mahiyetini ve doğmasının tarihçesini size izah edeceğim: "Anadolu kıyamının iki sebebi vardır. Biri dahili, diğeri harici. Harici sebep şudur: Türk rençberi dört yıldan ziyade onbirden artık (fazla) cephede en kuvvetli burjuvazi devletleri ile döğüşmüştü. Şimdi kendi alnının teriyle, ağır zahmetlerle kazandığı bir parça ekmeğini rahatlıkla yiyip, köyünde yaşamayı özlüyordu. Lâkin bu mümkün olmadı ve elindeki silahını alan garp sermayeperestleri, sadık uşakları Venizelos Rumlarını gün batıdan ve Taşnak Ermenilerini doğudan saldırtmaya karar verdiler. Türk rençberi biliyordu ki, istilacılar ve onların kurnaz uşakları her nereye gelirlerse ateşle, kılınçla ve bomba ile iş görüyorlar. Biliyordu ki, bunların içinde bir yığın soyguncular zorla elindeki malın ve erzakın hepsini alıyor ve bunu bildiği halde, Türk rençberi "belki bu gaddar kararı icra etmezler" ümidiyle yuvasında rahat duruyordu. Fakat milletlerin hürriyeti için savaştığını ilân eden Fransa, Suriye'yi almakla kalmayarak yangınlar ve basıp kesmelerle Adana'yı, Maraş'ı işgal etti. Medeniyet namına iş gördüğünü söyleyen Fransız başvekili istediklerinin hepsini aldıktan sonra yüzündeki perdeyi açtı. Bourbon Sarayı'ndan dünyanın kulağına şöyle bağırdı:

[124] AYDEMİR, *Enver Paşa*, III, s.574.
[125] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.112.
[126] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.
[127] *Şark İli*, s.26-27. Ayrıca bakınız. *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.112-116.

"Şarktaki iktisadî menfaatlerini elde etmek için, Musul'a kadar yerlerde ne kadar madenler var ise hepsini Fransa işletmelidir. Buna göre biz askeri ileri yürüyüşümüzü Mardin'e kadar uzatmalıyız. Buradaki tabiî servetlerin ne derece mühim olduğunu biz Fransa'nın büyük sanatkârlığı menfaatine olarak nazara almalıyız."

"Yoldaşlar! En sonunda bizim Akdeniz'e biricik yolumuz olan İzmir'e hücum başladı. Pek feci olan vak'anın neticesi şarkta ve garpte millî hukûku müdafaa edenlerin haydutlar aleyhine birleşmesi oldu. İzmir işgal edildikten sonra, şarkta istilâcıların düşmanlarının, yani Erzurum ve Trabzon ahalisinin teşebbüsüyle Erzurum'da Milli Kongre toplandı ve hukukumuzun müdâfaasına karar verildi. Sonraları Sivas ve Ankara'daki kongrelerde bu karar tekrar tasdik olundu.

"Dahili sebep: Mazlum Anadolu rençberi yüzlerce yıldır burjuvazyanın istediği gibi hareketi ve zorbalığı altında ağlıyordu. Biçare rençberi İstanbul'dan gelme hastalık, memur suistimali, diktatörlük, ölüm derecesine getirmişti. Diktatörlüğün kaynağı hem padişahın iktidarı, hem memurlar, vezirler ve bunların maiyetlerinin nüfuzu ve fena idareleri idi. Türk rençberlerinde haklı ve mukaddes bir gayz uyanmıştı. Bu gayz kendileriyle birlikte birgün bile yaşamayan ve temasa gelmeye tenezzül etmeyen paşalara ve büyük memurlara karşıydı. Rençber tarlasında bütün ömrünü heba ettiği ve buna rağmen acından öldüğü halde, bu paşalar ve saray ruhlu beyler, efendiler İstanbul'da muhteşem köşklerde, saraylarda bol bol israflarla milletin servetini heba ediyorlardı. Bu kıyamla Anadolu ispat etti ki, bundan böyle İstanbul'a ve İstanbul'un hazır yiyici paşa ve beylerine bir parça ekmek bile vermeyecektir. İşte bundan az vakit evvel Anadolu'da vukua gelen inkılâbın ceryanı ve sebepleri budur ve böyledir.

"Anadolu hareketi katiyen burjuvaziye dayanan bir hareket değildir. Avrupalıların bu yolda verdikleri malûmat ve mütâlaalar yanlıştır. Sermayeperestliğin şarkta yardımcıları Taşnak Ermenilerle, Venizelos Rumlarıdır. Ve buna ilâve olarak, Padişahın saray hadimleri ile yakınlarıdır. Bunlar padişahın nüfuzunu İngiliz sermayedarlığının menfaatine kullanıyorlar. Bunların hepsi Antanta'ya sokulmuşlardır. Ruh, mal, servet ve itibarlarını ve bol bol altınlarını ondan alıyorlar. Anadolu İnkılâpçıları ise, yüzlerini şarkta güneş gibi doğan inkılâba çevirmişlerdir. Anadolu İnkılâbı zenginlerin ve hazır yiyicilerin menfaatine zıd olduğundan aks-ül inkılâpçılar kuvvetlerini bir yere topladılar. Şeyh Recep Sivas'ta, Şeyh Şerif Bayburt'ta, Çapanoğlu ailesi Yozgat'ta, İstanbul ile el ele verip Anadolu İnkılâbına aks-ül inkılâp yaptılar. İstanbul'dan bunları kuvvetlendiren padişah ve saraylılardır. Bunlar İngiliz parasıyla, kendilerine yalandan İslâmiyet müdafaacısı süsünü verip millî ve içtimâî olan Anadolu rençber inkılâbını yenmek ve tepelemek istediler.

"Etrafları hainler ve haydutlarla dolu olduğu halde, Anadolu inkılâpçıları ve rençberleri yeni inkılâplarına sadakatte ve bunu can ve kanlarıyla genişletme de devam ediyorlar. Onlar artık şevk ve samimiyetle Üçüncü Beynelmilel'e yüzlerini

tutmuşlar, talihlerinin Üçüncü Beyelmilel'in talihine çözülmez surette bağlı olduğuna iman ediyorlar. Millî inkılâpçılar Türk parlamentosu dağıldıktan sonra, Üçüncü Beynelmilel'e samimi merbutiyetlerini Moskova'ya mahsûs vekiller göndermekle perkittiler.

"Anadolu İnkılâpçıları şundan dolayı sevinç duymaktadırlar ki, Moskova Üçüncü Beynelmileli'ne uzattıkları yürekten dostluk ve hem fikirlik elini, Moskova'da aynı duygu ile kabul edip aynı yürek dostluğuyla cevap verdiler.

"Anadolu İnkılâbı, Moskova İnkılâbının gördüğü tecrübelerden memnuniyetle istifade edecektir. Anadolu İnkılâbı, Moskova Şûrâ Cumhuriyeti'nin esaslı akîdelerini insanlığın kurtuluşunu hazırlayacak amillerden sayıyor.

"Yoldaşlar! Bu izahatlardan da görülüyorki Anadolu güneşliğe ve ziyadarlığa çalıştığından kendisinin ve son oğlunun son nefesine kadar hürriyet ve istiklâlini müdafaa etmeğe karar vermiştir. Kendine Şûrâ Rusyası'nın uzattığı dostluk elini Anadolu İnkılâpçıları memnunluk ve doğrulukla kabul eder.

"Yaşasınlar bu yolda birlikte yürüyen İnkılâpçı Rusya ile İnkılâpçı Anadolu ve onların dayandığı Şark İnkılâbı!"

f) Enver Paşa'nın Kongreye Katılması, Kongrede Okunan Bildirisi ve TBMM Hükümeti

Enver Paşa, 1920 yazında, Moskova'ya gelmiş ve Sovyet liderlerle ilişkiler kurmuştu. Sovyet liderler bu ilişkiden istifade etmek emelindeydiler. Bunun için Bakû'da yapılacak Doğu Halkları Kongresi'ne Enver Paşa'nın da katılmasını uygun görmüşlerdir. Böylece Doğu halklarına, yani Müslüman ve Türk Halklarına Enver Paşa'nında kendileriyle birlikte çalıştığını göstererek, onların güven ve desteklerini kazanmayı amaçlıyorlar ve Enver Paşa'nın Doğu'daki nüfuzundan faydalanmak istiyorlardı.[128]

İşte bu amaçla Üçüncü Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri, Enver Paşa'yı da yanlarına alarak, 26 Ağustos'ta, Moskova'dan hareket ederek, Bakû'ya gelmişlerdi.[129] Bakû'da Müslüman-Türk ahali tarafından Enver Paşa, büyük bir coşku ile karşılanırken,[130] Azerbaycan Sovyet Hükümeti, Enver Paşa'ya soğuk davranmaya

[128] Bakû Kongresi'ne Türkiye'den giden Hafız Mehmet Bey, kongre sonrası verdiği raporda şöyle demektedir: "Bolşevikler idare-i mevcudiyetleri için Alem-i İslâma ve bilhassa taht-ı tabiyetindeki Türklere istinad etmek ve bunun için de Enver'i istihdam eylemek zaruretini hissetmekte..." (*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12.).

[129] *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.4-1. Komintern temsilcilerini ve Enver Paşa'yı Moskova'dan getiren tren 1 Eylül'de Bakû'ya varmış ve coşkun bir kalabalık tarafından karşılanmıştır. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.31, L.153; *Kommunist* (Bakû), 1 Eylül 1920; *Doğu Halkları Kongresi Filmi*.).

[130] *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.4-2; *ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12; *Dertli*, 27 Kânun-ı Evvel 1336/Aralık 1920.

çaba göstermiştir.[131] Türk Komünist Teşkilâtı üyeleri de, Enver Paşa'nın Bakû'ya gelmesinden pek hoşnut olmamış ve bunu kongre esnasında açıkça da göstermişlerdir.[132]

Enver Paşa kongreye Fas, Tunus, Cezayir ve Trablusgarp İnkılâpçılarını temsilen katılacaktı. Acaba TBMM Hükümeti, Enver Paşa'nın bu kongreye katılması hakkında ne düşünüyor ve bunu nasıl karşılıyordu?

TBMM Hükümeti, Enver Paşa ve arkadaşlarının Moskova'ya geldiklerini haber aldığında, bu durumdan oldukça endişelenmişti. Ve hemen harekete geçerek Enver Paşa ve Cemal Paşa'ya TBMM Hükümeti adına iş görmeye salahiyyettar olmadıkları bildirilmiş ve Türkiye adına hareket etmemeleri istenmişti.[133] TBMM Hükümeti'nin bu tavrı karşısında, özellikle Cemal Paşa çok üzülmüş, hatta Mustafa Kemal Paşa'ya oldukça duygusal bir mektup göndermiştir.[134]

Şimdi ise Enver Paşa, Doğu Halkları Kongresi için, hem de Üçüncü Enternasyonal liderleriyle Bakû'ya geliyordu. Bu arada Sovyet liderlerin Enver Paşa'ya büyük önem verdiklerine dair haberler yayılmakta ve Enver Paşa'nın kendisi Azerbaycan'da bir ordu teşkil ederek memlekete faydalı olmaya çalışacağını Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmekteydi.[135]

Bu aşamada ise, TBMM Hükümeti'nin Enver Paşa'ya karşı tavır almaktansa, ondan faydalanmak yoluna gittiği anlaşılıyor.[136] Kongre öncesi Enver Paşa Bakû'ya gideceğini bir mektupla Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmişti.[137] Bunun üzerine Kâzım Karabekir Paşa da, 7 Eylül 1920'de, Enver Paşa'ya oldukça samimi bir

[131] *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.4-2.

[132] *ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118, F.26-9.

[133] 20 Haziran 1920'de, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya aşağıdaki "Heyet-i Vekile" kararını bildirmiştir:

"Atideki mevadın alakadarına vesait-i mümkine ve seri ile tebliğini rica ederim.

"Talat, Cemal, Enver Paşaların BMM namına hiçbir teşebbüs-i siyâsîye girişmeğe salahiyettar olmadığının ve bizim ile hiçbir muhabere ve münasebetleri bulunmadığının kendilerine tebliği Hey'et-i Vekile kararı iktizasındandır." (*ATASE*, A.1/4282 Kl.586, D.114/34, F.56.)

[134] Cemal Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektup için bkz. (*ATASE*, A.1/4280 Kl.549, D.16-A/4, F.2.)

[135] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.30.

[136] Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği şifre de şöyle yazmaktadır:

"Erzurum 15.Kolordu Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne,

"Memleket mukadderatı hakkındaki mesuliyet üzerimizde bulundukça, Enver Paşa ve rüfekasının müstakilen ve kendiliklerinden memleket ve millet işlerine müdahelesine müsaade edilemez. Bu zevata haricen tarafımızdan tayin olunacak vezaif verilebilir. Ve salahiyetleri tahdit olunur. Kendilerinden ancak bu şerait dairesinde istifade edebiliriz. Bolşevik kuvvetleri başında gelirlerse kendilerinden tarz-ı istifadenin tayini yine hale göre tarafımızdan tayin olunur.

BMM Reisi Mustafa Kemal "

(*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.18-1).

[137] *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.4-1. 26 Ağustos 1920 tarihli bu mektubun tam metni için bakınız. (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.27-30.)

mektup yazarak, Bakû Kongresi'nden Türkiye'nin ne beklediği, kendisinden ne yönde çalışmalar yapmasının arzu edildiği hakkında malûmatlar vermiş ve kendilerinden yardımlarını esirgememesi istenmiştir. 3.Fırka Kumandanlığı vasıtasıyla gönderilen bu mektup, Türkiye'nin bu kongreden ne beklediğini göstermesi bakımından da çok önemli olduğu için aynen aşağıda verilmiştir:[138]

"Pek aceledir Erzurum

Dakika geçirilmeyecektir. 7. 9. 36

3. Fırka Kumandanlığı'na

"Atîdeki mektubun kurye zabitiyle Enver Paşa'ya gönderilmesi ve iş'arı.

"Vatanın hidmetinize en ziyade muhtaç olduğu bir sırada, Moskova'ya gelmeniz büyük bir meserret ve memnuniyetle karşılandı. Tekmil arkadaşlarımla beraber arz-ı tazimat ve ihtiramat eder vatan ve milletin istihlas-ı tamını temin edecek mesâînin netayic-i hasenesine sabırsızlıkla intizar eyleriz. Âlem-i İslâmın ve bütün şark milletlerinin mukadderatının mevzû-i bahs olacağı Bakû Kongresi'nde zât-ı âlilerinizde bulunarak herşeyden evvel şark yolunun açılması ve şarkla olan ittisâlimizin temini, Ermeni Meselesi'nin menafi-i milliye ve gayemizi temin edecek surette halli ve şarkta sulh ve sukûnetin takriri husularına en büyük gayret ve himmetin sarf olunması pek mühim bir meseledir. Bunların bir an evvel temin edilmesini ve Anadolu Hükümeti'nin şarktan alacağı kuvvet ve göreceği muavenetle garp cephesini takviye ve ıslah etmesine fırsat ve imkân verilmesine her cihetten göreceği tazyikat karşısında Anadolu Hükümeti'nin iktihâmı şekli vaziyetler karşısında kalacağı ve pek çok şeyler kaybedeceği şüphesizdir. İşte Anadolu Hükümeti'ni bu şekl-i vaziyetten kurtarmak ancak zât-ı âlilerinin bizzat Bakû'daki mesâî-i fevkalaadenizle mümkün olacaktır.

"Bunun için bu işler tamamen hal edilinceye kadar zât-ı samilerinin Türkistan, Afganistan seyahati ve Hindistan seferini tehirle Bakû'da kalmaklığınız pek münasip olacaktır. Bu müddet zarfında icabında bize her suretle yardım edebilecek kuvvet ve kudrette bir Azerbaycan Ordusu'nun da vücuda getirilmesi lâzımdır. Şark Meselesi'nin hallinde ve Ermeni hududunun tayininden doksan üç hududunun hiçbir tarafından bir karış yerin bile Ermenilere terkedilmeyeceği ve belki yangın yerinden farkı kalmayan Vilâyat-ı Şarkiye için Sarıkamış Ormanlarının elimizde kalması ve en mühim nokta da Ermenilerin artık bizim için zararlı bir orduya malik olmamalarının teminidir. Bugün İngiliz, Fransız, Yunan ve Halife Ordusu kuvvetleriyle bilfiil muharebede olduğumuz, Gürcü ve Ermeni kuvvetlerinin taht-ı takibâtında bulunduğumuz gibi, İtilâf Hükümeti'nin para ve tesirleri ve İstanbul Hükümeti'nin propagandalarıyla dahili isyan ve ihtilâllerle uğraşılmaktadır. Bu

[138] *ATASE*, A.1/4280 ,Kl.549, D.16-A/4, F.3,3-1.

muhâlif kuvvetler ortadan kaldırılacak dahilî ve haricî vaziyetimizi ıslah edecek şey, Şark'taki Ordumuzun Garb'e tevcihidir. Bu da ancak Şark'ta ve Bakû'daki hidmet ve mesâînizde olduğuna kani olunuz. Bu hidmet ve mesâînizde Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ni kuşkulandıracak ve şüphelendirecek ve bize muavenetlerini mübeddel etmemeğe sevk edecek tarz-ı hareketlerden ve milliyet prensiplerinden tevakki olunması lâzım ve zaruridir. Çünkü vaziyet-i hal ve siyaset-i hazıramızda Ruslardan başka hiçbir nokta-i istinadımız kalmamış olduğu zât-ı samilerince malûmdur. Ve Bakû'ya Ankara Hükümeti tarafından mümessil Memduh Şevket Bey tayin edilmiştir. Erzurum'dan birkaç güne kadar Bakû'ya muvasalat-ı samilerinde ve bilhassa Bakû Kongresi'nde Türkiye namına ancak bu mümessilimizin şahsı ve beyanatı muteber görülerek, mezkûr kongreye iştirak edip tarafımızdan hiçbir vesikaya hamil olmayan vekillerde itilâf-ı teşvikat ve parasıyla dolap çevirmek isteyen huviyetleri meçhul bir takım eşhasın sözlerine itibar olunmaması lâzımdır. Bera-yı malûmat şu ciheti de arz ederim ki, Hint, Suriye ve Irak kıtalarından Ankara'ya gelen hey'et-i murahhasalar Anadolu Hükümeti'ni tanımış olduklarını ve Türkiye'nin kurtarılması için her fedakârlığa hazır bulunduklarını teşkilât için zabitanla yardım etmemizi istedikleri ve bu hususta her türlü mesarifattan çekinmeyeceklerini beyan etmişlerdir. Milletimizi kurtarmak için biz ölünceye kadar uğraşacağız, sizlerinde Azerbaycan'daki mesâînizin inzimamı bittabi daha ziyade ümid bahştır. Hindistan ve Afganistan mesâîsi bilahare daha tesirli ve şerefli olur. Kars yolu açılmaz ise harb-i umumiden kalan (Okunamadı) İngilizler tarafından dahi bir kısmı alınmış olduğundan zavallı milletimizin ne elim vaziyetlere düşeceği tasavvur buyurulur. Binaenaleyh herbir işlerimizde esas, inleyen Anadolu'ya en yakından yardım olmalıdır. Bu yardımı sizden milletim namına talep ediyorum. En büyük hürmetlerimle de sizi der-aguş ederim ve samimiyet-i tamamıyla gözlerinizden mütahasseten öperim.7.9.36

Şark Cephesi Komutanı
Kâzım Karabekir"

Görüldüğü üzere, Kâzım Karabekir, Enver Paşa'ya gönderdiği bu mektupta, Enver Paşa'dan, Bakû Kongresi'nde doğu yolunun açılması, doğu ile irtibatın sağlanması, Ermeni Meselesi'nin millî menfaatler doğrultusunda halli ve doğuda sulh ve sukûnetin kurulması yolunda çalışmalar yapmasının arzu edildiğini belirtmekte ve bunun için Hindistan ve Afganistan işini erteleyerek, yukarıdaki işler tamamıyla halledilinceye kadar Bakû'da kalmasını istemektedir. Bakû'da kalacağı bu süre içerisinde de Türkiye'ye yardıma gelecek kuvvetli bir ordu vücuda getirmesi için çalışmalar yapmasının gerekli olduğunu belirtmektedir. Türkiye'nin içinde bulunduğu güç durum hakkında bilgi verilerek, Sovyetlerden başka hiçbir yerden yardım umudu olmadığı hatırlatılıp, bu yüzden Rus ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti'ni kuşkulandıracak hareketlerden, özellikle milliyet prensiplerinden kaçınılmasının zaruri olduğu kaydedilmektedir.

Bu mektubun Bakû Kongresi esnasında Enver Paşa'nın eline geçmesi oldukça zordur. Hatta Paşa, Bakû'dan ayrıldıktan sonra gelmiş olmalıdır. Zira Kongre, son oturumunu, mektubun yazıldığı tarih olan 7 Eylül'de yapmış ve 8 Eylül'de büyük törenler yapıldıktan sonra Enver Paşa, Komintern'in temsilcileri ile beraber tekrar Moskova'ya dönmüştür. Yani bu mektubun, Enver Paşa Bakû'da bulunduğunda eline geçmesi ihtimali çok azdır.

Enver Paşa, 1 Eylül 1920'de açılan Doğu Halkları Kongresi'nde delegelerin çoğunun coşkulu tezahüratı ile karşılanmış[139] ve İbrahim Tali Bey'le aynı locada oturmuştur.[140] Bu sırada TKT adına kongreye katılan delegelerden bazılarının Enver Paşa aleyhinde tezahürat yaptıkları da anlaşılmaktadır.[141]

Enver Paşa'ya, gerek TKT'nın aleyhte tezahüratları ve gerekse Azerbaycan Hükümeti'nin soğuk davranışları sınırlı kalmıştır. Çünkü Enver Paşa Komintern'in önde gelen simaları olan Zinoviyev, Radek, Bela-kun gibi şahsiyetlerle Bakû'ya gelmişti. Ve Sovyetlerin doğuya yöneliş politikası gereği olarak, Enver Paşa'nın Doğu Halkları üzerindeki nüfuzundan yararlanmak isteniliyordu.[142] Ancak buna rağmen kogrede, bazı konuşmacılar, Enver Paşa Türkiyesi'nin "emperyalist" siyasetini dile getirmekten geri durmamıştır.

Mesela, 2 Eylül tarihli kongrenin ikinci oturumunda konuşan Bünyadzâde, 1918'de Türklerin Kafkasya'daki hareketlerini eleştirerek, bu hareketi "Enver Paşa Türkiyesi, Azerbaycan'ı Rus emperyalizminden kurtarmaya geliyor. O'na, cumhuriyet, kendisini istediği gibi düzenlemek, millî istiklâl vs. getiriyor" şeklindeki değerlendirmelerin doğru olmadığını, tam bir yalan olduğunu söylemiştir.[143]

Kafkas Dağlılarını temsilen kongrede bulunan Celal Korkmazov, Enver Paşa'nın bulunmadığı dördüncü oturumun ilk celsesinde, bir konuşma yapmış ve Kafkasya'da Türklerin emperyalist siyaset izlediği yönünde konuşmasını sürdürerek, "Kafkaslarda sovyetçi iktidarları boğmak için anti inkılâpçı hareketleri örgütle-

[139] Kongre sonrası raporunda Hafız Mehmet Bey şöyle yazıyor:

"Enver Paşa'ya karşı Bakû sokaklarında ve kongre mahallinde gösterilen teveccüh ve muhabbet muhayyir-ül ukul ve tarihen na-mesbuk olduğundan..." (*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-12.)

[140] AYDEMİR, *Enver Paşa*, III, s.574.

[141] AYDEMİR, *Enver Paşa*, III, s.574; *ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-11.

[142] Hafız Mehmet Bey, daha önce belirttiğimiz raporunda Mustafa Suphi'nin Enver Paşa aleyhinde yaptırdığı gösterilerin Zinoviyev ve Radek gibi kongrenin önde gelen şahıslarının dikkatini çektiğini belirtmekte ve yakında onlarla Mustafa Suphi arasında büyük bir ihtilafın çıkması ihtimalinin büyük olduğunu ifade etmektedir.(*ATASE*, A.1/4282 Kl.558, D.118/36, F.26-29.) Komünist liderlerin Enver Paşa'ya bu kadar çok önem vermeleri kongre esnasında birçok delegenin dikkatini çekmişti. Ve bu durumu gazetelere verdikleri beyanatta şöyle değerlendirmektedirler:

"Eğer Bolşevikler Enver Paşa ile razı gidiyorlarsa demek ki, Enver onlara bir güç gibi gereklidir."(*Natsionalisti* (Bakû), 13 Ekim 1920.)

[143] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.76.

yen Enver Paşa'yı burada görememekten üzgünüm" diyerek,[144] manalı bir hareketle bulunacaktır.

Kongrenin 5 Eylül tarihli oturumunda uzun bir konuşma yapan Pavloviç ise, Enver Paşa Türkiyesi'ni savaş taraflısı siyaset yürütmekle suçlayarak, II.Wilhem Almanyası ile yapılan ittifakı sert bir dille tenkit etmiş ve Brest-Litowsk Konferansı'nda, Enver Paşa Hükümeti temsilcilerinin davranışlarının utanılır nitelikte olduğunu belirtmiştir.[145]

Bundan sonra söz alan Mutuşev'de İttihat ve Terakki'nin 12 yıllık iktidarı esnasında, Türk köylüsünün sefaletin, fakirliğin en son safhasına indiğini söyleyerek, bu eleştirilere katılmıştır.[146]

Enver Paşa, kongrenin 4 Eylül tarihli, akşam sekizde başlayan son oturumuna katıldı ve bu oturumda Enver Paşa'nın bir bildirisi okundu.[147] Kongreye gelen birçok Batılı ülkenin temsilcilerinin zaman darlığından bildirilerinin kongrede okunmayarak, sonradan yalnızca basında çıkması ve tutanakta yer alması kararlaştırılırken,[148] Enver Paşa'nın bildirisinin okunması ve bu konuşmadan sonra bir karar kabul edilmesi ve ayrıca kongreden sonra çıkarılan "Şark İli" dergisinde de yayınlandığı[149] düşünülürse, Sovyet liderlerin, Paşa'nın kongrede bulunmasına büyük önem verdikleri kendiliğinden ortaya çıkar.

Enver Paşa'nın bildirisinin ne zaman ve kim tarafından okunduğu konusunda çeşitli bilgiler verilmektedir. Mesela, Ali Fuat Cebesoy, Enver Paşa bildirisini kendisi okudu derken,[150] Ş.S Aydemir, başkanlık divanının Paşa'nın kendi nutkunu okumasına izin vermediğini, Türk komünistlerinden Mehmet Emin'in istemeyerek okuduğunu belirtmektedir.[151] Azerbaycanlı tarihçi Ziya Bünyadov ise, "Enver Paşa kongrede konuşacağı zaman, Zinoviyev, Radek ve başkaları onu konuşmaya bırakmayıp, "Size yalnız on dakika vakit verilir" diyerek, Enver Paşa'yı asabileştirmişler ve Paşa o asabi halde kongreyi terk etmiştir. Onun bildirisi, 8 Eylül'de, yapılan oturumda okunmuş ve kongre materyallerine sahteleştirilerek dahil edilmiştir" demektedir.[152]

[144] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.92-96.
[145] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.148.
[146] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.156-158.
[147] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.108.
[148] Mesela Zinoviyev'in birlikte Moskova'dan Bakû'ya getirdiği Amerikalı John Reed'in bildirisi kongrede okunmamış, sonradan tutanaklara geçirilmiştir. (*Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.121-125; MENEMENCİOĞLU "Enver Paşa ve Doğu Halkları Kurultayı", s.48.)
[149] *Şark İli*, s.63-64.
[150] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.14.
[151] AYDEMİR, *Enver Paşa*, III, s.574-575.
[152] Ziya BÜNYADOV, "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", *Elm ve Heyat*, (Bakû), No.11-12 (1991), s.1.

Kongrenin son toplantısını 7 Eylül'de yaptığı düşünülürse, yukarıdaki iddiayı dikkate almak mümkün değildir. Aslında kongrede kabul edilen kurallar gereği, bildiriler yazılı olarak başkanlık divanına sunulacak ve başkanlık divanının uygun görmesi ile ancak okunabilecekti.[153] Kongre tutanaklarına göre de, yukarıdaki kurala uygun olarak, Enver Paşa bildirisini Başkanlık divanına vermiş ve kongrenin 4 Eylül tarihli son oturumunda, önce Kongre sekreteri Ostrovski tarafından Rusça okunmuş ve Türk komünistlerinden Mehmet Emin tarafından Türkçe'ye çevrilmiştir.[154]

Ayrıca Doğu Halkları Kongresi ile ilgili en önemli kaynak olan ve kongre esnasında Komintern tarafından çektirilen filmde, Enver Paşa'nın bildirisinin Bela-kun tarafından okunduğu görülmektedir.[155]

Ne zaman ve kimin tarafından okunduğu hakkında bu kadar çok fikir ileri sürülen ve kongrenin 4 Eylül tarihli son oturumunda okunan Enver Paşa'nın bildirisi aşağıdadır:[156]

"Enver Paşa'nın Beyanâtı

"Yoldaşlar! Cihangirler ve sermayeperestlerle mübarezeye giden bizlerin Bakû'da böyle büyük ve tantanalı bir meclis halinde toplaşmamıza imkân hazırladığından dolayı Üçüncü Beynelmilel'e ve onun reîsine teşekkür ediyorum.

"Yoldaşlar! Biz cihangirlik ve sermayedarlık âlemiyle münasebette bulunduk. Bunlar bizi yağma etmek ve çıplatıncaya kadar soymakla kanaat etmediler. Kanımızı içmeye ve bizi dünyadan kaldırmaya çabaladılar. Bizim münasebette bulunduğumuz Avrupa siyasetçilerinin özleri sözleri yalandır, hiledir. Halbuki bugün bu türlü kirli münasebetlerin aksine sözü doğru, hakkı tanır öyle bir müttefikle yanyana bulunuyoruz ki, adına Üçüncü Beynelmilel derler.

"Yoldaşlar! Türkiye muharebeye girdiği zaman cihan iki ordu karargâhına bölünmüştü. Birinde bulunanlar sermayeperestler ve inkılâpçı eski Çar Rusyası'yla onun müttefikleriydi. İkincisinde bulunanlar Almanya ile müttefikleri idi ki, hem istilacı hemde sermayeperest idiler. Biz bu iki zümreden Çar Rusyası'yla İngiltere'den ve bunların dostlarından ibaret olanlara karşı harb ettik. Çünkü bunların meramları bizi tamamıyla boğup vücudumuzu yeryüzünden kaldırmaktı. Biz Almanya tarafına geçtik. Çünkü Almanya hiç olmazsa varlığımızı bize bağışlamaya razı olmuştu.

[153] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.100.
[154] *Perviy Siyezd Narodov Vostoka*, s.112.
[155] Komintern tarafından çektirilen bu sessiz filmde, Belakun elinde bir kağıt okurken resmin alt kısmında "Bela-kun Enver Paşa'nın bildirisini okuyor" şeklinde Rusça olarak yazılmaktadır. (Bakınız.*Doğu Halkları Kongresi Filmi*).
[156] *Şark İli*, s.63-64; *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.17, L.3-6; *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.108-112; Ziya BÜNYADOV, "Şark Halklarının Birinci Kurultayında Enver Paşa'nın Çıkışı", s.1-2.

"Almanlar hududı maksatlarına erişmek için bizden istifade ettiler, fakat biz bu türlü muahedelere ortaklık etmiyorduk. Bizim gayret ve sebâtımızın en birinci hedefi istiklâlimizi saklamaktı.

"Yoldaşlar! Beni Berlin'in rahat hayatından Trablus'un kızgın cehennemi çöllerine ve Bedevilerin yoksul çadırlarına götürüp ömrümün en sıkıntılı günlerini geçirmeye zorlayan duygu, istilacılık duygusu da değildi. Trablus'u, Trabluslular için kurtarmaya çalıştık ve biz bunun için seviniyoruz ki Trabluslular dokuz yıllık muharebenin neticesi olarak istilacılarını kovmağa muvafık oldular. Azerbaycan hakkında da başka maksatlarımız yoktu. Ve Azerbaycan Azerbaycanlıların akîdesini besliyorduk. Biz yanlış yola düşüyor idiysek, bu bizim felaketimizden ileri geliyordu.

"Yoldaşlar! Muharebe zamanında ben ehemmiyetli bir mevkide idim. Sizi inandırırım ki, Alman istilacılığı sınıfında harp etmeye mecbur oluşumuza acıyorduk. Ben Alman istilacılığı kadarda İngiliz istilacılığını ve İngiliz istilacılarını iğrenç görür ve lanetle karşılarım. Bence çalışmayanları zenginletmek fikrinde bulunanların hepsi mahv edilmeye layıktırlar. İstilacılığa (Emperyalizme) dair benim nazarım budur.

"Yoldaşlar! Şimdiki Rusya o zaman mevcut olsa idi, bugünkü maksatlar uğrunda muharebe etse idi, biz-şimdi yaptığımız gibi-o zamanda bütün kuvvetimizle onun safında bulunurduk. Buna sizi inandırırım ve sözümün hakikate uygun olduğunu da şöyle ispat ederim. Biz Şûrâ Rusyası'yla birlikte iş görmeye karar verdiğimiz ve işe başladığımız vakit (Yudeniç)'in Ordusu Petrograd'ın yakınında bulunuyordu. Kolçak orayı tutmuştu. Denikin cenubdan Moskova'ya yaklaşıyordu. Bu kuvvetleri harekete getiren Antanta (Müttefik Avrupa Devletleri) ise oyunu kendi menfaatine bitmiş sayıyor ve yırtıcı dişlerini gösterip sevinç ile ellerini oğuşturuyordu. Biz Rusya'ya dost olmaya çalıştığımız zaman hal böyle idi. Karadeniz'de fırtınalar gemimin direklerini kırıp beni geriye sürmeseydi, (Kovno) ve (Riga) hapishanelerinin duvarları ve bindiğim tayyarelerin yere düşmesi yoluma sedler çekmeseydi, ben size Rusya'nın en müşkil ve felaketli zamanında gelirdim. Ve bazı arkadaşlara izahat vermek lüzumu beni burada böyle şeyleri söylemeye mecbur etmezdi.

"Yoldaşlar! Cihan muharebesinin ilk istila çarpışmalarında bizim yenildiğimizi siz biliyorsunuz; fakat mağdurlar ve mazlumlar muharebesi nazarıyla ben bizi yenilmemiş sayıyorum. Çünkü Türkiye istilaya doymaz Çar Rusyası'nın yıkılıp savrulmasını hazırlayan amillerden biri olduysa bu vazifesini ancak boğazları kapamakla ifa etti ve işte o sebepledir ki, o zalim kara hükümetin yerine, şimdi mazlumların tabii müttefiki olan Şûrâ Rusyası kuruldu. Bu sebeple, Türkiye dünyayı kurtarmak için yeni yolu açanların ortağı oldu. Hakikaten mazlum gözüyle bakarak, ben bu hali Türkiye için gaye ve zafer sayıyorum.

"Yoldaşlar! Bugün istilacılara karşı kahramanca döğüşen Türk ordusu-ki kuvvetlerini rençberlerden alıyor- söylediğim gibi mağlup olmamıştı. Bu ordu aynı düşmanla onbeş sene muhabere ettikten sonra, şimdide iki yıldır nihayetsiz ihtiyaç ve sıkıntı içinde muharebeye sebât ile devam ediyor. Şimdiki muharebeyi evvelkine benzetmek olmaz. Türk ordusu kati imanıyla yürüyor. Zafer çünkü Şark Âleminin Üçüncü Beynelmilel ile müttefik olduğunu ve kendinin haklı davalarına bütün dünya mazlum ve sefillerinin arka çıktığını görüyor.

"Yoldaşlar! Transval Muharebesi ile başlayan cihan muharebesinin hareketli devresi 1914 yılında istilacılar arasında başladı ve 1918 yılına kadar sürdü; şimdi ise kat'i devreye girdi ve şüphesiz bizim galebemizle, yani mazlumların zaferiyle bitecek ve yalnız istilacı sermayeperestlerin silahı elden bırakmalarıyla değil, büsbütün yıkılmalarıyla neticelenecektir.

"Bu kurultay mazlumları müdafaa için kanını döken Kızıl Ordu'ya ve Türk mücahidlerine yeni bir kuvvet verecektir. Bu kurultay, bu muharebenin bizim zaferimizle, yani hakkın zaferiyle bitmesine çalışacaktır.

"Bizi Üçüncü Beynelmilel'e yaklaştıran sebep, yaptığımız şimdiki muharebede kendimize yardım ve arka bulmak arzusu değildir. Siyasî ve içtimâî akîdelerimizin esasda birbirine yakın bulunması da, ben sanıyorum ki büyük sebeptir. Biz inkılâbı kuvvetimizi daima halktan, halkında mağdur ve yoksul kısmı olan rençber sınıfından alıyorduk. Eğer bizim çokça fabrikalarımız ve işçilerimiz olsa idi, önce onları yadederdim. Rençberlerimiz inkılâpçılarla birlikte idiler. Cisim ve ruhla bizimle çalışıyordular. Bu şimdi de böyledir. Bunun için biz halkımızın mağdur kısmına dayanıyoruz. Biz bu kısmın ağrısını ve dertlerini duyuyoruz. Onunla birlikte öleceğiz...

"Yoldaşlar! Biz halkın arzularına riayet ettiğimiz için mukadderatının kendi eline verilmesi taraftarıyız. Onlar ki bizimle yaşamak istiyorlar. Biz hayatımızı kendilerine bağlı biliyoruz. Onlar ki bizimle yaşamak istemiyorlar; Biz kendi mukadderatlarını kendilerine bırakmak istiyoruz. Milliyet meselesinde bizim nazarımız budur.

"Yoldaşlar! Biz muharebe aleyhindeyiz. İktidar ve ihtiyar için insanların birbirini boğmalarına aleyhtarız ve daimi sulhu vücuda getirmek için Üçüncü Beynelmilel ile birlikte yürüyoruz. Ve ancak bunun içindir ki, bütün manialarıgeçerek kanlı muharebeye şimdiye kadar devam ettik ve edeceğiz.

"Yoldaşlar! Biz çalışan sınıfın bahtiyarlığını istiyoruz. İster yerli, ister yabancı olsun, başkalarının kazancından hile ile, zorla istifade etmenin ve edenlerin aleyhindeyiz. Onlara karşı pervasız ve merhametsiz davranmalıdır. Biz halkımızın sanatı ve ekinciliğini büyük hesap ileri götürüp işin meyvelerinden herkesin faidelenmesini istiyoruz.

"Yoldaşlar! Azadlık ve bahtiyarlık denen şeyleri ancak azimli ve irfanlı milletin elde edeceği itikâdındayız. Çalışmayla birlikte hakiki hürriyeti temin edecek esaslı bilig ve maarif ziyasıyla memleketimizin aydınlanmasını istiyoruz. Bu maksad da erkekle kadın arasına fark koymuyoruz. İçtimâî siyasete dair düşüncemiz budur.

"Yoldaşlar! Size beyan ediyorum ki, Fas'ın, Cezayir'in, Tunus'un, Trablus'un, Mısır'ın, Arabistan'ın, Hindistan'ın inkılâpçı teşkilâtlarının beni buraya vekil gönderen kurultayı, bizimle bir reydedir. İnkılâbî tedbirlerin hepsi tatbik edilerek, istilacı ve sermayeperest yırtıcıların dişleri kırılacağına ve kuvvetlerinin yok olacağına vekili olduğum kurultayın imanı tamdır.

"Yoldaşlar! Bu imanın harekete getirdiği eller birbirine uzanıyor. Bu muharebenin sonuna kadar birlikte çalışanların ellerini sıkıyorum. Bu muharebe uzun sürecektir. Lâkin bizim galebemizle bitecektir. Muvaffakiyetler diliyorum.

"Mağdur ve mazlumların ittifakı yaşasın! Bu ittifakın karşısında titreyen gaddarlar ve zalimler kahrolsun!"

Doğu Halklarının Birinci Kongresi, Türkiye Milli İnkılâp Hareketi'ne dair Enver Paşa'nın bildirisini dinledikten sonra, aşağıdaki maddeleri kararlaştırmıştır:[157]

"1- Türkler Şark Milletlerini sıkıp boğan ve hileli zor ile mallarını yiyen ve bütün dünyanın çalışan sınıflarını kölelik boyunduruğu altında tutan cihan emperyalizmine karşı ve en baştaki İngiliz ve Fransız istilacı çeteleriyle pençeleşmektedir. Bu mücahedelere Şark Kurultayı fikir ve gönül birliği gösteriyor.

"Komünist Beynelmilel gibi, Şark İllerinin Birinci Kurultayı da aynı yolda zulüm altında ezilen Şark Milletlerini ecnebi istilacılarının boyunduruğundan kurtarmaya çalışan bütün milli hareketlere arka verir.

"2- Bununla beraber kurultay şunu da biliyor ve söylüyor ki; Türkiye'deki bütün millî inkılâbı hareket, yalnız ecnebi zalimlerin aleyhine yürütülüyor. Bunun için bu hareketin muvaffakiyeti Türkiye işçi ve rençberine her türlü baskıdan ve hile kuvvetle sığır gibi sağılıp emilmekten kurtarmayacaktır. Bu hareketin muvaffakiyeti Türk rençberine ait en ehemmiyetli meseleleri, toprak ve zirâât meselesini, vergi meselesini hal etmeyeceği gibi, şarkın azadlığına en büyük sesleri çeken milli nizaları da ortadan kaldıramayacaktır.

"3- Kurultay milli hareketin başçılarına karşı ihtiyatı lâzım görüyor. Çünkü onlar geçmişte Türk işçi ve rençberine istilacı (Emperyalist)lerin bir kısmı menfaatine olarak mezbahaya sokmuşlardı. Ve böylece Türkiye'nin çalışan kitlelerini bir avuç zenginler ve büyük zabitler menfaatine iki kat ölüme uğratmışlardı. Kurultay bu

[157] *Şark İli*, s.65.

başçılara, çalışan halka hidmete hazır olduklarını fiilen göstermelerini ve eski yanlış işlerden beraat etmelerini tavsiye ediyor. Türkiye'nin ve bütün şark zahmet kitlelerinden Türkiye'deki milli harekete arka vermelerini dilemekle beraber, kurultay, Türk işçi ve rençberine de müstakil teşkilât ile nizamlı olarak toplanmayı tavsiye ediyor. Onlar kendilerini ancak bu suretle azadlığa kavuşturabilir. Ancak bu suretle, kendilerini tazyiklerden ve hile ile sağılmaktan kurtarabilirler. Ve ancak bu suretledir ki, hürriyetlerini bu zaman, kendilerini boyundurukta tutmak kastında yerli zenginlerin, memurların, paşaların nüfuzundan ve münasebetlerinden ecnebi emperyalistlerin istifade etmelerine mani olabilirler ve toprak, fabrikalar, madenler ve memleketin umum serveti işçi ve rençber menfaatine işler, bilgi ve fen mahdut ve imtiyazlı bir kitlenin elinden çıkıp umum halkın malı olur. Bu yoldadır ki Türk işçi ve rençberi nüfuzu altında bulundukları zenginlerle kati surette hesaplaşırlar ve şu tehlikeden kurtulurlar. Hükümet kuvvetini elinde tutanlarda bir kaç kişi artık kendilerini istilacı kitleden birinin menfaatine sürükleyemezler. Hem dahili, hem harici zalimlerin pençesinden kurtulmaktır ki, Türkiye'yi hakiki ve sağlam istiklâle kavuşturabilir."

Enver Paşa, Bakû'da, halk ve Müslüman delegeler tarafından kendisine karşı gösterilen sevgi muhabbet ve ilgiden[158] oldukça memnun kalmıştır. Müslüman ülkelerden gelen delegelerle uzun görüşmeler yapmış, onların dertlerini dinlemiş öğütler vermiştir.[159] 8 Eylül'de, Bakû'da yapılan büyük törenlerden sonra

[158] Bakû Kongresi'ne Trabzon'dan katılan Abdulhalim ve Ali Kemal Efendiler, Kongre dönüşü gazetelere verdikleri beyanatlarda, Bakû Kongresi'nde Enver Paşa'ya gösterilen sevgi ve ilgiden şöyle söz etmektedirler: "Sonra nazar-ı hayretimizi celbeden bir mesele daha var. Enver Paşa'nın Müslümanlar üzerindeki nüfuz-ı âzimi, o ne cazibe, o ne kerâmettir. Meclis açılmıştı. Nutuklar devam ediyordu. Birden locanın birinde Enver göründü. Müslümanlar Enver'i görür görmez kıyametler koptu. Herkes meclisi bırakarak etrafını ihata etti. Kimi elini öpüyor, kimi arkasını okşuyor, kimi elbisesine temas ediyor, hayretlere düşmemek mümkün olmuyor. Yetişip elini sıkamayanlar, onunla müsâfaha edenleri yakalıyorlar. Enver'le müsâfaha eden, "o mübarek elinizi veriniz öpeyim." diye görseniz ne muhabbet, ne rabıta gösteriyorlar. İslâm alemini tahrik için öyle müessir bir şahsiyet ki, o kadar şöhret kazanmış ki, İslâm âlemi arasında adeta bir timsâl-i ittihat ve necat olmuş. Onu bilmeyen, işitmeyen zannetmem ki, hiçbir Müslüman olsun. Müslümanlar onun hakkında hiç bir kelime tenkid dinlemek istemiyorlar. Kusurunu söylemek isteyenlere düşman oluyorlar. Ve bazı yerlerde katiyen söyletmezler, söylemek cüretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışıyorlar." (*Dertli*, 27 Kânunu evvel 336/27 Aralık 1920). Hafız Mehmet Bey, Bakû'dan Trabzon'a döndüğünde verdiği raporda, "Enver Paşa'ya karşı Bakû sokaklarında ve kongre mahallinde gösterilen teveccüh ve muhabbet muhayyir-ül ukul ve tarihen na-mesbuk olduğundan Anadolu Hükümeti'nin müşarunileyhe de müzahir ve kendisiyle hem fikir bulunduğunu Sovyet Hükümeti'ne bildirmesi ve hatta müşarünileyhe bir sıfat-ı resmiye ita etmesi henüz kaybedilmemiş büyük bir fırsattan vas'ı mikyasta istifadeye vesile olacağı şüphesizdir" diye yazmaktadır. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26-12.)

[159] Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı mektupta, Müslüman delegelerle görüştüğünü ve onlara şu nasihatte bulunduğunu yazmaktadır:

"Ben bilumum Müslüman delegelere Bolşeviklerin hareket esnasında yaptıkları bazı fenalıklara bakmayarak, Sovyet idaresiyle birlikte yürümelerini ve bu suretle örfen ve maddeten yükselerek istiklâllerini muhafaza eylemelerini her vesileden istifade etmeyi kendilerine söyledim." (*ATASE*, A.1/4280, D.16-A/4 Kl.549, F.4-2).

Komintern temsilcileri, Enver Paşa'yı da yanlarına alarak Moskova'ya hareket etmişlerdir. Oldukça eziyetli bir yolculuktan sonra,[160] Moskova'ya varan Enver Paşa'nın kongrenin sonuçlarından oldukça memnun olduğu anlaşılmaktadır. Bakü Kongresi ile ilgili olarak Moskova'dan Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektuptan bu durum ortaya çıkmaktadır. 29 Eylül 1920 tarihli ve Bakû Kongresi hakkında da önemli bilgiler veren Enver Paşa'nın Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği bu mektup aşağıdadır:[161]

"Muhterem kardeşim,

"Size Moskova'dan yazdığım mektupta Bakû'ya gideceğimi bildirmiştim. 26 Ağustos 336'da Komünist Fırkası'nın Kuvve-i İcrâiyesi âzâsından Zinoviyev, Radek ve Macar Bela-kun ile beraber Moskova'dan hareket ettik. Yolda Zinoviyev ve arkadaşlarla görüştüm. Bunlar şarkta komünizm için zemin-i mesâî olmadığından ve komünizm prensipleri üzerinde çalışılması şarktaki efkârı aleyhimize çevireceğinden zahiren ittihad-ı islâm esasına istinad etmemek üzere, İngilizler ve kapitalizm aleyhine (olan) her hareket-i ihtilâliyeyi himaye ve teşcî' edeceklerini izah ettiler.

"Bakû'ya muvasalatımızın ertesi günü Üçüncü Enternasyonal Heyet-i İcraiyesi'yle komünist ve gayri komünist olarak şarkın her tarafından gelen müslim ve gayri müslim 2500 kadar âzâdan mürekkep olan kongre küşâd edildi. Kongrenin netice-i mukarreratı Anadolu'nun mukavemet hareketini takdir ve bu harekete muavenet hakkında Üçüncü Enternasyonal'in Moskova'da verdiği kararı tasvip etmekle beraber halkın daha ziyade refah ve saadetini temin maksadıyla komünizmin sarf-ı mesâî etmesine mütedair oldu. Kongreye Erzurum'dan ve Trabzon'dan gelen murahhaslardan bazıları hassaten Hafız Mehmet Efendi size vaziyeti ve oradaki ahvali ve benim yazamayacağım malumatı daha etraflı izah edecekleri için burada tafsilinden sarf-ı nazar ediyorum.

"Yalnız kongrede komünist olsun olmasın bilcümle Müslüman murahhaslarla görüştüm ki, bunlar Türkistan, Afganistan, Kırgız ve Dağıstan, Kafkas ve Çerkez gibi, bilumum şark memleketlerine ait idi. Bunların müttefiken Türkiye'ye ve Türklere karşı tarif edilemeyecek derecede pek büyük bir muhabbetle ve kati rabıtalarla merbut olduklarını, hissiyat ve bazen tezâhürat ile gösterdiler. Benim anladığıma göre İslâm'da bir intibâh-i umumî neticesi olarak, Türkiye'ye karşı vaki olacak her zararın neticede kendilerine daha büyük mikyasta teveccüh edeceği kanaati hasıl olmuştur. Bu kanaat neticesi vakî' olan tezahürat bazen komünistleri düşündürdü. Her ne defa Türkiye'yi komünist idaresine namzed addeden Rus Komünist Heyet-i İcraiyesi'ne bu Müslüman birliğinin bir kuvvet olduğu ve bu kuv-

[160] Komintern tarafından çektirilen Doğu Halkları Kongresi Filmi'nde, kongre sonrası Bakû'da yapılan törenler ve Enver Paşa ve Komintern temsilcilerinin Moskova'ya dönüş seyahatı ile ilgili ilginç görüntüler yer almaktadır. (*Doğu Halkları Kongresi Filmi*)

[161] *ATASE*, A.1/4280, D.16-A/4 Kl.549, F.4-1,4-2,4-3.

vetin Komünizm ile elde edilemeyeceği kanaatini verdiğini zan ediyorum. Ben bilumum Müslüman delegelere Bolşeviklerin hareket esnasında yaptıkları bazı fenalıklara bakmayarak, Sovyet idaresiyle birlikte yürümelerini ve bu suretle örfen ve maddeten yükselerek istiklâllerini muhafaza eylemelerini her vesileden istifade ederek kendilerine söyledim. Azerbaycan ve Türkistan ve Hive ve Dağıstan'daki Müslümanlara Rusya Sovyet Hükümeti istiklâl vermişse de, bunların hemen umumunun idare makinesini Ruslar işgal ettikleri ve harbiye ve hariciye ve maliye gibi nezaretler Moskova tarafından idare edildiği cihetle şekl-i hazırıyla bu istiklâl, milletlerin inkişâfına o kadar hizmet edemeyecektir. Ve bu tarz-ı idarenin yanlış olduğunu alenen kongrede, Zinoviyev ve rüfekasına karşı söylediler. Bilhassa Azerbaycan'da hükümet kısmen komünist fırkasına mensup Müslümanlar elinde ise de kudretin Ruslar ve Ermeniler elinde olduğu görülüyor. Bakû'ya seyahatim bilumum Müslümanlarca pek büyük şevk ile karşılandığı halde Azerbaycan Hükümeti bunun aksi fikirde bulunduğunu göstermeğe çalıştı. Herhalde Azerbaycan resmi adamlarının bu hareketinin başka taraflardan mülhem olması muhtemeldir. Azerbaycan'da seferberlik ilân edildi. Burada teşkil edilecek bir kuvvet ile beraber Kafkasya'dan tedarik edilebilecek bir süvari alayının Anadolu'ya yardım maksadıyla gönderileceğini söylüyorlarsa da, bunun ciddi ve seri vukubulacağına itimadım yoktur. Anadolu'ya muaveneti vaadeden Sovyet Hükümeti'nin ciddi ve mühim bir muavenette bulunabilmesine ihtimal vermiyorum. Rus Sovyet Hükümeti, Küçük Han ile müştereken Gazvin'e doğru ilerlemekte iken, Rusların yağmaya başlamasına muhalefet eden Küçük Han Ruslardan ayrılarak çekilmeğe ve vaz'ı muhalefet olmağa mecbur olması bizim için şayan-ı dikkattir. Mamafih Küçük Han'a da yazılan mektupla aradaki su-i tefehhümü kaldırarak menafi-i umumiye için çalışmasını bildirdim. Anadolu'ya farz-ı muhâl olarak gelecek Hıristiyan Kırmızı Ordu'nun memlekette su-i tesir yapacağını düşünerek Sovyet Hükümeti'yle anlaşabildiğim takdirde Dağıstan ve Kafkasya'dan bir iki fırka süvari teşkil ederek, ilk baharda size muaveneti temin ve teşkil edeceğim. Yalnız o zamana kadar evvelki mektupta dahi bildirdiğim vecihle mukavemette sebat gösterileceğinden eminim. Buralara gelen arkadaşlardan ve bilhassa Moskova'daki murahhaslarınızdan anladığıma göre, para vesaire hususunda müşkilat içinde olduğunuzu öğrendim. Bunu esasen tahmin ediyorum: Rusların size büyük bir yardım yapacaklarına ümidvar olmadığım için memlekette mesarifi azaltacak tedbirlere müracaat etmek ve idareyi ona göre basitleştirerek, hem idarede halkın menfaati temin ve hem de mesarifi ehemmiyetli bir surette tenkis edilmiş olur itikadındayım. Rus Sovyet Hükümeti'nin vaziyet-i askeriyesini emin görüyorum. Garpte Lehistan Ordusu şimdiki vaziyeti muhafaza edebilir. Cenuptaki Vrangel hadisesi dahil zan edersem yakında bertaraf edilir. Kuba taraflarında görülen hareket-i isyaniye dahi Vrangel Cephesi'nin alacağı şekle tabidir. Rus Sovyet Hükümeti'ne lâzım olan esliha vesair ihtiyacat-ı askeriyenin Almanya'dan celbine tavassut ve tevessül edildi. Oradan gelecek esliha vesaireden Sovyet Hükümeti'nin size vaadettiği muavenetin daha seri

ifası mümkün olacaktır. Bundan başka parası Ruslarca tesviye olunmak üzere İtalya'dan da esliha vesaire mübayesine teşebbüs edildi. Kafkasya evvelce de bildirdiğim vecihle istiklâl-i istihsaline çalışıyor. Buna muvaffakiyet husulu da me'mûldur. Kafkasya istiklâlini temin ederse tabi hem kendisi, hem de Rusya için faideli olur. Cemal paşa Afganistan'a gitmek üzere Taşkent'de idi. Eylül iptidasında hareket ettiği ve elyevm mevkiine vasıl olduğu anlaşıldı. Beraberinde ondört kadar zabit vesaire vardır. Paşa'nın size yazdığı mektubu okudum. Verdiği malûmat hakikaten şayan-ı dikkattir. Buhara'da Kırmızı Ordu bir inkılâp yaptığı cihetle Emir'in maiyeti ile birlikte Afganistan'a firar ettiğini Bakû'da öğrenmiştim. Moskova'ya avdetim de bu inkılâbın Cemal Paşa'nın işarı üzerine yapıldığı resmi menbaadan alınan malûmata müsteniden haber verildi ise de, Afganistan'a hareket etmek üzere olan Cemal Paşa'nın bu sırada Rusya Hükümeti'ne böyle bir teklifte bulunacağını zannetmiyorum. Sami Bey, Hindistan'dan Çin tarikiyle Moskova'ya avdet etti. Mumaileyhin Hindistan ve Türkistan-ı Çin ahvalini tasvir eden rapor suretini size gönderiyorum. Türkistan-ı Çin meselesiyle burada meşgul oluyorum. Sovyet Hükümeti'yle kararlaştırdıktan sonra Sami Bey, o havalide çalışmak üzere tekrar yola çıkacaktır. Türkistan-ı Rus ile Afganistan bizlerden bazı hususat için Türkistanlılara muavenet edecek kudrette Türk memurları istiyorlar. Anadolu'da fazla kalan memurin ve bazı zabitandan veyahut İstanbul'dan dahilî ve askerî ve siyasî ve maarif hususatında teşkilât yapmağa muktedir en aşağı dörder kişiden mürekkep dört grubun bilumum masrafları ve iaşeleri gidecekleri yerlerde temin olunmak üzere, Bakû'ya veyahut Moskova'ya gönderilmesi mucip ve şükran olacaktır.

"Afganistan dahi ordusunun tensîki için altı erkân-ı harp zabiti gönderilmesini rica ediyor. Mümkün ise bu zevatın dahi İstanbul'dan gönderilmesine himmet buyurulmasını rica ederim.

"Gerek evvelce ve gerekse İstanbul'un işgalinden sonra muhtelif sebeplerle Malta'ya gönderilmiş veyahut taraf-ı âlilerine küçük bir yardım olmak üzere Azerbaycan Hükümeti'nden yirmibin lira kadar bir para istikrazına teşebbüs ettim. Birkaç güne kadar tesviye edilecek olan bu parayı İstanbul'a göndererek emin vasıtalarla tevzî' ettireceğimi arz ederim.Bu vesile ile gözlerinizden öper, Cenâbı Hâktan muvaffakiyetler dilerim. Arkadaşlara da mahsus arz-ı ihtiram eylerim.

Enver"

Enver Paşa, kongreden sonra Kâzım Karabekir Paşa'ya da bir mektup göndermiştir. Enver Paşa bu mektubunda da Bakû Kongresi sonuçlarından çok memnun olduğunu belirterek, Rusların artık Şark İslâm Âlemine doğrudan komünizm ve Kızıl Ordu ile tesir etmesinin uygun olmayacağını anlayarak, bundan vazgeçtiğini ve ortak düşman olan İngilizlere karşı verilen mücadeleye yardım edeceklerini

kaydetmiştir. Ayrıca kendisinin de, İlkbahara İslâm memleketlerinden bir iki süvari fırkası temin ederek, Anadolu'ya göndermesinin mümkün olacağını da yazmıştır.[162]

g) Kongrenin Kapanışı (7 Eylül 1920)

Doğu Halklarının Birinci Kongresi son oturumuna 7 Eylül 1920 akşam saat 7.30'da başlamıştır.[163] Bu oturumda, doğudaki inkılâbî hareketlere bizzat katılacak, onları destekleyecek, kongrenin aldığı kararları hayata geçirecek bir organın oluşturulması kararlaştırılmış ve bu amaçla Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şurası) kurulması kabul edilerek, bu Sovyet için seçim yapılmıştır. Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kuruluşu ve hedefleri üzerinde ayrıca durulacaktır.

Bu seçimden sonra, kongre çalışmalarını tamamlamış ve Kongre Başkanı Zinoviyev kapanış konuşmasını yapmıştır. Zinoviyev, bu konuşmasında, doğunun kurtuluşunun yalnız Komünist idaresinin kurulması ile olacağını şöylece ifade etmiştir:[164]

"İçtimâî inkılâbın muzaffer olması ve cihana şamil komünist idaresinin kurulmasıdır ki, Şark Milletlerinin rençberlerini ihtiyaçtan, yoksulluktan, açlıktan, zulüm ve tahakkümden, mal yiyicilerin pençesinden kurtarabilir. Buna göre şark rençberine azatlığa koşmak için garbın teşkilatlı işçileriyle el ele vermek ve onların teşkil edecekleri inkılâpçı Şûra Cumhuriyetleri ile ittifak ederek hem ecnebi sermayedarlar ile, hem yerli müstebid mülkdar ve burjuvazi ile pervasız çarpışmak ve bu çarpışmada içtimâî inkılâbın tamamıyla galebesine ve komünist hayat ve idaresinin kurulmasına kadar sebat etmek en zarûri vazifedir. Ancak komünist hayattır ki, hem garbın ve hem şarkın milletlerini hakiki azatlık alemine yükseltebilir ve her milleti diğer milletlerin ayakları altında kalmaktan her insanı diğer insanların (istismar) pençesinden kurtarabilir."

Başkan Zinoviyev'in bu konuşmasından sonra, gece saat 10.40'da, kongre "Enternasyonal Marşı"nın hep birlikte söylenmesi ile sona ermiştir.[165]

Kongrenin kapanışının ertesi günü yani 8 Eylül'de, Bakû'da, büyük törenler yapılmıştır. Kongreye katılan bütün delegelerin de hazır bulunduğu bu törenlerde, Karl Marks'ın Kafkasya'daki ilk heykeli Bakû'da açılmış, 26 Bakû Komiseri[166] için

[162] *Atatürk Özel Arşivinden Seçmeler*, II, Genelkurmay Askeri Tarih ve Stratejik Etüd Başkanlığı, Ankara, 1992, s.25, Belge No.3.
[163] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.211.
[164] *Şark İli*, s.74.
[165] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.232; *Doğu Halkları Kongresi Filmi.*
[166] Bakû'da, 18 Mart 1918'de, Bolşevik Rusya'nın Kafkasya'ya gönderdiği Şaumyan Bakû'daki Rus ve Ermenilere dayanarak bir hükümet darbesi yapıp, idareyi ele geçirmiş ve Bakû'da çoğunluğu Rus ve

anma merasimi düzenlenmiş, Bakû'da TKT tarafından Türk esirlerinden oluşturulan Türk Kızıl Alayı'nın da katıldığı büyük bir geçit töreni yapılmış, konserler verilmiş, eğlenceler tertip edilmiştir.[167]

7. Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Soyveti (Şark Şûrâsı)'nin Kuruluşu ve Amaçları

Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin son günü olan 7 Eylül 1920 tarihli yedinci oturumunda, kongrenin kapanmasından sonra, kongrede başlatılan çalışmalara devam etmek, Doğu'daki inkılâp hareketlerini teşvik ederek, onları örgütlemek, kongrenin yılda bir kez yapılması düşünüldüğünden, iki kongre arasındaki zaman süresi içinde propaganda ve ajitasyon gibi işleri yürütmek amacıyla "Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrâsı)" kurulması kararlaştırılmıştır.[168]

Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması, ilk olarak 5 Eylül 1920 tarihli Doğu Halkları Birinci Kongresi Başkanlık Divanının ikinci toplantısında ele alınmıştır. Bu toplantıda Zinoviyev'in hazırladığı taslak esas alınarak, bu konuda bir tasarı hazırlanması için teknik komisyon kurulması benimsenmiş[169] ve bu komisyonun yaptığı çalışmalar sonucunda hazırladığı tasarı, kongrenin son günü görüşülerek, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması kabul edilmiştir.[170]

Komünist İnternasyonal İcra Komitesi'nin denetim ve yönlendirilmesi ile çalışmalarını yürütecek bu organa, birinci kongreye katılmayan Doğu Halklarının delege gönderme hakkı olacaktır. Bu Sovyet üç ayda bir, tüm üyelerinin katılımıyla

---

Ermenilerden oluşan bir Sovyet Hükümeti kurmuştur. (Fazla bilgi için bakınız. Ronald Grigor SUNY, *Bakû Komünü*, Türkçesi: Kudret Emiroğlu, İstanbul, 1990, s.212-285). Bu idare zamanında Bakû'da, 12 binden fazla Müslüman Türk'ün Ermeni Taşnaklar tarafından katledilmesi olayı meydana gelmiştir. (Bakınız. ALİ AZERİ, "Mart Faciası (17-21 Mart 1918)", *Yeni Kafkasya*, No.13, (31 Mart 1924), s.11; Nesip NESİPZADE, "Mart Faciası", *Azadlık* (Bakû), 17 Ocak 1991; S.AHUNDZÂDE, *Mart Hadiseleri ve Nuri Paşa'nın Bakû'yu İşgali*, Bakû, 1919.) Bu idarenin başında 26 Komiser bulunuyordu. Bakû'da Sentro Kaspi Hükümeti'nin iktidarı ele geçirmesi üzerine 14 Ağustos 1918'de, Bakû Halk Komiserleri tutuklanarak yargılanmışlardır. Ancak Türk Ordusu'nun Bakû'ya yaklaşması üzerine 26 Bakû Komiseri hapisten çıkarılarak bir gemi ile Astarhan'a doğru gönderilmişler ve yolda Sovyet aleyhtarı ve İngiliz subaylarının etkisi altındaki gemi mürettebatı, gemiyi İngiliz hakimiyeti altında bulunan Krasnavolski'ye götürmüşlerdir. Ve 26 Bakû Komiseri Kızılkum Sahrası'nda kurşuna dizilmek suretiyle idam edilmişlerdir. (*Dokumentı po İstorii Grajdanskoy Vaynı v SSSR*, I, Moskova, 1941, s.296-297; Manaf SÜLEYMANOV, *İşittiklerim, Okuduklarım, Gördüklerim*, Bakû, 1989, s.239.) Azerbaycan'ın 1920 Nisan'ında sovyetleştirilmesinden sonra, bu 26 Bakû Komiseri'nin cenazeleri Bakû'ya getirilerek, Doğu Halklarının Kongresi'nin kapanmasından hemen sonra yapılan büyük törenlerle gömülmüşlerdir. *(Doğu Halkları Kongresi Filmi.)*

[167] Doğu Halklarının Birinci Kongresi Filmi'nde, önemli bir bölüm de kongreden sonra yapılan törenlere ayrılmıştır. Geçit resminde, Türk Kızıl Alayı'nın Türk Bayrağıyla, geçide katıldığı bu filmde görülmektedir. (*Doğu Halkları Kongresi Filmi*)

[168] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.211-212.

[169] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.1, L.3.

[170] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.212.

toplanacak ve bu üç aylık süre içerisinde bu Sovyetin çalışmalarını sürdürmek için bir başkanlık kurulu seçilecek, Taşkent'te ve diğer gerekli olan yerlerde şubeler açacaktır.

Propaganda ve Hareket Sovyeti, Doğu Halklarının uyandırılmasına çalışacak ve "Şark İli" adı ile üç dilde bir dergi çıkaracak, düzenli olarak büroşür ve kitapçıklar yayınlamak için neşriyat idaresi tesis edecek, Doğu emekçilerine komünizm ideallerini öğretmek için Sosyal İlimler Üniversitesi'ni kuracak ve doğudaki bütün bağımsızlık hareketlerini birleştirmeye çalışacaktır.[171] Bu Sovyetin merkezi ise Bakû olarak kabul edilmişti.[172] Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin kurulması kararlaştırıldıktan sonra, bu sovyet için seçim yapılmış ve şu kişiler seçilmiştir:[173]

Komünistler:

İsmail Hakkı (Türkiye)
Süleyman Nuri (Türkiye)
Haydar Han (İran)
Sultan Zâde (İran)
Ağa Zâde (Afganistan)
Nerimanov (Azerbaycan)
Hüseyinov (Azerbaycan)
Rahmanov (Hive)
Abdurraşidov-Fergana (Özbek)
Curabayov-Semerkant Bölgesi (Tacik)
Rıskulov-Sir-Derya ve Semiraç Bölgesi (Kırgız)
Karpov-Zakaspiskaya Böl. (Türkmen)
Açariya (Hindistan)
Maharadze (Gürcistan)
Avis (Ermenistan)
Cabar Zâde (Buhara)
Korkmazov (Dağıstan)
Gabiyev (Dağıstan)
Mansurov (Dağıstan)
Hamzatov (Çeçenistan)
Çerkas (Kuban)
Amur Sanan (Kalmık Cumhuriyeti)

[171] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.212-213; *Şark İli*, s.5.
[172] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.212; *Kommunist* (Bakû), 12 Eylül 1920.
[173] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.219-220; *Şark İli*, s.6.

Yenikiyev (Tatar Cumhuriyeti)

İbrahimov(Başkırdistan)

Canuzakov(Kara Kırgızistan)

Ostrovski(Doğu Yahudileri)

(İsmi Yazılmamış) (Kırgız Cum)

Mehmedov(Kırım)

Şabanova(Müslüman Kadınlar)

Pavloviç(Kom.İntern)

Kirov(Kom.İntern)

Ordjenikidze(Kom.İntern)

Stasova(Kom.İntern)

Eliava(Kom.İntern)

Skoçka (Kom.İntern)

Partisizler:

Baha Şakir(Türkiye)

Narbutabekov(Türkistan)

Mahmudov(Türkistan)

Musayev(Azerbaycan)

Elçibey(Azerbaycan)

Kara Taciyev(Afganistan)

Abdullayev(Hive)

Nezir Sediki(Hindistan)

Abbas Haci(Buhara)

Hemzatov(Terek Bölgesi)

Van(Çin)

Hocam Kuliyev(Türkmen)

Kubse Osman(Kırgızistan)

48 kişiden oluşan Doğu Halkları Birinci Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti, ilk toplantısını kongrenin kapanışının ertesi günü, yani 8 Eylül 1920'de

yaptı.[174] Bu toplantıda bu Sovyetin sekreterliğine Stasova seçilirken, 9 kişilikte başkanlık kurulu oluşturuldu. Başkanlık Kurulunda şu kişiler yer alıyordu:[175]

Pavloviç

Stasova

İsmail Hakkı

Korkmazov

Narimanov

Eliava

Taciyev

Narbutabekov

Kubayev

Bu toplantıda dört dilde[176] aylık dergi çıkarılması kararlaştırılmış ve bu işle Pavloviç, Skoçka ve Taciyev görevlendirilmiştir. Ayrıca Türkistan'da şube açılması işine Sokolnikov memur edilmiştir.[177]

21 Eylül 1920 tarihli Sovyetski Kavkaz Gazetesi'nde, bu Sovyetle ilgili çıkan bir haberde "Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin propaganda ve örgütlenme gibi faaliyetlerle, Doğu'da Sovyet inkılâbına zemin hazırlayacağı vurgulanarak, bu Sovyetin kurulmasıyla Doğu'da kapitalizm yok edilerek, Federal Sovyet Cumhuriyetlerinin kurulmasının kaçınılmaz olduğu" belirtilmekte idi.[178]

Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun 11 Kasım 1920'de yaptığı toplantıda, Propaganda ve Hareket Sovyeti nizamnâmesi'nin taslağı üzerinde görüşmeler yapılmış ve bu görüşmeler sonucunda gerekli düzenlemeler yapılarak kabul edilen nizamnâmenin Komünist İnternasyonal İcra Komitesi'nin tasdikine sunulması kararlaştırılmıştır.[179]

Bu nizamnâmeye göre, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin hedefleri şöyle tespit edilmiştir:[180]

"1- Doğu'daki bütün inkılâpçı parti ve teşkilâtlarla ilişkiye girerek, onların faaliyetini yönlendirmek ve birleştirmek amacıyla maddî ve manevî yardım göstermek.

[174] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.13. (Propaganda Hareket Sovyeti Toplantısının Protokolü).

[175] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.14.

[176] Kongrede 3 dilde dergi yayınlanması kararlaştırılmıştı. (Türkçe, Farsça, Rusça). Bu toplantıda bu dillere Aparça'da eklenmiştir.

[177] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.15.

[178] *Sovyetski Kavkaz* (Bakû), 21 Eylül 1920.

[179] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.38, L.2.

[180] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, Bakû, 1920, s.1. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.7, Op.1, D.38, L.4.)

"2- İnkılâpçı teşkilât ve Sovyet teşkilâtı bulunmayan yerlerde, bu teşkilâtların kurulması, gelişmesi ve kuvvetlenmesine yardımcı olmak.

"3- Bütün doğu ülkelerinde, yabancı düşmanlara ve kendi despot burjuva hükümetlerine karşı verilen inkılâbî mücadeleye, geniş halk kitlelerinin katılmasını sağlamak maksadıyla, inkılâpçı propaganda ve ajitasyon faaliyetleri teşkil etmek."

Propaganda ve Hareket Sovyeti, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde alınan kararları uygulamaya koyacak ve Yakındoğu'daki bütün inkılâpçı faaliyetlere rehberlik edecektir.[181] Bu Sovyet, bütün işlerini Komintern İcra Komitesi'nin kontrolü ve rehberliği altında yürütecek ve onun emir ve direktiflerine itaat edecek ve Komintern İcra Komitesi dışında hiçbir kuruluşa karşı sorumlu olmayacak, hiçbir kuruluşa boyun eğmeyecektir.[182]

Propaganda ve Hareket Sovyeti, Doğu Halkların birleşmesi için çalışan bütün partilerin merkezi komitelerinin işine katılabilmek için temsilci veya kendi asıl üyelerini gönderebilecektir. RSFSR Sovyet kuruluşlarının ve Rus Komünist Parti teşkilâtının hiçbiri, bu Sovyet kurulduktan sonra, Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin onayı ve rızası olmadan Doğu Halkları arasında inkılâp ve propaganda işi yapma hakkına sahip değillerdir.[183] Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu günlük işlerini yürütebilmek için 5 şube kurmuştur:[184]

1- Doğu Halkları Komünist Partilerinin Merkezi Bürosu

2- Propaganda ve Ajitasyon Şubesi

3- İnformasyon Şubesi

4- Teşkilât ve Talimat Şubesi

5- Başkanlık Kurulu Sekretariyatı (Sekreter ve Sekreter yardımcılarından oluşmaktadır.)

Bu Sovyet, Komintern İcra Komitesi tarafından finanse edilir. Sovyetin yıllık harcaması belirlenerek, Komintern İcra Komitesi'nce tasdik edilerek, Komintern İcra Komitesi emri ile Sovyetin işlerini yürütebilmesi için kredi açılır. Doğu Halklarının birliğine giren bütün diğer ülkelerdeki inkılâpçı ve komünist partiler ise Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından finanse edilirler.[185] Doğu Halkları Kongresini her yıl, Propaganda ve Hareket Sovyeti çağırır. Kongrenin tarihini tespit eder ve diğer hazırlık işleriyle ilgilenir.[186]

[181] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.2-3.
[182] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.3.
[183] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.3.
[184] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.5-6.
[185] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.11.
[186] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.15.

8. Doğu Halkları Birinci Kongresi'nin Doğu Halklarına Bildirisi

Doğu Halklarının Birinci Kongresi, özellikle kongrenin Doğu Halklarına yayınlayacağı bildiri üzerinde önemle durmuş, kongrenin ilk günlerinden itibaren komisyonlarda, bu bildirinin hazırlanması için çalışılmıştır. Tamamen İngilizler aleyhine kaleme alınan bildiri, Doğu Halklarını İngilizlere karşı ayaklanmaya, isyana çağırıyor ve Üçüncü Enternasyonal Bayrağı altında bütün doğu işçi ve köylülerini toplanmaya davet ediyordu. Kongrenin bitiminde "Doğu Halkları Birinci Kongresi'nin Doğu Halklarına Bildirisi" olarak yayınlanan bu bildiri aşağıdadır:"[187]

"1920 yılı Eylülün birinde, Azerbaycan'ın payitahtı Bakû şehrinde Şark milletleri vekillerinin kurultayı toplandı. Kurultaya şu memleketlerden:

"Türkiye'den, İran'dan, Mısır'dan, Hindistan'dan, Afganistan'dan, Belucistan'dan, Kaşgar'dan, Çin'den, Japonya'dan, Arabistan'dan, Sibirya'dan, Filistin'den, Buhara'dan, Hive'den, Dağıstan'dan, Şimali Kafkasya'dan, Azerbaycan'dan, Ermenistan'dan, Gürcistan'dan, Türkistan'dan, Fergana'dan, Başkır Cumhuriyeti'nden, Tatar Cumhuriyeti'nden, Uzak Şark Cumhuriyeti'nden, Kalmık Müstakil Eyaletleri'nden 1891 vekil geldi.

"Şark Milletleri Kurultayı, Komünist Beynelmilel tarafından çağrıldı. Her köylü, her işçi ve her rençber "Komünist Beynelmilel"in ne olduğunu bilmelidir. Komünist Beynelmilel sermayedarlar hâkimiyetini mahvedip halkın beraberliğine çalışan bütün dünya komünist köylü işçilerinin ittifâkı (birliği)dır.

"Moskova'da 1920 nci yılının Ağustos'unda bütün dünya Komünist Üçüncü Beynelmilelin İkinci Kurultayı'nda şu memleketlerin vekilleri bulunuyordu:

"Türkiye, Amerika, Norveç, İran, Ermenistan, İngiltere, Cenubî Islavya, Finlandiya, Hindistan, Hive, Fransa, Macaristan, Estonya, Çin, Buhara, Almanya, İsviçre, Latviya, Japonya, Afganistan, Avusturya, Belçika, Litva, Kurina, Argentina, İtalya, Hollanda, Romanya, Rusya, İspanya, Danya, Bulgariya, Gürcistan, Ukrayna, Lehistan, İsveç, Azerbaycan.

"Bu komünist beynelmilel yalnız zenginlerin hâkimiyetini değil, bir halkın başka halk üzerine hükümranlığını da mahvetmek istiyor. Buna göre Avrupa ve Amerika işçileri, şark halkının köylü ve işçi sınıflarıyla birleşmelidir. Şark Milletleri Vekillerinin Kurultayı mazlum ve mahkûmların halâsı için bütün şark milletlerini bu birliğe çağırıyor.

"Şark Milletleri! Bundan altı yıl evvel Avrupa'da 35 milyon insanın hayatını hebaya veren, yüzlerce şehirler ve binlerce köyleri harabezare çeviren, Avrupa'nın bütün memleketlerini dağdar ve kalplerini açlık ve yoksulluk azabına düçar eden büyük ve müthiş Cihan Muharebesi başladı. Büyük muharebe Avrupa'da olmakla be-

[187] *Şark İli*, s.11-16; *Kommunistiçeskii İnternatsional*, No.15, Moskova, (1920), s.3141-3150.

raber Amerika ve Asya'ya da bulaşıyordu. Bu muharebe, Avrupa milletleri tarafından ateşlenmişti. Şark milletleri ise pek az iştirak ediyorlardı. Bunlarda yalnız hâkimleri tarafından aldatılarak Almanya sermayedarlarına yardıma giden Türk köylüleri idi ki, Fransız ve İngiliz zenginleri tarafından köle gibi satın alınıp, bankerlerin, tacirlerin menfaatini ve kazancını müdafaa etmek için Fransa'nın uzak ovalarına gönderilen üç milyon Hintli ve Zenci üzerine yürüyüş ettiler.

"Her ne kadar Şark milletleri bu muharebeye karışmayarak, kenarda duruyorlar veyahut ehemmiyetsiz bir suretde karışıyordular ise de, bu muharebe Avrupa milletleri ve garp milletleri için değil, Şark memleketleri ve milletleri içindi ve buradaki maksad dünyanın ve hususiyle şarkın, Asya'nın paylaşılmasıydı. Bu muharebe Asya memleketlerinin ve şark milletlerinin kimin mülkü ve kimin kulu olacağını halletmek için devam ediyor. Bu muharebe İngiliz sermayedarları mı, yoksa Alman zengileri mi, Türk, Fars, Mısır, Hint işçi ve köylülerinin derisini soyacaktır. Bu meseleyi neticelendirmek için uzanıp gidiyordu.

"Dört yıllık feci muharebe Fransa'nın ve İngiltere'nin galebesiyle bitti. Almanya zenginleri ezildiler, bunlarla beraber Almanya halkı da ezilip, açlıktan ölmeğe maruz kaldı. Bundan başka da Fransa'nın da ticaret ülkelerini dağıtarak, onu da dermansız bıraktı. Demek ki neticede Avrupa ve Asya'nın birinci hakimi istilâcı İngiltere oldu. Yalnız bu memleket kuvvetini muhafazaya muvaffak oldu. Çünkü bu memleket, kendi kuvvetiyle değil, başkalarının kuvvetiyle mazlûm Hintliler ve Zencilerin serveti ve kolunun kuvvetiyle, hem de onları boyunduruk altında tutan memleketlerin menfaatine harp ediyordu.

"Cihanın yarısına hâkim olan galip İngiltere yangını körüklemek cinayetiyle beraber, Asya illerine el atarak şark milletlerini sıkmaya ve boğmaya başladı. Hiçbirşeyden utanmayan ve hiç kimseden korkmaz bir avuç banker ve muhtekir zenginler İngiliz Hükümeti'nin başında duran şarkın işçi ve sahavetli köylülerini zinciri ile sıkmaya devam ediyor.

"Ey Şark Milletleri! Siz İngilizlerin Hindistan'da neler edeceğini biliyor musunuz? Siz biliyorsunuz, İngilizler milyonlarca Hint işçi ve köylülerini aygır sürüsü gibi boyunduruklar altına aldılar. Hint rençberinin İngilizlere verdiği büyük miktarda mahsulden kendine kalan şey, bir iki aylık geçimini bile idare etmiyor. Hint işçisinin fabrikalarda İngiliz sermayedarlarına feda ettiği ömrüne mukabil aldığı para ile gündelik ihtiyacını bile göremiyor. Her yıl milyonlarca Hintli acından ölüyor. İngiliz zenginlerin saadeti yolunda bataklıklarda, congıl meşelerinde ağır ve ezici işlerle günden güne telef oluyor. Bu zavallılar zengin ve mahsüllü vatanlarında bir parça ekmek kazanamadıkları için, İngilizlere askerlik etmeye mecbur oluyorlar. Vatanlarını bırakıp bütün ömürlerini askerlikle heba ediyorlar. Bütün dünyanın milletleriyle döğüşüyorlar. Ve yalnız İngiliz hükümranlığını tasdik ettir-

mek endişesiyle çabalayıp duruyorlar. Ölmeleri de, yaşamaları da İngiliz sermayedarlarının servetini çoğaltmaya, onların ziynetlerini ve bahtiyarlıklarını kazanmaktan başka bir işe yaramıyor. Buna mukabil, kendileri ise bayağı bir insan hukukuna mâlik olamıyorlar. Boyunlarına kölelik ve hizmetçilik boyunduruğunu takmış olan İngiliz burjuvaziyasının alçak evlatları, gaddar zabitleri onları insan hesabına bile almıyor. Bir Hintli, bir İngilizle aynı masada oturmaya cesaret edemez. Onunla bir evde oturamaz, bir vagonda gidemez, bir mektepte okuyamaz. Her bir genç Hintli, İngiliz sermayedarlarının gözünde kul, köle, işleyen bir hayvan. İnsan duygusuna mâlik olmayan ve hiçbir şey istemeye hakkı bulunmayan bir mahlûk hükmündedir.

"Hind işçilerinin ve köylülerinin iddialarına, isyanlarına, iş tatillerine karşı İngilizler gülle yağmuruyla cevap veriyorlar. Bu suretle öldürülmüş yüzlerce Hintli cesedi, Hint halkının yüreklerini yaralar. Zulüm ve gaddarlık, insafsızlık ve küstahlık bununla kalmaz, İngiliz zabitleri sağ kalan Hintlileri yerde sürünmeye ve efendilerinin çizmelerini yalamaya zorluyorlar.

"Şark Milletleri! Siz bilirsiniz, İngilizler, Türkiye'ye neler etti. İngilizler Türkiye'ye öyle bir sulh takdim ettiler ki, Türk ili Anadolu'nun dörtte üç parçasını İngilizler, Fransa, İtalya ve Yunanistan'a veriyor. Kalan bir parçasından ise Türk halkı öyle bir vergi vermeye mecbur oluyor ki, kıyamete kadar İngilizlerin borçlusu, İngiliz sermayesinin esiri olup kalıyor.

"Türkler kendilerini öldüren bu sulh şartlarını kabul etmediler. Bunun üzerine İngilizler Türk âlemi için mukaddes olan İstanbul'a girip, Türk Parlamenini dağıttılar. Halkına önayak olan başçılarını hapsedip ehemmiyetlilerini kurşuna dizdiler. Kalanlarını Malta Adası'ndaki eski kalenin karanlık ve nemli odalarına kapadılar. Şimdi İstanbul'da padişahlık eden İngilizlerdir. Bunlar Türklerin elinde ne varsa aldılar. Bankalarını, paralarını, imalâthanelerini, fabrikalarını, demiryollarını, vapurlarını ellerinden aldılar. Anadoludaki yolları tuttular. Ve bu hareketiyle fabrikaları olmayan Türkleri Avrupa'dan mal almaktan mahrum ettiler. Şimdi Anadolu'da ne el kadar bir bez, ne bir parça demir kalmıştır. Türk köylüsü gömleksiz gezmeye ve tarlasını tahta sapanla sürmeye mahkûmdur.

"İngilizler Yunan ordusuyla İzmir Vilâyeti'ni, Fransız ordusuyla Adana Vilâyeti'ni, müstemleke ordusuyla Bursa ve İzmit'i işgal ettiler. Türkleri her taraftan çevirerek Türk memleketlerinin içerisine girmektedirler. Onlar yıllarla bitmez, tükenmez muharebelerle dağılmış Türk Milletin'in tükenmesine cehd ediyorlar.

"İngilizler, Türkiye'de tuttukları yerlerde, Türk Milletini musahhire ediyorlar. İstanbul'da bütün mektepleri ve Darülfünunu kışla yaparak Türkleri tahsilden mahrum bıraktılar. Türk gazete idarelerini kapadılar. İşçi teşkilâtlarını dağıttılar. Türk fırkacılarını hapishaneye doldurdular. Bundan başka, Türk ahalisini İngiliz polisinin keyfince ihtiyârına verdiler ki, bunlar gündüzün İstanbul sokaklarında

gezen fesli adamları değnekle dövmeğe kadar cesaret ediyorlar. İngilizlerin sözüne göre bir adam ki fes giyiyor, madem ki Türk'tür, o alçak mahlûklardan biridir, kuldur, hayvandır ve ona köpek muamelesi yapmak lâyıktır.

"İngilizler tarafından tutulan yerlerde, İngilizlerin Türklere muamelesi hayvan muamelesidir. Onları zorla işe götürüyorlar, onları cezalandırıyorlar, dövüyorlar, sövüyorlar, hülâsa alçaklıkla, güçle kendilerine itaat ettirip onların sa'yıyla geçinmeğe başladılar.

"Şark Milletleri! Bu İngilizler İran'da neler ettiler?

"Zalim Şahın ve mülk sahiplerinin aleyhine kalkan köylü isyanını bastırarak binlerce köylüyü kurşuna dizdiler, astılar. Halkın düşürdüğü Şahı, mülkdar hükümetini yeniden ihya ve tasdik ettirdiler. Köylülerin aldığı toprakları mülkdarlara geri verip köylüleri yeniden mülkdarların boyunduruğu altına soktular.

"Sonra Şah Hükümeti'ni sahte bir mütareke ile haincesine ellerine alıp, bütün İran'a ve İran ahalisine sahip oldular. Memleketin bütün servetini elde ettiler. Şehirlere Hintlilerden asker koydular. İran'ı galip bir devlet hükümranlığıyla idare etmeye, sözde müstakil olan İran halkına esirler kitlesi gibi muameleye başladılar.

"Şark Milletleri! Arabistan'da ve Elcezire'de neler yaptılar? Bu müstakil İslâm memleketini, kimseye sormadan keyiflerince müstemleke ilân ederek Arap mülkdarlarını yerlerinden kovdular. Dicle ve Fırat'ın mahsullü vadilerini ve hayat için en lâzım güzel otlakları, Musul ve Basra gaz (neft) kaynaklarını ele geçirdiler. Arapları hayat menbalarından mahrum ederek, açlık zaruretiyle kendilerinin köleleri ve işçileri olmaya mecbur ettiler.

"İngilizler, Filistin'de de aynı rolü yaptılar. İngiliz zenginlerinin menfaati için Arapları, yerlerini Avrupalı muhacirlere vermek için, topraklarından çıkardılar. Sonra Arapların nefretini teskin için, onları Avrupalı muhacirler aleyhine kaldırmaya başladılar. Bunun içinde aralarında kin düşmanlık türetmeğe kalkıştılar. Böylelikle, her iki tarafı zayıf düşürerek üzerlerine hakim olmak istiyorlardı. İngilizlerin Mısır'da yaptıkları da aynıdır. Burada yerli ahali yıllardan beri İngiliz zenginlerinin ağır boyunduruğu altında inliyor. Bu boyunduruk, ahaliyi öyle incitiyor ki, halkın kan teriyle ehramlar yaptıran Mısır firavunlarının boyunduruğundan müessirdir.

"İngilizler Hitay memleketini de cinayet ortakları Japonya ile paylaşıp kendilerine müstemleke ettiler. Menfaat ve kazançları uğrunda milyonlarca halkı ezmeye ve Teryan (Afyon) ile zehirlemeye başladılar. Japon askerleriyle elele vermişler. En küçük inkılâp hareketlerini işitilmemiş dehşetlerle batırıyorlar. Halkın kovduğu zalimleri tekrar hükümranlığa yükselterek mazlum halkı azatlık dünyasına çıkmak-

tan mahrum ediyorlar. Onlardan istedikleri gibi menfaatlenmek için tahakkümler ve yoksulluklar içinde ezmek rolunü devam ettiriyorlar.

"Kore'yi Japon sermayedarlarının ellerine teslim ettiler. Bu zenginler şimdi Kore halkını Japon ve İngiliz sermayedarlarına tabi olmaya mecbur ediyorlar.

"İngilizler, Afganistan'da ne yapıyorlar? Hükümeti satın almışlar. Ahaliyi tazyik altında, cehalet içinde ezmekte ve uyutmaktadırlar. Bundan başka bu memleketi çöle döndürmek ve bu çöl vasıtasıyla esir ve muztarip Hindistan'ı dünyadan ayırmak ve azatlık yollarını büsbütün kapamak istiyorlar.

"Gürcistan'da ve Ermenistan'da İngilizler; Altınlarının kuvvetiyle köylü ve işçi sınıflarını Taşnak ve Menşevik hükümetinin tahakkümü altında yaşatıyorlar. Bu hükümetler kendi ahalilerini incitip zorla sermayedarların esirliğinden kurtulmuş Azerbaycan ve Rusya karşısına gönderiyorlar. Hatta Türkistan'la, Buhara'ya, Hive'ye, Azerbaycan'a, Dağıstan'a ve Şimali Kafkasya'ya da istilacı İngilizler hulûl nüfuz ediyor. Onun kurnaz acenteleri mahkûm milletlerin kanteriyle vaktiyle toplanmış altınlarla heryerde canavar müstebidleri, hanları ve zenginleri müdafaa ediyor ve heryerde uyanmaya başlayan inkılâp hareketleriyle çarpışıyorlar. Milletlerin cahilliğinden, yoksulluktan, şerefsiz ve hayvani yaşayıştan kurtulmaması ve onları kurtulmayacak bir hal üzre saklamak. İşte İngilizlerin asıl maksatları budur. Çünkü şark milletlerinin bu halde kalması İngiliz servet ve saltanatının kaynayıp akdığı bir kaynaktır.

"Şark Milletleri! Bütün dünyanın en mahsüllü, ziynetli ve en çok servetli yerleri sizin elinizdedir. Bu yerler bir vakit bütün insanlığın hayat beşiği idi. Bütün cihanın halkını besleyebilirdi. Ya neden şimdi öz sakinlerin' doyurmakdan ve giydirmekten aciz kalıyor? Her yıl on milyonlarca Türk, Fas, Hindu köylü ve işçileri bu mahsullü, zengin yurtlarında bir parça ekmek bulamayıp da başka memleketlere, uzak ve garip diyarlara göçüyor. Bunları yurtlarından çıkıp gitmeye zorlayan sebep nedir? Bunlar yuvalarından dağılıp gidiyorlar. Ve böyle yapmaya mecburdurlar. Çünkü yurtlarının toprağı, bankaları ve fabrikaları, sanat ve ticaretleri İngilizlerin elindedir. Yurtlarında hiçbirşeyleri yok, hiç bir şeyi idare edemezler. Çünkü onlara İngiliz sermayedarları amir ve hâkimdir.

"Şimdiye ve muharebeye kadar hal böyle idi. İstilâcı İngiltere, Alman, Fransız ve Rus istilacılarla mübarezeye mecbur bulunduğundan, pençesini şark milletlerine serbestçe atmaktan çekiniyordu. Çünkü bu yırtıcılardan bunların varlığından ve nüfuzundan korkuyordu. Şimdi ise düşmanlarını ezdi, zayıf düşürdü ve bu manialar ehemmiyetten düştüğü için kendisi Avrupa ve Asya'nın tek hükümranıdır. Ve bundan dolayı hükümetini çeviren sermayeperestler kurt gibi iştahlarını artırarak, pervasız ve manasız dişlerini ve tırnaklarını şark milletlerinin yüreklerine bastırıyorlar.

"Çok kazanmak ve iyi yemek istiyorlar. Bundan başka Avrupa'nın inkılâp ruhlu işçileri artık kul olmaya razı olmuyorlar. Onlarda iyi yiyip, iyi giyinmek istiyorlar. Bed havada işlemek istemiyorlar. Halbuki bu hain canavarlar servetlerini çoğaltıp iyi maaşlarını devam ettirmek için, Avrupa işçilerini inkılâp hareketine götürecek şeylerden saklamağa bunu yapabilmek içinde onlara hediyeler verip, büyüklerini aldatmak ve satın almak lâzım geliyor. Bunun içinde, İngiliz sermayedarına yeni yerler, mübarezeden aciz yeni kullar lâzımdır. İşte bu yerleri, Şark memleketlerinde ve bu kulları, şark milletlerinde buluyorlar.

"İngiliz sermayedarları, Türkiye, İran, Elcezire, Arabistan, Mısır ve Afganistan köylülerini, rençberlerini topraklarından çıkarıp yerlerini ucuz bir kıymetle almak düşüncesindedirler. Şimdiye kadar aldıkları yerlerde ise, çiftlikler ve mülkler vücuda getirip, yersiz kalan köylüleri bu yerlerde esir gibi çalıştırmak istiyorlar. Türkiye'de, İran'da, Elcezire'de aç ve sefil Türk, Arap ve İran yoksullarının ucuz zahmetiyle fabrikalar, sanathaneler, demiryolları yaptırıp, yeraltı madenlerini işletmeyi kuruyorlar. Fabrikaların büyük istihsalleri, yerli sanatları yok edip, şark memleketlerinin milyonlarca sanatkârlarını el kadar ekmek kazanıp yaşamaktan mahrum ve aç, sefil sokaklarda sürünmeye mahkûm edeceklerdir. Büyük ticaret şirketleri ve ecnebi müesseseleri teşkil edip, küçük alışverişçileri iflasa düşürmek ve tamamıyla yoksullar sınıfına atmak istiyorlar.

"İşte İngiliz zenginlerinin maksadı: Bütün Şark halklarını fakirletmek, rençberin tasarrufunu mahvetmek ve bu suretle bütün sanatkâr küçük tacir, köylü, işçi sınıfını kendi fabrikalarında, maden ocaklarında çalıştırmak, az pul ile kanter içinde her saat yavaş yavaş öldürerek, kendi altınlarını çoğaltmak ve bütün şarkın ızdırabı, sefalet ve felaketi karşısında şahane yaşamak!

"İşte; İngiliz istilacılarının Şark ellerine hazırladığı, korkunç karanlık ve kanlı İstikbâl!

"İngiltere'nin 40 milyon halktan ancak bir parçası hakim ve müstefid; kalan 39 milyonu ise ta'yin gören işçi, köylü ve rençberlerden ibaret. Bu bir milyon ve böyle bir İngiltere, bütün dünyanın yarısı sayılan 800 milyon Şark ahalisini esirlikte yaşatmak istiyor. 39 İngiliz işçisini zorla işleten bir İngiliz sermayedarı, aynı zamanda 2000 Türkiye, Elcezire, İran, Hindistan, Mısır işçi ve rençberini işletmek diliyor. Demek ki, bu aç, yaşamak zevkini ve bahtiyarlık duygusunu duymayan ve duymamaya mahkûm ikibin insan bütün ömrünü, hiç çalışmak istemeyen, hazır yiyici bir İngiliz zenginine çalışmakla geçirecek! Ve ancak bu maksad için dünyaya gelmiş oluyor!

"Şunu da söylemeliyiz ki, İngilizler bu maksada nail olabilirler. Çünkü onlarda utanma, korku veya acıma gibi insanlığın hasselerinden olan bir duygu yoktur. Onlarda yalnız kazanmak, yemek, yutmak, kasa doldurmak hıncı vardır. Sekizyüz milyon insanın açlığı, sürünmesi, kanı, ölümü onlar için düşünülecek birşey değil-

dir. Onlar için her ne olursa olsun, cebleri dolsun, bütün zulümlere ve ölümlere rağmen bu lâzımdır. Bunu elde etmek için İngiliz zenginleri, Şark milletlerini boğazlarından tutup karanlık bir istikbâle atmak istiyorlar. Bu istikbâlde Şark milletlerinin dağılması asırlarca hukuksuz, haysiyetsiz esir kalması var. Eğer bugünkü zâlim, mütehakkim ve canavar İngiltere Hükümeti kuvvetten düşüp yıkılmazda, aksine Şark illeri üzerindeki hâkimiyet zincirlerini sağlamlaştırırsa, bir avuç İngiliz bankerleri yüzlerce milyon şark işçi ve rençberini perişan edeceklerdir. Şark milletlerinin istikbâli bundan başka birşey değildir.

"Lâkin! buna izin verilemez; bu maksada yol yoktur! Gaddar ve istilâcı İngiliz Hükümeti'ni idare eden sermayedarların maksadı aksine, Şark milletlerinin teşkilâtlı işçi, rençber ve köylüleri yaşayacak, payidar olacaktır. Bunlar Komünist Beynelmileli'nin ve inkılâpçı işçiler birliğinin kızıl bayrağı altında toplanarak, Şarkı ve bütün dünyayı, bütün insanlığı zulmün pençesinden ve kirli menfaatin kirli ellerinden kurtaracaktır.

"Şark Milletleri Vekillerinin Birinci Kurultayı İngiltere'yi idare eden sermayedarlara ve kanlı arzularına karşı yüce sesle bağırıyor: Buna asla yol yoktur!

"Siz köpekler, siz bir avuç zalim yığını, yüzmilyonlarla çok ve büyük şark işçi ve rençberini ezip, kendinize kul edemeyeceksiniz! Siz ağzınıza vücudunuzdan büyük lokma almışsınız. Bu lokma sizi boğacaktır. Şark milletleri yerli ve yabancı sermayedar canavarların baskısı altında yüzlerce yıl cahil kaldılar. Fakat Cihan Muharebesi'nin gürleyişi ve cahil Rus halkının boynundaki zincirleri parçalayan inkılâbın patlayışı onları derin ve karanlık uykudan uyandırdı. Onlar ayılıp kalkıyorlar ve üstlerindeki yüzlerce yıllık paslı tozları silkiyor ve silkiniyorlar. Onlar uyanırken insanî bir ses kendilerini "Cihad"a çağırıyor. Ve onlar bunu işitiyorlar. Bu ses bizim sesimizdir. Bu ses Üçüncü Beynelmilel'in kızıl bayrağı altında garp işçi ve inkılâpçı kardeşleriyle birleşmiş olan Şark memleketleri vekillerinin sesi, Birinci Şark Kurultayı'nın tantanalı ve yüce sesidir!

"İşte biz, Türkiye, İran, Afganistan, Belucistan, Hindistan, Mısır, Kaşgar, Çin, Hindiçini, Japonya, Kore, Azerbaycan, Gürcistan, Ermenistan, Dağıstan, Şimali Kafkasya, Arabistan, Elcezire, Suriye, Filistin, Türkistan, Buhara, Hive, Fergana, Tataristan, Başkırdistan, Kırgızistan ve diğer birçok memleketlerin çalışan sınıflarının vekilleri birbirimizle ve garbın inkılâpçı işçileriyle birleştik. Halkımızı cihada çağırıyoruz ve diyoruzki:

"Ey Şark Milletleri! Birçok defa biz hükümetlerimizden cihada davet sesleri işittik. Birçok defa Peygamberin yeşil bayrağı altında harp meydanlarına koştunuz. Lâkin bütün bu cihadlar yalan ve fesad idi. Çünkü sizin zalim ve mürtekib hâkimlerinizin şahsî menfaatlerine hizmet ediyordu. Fakat siz işçi ve rençberler, köylüler her defa bu harplerden sonra kul ve dilenci kalıyordunuz. Siz başkalarının yaşaması için servetler ve saadetler kazanıyordunuz. Kendiniz ise hiçbir vakit hiçbir

şeyden faide bulmuyordunuz. Şimdi biz Komünist Beynelmilel'in kızıl bayrağı altında sizi birinci defa olarak hakiki cihada çağırıyoruz. Biz sizin öz menfaatiniz için, öz azatlığınız için ve öz dirliğiniz için çağırıyoruz. Sizi Avrupa'da kalmış son kuvvetli istilâcı, yırtıcı İngilizlerden kurtulmaya çağırıyoruz. Biliyormusunuz, o İngiliz Şark milletlerini avlamış, kullara, dilencilere döndürmüş ve bütün Şark ve İslâm âlemlerine kara kanatlar germiştir. Şark ilini dağıtmak ve onun naâşından gıda alarak yaşamak istiyor.

"Ey Şark Milletleri! kendinizi kurtarınız. Azatlık uğrunda bu canavarlarla çarpışınız. Hepiniz tek bir insan gibi ayağa kalkıp İngiliz haydutlarına nefret ve gazapla koşunuz!

"Kalkınız! Kalk, ey açlıktan ve meşakkattan yorulmuş Hint işçisi!

"Kalk, ey vergi ve jandarma eli altında ezilen Anadolu köylüsü!

"Kalk, ey mahsulsüz dağlara kovulmuş Ermeni işçisi!

"Kalkın, ey kumsal çöllerde yitirilmiş ve İngilizlerin eli altında bütün dünyadan ayrılmış Araplar ve Afganlılar!

"Hepiniz umumî ve tek düşmanınız olan İngiliz istilacılarına karşı çarpışmaya kalkınız; Cihadın al bayrağı yükseklerde dalgalanıyor.

"Şark milletlerinin azatlığı için beşeriyetin mütehakkimlerinden kurtulması için kavimlerin dillerine, dinlerine, renklerine bakmayarak beraberliği ve birliği için, bir olması ve bir kalması için mukaddes kavgaya, cihada koşmalısınız! Cehalette kalan memleketler namına, dünyanın zalim ve mazlum diye bölünmesi kaidesinin mahv olması namına, milletlerin müstakil yaşaması namına cihada doğru, cihada doğru!

"Bütün insanların, sermayedar ve istilâcıların boyunduruğundan kurtulması ve bir halkın, başka bir halk üzerine hükümranlığının ve insanlık arasında kirli istifadelerin ve kanlı menfaatlerin silinip temizlenmesi için cihada! Avrupa'nın istilacı ve sermayeperest haydutlarını ülke yağmacılarını çiğnemek ve yüzlerce yıldır mazlum Şark milletlerini sıkıp boğan cihangir İngiltere'yi yıkıp devirmek için cihada koşalım, cihada yürüyelim!

"Azat yaşamak, azat kalmak, şark milletlerini bahtiyar etmek ve milyonlarca İngiliz işçi ve köylülerini kurtarmak yolunda cihad için ayağa kalkmalı. Ey Şark Milletleri, bu cihada sizinle beraber garbin zulüm görmüş inkılâpçı işçileri de koşup gelecek, size yardım edecek, sizinle beraber ölecektir. Bunu size temin eden, Birinci Şark Kurultayı'dır!

"Yaşasın mazlum Şark ve Garbın işçi ve rençberlerinin birleşmesi!

"Yaşasın boyunduruk altında ezilen ve kirli menfaatlere kurban edilen işçiler birliği!

"Yaşasın onun erkân-ı harp karargâhı olan Üçüncü Beynelmilel!

"Yaşasın Şark milletlerinin ve bütün dünya işçilerinin cihangir ve yağmacı İngiltere'ye karşı cihadı, sönmez ateşlerle yansın ve parlasın!

"Şark Milletlerinin Birinci Kurultayı Reisi: Zinoviyev

İdare Âzâları:

Türkiye'den- Mustafa Suphi, Tahsin Bey

İran'dan- Haydar Han

Hindistan'dan-Açariya, Nezir Sedıki

Afganistan'dan- Ağazade, Azim

Hitay'dan-Van İn

Anadolu'dan-Hafız Mehmed

Azerbaycan'dan-Nerimanoğlu, Elçioğlu, Musaoğlu

Buhara'dan-Muhammedoğlu

Hive'den-Mollabekcan Rahmanoğlu, Abdullahoğlu

Dağıstan'dan-Korkmazoğlu, Seraceddin Kardaşoğlu

Ermenistan'dan-Kastanyan

Gürcistan'dan-Maharadze

Terek Vilayeti'nden-Digurov

Şimali Kafkasya'dan-Alizade

Türkistan'dan-Aresoğlu, Abdurreşidoğlu, Karaoğlu

Semerkand'dan-Kara Taci

Taşkent'ten-Narbutabeyoğlu

Fergana'dan-Mahmudoğlu

Türkmenistan'dan-Niyaz Kuli

Kırgız'dan-Kubayoğlu

Tatar Cumhuriyeti-Yenikeyoğlu

Kalmık Cumhuriyeti-Amur Sana

Katipler:

Ostrovski, Abdulhamit Yumusoğlu, Melikoğlu, Mahmud Han, Ahmet Hanoğlu."

B- DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ VE TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTI

Türkiye Komünist Teşkilâtı, bir taraftan Eylül ayı başında yapacağı kendi kongresi için hazırlık çalışmalarını sürdürürken, diğer taraftan ise Doğu Halklarının Birinci Kongresi hazırlıklarına faal olarak iştirak etmiştir.

Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi emri ile kurulan Doğu Halkları Kongresi Teşkilât Bürosu, 19 Temmuz 1920'de, yaptığı toplantıda, kongre hazırlıkları için iş bölümü yaptığında, Türkiye ile ilgili işlerle de, Türkiye Bürosunu, yani Mustafa Suphi ve arkadaşlarını görevlendirmiştir.[188] Teşkilât Bürosu'nun bundan sonra yaptığı bazı toplantılara Mustafa Suphi'nin de katıldığı görülmektedir.[189]

20 Temmuz 1920'de Sultan Galiyev, Mustafa Suphi'ye bir telgraf çekmiştir. Bu telgrafta Galiyev, 15 Ağustos tarihinde Bakû'da toplanacak olan Doğu Halklarının Kongresi için, kongreyi hazırlamakla görevli komisyona ve Komintern'in Doğu Şubesi'ne takdim edilmek üzere, Türkiye ile ilgili aşağıdaki konularda tebliğler hazırlamasını istiyordu:[190]

"1- Türk İmparatorluğunun sukutu.

"2- Büyük devletlerin Türkiye uğrunda mücadelesi ve İnkılâptan sonraki devrin tarihi.

"3- İnkılâbın sebepleri ve İnkılâptan sonraki partilerin mücadelesi.

"4- Türk-Yunan Muharebesi.

"5- Ermeni-Türk ve Yunan-Türk düşmanlığının iktisadî ve sosyal sebepleri, tarihi ve iktisadî cihetlerinin esaslandırılması.

"6- İttihat ve Terakki Partisi, onun sosyal mahiyeti ve iktisadî esası. Barıştan sonra İttihat ve Terakki'nin formasının değiştirilmesi ve onun çalışmaları. İttihat ve Terakki'nin diğer partilere ve gruplara, millî harekete, tarım meselesine münasebeti.

"7- Barıştan sonra, bugüne kadar çeşitli Türk partilerinin işi, rolü ve önemi.

"8- Yerel meseleler: Suriye, Mezopotamya, Arap, Anadolu, Batum, Lazistan, Trakya. (Bu yerlerin her birinin dahilinde sınıfî, ziraî, iktisadî münasebetler ve bu yerlerin metropol ile Türk halkı ile karşılıklı mücadeleleri, vergi sistemleri.)"

Bu belgeden anlaşılacağı gibi, yukarıdaki konularda TKT, bilgiler toplayarak, Kongre Teşkilât Bürosu'na ve Komintern'in Doğu Komisyonu'na sunacaktı. Zaten TKT'nın konferans çalışmalarında iki önemli görevi vardı. Birisi yukarıda belirtil-

[188] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1-2.
[189] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.5, L.1-1.
[190] *Azerb.Cum. SPİHA*, F.544, Op.2, D.6, L.11.

diği gibi, Türkiye hakkında detaylı bilgi toplamak, ikincisi ise Türkiye'den kongreye delege getirmeyi sağlamaktı. Nitekim, Bakû'da çıkan "Azerbaydjanskaya Bednota" adlı gazetenin 1 Ağustos 1920 tarihli nüshasında "Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Bürosu'nun, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne Türkiye'den delege getirilmesini temin etmek için çalışmalar yaptığı" bildirilmekteydi.[191]

Mustafa Suphi, bu görevi başarabilmek için bir yandan TBMM Başkanı Mustafa Kemal Paşa'ya kongreye delegeler gönderilmesi için bir davetiye gönderirken,[192] diğer yandan Türk halkına, "Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye" başlığıya bir bildiri yayınlayarak, onları kongreye davet etmişti. Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan bu bildiri aşağıdadır:[193]

"Türkiye Zahmetkeş Ahalisine Davetiye,

"Yetmiş iki sene evvel cihana: "Bütün Dünya işçileri birleşiniz!" şiârı atılmış idi. O zamandan beri Avrupa ve Amerika'da proletarlar, ecir sınıflar, mühîb teşkilat vücuda getirmişler, işçileri sefalet içinde tutan kapitalizm ve emperyalizm ile mücadeleye girişmişler. Bu gaddar sınıfları sarsmaktan bir an bile hâlî kalmamıştır. Gerçi ümit olunduğu gibi, bazı hain sosyalistlerin hiyanetiyle harb-i umumiye mani olamamışsa da, proletarların daimi mücadelesi Avrupa ve Amerika Hükümetlerini düşündürüyor. Her an, her tarafta inkılâbın karib olduğunu gösterecek alametler görülüyor.

"Üç seneden beri kahraman Rusya Komünistlerinin cihan kapitalizm ve emperyalizmine karşı mertçesine gösterdiği mukavemet, her memleketin proletarlarına şanlı bir misâl olmalıdır. Rusya'da başlayan içtimâî inkılâp sönmeyecek, ebediyen şa'şaa-pâş olacak bir hilâs güneşidir. Bütün cihan rençberleri, işçileri, esirleri bu güneşten feyz ve nur almalıdır.

"Garp proletarlarını zulüm ve gadr altında inleten burjuvazya, Türkiye amele ve rençberlerinin boynuna da esaret zinciri takıyor. Yüz seneden beri Türkiye zahmetkeş ahalisini demir pençesiyle tazyik eden Avrupa'nın burjuvazi hükümetleri değil midir? On iki seneden beri sizi harbin elem ve ızdırabıyla inleten de onlar değil midir? Türk esnafını zanaatçılarını fakr u zarurete düçar edenlerde o zalimler değil midir? Şu anda Anadolu'nun cismini, ruhunu rencide eden yine o hükümetler değil midir? Halbuki, Anadolu'nun unutulmuş, her nimetten mahrum bırakılmış, kantere batmış, her istiklâl ümidini kaybetmiş işçi ve rençberleri dünyanın muntazam işçi hareketlerine pek bi-gâne duruyor.

"Yoldaşlar! Artık bu felaketli, ızdıraplı hayata nihayet vermeliyiz!

[191] *Azerbaydjanskaya Bednota* (Bakû), 1 Ağustos 1920.
[192] *ATASE* A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.35.
[193] *Yeni Dünya*, 22 Temmuz 1920.

"Ya şimdi umum cihan proletarlarıyla beraber kıyam eder ve halâsımızı temine muvaffak oluruz. Yahut pek uzun bir zaman için esaret altında kalmak tehlikesine düşeriz. Halâsımız ve kuvvet ve hayat bulmak meselesi işte bu merkezdedir.

"Türkiye rençberlerinin ızdırabâtı, yalnız ecnebi ihtirasâtından ileri gelmiyor. Bedbaht Anadolu ve Rumeli, satılmış ve vicdansız İstanbul'un seyyiâtına ve haris ayan ve eşrafın ihtirâsatına da kurban olup gidiyor.

"Karl Marks'ın bütün dünya işçilerine tevcih ettiği şiâr, son zamanlara kadar memleketimizin kulağına kadar varamamıştı. Ancak şimdi Rusya Kızıl İnkılâbı'nın tarrakasıyla beraber bu nidâ-i hürriyeti işitebiliyorsunuz! Muazzez yoldaşlar, bu seslere icab ediniz. Şark-ı karib mazlum milletlerinin konferansına şitaban olunuz.

"Kapitalizm ve emperyalizm boyunduruğunu boynunuzdan atmak, başlanılmış mukaddes mücahedeye taze bir azim ile atılmak için kardeşçe toplanıp anlaşmaya, umumî bir mücadele planı tanzimine lüzûm vardır. Yoldaşlar elbette bu lüzumu takdir edersiniz. İşte bu maksatla Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi İcra Komitesi bütün şark-ı karib mazlum milletlerinin komünistlerini ve emperyalizm ile cidâle karar veren bilcümle inkılâpçı-halkçı teşkilâtını Bakû'da toplanmaya davet ediyor. Bu konferansta Avrupa Komünistlerinin ve inkılâpçılarının da mümessilleri hazır bulunacak, orada bütün halâs meseleleri görüşülecek, Şark ve Garp proletarları arasında kardeşlik ittihadı vücuda gelecek, istikbâlde müştereken ve yoldaşça takip olunacak istikamet çizilecektir. Ey Türkiye'nin kahraman inkılâpçıları, bu içtimâa iştirak ediniz. Konferansa koşunuz!

"Yaşasın Bütün Dünya İşçileri! Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!

Türkiye İştirâkiyûn (Komünist)
Teşkilâtı Merkezi Hey'eti"

Ayrıca yine Türkiye'den delege getirebilmek amacıyla TKT, birçok elemanını Anadolu'ya göndermiştir. Özellikle Trabzon'a gönderilen Baha Ali ve arkadaşlarının Karadeniz Sahillerinde yaptıkları çalışmalar neticesinde, 51 kişinin Bakû'ya getirildiğini Mustafa Suphi TKT Birinci Kongresi'ne sunduğu raporunda belirtmiştir.[194]

TKT Merkezi Bürosu 22 Ağustos 1920'de, Mustafa Suphi'yi kendi adına Doğu Halkları Birinci Kongresi'ne göndermeyi kararlaştırmış[195] ve 27 Ağustos 1920'de

[194] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29. Mustafa Suphi raporunda, bu 51 kişiden TKT Kongresi'ne getirilenler, olarak söz etmektedir. Ancak TKT Kongresi için gelen delegelerin, önce Doğu Halkları Kongresi'ne katıldıkları bilinmektedir. Bu durum, 28 Eylül tarihli İzvestiya gazetesinde de şöyle ifade edilmiştir: "TKT Kongresi delegeleri aynı zamanda Doğu Halkları Kongresi'ne de katılmışlardır." (*İzvestiya* (Bakû), 28 Eylül 1920.)

[195] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.29, L.1-6.

toplanan Doğu Halkları Kongresi Komünist Fraksiyası Türkiye Grubu ise, Mustafa Suphi'yi Fraksiya başkanlığına seçmiştir.[196] Böylece TKT MK Başkanı Mustafa Suphi, kongre de Türkiye Komünistleri Grubu'nun en yetkili şahsiyeti konumunda yer almıştır.

Kongre açılmadan, 1 Eylül 1920 sabahı, toplanan Doğu Halkları Birinci Kongresi Bolşevik-Komünist Fıraksiyası Mustafa Suphi'yi Türkiye Grubu adına, kongre başkanlık divanı üyeliğine aday göstermeyi kararlaştırmış[197] ve kongre açıldığında bu karar hayata geçirilerek, Mustafa Suphi oluşturulan 31 kişilik kongre idâre kurulunda komünistler listesinden Türkiye adına yer almıştır.[198]

Kongre hazırlıklarında faal olarak yer alan ve önemli katkılarda bulunan, kongre açılışında başkanlık divanına seçilen Mustafa Suphi'nin kongre esnasında hiç konuşma yapmayarak sessizce oturması ve kongre sonunda oluşturulan Doğu Halkları Kongresi Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şurası)'nde yer almaması oldukça ilgi çekicidir. Bu durum kongreye gelen Üçüncü Enternasyonal'in liderleriyle, Mustafa Suphi'nin bazı konularda anlaşmazlığa düştüğü şeklinde yorumlanabilir. Bu anlaşmazlığın en önemli sebeplerinden birisi de, Enver Paşa'nın kongreye katılışı olmalıdır.

Şöyleki, Moskova'dan gelen Üçüncü Enternasyonal temsilcileri Enver Paşa'yı da kongre için yanlarında getirmiş ve ona önem verdiklerini göstermişlerdi. Daha iki yıl önce Enver Paşa ve mensup olduğu hükümete karşı Mustafa Suphi'ye propagandalar yaptıran Sovyet liderler, şimdi kendileri Enver Paşa'yı elüstünde tutuyor görüntüsü veriyorlardı. İttihatçı düşmanı olan Mustafa Suphi'nin her ne sebeple olursa olsun bu durumu hazmetmesi mümkün değildi. Zira kongre esnasında Türk Komünistlerinden bazılarına Enver Paşa aleyhinde yaptırdığı tezahüratla bunu açığa vurmuştur. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bu tepkisinden, Zinoviyev ve Radek gibi Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi üyelerinin pek hoşnut kalmadığı anlaşılmaktadır. Nitekim bu kongrede bulunan ve Enver Paşa'ya yakınlığı ile tanınan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, kongre dönüşü verdiği raporda, "Mustafa Suphi'nin "Enver Paşa" aleyhinde tertip etmeğe çalıştığı nümayişler Zinoviyev ve Radek gibi rüesanın nazar-ı dikkatini celbetmiş ve rüfeka-i mesâîsi ile aralarında azim ihtilafat zuhur eylemiş olduğundan yakın bir âtide sukutu muhtemeldir" demektedir.[199]

Bu kongre esnasında yukarıda belirtilen ve diğer başka sebeplerden dolayı Mustafa Suphi'nin yavaş yavaş Sovyet Rus liderlerin gözünden düşmeye başladığı ve TKT adına Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'ne de katılan İsmail

[196] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.10, L.9.
[197] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.9, L.18.
[198] *Perviy Siyezd Narodov Vastoka*, s.29.
[199] *ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26.9.

Hakkı'nın ön plana çıkmaya başladığı hissedilmektedir. İsmail Hakkı'nın Türk Komünistleri adına kongrede konuşması ve kongre sonrası oluşturulan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu'nun dokuz üyesinden birisi seçilmesi bu hisleri kuvvetlendirmektir.

C- DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ VE TBMM HÜKÜMETİ

TBMM Hükümeti Doğu Halkları Kongresi'ne çok büyük önem veriyordu. Bu nedenle gayr-i resmi de olsa birçok kişiyi Anadolu'dan Bakû'ya göndermişti. Sovyetlere karşı olan siyasetini Bakû Kongresi sonuçlarına ve Bolşevikler hakkında alacağı doğru bilgiler üzerine oluşturacaktı. TBMM Hükümeti öncelikle, Bolşeviklerin Türkiye hakkındaki niyetlerini, doğuda nasıl bir siyaset uygulamak istediklerini, Türkiye'ye yardım için komünizm idaresinin kabulünün ileri sürülüp sürülmeyeceğini, Bolşeviklerin kuvvetinin derecesinin ne olduğunu ve diğer doğu milletlerinin Türk Milli Hareketi ve Bolşevik siyaseti hakkında neler düşündüklerini öğrenmek istiyor ve Bakû Kongresi'nde, Ermeni Taşnak Ordusu engelinin kaldırılarak doğu yolunun açılması, Bolşevik kuvvetlerle TBMM Ordularının irtibat sağlaması, Ermeni Meselesi'nin millî menfaatler doğrultusunda halledilmesi ve Bolşeviklerden silah ve para yardımı sağlanması gibi hususlarda kararlar kabul edilmesini bekliyordu. Gerek İbrahim Tali'ye ve gerekse Enver Paşa'ya bu yönde çalışmaları için isteklerini bildirmişti. Ayrıca Anadolu'dan gönderdiği temsilcilere de yukarıdaki konularda bilgi toplamaları yönünde talimatlar verilmiştir.

TBMM Hükümeti'nin Bolşevikler hakkında büyük tereddütleri vardı. Memleket içerisinde gizli ve açık Bolşevik propagandalarının artması, bilhassa Bolşeviklerin ordu içerisinde bu propagandaları artırmak yönünde faaliyette bulunmaları, TBMM Hükümeti'nin kuşkularını artırmıştı. Ancak yine de Sovyet Rusya ile ittifak yapmayı çok önemli görüyor ve Anadolu'daki komünizm propagandalarına ve teşkilatlanmalara müsamaha gösteriyor, fakat bu faaliyetleri gözetlemeyi de ihmal etmiyordu. Bakû Kongresi sonuçlarını ve oradaki temsilcilerinden gelecek raporları bekliyor ve matbuata Bakû Kongresi ile ilgili birşey yansıtmamaya çalışıyordu. Eskişehir'de çıkan Seyyare-i Yeni Dünya Gazetesi'nde yazdığı bir makalede Arif Oruç, TBMM Hükümeti'nin Bakû Kongresi ile ilgili hiçbir haber vermemesini eleştirilerek, şu soruları soruyordu:[200]

"Biz Bakû Beynelmileli'ne ne gibi ihtiyaçla gidiyoruz? Kimleri gönderiyoruz? Azimet edecek olan zevat hakikaten şayan-ı itimad mıdır? BMM bu hususta ne karar verdi. Bu babda Mecliste ceryan eden müzakerat hafi de olsa, hiç olmazsa Bakû'ya gidecek olan âzânın ismini olsun Anadolu ajansının tebliğ etmesine müsaade etmek lâzım gelmez mi idi!"

[200] ARİF ORUÇ, "Bakû Beynelmileli ve Biz", *Seyyare-i Yeni Dünya,* 10 Eylül 336/1920.

Türkiye'ye Eylül sonlarına doğru, Bakû Kongresi kararları hakkında haberler gelmeye başlamıştır. Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesi, 20 Eylül'de şöyle yazıyordu:[201]

"Umum İslâm murahhaslarının iştirakiyle, 1 Eylül sene 336'da, Bakû'da in'ikad edip, büyük Bolşevik ceryanını tedkikle meşgul olan kongre, emperyalist kuvvetlere karşı mücadeleye karar vererek, 15 Eylül'de tatil-i müzakerat eylemiş ve murahhaslar memleketlerine müttehi-i hareket bulmuşlardır."

Gerçektende bu günlerde Bakû Kongresi için Anadolu'dan gönderilen delegeler dönmekte ve raporlarını TBMM Hükümeti'ne vermekte idiler. Ayrıca kongreden sonra Moskova'ya dönen İbrahim Tali ve Enver Paşa'nın da kongre ve Bolşeviklerin siyasetleri hakkında raporları gelmeye başlamıştı.

Bu raporların, TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya'ya, Komünizm rejimine ve Anadolu'daki komünist faaliyetlere karşı siyasetini belirlemesinde büyük etkisi olmuştur. Bu nedenle bunlar hakkında kısaca bilgi vermekte yarar vardır.

Daha önce de bahsedildiği gibi, Enver Paşa kongrenin sonuçlarından son derece memnun olarak, Moskova'ya dönmüştür. Ancak bazı konularda ihtiyatlı davranılması görüşündedir. Mustafa Kemal Paşa'ya Moskova'dan gönderdiği mektupta, Enver Paşa, "Kongrenin netayic-i mukarreratı, Anadolu'nun mukavemet hareketini takdir ve bu harekete muavenet hakkında Üçüncü Enternasyonal'in Moskova'da verdiği kararı tasvip etmekle beraber, halkın daha ziyade refah ve saadetini temin maksadıyla komünizmin sarf-ı mesâî etmesine mütedair oldu" diyerek, emperyalistlere karşı Müslüman birliğinin komünizm ile elde edilemeyeceği fikrinin, yavaş yavaş Rus Komünist liderlerde oluştuğunu belirtmiştir. Anadolu'ya yardım vaad eden Sovyet Hükümeti'nin ciddi ve mühim yardımda bulunabileceğine ihtimal vermediğini ve Anadolu'ya gelecek Hıristiyan Kızıl Ordu'nun da istenmeyen hareketlere meydan verebileceğini kaydederek, kendisinin Rusya'daki Müslümanlardan bir iki alay süvari ile yardıma gelebileceğini yazmıştır.[202]

TBMM Hükümeti'nin gözlemcisi olarak Kongre'de bulunan İbrahim Tali Bey'de yine Moskova'dan gönderdiği raporda, Bakû'daki faaliyetlerinden bahsettikten sonra, şöyle diyordu:[203]

"Bakû Kongresi netayicine nazaran Ruslar yanlış yol tuttuklarını anladılar. İngilizler aleyhine tekmil dünyanın "Kızıl" olarak çalışamayacağına akılları kesti. Azerbaycan ve Türkistan gençleri kızılların su-i hareketine, zulüm ve itisafını zikrederek alenen söylediler. Kongrenin İngiliz aleyhine matuf hareket-i ihtilâliyeyi himaye ve muavenet edeceği kararını, hataların tashihine doğru bir adım telakki edi-

[201] *Albayrak*, 20 Eylül 1336/1920.
[202] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-1, 4-2.
[203] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-2.

yorum. Mamafih bu karar herhalde zayıf, acizlere karşı değildir. İmkân bulunca fikirlerinden nâkil edeceklerine şüphe yoktur."

İbrahim Tali Bey raporuna şöyle devam ediyordu:[204]

"Bakû Kongresi'nin mukarreratı gerçi ilân edilmediyse de komünist mahfilindeki efkâra nazaran, garp cephesinde işlerin hitamından sonra Vrangel işini hal ve bazı işlerden sonra Ermeni ve Gürcistan'da komünist idare tesisine teşebbüs edeceklerini ve artık ondan sonra Türkiye ile ciddi meşgul olacakları fikir ve kanaatı vardır. Yani ellerinden gelirse kendileri memlekete girip, komünist idâreyi tesis hırsındadırlar. Bu hususta pekte iştahlılar vardır.

"Birde bunların ileri gelenleri diyor ki, Emperyalistlerle mücadele eden Türkiye'ye yardım ediyoruz (eğer buna yardım deniyorsa), lâkin cihan amelesine karşı Türkleri müdafaa edecek ve bizi mazur gösterecek bir sebep yoktur. Türkiye hiç olmazsa dahilen köylü ve halkın refahını temin edecek bazı işleri icra ve tatbike teşebbüs etmelidir. Kanûnlar tanzim ve ilân etmelidir, fikrini ileri sürüyorlar. Halk kendi mukarreratıyla alakadar olmalı ve daha doğrusu şûrâ ahvallerini tatbike başlamak lüzumunu anlatıyorlar. Ateşle, kanla meşgul olan Anadolu Hükümeti bu sırada böyle idarî inkılâp yapabilir mi düşünmüyorlar. İcap eden müdafaalarda bittabi bulunuyoruz."

İbrahim Tali Bey, daha sonra gönderdiği bir raporda da, "Komünizmin şerait-i hazırasıyla memleketimizde kabil-i tatbik olmadığı kanaatindeyim" diyerek şunları kaydetmiştir:[205]

"Moskova'daki vaziyet bizim için o kadar müsait değildir. Esasen kendileri de tahmin ettiğimiz kadar kavi değillerdir. Allah bizlere kuvvet ve muvaffakiyet versin. Eğer bir sene daha İngilizlerden ve komünistlerden memleketi masun tutabilirsek halâs muhakkaktır. Komünizm bizim için mutlak felaket olur. Biz Ruslardan maddî muavenetler temin ederek, kendileriyle müvazi gitmeliyiz. Prensiplerinin kabulünün felaket olacağını sizde biliyorsunuz."

Trabzon'dan Bakû Kongresi'ne giden Hafız Mehmet Bey de, 30 Eylül'de, Trabzon'a dönmüş ve 18 Ekim'de raporunu vermişti. Hafız Mehmet Bey, bu raporunda, Üçüncü Enternasyonal'in yardımının, Bolşevikliğin kabulüne bağlı olmadığını, İngiltere'ye karşı sonuna kadar mukavemet edileceğini Rusya Sovyet Hükümeti'ne temin etmenin kâfi olduğunu belirterek, şunları kaydediyordu[206]:

"Anadolu'ya Bolşevikliğin idhâli Üçüncü Enternasyonal'in temin-i maksadına kâfi olmadığından, kapitalist hükümetlerini yıkmak için çalışmakta olan Anadolu

[204] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-3.
[205] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.14/64, F.1-1, 1-2.
[206] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26-1.

Hükümeti'nin iktisab-ı kuvvet etmeye bais olacak herhangi bir şekili ihtiyar etmek, Bolşevik nokta-i nazarından haiz-i ehemmiyet değildir. Nitekim Bakû Kongresi'nde verilen kararda Mustafa Kemal Paşa'nın elde edilen bir beyannâmesinde Halifeyi kurtarmak için harp etmekte olduğunu beyan etmektedir. Bu nokta-i nazar komünist esasatına muhalif olmakla (beraber), komünizm düşmanı bulunan kapitalistlere karşı muharip bulunan Anadolu Hükümeti'ne muavenet edileceği ve fakat komünizmin Anadolu'ya idhali içinde ale-l-usul propagandaya devam edileceği beyan olunmuştur. Üçüncü Enternasyonal'in Bakû'da bulunan rüesasından Zinoviyev, Radek ve Bela-kun, komünizmi Avrupa kabul ettikten sonra, Anadolu bila-zarur kabul edeceğinden evvel emirde Avrupa kapitalistlerini yıkmak için her kuvvetten istifade etmek lâzım olduğu kanaatini izhar eylemişlerdir. Bununla beraber Sovyet Hükümeti Anadolu'nun komünizmi kabul etmesini hüsn-ü telakki eder."

Ayrıca Hafız Mehmet Bey, olduğumuzdan kuvvetli görünmemizin gerektiğini, Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a girmesinin beklenmesinin nafile olacağını, Enver Paşa'ya Bolşeviklerin büyük önem verdiklerinden kendisine bir resmi sıfat verilmesi, Bakû ve Moskova'da aklı başında, memleketi sever birer temsilci bulundurulması ve Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılar ile muhabereye son verilmesinin uygun olacağı görüşünü de bu raporunda bildirmiştir.[207]

Hafız Mehmet Bey, 10 Ekim 1920'de, Trabzon'da çıkan İstikbâl Gazetesi'ne verdiği beyanatta da, Bakû Kongresi'nde, emperyalistlere karşı verilen mücadelede Türkiye'ye yardım edileceği kararının alındığını belirttikten sonra, komünizm prensiplerinin memleketimizde uygulanmasının mümkün olmayacağını söylemiş ve nasıl bir hareket izlenilmesi konusundaki görüşünü şöyle ifade etmiştir:[208]

"Her iki tarafın düşmanı bir olduğuna göre, Bolşeviklerle müttehiden yürümek ve fakat bu ittihadın siyasî sahadan harice çıkmamasını temine çalışmak, menafi-i hayatıyemiz ve temin-i kuvâ ve istiklâlimiz muktezayatındandır."

Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erzurum'dan Bakû'ya kongre için gönderilen Binbaşı Arif Bey'de, dönüşte bir rapor vermiştir. Binbaşı Arif Bey bu raporunda[209] "Kongre esas itibarıyla propaganda mahiyetine haizdir. Bu kongrede bütün şark memleketlerinde şûrâ hükümeti tesis ve arazisinin zürra'a tevzii müttefikan kabul edilmiştir" demekte ve Sovyet Rusya'nın iç durumu ve komünizm hakkında bilgiler vermektedir. Ayrıca "ahval-i hazıra ve siyasetimiz dolayısıyla memleketin içtimâî inkılâba tahammülü yoktur" diyen Arif Bey, raporunda şu hususu da vurgulamıştır:

"Komünizm prоğramında her ne kadar, her memleket itiyadat-ı milliyelerine göre Sovyet Hükümetini kabulde muhtar bırakmışlar ise de, tatbikatı bir aksidir.

[207] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26.
[208] *İstikbâl*, 10 Teşrin-i evvel 1336/Ekim 1920.
[209] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40.

Ezcümle Türkistan, Dağıstan vesair mahallerin muhtariyetleri kabul ve tasdik edildiği halde komiserlikleri doğrudan doğruya Moskova'ya rabtedilmiş ve Moskova'nın tayin ettiği memurin-i mahsusa ile idare edilmektedirler. Ahiren müstakil tanınmış olan Azerbaycan Cumhuriyeti de aynı tagrirâta tabidir."

Yukarıda verilen bütün bu bilgilerden şu sonuçlar çıkmaktadır:

1- Türk Milli Hareketi'ne, emperyalist devletlere karşı verdiği mücadelede, komünizm idaresini kabul etmesi şartına bağlı olmaksızın yardım edilmesi Bakû Kongresi'nde kararlaştırılmıştır. Bununla beraber komünizm propagandasına devam edilecek ve Türkiye sonunda komünizm idaresini kabul etmek mecburiyetinde kalacaktır.

2- Bu kongre Sovyet Rusya Hükümeti'nin, Doğu milletlerini etkilemek ve İngiltere'ye karşı onları ayaklandırmak için düzenlediği, tamamen propagandaya yönelik bir kongredir.

3- Bolşevikler, sanıldığı kadar kuvvetli değildir. Türkiye'ye silah bakımından gerçek manada yardım etmesi mümkün değildir. Ancak para yardımı yapabilir.

4- Anadolu'daki Milli Hareket kendisini olduğundan daha kuvvetli göstermelidir.

5- Artık Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılarla haberleşilmekten ve bunların Bolşeviklerle Türkiye arasındaki vasıtacılığından kurtulup, Bakû ve Moskova'da TBMM Hükümeti'nin resmi temsilcilerinin bulundurulması lazımdır.

6- Sovyet Rusya ile ancak siyasî alanda ittifak yapılmalıdır. Bunun dışına çıkılmamalıdır. Çünkü komünizm rejimi Türkiye'ye uygun bir rejim değildir. Ve Türkiye'ye komünizm şeklini tatbik etmek tam bir felaket olur.

7- Sovyet Rusya Hükümeti'nin niyeti, yalnız Sovyet Hükümet tarzının kabul edilmesini sağlamak değil, bu sayede doğu milletlerini Moskova'ya bağlamak ve tahakküm altına almak istiyor. Eğer fırsat bulursa, bunu sağlamak için Kızıl Ordu'yu Türkiye'ye sokmaktan çekinmeyecektir. Türkistan ve Azerbaycan'daki uygulamaları ile bunu göstermiştir.

8- Ermeni Meselesi'nde Sovyet Rusya'nın Türkiye lehine bir harekette bulunması mümkün görünmüyor. Bu meseleyi TBMM Hükümeti kendi imkânları ile halletmelidir.

İşte Bakû Kongresi sonrası elde edilen bütün bu bilgiler TBMM Hükümeti'nin, Sovyet Rusya'ya, Komünizm rejimine ve Türkiye'deki Komünist faaliyetlere ve İttihatçılara karşı uygulayacağı siyasî yaklaşımda önemli rol oynamıştır. Bu nedenle Bakû'daki Doğu Halklarının Birinci Kongresi, Türkiye için bir dönüm noktasını teşkil etmektedir.

D- DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ VE TEPKİLER

Rus Sovyet liderlerinin, Doğu Halklarının temsilcilerinin kongresini tertip edip, onları emperyalist batı devletlerine karşı mücadeleye çağırması ve bu mücadelede onların yanında olduğunu ilân etmesi, çok saf ve iyi niyetlerle yapılmış bir girişim olsa idi, Doğu Halkları üzerinde büyük tesirler bırakabilirdi. Ancak söylenenlerle, yapılanlar arasındaki tezatlar o kadar çoktur ki, kongrenin beklenen etkisini göstermesi mümkün olamamıştır.

Bir taraftan Doğu Halklarını başta İngiltere olmak üzere, kapitalist ve emperyalist devletlere karşı mücadeleye teşvik, sevk ve hatta onlara karşı cihâd ilan eden Sovyet liderler, diğer taraftan İngiltere ile ticaret antlaşması yapmaya çalışıyorlardı.

1918 yılından beri başta Enver Paşa olmak üzere Osmanlı Hükümeti'ne karşı, Mustafa Suphi ve ekibine yıkıcı propagandalar yaptıran ve onları emperyalist olarak lanse eden Sovyet liderler, şimdi Enver Paşa'yı yanlarına alarak Bakû'ya getiriyorlar ve samimi olmasalar bile, Enver Paşa'ya önem verdiklerini Doğu milletlerine göstererek, onun nüfuzundan yararlanmayı amaçlıyorlardı. Bu davranış elbette, onlara inanan Mustafa Suphi gibi komünistlerde Sovyet liderlerine karşı bir güvensizlik yaratmış olabileceği gibi, kongredeki diğer milletlerden bazı delegelerinde dikkatini çekmişti.

Kongre, Doğu Halklarının kongresi olduğu halde, Doğu halklarına mensup hiçbir delegenin, bu kongrenin kararlaştırılması, hazırlıkları, kongrenin gündemi, çalışmaları ve kararlarına etkisi ve gerçek katılımı olmamıştır. Herşey Komünist Rus liderler tarafından tasarlanmış ve sahneye konmuştur. Doğu halklarının temsilcileri ise bunları sadece seyretmekle yetinmişlerdir. Özellikle kongreye tarafsız olarak katılanların, yani komünist olmayanların hiçbir katkısı olmamıştır. Doğu Halklarının Birinci Kongresi, Doğu halklarının kendi sorunlarını ortaya atarak tartıştıkları bir kongre değil, Komünist Rus liderlerin kendi düşüncelerini, kendi çıkarları doğrultusunda onlara empoze etmek için propaganda yaptıkları bir kongre olmuştur.

Bu propagandadan etkilenecek devletlerin başında İngiltere gelmektedir. Çünkü Sovyet liderler, İngiltere'nin Doğu'daki hâkimiyetini yıkmak için, doğulu milletleri İngiliz emperyalizmine karşı isyana çağırıyordu. Bu nedenle İngilizlerin Bakû'daki kongreye doğu milletlerinin delegelerinin gitmesini engellemek için tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. İngilizlerin Türkiye ve İran'dan Bakû'ya gidecek delegelere mani olmak için geniş önlemler aldığı çeşitli kaynaklarda vurgulanmaktadır.[210]

[210] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.544, Op.2, D.14, L.65-66; *Kommunist* (Bakû), 10 Eylül 1920; *Dertli*, 27 Kânûn-ı evvel 1336/27 Aralık 1920.

Ancak Doğu Halkları Birinci Kongresi'ne karşı en büyük tepkiler, Sovyet tehdidini çok yakından hisseden Taşnak Ermenistan'ı ve Menşevik Gürcistan'dan gelmiştir. Ermenistan ve Gürcistan Basını'nda kongre hakkında çok ağır eleştiriler çıkmıştır.

Tiflis'te Ermenice olarak çıkan "Nor Aşhatavor Gazetesi", Komünist Enternasyonali'nin insiyatifiyle Bakû'da yapılan bu kongreye katılan 1800 delegenin, gerçekten Doğu Halk gruplarını temsil ettiklerinin şüpheli olduğundan bahsederek, "Eğer gerçekte o, Doğu Halklarının emekçi kitlelerini temsil etse idi, eğer o, Sovyet diplomasisinin elinde bir araç olmayıp, doğunun despot kuvvetlerine karşı mücadele etse idi, biz bu kongreyi coşkunlukla selamlardık" diye yazmakta ve Bakû Kongresi'ni şöyle nitelendirmektedir:

"Maalesef Bakû Kongresi, yalnız kötü bir politik spekülasyon değil, aynı zamada aşağılık bir komedidir."[211]

Taşnak "Araç" gazetesi ise, "Sovyetlerin bir yandan Doğu Halklarına, kendi içlerindeki milliyetçi partilerin sözlerini dinlememelerini, yalnız Komünist partilerin sözlerine güvenmelerini isterken, diğer taraftan Mustafa Kemal çetesine ve diğer şovenist teşkilâtlara el uzatmaktadır. Bolşevikler kendi maksatlarına ulaşmak için bu durumu bir araç olarak kullanmaktadırlar" diye yazmakta ve şöyle devam etmektedir:

"Biz inanıyoruz ve bir kez daha tekrarlıyoruz ki, Şark Enternasyonali siyasî komediden başka bir şey değildir. Bunun sebepleri şunlardır:

"1- Doğu halklarında proletarya düşüncesi gelişmemiştir ve onların arasında Enternasyonal için teşkilâtlanma yoktur.

"2- Türkiye'nin Türk halkı ve özellikle Anadolu, dünya ideallerini (Bolşevizmi) hayata geçirmek için değil, kendi milliyetçi maksatları için Bolşevizmden faydalanmak istiyor.

"3- Mustafa Kemal, Küçük Han ve Sultanların temsilcilerinin katılımıyla Enternasyonal teşkil etmek olmaz."[212]

Bakû Kongresi'ni, Azerbaycan'ın Türkiye ile ilişki kurmak ve Ermenistan'ı ortadan kaldırmak için ortaya atılmış ustalıklı bir girişim olarak niteleyen Araç gazetesi, "Bu kongrenin insanlığın önüne yeni savaş ve mücadeleler kapısı açtığını" belirterek, şu çağrıda bulunuyordu:

"Bu kongre bizi barışa değil, yeni mücadelelere götürüyor. Bu bize bağımsızlık değil, kölecilik hakimiyeti getiriyor.1 Eylül Kongresi'nde Ermeni Proletarıyatı

[211] *Nor-Aşhatavor* (Tiflis), 5 Eylül 1920.
[212] *Araç* (Erivan), 1 Eylül 1920; *Gruziya* (Tiflis), 9 Eylül 1920.

adından konuşan maceracılara, bu hakkı kim verdi. Kimse birşey bilmiyor. Bu gaspçıların, Ermeni işçi ve köylü temsilcileri olarak adlanmasına kim müsaade etti. Ermeni proletarıyatı onun adını suistimal edenleri cezalandıracaktır. Hesap günü yakındır.

"Yeter, bu kongreye son verin! Yeter, Ermeni halkının haklarını çiğnemeyi bırakın! Yeter, Ermeni demokratların öfkesini kesin!"[213]

Menşevik Gürcistan Hükümeti ve basınının da Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ni olumlu karşılamadığı anlaşılmaktadır. Gürcistan Hükümeti, kongreye Gürcistan adına katılarak memleketlerine dönen kişileri tutuklama yoluna giderken,[214] Gürcistan'daki çeşitli gazetelerde kongre aleyhinde yazılar çıkmıştır.

11 Eylül 1920 tarihli "Slova" Gazetesi'nde,[215] çıkan bir yazıda, Radek'in kongrede yaptığı konuşma tenkid edilmekte ve "Avrupa Kültürü, Moskova Komiserinin ve Kızıl Kumandanın kültürü ile değiştirildiği zaman, Doğu Halklarının mutlu ve bağımsız olacağı şüphelidir" denilmektedir.

Avrupa proletaryatının inkılâp hazırlığı yaptığı hakkında Radek'in verdiği teminatın güvenilmez bir abartma olduğunu belirten gazete şunları kaydediyordu:

"İngiltere, Fransa, Amerika ve hatta İtalyalı işçilerin hiçbirinde toplum ve devlet düzeni olarak vücuda gelen Rus Bolşevik örneğine meyil görülmemektedir. Onlar, yöneticilerine daha ılımlı bir şekilde yönelmeye başlamışlardır.

"Fransa ve İngiltere Hükümetleri yalnız söz ve vaadlerle değil, aynı zamanda Doğu Halklarının Milli kültürünün gelişmesine uygun olacak reform hazırlıklarını artık yapmaktadır."

Ertoba Gazetesi 2 Eylül 1920 tarihli nüshasında,[216] kongreye alaylı bir şekilde yanaşmakta ve şöyle yazmaktadır:

"Komünistler, Doğu Halklarını Avrupa Emperyalizminin pençesinden kurtarmaya gayret ediyorlar. Bu çok güzel bir amaçtır. Fakat aslında Komünist Rusya, Rus basınında defalarca yazıldığı gibi, Doğuyu kurtarmakla değil, Batıyı mahvetmekle ilgileniyor."

Mitiliani Sahartvelo Gazetesi de, Doğu Halklarının kongresine büyük önem veremeyeceklerini belirterek, Doğu Halklarının temsilcilerinin toplandığı bu kong-

[213] *Araç*, 1 Eylül 1920.
[214] *Kommunist* (Astrahan), 3 Ekim 1920.
[215] *Slova* (Tiflis), 1 Eylül 1920.
[216] *Ertoba* (Tiflis), 2 Eylül 1920.

reyi gösteriş birliği olarak niteleyerek, niçin bu kongreye önem veremeyeceklerini şöyle açıklıyor:[217]

"Çünkü bu kongrede, gerçekte Mustafa Kemal ve onun milliyetçi siyaseti durmaktadır. Gerçekte Doğu ülkelerindeki aile ve gruplar arasındaki iç mücadeleler durmaktadır. Ve gerçekte Kızıl Ordunun yeniden gelmesini sağlamak için Doğu Halkları arasında birlik meydana getirilmesi durmaktadır."

Tiflis'te Türkçe olarak çıkan Yeni Dünya Gazetesi de, kongre hakkındaki kuşkularını şöyle dile getiriyordu:[218]

"Her bir tarikle Avrupa emperyalistleri ile Bolşevikler itilâf etmeye cehd ediyorlar. Bunun için Bolşevikler, şark milletlerinden istifade etmek niyeti ile bunları ileri sürüp kurban etmek istiyorlar.

"Avrupa sermeyedarlar hükümetine müracaaten Bolşevikler siz bizim hükümeti tasdik etmek istemiyorken, buna mukabil şarkta sizin aleyhinize kıyam berpa ederiz. Müstemlekesiz o zaman siz ne yapacaksınız.

"Emelin birisi budur. Fakat diğeri de mevcuttur. Bolşeviklerin güzel sözlerine inanarak Azerbaycan onları davet etti. Bolşeviklerin İran'a dahil olmasına İran İnkılâpçıları kömek ettiler. Neticesi ne oldu?

"Bolşeviklerin koşunları (orduları) bu şark memleketlerine gelir gelmez onları, garp emperyalistlerinin müstemlekelerini işgal ettiği gibi tahakküm ettiler.

"Zaten Bolşeviklerin emelleri aynıdır. Şark âlemi onların elinde bir altındır ve Moskofların menfaatine çalışabilen bir anasırdır."

Kongreye karşı İran'ın tutumu da düşmanca olmuştur. Kongre sonrasında İran, Bolşeviklere karşı cephe almaya başlarken, İran adına kongreye katılan Dada Latfaki-zâde ve Latif Zeynel Abdul-zâde isimli delegeler Bakû'dan İran'a dönerlerken, sınırda İran Jandarması tarafından tutuklanarak, idam edilmişlerdir.[219]

[217] *Mitiliani Sahartvelo* (Tiflis), 2 Eylül 1920.
[218] *Yeni Dünya* (Tiflis), 3 Eylül 1920.
[219] *İzvestiya*, 12 Ekim 1920.

IV. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST TEŞKİLÂTLARININ BİRİNCİ KONGRESİ (Bakû 10-15 Eylül 1920)

1920 Eylül ayında, Bakû'da, önceki bölümde üzerinde detaylı olarak durulan Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nden hemen sonra ikinci bir kongre daha yapılmıştır. Bu kongre, 10-15 Eylül 1920'de, yapılan Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'dir.

Birçok kişi, bu iki kongreyi birbirine karıştırdığı gibi, bu kongrelerin toplanma tarihi ve yerinin ne zaman ve ne şekilde tespit edildiğinin bilinmemesi de bir çok araştırmacıyı yanlış değerlendirmelere yöneltmektedir. Örneğin, Kâzım Karabekir Paşa, "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinde, Türkiye Komünist Teşkilâtı tarafından Erzurum'a gönderilen Salih Zeki'nin kendisiyle görüşmesinde, 1 Eylül'de, Bakû'da, "Bir Komünist İçtimâı" yapacaklarını ve bu kongreye âzâ olmak üzere Anadolu'dan 8-10 murahhas gönderilmesi isteğinde bulunduğunu yazar.[1]

Kâzım Karabekir'in verdiği bu bilgiyi, kongrelerin yapılış tarihlerine bakarak değerlendiren yazarlar, ya Kâzım Karabekir'in bu iki kongreyi karıştırdığını[2] veya Türkiye Komünist Teşkilâtları Kongresi'nin tarihini yanlışlıkla 10 Eylül yerine, 1 Eylül olarak yazdığı, hükmüne varmaktadırlar. Halbuki Kâzım Karabekir'in verdiği bilgi tamemen doğrudur ve kesinlikle kongreleri karıştırmamaktadır. Çünkü gerçekten Salih Zeki tarafından delege gönderilmesi istenilen kongre, 1 Eylül'de, yapılması kararlaştırılmış olan Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'dir.

Bu gibi hataların önüne geçilebilmesi için meselenin gerekli belgelerin ışığında çözüme kavuşturulması gerekmektedir. Bunun için ilk önce Türkiye Komünist Teşkilâtları'nın Birinci Kongresi'nin tarihi ve yerinin ne zaman, nasıl tesbit edildiği meselesi üzerinde durulacaktır.

A- KONGRENİN YAPILMASI NE ZAMAN VE NASIL KARARLAŞTIRILDI?

Rusya'da Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın oluşmasına ilk adımın atıldığı Temmuz 1918 tarihindeki "Türkiye Sosyalistleri Konferansı"nda, ilk defa

[1] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.794; *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.24-1.

[2] Bu yanılgıya düşenlerden birisi olan Hikmet Bayur, Kâzım Karabekir'in kongreleri karıştırdığını şu şekilde yazmaktadır. "1 Eylül'de, Bakû'da, Şark Milletleri ve 10 Eylül'de TKF Kongresi toplanacaktı. K.Karabekir bu iki toplantıyı karıştırmaktadır." (BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.617.)

"Rusya'daki teşkilât vekillerinden ve Türkiye'den gelecek vekillerin katılımıyla bir kongre yapılması kararlaştırılmıştı.[3] Ancak o tarihlerde değil Türkiye'de, Rusya'daki teşkilât dahi yeterince gelişmemiş, daha yeni kuruluş aşamasında idi. Bu nedenle, bu tarihlerde böyle geniş manada bir kongrenin toplanması imkânsızdı.

Rus Komünist Partisi ve Sovyet Hükümeti'nin büyük desteği ve emirleri doğrultusunda yürütülen çalışmalar neticesinde, önceki konularda üzerinde durulduğu gibi, Türkiye Komünist Teşkilâtı gelişerek, etkili bir teşkilât olarak belirmeye başladı. Bilhassa müsait Bakû ortamında büyük gelişmeler gösterdi. Gelişmelere rağmen Mustafa Suphi, iki yıllık çalışmaları esnasında parti adıyla bir teşkilât kurmamıştı. Onun gayesi, Rusya'daki Türkiye Komünist Teşkilatı ile İstanbul ve Anadolu'daki çeşitli komünist parti ve gruplarını bir araya getirerek, yegâne "Türkiye Komünist Partisi"ni oluşturmaktı. Bunu sağlayabilmek için de, İstanbul ve Anadolu'dan komünist parti ve grupların delegelerinin de katılacağı, bir kongre düzenlemek gereğini düşündü.

Bakû'ya gelişten kısa bir süre sonra toplanan Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Bürosu, yukarıdaki düşünceleri gerçekleştirmek doğrultusunda önemli kararlar aldı. Bu toplantıda kongre yapılması kararlaştırılarak, kongrenin yeri ve tarihi belirlendi. Alınan kararlar 25 Haziran 1920 tarihinde, bir yazı[4] ile Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne bildirilerek, "Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nin, 1 Eylül 1920'de, Bakû'da yapılmasının düşünüldüğü" belirtildikten sonra, bu konuda yardım yapılması istenmiş ve ayrıca TKT Kongresi için gündem ve rapor hazırlanmakta olduğu kaydedilmiştir.

Yine aynı tarihte Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne TKT Merkezi Bürosu Başkanı imzasıyla gönderilen yazıda,[5] Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Kongresi'nin 1 Eylül 1920'de, Bakû'da, yapılacağı belirtilerek, bunun için hazırlık çalışmalarına başlandığı, rapor edilmiştir.

TKT Merkezi Bürosu'nun toplantısında alınan bu karar 22 Temmuz 1920'de de Yeni Dünya Gazetesi'nde "Eylül iptidasında Bakû'da Türkiye İştirâkiyûn (Komünist) Teşkilâtlarının kongresi inikâd edecektir" şeklinde duyurulmuştur.[6]

Görüldüğü üzere Haziran 1920'de, Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi'nin 1 Eylül 1920'de, Bakû'da, yapılması kararlaştırılmıştır. Ancak bu kongre kararlaştırılan bu tarihte yapılamayacaktır. Çünkü daha önce 15 Ağustos 1920 tarihinde, Bakû'da toplanacağı açıklanan "Doğu Halklarının Birinci Kongresi", hazırlıkların zamanında tamamlanamaması sebebiyle bu tarihte

[3] *Yeni Dünya* (Moskova), 3 Ağustos 1918; *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.20.
[4] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[5] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.
[6] *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.

toplanamamış ve Kongrenin 1 Eylül 1920 tarihinde toplaması kararlaştırılmıştır.[7] Doğu Halkları Kongresi'nin 1 Eylül tarihine sarkmasından dolayı Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi de bu kongreden sonraya bırakılmıştır. Zira iki kongrenin aynı tarihte yapılmasına imkân yoktu. Bu durum Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın da işine geliyordu. Şöyle ki kongreleri, Doğu Halkları Kongresi'nden hemen sonra toplandığında, Doğu Halkları Kongresi için Türkiye'den gelen delegelerin hiç değilse bir kısmının Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'ne katılmaları da sağlanabilirdi.

Sonuç olarak yukarıdaki sebeplerden dolayı, 1 Eylül'de, toplanması gereken Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'nin 10 Eylül 1920 Cuma günü saat dörtte açılması kararlaştırılmış[8] ve nihayet bir saat gecikme ile Bakû'daki Kızıl Ordu Klübü'nde kongre açılmıştır.[9]

B- KONGRENİN ADI HAKKINDA

Kongrenin adı konusunda bazı karışıklıklar olduğu görülmektedir. Kongrenin tutanağı niteliğinde olan ve 1920 yılında Bakû'da basılan "Türkiye Komünist Fırkası Birinci Kongresi" adlı eserin adından hareket eden yazarlar, bu kongreyi "Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi" olarak isimlendirmektedirler. Ancak bu kongrenin asıl adı "Türkiye Komünist Teşkitlatlarınm Birinci Kongresi" olmalıdır. Gerek bu eserin birinci sahifesinde[10] ve gerekse kongre davetiyelerinde[11] bu durum açıkça ifade edilmiştir.

Neden Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi olmamalıdır? Çünkü bu kongrenin toplanma gayelerinden biri de, Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmak idi. Henüz ortada olmayan bir partinin kongresinin olması da mantıken imkânsızdır. Zaten Türkiye Komünist Fırkası resmen bu kongre ile meydana getirilmiş, proğramı ve nizamnâmesi bu kongre tarafından yapılmıştır. Nitekim "Türkiye Komünist Fırkası Teşkilât Nizamnâmesi"[12] ve "Türkiye Komünist Fırkası

[7] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.544, Op.2, D.6, L.126.

[8] *Azerb.Cum.SPİHA,* F.1, Op.1, D.98, L.29.

[9] *TKF'nın Birinci Kongresi,* s.1. Kongre için basılan davetiyelerde "Kongre Merkezi İşçi Klübü Binasında açılıyor" diye yazılmaktadır. (*Azerb.Cum.SPİHA,* F.1, Op.1, D.98, L.29.)

[10] *TKF'nın Birinci Kongresi,* s.3.

[11] Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Bürosu'na gönderilen kongreye davet yazısı aşağıdadır:

"A K P Merkezi Bürosu'na — 9 Eylül 1921
No.1389.

"10 Eylül Cuma günü gündüz saat 4'te, Merkezi İşçi Klübü'nün binasında Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi açılıyor. Kongrenin açılışına sizin temsilcilerin iştirak etmesini rica ediyoruz.

Başkan Mustafa Suphi
Sekreter Lütfi"

(*Azerb.Cum.SPİHA,* F.1, Op.1, D.98, L.29).

[12] *Türkiye Komünist Fırkası Teşkilât Nizamnâmesi,* Bakû, 1920, s.1.

Proğramı"[13] adlı kitapçıkların birinci sahifesinde "1920 senesi 10-16 Eylül'ünde, Bakû'da, içtimâ eden Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'nde kabul edilmiştir" yazısı mevcuttur.

Bütün bu belgeler ışığında, bu kongre için, "Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi" değil, Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi" tabirinin kullanılmasının daha uygun olacağı açıktır.

C- KONGRENİN TÜRKİYE'DE TOPLANMASI MESELESİ

Birçok araştırmacı TKT Birinci Kongresi'nin önce Türkiye sınırları içerisinde yapılmasının düşünüldüğü, ancak Ankara Hükümeti'nin izin vermemesinden dolayı Bakû'da toplandığını savunmaktadırlar.

TKP Birinci Sekreteri Yakub Demir, "Kongrenin Türkiye'de yapılmasına Ankara Hükümeti izin vermemişti. Türk Komünistlerinin Bakû'da toplanmalarının ve ilk kongrelerini burada yapmalarının sebebi budur."[14] diye yazarken, konuyla ilgilenen Sovyet araştırıcıları da aynı konu üzerinde durmaktadırlar. Mesela, Korniyenko, "TKT temsilcisinin (Süleyman Sami'yi kastediyor olmalı) kongrenin TBMM'nin kontrolünde Türkiye'de yapılmasını TBMM Başkanına teklif ettiğini, fakat olumlu cevap alamadığını"[15] belirtmektedir. Şamsutdinov da "Türkiye hakimiyetinin komünist harekete düşmanlığı yüzünden Türkiye sınırları dışında, Bakû'da kongre yapılması kararlaştırıldı."[16] demektedir.

E.K Sarkisyan ise, bu konu hakkında şunları yazmaktadır:[17]

"Türkiye ve Türkiye dışında meydana gelmiş komünist gruplar, 1920 sonbaharında Türkiye'de kongre çağırmaya karar verdiler. Ama Ankara Hükümeti büyük baskıcı tedbirlerle kongre çağrısını engelledi. Bundan dolayı kongre Türkiye'nin sınırları dışında Bakû'da, Eylül 1920'de açıldı."

Bütün bu yazılanlara rağmen, TKT Birinci Kongresi'nin önce Türkiye'de yapılmasının kararlaştırıldığı fikrine katılmak oldukça güçtür. Süleyman Sami'nin Mustafa Kemal Paşa'ya böyle bir teklif getirdiğine dair bir belge bulunmadığı gibi, gerek Süleyman Sami ve gerekse Salih Zeki'nin Bakû'da yapılacak kongre için Türkiye'den delege gönderilmesi yönünde faaliyette bulundukları açıktır.[18]

[13] *Türkiye Komünist Fırkası Proğramı*, Bakû, 1920, s.1.

[14] "TKP Merkez Komitesi Birinci Sekreteri Yakub Demir (Zeki Baştımar) Yoldaşın konuşması", *Yeni Çağ*, (Prag), Sayı:9, (Eylül 1965), s.768; TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.201.

[15] KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920), s.32.

[16] ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.188.

[17] E.K. SARSKİSYAN, *Velikaya Oktıyabırskaya Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, Erivan, 1958, s.66.

[18] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.794.

Ayrıca TKT Birinci Kongresi'nin daha Haziran 1920 tarihinde, Bakû'da, toplanmasına karar verildiği düşünülürse, böyle bir şeyin olmasının mümkün olmadığı kendiliğinden ortaya çıkar. Nitekim Mustafa Suphi, kongrenin Bakû'da toplanmasını kararlaştırdıkları zaman, Türkiye'de kongre yapmanın madden ve manen çok zor olduğunu biliyordu. Bu nedenle Türkiye sınırları içinde kongre düzenlemektense, Bakû'da yapılacak kongreye, Anadolu'dan temsilciler getirilmesi doğrultusunda faaliyetlerini yönlendirmiştir.[19] Salih Zeki, Süleyman Sami ve Anadolu'ya kongre tarihinin tesbitinden sonra gönderilen diğer komünist propagandacılara verilen asıl görevlerden birisi de bu olmuştur. Yine Mustafa Suphi, Bakû'da yapılacak kongrenin sonuçlarının Türkiye'ye taşınması için RKP ve RSFSR Hükümeti'nden yardım istemesi de[20] bizim bu görüşümüze destek olmaktadır.

Şunu da belirtmek gerekir ki, Anadolu Hükümeti'nin, kongrenin Türkiye'de yapılmasına engel olması gibi bir durumu doğrular bir belge olmamasına karşın, Bakû'da yapılacak kongreye Türkiye'deki komünist gruplardan temsilcilerin katılmasını önlemek için tedbirler aldığına dair bilgiler bulunmaktadır.[21]

D- KONGRE HAZIRLIKLARI

Haziran ayında TKT Birinci Kongresi'nin tarihinin 1 Eylül 1920 olarak belirlenmesinden hemen sonra TKT Merkezi Bürosu ve Bakû teşkilâtı, kongre hazırlık çalışmalarına da başlamış ve ilk olarak beş kişiden oluşan bir komisyon oluşturulmuştur. Bu komisyon kongreye sunulacak raporları ve bildirileri hazırlayacak ve kongre için gerekli diğer ihtiyaçları tamamlayacaktı.[22] TKT Merkezi Bürosu tarafından 25 Haziran 1920 tarihinde Azerbaycan Komünist Partisi Merkezi Bürosu'na gönderilen yazıda,[23] kongre hazırlık çalışmalarına başlandığı ve kongre için gündem ve raporlar[24] hazırlanmakta olduğu bildiriliyor ve Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi'nden yardım isteniyordu.

[19] Mustafa Suphi, RSFSR Hükümeti'nin bu konuda kendilerine yardım etmesini dahi isteyecektir. (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.)

[20] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.

[21] *Azerb. Cum. EYTA* F.28, Op.1, D.204, L.23; KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920), s.32.

[22] *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.

[23] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.

[24] Gerçekten bir süre sonra kongrede görüşülecek gündem maddeleri kabataslak olarak belirlenmiş ve şu şekilde açıklanmıştı:

"1- Türkiye İştirâkiyûn (Komünist) Teşkilâtları Hey'et-i Merkeziyesi'nin faaliyeti hakkında lâyiha
2- Vekillerin kendi memleketleri hakkında beyanatı.
3- Ahval-i hazıra hakkında beyanat.
4- Türkiye Komünist Fırkası'nın Proğramı hakkında lâyiha.
5- Müstemlekât Meselesi ve Şarkta Milli İnkılâp Hareketi hakkında beyanat.
6- Rusya'daki İnkılâp hareketleri, inkılâptan sonra tesis edilen şûrâ hükümetinin geçirdiği muhtelif devreler ve haller hakkında beyanat.
7- Esnaf Cemiyetleri ve kooperasyonlar hakkında lâyiha.
8- Türkiye İştirâk Teşkilâtlarının Merkez-i Umumi İntihabı."

Bilhassa malî finansman açısından TKT, bu kongreyi gerçekleştirebilmek için AKP'nin yardımına ihtiyacı vardı. Teşkilâtın yardım isteği elbetteki AKP tarafından olumlu karşılanacaktı. Çünkü TKT'nın kurulması, yaptığı bütün faaliyetler RKP ve RSFSR yetkili organlarının emir ve istekleri doğrultusunda gerçekleşmişti.[25] Doğu Halkları Kongresi gibi, TKT Birinci Kongresi de, gerçekte Rus Sovyet Hükümeti'nin doğu siyasetinin ve bilhassa Türkiye üzerindeki emellerini gerçekleştirmek için bir vasıta idi. Bu durum karşısında Azerbaycan Sovyet Hükümeti ve Komünist Partisi'nin Türkiye Komünist Teşkilâtı'na her hususta olduğu gibi, kongre için de yardım etmemesi düşünülemezdi. TKT'nın kongre için yardım isteği AKP tarafından olumlu karşılanmış ve 22 Ağustos'ta toplanan AKP Teşkilât Bürosu aşağıdaki kararları almıştır:[26]

"1- Türkiye Komünistleri Kongresi'nin çağrılması üzerine keşifnâme 1.290.000 ruble olarak tesbit edilsin.

2- Erzak Nazırlığına, kongreye gelecek temsilciler için erzak bırakılması teklifi ile müracaat edilsin.

3- Doğu Halkları Kurultayı'nı çağırmak üzere Teşkilât Bürosu'nun Konser Komisyonu'na Türkiye Komünistleri Kongresi'nin ihtiyaçlarına hizmet etmeleri teklif edilsin.

4- Eylül ayı hesabına 150.000 ruble keşifnâme bırakılsın.

5- Hesapların kontrol edilmesi için Türk Komünistleri Bürosu'na AKP Merkezi Komitesi'nin temsilcisi gönderilsin.

6- AKP Merkezi Komitesi Teşkilât Bürosu'nun kararı ile Türkiye Komünist Bürosu'nun, Kafkas Bürosu'nun idaresine verildiği Kafkas Bürosu'na bildirilsin."

Görüldüğü üzere TKT Birinci Kongresi'nin bütün maddi ve diğer ihtiyaçlarını AKP karşılamayı kararlaştırmıştır. Ancak kongre için gelenlerin beklenenden fazla olmasından olacak ki, Mustafa Suphi 26 Ağustos 1920 tarihinde, AKP Merkezi Bürosu'na aşağıdaki yazıyı göndermiştir:[27]

"AKP Merkezi Bürosu'na 26 Ağustos 1920

"Türkiye Komünistleri Kongresi'ne gelmiş temsilciler için maksimum erzak payının bırakılması (hakkında) ve bizim takdim ettiğimiz liste üzerine sonradan

---

(*Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.)

[25] Mustafa Suphi, RKP Merkezi Bürosu'na verdiği raporda bu durumu şu şekilde ifade etmiştir: "Türkiye ile inkılâbî ilişkiler meselelerinde RSFSR'in idari organları Türk inkılâp proletaryasının merkezi organı gibi TKT Merkezi Bürosu'na talimâtlar vererek onu yönlendirip koordina ettiler." (*Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.)

[26] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.20, L.12.

[27] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.24.

gelmiş temsilciler için acilen erzak payı bırakılması hakkında muvafık emir vermenizi rica ederiz.

Mustafa Suphi"

AKPMK Polit Bürosu 28 Ağustos 1920 tarihinde yaptığı toplantıda, Türkiye meselelerini de ele alarak, TKT Kongresi hakkında aşağıdaki kararları almıştır:[28]

"TKT'nın kongre çalışmalarına iştirak etmek kabul edilsin. Önceden tesirli Türkiye Komünist gruplarını müşavereye çağırmak, evvelceden kongrenin iş plânını, kongrenin kararlarını, mahiyetini ve istikametini belirlemek için çalışmalar yapılsın. Bu işle Stasova, Nerimanov ve Karayev görevlendirilsin."

Bu belgeden de anlaşılacağı üzere AKP yalnız maddî yardımla kalmayıp, kongrenin toplanmasından alınacak kararlarına kadar her işte asıl sorumlu organ olmuştur.

Kongre hazırlıklarında en önemli mesele, Türkiye'den temsilcilerin bu kongreye katılımını sağlamaktı. Bu tarihlerde İstanbul'da ve Anadolu'da bazı komünist gruplar meydana gelmesine rağmen, bunlarla irtibat kurmak ve onların Bakû'ya gelerek kongreye iştirak etmelerini sağlamak oldukça güçtü. RKPMK'ne, Mustafa Suphi'nin yazdığı bir raporda şöyle deniliyordu:[29]

"1 Eylül 1920'de, Bakû'da, toplanmaya çağrılan TKT Kongresi'nin, daha kongre kapanmadan Türkiye sınırları içine taşınması tasarlanıyor. Bunun yapılabilmesi için kongreye, Türkiye'den temsilcilerin getirilebilmesi gerekmektedir."

Bu konuda bir taraftan RKP'nden ve RSFSR Hükümeti'nden yardım isteyen TKT, diğer taraftan bazı üyelerini Anadolu ve İstanbul'a göndererek, Türkiye'den temsilcilerin Bakû'ya gelebilmelerini sağlamaya çalışacaktır. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, Haziran ve Temmuz aylarında Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami ve Salih Zeki'nin[30] önemli görevlerinden birinin de bu olduğu, onların Anadolu'da yaptığı faaliyetlerden anlaşılmaktadır.

E- KONGREYE KATILANLAR

Haziran 1920'de, TKT Birinci Kongresi'nin 1 Eylül'de, Bakû'da, yapılması kararlaştırıldıktan sonra, Türkiye ve Rusya'da bulunan komünist grup ve teşkilâtların kaçar delege ile kongrede temsil edilecekleri konusuna da açıklık getirilmişti. Buna göre, her teşkilât kongreye, üyelerinin beher yirmibeşine mukabil bir delege

[28] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.22, L.6. 28 Ağustos 1920 tarihli AKPMK Polit Bürosu toplantısına Narimanov, Hüseyinov, Stasova, Eliava, Naneyşvili, Karayev, Leminadze, Mikoyan iştirak etmişlerdir.

[29] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.

[30] Salih Zeki, Erzurum ve Trabzon'dan Bakû'daki, bu kongreye delege getirmek için çalışmalar yapmıştır. (*ATASE*, A.6/.2865, KL.849, D. 2/56, F.32.)

gönderecekti. Eğer kongreye delege gönderecek teşkilâtın üye sayısı yirmibeşten aşağı veya yirmibeşi aşıyorsa, küsürler içinde bir delege daha seçilecekti.[31]

Yeni Dünya'nın altıncı sayısında, kongrenin Eylül ayı başında yapılacağı duyurulduktan sonra, kongreye katılacak delegeler için şu bilgiler de verilmişti:[32]

"Kongreye iştirak edecek vekiller, memleketlerinin amele ve rençber sınıflarının şerait-i hayatiyesi ve fırka teşkilâtı hakkında istatistika müstenid mufassal malûmat verecektir. Kongrede istikbâlde müttehiden hareket etmek için icabeden siyasî proğram kararlaştırılacaktır. Kongreye iştirak edecek vekiller mahalli teşkilâtın faaliyet-i siyasiyesine müteallik talimât ve vesaiti alarak memleketlerine dönecektir. Vakit ve zamanıyla bilcümle teşkilâta davetiyeler ve talimatlar gönderileceğinden birçok vekillerin iştirakiyle kongrenin inikâd edeceği ümid olunmaktadır. Türkiye İştirâkiyûn (Komünist) Teşkilâtı Bakû Komitesi'nin teşebbüs ve davetiyle toplanacak olan bu kongre her halde Türkiye'de yakında vukûa gelecek olan içtimâî inkılâbın pek mühim kuvvetlere istinad etmekte olduğunu meydana çıkaracaktır."

Bu kararların açıklandığı esnada, en önemli sorun Türkiye'den delegelerin kongreye getirilmesinin sağlanması idi. Nitekim Mustafa Suphi, bunun zorluğunu kavradığından RKPMK ve RSFSR Hükümeti'nden bu konuda yardım istemiştir. Temmuz 1920'de, RKPMK'ne yazdığı bir raporda,[33] Türkiye'den delegelerin getirilerek, kongreye katılmalarını sağlamayı en önemli problem olarak ortaya koymuştu. Çünkü yine bu yazıda belirttiğine göre, toplanacak kongrenin sonuçlarını, kongreden hemen sonra Türkiye'ye taşımayı tasarlıyordu. Bunu başarabilmesi de ancak Türkiye'den yeteri derecede delegelerin kongreye katılmalarıyla mümkün olabilirdi.

TKT, bu konuda yalnız RKP ve AKP'nden yardım istemekle kalmamış, bizzat kendi temsilcilerini Türkiye'ye göndererek girişimlerde bulunmuştur. 1920 yılında Anadolu'ya gönderilen Süleyman Sami, Sâlih Zeki ve Baha Ali'ye verilen görevlerden birisi de kongre için Türkiye'den delege getirilmesi için çalışmaktı.[34]

Ağustos başında Erzurum'a gelen Salih Zeki, Kâzım Karabekir Paşa ile yaptığı görüşmede, "1 Eylül 1920'de, Bakû'da, bir Türk Komünist toplantısı yapılacağını bildirmiş ve bu toplantı için Anadolu'dan 8-10 delege gönderilmesi isteğinde bulunmuştur.[35] Salih Zeki, daha sonra Erzurum'dan Trabzon'a gelmiş ve burada da kongreye delege götürebilmek için çalışmalar yapmış ve hatta bu yüzden Ankara'ya gidemeyerek, bir kısım kişileri kongre için Trabzon'dan götürmeyi başarmıştır.[36] Ayrıca şunu da belirtmek gerekir ki, Salih Zeki Erzurum'da Kâzım Karabekir'in uy-

[31] *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.
[32] *Yeni Dünya* (Bakû), 22 Temmuz 1920.
[33] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.7.
[34] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.
[35] *ATASE*, A.1/4282, KL.586, D.115/35, F.24-1; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.794.
[36] *ATASE*, A.6/.2865, KL.849, D?2/56, F.32.

...ğun görmesi ile Albayrak Gazetesi Heyeti'yle ilişkiye girmiştir. Bunlardan bazılarını kongreye davet etmesi mümkündür. Zira Albayrak Heyeti'nden Cevat (Dursunoğlu) Bey, Bakû'ya gittiğinde Doğu Halkları Kongresi'nden başka, TKT Birinci Kongresi'ne de katılmış ve hatta bir konuşma dahi yapmıştır.[37]

Yine 1920 Ağustos'unda, Ankara'ya giden Süleyman Sami de, Ankara ve Eskişehir'deki komünist gruplarla ilişkilere girmiş ve onları kongre için davet etmiştir.[38] Özellikle Karadeniz Bölgesi'ne gizlice gönderilen birçok TKT elemanı, kongreye delege getirebilmek için faaliyetlerde bulunmuşlardır. Bunlardan Abdurrahman Mesudi'nin kongre için Türkiye'den delege getirmeyi başardığı TKT Birinci Kongresi'ne Mustafa Suphi'nin sunduğu layihada belirtilmektedir.[39]

Bu arada gerek Doğu Halkları Kongresi ve gerekse TKT Kongresi'ne Karadeniz sahillerinden delege getirmekle görevlendirilen Baha Ali ve 20 arkadaşı tarafından kongreye Türkiye'den 51 kişinin getirildiği, yine Mustafa Suphi tarafından kaydedilmiştir.[40] Türkiye'den kongreye 51 kişinin getirildiği Mustafa Suphi tarafından belirtilmesine karşın, Türkiye'den getirilen 51 kişiden çoğunun Doğu Halklarının Birinci Kongresi için gelmiş olmaları gerekir. Bunlardan kaçının TKT Kongresi'ne de katıldığını tesbit etmek oldukça zordur. Ancak bunlar içerisinde İstanbul'dan gelen Ethem Nejat, Hilmioğlu İsmail Hakkı, Cemal, Erzurumlu Cevat ve başka bir arkadaşı[41] ve başta Trabzon olmak üzere Karadeniz sahillerindeki diğer civar yerlerden bir çok kişinin TKT'nın Birinci Kongresi'ne de katıldıkları anlaşılmaktadır. Esas itibarıyla kongreye katılanların çoğunu ise o sırada Bakû'da bulunan Türk harp esirleri oluşturmuştur.

Türkiye'de komünistlerin faaliyetlerini çok yakından izleyen Ankara Hükümeti'nin, Bakû'da yapılacak kongrelere Türkiye'deki komünist gruplardan kimsenin gitmemesi için tedbirler aldığı anlaşılmaktadır. Bu tedbirler sayesinde Ankara ve Eskişehir'deki komünist gruplardan hiçbir komünistin Bakû'ya gidemediği, Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası tarafından, Sovyet Rusya Hükümeti temsilcisi Upmal vasıtasıyla Komintern İcra Komitesi'ne gönderilen raporda belirtilmişti.[42] Sovyet yazar R.P Korniyenko da bu konu üzerinde durmuş ve Ankara ve Eskişehir'de Türk komünistlerinin gerekli finans kaynağını bulamadıklarından Bakû'ya temsilcilerini gönderemediklerini yazmıştır.[43]

[37] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s. 14-16.
[38] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.
[39] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.28.
[40] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.29.
[41] İbrahim Tali Bey, Bakû'ya gelen heyetten Cevat (Dursunoğlu) Bey ve bir arkadaşının komünist olduklarını ve onlara katıldıklarını belirtmektedir. (*ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-3.)
[42] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.67.
[43] R.P.KORNİYENKO, *Raboçeye Dvijeniye v Turtsii 1918-1963*, Moskova, 1965, s.29.

Türkiye Sosyalist Fırkası Sekreteri Mustafa Fazıl (Çun) Moskova'ya giderken, Batum'da,19 Eylül 1920'de, RSFSR Basın Bürosu'nda yaptığı sohbette, Türkiye'deki komünistlere Ankara hükümeti tarafından izin verilmediğinden Bakû'ya gidemediklerini söylemiştir.[44]

Görüldüğü üzere Anadolu Hükümeti, Türkiye'deki Komünist grupların temsilcilerinin Bakû'daki kongrelere katılmalarını engelleme yoluna gitmiş ve yalnız Doğu Halkları Kongresi için kendi belirlediği temsilcileri Bakû'ya göndermek istemiştir.

Ancak buna rağmen sınır bölgelerinden, özellikle Karadeniz sahillerinden birçok kişi Bakû'ya kongre için götürülebilmiştir. Ayrıca Ethem, İsmail Hakkı[45] ve Cemal adlı Samsun'dan Trabzon'a gelen üç kişinin, Trabzon'dan, Doğu Halkları Kongresi için Ankara Hükümeti tarafından Erzurum'dan gönderilen grupla birlikte, Bakû'ya gittiği bilinmektedir.[46]

10 Eylül 1920'de, Doğu Halkları Kongresi'nden hemen sonra açılacak TKT Birinci Kongresi'ne Türkiye'den de getirilenlerle birlikte re'y-i tam sahibi 32 ve re'y-i istişari sahibi 42 olmak üzere 74 kişi iştirak etmiştir.[47]

Bu kongrede bulunan Şevket Süreyya Aydemir "Suyu Arayan Adam" adlı eserinde, kongreye katılanlar ve kongredeki havayı şöyle anlatmaktadır:[48]

"Adına "Türkiye Komünist Fırkası" denilen bir teşkilâtın ilk kongresi 10 Eylül'de, gene Bakû'da oldu. Eğer kongre salonundaki kalabalığa ve burada sahneye çıkarılan ve herbiri Türkiye'nin bir vilâyeti adına konuşan delegelere ve söylenen nutuklara bakılırsa, Türkiye'ye artık komünist bir memleket demek yerinde olurdu. Fakat dikkat edilirse görülüyorki, bu kalabalığa katılan insanlar, aslında hiçbir yeri, hiçbir teşekkülü temsil etmiyorlardı. Aralarında müşterek bir bağ yoktu. Her birinin komünistliği anlayışı da başka başkaydı. Ortalığı dolduran topluluk aslında, Rus ihtilâli üzerine başı boş bırakılan ve memlekete dönmek için yol ve çare arayan harp esiri Türk askerlerinden ibaretti.

"Harp içinde Almanya'da okuyan ve orada yaşayan birkaç Türk aydını vardı ki bunlar, İstanbul'dan gelmişlerdi. İşgal ettikleri başkanlık sahnesinden, parteri dolduran derme çatma kalabalığa yukarıdan aşağıya ve açıkça küçümseyerek bakıyorlar gibiydi. Parterde yer alanların bir kısmına göre ise onlar, birer aydın, yani ken-

[44] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.204, L.23.

[45] Bunlar İstanbul'daki komünist teşkilâttan Ethem Nejat ve Hilmioğlu İsmail Hakkı olmalıdır. Nitekim Bakû'daki Doğu Halkları Kongresi'ne katılan Trabzon Mebusu Hafız Mehmet Bey, 18 Nisan 1921'de TBMM'nin gizli oturumunda yaptığı konuşmada bu durumu doğrulamaktadır. (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, C.2, 2.Baskı, Ankara, 1985, s.40.)

[46] *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.

[47] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.3.

[48] AYDEMİR, *Suyu Arayan Adam*, s.197.

dilerine güvenilmez birer yabancı, birer kervana karışandılar. Ak saçlı bir Rus (Bayan Stasova) iki tarafı beyhude yere birleştirmeye çalışıyordu. İki azınlık, fakat didişen grup dışındaki asıl kalabalık, yani Bakû'da tesadüfen toplanmış harp esirleri ise, bu kavganın ne vakit biteceğini ve kendilerinin memlekete ne vakit sevkolunacaklarını gözlüyordu."

F- KONGRENİN AÇILIŞI (10 EYLÜL 1920)

1. Birinci Oturum

Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi 10 Eylül 1920, Cuma günü saat 5'te, Bakû'da, Kızıl Ordu Klübü'nde açıldı. Azerbaycan İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanov, Azerbaycan Harbi Komiseri Ali Haydar Karayev, Üçüncü Enternasyonal Merkezi Komite Üyelerinden Pavloviç ve Stosova'da resmi açılışta bulunarak[49] konuşma yaptılar.

a) Kongreyi Açış Konuşmaları ve Tebrikler

Kongrenin birinci oturumunda ilk resmi açış konuşması, kongreyi düzenleyen TKT Merkezi Bürosu Başkanı Mustafa Suphi tarafından yapıldı. Mustafa Suphi "Türkiye Komünist Teşkilâtının Birinci Kongresi'ni açmakla kendimizi bahtiyar addediyoruz" sözleriyle başlayarak şu konuşmayı yaptı:[50]

"Arkadaşlar bir zamanlar bir hayal halinde telâkki olunan komünizm bugün Rusya'da meydana getirdiği hayat ile, kurduğu yeni şekl-i hükümetle, Kızıl Ordusu ile, amele, rençber ahali içerisinde kuvvetlendirdiği teşkilâtıyla şarkın ve bütün dünyanın mazlum millet ve sınıflarına pek büyük ümit ediyor. Son aylar zarfında, bize görünen iki büyük manzara, bu ümitlerin ne kadar esaslı olduğunu gösteriyor. Bu manzaralardan biri Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'dir ki, orada şark ile garbın muhtelif mahallerinden gelmiş otuzyedi millete mensup amele ve rençber vekilleri içtimâ etmişti. Bu içtimâ, proletarya hareketlerinin yeryüzünde ne derece kuvvetli olduğunu gösteren aşikâr ve maddi bir delildir. Diğer taraftan, içtimâını henüz bitiren Beynelmilel Şark Kongresi'nde, şarkın muhtelif milletleri, Hintliler, Hiveliler, İranlılar, Türkistanlılar, Buharalılar, Dağıstanlılar, Kırımlılar, Türkiyeliler ile Gürcistan ve Ermenistan mazlum milletleri tarafından gönderilen binlerce vekiller bir yere toplanarak aynı hedefe doğru kati amel ve iradelerini ilân etmiş olmakla Avrupa cihangirlerine karşı azim ve maksatlarını anlatmış oldular. Üçüncü Enternasyonal Kongresi son meclisini kaparken Rusya'nın muzaffer Kızıl Ordusu'nu, Dünya proletaryasının ve Şark mazlum milletlerinin hâdim ve müdafii bir ordu olarak ilân etmişti. (Şiddetli Alkışlar)

[49] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.3.
[50] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.3-5.

"Bakû'da toplanan Beynelmilel Şark Kongresi de Avrupa ve Amerika'nın zâlim ve hunhar emperyalizmine karşı mukaddes mübareze ilân etti. (Şiddetli Alkışlar) İşte bu iki misâl karşısında Bolşevizmin yeryüzündeki içtimâî inkılâba nasıl esaslı bir istinadgâh olduğu meydana çıkıyor. Türkiye'deki son vak'aları tetkik etseniz, gelen arkadaşları dinleseniz, fırkamıza gönderilen mektupları görseniz, memleketimizin son ümidinin Bolşevizmde olduğu kanaatini anlarsınız. Arkadaşlar, Rusya inkılâb-ı kebiri son üç sene zarfında icazkâr numuneler gösterdi. Hiç kimsenin ümit etmediği halde Rusya Proletaryası öyle bir inkılâp ordusu vücuda getirdi ki, Cihanı hayran bıraktı. İşte bu inkılâp şimdi demir ellerini şarka uzatıyor. Şark siyaseti Üçüncü Beynelmilel'in ruznâmesinde birinci maddeyi teşkil ediyor. Bu meselede en ziyade alakadar olanlar şüphesiz bizleriz. Biz Türk Komünistleri bu hareketin kıymetini bilmeli, tarihin kaydedeceği bu fırsatı iyi takdir etmeliyiz. Bizde kendi memleketimizde Avrupa emperyalizminin, haricî ve dahilî düşmanların haddini bildirmeliyiz. Bütün bu arzularımızı tasavvur ve temenniden hakikat haline koyacak bu kongredir. Türkiye Komünist Kongresi Rusya'dan uzanan bu demir elleri tutabilecek kuvvetler yetiştirecek ve fırkamız yalnız Türkiye'de değil, bütün Şark'ta inkılâbın alemdarı olacaktır. Onun için Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası (Alkışlar), Yaşasın bütün Komünist fırkalarını har-i aguşunda toplayan Üçüncü Enternasyonal (Alkışlar ve Marş), Yaşasın Şarkta birinci İnkılâp ocağı kuran Azerbaycan Şûrâ Cumhuriyeti (Alkışlar ve Marşlar)."

Kongrenin Bakû'da düzenlenmesinde Türk Komünistlere en büyük yardımı Azerbaycan İnkılâp Komitesi Reisi Neriman Nerimanov yapmıştır. Sadece ev sahipliği yapmakla kalmayarak, gerek maddî ve gerekse manevî olarak bütün konularda Neriman Nerimanov, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın yanında olmuştur. Bu nedenle Türkiye Komünistleri Kongresi'nde Mustafa Suphi'den sonra kürsüye Nerimanov çıkmış, kongreyi tebrik ederek, aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[51]

"Ben isterim ki, bütün ömrünü harpler ve felâketler ile geçiren Türkiyeliler tarihi için bu meclis ebedi nişan olsun. Siz şüphesiz bu mecliste dertlere ilâçlar arayacaksınız. Fakat bu ilâcınız vatana münhasır mı, yoksa bütün beşeriyete mi ait olacaktır. Dört yıllık harp bize gösterdi ki bütün milletleri dalâletten kurtaracak ilâç, ancak komünizmdir, başka bir ilâç yoktur. Filozoflar, âlimler, insanların ahlâkını tehzib için pek çok kitaplar yazdılar. Fakat insanlık hep felâket içinde yaşamağa devam ediyordu. Ne için? Çünkü sözle, kitapla beşerin ahlâkını tehzib etmek mümkün değildir. Ona tabiî bir yol lâzımdı. Bunu Karl Marks buldu ve gösterdi. O diyordu ki, bir taraftan fabrikalar, diğer taraftan ameleler çoğalırken hayat gittikçe çetinleşiyor.

"Bir taraftan kapitalizm medeniyeti yükselirken, diğer taraftan karanlıklar içinde mazlumlar ziyadeleşiyor. Binaenaleyh birgün gelip mutlaka büyük bir inkı-

[51] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.5-6.

lâp kopacaktır. İşte Cihan Harbi neticesinde mazlum amele hakiki hayatına kavuştu. Memleketin hakiki sahibi hayatın hakiki mâliki oldu. (Alkışlar). Yoldaşlar, sizin kongrenize büyük ve mühim vazifeler düşüyor. Şarkı iyi tanıyınız. Oraya ihtiyatlı gidiniz. Çünkü şarkın hayatı, âdetleri, düşünce ve itikadları pek başkadır.

"Şark, Rusya amele ve köylüsünün gittiği yoldan gidemez. Bizim bir sehvimiz şarkı felâkete sürükler. Bunun için tatbikat cihetini evvelce burada hâlletmeli ve şarkı öyle bir canlandırmalısınız ki, o bağırsın: Artık ben yaşıyorum, ben bu dünyada buyruklar verebiliyorum, diyebilsin. Şarkı bizden soğutmak isteyenler bilsinler ki, bu emellerine nail olamayacaklardır. Yoldaş olalım. Üçüncü Enternasyonal'in bayrağı altında toplanalım, azadlığımızı halâs edelim. (Alkışlar ve Marş)."

Doğu Halkları Kongresi olsun, TKT Kongresi olsun, her ikisi de Rus Komünist Partisi'nin doğuya ait politikalarını muayyenleştirmek ve nasıl bir siyaset uygulayacağını belirlemek açısından oldukça önemli idi. Bu yüzden Üçüncü Enternasyonal'in önemli şahsiyetleri de TKT Kongresi'ne katılmışlardı. Bunlardan biri de Stasova idi. Kongre'de Rusya Komünist Partisi Merkezi Heyeti namına Stasova Rusça olarak şu konuşmayı yaptı:[52]

"Siz gayet müsait bir zemin-i mesâî bulduğunuz için bahtiyarsınız. Halbuki Rusya Komünist Fırkası pek müthiş müşkülâta maruz kalmıştı, Rus Komünistleri Çarlığın en zalim devirlerinde müşkül vaziyetlerde bulundu. Biz vaadediyoruz ki, daima her hususta yardımınıza koşacağız.

"Arkadaşlar biliyorsunuz ki, son zamanlarda mesleksiz, hüviyeti meçhul çok adamlar komünist yazılmağa başlamışlardır. Bunun için aramıza girmek isteyenleri iyi tahkik ediniz. Emin olmadığınız adamları almayınız. Yoldaşlar, biz Rus Komünistleri tehlikeli zamanlarda amele teşkilâtlarından pek ziyade istifade ettik. Maateessüf, sizin kuvvetli şerik-i istinadgâh olan amele teşkilâtlarını Anadolu'da zayıf bulacaksınız. O teşkilâtlarınız ancak İstanbul'da kuvvetlidir ki, orası da hal-i hazırda düşmanın taht-ı işgalindedir. Fakat komünistlerin ittifâkıyla bu muazzam şehrin mazlum amelesini kurtaracağımıza emin olalım."

Stasova'dan sonra Azerbaycan Komünist Fırkası Merkez-i Umûmisi ile Bakû Komitesi adına Azerbaycan Harbi İşler Komiseri Ali Haydar Karayev, Kongreyi tebrik ettikten sonra "Rus İnkılâbının yalnız Rusya'ya mahsus olmadığını bütün Cihan zahmetkeşlerinin eseri olduğunu" söyleyerek, konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür:[53]

"Türkiye zahmetkeşlerinin yıllardan beri akıttığı kanlı gözyaşları da bu inkılâbın ruhunda yer bulmuştur. Türkiye zahmetkeşleri de o inkılâbın bayrağı altında toplanarak saâdet ve necât bekliyorlar. Sizin birinci kongreniz bugün

[52] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.6-7.
[53] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.7.

Azerbaycan'ın Kırmızı Payitahtında açıldı ise, yarın pek yakında İstanbul'da sizin Kızıl Payitahtınızda açılacaktır. (Sürekli Alkışlar). Azerbaycan Komünist Fırkası sizinle bu mukaddes yolda ilerleyecek ve zâlimleri kahretmedikçe Kırmızı Bayrağı elinden bırakmayacaktır."

Üçüncü Enternasyonal'in Merkezi Komitesi adına Pavloviç, TKT Kongresi'nde konuşmuştur. Rusça olarak yaptığı konuşmada Pavloviç, Türkiye'nin son harpte oynadığı rollerden bahsederek, Avrupa'nın tazyiki ile Türkiye'nin birçok zayiata uğradığını söylemiş ve şu sözler ile konuşmasına devam etmiştir:[54]

"Şimdi Çanakkale ve Karadeniz Boğazlarına hakim olan düşman, aks-ül inkılâpçıları üstümüze musallat etmeğe fırsat buluyor. Biz herşeyden evvel istiyoruz ki, Türkiye yalnız kendi menfaati için değil, bütün beşeriyetin saadeti için İstanbul üzerine kırmızı bayrağını yükseltsin. (Alkışlar ve Marş)".

Pavloviç'ten sonra konuşan Bakû Amele ve Köylü Bahriyelileri Vekili Kasımov ise, şunları söyleyecektir:[55] "Yoldaşlar, bizim şîarımız şarkı kurtarmak olsun. Bu da ancak komünizm sayesinde mümkün olacaktır. Şimdiye kadar birçok kurbanlar verdik. Şarkın halâsı namına bundan sonra sizde kırmızı kurbanlar vereceksiniz. Biz sonuna kadar sizinle beraberiz. Ve siz bize söz vermelisiniz ki, bu zamana kadar şarkın birinci kahramanı olduğunuz gibi, bundan sonra da kırmızı bayrak altında şarkın halâskâr kırmızı kahramanları olacaksınız. Yoldaşlar şarkı halâs etmedikçe silahlarımızı terk etmeyelim."

Bu arada yapılan bir teklif üzerine Rusya'da, Azerbaycan'da, Türkiye'de vesair memleketlerde İnkılâp uğrunda canlarını fedâ eden yoldaşların ruhunu şad etmek için matem marşı okunmuştur. Bunu takiben Dağıstan Komünistleri adına Celal Korkmazov tarafından kongre tebrik edilmiştir. Daha sonra da Şark Beynelmilel Teşkilâtı ve Teşvikât İcraiye Komitesi adına İsmail Hakkı "Komünist hareketinin tarihi" hakkında bir konuşma yapmıştır. Bu konuşmanın son kısmı şöyledir:[56]

"1919 Mart'ta Moskova'da içtimâ eden Üçüncü Enternasyonal'da birinci defa olarak Türkiye proletaryasının da vekili, bütün cihan amelelerinin vekilleri arasında bulunuyordu. O da muhterem yoldaşımız Mustafa Suphi idi. Arkadaşlar, Türkiye'de şimdiye kadar çeşitli simaların, şahsiyetlerin sırmalı paşaların, pek çok sözlerini dinledik. Fakat bu sözler Anadolu köylüsüne hiçbir faide vermedi. Komünistler ise köylerde kırmızı çiçeğin tohumlarını ekecek ve bedbaht Anadolu'yu bu suretle yükseltecektir. Bu gayeye vusül için çok çalışacağız ve her fedakârlığa katlanacağız. Biz Türkiye'deki işçilere ve rençberlere istinad ediyoruz. Cihan proletaryası da bizimle beraberdir. Biz yalnız değiliz. Üçüncü Enternasyonal bizim istinadgâhımızdır."

[54] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.7-8.
[55] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.8.
[56] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.8-9.

Azerbaycan Maarif Komiseri Dadaş Bünyadzâde Azerbaycan'da İnkılâp hareketini temsil eden hemkârlar ittifakı adına kongreyi tebrik ederek, Türk komünistlerine yardım vaadinde bulunan aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[57]

"Birkaç gün evvel Şark İllerinin Kurultayı vardı. Oradaki nümayendeler Avrupa'ya cihad ilân ettiler. Afganistan mümayendesi de "Biz Bolşevik değiliz. Fakat emperyalizme karşı açılan bu muharebede sizinle beraber yürüyeceğiz" demişti. Bu doğrudur ve pek aydın bir meseledir ki, bütün şark beraber yürüyecektir. Türkiye Komünistleri hat ve hareketlerini şimdiden sağlam esaslar üzerine kurmalı, ta ki memleket dahilindeki menfaatperest kara kuvvetler baş kaldırmasın ve komünizm kökleşsin. Ben size Azerbaycan Fırkası namına söz veriyorum ki, şarkın müstemleke halinden kurtarılması ve komünizm intişarı için Azerbaycan daima size yardım edecektir."

Dadaş Bünyadzâde'den sonra, TKT Merkezi Bürosu üyesi olan ve harp esirlerden bir Türk Kızıl Asker Alayı kurmakla görevlendirilen Mehmet Emin, Türk Kızıl Askerleri adına kongreyi tebrik ederek, şunları söyleyecektir:[58]

"Yoldaşlar memleketimizin büyük mazisi ve siyasî tarihi vardır. Şimdiye kadar birçok cemiyetler ve siyasî fırkalar tesis edilmiş; bunlar memlekette, Türkiyenin mukadderatıyla oynamak istemişlerdir. Zavallı memleketin halâsı için bir çok kongreler toplanmış ve kararlar verilmiştir. Ancak hakim sınıfların menafiine hidmet eden bu mukadderatta her ne kadar fakir ahaliden de bahsetmiş ise de, zavallı halk ancak alet olarak kullanılmış ve onun faidesine verilen parlak kararlar kâğıt üstünde kalmaktan başka birşeye yaramamıştır.

"Halbuki bugün bu tarihi kongre, artık o çürük mefkûreleri ve şahsî düşünceleri kökünden imha ile şimdiye kadar Avrupa kapitalizmi faidesine alet olan zavallı Anadolu köylü ve ameleleri hesabına iş görecek ve Türkiye'nin mukadderatını memleketin hakiki sahibi olan mihnetkeşlere teslim edecektir. Biz eminiz ki, Anadolu bu suretle kurtulacak ve eskiden kuru bir nam olarak İstanbul'un hakikaten Şark ve Garp proletaryasının halâsına hâdim bir merkez olduğunu ispat edecektir. Üç seneden beri Rusya İnkılâbının muhtelif cephelerinde fedakârane çarpışan Kızıl Türk Askerleri diyor ki; bu günden itibaren Türkiye'nin hakikî İnkılâbı uğrunda son katresine kadar kanımızı feda etmeğe hazırız."

İstanbul Komünist Grubu adına söz alan Hilmioğlu Hakkı şu konuşmayı yapacaktır:[59]

"Arkadaşlar, zannedildiği gibi Türkiye amelesi hakikatı yalnız bugün anlamış değildir. Tahsil için Avrupa'nın muhtelif memleketlerine ve muhtelif fabrikalarına

[57] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.9.
[58] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.9-10.
[59] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.10-11.

gönderilen genç Türk amelesi, Avrupa amele hareketlerinde ümit verici roller oynamışlardır. 1918-1919 İnkılâbına iştirak eden hatta Spartakistlerle beraber büyük cidalde can veren bir çok komünistlerimiz vardır. Yoldaş (Bela-Kun) kendisiyle görüştüğümüz zaman Macaristan İnkılâbına birçok Türk gençlerinin de iştirak ve Türklerin bir ihtilâl taburu teşkil ettiğini bana söylemişti. Avrupa'dan avdet eden yoldaşlar memlekette teşkilât vücuda getirmişlerdir. Türkiye Komünistlerinin vesait-i neşriyeleri de vardır. Türkiye proletaryası uyumuyor, bundan emin olunuz."

Son olarak Tataristan Komünistleri adına Maksud Yoldaş, kongreyi tebrik ederek, Türkiye'deki işçi ve rençberlerin ıztıraplı hayatından bahsetmiş ve bu zavallıları kurtarmak için ancak kızıl bayrağa sarılmak gerektiğini belirtmiştir.[60]

b) Kongre Fahri Riyâseti Seçimi

Birinci oturumunda açış konuşmaları ve tebriklerden sonra, verilen çok imzalı bir teklif üzerine, Kongre Fahri Riyâseti'ne oybirliği ile Lenin, Troçki, Zinoviyev ve Stalin seçilmişlerdir.[61]

Fahri riyâset seçiminden sonra verilen diğer bir teklif üzerine Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi'ne, Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası Merkez-i Umûmisi'ne, "Bütün dünya emperyalizmine karşı fedakârlık göstermekte berdevam olan" Rusya Kızıl Ordusu'yla, "Antanta'nın kara kuvvetlerine karşı mukavemette bulunan "Türkiye İnkılâp Ordusu"na tebrik telgrafları çekilmesine karar verilmiştir.[62] Bu karardan sonra Enternasyonal Marşı çalınarak saat sekizde oturum sona ermiştir.

2. İkinci Oturum

a) Kongre Başkanlık Divanı'nın Seçimi

11 Eylül günü oturuma başlandığında en önemli gündem maddesi, Kongre Başkanlık Divanı'nın oluşturulması idi. Önce kongrede mazbata komisyonun teklifi üzerine oy hakkına sahip delegelerin isimleri okunarak, tasdik edilmiş ve daha sonra Başkanlık Divanı seçimine geçilmiştir. Yapılan seçim sonucunda, Kongre Başkanlık Divanı aşağıdaki kişilerden oluşmuştur:[63]

Mustafa Suphi

Mehmet Emin

Abid Alim

Cevat (Dursunoğlu)

[60] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.11.
[61] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.11.
[62] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.11.
[63] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.12.

Süleyman Nuri

Nazmi

İsmail Hakkı

Ayrıca fahri olarak da Ali Haydar Karayev, Stasova, Celal Korkmazov başkanlık divanına seçilmişlerdir.[64]

b) "Ahvâl-i Hazıra" Hakkında Abid Alim'in Konuşması

Başkanlık Divanı oluşturulduktan sonra başkanlık makamına geçen Mustafa Suphi "Ahvali Hazıra" hakkında izahat vermek üzere TKT Bakû Komitesi üyesi Abid Alim Yoldaş'a söz vermiştir. Kürsüye gelen Abid Alim bu konuda aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[65]

"İnhisar ve istilâ devrine ayak basan sermayedarlık 1914 Cihan Harbi'ne sebebiyet verdi. Harb-i Umumî iktisadiyatta büyük bir buhran doğurdu. Sermayedarlık bu buhranın önünü alamıyor. Bunun neticesi olarak mağlup memleketlerde inkılâp esasları hazırlanmış oldu. Rusya'da sermayedarlık teşkilâtı vasi değildi. Mutlakiyetin tesiri altında proletaryanın hareketi öteden beri büyük tesirler icra ediyordu. İnkılâbın Rusya'da başlayacağı öteden beri takdir ediliyordu. Hakikaten burada proletarlar burjuvaziyayı daha kolaylıkla mağlup ederek hâkimiyeti ele geçirdi. Rusya'da zuhur eden inkılâbı, garpte diğer bazı inkılâbı hareketler takip etti. Almanya'da kıyam zuhur ettiği gibi, Macaristan'da Şûrâlar Hükümeti bile teessüs etti. İngiltere, Fransa gibi yerlerde amele mühim ta'til-i eşgaller ile burjuvaziyayı sarstı. Mamafih garbte burjuvazya çok kuvvetli olduğu için şarkta umumî ve vasî bir kıyam olmadıkça garpte proletarya hareketlerinin lâyıkıyla inkişaf edemeyeceği anlaşıldı. Müstemlekecilik siyaseti zaten Şarkın mazlum milletlerini incitmişti. Rusya'dan yükselen inkılâp sesi şarkta müsait bir ma'kes buldu. Fakat sermayedarlar inkılâpçı şarkı derhal tazyike başladı. Garp cihangirleri aleyhine Rusya İnkılâbına Şark hareketleri inzimam etti. Bütün kuvvetler inkılâbı idare eden Üçüncü Enternasyonal'in bayrağı altında toplandı. Bugün bir taraftan bütün dünya içtimaî inkılâbı gözümüzün önünde durduğu gibi, diğer taraftan şarkta cihangirler son kuvvetlerini sarfediyorlar. İktisadî (Kara) buhranlar; Cihan Harbi esnasında en müterakki milletlerde, devlet borçları yedi defa arttı. İngiltere ile Fransa sermayesini yarı yarıya, İtalya yüzde yetmiş ve Rusya yüzde doksan nisbetinde kaybetti. Bunun neticesi olarak eşar ile işçi gündeliği arasındaki müsavatsızlık nisbeti artmıştır. Amerika'da eşya fiatı yüzde yüzyirmi arttığı halde, amelenin ücreti ancak yüzde seksen; Fransa'da eşya yüzde üçyüz, amelenin ücreti ise yüzde ikiyüz artmıştır. Bu rakamlar amelenin her yerde daha fena şerait-i hayatiye içerisine girdiğini gösteri-

[64] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.12.
[65] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.12-14.

yor. Yine harbin tesiriyle paranın fiyatı her yerde alçalmıştır. Amerika Doları'na nisbeten İngiltere'de para yüzde otuz, Fransa ve İtalya'da yüzde altmış, Almanya'da yüzde doksan altı alçalmıştır. Görülüyor ki, büyük devletlerin iktisadiyatı mahvolmaktadır. Vaziyetin düzelmesi imkân haricindedir. Dünya İnkılâbı pek yaklaşmıştır.

"Ganimetlerin taksimi: Dört müttefik haydut, dünyayı aralarında taksime başladılar. Fakat Almanya meselesinde araları açıldı. Türkiye ve Rusya meselelerinde de uyuşamadılar. Bu ittihadsızlık sebebiyle umumî buhran hâd bir hale geldi.

"İnkılâbî buhranlar: Düşmanlarımızın buhranlarına rağmen, her tarafta amele arasında Rusya İnkılâbı'na temayülkâr cereyanlar uyanmış grevler çoğalmıştır. Avrupa ve Amerika'da içtimâî inkılâp hareketinin başladığına dair bir çok risaleler intişar etti. Bu mühim hadiseler inkılâbın yaklaştığını gösteriyor."

Abid Alim konuşmasına şu sözleriyle son vermiştir:

"Şarkta başlayan millî azatlık hareketleri derinleşirse bütün dünyada içtimâi inkılâplar kopacaktır. Biz hiçbir vakit garp haydutlarının ve onlarla beraber onların gittiği yoldan gitmeyeceğiz. Gitmek isteyenlere de bütün kuvvetimizle müsaade etmeyeceğiz."

c) "Anadolu'nun Vaziyet-i Hazırası" Hakkında Erzurum Delegesi Cevat (Dursunoğlu) Bey'in Konuşması

Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakû'ya gönderilen heyet arasında bulunan Cevat Bey,[66] burada Doğu Halklarının Kurultayı'ndan sonra TKT Kongresi'ne de iştirak etmiştir. Daha önce de belirtildiği gibi, bu kongrenin riyâset heyetine de seçilen Cevat Bey, ikinci oturumda söz alarak Anadolu'daki vaziyet hakkında kongreye aşağıdaki bilgileri vermiştir:[67]

"Harbin bidayetinde Türkiye'nin hudutları geniş olduğu halde, şimdi hudutları küçülmüş, memleket parçalanmış, Antanta tarafından ise harbin bütün ağırlıkları Anadolu fakir halkının boynuna yüklenmiştir. Memleket ve bundan en ziyade müteessir olan Anadolu fakir ve rençber halkının kalbinde büyük bir galeyan vardır. Bugün İstanbul ve İngiliz Hükümeti'ne karşı başlayan kıyam harekâtı da o galeyandan doğmuştur. Bu hareketin başında bu müdafaa-i nefis meselesi esas idi. Fakat sonra bu hareket içtimâî, sınıfî inkişaflara mazhar olarak İnkılâbî mahiyete girdi. Şiârlar iki idi. Biri, memleketi garp emperyalistlerine teslim etmemek, diğeri

[66] Erzurumlu Cevat (Dursunoğlu) Bey, Vilâyat-ı Şarkiyye Müdafaa-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti'nin "Erzurum Şubesi"ni açanlardan birisidir. Ve Erzurum Kongresi'nde Hasankale mümessili olarak, bulunmuştur. Erzurum'da birkaç arkadaşı ile Albayrak Gazetesi'ni çıkarmıştır. Cevat Bey, Kâzım Karabekir Paşa tarafından seçilerek Bakû'ya, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne gönderilmiştir. Cevat Dursunoğlu hakkında bakınız. (M.Fahrettin KIRZIOĞLU, "Erzurum Kongresi'nin Sağ Kalan Beş Mümessili", *Türk Kültürü*, S .85, (1969-1970), s. 57-58.)

[67] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.14-16.

ordu arkasında milleti soyan tufeylilere karşı mübareze. İlk kongrede buna dair kararlar verildi.

"İşte bugün Anadolu canıyla, başıyla memleketi müdafaa etmekle beraber, İnkılâb yalnız temiz adamları iş başında bulundurmaya çalışıyor. Sanâdid–i ittihattan ve dalavereci yeni milyonerlerden hiçbiri harekâtın içine sokulmamıştır. İnkılâpçı Anadolu fikrini İstanbul'a anlattı. İngilizlerin elinde olan İstanbul ise, onu boğmak için elinden geleni yaptı. İngiliz silahlarıyla teçhiz ve İstanbul Hükümeti tarafından sevkedilen kuvvetlere karşı, Anadolu kararındaki azmini göstererek hiyanete harp ile cevap verdi. Böylece Anadolu'da dahilî ve sınıfî cîdal ilk adımını atmış demektir (Alkışlar). Bu mübareze ve hareket-i mühimme buhranlar içinde gittikçe kuvvet bulmakta ve halk arasında yayılmaktadır. Fukara halkın hukukunu müdafaa için hükümet mesarifatının mühimce kısmını zengin sınıflara yükletmek istemişti. Zenginler, irticaî kuvvetler yarattılar, fakat halk kitlesinin bütün azameti önünde bu kuvvetler kâmilen erimektedir.

"Anadolu hareketi başta Rusya İnkılâbının mahiyetine vakıf değildi. Fakat son zamanlarda bütün hakikat anlaşılmağa başlamıştır. Anadolu'da sol sosyalistlerin efkârını neşreden gazeteler vardır. Erzurum'da çıkan "Albayrak" halkı inkılâba doğru götürüyor. Hareket günden güne inkişâf ediyor. Komünist fikir ve teşkilâtları gittikçe kuvvet buluyor. İşte Anadolu'nun hakiki vaziyeti! Anadolu şimdiki hükümeti, son ideal hükümet kabul etmiyor. Zaman gelecek halk, emeline muvafık hükümet şekline de nail olacaktır. Anadolu, Rusya'dan içtimâî inkılâptan büyük müzaheretler bekliyor. Anadolu, başladığı bu inkılâp hareketleriyle yalnız kendisi için değil, bütün beşeriyet için selâmet vaad ediyor."

Cevat Bey, kendisine yöneltilen bir soru üzerine konuşmasına şu sözlerle son vermişti:[68] "Mukaddema halkın makam-ı hükümdariye karşı büyük hürmeti vardı. Herşeyini oraya medyun addediyordu. Fakat şark vilâyetlerinde bu fikir tamamen değişmiştir. Çünkü halk, padişahın memleketi felaketlere sürüklediğini görmüş ve şimdi halaskâr olarak kendi kendini meydana atmıştır."

Cevat Bey'in Anadolu'daki vaziyet hakkında yaptığı bu konuşma da "Erzurum'da çıkan Albayrak Gazetesi'nin, Anadolu'da sosyalist fikirleri neşreden gazetelerden biri olduğu ve halkı inkılâba, yani komünizme doğru götürdüğü görüşüne yer vermesi oldukça ilginçtir. Her yönü ile Albayrak Gazetesi'ni inceleyen D.Ali Akbulut "Albayrak Olayı" adlı eserinde bu durumu şöyle izah etmektedir:[69]

"Bunu söyleyen herhangi bir kişi olmayıp, Albayrak Heyeti'nden Cevat Bey'dir. Cevat Bey Albayrak adına bazı açıklamalarda bulunduğuna göre, aynı gazete adına bazı taahhütler altına girmiş de bulunabilir. Bu takdirde Albayrak'ın yayın politika-

[68] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.16.
[69] AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.59.

sındaki önemli değişikliklerin, Bakû, dolayısıyla Mustafa Suphi ve ekibiyle ilişkisi bulunduğunu düşünmemek kabil değildir. Nitekim Mustafa Suphi de aynı kongrede yapmış olduğu konuşmada, Anadolu'nun, Trabzon, Erzurum, Eskişehir gibi şehirlerinde komünistliği alenen müdafaa eden Albayrak ve İşçi adlarındaki gazetelerin çıkarıldığını beyan etmiştir."

Yine aynı eserde D.Ali Akbulut, Erzurum'da halk hükümeti yapma girişimiyle, Cevat Bey'in bu konuşmasındaki "Anadolu, şimdiki hükümeti, son ideal hükümet kabul etmiyor" şeklindeki sözleri arasında şu şekilde ilişki kurmaktadır:[70]

"Cevat Bey'in konuşmasında dikkati çeken bir diğer husus, Anadolu'nun, şimdiki hükümeti, yani Ankara Hükümeti'ni son ideal hükümet olarak kabul etmediğini söylemiş bulunmasıdır ki, bu tamamen onun şahsi görüşünü yansıtmakla birlikte, önemli bir gerçeği de ortaya koymaktadır. Çünkü Cevat Bey, "Zaman gelecek, halk emeline uygun hükümet şekline nail olacaktır" demek suretiyle, hemen bu kongrenin akabinde Erzurum'da halk hükümeti yapmak girişiminin sıradan bir hareket olmadığına zımnen işaret etmiş bulunmaktadır."

d) Kongrenin Aldığı İlk Kararlar

"Ahval-i Hâzıra" ve "Anadolu'daki Vaziyet" hakkında yapılan konuşmalardan sonra kongre oybirliği ile aşağıdaki kararları kabul etti:"[71]

"1- Bir taraftan Rusya'da başlayan komünist inkılâbının büyümesi, genişlemesi ve günden güne dünya amelesinin Rusya'da açılan komünist bayrağı altına müteazzi bir surette toplanması ve diğer taraftan cihan harbi neticesi olarak hayat-ı maişetin gittikçe daralması dolayısıyla yıkılmakta olan eski dünyanın şeklini idameden aciz kalan sermayedar ve müstemlekeci devletler amelesinin de doğrudan doğruya hakimiyeti eline almak için mübarezeye atılması, eski sermaye sistemi yıkılıp, yerine beşeriyetin mihnetkeş kısmının saadet ve refahını temin eden komünizmin kâim olacağına şüphe bırakmamaktadır.

"2-Bütün beşeriyetin komünizm devrine girmesi ve içtimâî inkılâbın muzafferiyet-i kat'iyesinin temini dünya inkılâp kuvvetlerinin aynı gayeye doğru gidebilmesi için bütün inkılâbı kuvvetlerin umumî bir merkeze rabtı lâzımdır.

"3- Rusya Komünist İnkılâbı, tarihi, kuvvetli teşkilâtı ve kızıl ordusuyla bu merkezî rolünü tabiatıyla ifaya kadir ve Moskova'da teşekkül eden Üçüncü Enternasyonal ise dünya inkılâpçı kuvvetlerinin nâzım ve rehberi hey'eti vazifesini görmeye lâyıktır.

"4- Anadolu'da devam eden Milli İnkılâp Hareketi'nin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğine ka-

[70] AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.59.
[71] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.16-17.

niyiz. Bu milli hareketin, memleket dahilinde inkişaf bulması ve derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimâî inkılâba müsait bir muhit hazırladığı muhakkaktır.

"5. Türkiye Komünist Fırkası bir taraftan Türkiye'de Emperyalizme karşı olan bu hareketin derinleşmesine yardım etmekle beraber, diğer taraftan rençber, işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar hakimiyetini elde etmek esaslarını hazırlamak için bezl-i mesâî edecektir."

Bu kararlar Türk Komünistlerinin Anadolu'ya, Anadolu'daki milli harekete olan bakışını açıkça ortaya koymaktadır. Yani asıl gaye olan komünizme varma da, Anadolu'da komünizmi yerleştirmek emelinde, Anadolu'daki milli hareketi basamak olarak kullanmak düşüncesindedirler. Ve bu durum yukarıdaki kararların beşinci maddesinde açıkça ifade edilmektedir.

e) Türkiye Komünist Teşkilâtı Merkezi Hey'eti'nin Faaliyeti Hakkında Mustafa Suphi'nin Lâyihası

İkinci oturumun akşamki bölümünde en önemli gündem maddelerinden biri, TKT Merkezi Bürosu faaliyetleri hakkında Mustafa Suphi tarafından hazırlanarak kongreye sunulan lâyiha idi.[72]

Bu lâyiha ile, TKT Merkezi Bürosu'nun kuruluşundan, kurultayın toplanmasına kadar olan faaliyetlerle ilgili olarak Mustafa Suphi, Kongreye bilgi veriyordu. O, konuşmasında TKT'nın doğuşunu ve gelişmesini iki devreye ayırarak ele almıştı: Birinci devre "Tenvir Devri", yani teşkilatın kuruluşunun esas hazırlık devresi. İkincisi ise "Teşkilât Devresi" idi.

Hazırlık devresinde, Mustafa Suphi Birinci Dünya Savaşı'nın Türkiye'ye olan etkisini, ülke içerisindeki fikir akımlarını, bağımsızlık ideallerinin doğuşunu ve Bolşevik İhtilâli'nin Türkiye'deki emekçi halk kitleleri üzerinde yaptığı tesirlerden bahsederek, Moskova'da TKT'nın meydana gelişi ve Yeni Dünya Gazetesi'nin neşir hayatına başlaması üzerinde durdu. İkinci kısımda ise, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın gelişmesi ve iki yıllık, yani 1918'den 1920'ye kadar (kongreye kadar) olan faaliyetleri hakkında kongreye hesap verdi.

Önceki konularda TKT'nın kuruluşu ve faaliyetleri hakkında bilgi verilirken Mustafa Suphi'nin bu lâyihasından da faydalanıldığı ve bu layihadan iktibaslar yapıldığından, burada yeniden bu konuşmanın detaylarına girilmeyecektir. TKT Birinci Kongresi, TKT Merkezi Bürosu'nun faaliyetleri hakkında Mustafa Suphi tarafından arzolunan layihayı dinledikten sonra aşağıdaki kararı kabul etti:[73]

[72] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.17-35.
[73] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.37-38.

"Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın Rusya'da dahilî ve haricî irticaa karşı mübareze yolunda ifa etmiş olduğu mühim vazifeyi takdir ve bu faaliyetin Türkiye amele ve rençberlerinin teyakkuz ve halâsına doğru atılmış büyük bir adım olduğunu tasdik eyler.

"Merkezî Hey'et içtimâî inkılâbın bir ve diğer mübareze cephelerinde en müşkül devreler geçirdiği sıralarda, Türkiye'ye ait tebligât ve teşkilât işlerinde muayyen bir hedefe doğru ilerlemiş ve Üçüncü Enternasyonal'da mevki kazanmakla faaliyet-i inkılâbiyesinde doğru bir yol tuttuğunu ispat eylemiştir. Kongre, bu hususta Merkez-i Hey'ete ve hususiyle şimdiye kadar geçen devre-i faaliyette en mes'ûl vazifeyi ifa etmiş olan Mustafa Suphi Yoldaş'a teşekküratını ilân ile diğer meselelere geçer."

Bu karardan sonra 1 Haziran 1920'den 16 Eylül 1920'ye kadar TKT'nın hesabına bakılmış ve Kongre Maliye Komisyonu'nun tetkiklerinin sonuçları okunmuştur.[74] Buna göre TKT'nın "Salahiyeti haricinde sarf olunmuş hiçbir meblağa tesadüf edilmediği" açıklanmış ve ikinci oturuma son verilmiştir.

3. Üçüncü Oturum

TKT Birinci Kongresi'nin 12 Eylül 1920 tarihli üçüncü oturumunun ilk bölümünde "Müstemlekât" ve "Milliyetler" meseleleri hakkında raporlar okunmuştur.

a) "Müstemlekât Meselesi" Üzerine Hilmioğlu Hakkı'nın Konuşması

İlk olarak Müstemlekât (Sömürgecilik) Meselesi üzerine Hilmioğlu Hakkı tarafından hazırlanan bir rapor kongreye sunulmuştur.[75]

İkinci Enternasyonal'in sosyalist partilerin "Müstemlekât Meselesi" üzerine siyasetini eleştirerek konuşmasına başlayan Hilmioğlu Hakkı, Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde bu konuya özel bir önem verildiğini belirtti. Fakat Türkiye Komünistleri için "Müstemlekât Meselesi"nin daha önemli ve hususi bir konu olduğunu savunan Hilmioğlu Hakkı, şunları söyledi:

"Şu dakikada Garp emperyalizmi, Türkiye'yi vasî bir esir deposu haline ifrağ etmekle meşgul bulunuyor. Türkiye işçi ve çiftçisi müstemlekât meselesinin ne olduğunu, ne demek istediğini, hala Anadolu'da, Trakya'da, Suriye, Arabistan ve Mezopotamya'da dökülmekte olan kanlardan, hâlâ tutuşan ve genişlemekte devam eden yangınlardan öğreniyor. (Sevr) muâhedenâmesi, dünya harbinin karakterini göstermek hususunda, Versay ve Senjermen muâhedelerinden daha mucezdir. Dünya zayıf milletlerinin halâsı için harp edenler, bugün bilhassa zayıf milletler üzerine çullanmışlardır. Anadolu'da Sevr muâhedesiyle Türkiye'ye bırakılan arazi

[74] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.38.
[75] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.38-46.

üzerinde bile, nüfuz dairelerine, inhisar mıntıkalarına ayrılmayan yer kalmadı. Demek, bütün Türkiye baştan başa kapitalist Avrupa'nın müstemlekât politikası dairesine girmiştir. Demek, büyük kapitalist devletlerin dünyanın her tarafına taşıdığı medeniyetten, Türk işçisi ve rençberi de, bundan sonra artık bila-vâsıta nasibini alacaktır!.... Kapitalist Avrupa'ya göre, sadece koloni politikası denen şey, bugün Türkiye'nin vucudu içinde bir dert, müthiş bir dert olarak tahribat yapmaktadır. Ve bu, Türkiye Komünist Fırkası'nın Türk proletaryasına sınıf benliği vermek ve onu inkılâpçılığa hazırlamak hususundaki vazifesini fevkalâde güçleştirmiştir. Berberistan halkına son senelere kadar kendi memleketlerinin belediye dairelerinde bile söz ve mevki vermeyen Fransa, Adana'daki pamuk amelesinin inkılâp teşkilâtı vücuda getirmesine nasıl müsaade eder?... Bütün dünya Nil Fellâhına, Hint (Parya)sına, Çin (Kulî) ve Fas Bedevisîne verilen hürriyetin derecesini bilir."

Bugünkü müstemlekât politikasının, Kapitalist iktisat sisteminin zaruri bir neticesi olduğunu vurgulayan Hilmioğlu Hakkı, bunun sebepleri üzerinde durmuş ve konuşmasını şöyle sürdürmüştür:

"Türkiye harbin başladığı güne kadar yarım müstemleke idi. Türk amelesi ve rençberi Avrupa Bank gruplarına yine muhtelif şekiller altında işinin mahsülünü kaptırıyor ve Osmanlı Hükümeti, bu yağmacılığa sadece tasavvut ediyordu. Bugün Türkiye tam müstemleke haline gelmektedir. Ve İstanbul'un Padişah hükümeti, Türk işçi ve köylüsünün düşmanlarıyla açıktan ittifâk yapmıştır. Kırım Muharebesi esnasında Karl Marks, Rus Çarlığı aleyhine Türkiye tarafına iltizam etmiş ve Türk çiftçisini Avrupa'nın en saf, en ahlâklı köylü tipi olmak üzere anmıştır. Bugünkü Rusya Şûrâlar Devleti de, Marks'ın öz vârisi sıfatıyla, Avrupa Emperyalistleri aleyhine Türk köylüsüyle birleşiyor. İşte burada da Komünizm ile temsil olunan beynelmilelin saf ve nurlu çehresini görebiliriz. Sermayenin beynelmilel karakterine ve beynelmilel tahribatına karşı beynelmilel bir cephe vücuda getirmek!... İşte komünizmin ilk şiarı ve temel taşı."

Hilmioğlu Hakkı konuşmasına aşağıdaki sözlerle son vermiştir:

"Türkiye'nin kurtuluşu, dünyanın kurtuluşuyla, yani sermayenin mahvedilmesiyle kabil olabilir. Türkiye proletaryasının dünya proletaryası saflarında mevki alması, yalnız kapitalizme karşı açılan cidalde zafere doğru atılmış yeni bir adım sayılmakla kalmaz!... O, aynı zamanda tarihi bir uyanış, yeni bir idrakte ifade eder. Binaenaleyh temenni edelim: Yaşasın Kızıl Enternasyonal, Yaşasın Türkiye'nin uyanışı, Yaşasın Kurtuluş İnkılâbı, Kahrolsun Sermaye!..."

b) Türkiye'de "Milliyetler Meselesi" Hakkında Nazmi Yoldaş'ın Konuşması

Türkiye'de milliyet meseleleri üzerinde, Kongrede, Nazmi Yoldaş konuşmuştur.[76] Şarkta uzun zamanlar kanların akmasına sebep olan milliyet meselesinin ka-

[76] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.46-49.

pitalist devletlerin "Sömürgecilik Siyaseti"nin bir neticesi olduğunu belirterek, konuşmasına başlayan Nazmi Yoldaş, ilk olarak Ermeni sorununun ortaya çıkışı üzerinde durmuş ve Ermeni sorununun ortaya çıkmasından İngiltere'nin sorumlu olduğunu vurgulamıştır. Daha sonra Türk-Ermeni anlaşmazlığı hakkında konuşmasını şu şekilde sürdürmüştür:

"Türk Hükümeti'ni idare eden ekâbir ve mütegallibe ile Türk fakir ve rençber halkını birbirine karıştırmamalıdır. Ekâbir şüphesiz, İslâmiyet ve milliyet perdesi altında menafi-i şahsiyelerini müdafaa için meş'um roller oynadılar. Türk ve Ermeni halkı arasına husumet sokmaktan ihtiraz etmediler. Cereyan-ı tarihîyenin beraber yaşattığı bu iki milleti birbirine düşman ettiler. Her yerde, her zaman ölen, ezilen hakk-ı hayattan mahrum biçare fakir halktı. Avrupa emperyalizminin bir neticesi olan Harb-ı Umumî esnasında zavallı fakir Ermeni köylüsü yine İngiliz tesvilâtına, Taşnakların, papazların teşvikatına âlet oldu. Van ve Bitlis taraflarında Müslüman fakir halkı kesmeye, evlerini yakmaya, mallarını yağmalamaya başladı. Buna karşı İttihat ve Terakki Hükümeti bî-aman davrandı. Ermeniler tehcir edildiler. Taşnaklar ve Ermeni papazları milliyet ve mezhep davasıyla İngiliz siyasetine, İttihat ve Terakki ile Türk devletçileri de yine milliyet ve mezhep bayrağı altında Alman siyasetine hizmet etmişlerdir. Netice de milyonlarla Türk ve Ermeni fukarası imha edildi."

Nazmi Yoldaş, Rusya Çarlığı'nın tahrikleriyle Rum papazlarının ve şönevistlerinin kurduğu Etnik-i Eterya Cemiyeti'nin yaptığı faaliyetlerin Türk ve Rum fakir halkını birbirine karşı düşman ettiğini söyleyerek, Arap, Kürt ve diğer unsurların emperyalizm siyasetinin kurbanları olduğunu ve yerli şeyhler ve reisler elinde mazlum ve mağdur yaşadığını belirtti. En ziyade zulüm gören, istismar edilen ve imha politikasına hedef edilen halkın, Türk halkı olduğunu vurgulayan Nazmi Yoldaş şöyle dedi: "Türkiye fakir halkı Avrupa burjuvaziyasının elinde esir olduğu gibi, kendi zenginlerinin ve devletçilerinin elinde de esirdir. Artık "Şark Meselesi" denilen bu feci temaşayı sahne-i siyasetten ilelebet izâle etmek lâzımdır."

Nazmi Yoldaş, Şark Meselesi'ni burjuvaziyanın halledemeyeceğini ve halletmek istemediğini ve ancak şarkı parçalayarak fakir halkı kendisine esir etmekten başka bir maksat takip etmediğini beyan ettikten sonra, şu sözler ile konuşmasını tamamlamıştır:

"Bunun ancak bir suret-i hâlli vardır. Bu meseleyi meydana çıkaran burjuvazyanın yıkılması, sınıfî ve siyasî tahakkümün mahvı ve Türkiye'de içtimâî inkılâbın inkişâfı ve şûrâ hükümetinin kurulması! Yaşasın Müstakil Türkiye Sosyalist Şûrâlar Hükümeti!"

Bunu takiben Kırım Ülke Komitesi âzâsı Kiremitçi, Erzurum Delegesi Cevat, İsmail Hakkı ve Selim Mehmet Yoldaşlar söz alarak milliyetçilerin, şövenistlerin,

kapitalistlerin, cihangirlerin, devletçilerin şarkta çeşitli milletler arasında meydana getirdikleri husumet hakkında konuşmalar yapmışlardır.[77]

c) "Müstemlekât ve Milliyetler" Meseleleri Hakkında Kongrenin Kabul Ettiği Kararlar

Sömürgecilik ve milliyet sorunları üzerine yapılan konuşmalardan sonra kongre beş madde halinde aşağıdaki kararları kabul etti:[78]

"1- Müstemleke bugünkü haliyle istilâcılık devrini geçiren, sınâî, malî ve ticari inhisarcılığın zarurî bir mahsulü olduğu gibi, millî niza ve kıtallerde hâl-i hazır şerait-i iktisadiye ve siyasiyeden çıkan birer haîledir. Hey'et-i içtimâîyenin mukadderatı zenginliğe istinad eden sermayedarlardan, fütühatçılık ve yağmakârlıkla ihraz-ı şöhret ve hükümet eden emâret ve hükümetlerle bunlara satılmış bir avuç sanâdid ve memurinden ibaret bir sınıf-ı ekalliyet halinde kaldıkça bu felâketlere nihayet vermek imkânı yoktur.

"2- Burjuvazya esasında kurulan hükümetler fert ve milletlere ait müsavat ve adalete dair birçok bahislerde bulundukları halde, tarihin bize arz ettiği feci hadiselere, hele son Avrupa Harbi'nden sonra kararlaşan Versay Muâhedesi'nin mağlup ve zayıf millet ve memleketleri kısım kısım esir ve müstemleke haline getirmeğe teşebbüs yolunda meydana çıkan neticeleri pekâlâ gösteriyor ki, adalet ve müsavata ait bu şiarlar yalancı bir nümâyiş olmaktan başka bir mahiyet kazanamamışlardır.

"3- Demek oluyor ki, sermayedarlar, hükümdar ve sultanlardan mürekkep hiç hükmündeki bir ekalliyetin, beşerin ekseriyet-i azîmesini teşkil eden zayıf ve fakir işçi sınıfları zülm ve tegallübü süretinde mütecelli cihanşümul beliyenin izâlesi ancak sınıf farkını ortadan kaldırarak, yeryüzünde hâkim ve mahkûm, zalim ve mazlum fertler, millet ve devletlerin hükmünü bırakmayacak bir inkılâb-ı azîmîne vuku' ve tahakkuku ile hasıl olabilecektir.

"4- Bütün dünya amele ve rençberleri arasında hâdis olan bu mahiyetteki içtimâî inkılâpta, şimdiye kadar başka devlet ve milletler hükmü altında veya müstemleke halinde yaşayan millet ve memleketler amele ve rençber sınıfının millî ve medenî metalibine karşı hâkim bulunularak, mazlum milletler arasında tennevvür ve temadünün inkişâfına hâdim olacak medeniyetkâr millî müessesata kuvvet vermeli ve bu suretle onların da samimi olarak inkılâba müzaheretleri esasları hazırlanmalıdır.

"5- Komünist Fırkası inkılâp hareketinin yeni girdiği gayr-i müterakki memleketlerde emperyalizme karşı mevcudiyetini müdafaa eden milli kuvvetlere müzaherette, bu arada umumiyetle sermayedarlar idaresine karşı sınıfî mübareze hissinin

[77] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.49.
[78] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.49-50.

işçi halk içinde derinleşmesine ait mesâîde bulunmalı ve herhalde teşkilâtın istiklâlini muhafaza etmelidir."

Bu kararlar Mustafa Suphi'nin teklifi üzerine, proğram taslağını hazırlayan komisyona gönderilerek, TKF proğramına dahil edilmesi istenmiştir.[79]

d) "Kooperasyon" Hakkında Ahmet Cevat (Emre)'ın Konuşması ve Kongrenin Aldığı Kararlar

Kongre, üçüncü oturumunun ikinci bölümünde "Kooperasyon" meselesini ele almıştır. Bu konuda Ahmet Cevat bir konuşma yaparak, kooperasyonun ne demek olduğu, kooperasyonun tarihi geçmişi, kooperasyonun gelişip yayılması ve zirai kooperatifler hakkında kongreye kısa malûmatlar verdikten sonra, Türkiye'de kooperatifçilik meselesi üzerinde durmuş ve şunları söylemiştir:[80]

"Kooperatifçilik (1911) senesine kadar memleketimizde malum değildi. Yalnız bazı büyük şehirlerde İngiliz ve Amerikalılara mahsus üç dört kooperatif vardı. Fakat bunlar, kooperasyonun kavaîd-i esasiyesine muhalif olarak yerlileri içerilerine kabul etmiyorlardı. Balkan Muharebesi'nin hitamında tarafımdan kooperatifçilik hakkında bir kitap neşrolundu. Bir kaç konferans verildi.

"İki üç şirket de açıldı. Fakat Harb-i Umuminin patlamasından sonra (millî iktisadiyatıyla) bütün ticareti beş altı yüz âzâsının kirli elleri arasında cem' etmek ve sahte bir burjuvazi vücuda getirmek politikasını takip eden Jon Türk Hükümeti onları da kapattı. Ve o kooperatifçiliğe serbestî-i cereyan vermek istemedi. Onların yerine (Milli Kooperatifler) nâmıyla bir takım şahsî şirketlere tâbî ve onların bey'iye dükkânları mesabesinde dükkânlar açtı. Bunların hep idareleri İttihat ve Terakki'nin tayini ile teşekkül ediyordu. Suistimal ve salâhiyetsizlik cümlesini mahvetti. Biz inkılâba kadar ve inkılâptan sonra, uzun bir zaman, bu şirketlere muhtacız. Çünkü bizim ahalimiz terbiye-i siyasîye ve içtimâîyeden mahrumdur. Kum taneleri gibi dağınıktır. Kooperasyonun mühim bir vazifesi de âzâsına siyasî ve ictimâî terbiye vermek, onları teşkilâtlandırmak, müşterek bir gaye etrafında toplamaktır. Bu hareketin ilerletilmesine ve yeni esaslara tevfik edilmesine ehemmiyet verilmesini, bizde kooperatifçiliğin uyandırılmasını temenni ederim."

Bu konuşmadan sonra "Kooperasyon" hakkında şu kararlar alındı:[81]

"Madde 1- TKF, Türkiye'de Şûrâ Hükümeti teessüs edip, hâkimiyet proletaryanın eline geçinceye kadar memleket dahilinde komünizm ruhunda bir (Kooperasyon) hareketi uyandırmaya çalışmalıdır. Açılacak koopreatiflerin riayet edeceği şartlar şunlardır:

[79] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.49.
[80] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.50-59.
[81] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.59-60.

1-Sehîm yerine avans ahzi.

2-(Bono) miktarının hadd-i asgariye tenzili suretiyle ihtiyat akçesinin fazlalaştırılması.

3-Ferdlerin âzâ olarak kabulü.

4-Ticaret, simsarlık, sarraflık ve faizcilik nev'inden herhangi bir mesleğe mensup olanlarla, âhiren ücretli sa'yinden istifade edenlerin hey'et-i idareye kabul edilmemesi ve hey'et-i umumiyede hakk-ı rey sahibi olmaması.

5-Her hey'et-i idarede mutlaka bir komünistin bulunması.

"Madde 2- Merkezî hey'et arz olunan (kooperasyon) hareketini tevlid etmek için, buna mahsus üç aylık kurslar açmalı, risâleler ve talimatnâmeler neşretmeli ve icap eden defterleri bastırmalıdır. Kurslarla (Kooperasyon)'a ait derslerden başka, komünistliği ve komünist prensiplerine muvafık iktisadiyet-i umumiyeyi tanıttıracak ve sevdirecek konferanslar da vermelidir.

"Madde 3- Şimdiki hükümet nezdinde teşebbüste bulunularak bu esaslara muvafık olarak teşekkül edecek kooperatiflerin temettü vergisinden muafiyetini ve hükümetin elindeki vesait-i nakliyeden istifadelerini temin ve hükümetin taht-ı inhisarındaki emtianın tevziine icra-i tavassut etmelerine çalışmalıdır.

"Madde 4- Her mıntıka dahilinde teessüs edecek kooperatifler arasında irtibat temin etmeli, aynı mıntıkada teşekkül edecek zirâî kooperatiflerin cümlesini mıntıka istihlâk kooperatiflerinin etrafında toplamalı ve muhtelif mıntıkaların kooperatifleri arasında birlik vücuda getirmelidir."

e) Türkiye'de İşçi Dernek ve Birliklerinin Geliştirilmesi Hakkında Kabul Edilen Kararlar

Kongrenin üçüncü oturumunun en son bölümünde dünyada ve Türkiye'deki işçi dernek ve birliklerinin vaziyeti ele alınmış, konuşmacılar bu konulardaki görüşlerini belirttikten[82] sonra, kongre aşağıdaki kararı kabul etmiştir:[83]

"Bütün cihan sahasında kapitalizm ile iş arasında devam etmekte olan mücadelede en keskin silah sınıfların taazzuvu olacaktır.

"Sınıfî cidalde muzaffer olmak için, Türkiye ve Şark memleketlerinde devr-i tufuliyyette bulunan işçi cemiyetleri yabancı anasırdan tathir edilerek, daimi surette amele taraftarı olan komünist teşkilâtlarıyla müttehiden iktisadî mübareze yürütmek için muayyen bir istihsalde iştirak eden işçilerin bir teşkilâtı olmalıdır ki, amele sınıfının ücretli köleliğini ortadan kaldıracak büyük hareket, disiplin dahi-

[82] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.60-61.
[83] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.62.

line girmiş olsun ve bu vecihle (işçi dernek ve birlikleri, cemiyetleri ve ittihatları) bütün memleket istihsalâtını amele kontrolü altına almaya şimdiden alıştırılsın. Bugün işçi dernek ve birliklerinden en kuvvetlisi İngiltere, Amerika ve Fransa işçi dernek ve birlikleri olsa da, onların yalnız iktisadî mübareze ile uğraşarak siyasî sahada pek geride kalmış olmaları ve aynı zamanda proletarya içinde küçük burjuva zihniyeti ve millî taassub uyandıran İkinci Enternasyonal'in muakkibi bulunmaları bize gösteriyor ki, en doğru işçi dernekleri ve birlikleri nümunesi Şûrâ Rusyası teşkilâtlarıdır.

"Binaenaleyh şûrâ teşkilâtlarını nümune-i imtisal ittihaz ederek Türkiye'de dahi evvela mevcud mutlakiyet usûl-i idaresiyle ve sonra burjuva hakimiyetiyle kat'i surette mücadele edebilecek işçi dernek ve birlikleri yaratılması lâzımdır."

4. Dördüncü, Beşinci ve Altıncı Oturumlar

a) TKF Programı'nın Görüşülmesi ve Kabulü

Kongre'nin dördüncü, beşinci oturumunda ve altıncı oturumun birinci bölümünde Türkiye Komünist Fırkası'nın Programı ele alındı. Bu konuya ait tasarı Mustafa Suphi tarafından kongreye sunuldu. Tamamen Marksist bir görüşle düzenlenen[84] ve Türkiye'nin içinde bulunduğu vaziyet de gözönüne alınarak hazırlanmış olan bu program tasarısı hakkında Mustafa Suphi çok geniş açıklamalar yapmış ve bu tasarının her maddesi üzerinde ayrı ayrı durmuştur. Program tasarısı, hükümetin şekline, dinî ve millî münasebetlere, iktisadiyata, köy tasarrufatına, bankalara, vergilere, mesken ve iaşe meselesine, işçilere ait teminata, ordu ve zabıta işlerine, mahkeme işlerine, eğitim, sağlık ve kültür işlerine ait olmak üzere 10 maddelik bir giriş, 12 bölüm ve toplam 49 maddeden oluşmaktaydı.[85] Kongre, programın bölümlerinde hiçbir değişiklik yapmamış, maddelerde ise memleket ve halkın hayat ve iktisat şartlarına göre bazı küçük değişiklikler yapılmıştır.[86] Yani kongre, Mustafa Suphi'nin sunduğu program tasarısını bazı maddelerinde küçük değişiklikler yaparak kabul etmiştir.[87]

b) Rusya ve Türkiye'de Bulunan Bütün Komünist Teşkilatlarının Birleşmesi Hakkında Kongrenin Kararı

Kongrenin altıncı oturumunun akşamki bölümünde, İstanbul teşkilâtı adına Lütfü Nejdet, Hilmioğlu Hakkı ve Ethem Nejat İstanbul'daki komünist faaliyetler ve İstanbul'daki teşkilât hakkında kongreye bilgi verdiler.[88] Bunları takiben TKT

[84] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.80.
[85] TKF Proğram Tasarısı için bakınız. (*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.62-77.)
[86] Maddeler hakkında yapılan müzakereler için bakınız. (*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.77-86.)
[87] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.77. TKF Proğramının kongrede kabul edilmiş şekli, TKF'nın kuruluşu bölümünde verilmiştir. Bkz. s. 246-259.
[88] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.86-98.

Merkezi Bürosu tarafından Karadeniz sahillerinde teşkilat yapmak ve komünist faaliyetlerde bulunması için gönderilmiş olan Abdurrahman Mesudi'de Karadeniz sahillerinde yaptığı çalışmalar ve bölgenin sosyo-ekonomik yapısı üzerinde bir konuşma yapmıştır.[89]

Bu arada Bakû'daki Kızıl Gençler Birliği adına söz alan Bridman, önce kongreyi kutladı ve daha sonra, Türkiye'de komünist gençler birliğinin teşkilini arzu eden konferans merkezi hey'etine, "gençlik arasında geniş mikyasta faaliyette bulunulmasını ve Türkiye'de komünist gençler hareketinin inkişâfına yardım etmesini" teklif etti.[90]

Bu konuşmalardan sonra Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı tarafından bütün Türkiye Komünist Teşkilatlarının birleşmesi hakkında bir teklif sunulmuştur. Kongrenin oybirliği ile kabul ettiği teklif şudur:[91]

"Komünistlik teşkilâtlarının yekdiğerinden habersiz ve rabıtasız olarak, yahut herhangi bir tazarruat ihtilâfından dolayı birbirlerine karşı lâkayd veya muhâlif vaziyet alarak çalışmaları, inkılâbî, içtimâî gayelerine vusulü fevkâlade müşkilleştirmektedir. Hollanda ve Almanya komünistlerinin bu suretle fraksiyonlara ayrılmış olması, bu memleketlerdeki inkılâbî hareketlerin inkişâf ve muvaffakiyetine mâni olmuştur. Üçüncü Enternasyonal'in İcraiye Komitesi Reisi Zinoviyev'in ikinci kongrede arz ettiği raporda tafsil ettiği vecihle, bu gibi inşikak ve infikâklara kat'iyen müsaade edilmeyeceğini bildirmiştir. Kapitalist dünyaya karşı tek ve dik bir ihtilâl cephesi teşkil ederek, zafer-i katiyi ihraz için bir memleket dahilinde müstakilen teşekkül eden komünist gruplarının bir Merkez-i Umumi etrafında birleşmesi elzemdir. Binaenaleyh, gerek İstanbul'daki komünist grupların, gerek Anadolu veya Rusya'da vukuatın tesiriyle yekdiğerinden ayrı olarak vücut bulan teşkilâtların Türkiye Komünist Fırkası'yla ittihat ve hep birlikte bir vahid-i tam teşkil eylemesi ve Türkiye İnkılâbı'na çalışan yoldaşların müteferrik sahalarda kalarak kuvvetlerini israf ve zayi eylememeleri icab eder. Biz sahib-i salahiyet delege olmak sıfatıyla İstanbul Komünist Grubunun Türkiye Komünist Fırkası'yla birleşmeğe âmâde olduğunu ilân ve diğer teşkilâtların da aynı vecihle hareket eylemelerini büyük gayemiz namına teklif ve rica eyleriz.

Ethem Nejat ve Hilmioğlu Hakkı"

[89] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.98-99.
[90] Bridman, 11 maddelik bir teklif sunmuştur. Bakınız.(*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.99-102.)
[91] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.102-103.

c) "Türkiye'de Kadınlık Hareketi" Hakkında Alınan Kararlar

Kongrede, Türkiye'de kadınların sorunları hakkında Naciye Yoldaş konuşmuştur. Önce kadının tarihte geçirdiği iktisadî ve ailevî safhaları anlatan Naciye Yoldaş, sonra Türkiye'de kadınlık hareketi, kadınların sorunları üzerinde durmuştur.

"Türk kadınının ailesi arasındaki vaziyetinin tam manasıyla esaret olduğunu söyleyen Naciye Yoldaş, kadının eğitiminden, sosyal hayattaki mevki'inden, erkeklerin kadınlara bakışından, kadınların örtünmesi meselelerinden bahsederek, ülkenin işgale düşmesiyle beraber Türkiye kadınının erkek ile birlikte mücadeleye atıldığını belirtmiş ve konuşmasını şu sözler ile bitirmiştir:[92]

"Türkiye Komünist Fırkası herşeyden evvel Türkiye kadınını kurtarmak için bir Türkiye komünist kadın teşkilatı vücuda getirmeğe çalışmalıdır.

"Yaşasın kadın ve erkeği hayatın bütün yollarında birleştiren Kızıl Güneş!

"Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası"

Bu konuşmadan sonra "Türkiye'de Kadınlık Hareketi" hakkında Naciye ve İsmail Hakkı tarafından verilen aşağıdaki teklif kongre tarafından kabul edilmiştir:[93]

"1- Tarihi hataları ve içtimâî hastalıkları kat'î surette tashih ve tedaviye karar veren Türkiye Komünist Kongresi, kadınlık âleminin kıymet ve ehemmiyetini takdir ederek lâyık olduğu dereceye is'âdı için icabeden kat'î tedbirlere tevessül eder.

"2- Beşeriyetten sınıf farkını kaldırmak şiarıyla ortaya atılan komünistler, tabiatıyla kadınları cemiyetin içerisinden ihraç etmek gibi, bir ikilik hatasını irtikâb edemez. Komünistler nasıl hazır yiyicileri mahvederek tam bir müsavat-ı hukûkiye yaratıyorsa, kadınlık, erkeklik farklarını da kaldırarak hukûk ve vezaif cihetiyle hakikî bir birlik teşkilini kabul eder.

"3- Türkiye'de kadınların hayat-ı umumiyeye daha serbestâne iştirak edebilmelerini temin için, şimdiye kadar erkeklere tahsis edilmiş olan içtimâî müesseselerden kadınların da aynı hak ve salahiyetle istifade etmeleri elzemdir.

"4- Kadınla erkekleri yekdiğerinden ayrı bulundurmak, onları müessesat-ı içtimâîyenin haricinde yaşatmak, kadınlarda anlayış kuvvetini yanlış yollara saptırmak ve bu yanlış telâkkiler kadını büsbütün geri bir hayat idamesine sebep olmuştur. Binaenaleyh, beşeriyetin diğer nısfı olan kadınların erkeklerle mütevaziyen ve mütesaviyen hareket etmeleri ve lâyık oldukları tekâmülün temini için lüzumu kadar fedakârlıklar ihtiyar olunur."

[92] Naciye Yoldaş'ın konuşma metninin tamamı için bakınız.(*TKF'nın Birinci Kongresi*, s.103-106.)
[93] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.106-107.

5. Yedinci Oturum

a) TKF'nın Teşkilât Nizamnâmesi'nin Kabulü ve TKF Merkezî Heyeti'nin Seçimi

TKT Kongresi son toplantısını, 15 Eylül'de yapmıştır. Bugünün en önemli gündem maddesi, TKF'nın nizamnâmesini görüşmek ve TKF'nın merkezî heyetini oluşturmak idi. Kapalı olarak yapılan, yani yalnız kongrede oy hakkı olanların katıldığı oturumda, önce teşkilât nizamnâmesi fasıl fasıl, madde madde incelenerek kabul edilmiş ve sonra TKF'nın merkezî heyet ve merkez heyet adaylığı için seçim yapılmıştır.[94]

b) Köylüler Arasında Çalışmak Hakkında Kabul Edilen Kararlar

TKT Birinci Kongresi'nde görüşülen son önemli gündem maddesi "Köylüler arasında çalışmak" hakkında idi. Bu konuda önce İsmail Hakkı, daha sonra ise Celal Korkmaz konuşmuşlardır. İsmail Hakkı, Türkiye'de asıl proletar sınıfın köylüler olduğunu vurgulayarak, kendilerinin köylüler ile şehirliler arasındaki farkı kaldırmak ve köylüleri şehirliler derecesine yükseltmek için çalışacaklarını, söylemiştir.[95]

Celal Korkmaz ise, köylüler arasında çalışmanın öneminden bahsederek, şunları kaydetmiştir:[96]

"Köylüler arasında yaşamayan, çalışmayan komünistlere komünist denilemez. Ve her fırka kartını cebine sokan da komünist sayılamaz. Köylü içinde yaşamamak fikriyle fırkaya dahil olmuş varsa, onlar aldıkları vesikaları iade etsinler. Bu işin ehli olmadıklarını isbat etsinler. Böyle yaparlarsa namuslarını muhafaza etmiş olurlar. Bunun aksi namussuzluktur. dolandırıcılıktır. Bizim yapacağımız inkılâp, Genç Türk inkılâbına benzemez. Biz köhne dünyayı yıkıyor ve halkın, köylünün menfaatine elverişli taze dünya dikeceğiz."

Celal Korkmaz konuşmasına şöyle son veriyordu:

"Son sözüm, aziz yoldaşlarım; siz komünistler eğer şehirlerde kalıp rahat yaşamak ve köylülere uzaktan bakmak isterseniz, maksadınıza vasıl olamazsınız. Siz köylüleri kendinizden uzak görürseniz, köylüler de sizi kendilerinden uzak görürler. Mutlaka köylere gidip, köy halkını görmek ve anlamak lâzımdır."

[94] *TKF'nın Birinci Kongresi,* s.107; Kongrede kabul edilen TKF Nizamnamesi ve TKF Merkezî Heyeti'nin seçimi hakkında TKF'nın Kuruluşu bölümünde bilgi verilmiştir. Bkz. s. 259-265.
[95] *TKF'nın Birinci Kongresi,* s.107-109.
[96] *TKF'nın Birinci Kongresi,* s.109-112.

Bu konuşmalardan sonra kongre "Köylüler arasında çalışmağa dair" aşağıdaki kararları kabul etmiştir:[97]

"1- Türkiye Komünist Fırkası Merkezî Hey'eti nezdinde, Rusya Şûrâlar Hükümeti'nde olduğu gibi, köy ve yurtlarda halk arasında işlemek üzere hususi bir "Köy Şubesi" açmak lâzımdır. Bu şube vasıtasıyla hem köylerde ve yurtlarda inkılâp yapılır, hem de Sovyet ve komünist esası ve fikirleri neşredilir.

"2- Bu şube gayet ehemmiyetli olmasına binaen, teşkili için köylülerin ruhundan ve âdetinden onlar ve onlarla icap ederse bir yerde yaşamak, onlar gibi yiyip içebilecek fırkaya mensup temeyyüz etmiş üç arkadaş intihap edilir.

"3- Köy şubesinin vazifeleri şunlardır:

a) Köylerde çalışmağa mahsus bir nizâmnâme ve tâlimatnâme hazırlar.

b) Hazırladığı nizamnâmeyi tevfikan kurslar açıp mütehassıslar yetiştirmek.

c) Kursa kabul edilecek mütehassıslar halkın öz arasından ayrılmalı ve hiçbir suretle mahkûm olmamış bulunmalı, halk arasında her türlü hâl ve hareketiyle temeyyüz etmiş ve kursu ikmâl ettikten sonra da yine halk arasında ilmî ile amil olarak halka hüsn-i misâl olabilmelidir. Öyleki halk her zaman, heryerde komünist namı altında, bir adam gördümü derhal namusu mücessem, gayyur, fedakâr ve halkı düşünür, hukuk müdafii bir adam hatırlarına getirmelidir.

d) Mütehassıslara kurslarda alacakları her türlü mâlumat-ı siyasîyeden başka, tahriri olarak talimât-ı umumiye ve hususiye verilmelidir. Miting, içtimâ, konser ve bâhûsus meclislerde halk için ne gibi mevzûlar intihap etmek lâzımdır ve halk ile nasıl anlaşmalıdır. Bu ve bunun gibi esas ve şekle ait noktalar, mütehassıslara daima ihtisar edilmelidir. Her mütehassıs her iki haftada faaliyeti hakkında muktezi raporları merkeze gönderir.

"4- Halk dilinde ve halkın okuyacağı tarzda, köylülere mahsus köylü gazete ve risaleleri neşredilmeli ve o gibi gazetelerin bir tarafı, Rusya'da çıkan gazetelerde olduğu gibi, fukara sadâsı havadis ve malûmatıyla doldurulmalıdır.

"5- Her köyde konsert vesaire sebeplerle toplanacak köylüleri ihtiva edecek "Köy Otakları" hazırlanmalıdır. Bu mahallerde köylüler her akşam toplanır, görüşürler, mübahase eder, gazeteler okur ve çay içerler.

"6- Köylerde, köylü komiteleri, hücreleri ve tahsilsizlik ile mübareze dernekleri teşkil edilmelidir. Köylerde teessüs etmiş bu gibi komite ve teşkilâtları kontrol etmek ve onlardan hesap istemek "Köy Şubesi"nin vazifesidir.

[97] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.12-14.

"7- Merkezî Hey'ete mensup bütün yoldaşlar her fırsattan istifade ederek, köylüler arasında çalışmağa çok ehemmiyet vermelidir."

c) Kongrenin Kapanışı ve Mustafa Suphi ile Pavloviç'in Kongre Kapanış Konuşmaları

Köylüler arasında çalışmak hakkında görüşmelerden sonra kapanış konuşmalarına geçilmiştir. Önce Mustafa Suphi'nin ve sonra Üçüncü Enternasyonal adına Pavloviç'in yaptığı konuşmalar ile "Türkiye Komünist Teşkilatlarının Birinci Kongresi" 15 Eylül 1920 akşamı sona ermiştir.

Kongre Başkanı ve bu kongrede kurulan TKF Merkezi Komitesi Başkanı seçilen Mustafa Suphi aşağıdaki konuşmayı yapmıştır:[98]

"Teşkilât devirlerini geçiren ve şimdiye kadar bir grup halinde yaşayan Türkiye Komünistleri bu kongreden müteşekkil ve müttehid bir fırka olarak çıkmakla, yeni bir devre-i hayata ayak basıyorlar. Fırkanın önünde duran birinci vazife; bundan sonra memleketimiz amele ve fukara rençberleri arasında fikirlerimizi kuvvet ve süratle neşrederek, halkın mukadderatını kendi eline verecek sebep ve kabiliyetleri hazırlamaktır. Türk komünistleri üç seneden beri Rusya içtimâî inkılâbı içinde bir çok safhalardan geçtiler.

"Zaman oldu ki, karşımıza çıkan kara fikirli mürteciler Türkiye'de amele ve rençber sınıfının mevcut olmadığını ve olsa bile hamalların memurlardan iyi yaşadıklarını söylemekten utanmadılar. Son zamanlarda ise, bilhassa İstanbul, İzmir, Konya, Erzurum, Ankara ve Eskişehir'de vücuda gelen amele ve rençber teşkilâtları seslerini yükselterek gösterdiler ki, Türkiye'de amele ve rençber namı altında inkılâpçı mühim bir sınıf yaşıyor. Ümidvarız ki, İstanbul ve Anadolu amele ve rençberleri yakında müstevli ve zâlim bütün kuvvetleri tepeleyerek hayat ve mübareze faaliyetini kendi kollarına almak iktidarını göstereceklerdir.

"Zaman oldu ki, Türkiye amele ve rençberleri müstebid vali, hâkim ve paşalar karşısında söz söylemek cesaretini bile gösteremezdiler. Fakat son vakayi gösteriyorki, İstanbul Hükümeti'nin ve Padişahın İngilizlerle birleşerek memleketi sattıklarını halk pek iyi anlıyor; Türkiye'nin mazlum amele ve rençberler ve askerleri bu alçaklığa, bu hiyanete karşı süngüsünü oradaki ağa ve paşaların, padişahların göğsüne çevirmiş muharebe ediyorlar. (Alkışlar).

"Ve nihayet zaman oldu ki, arkadaşlar, Türkiye'de Komünist Teşkilâtı olamaz dediler: Fakat Türkiye'nin muhtelif şehirlerden gelen komünist vekiller bunun aksini ispat ettiler. Türkiye'de amele ve rençber komünist teşkilâtı gittikçe genişliyor ve kuvvet kesb ediyor. Şimdi Komünist Fırkası'nın müstemlekâtçı kuvvetleri ezmeğe âzim, işçi halka rehber olacağına hiç şüphe edilemez. (Alkışlar).

[98] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.114-116.

"Komünizm mübeşşirlerinden (Engels) bir eserinde diyor ki, yeryüzündeki teknika zulme alettir. Zaman gelecek ki, teknikanın terakkisi eseri olarak yeryüzünü kan deryaları alacak ve zâlim imparatorların taçları bu kan deryasına yuvarlanacak da, bu tacı yerden kaldırıp başına koymaya cesaret edecek bir adam bulunmayacaktır. İşte bu devir hulûl etmiştir. Rusya'da, Almanya'da, Avusturya'da, Türkiye'de, Çarlık, İmparatorluk, Padişahlık artık bir daha necât bulmayacak tarzda yıkıldığı halde, hiç kimse cesaret edipte o taçları başlarına geçiremiyor.

"Vaktiyle halka zulüm edenler bugünkü amele ve rençber inkılâbı huzurunda diz çökerek, mazlum halka taraftar ve hidmete âmâde gözüküyorlar (Alkışlar).

"Memleketimizde her türlü derece ve sınıf ahd ü yalanlarının yerinden oynamadığı böyle bir devr-i buhranda, işçi halkın mukadderatını kendi eline alarak iş görmesi bir zaruret haline giriyor. Bu işte doğru yolu göstermek vazifesi Komünist Fırkası'nın uhdesine düşmektedir. Komünist Fırkası için, memlekete musallat olan harici düşmanları kovmak nasıl bir vazife ise, dahilde halkın sırtından geçinen yağmacı, tufeyli sınıflarını da hazır yiyicilik halinden çıkarıp yumruk altında işletmek de o derece esaslı bir vazifedir. Bu iki cihetin temini iledir ki, Komünist Fırkası mazlum amele ve rençber halka karşı hidmetini ifa etmiş ve ortadan sınıflar farkı kalkarak hey'et-i içtimâîye adalet-i hakikiyeye nail olmuş olacaktır. Onun için son söz olarak diyelim ki;

"Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası! Yaşasın Dünya Proletaryasının Birliği! Yaşasın Üçüncü Enternasyonal!."

Kongrede son konuşmayı Üçüncü Enternasyonal adına yapan Pavloviç de şunları söylemiştir:[99]

"Yoldaşlar! Üçüncü Enternasyonal'in İcraiyye Komitesi nâmına hatime olarak kongrenizi tebrik ederim. Kongrenizin mesâisiyle ve hallettiği meselelerle, az çok âşina oldum. Bu gösteriyor ki, kongre Türkiye hayatında mühim roller oynamak için büyük adımlar atmak istiyor. Komünizmin gayesi herkesçe mâlumdur. Kongre bu gayeye doğru görülecek işleri lâyıkıyla tespit etmiş, fırkanın programı, kadınlık meseleleri, köylerde çalışmak, ziraî mesele vesairleri hallederek, onları birer karara rabt eylemiştir. Bu kararları Türkiye Komünist Fırkası vücuda çıkaracaktır. Bu fırka için şâyan-ı iftihardır. Çünkü Türkiye'de icra edilecek komünizmin tatbikatı bütün şark için nûmune olacaktır. Sizin Türkiye'de yapacağınız şeyleri bizde Hindistan'da, İran'da, Afgan'da tatbik edebileceğiz.

"Malûmdur ki, Komünist Fırkası Türkiye zahmetkeşlerini, Avrupa kapitalist ve emperyalistlerinin esareti altından kurtaracak, onlara saadet güneşini gösterecektir. Bu güneş bütün komünist fırkalarının düşmanı olan kapitalist ve emperyalistler

[99] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.116-117.

mahvedilmedikçe meydana çıkmaz, amele ve rençber halk saadete eremez. Onun için Türkiye Komünist Fırkası'na evvel emirde hakk-ı hakikatı örten kara bulutları yırtmak ve hemen Anadolu'yu ve İstanbul'u müstevliler elinden kurtarmak lâzım geliyor. Bu hareket Komünist Fırkası'na, Üçüncü Enternasyonal'e kuvvetli bir zâhir olacaktır.

"Yaşasın Türkiye Komünist Fırkası ve yeni Merkezî Hey'et âzâları."

Pavloviç'in bu konuşmasından sonra, Türkçe olarak Enternasyonal Marşı'nın okunmasıyla kongre kapanmıştır.[100]

E- KONGRENİN ÖNEMİ VE SONUÇLARI

TKT Birinci Kongresi, 15 Eylül 1920 akşamı son oturumu yaparak kapanmıştır. Bu kongre ile Türkiye ve Rusya'da bulunan Komünist grup ve teşkilâtların TKF çatısı altında birleştirilmesi karara bağlanmıştır. Bütün Sovyet yazarlar kongrenin en büyük ve önemli başarısı olarak bunu göstermektedirler.[101]

Aslında bu kongre, bütün komünist grupların birleşmesinden ziyade, TKT'nın parti haline geçmesini sağlayan bir kongre olmuştur. TKF'nın proğramı ve teşkilât nizâmnâmesi kabul edilmiş, İstanbul'dan gelen Ethem Nejat, Hilmioğlu Hakkı gibi birkaç kişinin katılımı ile TKF Merkezi Komitesi oluşturulmuştur. Kongrede, sömürgecilik, Milliyet Meseleleri, Kooperasyon konularında raporlar okunarak, kadınlık hareketi, işçi, köylü ve gençler arasında, Türkiye'de nasıl çalışılacağı ortaya konulmuştur.

Kongre, Türkiye'de devam eden hareketi, "Milli İnkılâp Hareketi" olarak vasıflandırarak, emperyalistlere karşı verilen bu hareketin derinleşmesi için yardım gösterilmesini ve bu arada "rençber, işçi halkın asıl maksadı ve son emeli olan çalışanlar hakimiyetini elde etmek esaslarını hazırlamak için fazladan mesai edilmesini" kabul etmiştir. Kongre, Türkiye'deki "Milli İnkılâp Hareketi"nin umum dünya emperyalizmine karşı mücadelesiyle bütün dünya proletarya hareketine yardım ettiğini ve bu milli hareketin memleket dahilinde gelişerek derinleşmesiyle, sınıf şuurunun meydana gelmesine hizmet ettiği ve böylece yarınki içtimâî inkılâba müsait bir muhit hazırladığı görüşünde olduğunu da belirtmiştir.

Kısaca, kongre de, Türkiye'de devam eden milli harekete yardım edileceği ve bu arada komünizmi yerleştirmek ve işçi, köylü hâkimiyetini Türkiye'de kurmak için çalışılacağı karar altına alınmıştır. Bunu gerçekleştirebilmek içinde, TKF'nın Anadolu'ya nakledilmesi kabul edilmiştir.

100 *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.117.

101 Ş.TAGİYEVA-Y.BAGİROV, *Oktyabır İnkılâbının İran'da ve Türkiye'de Milli Azatlık Harekâtına Tesiri*, Bakû, 1957, s.46-47; KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya i Turtsii (1918-1920)", s.36-37; BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.86.

Kongreye katılım ümit edilenden daha az olmuş, özellikle Ankara ve Eskişehir vs. yerlerde bulunan komünist grup ve teşkilatlardan delegeler kongreye katılamamışlardır. Bununla beraber RKPMK, AKPMK, Azerbaycan Hükümeti ve Üçüncü Enternasyonal adına kongrede Stasova, Pavloviç, Nerimanov gibi bir çok önemli şahsiyet bulunarak, Türk Komünistlerine bol bol yardım ve destek vaadinde bulunmuşlardır.

V. BÖLÜM

TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN KURULUŞU VE ANADOLU'YA NAKLİ

A- TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN KURULUŞU

Önceki konularda da belirtildiği gibi TKT, 1918 yılında, Moskova'da kurulmuş ve 1920 Eylül'üne kadar yaptığı çalışmaları esnasında teşkilât parti haline dönüştürülmeyerek, TKT kimliği ile faaliyetlerini sürdürmüştür. Bu iki yıllık süre içerisinde TKT'nın kurulup gelişmesinde en büyük emeği olan Mustafa Suphi, 1920 Haziranı'nda, teşkilâtlarının faaliyetleri hakkında RKP'ne verdiği bir raporda[1] da, teşkilâtlarının parti adıyla değil, yalnız kendi içerisinde dayanışma ve birliğin olduğu gerçek bir teşkilât olarak faaliyette bulunduğunu yazmaktadır.

Mustafa Suphi'nin gerek faaliyetleri ve gerekse RKP ve AKP'ne yazdığı rapordan da anlaşılacağı üzere, TKT'nı parti haline dönüştürmekte pek acele etmediği anlaşılmaktadır. Hatta, Mustafa Suphi teşkilâtını Bakû'ya taşıdığında, burada bulunan harp esirleri ve İttihatçılar tarafından kurulmuş olan Türk Komünist Fırkası'nı, Sovyetlerin direktifleri doğrultusunda,[2] tasfiye etmişti. Yazdığı bir raporda, bu partinin faaliyetlerini denetleyip, gerekli düzenlemeleri yaparak, yeniden kurduk demesine rağmen, gerçekte bu parti tamemen ortadan kaldırıldığı gibi, Bakû'da TKF adıyla, bu tarihte başka bir teşkilât da bulunmamaktadır.

Mustafa Suphi neden TKT'nı parti haline getirmekte bu kadar beklemiştir?

Mustafa Suphi'nin TKT'nın ortaya çıktığı Temmuz 1918 tarihinden itibaren en büyük hedefi, bir an önce Rusya'da ve Türkiye'nin çeşitli yerlerinde komünist grup ve teşkilâtlar meydana getirerek, komünizmi Türkler arasında yaymak ve buralarda oluşan teşkilât ve grupların temsilcilerinin katılımıyla bir kongre yaparak, bütün komünist grup ve teşkilâtları bir merkezde birleştirmekti. İki yıllık çalışmalar esnasında takip edilen yol bu olmuş idi.

Nitekim, TKT bu amaçla, 1 Eylül 1920'de, Bakû'da, TKT Birinci Kongresi'ni çağırmış ve daha önce belirtilen sebeplerden dolayı kongre ancak 10 Eylül 1920'de Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nden sonra toplanabilmişti.

[1] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.9.
[2] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.6-7.

Türkiye ve Rusya'nın çeşitli yerlerinde kurulmuş olan komünist grup ve teşkilâtlarına mensup temsilciler, bu kongrede bütün komünist grup ve teşkilâtlarının birleşmesini kabul etmişler[3] ve yegâne TKF bu kongre ile vücuda getirilmiştir.

TKT Birinci Kongresi'nin 4,5 ve 6. içtimalarında partinin programı müzakere edilerek kabul edilmiş, 7. içtimada ise parti teşkilât nizamnamesi benimsenerek, Türkiye Komünist Fırkası Merkezî Hey'eti seçimi yapılmıştır. Böylece asıl TKF, Türkiye sınırları dışında Azerbaycan'ın başkenti Bakû'da, TKT Birinci Kongresi tarafından kurulmuştur. Kuruluş tarihi olarak da parti teşkilât nizamnâmesinin ve parti yönetim kurulunun belirlendiği 15 Eylül 1920 tarihi kabul edilebilir.

1. TKF'nın Programı

TKF Programı, Türkiye Komünist Teşkilâtları Birinci Kongresi'nin 4,5 ve 6. oturumlarında görüşülerek kabul edilmiştir.[4] Mustafa Suphi tarafından kongreye sunulan program taslağı tamamen Marksist bir görüşle,[5] Türkiye'nin şartları gözönünde tutularak hazırlanmış ve çok küçük değişikliklerle benimsenmiştir. Kongre tarafından kabul edilen TKF'nın programı, hükümetin şekline, dinî ve millî münasebetlere, iktisadiyata, köy tasarrufatına, bankalara, vergilere, mesken ve iaşe meselesine, işçilere ait teminata, ordu ve zabıta işlerine, mahkeme, eğitim, sağlık ve kültür işlerine ait olmak üzere 10 maddelik bir giriş, 12 bölüm ve toplam 49 maddeden oluşmaktadır.

10-16 Eylül 1920 tarihleri arasında toplanan TKT Birinci Kongresi'nde kabul edilen TKF'nın Programı aşağıdadır:[6]

Türkiye Komünist Fırkası Programı

"Bazı Akîde ve Esaslar

1- Hudut ve milliyet tanımayan fabrika sanayinin yeryüzünde inkişâf ve teessüsü ile ve millî sanatlar ortadan kalkmağa başladıktan sonra sermaye, fabrika sanayine sahip olan burjuvaziya elinde temerküz ederek umumî bir sahaya giriyor. Sanayi istihsal işleri şahsî teşebbüs mahiyetini kaybederek, yeniden yeniye vücuda gelen iktisadî şartlar, istihsalin şahsî mülkiyetten müşterek mülkiyete girmesini ko-

[3] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.102-103.

[4] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.62-86.

[5] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.80. TKF'nın bu programı tamamen Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası Programı esas alınarak hazırlanmıştır. RK(B)F Programı ile TKF'nın programı karşılaştırıldığında durum kendiliğinden ortaya çıkmaktadır. Hükümet şeklî, dinî, millî, iktisadî, adlî, siyasî ve askerî meselelerde RK(B) Fırkası programında bulunan esaslar, TKF'nin programında da yer almaktadır. TKF tarafından tabi olarak, örnek alınan RK(B) Fırkası Programı 13-18 Mart 1919'da Moskova'da toplanan, partinin sekizinci kongresinde kabul edilmiştir. (Bakınız. *Rusya Komünist(Bolşevik) Fırkası Programı*, Çıkaran: Türkiye İştirâkiyûn "Komünist" Teşkilâtı, Bakû, 1920.)

[6] *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, Bakû, 1920.

laylaştıracak bir şekil alıyor. Böylece Avrupa ve Amerika'da istihsal birçok büyük şirketler, tröstler ve karteller vasıtasıyla "sermayedar inhisarı" haline girince bu ülkelerde iktisadî nüfuz gibi, siyasî hâkimiyet de fabrikacılar, bankerler ve büyük mülk ve toprak sahipleri eline geçiyor ve bu tufeyli, muhteris sınıflar bütün insanlık aleminin mukadderatıyla oynamaya başlıyorlar. Küçük sanatkârlar ise işlerini ilerletmekten, rençberler topraklarını işlemekten aciz bir halde hayatın en ağır ihtiyaçları altında eziliyorlar ve gittikçe fakirleşerek kol kuvvetlerini iş pazarına çıkarıp fabrika ve kara toprak gündelikçilerine koşuluyorlar. Böylece gündelikçiler (proletarya) mütemadiyen şehir ve köylerde artarak işletici ve gasb-ı sermayedarlara karşı düşman bir sınıf halinde meydana geliyor ve sınıfî bir his ve terbiyenin verdiği faaliyetle teşkilâtlarını gittikçe kuvvetlendiriyorlar. Hükümeti ellerinde tutan zenginler sınıfı ise mükemmelleşmekte ve mükemmelleşerek kuvvet bulmakta olan işçi sınıfa karşı zulümlerini artırdıkça artırıyor.

2- Avrupa ve Amerika'da teessüs eden sermayedarlık inhisarı etrafındaki malî ve itibarî muamelelerin akla hayret verecek derecede artarak, netice itibariyle sanat, ticaret, büyük makinacılığın mahallî ihtiyacatdan fazla mal çıkarması sanayi için yeni mahreçler aranmasına sebebiyet veriyor. Ve umumiyetle banka sermayesinin de büyük merkezlerde temerküz etmesi, itibar tahvillerinin küllî miktarda harice çıkarılmasına sebep olarak sermaye (kapital) beynelmilel bir devreye giriyor, müstemlekât usulünü icad eden bu devrede bütün dünya piyasaları gibi memleket ve milletlerin sermayedar devletler arasında zahiren muhtelif bahanelerle paylaşıldığı görülüyor. Gerek hulul-ı maslahane ve gerek doğrudan doğruya harp ile maksada ermek için kara ve deniz harbi kuvvetlerinin o büyük mikyasta artmasından çıkan militarizmin davet ettiği masraflar o derece büyüyor ki, bu yolda daha ziyade ileri gitmeğe halkın tahammülü kalmadığı gibi, tutulan bu istikametten geri dönmekte mümkün olmuyor. Karanlık ve açlık içinde yaşayan milyonlarca insanları sefaletten kurtarabilecek ve medeniyeti yeryüzünde neşr ve tesise hidmet edebilecek olan milyarlar bahasındaki bu teknika ve istihsal kuvvetlerinin telef ve berhava edildiği bu devrede, Türkiye ve İran gibi yarım müstemleke ve Hindistan gibi doğrudan doğruya müstemleke halinde yaşayan zayıf ve fakir memleketlerin-emperyalist devlet ve memleketler menfaatine olarak- iktisat ve medeniyetçe harabiyet ve esaretine doğru tertipli bir usül ile gidiliyor ve bu gibi memleketlerde mahreçler temin edecek kara ve deniz yollarının ele geçirilmesi etrafında müthiş ve âlemşümul harpler ve facialar icat olunuyor ve böyle bir veya diğer millet ve memlekete mensup milyonlarca amele ve rençber sefaletler içinde mahv ediliyor ki, bütün bu haller sermayedarlığın son nısf-ı asırda girdiği istilâcılık devrinin hassalarındandır.

3- Sermayedarlık, istihsali inhisar haline getirmekle maddeten satvet ve ikbalin en yüksek mertebesine varmış ve fakat aynı zamanda bidayet-i inkişafında haiz olduğu bazı medeniyetkâr kuvvetlerini kaybetmiş oluyor. Vakıa burjuvaziya devrinin ibtidalarında serbest-i mübadele ve rekabet, insanlar arasında teşebbüs ve teâvüne

yardım etmiş, istihsal ve nakil vasıtalarının terakkisi millet ve memleketler arasında yakınlığa hidmet eylemiş ise de, şimdi istihsal müesseselerinin birleşmeleri ve sermayedarlığın iktisadî mutlakiyetler vücuda getirecek surette aldığı inhisar şekl-i hükm ve tegalübe aiet oluyor; bu inhisarlar eline geçen kara ve deniz yolları ise ucuz satın almak şartıyla ham malı ve pahalıya satmak üzere çürük mamulâtı, büyük soyguncu kumpanyalar hesabına taşımaktan başka bir iş görmüyor.

Filhakika, sermayedarlığın son ikbal devrinde, Avrupa ve Amerika'da zuhur eden iktisadî buhranların önü alınamayarak, müstahsil işçi kuvvetlerinin ise inhisar mutlakiyeti altında ezilip azaltılmasına çalışılması, Asya ve Afrika'nın gayr-i müterakki memleketlerinde küçük sanatların imha edilerek yerine büyük sanatların tesis olunmaması ve sanayinin inkişâf ve terakkisi ile sıkı bir alâkası olan ziraatın bu yüzden iptidaî halde kalması, ve aynı zamanda müskirat, fuhşiyat ve hurafata ait türlü türlü müesseselerin intişarına ve binaenaleyh halkın iktisaden, medeniyeten, ırken ve ahlâken tedennisine gayret olunarak nüfusun kısmen oldukları yerlerde tamamen mahvına, kısmen ise başka memleketlere hicretlerine sebebiyet verilmesi, netice itibarıyla insanlık âleminin büyük bir kısmını temsil eden bu memleket ve ülkelerde hayat ve medeniyetçe inkişaf ihtimallerini tamamen bitirmektedir ki, bütün bunlar, iptidaları Avrupa ve Amerika'da vasfı zatına mahsus bir medeniyetin doğmasına yol açan kapitalizmin son zamanlarda artık tekmil medeniyetkâr kuvvetlerini kaybederek tamamen muhteris ve tahripkâr bir mahiyet aldığını ispat etmektedir. Tarihin bu cereyanını durdurmak veya bu cereyanı geriye çevirmek mümkün değildir.

4- Burjuvaziyanın istihsal vasıtaları nasıl derebeylik devrindeki tarihi şartlar içinde vücuda gelmiş, eski yaşayış usul ve kanunları zulüm ve sefaleti artırmağa sebebiyet verince devir nasıl kendiliğinden yıkılıp gitmiş ise, şimdi de, burjuvaziya devrini yıkacak sebep ve amiller pek ziyade artarak hey'et-i ictimâîyeyi sarsmış bulunuyor.

Filhakika, yukarıda zikrolunduğu üzere inhisarcılık bütün manasıyla iktisadî bir mutlakiyet ve istibdat halinde hükümran olmağa ve bunun altından çıkan her türlü harb ve buhranlar yalnız mal ve insanları değil, belki istihsal çarelerini de bozup yıkmağa başlamış, büyük mülkiyet ve tasarruf hakları, bu haklara malik olmayan beşer kitlesinin istihsalatına engel olup gitmiş ve bununla beraber amele sınıfı bir taraftan açlık ve sefalet içinde mahvedilirken, diğer taraftan eski tertip ve usulü muhafaza için zorla işletilip silahlandırılmak suretiyle yıkıcı düşman kuvvetin kendiliğinden yetiştirilip meydana çıkarılması, artık sermayedarlık ve burjuvazya usul ve kavaninin hey'et-i içtimâîye ihtiyaçlarını tatmin etmeğe muktedir olmadığını göstermektedir. Sabık Rusya İmparatorluğu'nun vasi muhitinde daimi surette, Almanya, Avusturya, Macaristan, ile Asya'nın bazı memleketlerinde kısmen ve mevsimi olarak amele ve rençber halkın hakimiyeti ele alması, İtalya, İngiltere, Fransa ve Amerika proletaryalarının ise bu harekete temayülleri yeryüzünde burjuvaziya

hakimiyetinden proletarya idaresine intikal devrini temsil eden içtimaî inkılâbın başladığı maddî ve aşikâr delillerle meydana koymaktadır.

5- Sınıfî cidal ile hülâsa edilebilecek olan amele ve rençber inkılâpçı hareketinin vasf-ı esasiyesi: Bu hareketin içtimâî beynelmilel (Enternasyonal) olmasıdır. Dünyanın herhangi ülkesinde yaşayan herhangi bir millete mensup işçilerin sermayedarlara aynı surette mahkûm ve esir olmaları, onlar arasındaki dinî ve millî her türlü ayrılığı son plânda bırakarak müttehid, azimkâr ve inkılâpçı beynelmilel bir millet doğmasına yol açıyor.

6- Bugün yeryüzünde millet ve devlet halinde yaşayan içtimâî hey'etlerden herbirine mensup amele ve fukara ve rençber takımının burjuvazya tasallutunu temelinden yıkmak üzere son ve kat'i azim ve kararla sınıfî mübarezeye girişmeleri beynelmilel mübarezeyi doğurmakla beraber millî muhitte-ileride istihsalin hür ve müşterek esaslarda kurulmasıyla medeniyet ve refah nokta-i nazarından belağen meblağ telafisi mümkün-büyük fedakârlıklara lüzüm göstermektedir.

Kendi muhit ve milleti içinde bu fedakârlığı göze almayanlar beynelmilel faaliyete girişmek liyakatini kaybederler. Sosyoloji ile inkılâpçı sosyalizmi birbirine karıştırıp sulh ve müsalameti netice değil, belki bir vasıta olarak kullanmak isteyen hain sosyalistler, son ve kat'i mübarezeye gevşek bir mahiyet vermekten ve aynı zamanda inkılâpçı proletaryayı burjuvazya saltanat ve tahakkümüne satmaktan başka birşeye hizmet etmiş olmazlar.

7- Mazlum işçiler, sermayedarlar aleyhine sınıfî cidalde birleşince karşılarına, bütün dünya burjuvaziyasının varlığına istinatgâh olan "mülkiyet" meselesi çıkıyor. Esasen bir hak değil, bir hurafe olan bu müessesenin yıkılması ve hey'et-i içtimâîyede mevcut istihsal vasıtalarının devlete rabtı iledir ki, sermayedarlıktan doğan siyasî ve iktisadî her türlü zulüm ve tegalübler ortadan kalkmış, cemiyet-i beşeriyede kendi emeğiyle yaşayan her ferdin hakk-ı hayat ve iştiraki takarrür etmiş; yani komünizmin teessüsü ile işletici, gaddar ve müstevli şahıs ve devletlerin mahvı tahakkuk eylemiş olacak, fertler gibi milletler arasında da bütün manasıyla "beynelbeşer" ve "beynelmilel" kardeşlik, birlik ve adalet şiarları zafer bulacaktır.

8- İçtimâî inkılâp gibi, inkılâbın burjuvazyaya galibiyet ve muzafferiyetten çıkan komünizm tatbikatı da alemşümul bir mahiyeti haizdir. Tarih gösteriyor ki, yeryüzünde yaşayan hey'et-i içtimâîyeden bir kısmı derebeylikten burjuvazya devrine yeni giriyor; diğer kısmı burjuvazya devrine girmiş proletarya hareketinin muhtelif safhalarını yaşıyor, üçüncü bir kısmı ise burjuvazya devrinden proletarya devri hakimiyetine geçmiş bulunuyor. İçtimâî inkılâbın ibtidâr ve intişârında, milletlerin geçirmekte oldukları iktisadî tekâmüllerle tarihî ve siyasî şartların büyük alâka ve hisseleri olmakla beraber, inkılâp başladıktan sonra millet, memleket ve ülkelerini birbirinden lâyezal fırkalarla ayırmak doğru değildir. Bugün proletarya devr-i hâkimiyetine ayak basmış olan Rusya'da komünizm icraat ve tatbikatının mu-

vaffakiyeti iktisadiyatça müterakki diğer garp memleketlerindeki içtimâî inkılâbın zuhuruna bağlı olduğu kadar, bütün garpta intişar edecek komünizm tatbikatının da, iktisadiyatça daha muhtelif sahalar arzeden şarktaki inkılâbi hareket ile alâkası pek mühim ve hayatidir. Garp ve Şarktaki bu hareketler dünya iktisadiyatının esasen burjuvaziya devri saltanat ve tasallutunda inhisar mahiyetini almasından dolayı birbirlerinin mevlid ve mütemmimidir.

9- Umumiyetle şark memleketlerine nisbette siyasî ve iktisadî tekâmülata oldukça mazhar olan Türkiye'de, fabrikacılık layıkıyla inkişâf edememiş ve memleketin ötesine berisine serpilmiş bazı fabrikaların mevcut olmasına rağmen köyler ve şehirler etrafında mükemmel ve musannef bir proletarya teşekkül eyleyememiştir. Türkiye, bugün Avrupa ve Amerika'ya, gönderilen ham eşyayı ve madenleri çıkaracak ve bunları bozulmaktan kurtarıp kolaylıkla taşıyacak sanayi-i istihzariye, madeniye ve nakliyede çalışan yüzbinlerce sanatkâr ve kara işçilerin, tarla ve bahçelerde sabahtan akşamlara kadar alın teri dökerek, en zaruri ihtiyaçlarını temin etmekten aciz kalan köylülerin, cihangir hükümet ve devletlerin yumruğu altında ömürleri heder olan milyonlarca amele ve köylüden mürekkep askerlerin ve nihayet şehir ve köylerde her türlü istihsal vasıtalarından mahrum, işsiz ve halâs ümidini kaybetmiş bir sınıf-ı fukaranın yaşadığı memleketlerdir.

Yedi asırlık siyasî ve iktisadî hayatında ocak devrini atlatarak birçok hükümet ıslahat ve tanzimatına maruz kalan ve bugünkü şekil ve tarz-ı idaresiyle burjuvaziya demokrasiyasına ayak basmış ve fakat nîm müstemleke halinden kurtulamamış olan Türkiye'de (sınıfî mübareze) iptidaî inkişaf devrini yaşamaktadır. Bugün Türkiye'de galip ve yağmacı Antanta Devletlerine karşı devam eden Milli Kıyam Hareketine fakir sınıfların iştiraki, düşmanın düşmanı ile yani harici kapitalizmin tasallutuna karşı kendi içindeki muhtekir ve gasip küçük burjuvaziya ile müştereken mübareze mahiyetinde tecelli etmektedir.

Kendi muhitinde yalnız maddî menfaatine, müstenid münasebetler tesis eden Avrupa ve Amerika burjuvaziyasının Türkiye gibi hayat ve iktisatça zayıf memleketlerin her türlü tahaffuz ve taayyüş hudutlarını yıkıp bu memleketleri kendilerine, irad veren birer çiftlik ve buralarda yaşayan insanları yalnız işletilmeye mahkûm birer hayvan sürüsü haline koymaları bu memleketlerde umumî surette Avrupa ve Amerika sermayedarlığına karşı büyük bir düşmanlık hissi uyandırmıştır. Maahazâ, bir taraftan emperyalistlere karşı tevcih edilen bu mübarezenin devamı diğer taraftan içtimâî inkılâbın Avrupa'da intişarı sınıfî izanın tekâmül ve inkişâfı üzerine mühim tesirler icra ederek Türkiye'deki milli hareketlerin ictimâî mahiyet almasına yardım etmekte ve sosyalizm esasında Amele ve Rençber Şûrâlar Cumhuriyeti tesisatına müsait şartları ihzar eylemektedir.

10- Türkiye "Komünist" Fırkası yukarıda zikrolunan esaslara binaen son devrin insanlık alemine yeni ve bütün manasıyla hür hayatı vaadeden içtimâî inkılâp devri

olduğuna kail ve herşeyden evvel bir "amele ve rençber" fırkasıdır. Dünyanın diğer komünist fırkalarıyla beraber İnkılâpçı Üçüncü Enternasyonal'i teşkil ve onun yine beynelmilel burjuvazya ile mübarezesine faal bir uzuv olarak iştirak eder.

Türkiye "Komünist" Fırkası bütün füyuzatını işçi halktan almakla beraber, beynelmilel kardeşlik ve birlik hareketinin pişvâsı olarak halka zafer ve inkılâp yollarını gösterir.

Şekl-i Hükümet

1- Mutlakî idarelerde işçi halk müstebit hükümdar ve memurların zulmü altında ezildiği gibi demokratik denilen meşrutî hükümetlerde de idare parlamentarizm ve halkçılık namı altında imtiyazlı tabakalar, yine vali ve hanların temsil ettikleri zenginler elinde inhisar haline giriyor. Amele ve rençber sınıflar, imtiyazlı sermayedarlar sınıfının menfaatine alet oluyorlar.

2- Amele ve Rençber Şûrâlar Cumhuriyeti ise, emek sarfetmeksizin yaşayan tufeyli sınıflar hariç olmak üzere halkın çokluğunu etrafında toplayarak işçilerin işleticiler tarafından soyulmasına nihayet verecek her türlü çareleri temin eder. Şûrâlar Cumhuriyeti hükümet ve kızıl ordu teşkilâtıyla kapitalizm ve emperyalizmin proletarya sınıflar ile mazlum milletleri saran esaret zincirlerini kırarak haricen milletler arasındaki kardeşliği genişletmeye, dahilde ise bütün varlığı ile fukara ve işçi halk arasında medenî ve hayatî yeni devir açmağa liyakat ve iktidar gösteren, sınıfları ortadan kaldırarak her türlü harp ve kıtal gailelerini azat, münevver ve mesud bir istikbâle doğru götüren kapitalizm ile komünizm arasındaki devr-i intikale ait, muvakkat bir şekl-i hükümettir.

3- Fırka, halkçılığın en yüksek bir şekli olan amele ve rençber şûrâlar cumhuriyetinin tesisi yolunda yorulmaksızın çalışmak ve bunun için evvel emirde tebligat ve neşriyatı ile mağdur sınıfların hakimiyetlerini temsil eden bu şekl-i hükümeti kendilerine sevdirmeği vazife bilir.

Din ve Milliyet

4- Sırf dinî mahiyetteki terbiye, tedris ve ibadet meselelerini her milletin ihtiyarına tabi bir cemaat işi olarak telakki ve böylece "hürriyet-i vicdan"ın mutlak surette temini ve hiç kimsenin itikadından dolayı muaheze edilmemesini üss-ü hareket addeder.

5- TKF, sermayedarlığın üzerindeki zulüm ve tahakkümü yıkarak sermayedarlık münasebatından doğan her türlü harp ve kıtale nihayet vermek ve bu suretle insanlık alemini sulh ve selâmete erdirmek maksadını takip ettiğinden dinlerin ve milliyetlerin insanlar arasında münâferet ve düşmanlık doğuran hurafelerine karşı mübarezeyi bir vazife bilir.

6- TKF, sermayedarlara ve bilumum mütehakkim sınıflara nüfuz ve kuvvet veren muhtelif milletleri temsil davasında bulunan ruhanî müesseselerin hükümetten ayrılarak cemaat teşkilâtı halinde bırakılmasını iltizam eder.

7- TKF, muhtelif milletlere mensup inkılâpçı amele ve rençber sınıfları arasındaki eski düşmanlıkları kaldırmak için aşağıdaki en kat'i çarelere girişir:

a) Dil ve hars nokta-i nazarından her milletin tam hürriyetini temin ve bu itibarla bir veya diğer millete mahsus olan her türlü imtiyazları ilga eder.

b) TKF, hükümet teşkilâtında muhtelif milletlere mensup Amele, Rençber Şûrâlar Cumhuriyeti şeklini kabul ve "hür milletlerin hür ittihâdı" esasında olmak üzere federasyon usûlünü tercih eder.

c) Fırka, amele ve rençber sınıfları da tamamen ayrı ve müstakil yaşamak ceryanlarına kapılmış olan milletlerin arasında kanlı nizalar çıkmasına yer vermemek için bu gibi meselelerin "plebisit" usûlüyle umumî reye müracaatla halline delâlet eder.

İktisâdîyata Dair.

8- Türkiye Komünist Fırkası, menba ve vasıta-i istihsaliyenin, kendi emeğiyle yaşayan müstahsil sınıfın müşterek malı haline getirilerek, başkalarını işletip zahmetsizce yaşayan tufeyli sınıflara nihayet verilmesini ve bu suretle hey'et-i içtimâîyede her ferdin istihsale iştirakiyle refah ve saadetin artırılmasını esas maksat ittihaz eyler.

9- Fırka, bu maksada varmak için evvel emirde büyük istihsal usulüyle idare edilmekte olan müesseselerin, hakimiyeti ele alacak Amele ve Rençber Şûrâları vasıtasıyla çalışan sınıfın müşterek malı haline getirilmesine taraftardır.

10- Küçük istihsal usûlüyle idare olunan şehir ve köy sınıflarına gelince, hükümet itibarî malî, ham eşya ve sipariş vererek bunların terakkisi ve aynı zamanda kendi nezareti altında olmak üzere istihsal kooperatifleri etrafında toplanmaları çarelerine girişir. Küçük sınıfların istihsal kooperatifleri vasıtasıyla bir merkezde toplanarak yardım görmeleri, bunların mal çıkarmak kuvvetlerini artıracağı gibi, diğer taraftan küçük müteşebbüsleri büyük fabrika sahibi olmalarına malî olarak geri atılmış istihsal şekillerinin sosyalizm esasında daha mükemmel ve makinecilik usûlüne müstenid büyük istihsal haline gelmelerine tavassut eder.

11- İstihsal kuvvetini artırmak ve işi muntazam bir hale getirmek için memleketin iktisadî faaliyetini umumî ve müttehid bir plân içinde birleştirip, muhtelif sanayi şubelerini istihsalin süratle ceryan edeceği mahallerde toplamak suretiyle merkezileştirmek, başka milletlerle iktisadî ve siyasî rabıtaların inkişâfına ve teşekkül etmiş şûrâlar hükümetleriyle müttehid bir iktisat plânı tertibinde çalışmak lâzımdır.

İşçi ve Dernek Birlikleri

12- Burjuvaziya hükümetleri zamanında 8 saatlik iş gününe, ücrete, kadın ve çocuklara, muattal ve ihtiyar olanlara, ailelerine ait teminat-ı içtimâîye ve umumiyetle sınıfî terbiye ve grev (ta'til-i eşgal) işlerini takip ve idare eden müdafaacı ve inkılâpçı bir müessese olmakla beraber içtimâî inkılâbın zaferini müteakip de derhal nâzım ve müstahsil vazifesini icra etmelidir.

İşçi dernek ve birliklerinin inkılâbı müteakip üzerlerine düşen bu vazifenin ehemmiyetini takdir ederek işçi ve sanatkâr kitleleri bila-istisna kendi içlerine girmelerini ve müstahsil halk ile inkılâbî hükümeti birbirine sıkıca bağlayacak kuvvetli bir merkez haline gelmeleri lâzımdır.

13- Memleket dahilinde istihsal kuvvetinin yükselmesi için istilacılığın hassalarından olan müstemleke ve kapitülasyon usûllerinin ilgası ne derece lâzım ise muhtelif istihsal mıntıkaları arasında demir ve su yollarına, fennî istihsalât için muhtelif buhar ve elektrik tatbikatına mahsus lâboratuarlara, alât ve edevat-ı istihsaliye imal ve tamirine mahsus sanaathanelere ihtiyaç vardır ki, Komünist Fırkası bunların Avrupa ve Amerika'daki işçi birliklerinin yardımı ve nihayet içtimâî inkılâbın muzafferiyeti ile meydana geleceğine kanidir.

14- TKF, işlemeye muktedir bütün fertlere umumî iş mükellefiyetinin tatbik ve istihsal için asgari bir miktar tayin edilmesini ve çalışmak istemeyen tufeyliler için iş kommüna (Ocak)ları açılarak hükümet tarafından bunların da müstahsil bir hale getirilmesini iltizam eder.

15- Umumi iş ocaklarında çalışmayan kadınlar için şerait-i iktisadîyesi müsait olan yerlerde ev sanatları açılacaktır.

Köy İktisadîyatına Dair

16- TKF, toprağı kolunun gücüyle işleyen rençberler menfaatine olarak devlet namına tesbit ve tahkim eder.

17- TKF, çiftçilik işinin komünizm esasında ileri götürülmesi ve istihsalin ayrılması nokta-i nazarlarından aşağıdaki çarelere müracaat eder.

a) TKF, esas itibarıyla büyük çiftçiliğe taraftardır. Binaenaleyh evvel emirde fertler elinde olupta fennî usûlde idare olunan çiftlikler büyük istihsal usulüyle devlet tarafından işletilir.

b) Umumiyetle ekilmeyen veya sahipleri tarafından işletilmeyen topraklardan muayyen bir miktarını müştereken işleyerek bir çiftlik haline getirmek isteyenlere her surette yardımda (çiftçi kommünaları) teşkiline çalışır.

c) Sahipleri tarafından işlenmeyen toprak veya alelâde çiftlikler rençberler arasında evvela hiç toprağı olmayan ve mevcut toprağı kendisine yetmeyen köylü-

lere, ikinci derecede şehirden köye nakledip müştereken çalışmak isteyen amele ve ahali teşkilâtlarına ve nihayet yine bu kısım amele ve ahaliden teşkilât vücuda getirmeğe muvaffak olamayan fertlere tevzi olunur.

d) Bir veya diğer suretle talebi zuhur etmeyen veya talebi zuhur etsede hükümet tarafından işletilmesi muvafık görülen toprak ve çiftliklerin emaneten işletilmesi hükümetçe taht-ı karara alınabilir.

18- Bağcılık, bahçecilik dutçuluk, arıcılığa kadar fennî surette idare olunan büyük teşebbüsler devlet tasarrufuna intikal edip emaneten idare olunabilir.

19- Çiftçilikte kullanılan mal, davar, alât, edavat gibi canlı, cansız demirbaş emval madde (16)da gösterilen derecat ile rençberler arasında ihtiyaca göre tevzi olunur. Bu emvalin mümkün olduğu kadar kullanıldıkları yerlerden ayrılmamasına ve bu suretle harap veya zayi olmaktan ve muattal kalmaktan muhafaza edilmelerine çalışılmalıdır.

20- Toprak işleticiler elinden alınarak kendi emeğiyle yaşayan halka mal edilmekle beraber ekincilik usulünde ilerlemesine ait her türlü çarelere girişilir. Bu meyanda ziraat mütehassıslarının seferber haline getirilerek fennî çiftliklerde südhanelerinin ve at, sığır, tavuk çiftliklerinin artırılmasına ve koyunculuğun terakkisine, toprağın ve tohumun ıslahına, ekinci alat ve edavat-ı fennîyesinin geniş mikyasta intişarına ve bu alat ve edavat için tamirhaneler açılmasına ve köylerle şehirler arasında yollar inşasına ve halk bankası marifetiyle rençberlere, müşterek çiftçi teşebbüslerine yardım edilmesine çalışılacaktır.

21- TKF, köylerde maraba ve yarıcı gibi büsbütün topraksız veya toprağı olupta işlemek için sair vasıtalara malik olmayan rençberlere yani proletarya ve nîm proletarya sınıflarına istinad eder. Bu sınıflar arasında "Fukara köylü birlikleri" vücuda getirmekle beraber siyasî hücreler de açmak suretiyle sınıfî ve siyasî terbiyenin kuvvet bulmasına çalışmak fırkanın esas vazifelerindendir.

22- TKF, köylerde başlayacak mübarezede, kuvveti bilhassa mütegallibelerin gasp ve ihtikârlarına nihayet vermek cihetine sarf edip kendi emeği ile yaşayan orta sınıfları ise mütegallibe elinden kurtarmak suretiyle fukara köylü tarafına alınmak üzere lâzım gelen çarelere tevessül eder.

23- Köy iktisadîyatına ait tevzi ve tanzim işleri köy şûrâları tarafından icra edilir.

Tevzi ve İstihlâk

24- TKF mahsulât ve mamûlatın halk arasında taksim ve istihlâkında eski ticaret usulüne esas itibarıyla muhaliftir. Binaenaleyh halk arasında istihlâk kooperatiflerinin teşkil ve tamimiyle mutavassıt tufeyli sınıfların kalkmasına hidmet eder.

25- Fırka, en faal âzâlarıyla işçi dernek ve birlikleri âzâsını bu istihlâk kooperatiflerini idareye sevk ederek, eski kooperatiflerdeki kâr ve tasarruf fikri yerine refah ve saadet-i beşere hidmet edici insanî ve inkılâbî maksatların tesisine ve işçi halkı bir şebeke halinde kaplayacak olan bu kooperatifler vasıtasıyla memlekette komünizm hayatının yeni şartlarını tatbike müsait zeminler hazırlar.

26- Türkiye'de demiryollarıyla diğer vesait-i nakliyenin tekâmül etmemesi tevzi ve istihlâk teşkilâtında radikal (cezri) ve ihtiyatsız hareket ile büyük iktisadî buhranların hudûsüne sebebiyet vereceğini nâzâr-ı dikkate alan fırka, vesait-i nakliye ve tevziyenin tekâmülüne kadar şehir ve köylerde pazar ve panayırlara inkişâf vererek müstahsillerin doğrudan doğruya alışveriş etmelerine müsait şartları ihzar ve bu gibi yerlerde mübadeleye kazanç mukabilinde olmayarak vasıtalık edebilecek kooperatifler küşad eder.

Bankalara Dair

27- TKF, sermayedarlar hakimiyetinin merkez sikletini teşkil eden bilcümle bankaları millileştirerek, yalnız amele ve rençber sınıflarının istihsal ve mübadele işlerine yardım ve ancak bu şekilde "Halk Bankası" açılmasını temin eder.

28- Fırka, istihsal ve tevzi münasebetlerinin komünizm esaslarına muvafık bir surette teessüs etmediği bir devirde paranın ortadan kalkmayacağına kani olmakla zenginlerin faizcilik ve her türlü dalavera ve borsa oyunlarıyla fukara halkı soymada devamlarına mani olacak her tedbire girişir. Külliyetli miktarda paraların bankalarda muhafâzâ olmasını kanun ile tevsik ve umumiyetle para ticaretini men eder.

29- Fırka, muhtelif istihsal müesseseleri arasındaki muamelâtın mütekabil hesabat-ı cariye ve mal mukabili çekler vasıtasıyla görülmesi işlerini genişleterek halk bankasını iktisadî müdavele için merkezi muhasebat müessesesi haline getirilmesini iltizam eder.

Vergilere Dair

30- TKF, esas itibarıyla işçi halka tarh ve tevzi olunan her türlü verginin kaldırılmasını hedef ittihaz eder. Fırka için, devleti bütçe yalnız hükümetin varidat ve mesarifatını değil, belki müstahsil hey'et-i içtimâîyenin bilcümle istihsalat ve istihlâkatını muvazene eden bir kanun olmalıdır.

31- Devlet masarif ve teşebbüsatının temini için sınıfî mübarezenin henüz başladığı inkılâp devrinde muvakkat olarak vergi usulüne müracaat edilecek, şu kadar ki tarz-ı tevzide fukara işçi ve halkın menfaatleri gözönünden uzak tutulmayacaktır. Bu kabilden olarak büyük servet sahiplerine toptan ve külliyetli tazminat tarhı caiz olduğu gibi aşâr mahsülün miktarına göre mütezâyid bir usulde, vergiler de müterakki esasta tarh edilecektir.

Mesken ve İaşe Meselesi

32-TKF, sermaye sahibi muhtekir sınıfların zevk ve safalarına makarr olan büyük bina ve kâşaneleri şimdiye kadar karanlık ve rütubetli yerlerde yaşayan fukara işçi sınıflarına tahsis eder. (Halkın aile teşkilâtına ait âdat ve hissiyatı nâzâr-ı dikkate alınarak tedbirler ittihaz olunur.) Bunların hayat şartlarını kolaylaştırmağa bunlardan istidat kabiliyeti olanların da halk maarif ve sıhhat-i umumiyesine ait yerler haline getirilmesine çalışır.

33- Bundan başka şehir ve köylerde evsiz kalan veya evleri pek fena olan amele ve rençber ailelerine mahsus olmak üzere yeni binalar vücuda getirmeğe çalışır, işçi sınıfların az zahmet ve masrafla iaşelerini temin edebilecek umumî aşhaneler açmağa delalet eder.

İşçilere Ait Teminat

34- TKF, çalışma müddet ve tarzlarına ait âtideki şartları esas olarak kabul eder:

a) Bütün amele için iş müddeti günde (8) saattir.

b) Onsekiz yaşından aşağı olanlarla toprak altında çalışanlar için günde âzâmi (6) saattir.

c) Onaltı yaşından aşağı olan çocukların işten men'i.

d) Onsekiz yaşından aşağı olan gençler ve umumiyetle kadınların gece iştigallerinde çalışmalarına müsaade olunmaması.

e) Umumiyetle kadın işçilerin vaz-ı hamlden sekiz hafta evvel ve sonra için yevmiyeleri tamamen verilmek şartıyla işten istisna edilmeleri.

f) Emzikli kadınlara iş zamanında her üç saatte yarım saat emzirme teneffüsü verilir.

h) Alelumum mesâî erbabına haftada kırkiki saatlik mütemadi bir istirahat verileceği gibi bir senelik mesâî müddeti zarfında her çalışana senede iki ay devam etmek ve mütemadi olmak üzere mezuniyet verilir. Ve bu müddet zarfında çalıştığı zamanlar gibi maaş ve iaşesi verilir.

ı) Amele ve iş ocaklarında sıhhı şartların teftiş altında bulundurulması, hasta olanların meccanen tedavi edilmesi.

35- Her ne suretle olursa olsun iş kabiliyetini kaybeden amele ve rençberlere ve bunlar tarafından infâkı zaruri olan aileleri efradının ve herhangi bir suretle ölen amele ve rençberlerin keza kimsesiz kalan ve muavenete muhtaç olan aile efradının ihtiyaçlarını temin eder.

36- İşlerinin şerait-i sıhhıye ve hayatiyesi kadar işin tertip ve intizam dairesinde görülerek istihsalin yükselmesi, hey'et-i içtimâîyenin saadet ve refahı nokta-i nazarından elzem olduğundan bu fikrin amele ve rençber birlikleri içinde neşriyle, ev sanatlarına da şamil olmak üzere bu cihetlerin kontrol edilmesi için işçi dernek ve birlikleri içinde teftiş hey'etleri vücuda getirilir.

Sıhhat-i Umumiyeye Dair

37-İşçi halkın ırken sefaletine sebebiyet veren sarî ve müstevli hastalıklarla mübarezeyi fırka esaslı maksadlarından biri addeder. Ve bunda muvaffak olmak için her türlü çarelere girişir. Hususi eczanelerin, hastahanelerin, senatoryumların, kaplıcaların millileştirilerek halk istifadesine hasrı ve sarî hastalıklara mahsus yeniden ve geniş mikyasta muayene ve tedavihaneler açılması bu maksada hidmet edecek vasıtalardandır.

38- TKF, ahlâk ve sıhhat-i umumiyeyi mahv eden müskirat, fuhuş, kumar gibi fenalıklara afyon ve esrar gibi mükeyyifat istimaline karşı şiddetle mücadele eder. Ve müskirat, afyon imâl ve fürûhtunu katiyen men'ile bunların yalnız fennî ve kimyevî ihtiyacata yetecek kadar istihsaline müsaade ve devlet vasıtasıyla lâzım gelen müesseselere tevzi olunmasını temin eder.

39- Fırka, müessesatın şerait-i sıhhıyesini teftiş ve halkın sıhhatine nezaret ve hizmet etmek üzere seyyar tabip ve eczacılar ve küçük sıhhıye memurları tayin ve şehirlerde küçük sıhhıye memurları yetiştirilmesine mahsus mektepler açarak sıhhat-i umumiyenin muhafâzâsına ve yükselmesine çalışılacaktır.

Ordu ve Zabıta İşlerine Dair

40-TKF, esasen insanlar arasında harp ve kıtale alet olan ve şimdiye kadar mütehakkim sınıfların tegalüblerini idameye hidmet eden orduların mevcudiyet ve faaliyetlerine karşı olmakla beraber yeryüzünde zengin ve mülkdar sınıflarla mazlum amele ve rençber sınıfları ve emperyalist devletlerle müstemleke ve nîm müstemleke halindeki mazlum milletlerin arasındaki davanın devam ettiği bir sırada tedâfüî bir kuvvet olmak üzere inkılâpçı ruhta amele ve rençber sınıflarının müdafiî kızıl orduların teşkilini terviç eder.

41- Beynelmilel azadlık cidaline girmiş ve yeryüzünde mazlum ve fukara sınıfların diktatörlüğüne (hakimiyetine) taraftar olmuş olan memleket ordularının bu maksadı sonuna kadar takip edecek bir şekil ve hale getirilmesi lâzımdır. Bunun için aşağıdaki şartlara riayet olunur:

a) Umumiyetle sermayedarlığa ve emperyalist devletlere taraftar olup son ve kat'i cidalden uzaklaşan zengin mülkdar sınıfların silahları toplanarak fukara ve mazlum amele ve rençber halkı silahlandırır. Burjuvaziyaya mensup veya taraftar olan adamlar ordunun idare, nakliyat vesair hidmetlerinde kullanılır.

b) Amele ve rençber sınıflar arasında gündelik işlerine engel olmayacak surette askerî terbiyenin teminine, aynı zamanda ordu bir mektep haline getirilerek siyasî ve iktisadî terbiyeye dikkat olunur. Askerî kıtalar içinde fırka hücreleri açılarak sınıfî mübarezenin kızıl asker ruhunda derinleşmesine çalışılır.

c) Askerî kumandanlar yanında askerin siyasî ve inkılâbî terbiyesine ve eski devir zabitlerinin irticaa hidmet etmemelerine bakacak amele ve rençber hâkimiyetine taraftar ve fırkaya mensup müfettişler tayin olunur.

d) Kızıl Ordu içinde amele ve rençber ruhunun hükümran olması, sermayedarlık ve emperyalizme karşı mübarezenin kuvvet bulması için evvel emirde küçük zabitler anlayışlı amele ve rençberlerden tayin edilir ve bu gibilerin az zamanda artırılmasına yardım edecek kısa müddetli harbiye mektepleri açılır.

42- Şehirler ve köylerde zabıta işleri şûrâlar yanında olmak üzere amele ve rençberlerden teşkil olunacak milis teşkilâtına verilir.

Mahkeme İşleri

43- TKF, mahkeme işlerinde de tamamiyle halkçı ve inkılâpçı esaslar kabul eder. Muhtelif şekil ve isimlerde ki mahkemeler ilga edilerek bunların yerine âzâsı amele ve rençber tarafından intihap edilecek bir şekilde "halk mahkemesi" usulünü kabul eder.

44- Eski kanunlardan amele ve rençber sınıfları için artık hükmü kabil-i tatbik olmayacakları şûrâlar cumhuriyetinin âli makamınca tayin edilen kanunlar ilga ve mazlum halkın ihtiyacına muvafık yeni kanunlar neşrolunur. Cezası kanunlarda yazılı olmayan cürüm ve meselelerde mahkeme içtimaî inkılâp esaslarına ve halkın vicdanına muvafık surette serbest olarak hareket eder.

45- Ahalisi az köy ve çiftlikler için merkezi şûrâlar tarafından seçilmiş seyyar hakimler gönderilir.

46- Ceza işlerinde insanların ahlâkını tehzip ve tasfiyeye hidmet edecek son esaslar kabul olunur.

Maarif ve Hars İşleri

47- TKF, zengin ve mülkdar sınıflara inhisar etmiş olan maarif ve harsın içtimâîleştirilip işçi halk içinde intişarına hizmet eder.

48- Fırka nazarında mektep, insanlar arasında iştirakçiliğe eşit terbiyeyi verecek ve müstakbelde komünizmin fiilen tatbikine muktedir yeni işçi nesli yetiştirecek bir müessesedir.

49- Bu hususta şûrâlar hükümetinin ilk devr-i teessüsünde tatbik olunacak tedbirler:

a) Erkek ve kız çocuklarına şamil olmak üzere onyedi yaşına kadar mecburi ve meccanî tahsil,

b) Umumî ve fennî terbiyeyi bir şekilde "iş mekteplerinde" vermek ve bu mekteplerde okuyanların müşterek hayata alışmalarını temin edecek surette mektepte yatırılıp yedirilme ve giydirilmelerini ve tahsile ait levazımı hükümet hesabına olarak temin etmek,

c) Şehir ve köylerde açılmış iş mektebi talebelerine mektep haricinde sanata ve çiftçiliğe ait tatbikat dersleri verilerek kendilerinin hayata tecrübe ile girmeleri sebeplerini hazırlamak,

d) Anaları kulluktan kurtarıp umumî istihsal işlerine sokabilmek üzere küçük çocuklar için çocuk yuva ve bahçeleri gibi mektepten evvele ait müesseseler açmak.

e) Mektebe giremeyecek derecede yaşlı amele ve rençberlere okuyup yazma öğretilip siyasî ve inkılâbî terbiye verecek gece dersleri, kütüphaneler, halk mektepleri ve halk darülfünunları açarak mektepten hariç talim ve terbiye işlerini temin etmek.

f) Halkçı ve inkılâpçı muallimler yetiştirecek, ulûm ve fününun terakkisine, sanayi-i nefise zevkinin intişarına hizmet edecek büyük mikyasta darülmualliminler, darulfünunlar, atelyeler, müzeler, meşherler açmak ve buralara amele ve rençber evlatlarının girip faydalanmalarına hidmet etmek.

h) Ders kürsülerini eski usûl ve merasim tekellüfatından kurtararak genç ve muktedir müderrislerin halk içinde maarif ve hars ruhunu neşretmelerine müsait zeminler hazırlamak.

ı) Halk ve gençlerin bedenî terbiyesinin temini için şehirlerde ve köylerde spor cimnastik mahalleri tesis eylemek ve işçi teşkilâtı yapmak.

i) Halkın her hususta tenevvürü için seyyar kütüphaneler tesis eylemek.

2. TKF'nın Teşkilât Nizamnâmesi

15 Eylül 1920 tarihli Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nin yedinci ve son oturumunda, TKF Teşkilât Nizamnâmesi görüşülerek kabul edilmiştir.[7] Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası Nizamnâmesi'nin esas alınarak hazırladığı anlaşılan[8] bu nizamnameye göre, parti teşkilatında esas kaide "halk usulünce" merkezciliktir.[9] Bu merkezcilik cihetiyle parti teşkilâtının en üst merci "Genel

[7] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.107.

[8] TKF Teşkilât Nizamnâmesi'ni karşılaştır: *Rusya Komünist (Komünist Beynelmilel Seksiyonu) Nizamnâmesi*, Bakû, 1920. Ayrıca karşılaştırınız. *(Bolşeviklerin) Rusya Kommüna Fırkasının Kanunnâmesi*, Bakû, 1920.

[9] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 6.

Kongre" ve bu kongrede seçilen "Merkezî Heyet"tir. Sonra Vilâyet Kongreleri ve Vilâyet idareleri ve daha sonra sırasıyla Sancak Kongreleri ve Kaza İdare Heyetleri, Nahiye Kongreleri ve Nahiye İdare Heyetleri, köyler, şehirler, sanathaneler, hükümet daireleri içindeki teşkilâtlarla diğer hücreler, bunların umumî toplantıları ve idare heyetleri gelmektedir.[10]

Partinin en yüksek müessesesi sayılan Genel Kongre yılda bir kere davet edilir. Kongrenin gündemi iki hafta öncesinden ilân edilir. Kongreye ne kadar delege katılacağı Merkez-i Heyet ile Kongreden evvel toplanacak hazırlık konferansı tarafından belirlenir.[11] Bundan başka gerek görülürse olağanüstü kongreler davet olunabilir. Bunun için Merkezî Heyetin teşebbüsü veya son kongrede hazır bulunan üyelerden yarısının isteğiyle genel kongre olağanüstü olarak toplanır.[12] Genel Kongre, Merkezî Heyetin siyasî, malî hesabını dinler. Teftiş komisyonu vs. gibi organların raporlarını gözden geçirir. Eğer gerek görür ise parti programını yeniden tedkik eder ve bazı yönlerini değiştirebilir. Siyasî vaziyete göre partinin istikamet yollarını tayin eder. Parti Merkezî Heyet üyelerini ve teftiş komisyonunu yeniden seçer.[13]

Merkezî Heyete Genel Kongre tarafından yedi üye ve üç üye adayı seçilir. Merkezî Heyet üyelerinden bir kısmı daimi olarak başka işe gönderilirse yerlerine adaylardan, aldıkları oy sıralamasına göre yeni adaylar alınabilir.[14]

TKT Birinci Kongresi'nde kabul edilen ve yukarıda belirttiğimiz hususları da içine alan 54 maddeden ibaret "TKF Teşkilât Nizamnâmesi"nin tamamı aşağıda aynen verilmiştir:[15]

"Türkiye Komünist Fırkası Teşkilât Nizamnâmesi

I. Fırka Namzed ve Âzâlarına Dair

1- Fırka programını kendisine meslek ittihaz edip, teşkilâtlardan birinde çalışan, fırka kararlarına tâbi olan ve verilmesi lâzım gelen kaydiyeyi ödeyen herkes fırka âzâsı sayılır.

2- Fırkaya evvel emirde namzed olarak, âzâdan ikisinin tahriri tavsiyesiyle ve hey'et-i idare kararıyla yazılmak mümkündür.

3- Bu namzed, rençber ve ameleden ise üç ay ve diğer sınıflardan ise altı ay müddet zarfında, fırka siyasetine iyice vakıf olduktan ve kendisinin şahsî meziyeti

[10] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 11.
[11] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 16.
[12] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 17.
[13] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 19.
[14] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Madde 20.
[15] *TKF Teşkilât Nizamnâmesi*, Bakû, 1920.

fırka âzâları tarafından tanındıktan sonra idare hey'etinin tavassutu ve umumî içtimâ'ın tasdiki ile âzâlık hakkını kazanabilir. Ancak ahval-i fevkalâde de gerek idare hey'etinin inhasıyla ve gerekse re'sen merkezî hey'et bu müddetlere bakmayarak kısa bir zamanda âzâ kaydetmek salâhiyetini haizdir.

4- Fırka içtimâlarında namzedler müzakereye iştirak hakkına malikdirler. Ancak karar için rey vermek hakkı bilfiil âzâ olanlara mahsusdur.

5- Namzed ve âzâlar her ay mensup oldukları teşkilât kasasına muayyen aylığı öderler.

II. Teşkilât Hakkında

6- Fırka teşkilâtında esas kaide halk usulünce merkezciliktir.

7- Fırkada merkezcilik, memleket ve toprak esasına göre kararlaşır. Herhangi bir mıntıka teşkilâtı o mıntıkaya mensup kısımların yüksek merkezi sayılır.

8- Her teşkilât yerli işlere ait meseleleri kendiliğinden hâlledip bitirir.

9- Her teşkilât âzâlarının umumî içtimâî ve kongresi bu teşkilât için yüksek makam sayılır.

10- İdare hey'eti, hücrelerde umumî içtimâları, müteaddid hücreleri birleştiren teşkilâtlarda ise, kongreleri tarafından seçilir.

11- Fırka Teşkilâtları merkezcilik cihetiyle şöyledir: a) Toprak itibariyle Bütün Türkiye Teşkilâtlarının Umumî Kongresi ve bu kongrede seçilen merkezî hey'et. b) Vilâyetler: Vilâyet Kongreleri, Vilâyet İdare Hey'etleri. c)Sancaklar: Sancak Kongreleri. d) Kazalar: Kaza İdare Hey'etleri. e) Nahiye Kongreleri, Nahiye İdare Hey'etleri. f) Köyler, şehirler, sınââthaneler, hükümet idareleri teşkilâtlarla diğer hücreler, bunların umumî içtimâları ve idare hey'etleri.

12- Malî ve siyasî hesap vermek, bir veya müteaddit hücre ve teşkilât kararına dair arada çıkan iddia ve ihtilâfları halletmek hakkı aşağıdan yukarıya doğru, aşağıdaki makamlara aittir. Nahiye teşkilâtı idare hey'eti ve kongresi, kaza teşkilâtı idare hey'eti ve kongresi, sancak teşkilâtı idare hey'eti ve kongresi, vilâyet idare hey'eti ve kongresi, merkezî hey'et ve umumî kongre.

13- İdare hey'eti huzurunda gençlere, kadınlara ve başka başka dilde söyleşen milletlere mahsus olmak üzere ayrıca şubeler açmak mümkündür. Bu şubeler için merkezî hey'etin tasdikiyle ayrıca talimât neşrolunur.

14- Sancaklara kadar olan bütün teşkilâtlar Sancak idare hey'etleri tarafından tasdik ve idare hey'etinin te'yidine arzolunur. Sancak ve vilâyet idareleri hey'etleri, merkezî hey'ete tasdik ve tey'id ettirilir.

15- Her teşkilât böylece daha yüksek teşkilâtlar tarafından tasdik ve te'yid olunduktan sonra kendisine mühür ısmarlayabilir.

İhtar:Teşkilâtlar ihata ettikleri faaliyet mıntıkasına göre vilâyet, sancak, kaza, nahiye, şehir ve köy teşkilâtı namını alarak, mesela Erzurum Vilâyeti Teşkilâtı veya Erzurum Şehir Teşkilâtı... ilh. diye yad olunur.

III. Merkezî Teşkilâta Dair

16- Fırkanın en yüksek müessesesi sayılan umumî kongre, yılda bir defa olarak davet olunur. Rûznâmesi içtimâ vaktinden en az iki hafta evvel ilân edilir. Kongreye ne kadar âzâ için bir vekil gönderilmesi meselesi, merkezî hey'et ile kongreden evvel toplanacak hazırlık konferansı tarafından tayin olunur.

17- Bundan başka lüzum görüldükçe fevkalâde kongreler davet olunabilir; fevkalâde kongre merkezî hey'etin teşebbüsü veyahut sonuncu kongrede hazır bulunan âzâdan yarısının talebiyle içtimâ eder; fevkalâde kongre sonuncu umumî kongrenin temsil ettiği fırka âzâları sayısının yarısından fazlasını temsil ettiği halde toplanıp iş görmeğe hakkı olur.

18- Fevkalâde kongreyi merkezî hey'et iki hafta zarfında davete teşebbüs etmediği halde, kongreyi talep eden teşkilâtlarca kongre davet hey'eti meydana getirilip, işe girişilir. Bu heyet merkezî hey'etin bütün haklarına malik olur.

19- Umumî kongre a) Merkezî hey'etin siyasî malî, hesabını dinler. Teftiş komisyonu vesaire gibi hey'etlerin layihalarını gözden geçirir. b) İster ise fırkanın programını yeniden tedkik eder ve lüzum görürse bazı cihetlerini de değiştirebilir. c) Siyaset-i hâzıraya dair istikâmet yollarını tayin eder. d) Merkezî hey'et âzâlarını ve teftiş komisyonunu yeniden seçer.

20- Merkezî hey'ete (7) âzâ ve (3) âzâ namzedi seçilir. Âzâlardan bir kısmı daimi olarak başka işe gönderildikleri halde yerlerine namzedlerden-bunların aldıkları rey sırasıyla-yeni âzâlar alınırlar.

21- Merkezî hey'et diğer fırka ve müesseselerle münasebete girişeceği ve içtimâî mahiyetteki işleri idare edeceği gibi fırka matbuatının tahrir hey'etlerini tayin ve kontrol etmek için ayrı şubeler açar. Merkezî kasayı idare de, merkezî hey'ete aittir.

22- Merkezî hükümete aid müessese ve meclislerdeki işlerle alâkasını buralardaki fırka âzâlarının fraksiyonu vasıtasıyla temin eder.

23- Merkezî hey'et en az haftada bir defa olmak üzere toplanır.

24- Merkezî hey'et her altı ayda vilâyet idare hey'etleriyle payitaht idare hey'etlerinin vekillerinden mürekkep konferanslar davet eder. Bu konferanslar fırkanın muhtelif yerlerdeki teşkilâtına aid faaliyet ve icraatını tedkik ve muvaffakiyetini temine aid karar ve tedbir ittihaz eyler.

25- Merkezî hey'et ayda bir defa vilâyet ve payitaht idare hey'etlerine kendi faaliyetine dair lâyiha gönderir.

26- Teftiş komisyonu üç kişiden teşkil olunur. Komisyon muayyen zamanlarda kasayı teftiş edip layihasını merkezî hey'ete verir. Gelecek umumî kongre için ayrı lâyiha hazırlar.

IV. Vilâyet, Sancak Teşkilâtlarına Dair

27- Vilâyet idare hey'etleri, vilâyet kongreleri, sancak idare hey'etleri ise sancak kongreleri tarafından seçilirler. Bu kongreler mensup oldukları vilâyet veya sancak teşkilâtının mercileri sayılırlar.

28- Bu idare hey'etlerinden herbirinin yanında işleyecek malî teftiş komisyonu seçilir.

29- Vilâyet ve sancak kongreleri altı ayda bir defa olarak davet olunurlar.

30- Vilâyet ve sancaklarda lüzumuna göre fevkalâde kongreler çağrılması ve fırka âzâsından ne kadarı başına vekil tayini meselesi merkezî teşkilât faslındaki maddelere göre tayin edilir.

31- Bu kongrelerden herbiri ait oldukları teşkilât idare hey'etinin malî ve siyasî hesabını ve teftiş komisyonunun lâyihasını dinledikten sonra yeni hey'eti ve yeni teftiş komisyonunu seçer.

32- Vilâyet ve sancak idare hey'etleri beş âzâdan teşekkül eder.

33- Vilâyet ve sancak idare hey'etlerinden her birinin yanında şehir ve köy amele ve rençber halkı içinde çalışacak ve hükümetle münasebete girişecek ve matbuatı idare edecek, maliye ve kasa işlerini görecek daha yüksek teşkilât idare hey'etine lâyiha takdim edecek şubeler açılır ve bunlara aid işler, merkezî teşkilâta dair fasıldaki esaslara göre görülür.

34- Vilâyat ve sancak idare hey'etleri haftada bir defadan aşağı olmamak üzere lâzım olan her vakitte toplanıp işlere bakarlar.

35- Vilâyet idare hey'etleri sancak idare hey'etlerinden, sancaklar ise kaza, kazalar ise nahiye idare hey'etlerinden vekiller davet edip her ay için bir defa konferans tertip ederler. Bu konferansların kararları teşkilâtın faaliyetine aid lâyiha ile mülhakata bildirilir.

36- Vilâyat ve sancak idare hey'etleri vasıtasıyla köylerdeki teşkilât işlerini yakından takip eder. Bundan başka, şehir teşkilâtlarının umumî içtimâlarına zaman işleri hakkında sık sık malûmat verir.

37- Vilâyet kongreleri, umumî kongreye ve diğer kongreler kendinden yüksek teşkilât kongrelerine vekillerini seçerler.

V. Kaza, Nahiye, Köy ve Şehir Teşkilâtlarına Dair

38- Kaza, nahiye, köy, şehir teşkilâtlarının yüksek makamı bu teşkilatlara giren âzâların umumî içtimâları ve bunların kongreleridir.

39- Kaza, nahiye, köy ve şehir teşkilâtlarının umumî içtimâları ayda bir defadan aşağı olmamak üzere davet olunurlar. Eğer bu teşkilâtlar kongre davet edilecek derecede terakki edememişlerse, umumî içtimâlar kongre hukuk ve vezaifini haiz olurlar. Bu takdirde umumî içtimâlarda idare hey'etlerinin malî ve siyasî hesapları dinlenir, yeni idare hey'etleri, malî teftiş komisyonları ve daha yüksek teşkilât kongrelerine de vekiller seçilir.

40- Kaza, nahiye, köy ve şehir idare hey'etleri üç âzâdan mürekkep olarak üç mah müddetle teşekkül eder.

41- Kaza, nahiye, köy ve şehir idare hey'etleri, bu kaza, nahiye, köy ve şehirler içindeki bütün teşkilâtlara nezaret eder. Bundan başka bu hey'etlerin yeniden hücreler açmak ve açılanları tasdik için sancak teşkilâtına arz etmek, dersler, mitingler tertip etmek, gazeteler ve faideli kitap ve beyannameler neşretmek, kasa muamelâtına bakmak, işlerine dair her ay sancak idare hey'etine haber vermek gibi vazifeleri vardır.

VI. Fırka Hücrelerine Dair

42- Fırka teşkilâtının esası hücrelerdir. Herhangi bir yerde en az üç komünistin birleşmesiyle bir hücre teşkil olunabilir. Bu hücreler; sancak, kaza, nahiye, köy ve şehir idare hey'etleri tarafından tasdik edilmedikçe resmi sayılamaz.

43- Âzâsı 500'den fazlaya çıkan hücreler hale göre birkaç kısma ayrılabilirler.

44- Asıl vazifesi, şehir işçileriyle fukara, köylü ve rençberleri birbirlerine yakınlaştırıp bağlamaktan ibaret olan bu hücrelerin başlıca görecekleri iş: 1) Muhtelif yerlerdeki halk içerisinde fırkanın şiarlarını neşretmek. 2) Yeni âzâlar bulmak. 3) Mensup oldukları idare hey'etinin teşkilât ve teşvikât işlerini meydana çıkarmak. 4) Memleketin iktisadî ve siyasî işlerinde fırkanın maksadlarını meydana getirmeğe her suretle çalışmak.

45- Hücre, gündelik işlerini görmek için bir ay müddetle üç kişilik bir idare hey'eti seçer.

VII. Fırka Disiplinine Dair

46- Fırka âzâsı ve teşkilâtları arasında disipline (intizama) riayet meselesine ziyadesiyle dikkat olunmak lâzımdır. Fırkanın salâhiyatdar müesseseleri tarafından verilen kararlar teşkilâtlarca hemen icrâ olunmalıdır. Bununla beraber, fırka içinde her meselenin tamamıyla serbest olarak müzakeresine imkân verilir.

47- Yukarı teşkilâtların kararlarını işlemek ve fırkanın fikirlerine hizmet etmemek bir cürüm teşkil eder. Bu yolda kabahatli olan teşkilâtlar daha yüksek olan teşkilât tarafından tevbîh edilir ve ikinci derecede dağıtılıp muvakkat idare hey'eti tayin olunarak esbabıyla beraber merkezî hey'ete bildirilir. Kabahatli âzâlar ise birinci derecede tevbîh edildikten sonra ikinci derecede bulundukları mesuliyetli işlerden muvakkaten geri çağrılırlar veya fırkadan büsbütün çıkarılırlar. Hale ve kabahatin derecesine göre, mesele umumî içtimâda veya gazete ile ilân veya mahkemeye havale olunur.

48- Fırka âzâ ve teşkilâtları arasındaki bütün ihtilâfları ve herhangi bir yoldaş hakkındaki şikâyatı hal için üç kişiden mürekkep yoldaş mahkemesi teşkil olunur. Cürüm ve ceza hakkındaki bütün kararlar bu mahkeme ile verilir. Ve mensup olduğu idare hey'etince icra edilir. Ve merkezî hey'ete malûmat verilir. Yoldaş mahkemesinin vazifesi hususî talimat ile tayin olunur.

VIII. Gelir ve Masraflara Dair

49- Fırkanın geliri fırka âzâlarının kaydiye ve aylıkları ve yüksek merkezî teşkilâtların verecekleri yardım akçeleri vesaireden ibarettir. Âzâların kaydiyye bedeli her ay verecekleri aylığın dört misli ve aylık bedeli bir ayda kazandıkları paranın yüzde yarımından, yüzde ikisine kadar müterakki surette olmak üzere tayin edilir.

Fırkaya; tiyatrolar, konferanslar, yarışlar, konserler, vesaire tertibiyle varidat temini caizdir. Diğer yardım ve teberrular da kabul olunur. Bunların kabul veya reddini takdir hakkı merkezî hey'ete aittir.

50- Âzâlar bir defaya mahsus olmak üzere kaydiyye verirler.

51- Muayyen gündelik ve maaşları olmayan köylü ve rençberler gibi fırka âzâlarının kaydiyyeleri ayrıca tayin olunur.

52- Üç ay zarfında aylığı ödenmeyen âzâlar, muvakkaten âzâlık hakkından mahrum edilir. Aylığı ödemeğe mani olan bazı sebepler var ise umumî içtimâa arz edilip bunların hakkında ayrıca karar çıkarılır.

53- Her ay toplanan kaydiyye ücretlerinin ve aylıkların ve diğer gelirlerin onda biri nisbeti merkezî hey'ete, diğer onda bir nisbeti sancak idare hey'etine ve diğer onda bir nisbeti de vilâyet idare hey'etine gönderilip, geri kalan yüzde altmış ve yetmiş nisbeti yerli teşkilât ihtiyacına sarf edilir.

Madde-i Münferide

54- Bu nizamnâmeyi tefsir ve herhangi bir maddesine dair talîmat neşri hakkı merkezî hey'ete aittir.

3. TKF Merkezî Hey'eti Seçimi

Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nin 15 Eylül 1920 tarihli yedinci içtimâında TKF'nın Merkezî Hey'eti'nin oluşturulması kararlaştırılarak, bu kurul için seçim yapılmıştır. Bu seçim sonucunda TKF'nın Merkezî Hey'eti'ne şu kişiler seçilmiştir:[16]

1-Mustafa Suphi

2-Mehmet Emin

3-Nazmi

4-Hilmioğlu Hakkı

5-İsmail Hakkı

6-Ethem Nejat

7-Süleyman Nuri

Bu yedi kişiden başka 3 kişi de Merkezî Hey'et adaylığına seçildi:

1-Süleyman Sami

2-Lütfü Nejdet

3-İsmail Çitoğlu

TKF Merkezî Hey'et Reisliğine Mustafa Suphi, katipliğine ise Ethem Nejat getirildi. Ayrıca TKF Merkezî Hey'eti Hesap Müfettişliğine de şu kişiler seçilmiştir:

1-Hüseyin Sait

2-Asım Necati

3-Selim Mehmetoğlu

B- TÜRKİYE KOMÜNİST FIRKASI'NIN ANADOLU'YA NAKLİ

1. Anadolu ile Temas ve İlişkiler

Mustafa Suphi Bakû'da teşkilâtını yerleştirdikten sonra TBMM Hükümeti'yle ilişkiler kurmaya özel bir önem vermiştir. Aslında TBMM açılmadan, daha 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa ile irtibat kurulduğuna dair bazı bilgiler vardır. Şöyle ki, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın 1919 yılında, Odesa'da iken, İstanbul ve Karadeniz Sahillerine elemanlarını ve burada bastırılan komünist neşriyatları gönderdiği bilinmektedir. Bu arada 1919 Mayıs'ında teşkilâtın bazı elemanlarının Samsun'a gelmesi, Samsun veya Havza'da Mustafa Kemal Paşa ile görüşmeleri ihtimali de

[16] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.10

vardır.[17] Nitekim, Mustafa Suphi, Bakû'da çıkan 8 Temmuz 1920 tarihli Yeni Dünya Gazetesi'nde yazdığı "Tarihi Vazife" başlıklı makalesinde şöyle demektedir:[18]

"Geçen Balkan ve son Avrupa kasaplıklarında bahtsız Anadolu rençberlerinin kanı dökülmesine çılgınca, merhametsizce o şekilde muharebeye karşı durmuş iken Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl evvel bize Odesa'da iken bildirdiği kıyamcılığa razı ve taraftar olduk. Ve bugün Antanta yağmacıları karşısında büyük cephe açan Kuva-yı Milliye Ordularının muvaffakiyetine müzahir oluyoruz."

Yukarıdaki bilgiye dayanarak Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal Paşa ile haberleştiğini veya ilişki kurduğunu söylemek zordur. Ancak bu durum, 1919 yılında Mustafa Kemal Paşa Samsun veya Havza'da bulunduğu sırada, Odesa'dan bu bölgeye gönderilmiş olan Türkiye Komünist Teşkilâtı elemanları ile görüştüğü ve onlardan Türkiye'nin düştüğü güç durumdan kurtarılması yönünde Rusya'da çalışmalar yapmalarını istediği şeklinde yorumlanabilir.

[17] Stefanos Yerasimos, bu ihtimal üzerinde önemle durmuş ve bu konuda şunları yazmıştır:
"Kırım'dan yola çıkan "Yeni Dünya" ekibi Mayıs başında, ekiptekilerin önemli bir kısmını Türkiye'ye taşımak üzere, Odesa'ya varır. Orada Türkiye'ye gönderilmek üzere Üçüncü Enternasyonal Manifestosu basılır. Mustafa Suphi, o zaman başlıca arkadaşlarımız, daha bir kısım amele ve rençber esirlerle iki gemi içinde memlekete sevkolundular ki, bu meyanda merkezî heyet azasından iki arkadaş İstanbul'a gitmişler ve beni murahhas olarak Rusya'ya bırakmışlardı" diye söz etmektedir. Demek oluyor ki, yola çıkan iki geminin biri İstanbul'a, ikincisi başka bir yere, yani Anadolu'nun Karadeniz kıyısındaki bir limana gitmiştir. Bu limanın Samsun olması olasılığı büyüktür. Sadrazam Damat Ferit Paşa, Trabzon Valisi Galip Bey'e "Hariciye Nezareti'ne devamlı gelen haberlere göre bir takım Bolşevikliğin Osmanlı kıyılarını geçerek Samsun ve Trabzon yoluyla Anadolu'ya girdikleri anlaşılmaktadır." diye yazar. Şu halde bu yolculuğun tarihi Mayıs'ın ikinci yarısı olsa gerek. Oysa 19 Mayıs'ta Mustafa Kemal Samsun'a çıkmış, 25 Mayıs'ta oradan Havza'ya geçmiştir. Bu durumda Mustafa Kemal'in Havza'da Albay S.M. Buduyenni başkanlığında bir sovyet heyetiyle görüştüğüne ilişkin söylenti, yerini bir Mustafa Kemal-Mustafa Suphi temsilcileri görüşmesi varsayımına bırakabilir. Anadolu'ya gelenler orada Mustafa Kemal'in girişimlerini öğrenirler ve onunla Haziran'ın ilk günlerinde Havza'da görüşürler. Konuşma herhalde Anadolu hareketinin özellikleri ve yardım olasılıkları konuları çerçevesinde döner. Mustafa Kemal bu temsilciler ve Odesa'daki grup aracılığıyla Moskova Sovyeti ile ilişki kurmak ister. Temsilciler Odesa'ya döner, bu haberleri oradakilere iletirler. Ancak Denikin'in saldırısı yoğunlaşmaktadır. Grup Ağustos'ta Odesa'yı terk etmek zorunluğundadır. 12. Kızıl Ordu'ya katılarak bin bir güçlükle kuzeye doğru bir yol açarlar ve Moskova'ya varırlar. Orada Mustafa Kemal'in önerisi Rus Komünist Partisi'nin Genel Merkezi'ne sunulur, yapılan tartışmalardan sonra, öneri kabul edilir. Ancak Karadeniz yolu kesinlikle kapanmıştır. Mustafa Suphi grubunun Türkiye'ye yakın olabilmek için Türkistan'dan dolaşıp Hazar Denizi'ni aşarak Bakû'ya gelmesi gerekecektir." (YERASİMOS, *Türk Sovyet İlişkileri*, s.107-109.)

[18] MUSTAFA SUPHİ, "Tarihi Vazife", *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.
Fethi Tevetoğlu, Mustafa Kemal Paşa ile Mustafa Suphi arasında 1919 yılında böyle bir haberleşmenin olamayacağı varsayımı ile olacak ki, Mustafa Suphi'nin Tarihi Vazife başlıklı yazısındaki "Mustafa Kemal Paşa'nın takriben bir yıl evvel bize Odesa'da iken bildirdiği" şeklindeki bilgiyi, 13.9.1920'de Mustafa Kemal Paşa'nın M.Suphi'ye gönderdiği mektupla karıştırmakta ve Mustafa Suphi'nin bahsettiği bu mektubun, 13.9.1920 tarihli mektup olduğunu belirtmektedir. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.225.) Ancak bunun olması mümkün değildir. Çünkü Mustafa Suphi'nin "Tarihi Vazife" başlıklı yazısı, Mustafa Kemal Paşa'nın 13.9.1920 tarihli mektubundan 65 gün önce, yani 8 Temmuz 1920'de yayınlanmıştır. (Bakınız. *Yeni Dünya*, 8 Temmuz 1920.)

Mustafa Suphi'nin Anadolu ile ilişkiler kurmak için TBMM Hükümeti ile haberleşmeye başlaması, Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın 27 Mayıs 1920'de, Bakû'ya gelerek burada yerleşmesinden sonra olacaktır. Gerçekten Mustafa Suphi Bakû'ya geldikten hemen sonra, TBMM Hükümeti ile ilişkiye girmek için çaba göstermiştir. O, Rus Komünist Partisi Merkezi Komitesi'ne, Temmuz 1920'de verdiği raporda, "Mustafa Kemal Paşa ile önce Oltu'dan ve daha sonra 15.Kolordu Kumandanı vasıtasıyla informasyon ağı kurduğunu" belirtmektedir.[19] Bu durumu Türkiye'deki belgeler de doğrulamaktadır.

Mustafa Suphi ile Anadolu arasındaki ilk haberleşmeler, TKT'nın Oltu'da teşkilâtın bir şubesini açmak ve propaganda çalışmaları yapmak amacı ile gönderdiği Talipzâde Yusuf Ziya[20] vasıtasıyla yapılmıştır.

Aslında Yusuf Ziya Bey, Mustafa Suphi Bakû'ya gelmeden önce, Bolşeviklerle ilişkiler kurmak için Azerbaycan'a gönderilmiş olan Halil Paşa ve Fuat Sabit'le Kâzım Karabekir Paşa arasındaki haberleşmeyi sağlıyordu.[21] Ancak Mustafa Suphi Bakû'ya gelip, vaziyeti ele alınca Yusuf Ziya'nın da Mustafa Suphi teşkilâtına dahil olduğu anlaşılmaktadır.

Mustafa Suphi Anadolu ile irtibat kurmaya çalıştığı bu günlerde, kendisi hakkında da ilk bilgiler Anadolu'ya gelmeğe başlamıştı. Bu ilk bilgilerin kaynağı esaretten dönen Türk askeri esirleriydi. 25 Haziran'da Bakû'dan Trabzon'a gelen 92.Alay'dan Mülazım Refet ve 83. Alay'dan Mülazım-ı Sânî Osman Efendiler, burada III. Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'e Mustafa Suphi hakkında şu bilgileri vermiştirler:[22]

"Bakû'da Mustafa Suphi isminde bir Osmanlı Türk'ü, Lenin tarafından Şarka ihtilâl komitesi reisi tayin edilmiştir. Bu zât bütün ruhuyla Bolşevik idealine merbut imiş. Suphi Bey, Türkiye'de Bolşevik inkılâbı vücuda getirmek üzere Anadolu'da çalışacak bir komünist komitesi teşkil etmiştir. Esaretten avdet eden zabitanın da bu fırkaya ilhakı için uğraşmakta imiş. Mamafih zabitan Türkiye'ye avdetlerini tercih etmekte imişler, Suphi namındaki bu şahıs hakkında Bahaeddin Şakir Bey, her nasılsa Rus Sovyet Hükümeti'nin emniyetini kazanmış olan Suphi Bey'in pek na-

[19] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.

[20] Talipzâde Yusuf Ziya'nın Kâzım Karabekir Paşa'nın adamı olduğu anlaşılmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa "İstiklâl Harbimiz" adlı eserinde Yusuf Ziya hakkında şunları yazmaktadır:

"17 Temmuz'da Bakû'dan Talipzâde Yusuf Ziya Bey geldi. Bu kişi umumî harpte Türk binbaşısı rütbesiyle İran'da İslâm birliği propagandası yapardı ve doğruca Grup Kumandanı Halil Paşa'ya bağlı idi. O zaman kendisini Tebriz'de görmüş ve bu hareketlerini sınırlandırmış ve tespit etmiştim. Bu kişi birkaç ay önce yanımda ve Müsavat Hükümeti adamı idi. Şimdi de Bolşevik oluyordu. Kafkas durumu hakkında bilgi getirmesi için Bakû'ya ben göndermiştim. Vaziyet hakkında hayli bilgi aldım." (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.785.)

[21] *ATASE*, A.6/3152, Kl.880, D.7/28, F.7-1.

[22] Rüştü Bey bir şifre ile bu bilgileri Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmiştir. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.90-2.).

mussuz, ahlâksız bir şahsiyet olduğunu, memlekete gelecek olursa sokulmamasını bildirmiştir."

Bu bilgiler 29 Haziran'da, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilirken, ayrıca şu not da eklenmiştir:[23]

"Vaktiyle memleketin bazı namuslu evladını da lekelediğini bildiğim Bahaeddin Şakir Bey'in bu ithamatı doğru ve makul telakki edilemeyeceği cihetle Mustafa Suphi Efendi'nin maksad-ı menafiimize muvafik bir vazifeye hamil olması ihtimali varid-i hatır olmuştur. Mumaileyh zat-ı samilerince malum ise lütfen işar buyurulmasını istirham ederim."

Bu yazıya TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, 5 Temmuz 1920'de aşağıdaki cevap yazısını gönderir:[24]

5 Temmuz 336 (1920)

"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

"29 Haziran 336 tarihli şifreli telgrafnâmelerinde ismi geçen Mustafa Suphi Efendi haris olmakla beraber, ahlâksız değildir. Sovyetler nezdinde mühim mevkii vardır. Kendinden istifade edilmek muvafıktır. Nazar-ı dikkati âlilerine arz ederim.

BMM Reisi
Mustafa Kemal"

Yine bu günlerde, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bakû'da Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanı ve Azerbaycan Cumhuriyeti Harbiye Komiserliği'ne, Oltu ve Zengibasar bölgelerindeki Ermeni hareketi ile ilgili mektupları götürmekle görevlendirilen bir Türk subayı, Bakû dönüşünde verdiği raporda, Mustafa Suphi hakkında şunları kaydediyordu:[25]

"Türkiye İştirâkiyûn Teşkilâtı Reisi Mustafa Suphi Yoldaş ile görüştüm. Bilhassa Lenin'in itimadını kazanmış olan bu zatın Rusların kendisine itimadı dolayısıyla Şark Âlemi'nde de oldukça nüfuz sahibi olduğu söyleniyor. Moskova Hükümeti tarafından tayin edilmiş ve suret-i sarfı doğruca kendisine ait olan dolgun bir bütçesi varmış, vak'i olan sual üzerine Anadolu İnkılâp Hükümeti hakkında kendisine bildiğim malûmatı verdim. Ve öteden sizlerden Anadolu'dan uzaklarda bulunduğu için şimdiki mesâîsini Anadolu'ya gelip inkılâp amilleriyle görüştükten sonra devam etmesinin daha muvafık olacağını söyledim."

[23] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.114/34, F.90.
[24] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.4.
[25] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.33-6.

Görüldüğü gibi Mustafa Suphi hakkında gelen bu ilk bilgiler onu, Lenin'in itimadını kazanmış, nüfuzlu bir kişi olarak göstermekte ve gerek Kâzım Karabekir Paşa ve gerekse Mustafa Kemal Paşa'da, ondan milli menfaatlerimiz doğrultusunda yararlanılabileceği kanaatini uyandırdığı anlaşılmaktadır.

Bu kanaat doğrultusunda Mustafa Suphi Teşkilâtı ile ilişkiye girildiği görülmektedir. Nitekim Mustafa Suphi'nin Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği ilk mektup, yukarıda sözünü ettiğimiz Talipzâde Yusuf Ziya tarafından 17 Temmuz 1920'de ulaştırılmıştır. Bu mektupta, Ermenistan'da harekete başlandığı, çalışma merkezinin Nahçivan olacağı bildirilerek, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Anadolu'ya fevkalâde sefir olarak Türk muhibbi olarak bilinen Eliava'yı tayin ettiği ve kendisinin yakında hareket edeceği belirtilmekte idi.[26]

Bu sıralarda Türkiye Komünist Teşkilâtı tarafından gönderilen 5 kişilik bir heyetin 18 Temmuz'da, Şahtahtı'ya geldiği haber alınmış ve bunlarla irtibat sağlanmıştır. Yanlarında TKT Merkezi Komitesi ve Onbirinci Kızıl Ordu Kumandanlığı tarafından verilmiş olan vesikalar bulunan bu heyettekilerden üçü Azerbaycan mıntıkasında çalışan Türk subaylarından meydana getirilmişti. Görevleri Kızıl Ordu ile Nahçivan'da "kıyamcı kuvvetler" ve Anadolu Kuva-yı Milliyesi arasında ilişki tesis etmek, buradaki kuvvetlerin miktarıyla, nelere ihtiyaç olduğu hakkında elde edecekleri bilgileri Bakû'ya bildirmekti. Bu heyetten alınan ilk bilgiler aşağıdadır:[27]

"4 Temmuz'da 11.Kırmızı Ordu'ya mensup 32.Fırka Görüs Kazası'nı işgal etmiştir. Harekete memur edilen mezkûr fırka efradından Ermeni olanlar evvelce Gence'deki aks-ül inkılâp hareketinde zarar ve cinayetleri görüldüğü hakkında Mustafa Suphi Yoldaş'ın raporu üzerine geri alınmıştır. Bolşevik Ermenilerden yalnız Ermeni mıntıkalarında istihdam edilmek üzere ayrı kıta teşkil edilmiştir. Hey'etin 10 Temmuz 36'da, Görus'ta iken 32.Fırka Kumandanı'ndan aldığı son malumata göre Ferik Halil Paşa Onbirinci Kırmızı Ordu Kumandanlığı'na tayin olunmuştur. Muvasalatına kadar Nahçivan üzerine hareket yapılmamasını Halil Paşa'nın Fırka Kumandanına emrettiğini mumaileyh bildirmiştir."

Türkiye Komünist Teşkilâtı, bir taraftan daha önce belirttiğimz gibi gizlice propagandacılarını Anadolu'ya göndererek teşkilâtlanma ve ajitasyon çalışmalarını sürdürürken, diğer taraftan da Anadolu'ya resmi temsilcilerini göndererek TBMM Hükümeti ile ilişkilerini geliştirmeye çalışmıştır. Bu amaçla 1920 yılı yazında TKT'nın önde gelen şahsiyetlerinden Süleyman Sami Ankara'ya, Salih Zeki ve arkadaşları ise Erzurum'a gelerek, temaslarda bulunmuşlardır.

[26] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.14-2; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.785.
[27] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.14-1; *ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.11-1.

a) Süleyman Sami'nin Anadolu'ya Gönderilmesi

TKT, ilk resmi temsilcisi olarak, Merkezi Komite üyesi ve Askeri İşler Müdürü Süleyman Sami'yi Anadolu'ya göndermiştir. Süleyman Sami 17 Haziran 1920'de, Bakû'dan yola çıkarak, 29 günde Trabzon'a gelebilmiş, Batum'da iken İngilizler tarafından tutuklanmış, ancak İngiliz askerlerine para vererek kaçmayı başarıp Trabzon'a gelmiştir.[28] Süleyman Sami'nin Anadolu'ya gönderilişinin TKT Merkezî Komitesi'nin aldığı ilk önemli kararlar ile aynı tarihe rastlaması tesadüf olmasa gerekir. Bu tarihte TKT'nın askeri gücünün en kısa zamanda Türkiye'ye gönderilmesi ve 1 Eylül 1920'de, Bakû'da, "Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi"nin yapılması kararlaştırılmıştı.[29] Süleyman Sami'ye Anadolu'ya hareket öncesi bu konularla ilgili görevler verildiği muhakkaktır. Süleyman Sami 1920 yılı Temmuz ayı ortasında Trabzon'a varmıştır. Yanında Mustafa Suphi ve Mehmet Emin imzalı, Mustafa Kemal Paşa'ya yazılmış bir mektup vardır. Bu mektup Süleyman Sami'den alınan diğer bilgilerle birlikte 19 Temmuz 1920 tarihinde 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü tarafından aşağıdaki şekilde Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiştir:[30]

Trabzon

"Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne 19.7.1336 (1920)

"1- Bakû Türk Komünist Komitesi tarafından gönderilmiş olan Süleyman bervech-i âtî mektubu getirmiştir:

"Büyük Millet Meclisi Reisi ve Kuva-yı Milliye Başkumandanı Mustafa Kemal Paşa Hazretleri'ne

"(a) Osmanlı Hey'et-i Murahhası Reisi Tevfik Paşa'nın İstanbul'a tebliğ ettiği sulh şeraitine göre Anadolu rençberinin son rızk-ı danesine kadar taarruz olunduğu anlaşılıyor. Böyle bir sulhu kabule razı olan herhangi bir hükümet ve sınıf ile cidale karar vermiş olan (iştirâkiyûn) teşkilâtının müzaheretinize nail olacağı ümidindeyiz. Buradaki faaliyetimiz hakkında Süleyman Sami Yoldaş lazım gelen malumatı arz edecektir. Mağdur halkımızın halâs-ı mübareze ve inkılâpta olduğu kanaatiyle hatm-i kelâm ve teyid-i ihtiram eyleriz.

Âzâdan Mehmet Emin — Hey'et-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi

"(b) Bu mektup aynı zamanda Türk İştirâkiyûn Teşkilâtının Merkezi Komitesi mühürünü de havidir. Ve tarihi de 15 Haziran 1920'dir.

28 CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.46.
29 *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8-9.
30 TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.221-223; CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.44-45; İLERİ, *Atatürk ve Komünizm*, s.145-148.

"2- Türk İştirâkiyûn Komitesi berveçh-i ati hususata dair malûmat ahzına Süleyman Sami'yi memur etmiştir.

(a) Anadolu'da alenî olarak Bolşevik teşkilâtına müsaade edilir mi?

(b) Hal-i hazırda takbik edilmekte olan Bolşevik proğramının Anadolu'da tatbiki için ne gibi tâdilat düşünülüyor?

(c) Bolşevik programının tatbiki hususunda Büyük Millet Meclisi'nin nokta-i nazarı nedir?

"3- Hal-i hazırda Bakû'da bulunan Türk İştirâkiyûn Teşkilâtı'nın Merkez Komitesi 918'de Moskova'da teşekkül etmiştir. Rus Sovyet Hükümeti, Türkiye işleri için bu komite ile münasebette bulunmaktadır. Komitenin bütün masarifatı Rus Sovyet Hükümeti'ne aittir. Komitenin Reisi Mustafa Suphi Bey'dir. Bu komite Bakû'nun işgalinden evvel Türkistan'da imiş. Türkiye'de Bolşevik İnkılâbı vücuda getirmek üzere tesis edilmiştir. Bolşevikler Türkiye'de görebilecekleri bütün müzahereti bu komite vasıtasıyla yapacaklarmış. Komite Türkiye'ye götürülmek üzere Bakû'da elli top, yetmiş makinalı tüfek, onyedibin tüfenk ve icabı kadar cephane hazırlatmıştır. Para hususunda Rus Sovyet Hükümeti müzaheret-i lâzimede bulunacaktır. Şu kadar ki yol açılmamış olduğundan eslâha ve mühimmatı ve parayı Türkiye'ye geçirmek mümkün olamamıştır. Komitenin gayesi memleketin halâsıdır. Ve bu halâs da Bolşeviklerle teşrik-i mesâîde ve memlekette Bolşevizm inkılâbı vücuda getirmekte bulunmaktadır. Binaenaleyh Anadolu'da Bolşevizm inkılâbını temin için Büyük Millet Meclisi'nin ne düşündüğünü öğrenmek istiyorlar. Ve bilahare Türkiye ile olacak münasebetleri hakkında karar vererek, ona göre hat ve hareketlerini tayin edeceklerdir.

"4- Süleyman (Sami) Efendi Komite Hey'et-i Merkeziyesi âzâsındandır ve Türk İştirâkiyûn (kal'a-i) askeriyesinin harbî ve siyasî komiseridir. Komite âzâları (Kayserilidir) malum olan İsmail Hakkı, Kafkasyalı Mehmet Emin, Zor Mutasarrıf-ı sabıkı Salih Zeki ve Samsunlu muvazzaf zabitandan Yüzbaşı Nedim Agâh ve Yüzbaşı Yakup'tur. Bu komitenin yirmiyedi şubesi vardır. Biri Bakû'dadır. Birkaç şube de İstanbul'da vardır. Anadolu'da birkaç şubeleri mevcutmuş.

"5- Süleyman Efendi Bakû'dan onyedi Haziran'da ayrılmış ve Tiflis, Batum tarikiyle Trabzon'a yirmidokuz günde gelebilmiştir. Bir defa Batum'da İngilizler tarafından tevkif edilmiş, İngiliz neferlerine para vererek kaçmağa muvaffak olmuştur. Türkistan'da iki sene Maarif Komiserliği vezaifini ifâ eylemiştir.

"6- Azerbaycan'da umûr-u hükümet tamamen yerli Bolşeviklerin elindedir. Bidayette Rus Kumandanları yerli Hükümeti tanımak istememiş, fakat Azerbaycan Hükümeti Reisi bulunan Nerimanov'un Lenin'e yazdığı şikâyet üzerine Azerbaycan'da bulunan Rus Kumandanlarına Azerbaycan Hükümeti'nin emrinde bulunduklarını ve Hükümetin emirlerini iska etmeyenlerin idam edileceğine dair

emir verilmiştir. Kendisinin hareketinde Azerbaycan'da bulunan Bolşevik Ordusu'nun kuvvetini yetmişbin tahmin eylemektedir.

"7- Taraf-ı sanilerinden verilecek cevaba intizaren mümaileyh Sami (Süleyman) Bey burada alıkonulmuştur. Mumaileyhte üçyüzyirmi sekizde Mekteb-i Harbiye'den ne'şet eylemiş muvazzaf zabitandandır. Sekizinci Alay Birinci Tabur Yaverliğinde iken Oltu civarlarında esir olmuştur. Rütbesi mülâzım-ı sânîdir. Türkistan'da pek ziyade çalıştığı ve sovyetler nezdinde büyük bir itimat kazandığı ve aynı zamanda Türklük hissiyatıyla mütahassıs bulunduğu esaretten avdet eyleyen zabitan ifâde eylemekte olduğu mâruzdur.

"8- İşbu şifre Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne ve Şark Cephesi Kumandanlığı'na arzedilmek üzere 19 Temmuz 36 tarihinde yazılmıştır.

Fırka 3 Kafkas Kumandanı
Miralay Rüştü"

Aslında Süleyman Sami TKT'na sızmış, Mustafa Suphi'nin güvenini kazanmış ve bu güven sayesinde TKT Merkezî Komite üyeliğine kadar yükselmiş bir İttihatçıdır. Türkiye'ye Mustafa Suphi'nin verdiği görevleri yapmaktan ziyade bundan sonra Bakû'da, TKT içerisinde, ne şekilde çalışmalar yapmaları gerektiği hakkında TBMM Hükümeti'nden talimat almaya gelmiştir. Nitekim 19 Temmuz 1920 tarihinde yukarıdaki bilgilerden başka, bir de 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey'e "özel rapor" vermiştir. Oldukça önemli olan ve Rüştü Bey tarafından 20 Temmuz 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilen bu rapor aşağıdadır:[31]

Trabzon
"Şark Cephesi Kumandanlığı'na 20.7.36

"Bakû'dan gönderilen Süleyman Sami Efendi'den alınan malûmat-ı husûsiye ber-veçh-i zîr mâruzdur:

"Süleyman Efendi henüz Kerenski Hükümeti iktidarda bulunduğu bir sırada Taşkent'te firara muvafık olmuştur. Dört arkadaşı ile beraber Taşkent'te muhâfazakârlarla Teceddüdperverler arasında cereyan eden cidâle şahit olmuşlar ve Teceddüdperverleri teşkil eden Genç Türklere ilhak ederek bunlarla müştereken muhâfazakârlara karşı mücadeleye koyulmuşlardır.

"Esaretten firar eden zabitanın da ilhakları ile teceddüt taraftarları pek ziyade kuvvet bulmuşlar ve Türk'ü Rus boyunduruğundan kurtarmak ve Türkleri birleştirmek maksadıyla bir İttihat ve Terakki Cemiyeti teşkil eylemişlerdir. Bu cemiyet teşkilâtını pek gizli tutmakta ve Rusların haberdar olmamaları için her türlü tedabiri ittihaz kılmışlardır. Kerenski düştükten umûr-i hükümet Bolşevikler eline geç-

[31] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11/69, F.7.

tikten sonra, Bolşevikler Türklere kendi mukadderatlarına sahip olmaları ve kendileriyle teşrik-i mesâî eylemelerini bildirmişlerdir, bunun üzerine cemiyet, Sami Efendi'yi diğer üç arkadaşı ile Bolşeviklerle teşrik-i mesâîye ve Bolşevik siyasetinden Türkler için âzâmi istifadenin teminine memur eylemiştir. Bolşevikler bidayette Türk Zabitlerini kabul etmek istememişlerdir. İnkılâbın bidayetlerinde hemen kâmilen Rus Aristokrasi Sınıfı'na mensup zabitlere karşı büyük bir nefret mevcut olduğundan Türk Zabitleri de hoş nazarla görülmemekte imiş. Fakat Ruslara Türk Zabitinin fukara oldukları ve aristokrasi ile alakadar bulunmadıkları anlatılmış ve Bolşevik komitesine Türk Zabitleri kendilerine pek itimat gösterilmemek suretiyle kabul edilmişlerdir. Bilâhare Menşevikler tarafından mukabil ihtilâl üzerine pek buhranlı anlar geçiren Rus Bolşevikleri Türk Zabitlerinin fevkâlade fedakârlıklarına şahit olmuşlar ve Türk Bolşevik Zabitlerine fevkaalâde itimat hasıl eylemişlerdir. Süleyman Efendi ve arkadaşları Taşkent'te Menşevik, Bolşevik taraftarları arasında cereyan eden ve üçgün devam eden muharebeye Bolşeviklerle birlikte iştirak etmişlerdir. Türk İttihat Cemiyeti'yle de hafiyen çalışan bu adamlar, cemiyet tarafından komiser intihap edilmiş ve bu suretle Rus Bolşevikleriyle doğrudan doğruya teşrik-i mesâîye koyulmuşlardır. Türkistan'da mektepler küşadı hususunda Rusların pek büyük müzaheretlerini temin eylemişlerdir. Türkistan'da müstakil Türk (Okunamadı) esasını kurmuşlardır. Bundan 7, 8 ay evvel Mustafa Suphi, Lenin tarafından Türkistan'a gönderilmiş ve Taşkent'te Mustafa Suphi tarafından Moskova'da tesis edilmiş olan Türk Komünist Teşkilatı Merkeziyesi'ne girmesi kendisine ve arkadaşlarına teklif edilmiş ve bu suretle bu komite de Mustafa Suphi ile teşrik-i mesâîye koyulmuştur. Bilahare Bakû'nün işgali dolayısıyla komitenin Türkiye'ye yakın olunmak üzere Bakû'ya nakli kararlaştırılmış ve nakil edilmiştir. Mustafa Suphi hakkında berveçh-i atî malûmat verilmektedir. Mustafa Suphi, Mahmut Şevket Paşa vakasıyla alakadar görüldüğünden Hükümet-i İttihadiye tarafından takibe düçar olmuş ve Avrupa'ya firar eylemiştir. Binaenaleyh İttihatçılara karşı derin bir infial taşımaktadır. Ve hayatı bu infialın tevlid-i kerdesi olan keyifle de âlûdedir. Şu kadar ki Mustafa Suphi Moskova'da bulunmuş ve orada üseradan bir Türk Alayı teşkil ve bu alayla Bolşeviklerin en buhranlı zamanlarında fedakârane çalışmış olduğundan Lenin'in pek büyük muhabbetini kazanmış ve Lenin'le münasebat-ı husûsiye vücud bulmuştur. Lenin, Mustafa Suphi'ye pek büyük itimad taşımaktadır. Mustafa Suphi ruhen Bolşevizme merbuttur. Ve teşrik-i mesâîsi Bolşevizmin talimatına matuftur. Milliyet ve diyanet hissiyle katiyyen alakadar bulunmamaktadır. Buna rağmen bazen damarlarında meknûz Türklüğe gayr-i irâdî meyil göstermektedir. Türkistan'da halk tarafından intihap edilen yedi zattan mürekkep şûrâda âzâlık yapmış. Bu yedi zat birer gün münavebe ile Cumhuriyet Riyâseti'ni deruhte eylemekte (şifre) esnasında bir reis-i cumhurun bütün salahiyetleri ile malik bulunmaktadır. Mamafih iyi tahsil görmüş ve ahlâk itibarıyla da işrete olan (düşkünlüğünden?) başka merakta edilecek bir hali yoktur. Mustafa Suphi Moskova'da teşkil eylediği ve Türkistan'dan nakleylemiş olan komitesini, Bakû'ya

naklettikten sonra Bakû'da Doktor Fuad, Halil Paşa vesaireden müteşekkil komiteyi dağıtmış ve bunların âzâlarını kendi komitelerine idhalde serbest bırakmıştır. Süleyman Efendi ve arkadaşları herşeyden evvel memleketlerini kurtarmaya çalıştıklarını ve maksatları için Bolşeviklerle teşrik-i mesâî eylediklerini söylemekte ve Türkistan'da bulunan İttihat Cemiyeti'nden ve kendilerinin de bu cemiyetle olan münasebetlerinden Mustafa Suphi'nin katiyen haberdar bulunmadığını söylemekte ve bu münasebatın duyulması, kendilerinin komite tarafından imhalarına sebep olacağını da ilâve eylemektedir. Süleyman Efendi bunun için Türkiye'ye gelmesine Mustafa Suphi'yi ikna eylediklerini ve bittabi memleketin çare-i hâlâsını kendi dar kafaları bulamayacağından, bu babda ne suretle çalışabileceği hakkında lâzım gelen talimatı alarak komite nezdine döneceğini ve bu talimat dairesinde ekseriyet teşkil eden arkadaşlarla Mustafa Suphi'yi de çalışmağa amele ve mecbur edeceklerini söylüyor. Süleyman Efendi'nin hakikaten Türklük için Türkistan'da pek ziyade faaliyette bulunduğunu esaretten avdet eden zabitan ifade ediyorlar. Bilhassa Süleyman Efendi'nin kendi ve arkadaşları tarafından teşkil edilerek, bütün Türkistan'ın her tarafında dalbudak salmış ve Türk İttihat Cemiyeti ve gerekse Türkistan'ın ahval-i umumiyesi hakkında esaretten avdet eden Binbaşı Refik Bey'de pek nafi malûmat vermektedir. Bu da ayrıca arz edileceği ve binaenaleyh Süleyman Efendi'nin bu ifâdâtında samimi görüldüğü maruzdur.

20/7/36'da zâtâ mahsus olarak Şark Cephesi Kumandanlığı'na arz edilmiştir.

3.Fırka Kumandanı

Rüştü"

Trabzon'da yukarıdaki bilgileri veren ve TBMM Hükümeti'nden talimatlar almak için Anadolu'ya geldiğini bildiren Süleyman Sami'ye, Mustafa Kemal Paşa'dan izin çıkmış olacak ki, bir müddet sonra Trabzon'dan Ankara'ya gelmiştir. Burada başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere resmi çevrelerle görüşmeler yapmıştır.[32] Süleyman Sami'nin Ankara'da yaptığı bu görüşmelerle ilgili olarak kesin bir bilgi bulunmamasına karşın, bundan sonra nasıl hareket edeceği konusunda TBMM Hükümeti'nden talimâtlar alması büyük ihtimaldir.Ayrıca daha önce üzerinde durulduğu üzere Süleyman Sami, Ankara ve Eskişehir'de bulunan Komünist gruplarla da görüşmeler yapmıştır.

Süleyman Sami, Doğu Halkları Kongresi öncesi, Bakû'ya geri dönmüştür. Kendisine, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya göndermiş olduğu mektuba cevap olarak, Mustafa Kemal Paşa tarafından bir yazı verilmediği anlaşılmaktadır. Şöyleki Süleyman Sami'nin Bakû'ya dönmesinden kısa bir süre sonra, 13 Eylül 1920'de, Mustafa Kemal Paşa, Mustafa Suphi'ye bir mektup yazmıştır. Bu mektupta,

[32] KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1919-1920)", s.32; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 8 Temmuz 1966, Tefrika:8.

15 Haziran 1920 tarihli Süleyman Sami'nin getirdiği Mustafa Suphi'nin mektubuna cevap olarak yazıldığı belirtilmektedir.[33]

Bununla birlikte TKF Merkezi Komite üyesi olan Süleyman Nuri'nin yayınlanan hatıralarında, Süleyman Sami'nin Mustafa Suphi'ye Mustafa Kemal, Kâzım Karabekir ve Ferit (Tek) Bey'den Türkiye'ye davet mektupları getirdiğini ileri sürmektedir.[34]

Ayrıca Kasım 1920'de, Mustafa Suphi'nin Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı diğer bir mektupta,[35] "Süleyman Sami Yoldaş vasıtasıyla gönderilen mektubunuz...." şeklinde yazılmıştır ki, burada sözü edilen Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920'de gönderdiği mektup mudur, yoksa bundan önce Süleyman Sami ile de başka bir mektup daha mı gönderilmiştir? Bunu tespit etmek oldukça güçtür.

b) Salih Zeki'nin Anadolu'ya Gelişi ve Çalışmaları

TKT Bakû Komitesi üyesi ve "Kayıt ve Tevzi Şubesi" Müdürü olan Salih Zeki,[36] Temmuz 1920'de, Nahçivan'a teşkilâtın bir şubesini açmak ve komünizm propagandası yapmak üzere gönderilmişti. Ayrıca Salih Zeki'ye verilen görevlerden birisi de TBMM Hükümeti ile ilişki kurmak idi.[37]

Salih Zeki Ağustos 1920'de, Nahçivan'dan Erzurum'a gelmiştir. Yanında Nurettin adında bir arkadaşı da vardır. 2 Ağustos'ta, Kâzım Karabekir Paşa'nın karargâhına giderek, onunla bir görüşme yapmıştır. Bu görüşme esnasında Salih Zeki, Kâzım Karabekir'e Bolşevik idare tarzının kabul edilmesi, 1 Eylül'de, Bakû'da yapılacak Türk Komünist toplantısına Anadolu'dan delege gönderilmesi ve kendisine Erzurum'da teşkilât yapması için izin verilmesi konularındaki isteklerini belirtmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Salih Zeki'nin isteklerini ve bu isteklere karşı kendisine verdiği cevabı, 3 Ağustos 1920'de, Mustafa Kemal Paşa'ya şu şekilde bildirmiştir:[38]

"Zata Mahsustur — Karargâh

Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne — 3/8/36

"Zor Mutasarrıf-ı Sabıkı Salih Zeki Yoldaşlarla görüştüm. Üç Ağustos'ta Erzurum-Sivas tarikiyle Ankara'ya hareket edecek ve malumatını zât-ı samilerine bildirecektir. Beyanatı hülaseten şudur:

Madde 1. Mevcudiyetimizi muhafaza, ancak Bolşevik tarz-ı idaresini kabuldedir. Meclis-i Milli'nin icraatına halel getirmemek şartıyla yapılacak bir esas dahi-

[33] İLERİ, *Atatürk ve Komünizm*, s.148.
[34] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.354.
[35] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 12-13 Temmuz 1966, Tefrika:12-13.
[36] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.5.
[37] *TKF'nın Birinci Kongresi*, s.28; *ATASE*, A.6/3152, Kl.880, D.7/28, F.39.
[38] *ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.24-1, 24-2.

linde memleketimiz dahilinde komünist teşkilâtı yapmak ve bu suretle sesimizi ve şeklimizi harice duyurmak ve göstermek, nihayet münasip bir zamanda dahi Bolşevik tarz-ı idaresini kabul etmek.

"Madde 2. Eylül'ün birinde Bakû'da bir Türk Komünist içtimâı yapılacağından bu kongreye âzâ olmak üzere Anadolu'dan sekiz-on murahhas celb etmek.

"Madde 3. Anadolu'nun bazı yerlerinde komünist teşkilâtına girmiş kimseler varmış. Erzurum'da dahi kendisi alenî ve hafî teşkilât yapmasına müsaade etmekliğimdir.

"Bendeniz bunların Meclis-i Milli'nin haberi olmadan iş görmelerini zararlı gördüğümden evvel emirde Ankara'ya gidip anlaşmalarını daha evvel teklif etmiştim. Onlar da bunu hüsn-i kabul ettiler. Erzurum'da teşkilâtı, şimdilik Ermenilerle karşı karşıya olduğumuzdan mahzurunu anlattım. Fakat zaten münevver kimseler selâmeti Bolşevik tarz-ı idaresinde bulduğundan kongre için gidebilecek Albayrak Gazetesi Hey'eti'yle görüşmelerini ve bunu da hafi olarak yapması lüzumunu izah ettim. Esasen selâmeti hepimizin Bolşeviklerle ittifakta ve münasip zamanda aynı tarz-ı idareyi memleketimizin hazım ve tahammülüne göre tesiste bulduğumuzu, binaenaleyh her husûsu hükümet-i milliyemizle birlikte yapmak lüzumu ve bu suretle tarz-ı idaremizdeki köhnelikle mülkî ve adlî teşkilâtın bir taraftan hükümet vasıtasıyla yeni nazariyeler tarzında tertibi yapılarak, her ıslâhatı kolaylaştıracağını anlattım. Bugün topraklarımızı istila eden emperyalistlere karşı mukavemet eden Kuva-yı Milliye'yi, İngilizler Halife kuvvetiyle dağıtmak için var kuvvetiyle çalıştığından Rusya'da olduğu gibi gizli teşkilât yapmak sonra da ihtilâl plânlarını hazırlamak İngilizlerin ekmeğine yağ sürmek olacağını, yani İngilizlerin Hilafet kuvvetlerinden daha kolay istifade edebileceklerini, binaenaleyh hükümet-i milliyemizin arzu ve plânıyla kemâl-i samimiyetle çalışmak lüzumuna kani oldular. Bendeniz istirham ederim ki Rus Sovyetleriyle çalışan bu zâtlarla iyice anlaşarak, bunlara lâzım gelen mevki-i ihtiram verilerek, tabi beylerde menkuz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırmayın ve bu zâtlar mefkûrelerini Rus Sovyetlerine istinaden icra yapacağız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalarına mahal kalmasın. Aynı zamanda bu zâtların şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasip bir anda iş başına çıkmak gibi arzuları da unutulmasın. Bekir Sami ve Yusuf Kemal Beyler nezdimde iken istikbâlimiz hakkındaki münakaşalardan ve Avrupa'nın esasen bir türlü anlamadığımız tarz-ı idaresinde ve de çoktan modası geçen İslâm ve Türk ittihadında bizim için selâmet olmadığını ve mümkün olduğu kadar az zamanda bize kabil-i tatbik bir Bolşevik idaresinin kabulü mecburiyetinde olduğumuzu ve bunun mümkün olduğu kadar gürültüsüzce tesisini müttefiken muvafık bulmuştuk. Bittabi cephelerdeki vazifeler ehvenleştikçe fiilî bir teşebbüsün de pek tehlikeli olacağını kabul etmiştik. Arz eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Anlaşıldığı üzere bu günlerde Milli Mücadele Liderleri Rusya Sovyet Hükümeti ile ittifak yapmayı ve onlardan alınacak yardımı, vatanı düşman istilasından kurtarmak için çok gerekli sayıyorlardı. Hatta bu nedenle pek iyi bilmedikleri Bolşevik idare tarzına karşı dahi olumlu yaklaşımlar içerisinde idiler.[39] Bundan dolayı Rusya Sovyet Hükümeti ile çalıştığı haber alınan TKT mensuplarına karşı da ılımlı bir tavır sergiliyorlardı. TKT tarafından Anadolu'da gizli propagandalara girişildiği ve ordu içerisinde dahi bunun yapılmaya çalışıldığı bilinmesine rağmen, yine de bunlara karşı sert önlemlere başvurulmaktan kaçınılarak, ikna yöntemi kullanılıyordu. Memleketin içinde bulunduğu güç şartlar altında, yapılacak gizli propagandaların memleketi Ermeni ve Yunan istilasına uğratacağı, bir ihtilâle sebep verebileceği ihtimalleri TKT mensuplarına anlatılarak, Türkiye'de yapılacak sosyal değişmelerin ancak TBMM tarafından yapılması gereği vurgulanıyordu. Bununla birlikte ihtiyat elden bırakılmayarak Anadolu'ya gelen Komünistler dikkatle takip edilip, nezaret altında bulunduruluyorlardı.[40]

[39] 1 Ağustos 1920 tarihinde, Kâzım Karabekir Paşa'nın 9.Fırka Kumandanı Halit Bey'e gönderdiği aşağıdaki şifre bu durumu açıkça göstermektedir:

Zâtâ Mahsustur   1 Ağustos 36 (1920)

9. Fırka Kumandanlığı'na

C.1/8/336

Halil Paşa ile temasa gelmek üzere bir hey'et göndermiştim zannederim. Nahçivan'da müşarûnileyhe mülaki olmuşlardır. Esasen son ümid-i (temettümüz?) olan Bolşevik ittifakı ve Bolşeviklik hakkında bütün kuvvetimizle malumat istisâline çalışıyoruz. Esasen milletimiz Bolşeviklerle ittifâk yapmıştır. Bunun için Bolşevikliğin tedkiki gittikçe ehemmiyet kazanmaktadır. Bugünkü tarz-ı idaremiz Avrupa'dan alınmadır. Halbuki Avrupa bizi imhaya karar verdi. İttihad-ı İslâm, Türk İttihadı gibi nazariyelerin ise miras geçtiği gibi uğraşmakla başımıza gelenleri de gördük. Binaenaleyh dinî ve an'anevî esasatımıza pek benzeyen bu gibi mesleğe nazar-ı dikkatimizi affetmek zaruridir. Bütün dünyayı sarsan propagandalardan her taraf memleketimizde masûn değildir. Aşağıdan yukarıya vukubulacak talep ve icraatın ise, bütün varlığımızı imhaya ve komünizmin istilâsına sebep olacağı da bedîhî bulunduğundan ne yapılacağı Millet Meclisi'nce yukarıdan aşağıya yapılmasına bütün kuvvetimizi sarfedeceğiz. Henüz Halil Paşa'dan ve Moskova'daki hey'etimizden esaslı bir rapor almadığımızdan ma'sum ve mâ'dûn makamlara esaslı bir rapor yazmadım. Tedkikatım neticesini yakında bildireceğim. Herhalde İngiliz ve Fransızlar Bolşevikliğin aleyhine milyonlar sarfıyla propaganda yapıyorlar.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

(*ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11/69, F.10-1.)

[40] 3.Kafkas Fırkası Kumandanı Rüştü Bey, Şark Cephesi Kumandanlığı'ndan aldığı bir tamimi, 11.Alay Kumandanlığı'na şöyle bildiriyordu:

"11.Alay Kumandanlığı'na   Trabzon
20/8/36 (1920)

"Bakû'dan veya sair mahallerden Bolşevik propagandası için mıntıkanıza gelmesi pek muhtemel olan zevatın ahval-i mahalliyeye ve siyaset-i hariciyemize vakıf olmadıklarından bilmeyerek, hususî teşebbüslerle memleketimizde bir ihtilâl, bir hercümerce sebep olmaları ihtimal dahilindedir.

"Esasen hey'etlerimiz Moskova'ya gittikleri ve Nahçivan Mıntıkası'na Bolşeviklerin hey'etleri dahi geldiğinden her bir husus Meclis-i Millice müzakere olunacaktır. Bu sebepten Bakû ve havalisinden Bolşevik propagandası için mıntıkanıza gelecek zevata hüsn-i muâmele edilmekle beraber, vurudlarından hemen fırkanın haberdar edilmesi ve memleketimizin sukûna muhtaç olduğundan, ifrâtla hareket

Salih Zeki'nin, 3 Ağustos'ta Erzurum-Sivas tarikiyle görüşmelerde bulunmak için Ankara'ya hareket edeceği yukarıdaki Kâzım Karabekir Paşa'nın yazısında belirtilmesine karşın, Salih Zeki bir süre Erzurum'da kalmıştır. Ve bu süre içerisinde Kâzım Karabekir Paşa'nın da uygun görmesi ile Erzurum'da Albayrak Gazetesi Heyeti'yle görüşmeler yapmıştır. Daha öncede belirttiğimiz gibi bu görüşmeler esnasında Albayrakçılarla TKT arasında bir yakınlaşma oluşmuştur.[41]

Salih Zeki'nin daha sonra Sivas yoluyla Ankara'ya gitmekten vazgeçerek, Trabzon yoluyla Ankara'ya gitmeye karar verdiği ve Erzurum'dan Trabzon'a geldiği görülmektedir. Salih Zeki Trabzon'da, özellikle Bakû Kongrelerine delege götürebilmek hususunda çalışmalar yapmıştır. Bu sırada artık Bakû Kongresi'nin toplanmasına az bir zaman kalmıştı ve Salih Zeki, Trabzon'da birçok kişiye Bakû'ya birlikte gideceklerini vaadetmiş ve bu vaat üzerine bazıları delegeliği, yani Bakû'ya gitmeyi kabul etmişti. Durum böyle olunca Salih Zeki Ankara'ya gitmekten vazgeçmek zorunda kalmış ve maruzatını Trabzon'dan telefonla Büyük Millet Meclisi Başkanlığı'na bildirmiş ve Bakû Kongresi'ne yetişmek üzere Trabzon'dan ayrılmıştır.[42] Salih Zeki'nin bu maruzatı aşağıdadır:[43]

"Teşkilâtımızın noktaî nazarı şudur: Dünyanın en haris emperyalistlerinin âmâline hedef olan zavallı Türkiye'yi ve mazlûm halkını müstevlilerin kanlı pençelerinden kurtarmak hususunda İnkılâp Hükümeti'ne ve Kuva-yı Milliye Kumandanlığına her suretle müzahereti ve halası için inkılâp hükümetinin icazkâr manivelasından dahi istifade ederek istihlâs emri meşruunu bir an evvel fiilileştirmeyi teşkilâtımız esasen kararlaştırmış ve faaliyetini memleket dahiline nakletmekte bu neticeye daha ziyade yanaşacağı kanaatinde bulunmuştur.

"Bu vazife kuvvei müdafaayı ihlâl etmemek şartıyla memleket dahilinde teşkilât yapmak ve sırf ilmî ve içtimâî mahiyette halkın seviyesiyle mütenasip ve kuvvei maneviyesini yükseltecek samimi ve makul propagandalarla içtimâî inkılâp esaslarını hazırlamak ve aynı zamanda kuvvei müdafaayı takviye etmek ve Türkiye mazlumları ile müdafaaları teşkilâtını beynelmilel cihan inkılâbı teşkilatları şebekeleri ile tanıştırarak inkılâbın kadir müzaheretini temin eylemek suretiyle işe başlayacağız.

---

yüzünden yeni bir ihtilâlin, Yunan-Ermeni istilasına sebep olacağından, bunlara memleketin bugünkü ahvalinin izah edilmesi ve gayet dikkat ve basiretle ve ihtiyatla hareket edilmesinin temin buyurulması.

3.Fırka Kumandanı
Rüştü"

(*ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.12-1.)

[41] Bkz. II. Bölüm, s. 98-99.

[42] Kâzım Karabekir Paşa, 24 Ağustos 1920'de 3.Fırka Kumandanlığı'na yazdığı şifre de, Salih Zeki'nin Trabzon'dan Ankara'ya hangi tarihte gittiğini sormuştur. (*ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/50, F.31.) Fırka Kumandanı 26 Ağustos 1920'de Kâzım Karabekir Paşa'ya cevap yazısında, Salih Zeki'nin maruzatını telefonla TBMM Başkanlığı'na bildirerek Bakû'ya gitmek üzere Trabzon'dan ayrıldığını kaydetmektedir.(*ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.32.)

[43] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.47-49.

"Şu kadar ki, bütün bir ahval arasında memlekette içtimâî inkılâp esaslarını izhar ile meşgul olacak teşkilâtın bunlar hakkındaki vaziyet ve hareketi beynelmilel cihan inkılâplarının nazarı tedkik ve tenkidinden kurtulamayacağı veya aleyhte verilecek hüküm ve kararın memleketimiz mukadderatı âtiyesine tesiri muhakkak bulunduğuna binaen pek müşevveş ve muğlak hadisat ile mahmul bulunan kimselerin icat edilmesi muhtemel tezebzübatın haksız ve sebepsiz teveccüh edebilecek mesuliyetleriyle ezilmemek ve neuzübillah bu suretle mazlum her milletin son silahı necatı olan inkılâp kuvvetinin memleketimizde teşebbüsü dahi bu veçhile bozulup memleketi o silahtan da mahrum bırakmamak için teminat elde etmek istiyoruz. Ve bazı arkadaşlarımız ile tahaddüs edecek bu kabil mesailin halkın ve inkılâp adamının nazarı muhakemesine arzedebilecek vaziyete getirilmesini, bu teminatın icabı telakki ediyoruz. İnkılâp Hükümeti'yle Kuvayı Milliye Kumandanlığı bu husus hakkındaki fikirlerini ve müstevlilere karşı bizlerle müştereken icrayı faaliyete ait noktai nazarlarının iradesini istirham ederim."

c) Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye Mektubu

Gerek Süleyman Sami'nin ve gerekse Salih Zeki'nin TBMM Hükümeti ile temas kurmak için Anadolu'ya gönderilmelerinin öncelikli iki sebebi olabilirdi. Birincisi Türkiye Komünist Teşkilâtları Kongresi'ne Türkiye'den delege getirmeyi sağlamak, diğeri ise Teşkilâtın Merkezi Komitesi'ni Türkiye'ye getirmeden önce, TBMM Hükümeti'nin bu konuda takınacağı tavrı algılamak. Ayrıca komünistlerin TBMM Hükümeti'nin izni ile yasal olarak Türkiye'de teşkilâtlanmalarının mümkün olup olmadığını anlamak.

Mustafa Kemal Paşa'nın ve Kâzım Karabekir'in Süleyman Sami ve Salih Zeki Heyetlerine son derece ılımlı bir tavır takındıkları anlaşılmaktadır. Heyetlere gerekli ihtiram gösterilmiş, hatta Salih Zeki'nin Erzurum ve Trabzon'daki faaliyetlerine dahi göz yumulmuştu. TKT elemanlarına gösterilen bu ılımlı tavır Kâzım Karabekir Paşa'nın isteği idi. Şöyleki, 3 Ağustos 1920'de Kâzım Karabekir, Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta aşağıdaki şekilde yazıyordu:[44]

"Bendeniz istirham ederim ki, Rus Sovyetleriyle çalışan bu zâtlarla iyice anlaşılarak ve bunlara lazım gelen mevki-i ihtiram verilerek tabi' beylerde menkuz olan hırs ve intikam gibi fena hisler uyandırılmasın ve bu zatlar mefkûrelerini Rus Sovyetlerine istinaden icraat yapacağız diye zavallı vatana bir menhus darbe vurmalarına mahal kalmasın. Aynı zamanda bu zatların şimdilik naçar kuvvetimizden istifade ile münasip bir zamanda iş başına çıkmak gibi emelleri de unutulmasın."

Yani TKT Merkezî Komitesi üyeleri olan bu kişilerin asıl istekleri bilinmesine rağmen, Sovyet yardımına olan ihtiyaç ve içinde bulunulan nazik durum Anadolu liderlerini ihtiyatlı davranmaya sevk etmişti.

[44] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.795.

Nitekim Mustafa Kemal Paşa, gerek Süleyman Sami tarafından iletilen Mustafa Suphi'nin mektubuna ve gerekse Salih Zeki'ye hemen bir cevap vermemiştir. O, 13 Eylül 1920 tarihinde, Mustafa Suphi'ye şu cevap mektubunu göndermiştir:[45]

Ankara

13.9.336 (1920)

"Bakû'da Türkiye İştirâkiyûn Komitesi Hey'et-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Bey ve Âzâdan Mehmet Emin Yoldaşlara,

"Süleyman Sami Yoldaş vedaatiyle gönderdiğiniz 15 Haziran 1920 tarihli mektubunuzu aldım. Milletimiz kendisini hiçbir suretle temsil etmeyen İstanbul Hükümeti'nin kabul eylediği şerâit-i sulhiyeyi reddetmiştir. Ekseriyet-i azîmesi rençber ve köylüden müteşekkil olan milletimiz Garbın emperyalizm ve kapitalizm mahkûmiyetinden kendini kurtarabilmek için bunlara karşı müttehid olarak mücâdele ve mübârezeye karar vermiştir ve bu kararını tatbik etmektedir.

"Türkiye İştirâkiyûn Teşkilâtının da aynı kanaat ve gaye ile çalışmakta olmasını büyük bir memnuniyetle telakki ettik.

"Milletimiz Ankara'da vücuda getirdiği Büyük Millet Meclisi ile mukadderatına bizzat ve istiklâl-i tam dairesinde vaz'iyed etmiştir. İşbu halk hükümetini vücuda getiren teşkilâtlarımızın köyden itibaren nahiye, kaza, liva ve vilâyet merkezlerine kadar her yerde halk tarafından intihap olunmuş birer hey'et-i idaresi vardır ve bu teşkilât Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne merbuttur. İşbu teşkilât mütarekeyi müteakip Anadolu ve Rumeli Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti namı altında vücuda getirilmiş bir teşkilâttır. Bugünkü Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti işbu teşkilâttan doğmuştur ve binaenaleyh sovyet teşkilât-ı idariyesinden farksızdır. İçtimâî inkılâp dahi safahat-ı lazimesini geçirmekte olup bu inkılâbı halktan doğmuş olan Büyük Millet Meclisi sevk-ü idare etmektedir.

"Gerek şahsen ben ve gerekse bütün rüfeka-yı mesâîme ekseriyeti rençber ve köylüden ibaret olan milletimizin istiklâlini tesis ve temin gaye-i yegânesini takip etmekteyiz.

"Memleket ve milletimiz her taraftan emperyalist ve kapitalistlerin hücumlarına ma'ruz bir halde olduğu gibi fiilen bunlara iştirâk eden İstanbul Hükümeti'nin padişahına atfen memleket dahilinde ika' edildiği ifsâdat-ı mütemâ-

[45] TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.223-225; İLERİ, *Atatürk ve Komünizm*, s.148-150; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.338-339.

Mustafa Kemal Paşa'nın Ali Fuat Paşa'ya yazdığı 14 Eylül 1336 tarih ve 1347 numaralı cevabî mektubunda "Mustafa Suphi yoldaşa da yazdığım vechile" diye bahsettiği mektup budur. (Ali Fuat CEBESOY, *Milli Mücadele Hatıraları*, İstanbul, 1953, s.475.) Ayrıca Ahmet Cevat Emre'nin Tarih Dünyası'nda yayınlanan anılarında bahsettiği mektupta bu olmalıdır. (EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S.1, (Aralık 1964), s.93.)

diyeden mütevellid mahallî ihtilâflara da karşı koymak mecburiyetindedir. Binaenaleyh milletin vahdet ve mukavemetini ihlâl edebilecek zamansız ve fazla teşebbüslerden tevakki etmek milletimizin halâsı nokta-i nazarından elzemdir. Bu lüzûmu gözönünde bulunduran Büyük Millet Meclisi içtimâî inkılâbı sükûnetle ve esaslı sûrette tatbik etmektedir.

"Gâye ve prensip itibarıyla bizimle tamamen müşterek olan Türkiye İştirâkiyûn Teşkilâtı'ndan maddeten ve ma'nen hakkıyla müstefid olabilmekliğimiz için teşkilâtınızın münhasıran Büyük Millet Meclisi Riyâseti'yle te'sis ve muhafaza-i irtibat eylemesi lâzımdır. Türkiye dahilinde tatbik edilecek her nev'i teşkilât ve inkılâbât ancak bu kanal vasıtasıyla yapılabilir.

"Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirâkiyûn Teşkilatı'yla tamamen tevhid-i mesâî edebilmek üzere Büyük Millet Meclisi nezdinde salâhiyet-i tammeyi hâiz bir murahhas göndermenizi ve Büyük Millet Meclisi tarafından Azerbaycan Hükümeti nezdine murahhas olarak Bakû'ya gönderilmiş Memduh Şevket Bey'le te'sis-i irtibat ve tevhid-i mesâî eylemenizi rica eder ve bilvesile samimi hürmet ve selamlarımı takdim eylerim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"

d) Bakû Kongreleri Sonrası TKF İstihbarat Şubesi'nden Alınan Bilgiler

TKF İstihbarat Şubesi tarafından Bakû Kongreleri ve sonrası gelişen durum hakkında Ankara Hükümeti'ne bir yazı gönderilmiştir. Özellikle İttihatçıların Rusya'daki faaliyetlerinden duyulan rahatsızlıkların dile getirildiği, önemli birçok bilgiyi içeren ve 1920 yılı Ekim ayının ikinci haftasında gönderildiği anlaşılan bu yazı aşağıdadır:[46]

"Türkiye Komünist Fırkası İstihbarat Şubesi'nden,

"1- Türkiye Şark Ordusu'nun Kars ve Ardahan etrafındaki harekâtı Azerbaycan ve bütün Sovyet mahâfilinde memnuniyetle telâkki edildi. Ve gazeteler oralardaki muvaffakiyeti Bolşeviklerin muvaffakiyeti gibi andılar. Bu yol üzerinde vücuda gelecek herhangi bir muvaffakiyet Tiflis'i tehlikeye koyacak ve netice (de) orada olan İtilâf Kuvveti ortadan kalkmış olacaktır, deniyor.

"2- Kâzım Karabekir Paşa'dan alınan bir telgrafta deniliyor ki; Bazı Ermeni harekâtı ve Şimendöfer meseleleri dolayısıyla Nahçivan'ı Türk askeri tahliye eder ve Türk askerinin Nahçivan'dan çekilmesi Rusya-Türkiye arasındaki rabıta ve müna-

[46] *ATASE*, A.6/2865, Kl.851, D.13/54, F.95. Metindeki cümle düşüklükleri aslından kaynaklanmaktadır. Mana anlaşıldığından, metine bir müdahalede bulunmadık. Ancak parantez içerisinde bazı kelimeleri tamamlamayı uygun gördük.

sebet yolunu kapamağa sebep olur. Rusya'dan gelecek olan asker ve eslihanın bu tarikle geçeceği nazar-ı mütalaaya alınırsa bu mevkinin ehemmiyeti daha ziyade tezâuf eder. Kariben buradan hareket edecek olan Türk Kızıl Alayı, ancak bu yol ile Türkiye'nin muavenetine gelecektir.

"3- Rusya'da bulunan Türkiyelilerin vücuda getirdiği Türkiye Kızıl Birinci Nişancı Alayı 8 Teşrin-i evvel 1920 Cuma günü, Bakû'da karargâh ve mitralyöz süvari bölükleri ile bir resmî geçit-i askerî ve resmi geçitten sonra bütün şehri muzikalar ve şarkılar ile dolaşarak askeri nümayiş yapıyorlar. Halk, kızıl askerimizi her yerde alkışladı. Onbirinci Ordu Kumandanlığı Erkân-ı Harbiyesi ve Siyasî Komiserliği tarafından teftiş edildi. Ba'dehû kızıl askerimiz Kızıl Ordu Klübü'nde bir içtimâ akdeylediler. Burada Enternasyonal Marşı ile Meclis küşad etti. Onbirinci Ordu Harbi İnkılâp Şûrâsı adına Taçkov ve Türkiye Komünist Fırkası namına Mustafa Suphi Yoldaşlar tarafından nutuklar irad edildikten sonra, Ethem Nejat Yoldaş tarafından okunan kararname âra'ya müracaat edilerek, umum asker tarafından kabul buldu. Kararnâme hülasen berveçhi âtidir:"Rusya'da Sovyet Hükümeti ve Kızıl Ordu, Rusya'yı nasıl düşmanlar ve Avrupa kapitalistleri elinden kurtardı ise, bizde Türkiye'ye gittiğimiz zaman Türkiye proletaryasını, işçisini, çiftçisini memleketimize musallat olan ve fukaranın yiyeceğini, içeceğini çalıştırmak suretiyle elinden alan ve mazlum halkı helak eden İngiliz, Fransız emperyalistleri ve onların yardakçıları olan Yunanlılar ve Taşnaklar elinden kurtaracağız. Kırmızı Rusya ile Türkiye arasındaki kardeşliği daha ileri götürerek silahımız, hayatımız ve bütün varlığımız ile bütün dünya emperyalistlerine ve ekspluvanosyoncularına karşı harp edeceğiz."

"4- Rusya'nın muhtelif cephelerinde harp bugünlerde pekiyidir. Vrangel Rostof Cephesi'nde mükemmel bir dayak yedi. Ve otuz verst geriye atıldı. Lehistan ile sulh takarrür etmek üzeredir. Yakınlarda Rusya ile Lehistan arasında sulh olacak ve ondan sonra Vrangel'in ölümü vukua gelecektir.

"5- Rus sovyetleri umumiyetle Türkiye'ye karşı fevkalâde hayırhah davranıyorlar ve Türkiye hareketini kemal-i ehemmiyetle takip ve Türk muvaffakiyetlerini takdir ediyorlar. Rusya, Türkiye'ye her vechile muavenet etmeğe münakıd kongrelerde karar vermiştir. Türkiye nezdine Rusya Sovyetleri Sefiri tayin edilmiş Yoldaş Eliava yakında hareket edecektir. Mumaileyhin bugün yarın Moskova'dan buraya muvasalatına intizar olunur. Eliava Yoldaş Türk muhibbidir. Ve Türkistan'da çalıştığı esnada Türk dostluğunu fiilen göstermiştir. Sefaret hey'etinde pek çok Rusyalı Türkler bulunmaktadır.

"6- Türkiye'nin Moskova fevkalâde hey'et murahhas reisi Bekir Sami Bey, bugün yarın buraya muvasalat edecektir. Elyevm Dağıstan'dadır. Azerbaycan nezdine sefir tayin edilen Memduh Şevket henüz Nahçivan'dadır.

"7- Türkiye'den bazı kimseler Türkistan'a gidip, Milliyetçilikle meşgul oldukları ve bu hale Rusya Şûrâlar Hükümeti'nin iyi nazarla bakmadığı Türkiye'ce nazar-ı dikkate alınarak, bu gibiler hakkında muavenet edilmemesi hususunu burada bulunan bazı kimselere bildiriliyor.

"İslâmcılık ve Türkçülük davalarını Rusya Şurâları ile Türkiye arasındaki (okunamadı) katiyen ihlâl edecek şeylerdir. Enver Paşa ve adamlarının bu hususta alttan alta oynamak istedikleri rol pek fena tesirler bırakacağından şüphe olmamalıdır. Geçenlerde Trabzon kumandanı Rüştü Bey vesikasıyla gelen Seyid Mehmet Efendi isminde birinin tâ Berlin'den itibaren Panislamizm meselesiyle meşgul kimselerden olduğu ve şimdi de Taşkent'e ve Afganistan'a kadar giderek oralarda çalışacağı anlaşıldı. Seyid Mehmet ve Tahir Efendiler tâ Ankara'dan buraya kadar gelebilmeleri ve ellerinde resmi bir vesika bulunması şayan-ı dikkattir.

"8- Trabzon'da (derecede?) ve kısmen resmî, gayr-i caiz bazı teşkilâtların Enver Paşa ve avanesi şahsı etrafında yaptıkları propagandalar burada pek fena kabul etti (gördü). Memleket müdafaasını kabul edenlerden müstakil bir teşkilâtın hareketi tefrikanın vücudunu gösterir mahiyette telakki olunur. Panislamizm fikrini pek tehlikeli bir zamanda hafî ve celî müdafaadan geri kalmayan Enver Paşa'nın hareketi memleketin selâmeti ve istikbâli nokta-i nazarından pek büyük bir hatadır.

"9- Beynelmilel Şark Kongresi İcraiyye Hey'eti yedi kişiden ibaret olmak üzere teşkil edildi. Bunlar arasında Türkiyeli, İranlı, Türkistanlı ve diğer Şark Milletlerinden murahhaslar mevcutturlar. Kongre her tarafta gayet iyi tesirler bırakmıştır. Bu Şark Âleminin her tarafından gelen haberler, yakın bir âtide Şarkın Avrupa emperyalistlerinin elinden şarkın hâlâsı olacağını gösteriyor.

"Şark Beynelmilel Kongresi bilhassa Türkiye için kıymetli kararlar verdi. Mühim bir karar da Türkiye'ye her suretle maddî ve manevî muavenet kabul edildi. Bu kararı müteakip üçbin beşyüzü mütecaviz şark ve garp murahhasları ayağa kalktılar. Şark halkı silahlarını havaya teveccüh ederek emperyalistlere karşı intikam diye bağırdılar. Ve Enternasyonal Marşı'nı münferid defalar çaldılar. Anadolu'dan gelip Enver Paşa'yı hala zavallı Türkiye'nin başına musallat etmek isteyen bazı Enverci murahhasların Anadolu'da kongre aleyhine propaganda yapacakları vaziyetlerinden anlaşıldı. Enver'e ait herhangi bir faaliyetin Anadolu'ya girmesinin husule getireceği tegaddübü memleketin müdafaası namına ibraz edeceği zararı takdir ederek, mumaileyhe yüz vermeyin. Kongrenin bu husustaki nokta-i nazarındaki isabet bile işbu muhteris Enverci murahhasları uyatmadı."

e) TBMM Hükümeti ile TKF'nın İlk İlişkilerinin Değerlendirmesi

Temmuz-Ekim 1920 tarihleri arasında yukarıdaki konularda izah edildiği şekilde gelişen ilişkilerde, TBMM Hükümeti için temel amaç, Sovyet Rusya ve Azerbaycan'dan yardım sağlamaktı. Bu amaç doğrultusunda TKT'nın vasıtacılığın-

dan yararlanılmak istenmiştir. TKT elemanlarının Anadolu'da yaptıkları ajitasyon ve propagandalara hoşgörülü yaklaşılması bunun sonucu idi. Ankara Hükümeti'nin bu dönemde endişesi Bolşevizmden çok, Bolşevikliğin aşağıdan yukarıya talep ve zorlamalarla gelişmesi idi ki, bunun memleketin mahvına sebep olacağı görüşü hakimdi. Bu nedenle TKT tarafından Anadolu'ya gönderilen temsilcilere ve Mustafa Suphi'ye yollanan mektuplarda bu durum açıkça belirtilmiştir. Yani bugünlerde Anadolu'da hakim görüş, her ne yapılacaksa TBMM tarafından yapılmalı idi. Sovyet Rusya'nın yardımını sağlamak için komünizm rejimini kabul etmek gerekse, bunun dahi Meclisçe kabul edilmesi lâzımdı.

Mustafa Suphi Teşkilâtı ile Anadolu arasındaki ilişkilerin ilk devresi; Bakû'daki kongrelerin sonuçlarının alınmasına ve Moskova'dan ve Bakû'dan komünizm rejimi, Türk Komünistleri, Sovyet Rusya'nın amacı, kuvveti ve Türk Milli Hareketi'ne yaklaşımı hakkında güvenilir bilgilerin TBMM Hükümeti'ne ulaşmasına kadar sürmüştür. Doğu Halklarının Birinci Kongresi ele alınırken üzerinde önemle durulduğu gibi, Bakû ve Moskova'dan yukarıdaki konularda alınan bilgiler TBMM Hükümeti'nin yalnız Türk Komünistlerine karşı değil, Sovyet Rusya ve Komünizm rejimine karşı da tutum ve davranışını tamamen değiştirmiş ve sağlam bir çizgiye oturtmuştur. Bu çizgi, ölmemek için, mahvolmamak için Sovyet Rusya'dan yardım dilenmek değil, karşılıklı menfaatler doğrultusunda ortak düşmanlara karşı işbirliği yapmaktı. Artık Sovyet Rusya ve Azerbaycan'la ilişkilerde Mustafa Suphi gibi, Fuat Sabit ve Halil Paşa gibi aracılardan kurtulmak, gerçek bir devlet hüviyetinde resmî temsilcilerle ilişkileri sürdürmekti. Ali Fuat Paşa'nın Moskova'ya, Memduh Şevket (Esendal)'in Bakû'ya, TBMM Hükümeti'nin resmi temsilcileri olarak gönderilmeleri bu çizgi de atılmış en önemli adım olmuştur.

Diğer taraftan bu dönemdeki gelişmeler Mustafa Suphi'yi oldukça umutlandırmıştı. Özellikle Türkiye'ye gönderdiği temsilcilere gösterilen ihtiram, Mustafa Kemal Paşa'nın gönderdiği mektup ve Kâzım Karabekir Paşa'nın ılımlı yaklaşımları Mustafa Suphi'nin umutlarını artırmıştı. Bunlardan başka Sovyet Rusya ile anlaşma yapmak üzere gönderilen TBMM Hükümeti Heyetlerinin Mustafa Suphi ile görüşmeleri ve ondan yardım istemeleri[47] Mustafa Suphi'nin kendisine güvenini artırmış ve bu durum onda, TBMM Hükümeti'nin ona ihtiyacı olduğu hissini uyandırmıştı. Bu his, 1920 yılı sonlarına doğru Anadolu'da ve Rusya'da kendi aleyhine değişen dengeleri farkedememesine sebep oldu ve bunun sonucunda yıllardır tasarladığı, özlemini duyduğu hedeflere ulaşmak için yaptığı plânları işlerliğe koydu.

[47] İbrahim Tali Bey, Moskova'dan gönderdiği bir raporda, TBMM Hükümeti tarafından Rusya'ya gönderilen heyette bulunan Yusuf Kemal (Tengirşenk) Bey hakkında şunları yazmıştır:

"Yusuf Kemal Bey, Ermeniye arazi terk etmek meselesini sormak için savuşmuş, avdetini hiç ümit etmiyorum. Zaten akdemce arz etmiştim. Burada Komünistlere mülazemet eden Mustafa Suphi'ye, aman memlekete yetişiniz, imdat ediniz, hak yoludur gibi şeylerle kendisini müstakbel idareye de namzet yapmak istiyordu." (*ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.14/64, F.1-1, 1-2).

Bu plânların nihaî hedefi Türkiye'de Sovyet Hükümeti kurmak ve idareyi ele geçirmekti.

Ancak TBMM Hükümeti ile kurduğu ilişkiler ve son gelişmeler, temel hedefin Rusya'daki gibi ihtilâl şeklinde değilde, bir süreç içerisinde gerçekleştirilmesi düşüncesini Mustafa Suphi'de doğurmuştu. Önce memleketin emperyalist istilasından kurtulması için Türk Milli Hareketi'ne yardım edilecek, bu arada Türkiye'de sosyal değişmeler için zemin oluşturulacaktı. Bunun içinde bir an önce Anadolu'ya gitmek gerekiyordu.

2. TKF'nın Anadolu'ya Nakledilmesine Ne Zaman Karar Verildi?

1918 Temmuz ayında yapılan Türk Sosyalistleri Konferansı'nda temelleri atılan TKT, Moskova ve Kazan'da Türk askeri esirleri arasında yaptığı çalışmalarla şekillenmeye başlamıştır.

Teşkilâtın başkanı olan Mustafa Suphi'nin, teşkilâtın kuruluşunun ilk günlerinden itibaren Türkiye'ye gelmek niyetinde olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim daha 1919 yılı içerisinde, Türkiye'ye yönelik çalışmalar yapabilmek ve belki de fırsat olursa Türkiye sınırları içine TKT'nı taşımak amacıyla Kırım'a gelinmiştir. Kırım ve Odesa'da bir taraftan Yeni Dünya Gazetesi ve Türk işçi, köylü ve askerine hitaben yazılmış bildiriler Türkiye'ye sokulurken, diğer taraftan teşkilat elemalarından bir kaçı gizlice İstanbul'a gelmeyi başarmıştır. Daha öncede belirtildiği gibi, Kırım ve Odesa'da şartlar Sovyet Rusya aleyhine gelişince Mustafa Suphi ve arkadaşları tekrar Moskova'ya dönmek zorunda kalmışlardır.

Yazılarından ve çalışmalarından anlaşıldığına göre Mustafa Suphi Türkiye'ye geçerek, Türk işçi ve köylüsünü teşkilatlandırmak ve Türkiye'yi işgal eden emperyalist-kapitalistlere ve onlara "uşaklık eden" İstanbul Hükümeti'ne karşı isyan başlatmak düşüncesinde idi. Gizlice Türkiye'ye soktuğu ajan ve bildirilerle halkı isyana çağırıyordu.[48] Yani Lenin'in Rusya'da yaptığını, O Türkiye'de başarmak, Türkiye'nin Lenin'i olmak istiyordu.[49]

[48] 1919 yılında Odesa'da iken, "Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" başlığıyla çıkan bildiri de şöyle deniliyordu: "Hemşehriler! Son damlaya kadar kanımızı emmek isteyen bu alçak ve arsız güruh ve bu güruh-ı haşeratın başında durdukları yağmacı devletlere karşı ayaklanmak bizim bugünkü en büyük borcumuz en mukaddes vazifemizdir. Memleketimizde bu Avrupalı eşkiyaya yardım eden zenginlerin ve hangi fırkadan olursa olsun hükümetlerin canları cehenneme." (Bakınız. *Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine*, Odesa, 1919.)

[49] Moskova Büyükelçisi atanarak Moskova'ya gitmek üzere Kars'a gelen Ali Fuat Paşa, burada Mustafa Suphi ile bir görüşme yapmıştır. Bu görüşmede O'nun hakkında edindiği intibaları Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, "Moskova Hatıraları" eserinde şöyle dile getiriyor:

"Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tetkik fırsatını bulan bu zatın, birgün gelip Türkiye'nin Lenin ve yahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı." (CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.51.)

Bu dönemde TKT bir taraftan temsilcilerini Anadolu'ya göndererek TBMM Hükümeti ile ilişki kurmaya çaba gösterirken, diğer taraftan Anadolu'nun çeşitli bölgelerine gizlice komünizm propagandası yapmak ve teşkilâtlanmak üzere propagandacılar göndermeye başladı. Bu çalışmaların asıl hedefi daha öncede belirtildiği üzere Türkiye'de Sovyet Hükümeti kurmaktı.[50] Bunun başarılabilmesi ve gerekli zeminin oluşturulabilmesi için, komünistlerin Türkiye'de serbestçe propaganda ve teşkilâtlanma yapabilmeleri çok önemli görülmekteydi. Ancak Anadolu'da TBMM Hükümeti hâkimdi ve onun müsaadesi olmadan bunun yapılabilmesi imkânsızdı.

Baştan beri RKPMK'nin direktifleri doğrultusunda faaliyetlerini sürdüren[51] Mustafa Suphi, Türkiye'de komünistlerin yasal olarak teşkilâtlanma yapabilmelerini sağlamak için arayışlara yöneldi. Anadolu'daki Milli Bağımsızlık Hareketi Liderlerinin Sovyet Rusya'ya yaklaşımlarını çok iyi değerlendiren Mustafa Suphi, TBMM Hükümeti ile Sovyet Rusya arasında kurulacak ilişkilere aracılık yapma girişimine soyundu.[52] Böylece O, TKT aracılığıyla Sovyet Rusya'nın Anadolu'daki Milli Harekete yardım yapmasını sağlayacak ve bu sayede Türkiye'de komünistlerin serbestçe propaganda ve teşkilâtlanma çalışmalarına imkân yaratacaktı.

Bu dönemde TKT çalışmalarına iki yönde hız vermişti. Birincisi yukarıda belirtildiği gibi komünistlerin Anadolu'da legal olarak teşkilâtlanmasını sağlamak, diğeri ise Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Kongresi'ni toplayarak, bütün komünist grup ve teşkilatları birleştirerek Türkiye Komünist Fırkası'nı kurmaktı. Türkiye'de komünistlerin yasal olarak örgütlenmesini sadece kendi çabalarıyla sağlayamayacağını anlayan Mustafa Suphi, RSFSR yetkili organlarının bu yönde girişimde bulunmaları için RKPMK'ne baş vuracaktır. Çünkü Sovyet Rusya, yapacağı yardımlara karşılık, TBMM Hükümeti'nden Türkiye'de komünistlerin yasal olarak örgütlenmesine müsaade etmesini isteyebilirdi. Mustafa Suphi, Temmuz 1920'de, RKPMK'ne yazdığı bir raporda bu durumu açıkça şöyle dile getirmiştir:[53]

"Her ne pahasına olursa olsun, Türkiye'de Türk Komünistlerinin gelecekteki çalışmalarını legal bir şekilde yapabilmesi için Türkiye'nin yetkili hükümetinin garantisinin sağlanması gereklidir. Bundan dolayı TKT Merkezi Bürosu, RSFSR Merkez Liderleri tarafından asıl adımın bu yönde atılmasını bekliyor."

Mustafa Suphi'nin bu konu üzerinde ısrarla durmasının bir nedeni de, kısa süre sonra Türkiye'ye gitmeyi planlamasından dolayı idi. Çünkü O, daha Haziran 1920'de şu plânı yapmıştı. Rusya'nın çeşitli bölgelerinde, Azerbaycan ve Türkiye'de bulunan Komünist grup ve teşkilâtların temsilcilerinin katılımı sağlanarak, 1 Eylül

[50] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.8.
[51] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.9.
[52] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.45; YERASİMOS, *Türk-Sovyet İlişkileri*, s.178.
[53] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.12.

1920'de, Bakû'da, Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi toplanacak, bu kongre de komünist grup ve teşkilâtlar birleştirilerek, Türkiye Komünist Fırkası kurulacaktır. Böylece TKF, bütün Türk komünistlerinin yegâne temsilcisi olarak, kongreden hemen sonra merkezi heyetini Anadolu'ya sevkedecekti. Yukarıda sözü edilen Mustafa Suphi tarafında RKPMK'ne yazılan raporda şöyle deniliyordu:

"1 Eylül 'de Bakû'da toplanmaya çağrılan parti kongresi, daha kongre kapanmadan Türkiye'ye taşınması tasarlanıyor. Bunun başarılabilmesi için, ilk olarak Türkiye'den kongreye delegelerin getirilebilmesi ve ikinci olarakta, Türkiye'nin ilk komünist kongresi sonuçlarının gecikmeksizin benimsenerek, Türkiye'nin işçi inkılâbına kongreyi yaklaştırmanın amaç edinilmesi gerekmektedir."

Yani TKT Kongresi'nden sonra, teşkilâtın Türkiye'ye nakledilmesi daha Haziran 1920'de tasarlanmıştı. 10 Eylül'de açılan TKT Birinci Kongresi'nde, bu durumda ele alınarak, bu kongrede kurulan TKF'nın Anadolu'ya nakledilmesi kararlaştırıldı.[54]. 19 Eylül'de, Mustafa Suphi, Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta şöyle diyordu:[55]

"Şimdiye kadar Türkiye Komünist Teşkilâtı ünvanıyla çalışan hey'etimiz kongre kararıyla fırka haline geçerek, memlekete nakli ve umum murahhaslar huzurunda müzakere edilen siyasî ve dahilî programı kabul etti."

Görülüyorki, TKT Kongresi'nden hemen sonra TKF, Türkiye'ye nakledilecekti. Ancak bu karar hemen yerine getirilemedi. Bagirov, bunun sebebini, "Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti"nin Türkiye'de henüz şartların oluşmadığını ileri sürerek, bir müddet daha muhaceratta kalınması tavsiyesine bağlarken,[56] Şerif Manatov şöyle yazmaktadır:[57]

"1920 senesi güz aylarında Suphi'ye Bakû'da tesadüf ettim. O pek az değişmişti. Teşkilâtı büyümüş arkadaşları çoğalmıştı.

"Suphi, Türkiye'ye gitmek fikriyle hastalanmış, fakat bir parça tereddüt ediyordu. Kemal tarafından benim mevkufiyyatım ve Türkiye'den nef'i olunmam meselesi onun tereddüdünü daha artırdı.

-"Fakat ben Kâzım Karabekir Paşa ile muhabere ediyorum. O beni davet ediyor, diyordu.

-"Türk Paşalarını siz bilmiyor değilsiniz. Onların sözüne inanmaya gelmez. Onlar eski kurtturlar diye benim tarafımdan edilen itirazdan sonra-O halde bir parça bekleyelim dedi.

[54] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.91-92.
[55] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.27-1.
[56] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.92.
[57] Şerif MANATOV, "Suphi Bakû'da ve Kars'ta", *28-29 Kânûn-ı sânî..*, s.11.

"Suphi'yi arkadaşlarından bir çoğu daima Türkiye'ye gitmek için teşvik etmekte olduğu anlaşılıyordu.

"Bir ay sonra, biz Gümrü'den Bakû'ya avdet ettik. Ben Karabekir'i Suphi'ye gayet istidatlı bir asker, pek kurnaz bir diplomat diye tasvif ettim.

"Fakat Yoldaşları Suphi'yi Türkiye'ye gitmeğe tamamen ikna etmişler, tarafımdan verilen malumatın ona hiç tesir etmediğini hissettim. Artık Suphi Türkiye'ye gitmek için karar vermiştir."

Bu ertelemenin asıl sebebinin ise, Mustafa Suphi ile Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şûrâsı) arasında o günlerde yaşanan soğuklukla ilgili olduğu anlaşılmaktadır. Bilindiği gibi, Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde kurulan bu Sovyet, bu tarihten sonra Doğu'daki bütün komünist çalışmaları üzerine almıştı. Doğu'daki bütün Komünist teşkilatları gibi, TKF da bu sovyetin emri haricinde hareket edemezdi.[58] 25 Kasım 1920'de, Bakû'dan Dr.Fuat Sabit tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen şifrede şöyle deniliyordu:[59]

"Şark Şûrâsı (Doğu Halkları Propoganda ve Hareket Sovyeti) ve Rusya Merkezi Fırkanın Kafkasya Bürosu da Suphi'nin hiyeli hakkında benim kanaatlerime yakın kanaatlere geldiğini kuvvetle tahmin ederim ki, fırka Türkiye'ye hareket edecek iken ve yol hazırlıkları yapılmış-hatta fırkanın yalnız maaşı ile geçinen muhafızlara... olduğu veçhile yol için hindiler bile kızarmış iken-fırkanın hareketi tehir edildi. Suphi'nin mahkemeye verileceği ihtilâsı olduğu vesaire şuyu buldu. Bu şayialardan iki hafta geçti, sonra fırkanın Suphi başta olduğu halde Türkiye'ye gitmesi tekrar meydana çıktı."

Dr.Fuat Sabit, bu ani değişmeyi Türk Ordusu'nun Kars ileri hareketine bağlamaktadır. Aynı telgrafta bu konudaki kanaatini şöyle dile getirmiştir:[60]

"Benim tahminime göre Suphi hakkındaki vaziyetin değişmesi Kars ileri hareketiyle alakadardır. İleri hareketinden herkes kendi hesabına müstefid olmak istedi. Taşnaklar ve Ermeni milliyetçileri ile Müslüman kapitalistler Türklerin İngilizlerle birleştiği, Bolşeviklere karşı hareket ettiklerini ve Bolşevikleri ortadan kaldırmak şartıyla Türkiye'nin istiklâlini tasdik edeceklerini işae ettiler. Bundan Müslüman zenginlerinin maksadı giden mallarına kavuşmak, Ermenilerin maksadı da Türklerle Bolşeviklerin arasını açmak ve Türkleri yalnız bırakmak idi. Ben kuvvetle zannediyorum ki, Suphi de bundan kendi hesabına, maharetle istifade etti. Türklerin ilerlemesini herhalde şüpheli gösterdi. Milliyetçi, emperyalist, ittihad-ı islâmcı Türkiye'de kendi bulunmazsa pekçok maceraculuklar olacağını inandırmaya ve sarsılan mevkiini düzeltmeye çalıştı."

[58] *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Naradov Vastoka*, s.3.
[59] KARABEKİR, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s.87.
[60] KARABEKİR, *Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s.87-88.

Sonuç olarak, sebebi her ne olursa olsun TKF'nın kongreden hemen sonra Türkiye'ye nakledilmesinin Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından ertelendiği açıktır. Şunu da kaydetmekte yarar vardır ki, eğer TKF kongreden hemen sonra, yani Eylül 1920'de, Türkiye'ye gelebilse idi, belkide 28-29 Ocak 1921'deki olaylar hiç yaşanmayacak, olaylar daha değişik bir mecrada gelişecekti.

3. TKF Anadolu'ya Davet Edildi mi?

Önemle üzerinde durulması gereken meselelerden birisi, de, TKF'na Türkiye'ye gelme müsaadesi verilip verilmediğidir. Mevcut bilgiler ışığında, genel kanı Mustafa Suphi'ye TBMM Hükümeti tarafından Anadolu'ya gelme izni verildiği ve hatta davet edildiği doğrultusundadır.

Ancak şimdiye kadar hiç kimse Mustafa Suphi'ye böyle bir müsaade verildiğine dair açık bir belge gösterememiştir. Bu konuda belirtilen görüşler ya hatıratlara dayanmakta veya Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye yazdığı 13 Eylül 1920 tarihli mektubundaki bazı hususların yorumlanması sonucudur. Konuya açıklık getirebilmek için mevcut bilgileri ortaya koymakta yarar vardır.

Türkiye'de gizli komünist faaliyetlerde bulunduğu için sınır dışına çıkarılan ve Mustafa Suphi ile Kars'a kadar gelip ancak buradan geri çevrilen Şerif Manatov, Mustafa Suphi'nin kendisine "Ben Kâzım Karabekir'le muhabere ediyorum. O beni davet ediyor." dediğini kaydetmektedir.[61]

Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'ye yazdığı 13 Eylül tarihli mektup, bir çok araştırmacı tarafından, Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya daveti şeklinde yorumlanırken, Paul Dumont ise bu mektubu "açık bir red" olarak değerlendirmektedir.[62]

Bu mektuptaki "Aynı hedefe yürüyen Türkiye İştirâkiyûn Teşkilâtıyla tamamen tevhid-i mesai edebilmek üzere BMM nezdine salahiyet-i tammeyi haiz bir murahhas göndermenizi"[63] şeklindeki sözlerden, bir davet çağrısı çıkarılamayacağı gibi, bunu açık bir red olarak nitelemekte hatalı olur. Bu belgeyi bu konu ile ilgili değerlendirmenin de bir manası yoktur. Çünkü burada istenilen şey TKF'nın merkezi heyetiyle birlikte bütün teşkilâtını Türkiye'ye taşıması değil, TKF'nın yetkili bir temsilcisini Ankara'ya göndermesidir. İkisi tamamen birbirinden ayrı şeylerdir.

Mete Tunçay "Suphi'nin izinli veya çağrılı olarak Ankara'ya gitmeye karar verdiğini" belirtirken,[64] Topçuoğlu "Mustafa Suphilere 15 Aralık'ta Ankara'dan, 17

[61] MANATOV, "Suphi Bakû'da ve Kars'ta", s.11.

[62] Mete Tunçay, "P.Dumont'un "açık bir red" diye gördüğü Mustafa Kemal Paşa'nın 13 Eylül 1920 tarihli mektubunu, doğrusu ben böyle anlamıyorum" diye yazarak itirazını bildirmektedir. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.354.)

[63] TEVETOĞLU, *Türkiye Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri*, s.225.

[64] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.102.

Aralık'ta da Karabekir'den Türkiye'ye girme izni gelmiştir" demektedir.[65] G.Harris de "Ethem'in başkaldırması sırasında ve sonraya rastlayan bu kargaşalı günlerdedir ki, Mustafa Suphi, merkezini Anadolu'ya nakletmek hususunda Atatürk'ün kendisine vermiş olduğu izni nihayet uygulamaya karar verdi" diye yazmaktadır.[66]

Sovyet yazar Bagirov, "TKPMK Birinci Kurultay'ın kararı üzere ve TBMM Hükümeti'nin 1920 yılı sonunda verdiği resmi icaze ile Anadolu'ya gelme kararı aldı" derken,[67] Şamsutdinov'da, TBMM tarafından yapılan davet üzerine Mustafa Suphilerin ülkelerine döndüklerini kaydetmektedir.[68]

Mete Tunçay "Türkiye'de Sol Akımlar" kitabının belgeler kısmında, TKF içerisinde önemli yeri olan Süleyman Nuri'nin yayımlanmış anılarından, bu konu ile ilgili alıntılar yapmıştır. Buna göre, Süleyman Nuri, MK Denetçilerinden Süleyman Sami'nin iki kez Ankara'ya gönderildiğini ve Mustafa Suphi'ye Mustafa Kemal'den, Kâzım Karabekir'den, Ferit (Tek) Bey'den davet mektupları getirdiğini ileri sürer. Süleyman Nuri'ye göre, Mustafa Suphi Merkez Komitesini toplamış ve Mustafa Kemal Paşa'nın kendilerini, BMM'nde sol koltukları işgal ve Türkiye işçi ve çiftçilerinin haklarını müdafaa için Ankara'ya çağıran mektubunu okumuştur. Bunun üzerine Bakû'da (Kayserili) İsmail Hakkı başkanlığında bir Dış Büro bırakılarak, bütün organların Ankara'ya taşınması kararı alınmıştır. Bu karara bir tek Süleyman Nuri muhalif kalmış ve gidilecekse toptan ve açık olarak değil, ikişer, üçer ve gizlice gidilmesini savunmuştur.[69]

Şevket Süreyya Aydemir'de, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelişine Ankara'nın izin verdiğini yazmaktadır.[70]

Görüldüğü gibi genel kanı, Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya davet edildiği veya izinli geldiği yönündedir. Gerçekten de Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya gelmesine müsaade edildiği anlaşılmaktadır.

Daha önce 1920 yazında TKT'nın Anadolu ile temas ve ilişkileri üzerinde durulmuştu. TKT bir taraftan TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurmaya çalışırken, diğer taraftan gizlice propagandacılar göndererek, Anadolu'da teşkilâtlanma ve propaganda faaliyetlerinde bulunuyordu. Bu gelişmeler, dikkatlice TBMM Hükümeti tarafından izleniyor ve Mustafa Suphi'nin Anadolu'da ordu ve halk arasında yapmaya çalıştığı propagandalar endişe ile karşılanıyordu. Bunların önlenilmesi için bir yandan tedbirler alınırken, diğer yandan Mustafa Suphi'ye bu tür davranışların memleketin mahvına sebep olacağı bildirilerek, bundan vazgeçilmesi istenmiştir.

[65] TOPÇUOĞLU, *Neden İki Sosyalist Partisi*, s.79.
[66] HARRİS, *Türkiye'de Komünizmin Kaynakları*, s.128.
[67] BAGİROV, "Türkiye Kommunist Partiyasının Yaranması Tarihinden", s.91-92.
[68] ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii* , s.171-172.
[69] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.354.
[70] Ş.Süreyya AYDEMİR, "M.Suphi Olayı Hakkında", *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

Bu arada Mustafa Suphi'nin kontrol altında tutulması kanaati de oluşmaya başlamış olmalıdır. Çünkü Mustafa Suphi Azerbaycan'da Türkler arasında seferberlik ilân ettiriyor, askeri bir kuvvet hazırlıyor ve birçok propagandacıyı Türkiye'ye göndermeye devam ediyordu. Bu aşamada Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya getirilerek, TBMM Hükümeti'nin kontrolü altında tutulmasının daha uygun olacağının düşünülmüş olması gerekir. 3 Ağustos 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'nın 9.Fırka Kumandanı Halit Bey'e çektiği şifre telgraf aslında herşeyi açıkça göstermektedir. Mustafa Suphi'ye Ankara'ya gelmesi için müsaade edildiğinin açıkça belirtildiği, bu şifre telgrafta şöyle yazılmaktadır:[71]

"Aşağıdan yukarıya vukubulacak talep ve icraatın ise büsbütün varlığımızı imhaya ve her yerimizin istilâsına sebep olacağı da bedîhî bulunduğundan, ne yapılacağı Millet Meclisi'nce yukarıdan aşağı yapılmasına bütün kuvvetimizi sarf edeceğiz, cümlesinin anlaşılmadığını gördüm. İzah edeyim. Maksat Bakû'daki Türk Komünist Fırkası'nın memleketimiz dahiline Millet Meclisi'nin haberi olmadan ufak rütbelilerle veya halk ile teşkilât yaparak icraata kalkışmasının felakete mucib olacağından bütün kuvvetimizin sarfıyla herşeyin Millet Meclisi'nce yukarıdan aşağı yapılmasıdır. Yani komünizmi kabul lâzım gelince, bu bir takım talepler ve ihtilaller ile değil, belki zaten inkılâp yapan hükümetçe yapılmasıdır. Bunu Bakû'ya da bildirdim. Ve başka türlü birşey yapmalarına müsaade edilmeyeceğini ve kendileri de bu toprağın evlatları ise, başka türlü çalışmayarak Millet Meclisi'ndeki arkadaşlarımızla evvel emirde anlaşmalarını ve yapılacak icraatın el birliğiyle ve ihtilâl olmaması lüzumunu anlattım. Onlarda söz verdiler ve Ankara'ya adam gönderdiler. Mustafa Suphi'de Ankara'ya gitmek için Millet Meclisi'nden müsaade talep etti ve kabul olundu. Binaenaleyh ortadan ayrılık gayrılık kaldırıldı ise de yine bazen menfaatperest kimselerin habersizce memleketimizde ve bilhassa ordumuzda teşkilâta kalkışmaları muhtemel olup, bu da ancak felakete mucib olacağından pek basiretkâr bulunmaklığımız lâzımdır."

Ayrıca o günkü şartlar altında, Türkiye'nin Sovyet Rusya'nın dostluğu ve desteğine ihtiyacı gözönüne alındığında, Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelmek isteğine TBMM Hükümeti'nin olumsuz cevap vermesi düşünülemezdi. Sovyet Rusya'nın himaye ve güdümü altında olan Mustafa Suphi'ye böyle bir iznin verilmemesi olumsuz durumlar yaratabilirdi. Bu tarihte komünistlere karşı doğrudan cephe almak, Milli Bağımsızlık Hareketi'nin geleceği açısından son derece sakıncalı idi. Nitekim Sovyet Rusya Harici İşler Komiseri Çiçerin tarafından Türkiye'ye gönderilen Sovyet Heyeti Başkanı Upmal Angarski,[72] Türkiye'de komünistlerin açıkça çalışma yapmaları hakkında Kâzım Karabekir Paşa'ya bazı imâlarda bulunmuştu.[73] Bu

[71] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.11.69, F.11-1.

[72] G.V.ÇİÇERİN, *Stati i Reçi po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, Moskova, 1961, s.196.

[73] Upmal Angarski Heyeti, 31 Ağustos 1920'de, Erzurum'a gelmiştir.(Gothard JAECSHKE, *Türk Kurtuluş Savaşı Kronolojisi*, Ankara, 1970, s.119.) Upmal Angarski, Erzurum'da Kâzım Karabekir

durum, Sovyet Rusya Hükümeti'nin Türkiye'ye yardım etmesinin bir şartının da Ankara Hükümeti'nin komünist faaliyetlere izin vermesiyle bağlantılı olduğunu göstermekteydi.

Kısaca konuyu özetlemek gerekirse, TBMM Hükümeti'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Anadolu'ya gelişleri için izin verdiği söylenilebilinir. Ancak bu kesinlikle gönüllü bir davet değildir. Yalnızca içinde bulunulan şartların ortaya çıkardığı bir zorunluluktur.

4. TKF'nın Türkiye'ye Geliş Öncesinde Yayınladığı Bir Bildiri

TKF Merkezî Hey'eti Türkiye'ye hareket öncesinde, Türkiye işçi, köylü ve askerine seslenen bir bildiri yayınlamıştır. Ermenistan'da Sovyet Hükümeti'nin kurulmasından[74] hemen sonra yayınlandığı anlaşılan bu bildiri de, Ermenistan'da Taşnak hakimiyetinin ezilerek, Sovyet Hükümeti'nin kurulması, Kızıl Ordu'nun Ermenistan'a davet edilmesi ve Ermenistan'da işçi ve köylülerin idareyi ele almasından söz edilerek, emperyalistlere karşı mücadelede Anadolu'nun işçi, köylü ve askeri Sovyet Rusya etrafında toplanmaya çağırılmış ve Anadolu'nun İnkılâpçı Ordusu'yla Kızıl Ordu elele vererek, bütün şarkı emperyalistlerden kurtarmak için, çalışmaya davet edilmiştir. Türkiye Komünist Fırkası Merkezî Hey'eti imzasıyla yayınlanan bu bildiri, Türkiye'ye geliş öncesi TKF'nin arzularını göstermesi bakımından önemli olduğundan aşağıda verilmiştir:[75]

"Türkiye Amele ve Rençberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılâpçı Ordusuna!

"Aziz Kardaşlar, Kahraman Yoldaşlar!

"İtilâf Devletlerinin şekavetkârane teşebbüslerine ve bu hiyanete müsamahakâr İstanbul Hükümeti'ne karşı kıyam eden Anadolu'nun azimli ve imanlı ordusu, Antanta hesabına Anadolu'yu arkasından vurmaya hazırlanan alçak Taşnakları ezerek ve pek mühim bir fesad ocağını söndürmek kudretini gösterdiği bir sırada, Ermeni amele ve rençberlerinin kızıl inkılâp bayrağını ellerine aldıklarını görüyo-

---

Paşa'ya şöyle demiştir: "Eğer Türkiye'nin bugünkü halk hükümeti ahaliye propaganda yapmayı muvafık bulmuyor ise, bir Türkiye Komünist Fırkası'nın alenî çalışmasına müsaade etmelidir. Takî Rus Sovyet Hükümeti de görsün ki, Türkiye'de emperyalist hükümeti aleyhine çalışılıyor." (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.843.)

[74] Ermenistan Sovyet Sosyalist Cumhuriyeti'nin kurulduğu, 29 Kasım 1920'de, Ermenistan Askeri İnkılâp Komitesi tarafından ilân edilmiştir. 30 Kasım'da Sovyet Rusya yardıma çağırılmış ve 11.Kızıl Ordu'nun yardımıyla Ermeni Komünistlerinin yönetimindeki kuvvetler, 2 Aralık 1920'de, Erivan'a girmişlerdir. Böylece Ermeni Taşnak Ordusu dağıtılarak, Ermenistan tamamen sovyetleştirilmiştir. Bu konuda geniş bilgi için bkz.(P.AGAYAN, *Velikiy Oktıyabır i Borba Trudyaşihsa Armenii za Pobedu Sovyetskoy Vlasti*, Erivan, 1962; İ.TAİRYAN, *XI.Krasnaya Armiya v Barbe za Ustanovleniye i Uproçeniye Sovyetskoy Vlasti v Armenii*, Erivan, 1971; S.M.AMİRHANYAN, *İz İstorii Barbı za Sovyetskuyu Vlast v Armenii*, Erivan, 1967.)

[75] *Türkiye Amele ve Rençberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılâpçı Ordusuna*, TKF Merkezî Hey'eti, Bakû, Aralık 1920.

ruz. Ermeni amele ve rençberleri, Taşnakların hunhar ve tahripkâr idarelerine daha ziyade tahammül edemeyeceklerini ilân ederek, Erivan Hükümeti yerine Sovyetler Cumhuriyeti tesise girişmiş ve Rusya Kızıl Ordusu'nu imdadına çağırmıştır.

"Üç sene devam eden Taşnaklar saltanatının, kendisinden memnun olmayan Ermeni işçi ve rençberlerine karşı reva gördüğü zulümler, sonra bu idarenin tasallut ettiği mesahade, müdafasız kalan Müslüman ahalinin kökünü kırmak yolunda ika' ettiği cinayetler, en feci zî-hayât misalleri işte göz önünde duruyor.

"Mazlum amele ve rençber kardaşlarımızın vicdanları yakan feryadları kulağımıza kadar varırken, üstümüze düşen vazife elbette bu cani elleri tamamen kırmak, Taşnak Hükümeti'nden nam ve nişan bırakmayarak, bunun yerine Ermeni ve Müslüman amele ve rençberlerini birleştirip kardaşça yaşayacak Sovyetler Hükümeti'ni tesis etmeğe bütün kuvvetimizle yardım etmek, çalışmaktır.

"Ermenistan'da amele ve rençberler, hükümeti eline almakla Erivan'daki hain muhteris ve İngilizler elinde oyuncak, düşman bir hükümet yıkılmış ve onun yerine inkılâpçı, insaniyetkâr ve cihangirliğe karşı mübarezeci bir Sovyet Cumhuriyeti meydana gelmiş olacaktır. Taşnak Hükümeti yaşadıkça tabî menfaatleri olan İnkılâpçı Anadolu ile Sosyalist Rusya'nın münasebetine engel olacak bir fesad yuvası mevcut kalacaktı. Halbuki Ermenistan'da Sovyetler teşkili, Türkiye ile büyük inkılâp dünyasının zalim emperyalizme karşı açtığı mübareze cephesini birleştirmiş olacaktır.

"Demek, aziz kardaşlar, mazlum Türkiye'nin kahraman askerleri, inkılâpçı zabitler, garbden memleketimizi istilâ ve yağmaya başlayan kanlı emperyalizme karşı mücadeleyi kati zafere vardırmak sesleri birden vücut bulmuş, birçok zamandan beri beklenen büyük ve hayırlı güç doğmuştur. Demek memleketin istiklâl ve hürriyetini İngiliz ve Fransız emperyalistin kanlı tırnaklarından tamamiyle kurtarmak için memleketin mazlumiyetini, huzurunda vicdanının eşhad ederek verdiğiniz sözün yerine getirilmesi zamanı gelmiştir. Rusya Sovyetler Cumhuriyeti, Anadolu'nun emperyalizmine karşı açtığı cidalde muvaffakiyeti kâne ettiği vaadleri, hiç şüphe yok, son safhına kadar yerine getirir.

"Aziz ve fedakâr yoldaşlar: Hatırdan çıkarmayınız ki düşman uyumuyor. Bizim muvaffakiyetlerimiz arttıkça son saatin yaklaştığını görerek hayallerini daha şiddetle artırmaktadır. Unutmayınız ki, İtilâf Devletleri bizim içerimizde İngiliz altınına satılmış politika simsarları, İstanbul kabineleleri, harp zenginleri, dalavereciler vasıtasıyla işlerine devam etmekte ve Türk İnkılâp Ordusu'nu hedefinden şaşırtmağa var kuvvetleriyle çalışmaktadır. İngiliz ve müttefiklerinin bu yaman acenteleri, bu kurnaz çorbacıları, İstanbul'dan başlayarak, Karadeniz sahillerine, Anadolu içlerine, doğru sokulmak cesaretini gösterebiliyorlar. Bunların suret-i haktan görünerek söyledikleri sözlere inanmayın. Getireceği yeni felaketleri dü-

şünmek ve ona göre uyanık davranmak bu mühim ve tarihi kömek en büyük vazifesidir.

"Sevgili Yoldaşlar: Unutmayınız ki; Rusya'dan kabararak bütün dünyaya yayılan amele ve rençber inkılâbı, Türkiye'nin izmihlâl tarihinde önümüze çıkan yegâne mucize-i necattır. Bugün hür müstakil yaşamak liyakatını Türkiye'ye veren Anadolu'daki şu son hareketlerin, millî ve içtimâî bütün ceryanların inkişâf ve tekamülünü biz bu büyük inkılâba borçluyuz. Rusya'da Bolşevizmin ölmesiyle nasıl cihan proletaryasının (amele ve rençberlerinin) son ümit ışıkları nasıl sönecekse Türkiye ve Anadolu'nun bugünkü canlı, şanlı, aslı hayat cidalinden de eser kalmayacak ve her türlü hürriyet ve istiklâl istihâlleri ebediyen mahv ve kaybolacakdır. Onun için bugün Avrupa ve Amerika kapitalistlerine ve İstanbul Hükümeti'ne karşı açılan mübarezeyi sona kadar devam ettirmek ve bütün manasıyla hürriyet ve istiklâle kavuşmak isteyen amele, rençber ve asker ve onlarla beraber yürüyen münevver inkılâpçılar, muallimler, muharipler, zabitler bütün azim ve idarelerini, bütün kudretlerini cihan inkılâbının merkezi olan Bolşevik Rusya etrafında toplamağa Anadolu İnkılâp Ordusu ile, Kızıl Ordu'nun el ele vererek bütün şarktan emperyalist tasallutları kırmak gayesini hazırlamağa sarf etmeliler.

"Kahrolsun; hakka ve insaniyete tasallut eden emperyalist devletler! Yaşasın, hak ve insaniyeti kurtarmak üzere elele veren inkılâpçı Türkiye ve Kızıl Rusya Ordularının kahraman askerleri! Yaşasın, Büyük İnkılâbı doğan Ermeni Amele, Rençber Şûrâlar Cumhuriyeti!

Türkiye Komünist Fırkası Merkezî Hey'eti"

5. TKF'nın Anadolu'ya Gelişi Karşısında TBMM Hükümeti

Türkiye Komünist Teşkilâtlarının Birinci Kongresi'nde parti haline gelerek, merkezî heyetini oluşturan Türkiye Komünist Fırkası, yine aynı kongrede merkezî heyetini ve Türk esirlerinden teşkil eylediği Türk Kızıl Alayı'nı Türkiye'ye nakletmek kararını vermiştir. TKF Reisi Mustafa Suphi, uzun süredir çeşitli vasıtalarla kontakta bulunduğu Kâzım Karabekir Paşa'ya, 19 Eylül 1920'de, yani kongrenin kapanmasından dört gün sonra, TKF Merkezî Heyeti ile Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye nakledeceği haberini bir mektup yazarak bildirmiştir. Bu mektubun bir özeti Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne, Kâzım Karabekir Paşa tarafından aşağıdaki şekilde gönderilmişti:[76]

[76] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.27,27-1.

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 10/10/36

"1- Bakû'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi Yoldaş'tan Trabzon'a gönderilen 19/Eylül/36 tarihli mektubun muhteviyatı âtîdeki fıkralarda hülaseten arz edilmiştir:

"(a) (Hulâsa):Beynelmilel Şark Kongresi'nde şarkta, bilhassa Türkiye'ye ait mühim mukadderat ittihaz edildi. Memleketimiz hakkında umum kongre pek nafi hislerle mütehassis olduğunu izhar etti. Kongrenin müzakerat ve mukarreratına ait malûmat tabedildikten sonra gönderilecektir.

"(b) Rusya'da kalmış olan esirlerimizin Türkiye'ye izamı için ehemmiyetle çalışılmaktadır. Keza esirlerden mürekkep bir kıta-yı askeriye Nahçivan tarikiyle Anadolu'ya kariben gönderilecek ve Kâzım Karabekir Paşa Ordusu emrine verilecektir.

"(c) Tercan petrol kuyularının temin-i istifade için buraya izam edilen Mehmet Aziz Yoldaş'a lazım gelen muavenet yapılmış ve Tercan'da petrol ihracı için icap eden makina ve teçhizat tamamen Trabzon'a nakli temin edilmek üzere bulunmuştur. Şimdiye kadar Türkiye Komünist Teşkilâtı ünvanıyla çalışan hey'etimiz kongre kararıyla fırka haline geçerek, memlekete nakli ve umum murahhaslar huzurunda müzakere edilen siyasî ve dahilî proğramı kabul edildi.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi, TKF'nın Türkiye'ye nakledilme kararının alındığı ve Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmek üzere teçhiz edildiği hususlarında Kâzım Karabekir'e bilgi vermişti. Önceki konularda da değinildiği gibi Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Türkiye'ye gelmeleri için TBMM Hükümeti tarafından da müspet cevap verilmişti. Belki de Mustafa Suphi bunun rahatlığıyla, çekinmeden Kâzım Karabekir'e bu mektubu yazmıştı. Ancak tümden TKF'nın Türkiye'ye nakli ve hemde Türk Kızıl Alayı'nı da silahlı olarak aynı zamanda göndermeye karar vermesi, Ankara'da şüphe ile karşılanacaktır. 22 Ekim 1920'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet (İnönü)'in, Kâzım Karabekir Paşa'ya yazdığı aşağıdaki şifre bunun delilidir:[77]

Zata Mahsustur

"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne

"Mustafa Suphi Yoldaş'ın Türk Komünist Fırkası'nı memleketimize nakletmekte olduğu malumdur. Haber alındığına göre fırkanın teşkilâtından başka biçare esirlerimizden tav'an veya kerhen teşkil olunmuş bir kırmızı alayı da beraber

[77] *ATASE*, A.1/4282, Kl.589, D.121-A/6, F.1.

getirmektedir. Mustafa Suphi'nin maiyetinde bir kuvvet bulundurmasına katiyen cevaz ve müsaade verilmemesi takarrür etmiştir. Getireceği alayın tarafınızdan doğrudan doğruya emir verilerek, onun maiyetinden ayrılması ve cepheye sevk edilmesi lâzımdır. Bu cihetin suret-i münasibede veya süret-i cebriye ve katiye de teminini zat-ı alilerinden rica ederiz. Zaten Türkiye Komünist Fırkası Ankara'da bir siyasî fırka olarak alenen teşekkül etmiş olduğundan Mustafa Suphi Yoldaş'ın memleketimiz içinde ancak mezkûr fırka dahilinde çalışması mümkün olacaktır. Fırka teşkilâtı hususunda size Meclis Riyâseti'nden ayrıca malumât-ı mufassala verilecektir.

22 Teşrin-i evvel 336
Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi
İsmet"

Yukarıdaki şifre telgraftan da anlaşılacağı üzere, Mustafa Suphi'nin bir kuvvetle birlikte memlekete geleceği haberi, Ankara tarafından hiçte hoş karşılanmamıştı. Bunun için Türk Kızıl Alayı Türkiye'ye gelir gelmez Mustafa Suphi'nin maiyetinden alınarak ve gerekirse güç kullanılarak Batı Cephesi'ne sevkedilmesi isteniyordu. Ayrıca Mustafa Suphi ve arkadaşları da Türkiye'ye geldiklerinde Ankara'da teşkil olunan (Resmi) TKF[78] içerisinde ancak çalışabileceklerdi. Demek ki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına memlekete geliş müsaadesi verildiğinde, Türkiye'ye geldiklerinde ne yapılacakları da düşünülmüştü. Resmi TKF ile çalışma-

[78] Bu fırka 18 Ekim 1920'de, Ankara'da, Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurulmuştur. Bu partinin ileri gelenleri arasında Tevfik Rüştü (Aras), Mahmut Esat (Bozkurt), Yunus Nadi (Abalıoğlu), Eyüp Sabri (Akgöl) ve Süreyya (Yiğit) gibi meclis üyeleri bulunuyordu. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.92.) Tevetoğlu, bu partinin kuruluş gayesi hakkında şöyle yazmaktadır:

"Bu parti Mustafa Kemal Paşa tarafından tamamen "danışıklı" olarak kurdurulmuş bir oyalama, bir avlama ve gerçek komünist faaliyetleri kontrol altına alma ve önleme vasıtasıdır: Hedef Bolşeviklerden yardım sağlamak, içeride ve dışarıda gelişen, tehlike arzeden komünist faaliyetlerini zararsız hale sokmaktır." (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.303.)

Sovyet yazarlar, bu partinin Türkiye'de komünist faaliyetleri provoke etmek için Mustafa Kemal Paşa tarafından kurdurtulduğunu belirterek, "Provokatör Resmi Türkiye Komünist Fırkası" olarak adlandırmaktadırlar. (SARKİSYAN, *Velikaya Oktiyabırskaya Sotsialistiçeskaya Revalütsiya i Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.67.)

Azerbaycan Cumhuriyeti Merkezi Devlet En Yeni Tarih Arşivi'nde, 24 Ocak 1921 tarihinde Ankara'daki Sovyet Heyeti sekreteri ile Mustafa Kemal Paşa'nın, Komünist Parti hakkında yaptıkları sohbetin tutanağı bulunmaktadır. Bu belgeye göre, sohbet esnasında Mustafa Kemal Paşa TKP hakkında şunları söylemiştir:

"Şimdiki zamanda iki komünist parti vardır. Birincisi TKF ki, siz haklı olarak onu hükümetçi olarak adlandırdınız. Zira ben ona yardım ettim ve ben bu partinin üyesiyim. Doğrudur, partinin bazı sorumlu üyeleri İstanbul'la anlaşma ve çeteler meselesi hakkında özünü lekeledi. Ama bu durum partinin bütün üyelerini gözden düşürmez. Parti'de gerçek şerefli insanlar vardır. Bunun yanında bazı egoist şahsiyetlerde vardır ki, bunların çoğu Hakkı Behiç, Ethem'in kardeşi Reşit, Hacı Şükrü vs. Çerkezlerdir." (*Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.72.)

Resmi TKF'nin ömrü üç ay sürmüş ve Çerkes Ethem ayaklanması dolayısıyla solu bastırma dalgasının içinde, bu parti de eriyip gitmiştir. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.94.) Ayrıca bu parti için bkz.(KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, İstanbul, 1966.)

ları istenecek ve böylece hükümetin kontrol ve nezareti altında bulundurulacaklardı. Fakat olayların gelişimi TKF'na hemen Türkiye'ye gelme imkânı vermemiş, daha öncede bahsettiğimiz gibi Türk Kızıl Alayı yola çıkarılmışsa da, Ermeni engeli yüzünden tekrar Bakû'ya dönmek zorunda kalmıştır.

Bu arada Bakû'daki Doğu Halkları Birinci Kongresi'ne katılan Türk heyetleri memlekete dönmekte ve gerek Sovyetlerin siyaseti ve gerekse TKF hakkında raporlarını vermekteydiler. TBMM Hükümeti'nin hem Sovyetlere karşı uygulayacağı siyaset açısından ve hemde TKF'na karşı nasıl bir hareket tarzı izleneceği konusunda, bu raporların büyük etkisi olmuştur. Bunun için, bu raporlarda, Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında belirtilen görüşler ve verilen bilgiler üzerinde önemle durmak gerekmektedir.

Trabzon'dan seçilerek Bakû Kongresi'ne gönderilen ve kendisine çok güvenildiği anlaşılan Trabzon Eski Mebusu Hafız Mehmet Bey, Trabzon'a döner dönmez verdiği raporda, Mustafa Suphi ve Fuat Sabit gibi maceracılarla artık haberleşilmeye ve mektuplaşılmaya son verilmesini, bunların hiçbir suretle Anadolu Hükümeti'ni temsil edemeyeceklerinin bir an önce Sovyet Hükümeti'ne bildirilmesini istemekte ve şunları kaydetmektedir:[79]

"Mustafa Suphi Anadolu Hükümeti'nin yıkılmasına intizar etmekte olduğunu Bahaeddin Şakir, Küçük Talat ve Nail Beyler ve vesaireleri hazır bulunduğumuz halde mecaliste defaatle tekrar etmiştir. Takip ettiği gayeye reis olamayacağı bir Anadolu Hükümeti'nin mevcudiyet ve ademî-i mevcudiyeti siyâk olmuştur."

Doğu Halkları Birinci Kongresi'ne Erzurum'dan Kâzım Karabekir Paşa tarafından gönderilmiş olan 15.Kolordu Erkân-ı Harbiye İkinci Şube Müdürü Binbaşı Arif Bey raporunda, Komünizmin Türkistan ve Azerbaycan'daki tatbikinden bahsederek, önceden bunlara muhtariyet verileceği söz verilmesine rağmen, bunların direkt olarak Moskova'ya bağlandığı ve Moskova'dan tayin edilen hususi memurlarla idare edildiğini belirterek, TKF hakkında şunları yazmaktadır:[80]

"Bakû'da bulunan TKF, başında Mustafa Suphi olduğu halde memleket ve milletle alakaları olmayan ve vicdan-ı hamiyetleri kendi menfaat ve safahat-ı hissiyelerine feda eden ve memleketi temin-i hayattan aciz Harb-i Umumî'de düşman tarafına firar eden bir takım avantürist ve serserilerden ibarettir. İhtirasat bu gruptaki vahdeti kısmen ihlâl etmiştir. Rus parasıyla temin-i mevki ve hayat eden bu fırkanın

[79] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.26-9.
Hafız Mehmet Bey, Bakû'da iken İttihatçıların, özellikle Enver Paşa'nın çok yakınında bulunmuştur. Hatta Enver Paşa Mustafa Kemal Paşa'ya Bakû Kongresi sonrası yazdığı mektupta, kendi mektubunda yazamadığı bazı özel bilgilerin Hafız Mehmet Bey tarafından iletileceğini belirtmiştir. (*ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.4-1.)

[80] *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40; *C.A*, A.III-7-1, D.20, F.21-7.

emel ve gayesi her ne kadar pahaya olursa olsun memleketimizde içtimâî inkılâp vücuda getirmek ve umur-ı idareyi ele almaktır."

Moskova'da TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak bulunan ve Hükümet tarafından gözlemci olarak Bakû Kongresi'ne katılan İbrahim Tali Bey de, Kongre sonrası Türkiye'ye iki mektup göndermiştir. Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderilen ve 1 Ekim 1920 tarihini taşıyan ilk mektupta İbrahim Tali Bey, TKF hakkındaki kuşkularını belirterek şunları yazmaktadır:[81]

"Bakû'daki Türk Komünist Fırkası'nı hükümet-i hazıramız hakkında hüsnüniyetle mütehallî bulmuyorum. Bir kısmı teşkil etmekte oldukları Türk Üsera Fırkası ile memlekete girip bir darbe-i hükümet yaparak hükümeti ele almak, bir kısmı da seyirci kalarak hükümetin inhidamına intizar etmek ve burada memlekete teşkilât yaparak komünizmi intişara çalışmak fikrinde buldum.

"Türk Komünistleri güya azılı komünist doğmuşlar derecesinde müfrit, bunların memlekette vası mikyasta teşkilât yapmalarına propagandaya müsaade olunması aleyhindeyim. Bu sırada Mustafa Suphi ve arkadaşları teşkilât için Anadolu'ya gitmek üzeredirler. Bunlara ne derece müsait zemin verileceğini hükümetin nazar-ı dikkatı ve basiretine tevdi ediyorum. Bunlar meyanında bir iki kişiden maada aklı başında adam görmedim."

İbrahim Tali Bey'in Moskova'dan yazdığı ikinci mektubu ise, ancak TBMM Hükümeti'nin Gürcistan'daki temsilcisi Kâzım Bey tarafından, 19 Aralık 1920'de, 15.Kolordu Kumandanlığı'na iletilebilmiştir. Tali Bey bu mektubunda, "Komünizmin şerait-i hazırasıyla memleketimizde kabil-i tatbik olmadığı" kanaatini belirterek, Bakû'daki Türk Komünist Fırkası'nın Türkiye'de siyasi bir parti haline gelmek için hareket edeceğini, bunlarda çok miktarda altın ve kağıt olduğunu yazmakta ve "Garpde Sultan Vahidettin, Şarkta komünizm tehlikesi çıkması doğru olmaz zanındayım. Esasen mahiyetini bilmediğimiz halde mümaşat ve temasta pek ileri gitmeyelim. Bizde şarktan bir felakete sebep vermeyelim" demektedir.[82]

İbrahim Tali mektubuna şöyle devam etmektedir:[83]

"Moskova'daki vaziyet bizim için o kadar müsait değildir. Esasen kendileri tahmin ettiğimiz kadar kavi değildir. Allah bizlere kuvvet ve muvaffakiyet versin. Eğer bir sene daha İngilizlerden ve komünistlerden memleketi masum tutabilirsek hâlâs muhakkaktır. Komünizm bizim için mutlak felaket olur. Biz Ruslardan maddî muavenetler temin ederek kendileriyle muvazi gitmeliyiz. Prensiplerinin kabulünün felaket olacağını sizde biliyorsunuz. Mustafa Suphi gibi serserilerin propagandalarına memlekette tedbir yapılacağına ve herhalde müteyakkız bulunacağına eminim."

[81] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.
[82] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.14/64, F.1-1.
[83] *ATASE*, A.5/2793, Kl.815, D.14/64, F.1-2.

Bu arada eski İttihatçılardan olup, Bakû'da Enver Paşa'nın yanında bulunan Küçük Talat ve Nail Beyler, Doğu Halkları Kongresi'nden hemen sonra Bakû'dan ayrılarak, Erzurum'a gelmişlerdir. Burada Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilmek üzere, Doğu Halkları Kongresi ve gelişen olaylar hakkında bir rapor hazırlayarak vermişlerdir. 20 Ekim 1920 tarihli bu raporda, TKF ile ilgili olarak şunlar yazılmaktadır:[84]

"Farzı mûhal olarak Türkiye Müdiranı umuru ve münevveranı herhangi bir içtihat ve asabiyeti hissiye neticesinde Bolşevizm esaslarını tatbik cihetini iltizam ederek Sovyet vücuda getirmek isteseler dahi, bu hal ve hareket ancak Üçüncü Beynelmilelce veya Rusya Komünist Fırkası Merkezi Umumisi'nce itimad edilen ve bir noktai nazara göre bu müesseselerin mutiî olan eşhas veya hey'eti siyasiye, yani Türkiye İştirâkiyûn Fırkası eliyle ihdas edilebilir ve böyle olması da gayet tabiidir. Bu noktanın son derece ehemmiyetle nazarı dikkate alınması icabeder. Bakû'da ahiren kongresini akdederek fırka haline geçen Türkiye Komünist Teşkilâtı âzâ ve erkânı ise mahiyeti fikriye ve ahlâkiyeleri itibarı ile insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. İstitraten şunu da arz ederiz ki, mevsuk bir menbaa'dan aldığımız malûmata nazaran Ankara Sefiri İlyeva'nın Moskova'dan avdetini müteakip Türkiye İştirâkiyûn Fırkası Anadolu'ya hareket edecektir. Altı aylık veya bir senelik bütçesini tanzim etmiş ve tahsisatını Azerbaycan Merkezi Komitesi'nden almıştır."

Ayrıca bu raporlardan başka, TKT Birinci Kongresi'nde kabul edilen TKF'nın program ve nizamnâmesi Türkiye'de tüm açıklığı ile bilinmekte idi. TKF'nın programında Anadolu'daki hükümete nasıl bakıldığı ve Anadolu'da nasıl bir siyaset izleneceği belirtilmişti. Programın giriş bölümünde şöyle yazıyordu:[85]

"Antanta Devletleri'ne karşı devam eden Milli Kıyam Hareketi'ne fakir sınıfların iştiraki, düşmanın düşmanı ile yani harici kapitalizm tasallutuna karşı, kendi içindeki muhtekir ve gasıb küçük burjuvazya ile müştereken mübareze mahiyetinde tecelli etmektedir."

Kapitalist istilasına karşı verilen mücadelede küçük burjuvazya olarak nitelendirilen Milli Mücaledele Liderleri ile beraber çalışmak isteği belirtilirken, TKF'nın asıl görevi programda şu şekilde açıklanıyordu:[86]

"Türkiye'deki milli hareketlerin içtimâî mahiyet almasına yardım etmek ve sosyalizm esasında Amele ve Rençber Şûrâlar Cumhuriyeti tesisatına müsait şartları ihzar eylemektir."

[84] KARABEKİR, *Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.51-52; C.A, A-III-4, D.15, F.28-4.
[85] *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, (Giriş Bölümü), Madde 9.
[86] *Türkiye Komünist Fırkası Programı*, (Giriş Bölümü), Madde 9.

Yani kısaca önce emperyalist ve kapitalist düşmanlarla yapılan mücadelede "Milli Kıyamcılarla" birlikte çalışılacak ve bu arada Türkiye'de "Sovyet Hükümeti"nin kurulması için zemin hazırlanacaktı.

Açıkça görüleceği gibi, TKF ve Mustafa Suphi hakkında Türkiye'ye geliş öncesi verilen raporlar hiçte olumlu değildir ve TKF'nın Türkiye'de nasıl bir siyaset izleyeceği kendi proğramında açıkça ifade edilmiştir. Bu durum karşısında TBMM Hükümeti nasıl bir siyaset izleyebilirdi. Türk komünistlerinin hem Rusya'da kalıp yıkıcı propagandalara devam etmeleri ve hem de Türkiye'ye gelip burada teşkilâtlanmaları mahzurlu görülüyordu. Ayrıca uzun müddettir Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gizlice gönderdiği propagandacılar vasıtasıyla, halk ve asker içerisinde ajitasyon ve propagandalar yaptırdığı, gizlice teşkilâtlanmaya çalıştığı[87] dikkate alındığında, durum iyice çıkmaza girmektedir. Bunun yanında Sovyetleri gücendirecek ve arada bir düşmanlık yaratacak hareketlerden de kaçınılması son derece önemlidir.

İşte bütün bu olumsuzluklara rağmen, Anadolu'da son ana kadar Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gelmelerinin daha uygun olacağı görüşünün hakim olduğu anlaşılmaktadır. Nitekim Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakû'dan hareket edip, Karakilis'e geldikleri haber alındığında, Kâzım Karabekir Paşa aşağıdaki şifre telgrafı Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne çekmiştir:[88]

"Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne Şark/ 25.12.36

"Bakû'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer dört refiki Karakilis'e gelmiş olup, bu akşam 25/12/36 Gümrü'ye muvasalatları muhtemeldir. Bakû'da sırf komünist amaline hadim olarak sarf-ı mesâî eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izamını muvafık gördüğüm maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafı ertesi gün, yani 26 Aralık 1920'de, Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından TBMM Riyaseti'ne ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne birer tezkere ile bildirilmiştir.[89] Bu haberin Ankara'ya geldiği

[87] TKT'nın Gelişmesi bölümüne bakınız, II. Bölüm, s. 94-104.

[88] *ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D.17/7, F.68-3.

[89] 26 Aralık 1920'de TBMM Riyâseti'ne yazılan tezkere sureti aşağıdadır:

26/12/36 (1920)

"Büyük Millet Meclisi Riyâset-i Celilesi'ne

Bakû'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve diğer refikinin 25/12/36 akşamı Gümrü'ye muvasalatı muhtemel bulunduğu ve Bakû'da sırf komünist âmâline hadim olarak sarf-ı mesâî eden Mustafa Suphi Yoldaş'ın Büyük Millet Meclisi ile temas ve memleketin menafi-i hakikiyesini görerek hariçte avantür peşinde koşmaması için münasip bir refakatle doğruca Ankara'ya izâm edileceği Şark

günlerde, gerek Meclis içinde ve gerekse dışında komünist faaliyetler artmıştı. TBMM Hükümeti bu komünist faaliyetleri kontrol altında tutmak için, resmi olarak "Türkiye Komünist Fırkası "adıyla bir parti kurdurtmuşsa da, bu tedbir gerektiği kadar olumlu sonuç vermemiş ve Ankara'daki komünistler "Türkiye Halk İştirâkiyûn Fırkası" adıyla ortaya çıkmışlardı. Durum böyle iken, bir de Mustafa Suphi ve arkadaşları Ankara'ya gelip, bunlarla çalışmaya başlarlarsa komünist faaliyetlerin önünü almak çok zorlaşabilir ve istenmeyen sonuçlara sebep olabilirdi. Daha önceden bahsedildiği gibi, başta Mustafa Suphilerin Ankara'ya geldiklerinde, resmi TKF içinde, hükümetin kontrolünde tutulması tasarlanmış olmasına rağmen, bu şartlar altında artık bu mümkün görülmüyordu. Bu vaziyeti gözönüne alan Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'nın 25 Aralık 1920 tarihli yazısına, 29 Aralık'da şu cevabı vermiştir:[90]

Ankara

"Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa Hazretleri'ne 29/12/336

C.25/12/36 Şifreye

"Ankara'da Komünist ceryanları arzu hilafındadır. Bakû Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi'nin bu ceryanları körüklemesi mahzuru varid-i hatırdır. Bir defa kendisini gördükten sonra mütalaa-i devletlerinin işar buyurulmasını rica ederim.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Reisi
Mustafa Kemal"

Görüldüğü gibi Ankara'daki komünist ceryanlar hükümetin istemediği tarzda gelişmekte ve Ankara'ya gelecek Suphi'nin bu ceryanları körüklemesinden endişe edilmektedir. Bunun için Kâzım Karabekir Paşa'dan, Mustafa Suphi geldiğinde, onunla konuşarak görüşlerini bildirmesi rica ediliyordu. Demek ki, Ankara Hükümeti, Kâzım Karabekir'in Mustafa Suphi ile yapacağı görüşmelerden sonra belirteceği görüşler doğrultusunda hareket edecekti. Kâzım Karabekir Paşa'nın bu telgrafa ne cevap verdiği tespit edilemedi. Ancak daha sonra TBMM Hükümeti'nin, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Ankara'ya gönderilmemesini istediği ve haklarında yapılacak muameleyi Kâzım Karabekir Paşa'ya bıraktığı anlaşılmaktadır.[91]

Cephesi Kumandanlığından mevrud 25/12/36 tarihli şifre telgrafnâme ile bildirilmiş olmakla arz-ı keyfiyet olunur. Efendim.

Müdafaa-i Milliye Vekili"

(*ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D.17/7, F.68-2; *C.A*, A:111-7, D.18, F.221-1; *ATASE*, A.1/4283, Kl.615, D.206/1, F.72.)

[90] *C.A*, A:111-7, D.18, F.221.

[91] Kâzım Karabekir Paşa'nın 2 Ocak 1921'de, Erzurum Valisi Hamit Bey'e gönderdiği yazıda "Mustafa Suphi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu BMM Riyâseti'nin ve Hariciye

İşte Mustafa Suphi ve arkadaşları bütün bu gelişmelerden habersiz olarak, Bakû'da, İsmail Hakkı, Ahmet Cevat (Emre), Süleyman Nuri'den oluşan bir "Harici Büro" bırakarak, 19 Aralık 1920'de, Ermenistan üzerinden Türkiye'ye gelmek için Bakû'dan ayılmışlardır.[92] Bu heyet 28 Aralık 1920'de Kars'a varacaktır.

6. TKF Heyeti Kars'ta

TKF Heyeti Kars'a iki grup halinde gelmiştir. İlk grup, Sovyetlerin Ankara Sefiri Midivani[93] Heyeti'yle birlikte, 28 Aralık 1920'de, Kars'a ulaşmıştır.[94] Bu grupta Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer üç arkadaşları bulunmakta idi. Birkaç gün sonrada, 13 kişiden ibaret olduğu tahmin edilen ikinci bir grubun Kars'a gelmiş olması gerekir.[95]

Bakû'dan gelen ve Sovyetlerin Ankara Sefiri'nin de bulunduğu heyet, Kars'ta Kâzım Karabekir Paşa tarafından merasimle karşılanmış ve Paşa tarafından şereflerine ziyafet verilmiştir.[96]

Vekâleti'nin makam-ı sanaveriye tebliğ buyurulmuştur" denilmektedir. (BAYUR, "Milli Mücadaleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642; Ergün AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler ve Erzurum'dan Trabzon'a Gidişiyle İlgili Belgeler", *A.Ü. DTCF Tarih Araştırmaları Dergisi*, XIII/24, (1979-1980), s.92.)

[92] KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", s.39.

[93] Sovyet Rusya Hükümeti TBMM Hükümeti ile kurduğu iyi ilişkiler çerçevesinde Ankara'ya bir sefaret heyeti göndermeyi kararlaştırmış, Ankara sefiri olarakta Eliava'yı tayin etmişti. Ancak Eliava hastalığı nedeniyle Ankara'ya gitmemiş, ilk zamanlar onun görevini Sefaret Sekreteri olarak Upmal Angarski yapmıştır. (ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.192.) Upmal Angarski Anadolu'ya gelen, Sovyet Rusya Hükümeti'nin ilk resmi temsilcisidir. (ÇİÇERİN, *Stati i Reçi po Vaprosam Mejdunarodnoy Politiki*, s. 192.) Daha sonra ise Eliava'nın yerine Sovyet Rusya Ankara Sefiri olarak Midivani atanmıştır. (ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii*, s.192; CEBESOY, *Moskova Hatıraraları*, s.50.)

[94] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.868.

[95] Kâzım Karabekir Paşa 25.12.1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazdığı şifrede, "Bakû'da Türk Komünist Fırkası Reisi Mustafa Suphi ve dört refiki Karakilis'e gelmiş olup, bu akşam 25/12/36 Gümrü'ye muvasalatları muhtemeldir" denilmektedir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D.17)7, F.68-3.) Daha sonra Kars'a, ilk olarak bu beş kişinin geldiği anlaşılmaktadır. Şöyle ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın 2 Ocak 1921'de, Erzurum Valisi Hamit Bey'e yazdığı şifrede:

"Mustafa Suphi ile Ethem Nejat ve diğer üç refikleri elyevm Kars'ta bulunmakta ve bu hey'ete ait ikinci kafile de Bakû'dan Kars'a gelmektedir" diye yazılmaktadır. (AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.92; BAYUR, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642.) İkinci kafile Türk komünistlerinin Kars'a hangi gün geldiğini ve kaç kişi olduklarını tam olarak tespit edemedik. Ancak Erzurum'a Kars'tan bütün TKF heyetinin gittiği, bunların sayısının da 18 olduğu (*ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.) düşünülürse, ikinci kafile olarak 13 kişi gelmiş olması gerekir.

Fahrettin Erdoğan hatıralarında Suphi ve arkadaşlarının Kars'a gelişini şöyle anlatıyor:

"Karabekir Paşa telefonla 25 kişilik yer hazırlamamı Bakû'dan Mustafa Suphi Yoldaş'ın arkadaşlarıyla geldiğini haber verdi. Şimdi Kars'ta Ticaret Klübü olan binada 25 kişilik yer hazırlandı. Mustafa Suphi Yoldaş arkadaşlarıyla trenle geldi" (ERDOĞAN, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, s.268.)

[96] ALİ YAZICI, "Mustafa Suphi Yoldaş'ın Terceme-i Hali", s.6.

Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta üç haftaya yakın kalmışlar ve burada Moskova'ya gitmek üzere Kars'a gelmiş olan TBMM Hükümeti'nin Moskova Sefiri Ali Fuat Paşa, Maarif Vekili Dr. Rıza Nur Bey'le de görüşme imkânını bulmuşlardır. Mustafa Suphi, 2 Ocak tarihinde, Ali Fuat Paşa'yı ziyaret etmiştir. Ali Fuat Paşa daha sonra Mustafa Suphi ile yaptığı görüşme ile ilgili olarak şunları yazacaktır:[97]

"(Mustafa Suphi) Üçüncü Enternasyonal Türkiye dahilinde mutlaka komünizm tatbikini kabul etmiş değildir. Diye söze başladı. Türkiye'nin içtimâî mukadderatı kendisine bırakılmıştır. Anadolu hareketinin içtimâî ihtilâl olmaktan ziyade Türk Milleti'nin emperyalist düşmanlara karşı istiklâl ve hürriyetini kurtarmasından başka birşey olmadığına kani bulunuyoruz. Türkiye'deki bey ve paşaları burjuvazi sınıfından addetmiyoruz. Bilâkis halk kitlelerinin en yakın yardımcıları olarak biliyoruz. Anadolu hareketini idare edenlerin ve bilhassa Kemal Paşa'nın prensiplerini anlamağa çalışıyoruz. Anlayabildiklerimizi umumî siyaset bakımından muvafik görüyoruz.

" Sözü bir ara padişaha getirdi.

-" Biz dedi, hilafet ve saltanat makamının birgün lağvedilmesi lüzumuna kaniyiz."

Ali Fuat Paşa ile Mustafa Suphi arasındaki görüşme oldukça uzun sürmüş ve Mustafa Suphi, Paşa'nın sorduğu sorulara cevaplar vermiştir. Bu görüşmeden sonra Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi hakkındaki intibalarını şöyle anlatmaktadır:[98]

Mustafa Suphi Heyeti'yle beraber Kars'a gelen Şerif Manatov, karşılanışları hakkında şöyle yazacaktır: "Kars'ta Karabekir ve gerek onun adamları, gerek bizim heyeti ve gerek Suphi ve yoldaşlarını tantanalı surette kabul ettiler." (MANATOV, "Mustafa Suphi Yoldaş Kars'ta", s.11.)

Mahmut Goloğlu ise "Cumhuriyete Doğru" eserinde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'ta karşılanışlarını şöyle anlatıyor:

"Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta resmi törenle karşılandılar. Halktan sevgi ve ilgi gördüler. Bizzat Kâzım Karabekir Paşa emri ile şereflerine ziyafet verildi. Sevinç ve mutluluk içinde kaldılar. Hısım, akraba, dost ve arkadaşlarına, haberleşmekte oldukları düşünce yoldaşlarına telgraflar çekerek Türkiye'ye geldiklerini ve yakında Ankara'ya ulaşacaklarını bildirdiler." (Mahmut GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru (1921-1922)*, Ankara, 1971, s.35.)

[97] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.50-51.

[98] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.51-52.

Ali Fuat Paşa, Mustafa Suphi ile yaptığı görüşmeyi aynı gün Ankara'ya şifre ile bildirmiştir. İsmet Bozdağ tarafından sadeleştirilerek yayınlanmış olan bu şifre aşağıdadır:

"Dış İşleri Bakanlığına;

"Yoldaş Mustafa Suphi ziyaretime geldi. (okunamadı).... olarak III Enternasyonalin Türkiye içinde mutlaka komünizm uygulanmasını kabul etmeyerek, toplumsal kaderini kendi kendine belirleyeceğini bildirdikten sonra, Anadolu harekâtını toplumsal ayaklanmadan çok, sivil dış baskıya "karşı ayaklanma" biçiminde gördüğünü söyledi. Bunu tasdik ettim.

"Sonra, Mustafa Kemal Paşa çevresinin-burjuvazi sınıfından olmayıp- halk topluluğu sayılacağı yolunda, her halde nezaketen iltifat etti. Fakat (okunamadı).... Anadolu'ya geldiğini, işittiği Komünist Partisi'nin, bir ittihatçı partisi olmaktan korktuğunu, halbuki dünya proletaryasına karşı hoş görünmek

"Mustafa Suphi'yi şöhret ve ihtiras peşinde koşan zeki, kurnaz ve azim sahibi bir şahsiyet gibi görmüştüm. Rusya'daki Bolşevik liderlerinin muvaffakiyetlerini yakından tedkik fırsatını bulan bu zatın, birgün gelip Türkiye'nin Lenin veyahut Stalin'i olması ihtimalini hatırından geçirdiği muhakkaktı. Komünizme inanıyor, fikir ve prensiplerini kendi siyasetine bir vasıta yapmak istiyordu. Mustafa Kemal Paşa ve arkadaşlarının harici düşmana karşı mesaisini tasvip ediyor ve bundan müstağni kalamıyordu. Hariçteki İttihatçıların memlekete girmemelerini ve dahilde İttihat ve Terakki Fırkası'nın her ne suretle olursa olsun ihya edilmemesi hakkındaki Mustafa Kemal Paşa'nın noktayı nazarına tamamiyle iştirak ediyordu. Belki de daha ileri giderek ya Mustafa Kemal Paşa ile veyahut arkadaşları ile komünizmin tatbikine başlamayı bile hatırından geçiriyordu. Mustafa Suphi her ihtilâlci ve inkılâpçı gibi, sakin, kurnaz ve kuvvetli bir şahsiyet gibi görünmeye çalışıyordu.

"Memleketimize, Üçüncü Enternasyonal'in hakiki bir komünist elçisi gibi girmek istediği ilk nazarda anlaşılıyordu. Rusların resmi elçisi Midivani Yoldaş ile beraber Kars'a kadar gelmesi de bunun bir delili sayılabilirdi."

Bu arada Mustafa Suphi, Maarif Vekili Rıza Nur Bey'le de görüşür. Rıza Nur hatıralarında, bu görüşme esnasında Mustafa Suphi'nin kendilerine, "Rusların Türkiye ile muahede yapacakları müjdesini verdiğini" belirtmektedir.[99]

Bazı araştırmacılar, Mustafa Suphilerin Kars'ta hemen el altından ortalığı karıştırmaya başladıklarını ve gizli faaliyette bulunduklarını yazmaktadırlar.[100] Ancak Mustafa Suphi'nin Türkiye'ye gelir gelmez böyle gizli faaliyetler içerisine girmesine ihtimâl vermek oldukça zordur. Mustafa Suphi çok zeki ve kurnaz bir adamdı. TBMM Hükümeti'nin Türkiye'de alttan yapılan komünist propagandalara karşı duyduğu rahatsızlığın farkında olmalı idi. Zira Mustafa Kemal Paşa'nın, 13 Eylül 1920'de, kendisine gönderdiği mektupta da, açıkça Türkiye'de herşeyin yalnız

---

ve bu kuvvetten yararlanmak için memlekette gerçek bir "Komünist Partisi" kurulması gereğine inandığını sözlerine ekledi.

"Ben bunun bir İttihatçı partisi olmadığım, Anadolu Hareketini yönetenlerin akıllıca önlemlerle Anadolu'da halkın yeteneğine göre, Halk kitlesinin refaha kavuşmasını sağlayacak önlemlerin alınmakta bulunduğunu yeteri kadar açıkladım. İttihatçı Paşaların kesinlikle Anadolu'nun içinde değil, dışında İslâm dünyasında çalışabileceklerini söyledi. Hilafet ve Saltanatın kaldırılması inancına işaret etti ve şöyle dedi: "Anadolu Hareketini idare edenleri ve özellikle Mustafa Kemal Paşa prensiplerini anlamakta ve bu prensiplere inanmış, bağlanmış gibi görünmeye çalışmış gibi gördüm."

"2- Kendisi hakkında edindiğim fikirlerdir: Zeki, bilgili, fazla kurnaz, konuşmalarında ihtiyatlı ve acelesiz. Rus Sefiri ile memleket içine girmek ve Ankara Hükümeti prensiplerine inanmış gibi görünmek istediğine bakılırsa bu kişinin yumuşak düşünce ve prensiplerle Anadolu hareketini yönetenlerin güvenini kazanmak ve böylece bir mevki yaptıktan sonra, Rus komünizminin gizli başı olmak suretiyle memlekete (bu düşüncesini) duyurmak ve uygulamak düşüncesinde olduğunu zannediyorum.

Bir suretinin TBMM Başkanlığı'na verilmesini rica ederim."

(İsmet BOZDAĞ, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü? Atatürk mü, Lenin mi?*, İstanbul, 1992, s.62-64.)

[99] Rıza NUR, *Hayat ve Hatıratım*, III, İstanbul, 1968, s.730.

[100] BAYUR, "Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.638; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 14 Temmuz 1966, Tefrika:14.

TBMM tarafından yapılabileceği konusunda kesin tavır belirtilmişti.[101] Mustafa Suphi heyetiyle Kars'a gelen ve daha önce Türkiye'de komünizm propagandası yaptığından dolayı tutuklanmış, fakat Sovyet vatandaşı olduğu için serbest bırakılarak sınır dışı edilmiş olan Şerif Manatov da, bu konuda kendisini uyarmış olmalıdır.[102] Ayrıca Kâzım Karabekir Paşa'nın tamamen kontrolü altında olan ve bugünlerde TBMM Hükümeti'nin İktisat Vekili Yusuf Kemal, Maarif Vekili Dr.Rıza Nur ve Moskova Elçisi Ali Fuat Paşa'nın da bulunduğu bir ortamda, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının gizli faaliyetlere girmesi çok uzak bir ihtimaldir.

Bu sırada Mustafa Suphi'nin amacı ve Türkiye'de neler yapmak istediği TBMM Hükümeti tarafından çok iyi bilinmekte idi. Mustafa Suphi, bu durumun farkında olduğu için son derece dikkatli davranması gerekiyordu. Daha önce Bakû'dan yola çıkmadan önce Yeni Dünya Gazetesi'nde çıkan "TBMM Hükümeti ve Komünist Fırkası" başlıklı makalesinde Mustafa Suphi, TBMM Hükümeti'ne karşı TKF'nın takip edeceği siyasete açıklık getirmeye çalışmış ve kendileri hakkında Türkiye'de duyulan rahatsızlıkları izâle etmek istemişti.[103]

Kars'ta da gerek Ali Fuat Paşa ile yaptığı görüşmeden ve gerekse Rıza Nur'un anlattıklarından Mustafa Suphi'nin Anadolu Hükümeti'ne karşı hoş görünmek çabası içerisinde olduğu anlaşılmaktadır. Kâzım Karabekir Paşa da Kars'ta, Mustafa Suphi'nin gizli faaliyetlerine dair bir şey kaydetmemektedir.Mustafa Suphi Ankara'ya gidip, burada teşkilâtlanmak istiyordu. Daha baştan TBMM Hükümeti'ni kışkırtacak hareketlerden kaçınması gerektiğini biliyordu. Eğer böyle davranışlar içerisinde bulunursa Türkiye yolculuğu Kars'ta sona erebilirdi.

Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta, kendilerine gösterilen ilgi ve alakadan son derece memnun kalmışlardı. Buradan akraba, dost ve arkadaşlarına telgraflar çekerek Türkiye'ye geldiklerini ve yakında Ankara'ya ulaşacaklarını bildirdiler.[104]

[101] TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.223-225; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.338-339.

[102] Mustafa Suphi ve Sovyet Heyeti ile birlikte Kars'a gelen Şerif Manatov'a, Ankara'ya gitme izni verilmediğinden buradan geri dönmek zorunda kalmıştır. (MANATOV, "Suphi Bakû'da ve Kars'ta", s.11.)

[103] MUSTAFA SUPHİ, "Büyük Millet Meclisi Hükümeti ve Komünist Fırkası", *28-29 Kânûn-ı sânî 1921*.., s.48-50.

Mustafa Suphi, Kasım 1920'de, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta şöyle yazıyordu:

"7.Teşkilâtımız Bakû Kongresi'nde bir proğram ve teşkilât ve nizamnâmesini kabul ile fırka haline geçtikten sonra, memlekette hemen takip edeceği siyaseti tayin eylemiştir. TKF'nın BMM Hükümeti'ni emperyalist devletlerle mübarezede bulunduğu müddet zarfında bütün kuvvetiyle müzaherete, harp cephelerinde zaaf ve teşettüte sebep olacak her türlü ifratkârlıktan tevakkiye karar verdiği gibi....." (ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 13 Temmuz 1966, Tefrika:13.)

[104] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.35.

Bu sırada Kâzım Karabekir Paşa'nın tavsiyesi üzerine[105] Mustafa Suphi'de TBMM Başkanlığı'na aşağıdaki telgrafı çekti:[106]

"Ankara'da Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne

"Memleketimizde Komünist Fırkası'nın kanuniyet kazanmış olmasını senelerden beri muhtelif memleketlerde amele ve rençberlerin kurtuluşları hareketlerine iştirak eden Türk komünistleri ,büyük bir memnuniyetle karşıladılar. İnkılâpçı Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti bu eseriyle halkın büyük çoğunluğunu kurtarmaya yönelik olan bu esaslı maksada ne kadar derin bir anlayış ile bağlı olduğunu ispat etmiştir. İstilâcı ecnebi kuvvetlerinin ve bu kuvvetlerin nüfuzu altında kalan İstanbul'a karşı milli hudutları müdafaa etmek üzere silâha sarılan Anadolu, hiç şüphesiz Türkiye tarihinde yepyeni bir devir açmış oluyor. Memleketten gelen komünist vekillerinin iştirakiyle Bakû Kongresi'nde teessüs eden Türkiye Komünist Fırkası bu devrin tam bir zafer ile tetevvüç edebilmesi için emperyalizme karşı açılan direnme cephesinin kuvvetlendirilmesine ve halkın geniş tabakaları içinde memleketin iktisadî esaretten kurtarılması ve tam bir istiklâl elde etmesi gayesinin yaygınlaşmasına çalışmak üzere faaliyetini memlekete nakletme kararı vermiştir. Bu maksat ile, yirmibeş kadar Türk komünistlerinin bir kısmı Gümrü üzerinden ve diğer kısmı deniz yoluyla memlekete hareket etmişlerdir. Emelimiz, memleketin müdafaa cephesini zayıf düşürmek ihtimali olan her türlü harekete muarız ve bu hususta hükümete mümkün olan herşeyi kullanarak yardımcı olmak ve Türkiye Komünist Fırkası'nın Avrupa proletarya teşkilâtları nezdindeki mevkî ve nüfuzunu memleketin hürriyet ve istiklâlinin temini hizmetine koyma noktaları etrafında hulâsa olunabilir. Bu gayeler mücehhez ve her hususta memleket kanunlarının veregeldiği müsaadeler dahilinde görev yapmada birlik olarak hareket ederek yoldaşların yanlarında bulunan ve komünizmin bilimsel esaslarını kapsayan bilgilerle beraber memleketimize girmeleri hususunda gereken kolaylıklarda bulunulmasını rica ve yakında fırkanın dahil ve hariçte takip ettiği ve edeceği meslek hakkında anlaşmak ve her türlü kötü anlayışa olanak bırakmamak üzere sizlere katılmakla onur duyacağımızı arz ederiz.

Mustafa Suphi"

Mustafa Suphi'nin Ankara'ya göndermiş olduğu bu mektubu da, yukarıdaki görüşleri desteklemektedir. Yani Mustafa Suphi TBMM Hükümeti ile anlaşabileceği umuduyla geldiği Türkiye'de, gizli faaliyetler içerisine girerek baştan bu şansı kaybetmek istemiyordu.

[105] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.869.
[106] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.341.

Burada bir konuya daha açıklık getirmekte yarar vardır. Fahrettin Erdoğan'ın hatıralarına dayanarak bir çok araştırmacı, Kars'ta, Mustafa Suphi Grubu'ndan iki kişinin propaganda yaptıkları iddiası ile tutuklandıklarını yazmaktadırlar.[107] Gerçekten de Kâzım Karabekir Paşa Kars'ta, iki TKF mensubunu tutuklamıştır. Ancak bu olay Mustafa Suphi Kars'ta iken değil, Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'tan Erzurum'a gittikten sonra olmuştur. Şöyle ki, 21 Ocak 1921'de, Erivan tarikiyle Kars'a gelen ve TKF üyesi oldukları anlaşılan "15.Kolordu Muzika Zabiti Tahir ve İhtiyat Zabitlerinden terhis olunan Fahri" tutuklanmış, yanlarında bulunan Aziz Aliyev adındaki bir Azerbaycanlı da Bakû'ya geri gönderilmiştir.[108] Eğer Mustafa Suphi ve arkadaşları Kars'ta bulundukları zaman böyle bir olay ceryan etmiş olsa idi, belki de Erzurum'a gitmeyip, Kars'tan geri dönebilirlerdi.

Bir önceki konuda da bahsedildiği gibi, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'a geldiği ilk günlerde, TBMM Hükümeti bunların Ankara'ya gönderilmemesini Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirmiş ve bunun için gerekli tedbirlerin alınmasını istemişti.

Aslında Kâzım Karabekir Paşa'nın, 25 Aralık 1920'de, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderdiği yazıdan da[109] anlaşılacağı üzere, Türkiye'ye gelmekte olan Mustafa Suphi heyetini uygun bir refakatle Ankara'ya göndermek düşüncesinde idi. Böylece Türkiye dışında macera peşinde koşmamaları sağlanacak ve TBMM Hükümeti'nin gözetimi altında bulunacaklardı. Ancak şimdi TBMM Hükümeti Mustafa Suphi ve arkadaşlarının, Ankara'da arzu hilafında gelişen komünist cereyanları körükleyeceğini düşünerek, Ankara'ya gönderilmemesini istiyor ve bunun uygun bir şekilde halledilmesini de Kâzım Karabekir Paşa'ya bırakıyordu. Bu şartlar altında Kâzım Karabekir Paşa'nın önünde iki yol vardı. Ya bunları Anadolu'nun emin bir köşesine göndererek, gözetim altında bulunduracaktı veya sınır dışı edecekti. Birinci yol riskli idi ve bu sayıdaki bir heyetin uzun süre gözaltında tutulması oldukça zordu. İkinci yolu daha uygun buluyordu. Fakat Sovyet Heyeti'nin gözü önünde Kars'ta, bu sınır dışı işini yapmak, yarardan çok zarar getirebilirdi. Kâzım Karabekir Paşa, daha kesin bir karara varmadan, Erzurum Valisi Hamit Bey'e bir telgraf çekip durumu izah ederek, görüşlerini bildirmesini rica etmiştir. 2 Ocak 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'nın Kars'tan Hamit Bey'e gönderdiği telgraf aşağıdadır:[110]

"Bakû'da müteşekkil Türkiye Komünist Fırkası Hey'et-i Merkeziyesi Anadolu dahilinde fiilen icra-yı faaliyet etmek üzere Mustafa Suphi Yoldaş ile Ethem Nejat

[107] ERDOĞAN, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, s.268; TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.246; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.102.

Mete Tunçay'ın bu kişileri, sonradan Mustafa Suphi grubundan ayırt edilen iki kişi ile karıştırdığı anlaşılmaktadır. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.152, Dipnot:216.)

[108] *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.22-1.

[109] *ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D17/7, F.68-3.

[110] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642.

ve diğer üç refikleri elyevm Kars'ta bulunmakta ve bu hey'ete ait ikinci kafilede Bakû'dan gelmektedir. Tuapse'den de sahillerimize onüç kişinin gelmek üzere bulunduğu haber alındı. Mustafa Suphi ve rüfekasının Ankara'ya gönderilmemesi arzusu Büyük Millet Meclisi Riyaseti'nden ve Hariciye Vekâleti'nden makamı saneveriye tebliğ buyurulmuştur. Hükümetimizin arzusu dahilinde ifa-yı icabına tevessül edileceği tabiî bulunmakla beraber Mustafa Suphi ve teşkilâtının şu zamanda memleket dahilinde göz altındaki bir mıntıkada bulundurulması veya büsbütün harice gönderilmesi ve bu iki hale nazaran mezkûr teşkilât hakkında ne yolda hareket olunması muvafık olacağına dair mütalâatı kıymettarenelerini istifsar etmek ve bilvesile Albayrak Gazetesi'nin ve bilhassa son neşriyatı ve halkçılığa karşı Erzurum ahvalindeki cereyanı efkârın derece ve mahiyeti hakkındaki malumât-ı alilerini rica eylemeyi münasip gördüm. Lütf-u işarı ricasıyla te'yid-i samimiyet eylerim."

Erzurum Valisi Hamit Bey, 3 Ocak 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'ya cevap olarak şöyle yazmıştır:[111]

"Malum-u âlileri olduğu üzere Ankara Hükümeti hariçten gelecek cereyanların çare-i tahdid ve takyidini nezareti altında bir hey'etin faaliyetinde bulmuş ve merkezde bir fırkanın teşekkülüne müsamaha ve belki de tavassut ederek bu fırka haricindeki eşhasın faaliyetleri kabul olunamayacağını beyan ve ilân eylemişti. Şimdi şu hale nazaran bu fırka- i malume haricinde eşhas tarafından vukubulacak teşebbüsat ve icraat memlekette makbul ve makul görülen komünistlik şekline muhalif görülmekle beraber maksad-ı nifakcuyane ve ihtilaf-ı perveraneye haml olunmak zaruri bulunduğundan müteşebbislerin faaliyetine mani olunmak ve kendileri takip olunmak umur-u tabiîye-i hukukiyedendir. Binaenaleyh bendenizce memlekette tesanüdü ve ahengi ihlale sâi bulunan bu eşhasın hudut haricine çıkarılması zaruridir. Çünkü Kars'ta devamı faaliyetleri etrafındaki anasırın bunların orada Hükümetin himayesi altında çalıştıklarına zahip olmaları ve hami zan eyledikleri makamata karşı tevcih-i husumet eylemelerini badi olur. Mamafih bu ihraç keyfiyetinin Kars'ta Ruslar'ın gözlerinin önünde vakı olması mahzurdan gayr-ı salim bulunmadığından keyfiyetin bizlere havale buyurulması eslem tariktir. Burada halk umumiyetle komünizme şiddetle aleyhtardır. Halkçılık ceryanı hükümetin ıslahat ve idare hakkında Meclis'e arz ettiği proğramla tekayyüd etmiş ve efkâr da onunla mahdut bulundurulmuş olduğundan bundan bir mahzur tevellüdü gayr-ı melhuz bulunduğunu arz ve bu vesile ile takdim-i ihtiramat eylerim."

Görüldüğü gibi Vali Hamit Bey, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının sınırdışına çıkarılmasının daha uygun olacağını bildirmekte, bu durumun, Rusların gözü önünde gerçekleştirilmesinin mahzurlu olacağından dolayı, kendilerine havale

[111] BAYUR, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642-643; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler...", s.93; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 15 Temmuz 1966, Tefrika:15.

edilmesini istemektedir. Vali Hamit Bey'in bu yazısına Kâzım Karabekir Paşa 3 -1 Ocak 1921'de cevap vererek, ne yolda hareket edilmesi gerektiğini şu şekilde bildirmiştir:[112]

"Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında kanaatime mutabık olan mütalaat-ı âlileri........................bu suretle mumaileyhin memlekette hiçbir kıymet ve nüfuza malik olmadığı kanaatini Ruslar'a vermek fırsatı da elde edilmiş ve hariçte devam-ı mesâîsi hakkında dahi karar ve kıymeti büsbütün tenzil ve iskat edilmiş olacaktır. Ancak yapılacak teşebbüsat ve icraatın komünist âlemi ile bir temas ve münasebet tesis etmiş olan Mustafa Suphi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında bilhassa Ruslar nezdinde bir su-î tesir ve te'vile imkân hasıl etmemesi için memleketteki halk cereyan ve efkârının doğrudan doğruya memleket inkılâbına muzırr telakki edilen Mustafa Suphi ve refakatindekilerin şahsiyetleri üzerinde gösterilmesini ve bu husustaki tezahürat ve teşebbüsatın komünizm inkılâp âlemini okşayacak bir tarzda idaresine itina olunmasını haiz-i ehemmiyet görüyorum. Buna nazaran Mustafa Suphi ve rüfekasının hudut haricine çıkarılmasında bervechi atî tertibin icrası münasip görülmektedir.

"Mumaileyh ve rüfekasının Erzurum'a muvasalatları gününden itibaren gerek gazete neşriyatı ve gerekse halkın münasip tezahürat ve tazyikatı ile daha içerilere seyahatin ve memlekette kalmak ve çalışmaklığın kabil olmayacağı hakkında kendilerine lazım gelen tesirat hasıl edilir. Bu vaziyette halkı tatmin ve memleketteki vahdet ve sükuneti muhafaza için hudut haricine çıkması lüzumuna dair münasip tebligat, icap ederse resmi takibat ifa olunur. Hudut haricine çıkarılmaları için arzu ederlerse Trabzon'dan dahi gidebilirler. Şu halde yoldaki, mevakide ve Trabzon'da da aynı tezahüratın yapılması Erzurum'un hareketini takviye ve tevhid edilmesi muvafıktır. Bilhassa Trabzon'da Bolşeviklerin gözü önünde tezahürat-ı mezkurenin matlubu veçhile idare edilmesi ve Bolşeviklik aleyhinden ziyade işbu şahsiyetleri hakkında olduğunun izharını münasip buluyorum. Üçüncü Enternasyonal'a tabi bir komünist olan Mustafa Suphi ve rüfekasının memleketten ihracı vesilesinin hariç komünist âleminde mucib-i inkisar ve tenkit olmaması için ihraç teşebbüsatını müteakip Mustafa Suphi ve rüfekasının halk nazarında şahsen meznuniyetlerine ve memlekette sükûn ve vahdetin lüzum-u muhafazasına mebni halkın metalibatını ifa hususundaki mecburiyetten bahs resmi bir beyannâmeninde neşr ve ilânı musib bir tedbir olacağını arz ederim."

Anlaşılacağı üzere Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'a geldikleri ilk günlerde, Türkiye'den sınırdışı edilmeleri kararlaştırılmış ve bunun nasıl gerçekleştirileceği hakkında bir plân, Kâzım Karabekir Paşa tarafından yapılarak Erzurum'a bildirilmişti. Buna göre, TKF Heyeti Erzurum'a geldiğinde halk tarafından aleyh-

112 AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler..." s.94-95; BAYUR, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.643-644.

lerinde tezahürat yapılacak ve onlarda, memlekette kalmak imkânı olmadığı hissi uyandırılacaktı. Halkın tatmin edilmesi ve sükunetin sağlanması için Trabzon'dan sınır dışına çıkmaları, münasip bir şekilde kendilerine söylenecek ve Trabzon'a kadar yollarda ve Trabzon'da halkın bunlara karşı aleyhte tezahüratları devam ettirilecekti. Böylece Ruslara da Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'de hiçbir önemleri olmadığı ve iş görebilecek durumda bulunmadıkları gösterilecekti. Ancak halkın Mustafa Suphi ve arkadaşlarına göstereceği galeyan ve aleyhte tezahüratlarının komünist oldukları için değilde, şahsî bir sebebe dayandırılması gerekmekte idi. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, bu şahsî sebep de bulunacaktır. O da Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Rusya'da iken Türk harp esirlerine kötü davrandığı ve onların birçoğunun idamına sebep olduğudur. Bu durum gazete neşriyatı ve diğer vasıtalarla halka duyurulacak ve böylece halkta bunlara karşı nefret hissi uyandırılacaktı. Mustafa Suphi Heyeti bütün bu yazışma ve kendi haklarında yapılan planlardan habersizdi. Fakat bir müddet sonra Erzurum'dan bazı duyumlar almış olmalılar ki, Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyarete gitmişlerdir. Bu ziyaret esnasında Mustafa Suphi, Erzurum'da hakaret ve suikaste uğrayacaklarına dair haberler aldıklarını belirterek, Tiflis tarikiyle gitmek arzularını dile getirmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Kars'tan geri dönerek, başka yollardan ülkeye girmeye çalışmalarını uygun görmüyordu. Erzurum'dan giderek, halkın kendileri hakkındaki hissiyatını görmelerini ve böylece Türkiye'de iş göremeyeceklerini anlamalarını istiyordu. Bunun için 11 Ocak'ta yapılan bu görüşmelerden hemen sonra, Kâzım Karabekir Paşa Hamit Bey'e aşağıdaki telgrafı çekti:[113]

"Kars'tan Erzurum'a gelecek olan Türk Komünist Fırkası Hey'eti'nin oraya muvasalatında halk bir taraftan merkebe ters bindirilmek suretiyle düçar-ı muamele olacakları hakkında burada şayia deveran etmektedir. Bugün Mustafa Suphi'de müracaatla Tiflis tarikiyle gitmek arzusunu gösterdi. Muvafık olmadığını ve Erzurum tarikiyle giderek ahalinin hissiyatını gözüyle görmesi veyahut büsbütün avdet etmesi caiz olduğunu söyledim. Halk doğrudan doğruya pek ziyade alakadar olduğu böyle bir heyete karşı izhar ve ibraz edeceği hissiyat ve tarz-ı kabulde bittabi serbest olmakla beraber beynelmilel bir sıfatı haiz olan mezkûr heyetin merkebe bindirilmesi suretiyle bir hakarete maruz kalması menafi-i milliyemize muvafık olmayacağından efkâr ve hissiyatı memleketin mülayimane ve nazikâne bir tarzda kendilerine iblağını münasip görmekteyim. Mustafa Suphi bazı arkadaşlarını yola çıkarıyor. Suikaste maruz ve hakarete uğramayacağı hakkında zat-i âlilerinden teminat gelmezse avdete karar veriyor."

Bu telgrafa Hamit Bey'in yazdığı cevapta, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Erzurum'da fiili bir tecavüze mahal verilmeyeceğine dair teminat verildiği ve bunun da Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Mustafa Suphi'ye bildirildiği anlaşılmak-

[113] BAYUR, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.645; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.96.

tadır. Zira bu teminattan sonra, Kâzım Karabekir Paşa 14 Ocak'ta Hamit Bey'e şöyle yazmaktadır:[114] "Mustafa Suphi ve rüfekasına fiili bir tecavüze mahal verilmeyeceği hakkındaki işâr-ı âlilerinin tebliği üzerine mumaileyh tertip ettiği yoldaşlardan sekiz kişilik bir kafileyi 14 Kânûn-ı Sânî sabahı Kars'tan Erzurum'a müteveccihen tahrik ediyor. Bu kafilenin Erzurum'a muvasalatı haberinin alındığını müteakip kendisi de mütebaki arkadaşlarıyla Kars'tan Erzurum'a hareket edecektir. Mustafa Suphi birinci kademe ile Erzurum'da haklarındaki cereyan ve tezahüratı yoklamak istediğinden ikinci kademenin hareketine manî esbabın tahaddüsüne meydan verilmemesi hususunu berayı hatıra arz ve muvasalatlarının işârını rica ederim."

Yukarıdaki belgede açıkça görüldüğü gibi, eğer Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'a iki kafile halinde gitmiş olsalardı, birinci kafile Erzurum'da iyi karşılanacak ve böylece ikinci kafilenin de Erzurum'a gelmesi sağlanacaktı. Ancak her nedense Mustafa Suphi ve arkadaşları sonradan iki kafile halinde gitmekten vazgeçmişler ve bir heyet halinde topluca yola çıkmaya karar vermişlerdir. Bu kararda, Kâzım Karabekir Paşa ve Erzurum Valisi Hamit Bey'in Erzurum'da kendilerine fiili bir tecavüze izin verilmeyeceği hakkındaki teminatlarının etkili olduğu büyük ihtimaldir. Mustafa Suphi ve onyedi arkadaşı 18 Ocak 1921'de Kars'tan trenle Erzurum'a gitmek üzere hareket etmişlerdir.[115]

Böylece Kâzım Karabekir Paşa'nın isteği olmuş ve yaptığı plân işlemeye başlamıştı. Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi Heyeti'nin Kars'tan Erzurum'a hareket ettiklerini Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne aşağıdaki telgrafla bildirdi:[116]

20/22.1.37 (1921)

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne

"Bakû Türk Komünist Fırkası Hey'et-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Yoldaşla diğer onyedi refiki 18.1.37'de Kars'tan trenle Erzurum'a hareket etmişlerdir. Bunlardan İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin, Süleyman Sami esasen nizamiye zabiti iken siyasetle iştigallerinden dolayı buraca icra kılınan mahkemeleri neticesinde silk-i askeriyeden tard olundular.

"Siyasetle iştigallerinden dolayı tard olunan mensubin-i askeriyenin memleket dahilinde ifsadatına meydan kalmamak için sulh-ı umumî tesis edilinceye kadar hudut haricine çıkarılmaları hakkında bir madde-i kanuniye lüzum olduğu kanaatinde bulunduğum maruzdur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

114 BAYUR, "Milli Mücadele'ye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.645.
115 *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.
116 *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.

TKF Heyeti'nin Erzurum'a gelişi konusuna geçmeden önce şunu da belirtmek gerekir ki, Kâzım Karabekir Paşa'nın bu heyet hakkında yaptığı planın amacı, kesinlikle bunları ortadan kaldırmak değil, bunları Türkiye'de iş göremeyeceklerine inandırarak, sınır dışına çıkarmaktı. Nitekim yukarıda verilen belgede de bunun delillerini görmek mümkündür. Şöyleki TKF Heyeti içerisinde bulunan İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin ve Süleyman Sami'nin Osmanlı Ordusu'nda nizamiye zabiti oldukları, siyasetle uğraştıkları için Kars'ta mahkeme edilerek askerlik mesleğinden çıkarıldıkları belirtilerek, siyasetle uğraşan asker mensuplarının memlekette fitne ve fesata sebep olabileceğinden, genel barış yapılıncaya kadar sınır dışına çıkarılmaları hakkında bir kanun maddesine ihtiyaç olduğu bildirilmektedir. Yani kolayca anlaşılacağı gibi, Kâzım Karabekir Paşa yapacağı sınır dışı işlemine hukukî bir dayanak aramaktadır.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti konuyla hemen ilgilenmiş, bir taraftan Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından yapılan, siyasetle uğraşan asker mensuplarının askerlik mesleğinden çıkarılmaları muamelesinin, ibret almak üzere bütün ordu mensubuna tamim edilmesini Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden isterken,[117] diğer taraftan da yine Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 30 Ocak 1921'de aşağıdaki yazıyı göndermiştir:[118]

"Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne 30/1/37

"Bakû Türk Komünist Fırkası Hey'et-i Merkeziye Reisi Mustafa Suphi Efendiyle Kars'a gelen İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin ve Süleyman Sami Efendiler nizamiye zabiti iken siyasetle iştigallerinden dolayı icra kılınan muhakemeleri neticesinde silk-i askeriyeden tardolundukları Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından bildirilmiş ve siyasetle iştigal eden mensubin-i askeriyenin memleket dahilinde ifsadatlarına meydan kalmamak için sulh-i umumi tesis edinceye kadar hudut haricine çıkarılmaları lüzumu dermiyan edilmiştir.

"Filhakika Ordu mensubunun her türlü siyasî ceryanlardan azade kalarak yalnız vazife-i askeriyeleriyle meşgul olması selamet-i memleket namına katiyen elzem olduğundan bu tarzda bir madde-i kanuniye mevcut değilse, süratle izharıyla Meclis'e teklif edilmesini arz ederim.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili

Fevzi"

Bu belgeden anlaşılacağı üzere TKF Heyeti'ndeki subayların sınır dışına çıkarılmaları işlemi hukukî bir esasa dayandırılmak istenmiş ve eğer kanunlarda böyle

117 *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-2.
118 *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41.

bir esas yoksa, süratle bir kanun maddesi hazırlanarak Meclis'e teklif edilmesi dahi düşünülmüştür.

7. TKF Heyeti'nin Erzurum'a Gelişi ve Karşılanışı

Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'a hareket edeceklerini 14 Ocak 1921'de bildirmişti. Ancak yukarıda belirttiğimiz gibi, bu seyahat ancak dört gün sonra, yani 18 Ocak'ta başlayacaktır.[119] Mustafa Suphi Heyeti'nin Erzurum'a doğru gelmekte oldukları haberi, Erzurum'da durumun karışmasına sebep olmuştur. Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti 15 Ocak'ta işten el çektiklerini Erzurum Valisi'ne bildirdiler.[120] Bunun sebebi de komünizm ceryanlarının hükümetçe tasvip edildiği varsayımıdır.[121] Mustafa Suphi'nin Erzurum'a gelmek üzere olduğu haberinden sonra, Erzurum'da meydana gelen durumu, Hamit Bey, 16 Ocak'ta Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği şu telgrafla bildirdi:[122]

"Mustafa Suphi'nin takarrübü ve Ankara'dan Cafer'in[123] hemşehrilerine serian Bolşevik olun, kesiniz, kırınız, herkesi seviyenize indiriniz gibi hezeyanları muhtevi

[119] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.

[120] Müdafaa-i Hukuk Heyeti işten el çektiklerini şu yazı ile Erzurum Valiliği'ne bildirmiştir: "Erzurum Müdafaa-i Hukuk Heyeti, Vilâyet-i Şarkiye ve Ermeni Meselesine matuf bulunan maksadı teşekkülü husul bulmuş ve bu şekilde devam-ı hizmetin atisi için hayırlı olmayacağı kanaatini iktisap eylemiş bulunduğundan bilittifak istifaya karar verdiğini mecburiyeti kanuniyeye binaen makam-ı devletlerine arz ve teyid-i samimiyet eyleriz." (BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımları, s.646.) Albayrak Gazetesi'ne göre, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 28 Eylül 1920 tarihli Mustafa Kemal Paşa'ya çekilen telgraftan sonra topluca istifa etmişlerdi. Gazetenin 20 Aralık 1920 tarihli nüshasında "Şekl-i hazırıyla devam-ı mesai, memleket için faideli olamayacağına kani olduklarından bahisle, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi istifa eylemişlerdir" deniliyordu. Bunların Mustafa Suphi ile alakası yoktur. Erzurum'daki Bolşevik cereyanına ve hükümetin halkçılık proğramına bir tepki olduğu sanılıyor. Herhalde 15 Ocak tarihli istifa, ikinci toplu istifa olmalıdır. (AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.74.)

[121] AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.74. Erzurum Mebusu Durak Bey, 11 Nisan 1921'de Meclis'in gizli oturumunda Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin istifası Bolşeviklerle temas edilmesinden hasıl olan infial üzerine idi" demektedir. (*TBMM Gizli Celse Zabıtları*, 2.Baskı, C.II, Ankara, 1985, s.32.)

[122] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.646-647; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.97-98; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 26 Temmuz 1966, Tefrika: 16.

[123] Eski İttihatçılardan olan Cafer Bey, Erzurum'un Ebu Hindi Köyü'ndendir. 1919 yazında Mustafa Kemal Paşa Erzurum'da bulunduğu sıralarda onunla görüşür. İstanbul Hükümeti'nce arandığı için Osmanlı sınırları dışına çıkar ve Oltu'ya gider, Oltu Milli Şura Hükümeti ile Ermenilere karşı mücadele edeceğini bildirir. Fakat daha sonra bu hükümetle arası açıldığından adamlarıyla birlikte Oltu'dan uzaklaştırılır. (AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.74; Yasin HAŞİMOĞLU, *Hatıralar*, Hazırlayan, S.Şehidoğlu, Ankara, s.21-24.) Bilahare Erzurum'a gelen Cafer Bey, burada Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti mensuplarıyla anlaşamaz. Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti 26 Aralık 1919'da Mustafa Kemal Paşa'ya çektikleri telgrafta, ondan şikayetleri dile getirirler. Mustafa Kemal Paşa, Cafer Bey ve adamlarının meşru bir tarzda kullanılabilmesi için talimat verir. (AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.74; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.401-402) Kuvayı Milliye'ye karşı ilk isyanların başladığı Nisan 1920'de, Mustafa Kemal Paşa, Kâzım Karabekir Paşa'dan "seçkin" bir kıtanın Ankara'ya gönderilmesini ister. Kâzım Karabekir Paşa, Onbeşinci Kolordu'dan bir miktar asker ayırıp göndermek düşüncesinde olmadığı için, Yeşil Ordu

gönderdiği mektup, Erzurum halkını fevkâlede galeyan ve harekete getirmiştir. Dün mebus Durak Bey'in dahi dahil olduğu eşrafı ulema ve eşraftan mürekkep bir hey'et makama gelerek Hükümetin Komünizme karşı tarz-ı siyasetini istizah eylemiş ve ahaliye bunun önüne geçmek için her türlü tedabir-i şedideye müracaat olunacağını indel icap silahla müdafaa edileceği iblağ ve yirmidört saat sonra bu meselenin müzakeresi için büyük bir içtima akt olunacağı ilave edilmiştir.

"Evvelce tebellüğ ettiğim telgrafnâme-i alilerindeki noktai nazar dairesinde Hükümetin bu babdaki siyasetini ve Ankara'daki fırkanın maksat ve sebebi teşekkülünü izah ve kendilerini tatmin eyledim. Mustafa Suphi Meselesi'ne gelince mumaileyhin efal ve harekâtının şahsî ve hususî olduğunu ve hem bir tarafın mazhar-ı himaye olmadığını kendisine buraya geldiği taktirde defi mazarratı için Hükümetçe her türlü tedabirin ittihaz edildiğini beyan eyledim.

"2. Mustafa Suphi'nin etbaından onaltı kişi Kars'tan hareket etmiştir. Bir iki güne kadar buraya geleceklerdir. Bunlara ilişilmediğini haber aldıktan sonra kendisi hareket edecektir. Kâzım Karabekir Paşa ile bu bapta cereyan eden muhaberat neticesinde takarrür ettiği üzere galeyanda bulunan halkın taarruzuna mahal vermeyerek mumaileyhle maiyetini mahfuzen hudut haricine sevk olunmak üzere Trabzon'a göndereceğim. Bu babta başka bir emir ve mütalaa varsa tebliğ buyurulmasını istirham eylerim."

Vali'nin bu telgrafının bir de şu eki vardır:[124]

"Maruz içtimâ her sınıf halkın vekillerinden ibaret olmak üzere belediye dairesince vukua gelmiş. Burada komünizm hakkında durudıraz tafsilat verildikten sonra, buna karşı ittihaz tedabir edilmek üzere, "Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk" ünvanıyla bir cemiyet teşkili takarrür etmiş ve Raif Efendi'nin riyasetinde yirmi kişiden ibaret bu hey'et-i idare intihap ve hükümete resmen müracaat ve ihbar olunduğu maruzdur."

Bir süredir Erzurum'da halkçılık ve komünizm ceryanları hakkında bir rahatsızlık oluşmuştu.[125] Buna Mustafa Suphi'nin Erzurum'a geleceği haberi ve

---

adında küçük bir müfreze oluşturur. Cafer Bey'i çağırır. Otuz kişilik bu birlik Cafer Bey'in öncülüğünde 14 Mayıs 1920'de Erzurum'dan hareket eder. (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.615-617.)

Cafer Bey Müfrezesi Yenihan ve Bolu isyanlarının bastırılmasında büyük hizmetler görmüştür. 19 Ocak 1921 tarihli Yenigün gazetesinde, İnönü Muharebesi'nde Yeşil Ordu Müfrezesi'nden şehit düşenler namına mevlüt kıraat olunacağı" ilânı çıkmış, (*Yenigün*, 19 Kânûn-ı sânî 337/Ocak 1921), bu ilânın Erzurumlu Cafer Bey tarafından verildiği gazeteden bildirilince, hakkında Ankara'da soruşturma açılmış (*ATASE*, A.1/4283, Kl.641, D.303/44-A, F.10.), ancak Cafer Bey bu ilânı kendisinden habersiz olarak müfrezesinden Cemal adında birisinin verdiğini belirterek mevlüt okunmasından vazgeçmiştir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.618, D.217-A/515, F.49.) Cafer Bey Müfrezesi 13.4.1921 tarihinde Erzurum'a geri gönderilmiştir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/25, F.14.)

124 BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.647.

125 Bu konularda D.Ali Akbulut'un "Albayrak Olayı" adlı eserinde geniş malumatlar vardır. (Bakınız. AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.32-88.)

Ankara'dan Cafer Bey'in mektubu da[126] eklenince, Erzurum halkının heyecanı artmış ve galeyan seviyesine yükselmiştir. Yukarıdaki Hamit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafta da görüleceği üzere, Vali Hamit Bey, Erzurum'un önde gelen simalarını toplayarak, TBMM Hükümeti'nin komünizm hakkındaki fikirlerini anlatmak, Ankara'da Resmi TKF'nın niçin kurulduğunu açıklamak zorunluluğunu hissetmiş ve anlattıkları ile Erzurumluları tatmin etmiştir. Bu toplantı da komünizm ceryanlarına karşı bir tedbir olarak "Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti" adıyla bir cemiyet kurulması kararlaştırılmış ve Raif Hoca başkanlığında yirmi kişilik bir idare heyeti seçilerek, hükümete resmen müracaat edilmiştir.

Görüldüğü gibi Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti dinî bir amaçla değil, komünizme karşı olarak Mustafa Suphi'nin Erzurum'a geleceği haberi alınınca kurulmuştu.[127]

Aslında Erzurum'da Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti kurulmadan ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti istifa etmeden önce Müdafaa-i Hukukçular arasında bölünme başlamıştı. Bir tarafta komünizme şiddetle karşı olan muhafazakârlar vardı ki, bu grubun başı Hoca Raif Efendi idi. Diğer tarafta ise kısmen Bolşevik ilkelerini savunan Albayrak Heyeti bulunuyordu. Erzurum halkı Hoca Raif Efendi'yi destekliyordu. Erzurum'da Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti üyeleri arasındaki görüş ayrılıkları bölünmeyi getirmiş, hükümetin ve halkın desteklemiş olduğu komünizm aleyhtarı görüşü savunanlar Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla teşkilâtlandırılmıştı. Vali Hamit Bey'in 16 Ocak'ta Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifreden de anlaşılacağı üzere, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'a gelişinin öncesi, Erzurum'da komünizm aleyhtarlığının Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti adıyla örgütlenmesinde, Hamit Bey'in rolü büyük olmuştur. Mustafa Kemal Paşa'nın da Mustafa Suphi Heyeti'nin Erzurum'a geleceğinin beklendiği bu günlerde, Vali Hamit Bey'in aldığı bütün tedbirleri uygun bul-

[126] Hikmet Bayur'a göre, Cafer Bey'in mektubu, uydurulmuş bir kışkırtma mektubu olabileceği gibi, o sıralarda komünistlerin aşırı şımarıklıkları dolayısıyla, gerçekten Erzurum'daki yoldaşları Mustafa Suphi gelince, bir ayaklanma denemesi yapmaya çağıran bir belge de olabilirdi. (BAYUR, "Millî Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.646, Dipnot:133.) Hasan İzzettin Dinamo, bu birinci yön üzerinde durmakta ve Mustafa Kemal Paşa'nın Cafer Bey'i çağırtarak, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Zigana Dağlarında öldürmelerini emrettiğini, Kâzım Karabekir Paşa'nın böyle bir harekete izin vermeyeceğini bildirmesi üzerine, bu telgraf ya da mektup oyununa başvurulduğunu yazmaktadır. Dinamo'ya göre bu mektuptan maksat, Mustafa Suphi'nin durumunu zora sokmaktır. (H.İ.DİNAMO. *Kutsal İsyan*, 5.Cilt, İstanbul, 1986, s.399-400.) D.Ali Akbulut ise Hikmet Bayur'un belirttiği ikinci yönün daha ağır bastığını, bu işte Albayrakçıların rolünün hafife alınmaması gerektiğini yazmaktadır. (AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.75.)

[127] D.Ali Akbulut, "Albayrak Olayı" adlı eserinde Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti hakkında şu tespiti yapmaktadır: "Muhafaza-i Mukaddesat ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti, antikomünist bir hareket olarak doğmuştur. İster içeride, ister dışarıda olsun, bütün Bolşevik cereyanlara karşıdır. Bolşevik eğilimli hareket, 1921 Mart'ında Erzurum'da susturulunca, Muhafaza-i Mukaddesat padişah ve saltanatın hukuku meselesiyle uğraşmaya başlayacaktır". (AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.87.)

duğu anlaşılmaktadır. Nitekim yukarıda metni verilen 16 Ocak 1921 tarihli şifreye, Mustafa Kemal Paşa, 18 Ocak'ta şu cevabı vermiştir:[128]

"Erzurum Valisi Hamit Beyefendi'ye 18 Kânûn-i sânî 337 (1921)

C.16 Kânûn-u Sânî 337 şifreye

"Tedabir-i âliyeleri musiptir. Cafer Bey hakkında buraca muamele-i lâzıme ifâ olunacaktır. Efendim.

Büyük Millet Meclisi Reisi

Mustafa Kemal"

Mustafa Suphi ve arkadaşları, daha önce de belirtildiği üzere kendileri aleyhinde Erzurum'da meydana getirilmiş olan durum hakkında bazı duyumlar almış olmalarına rağmen, Kâzım Karabekir Paşa ve Hamit Bey'in verdikleri teminat ve herhalde Erzurum'da bazı çevrelere duydukları güven yüzünden Kars'tan ayrılarak, 22 Ocak'ta Erzurum'a gelmişlerdir.[129] Erzurum'da önceden hazırlanan plân gereği halkın aleyhte tezahüratı ile karşılanmışlardır. Bu günlerde Erzurum'da bulunan Erzurum Mebusu Durak Bey,[130] 11 Nisan 1921'de, TBMM'nin gizli oturumunda Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'da karşılanışını şöyle anlatmaktadır:[131]

"Efendiler Erzurum ahalisi lazım gelen tedabiri ittihaz etti ve Mustafa Suphi ve avanesi Erzurum'a geleceği zaman, halk dükkânlarını kapadı. Yedi yaşından yetmiş yaşına kadar ...... Bunlar evvelce Erzurum ahalisi bizi istikbale çıkmış diye bıyık buruyorlardı. Fakat istasyona yaklaşınca müteessir oldular, biraz istirahatten sonra bunlar trenden indirildi ve bendenize söz verildi. Sordum: Zaten Mustafa Suphi'nin mâsabakını, Erzurum iyi tanır. Son zamanlarda Kastamonu Valiliği'nde bulunan Ali Rıza Bey'in oğludur. Babası da kendisinden memnun değildir ve Kars'ta da orduca nezaret altında bulunduruluyordu. Bunların Rusya'ya gitmeleri

128 *ATTB*, IV, s.385, Belge No.371.

129 BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.646-647; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.97. Bazı yazarlar Mustafa Suphi Heyeti'nin 18 Ocak 1921'de Erzurum'a geldiğini belirtmektedir. (GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.41; Zeki SARIHAN, *Kurtuluş Savaşı Günlüğü*, III, Ankara, 1986, s.361.)

130 Birinci Dönem TBMM'de Erzurum Mebusu olarak, bulunan Mustafa Durak (Sakarya) Bey, 1876 yılında Erzurum'da doğmuştur. TBMM'nin renkli simalarından birisi olan Durak Bey özellikle Sakarya Savaşı öncesi Meclis'in Kayseri'ye nakli hakkındaki görüşmelerde yaptığı heyecanlı konuşma ile Milli Mücadele Tarihi içerisinde şerefli bir yer almıştır. Kars Valiliği ve Erzurum Belediye Başkanlığı da yapan Durak Bey, 1942'de, 66 yaşında iken vefat etmiştir. Mustafa Durak Bey hakkında fazla bilgi için bakınız. (Erol KÜRKÇÜOĞLU, "Mustafa Durak Birinci Dönem Türkiye Büyük Millet Meclisi Erzurum Milletvekili", Atatürk Üniv. AİİTED, I/4, (Mart 1990), s.119-133.)

131 *TBMM GCZ*, C.II, s.33.

siyaseten muvafık görülmüyordu. Sözü bana verdiler: Oğlum nereden gelip nereye gidiyorsun diye söze başladım, kimin namı hesabına söz söylüyorsun ve nesin? dedim. Halk asabileşti, nümayişler yaptılar, bağırdılar, çağırdılar, yirmi kişilik hey'ette beraberdi. Kartopu gibi birşeyler, birşeyler, birşeyler.... Trene bindirip kovdular."

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'a geldikleri Vali Hamit Bey tarafından 22 Ocak'ta, Mustafa Kemal Paşa'ya şöyle bildirilmiştir:[132]

"Mustafa Suphi onyedi refikiyle Erzurum'a gelmiş ise de istasyonda toplanan binlerce halk tarafından tahkir ve tard olunmuştur. Evvelce alınmış tedabiri inzibatiye neticesinde fiili bir tecavüz vuku bulmayarak merkum tevakkuf etmeyerek yoluna devam etmeğe mecbur olmuştur. Trabzon tarikini takip etmekte olup güzergahta ahali konak ve yiyecek vermemektedir."

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, Durak Bey 11 Nisan 1921 tarihli konuşmasının bir yerinde, Mustafa Suphilerin Erzurum'a geldikleri ilk anda alkışlandıklarını belirtmektedir.[133] D.Ali Akbulut "Albayrak Olayı" adlı eserinde bu durumu değerlendirirken şunları kaydediyor:[134] "Bu ifadelerden Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Erzurum'da alkışlarla karşılayan bir grubun mevcudiyetini öğrenmekteyiz. Bununla birlikte bunların kimler olduklarını kesin söylemek mümkün değildir. Ancak Cevat Bey (Dursunoğlu)'in Bakû'daki davranışları ile Albayrak Heyeti'nin bazı prensiplerinden dolayı Bolşevizme sempati duymaları, bize bir takım ip uçları verebilir. Diğer taraftan Mustafa Suphi Ekibi'nin Bakû'da Enver Paşa'ya karşı malum davranışları, Albayrakçıların da Enver Paşa'nın arkadaşlarına karşı Erzurum'da takınmış oldukları olumsuz tavırlar hep bu zincirin halkalarını oluşturmaktadır."

Burada D.Ali Akbulut'un vurgulamak istediği şey, Erzurum'daki Albayrak Heyeti ile Mustafa Suphi Teşkilâtı arasında bir ilişkinin olduğudur. Gerçekten çok ileri seviyede olmasa da Albayrakçılarla Mustafa Suphi Teşkilatı arasında bir yakınlaşma vardır. Bu yakınlaşmanın temeli büyük ihtimâlle TKT Bakû Komitesi üyesi Salih Zeki'nin Erzurum'a gelişi ve Albayrak yazarlarından Mithat Bey'in evinde misafir edilmesi ile başlamıştır. Bu ilişkinin başlamasına vesile olan ise Kâzım Karabekir Paşa'dır.[135]

Daha sonra Albayrakçılardan Cevat (Dursunoğlu) Bey Bakû'ya gönderildiğinde, TKT Birinci Kongresi'ne de katılmış ve burada Erzurum delegesi olarak bir

[132] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.646-647.

[133] *TBMM GCZ.*, C.II, s.32.

[134] AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.76.

[135] Erzurum'a gelen Salih Zeki'nin de bulunduğu TKT Heyeti'ni, Kâzım Karabekir'in isteği üzerine Mithat Bey misafir etmiştir. Kâzım Karabekir Paşa, 3 Ağustos 1920'de Mustafa Kemal Paşa'ya yazdığı şifrede şunları kaydetmektedir. "(Salih Zeki Bey'e) kongre için gidebilecek Albayrak Gazetesi Heyeti'yle görüşmelerini ve bunu da hafi olarak yapması lüzumunu izah ettim."

(*ATASE*, A.1/4282, Kl.586, D.115/35, F.24-1.)

konuşma yapmıştır.[136] İbrahim Tali Bey, 1 Kasım 1920'de, Moskova'dan Kâzım Karabekir Paşa'ya gönderdiği mektupta "Erzurumlu Cevat Bey'de öteden beri Marksistmiş, diğer refikiyle Bakû'da partiye girdi. Biraz müfrit ise cüretkâr değildir" şeklinde yazmaktadır.[137] Mustafa Suphi'nin, Albayrakçılarla bu yakınlaşmasının sonucunda, teşkilât merkezini Erzurum'a taşımayı düşündüğüne dair bilgiler dahi vardır. Nitekim Nahçivan'dan Veysel (Ünüvar) Bey, 10 Ekim 1920'de, Talipzade Yusuf Ziya'dan aldığı şu bilgiyi iletmektedir:[138]

"Bakû'da Türklerin teşkil etmiş olduğu komünist teşkilâtı merkezini Erzurum'a nakledecekmiş."

Türkiye'ye gelen Mustafa Suphi Heyeti'nin sınır dışına çıkarılmasından bir müddet sonra Albayrak Gazetesi yazarı Mithat Bey divan-ı harbe verildiğinde, ona isnat edilen suçlardan birisi de Mustafa Suphi ile olan ilişkisi olmuştur.[139] Özellikle Mustafa Suphi'nin üzerinde ele geçen bir belgede,[140] TKT Merkezi Heyeti'nin faaliyeti anlatılırken, Albayrak Gazetesi'nin Erzurum'da Komünistliği alenen müdafaa ettiği yazılması, bu ilişkinin en önemli kanıtı olarak gösterilmiş ve Mithat Bey'in bu suretle orduyu inhilal ettirerek, halk hükümeti teşkili yolunda ve idareyi ele almak hususunda Mustafa Suphi ile aynı fikirde olduğu iddianâmede yer almıştır.[141]

Yukarıdaki bilgiler ışığında duruma bakıldığında, eğer Durak Bey'in dediği gibi, Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'a geldiklerinde, onları alkışlayanlar olmuş ise, bunların Albayrak Gazetesi Heyeti'nden başkası olması düşünülemez.

[136] TKF'nın *Birinci Kongresi*, s.14-16.

[137] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-2.

[138] *ATASE*, A.6/6686, Kl.924, D.1/6, F.16-12.

[139] *ATASE*, A.4/6663, Kl.721, D.31/18, F.1-18.

Mithat Bey'in Divan-ı Harbe verilmesi ve Albayrak Gazetesi'nin kapatılması hakkında bkz. AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.91-98.

[140] Mustafa Suphi'nin üzerinde ele geçen bu belge, Mustafa Suphi'nin TKT Birinci Kongresi'nde okuduğu TKT Merkezi Heyeti'nin Faaliyeti hakkındaki lâyihasının el yazma nüshasıdır. (*ATASE*, A.4/6663, Kl.721, D.31/18, F.1-20.) Demek ki, Mustafa Suphi'nin Erzurum'dan Trabzon'a kadar devam eden yolculuğu sürecinde; ya üzerleri aranarak bu vesikalara el konulmuş veya başka bir yolla bu yazı ele geçirilmiştir.

Vali Hamit Bey'in Dahiliye Vekâleti'ne yazdığı şifrede "Mustafa Suphi üzerinden aşırılan mufassal raporda" (BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.649.) diye belirttiği belgede bu olmalıdır.

[141] *ATASE*, A.4/6663, Kl.721, D.31/18, F.1-18.

Mithat Bey divan-ı harpte kendisi hakkındaki ithamlara cevap vererek, kesinlikle Mustafa Suphi ve teşkilâtıyla ilişkisi olmadığını ve bunu ispatlayacak en küçük bir delil bulunmadığını söyleyerek, Mustafa Suphi'nin Albayrak Gazetesi'ni kendisinden saymasının, Anadolu'da tarihi vazife yaparak ün yapmış "Albayrak"ın adından yararlanmak isteğinden veya İngilizler aleyhinde Albayrak çalıştığı için, onu kendisi lehinde görmesinden kaynaklanabileceğini belirtmiştir. Ayrıca gazetenin kesinlikle komünistliği müdafaa etmediğini, memleketin yüksek menfaatleri için Rus İnkılâp Hükümeti ile ittifâk yapılmasının faydalı olacağı hususunda yayın yaptığını belirterek, bunların da, ordu tarafından gazetede neşredilmek üzere gönderilen tamim ve tebliğlere uygun olarak, onun isteği ile yapıldığını sözlerine eklemiştir. (*ATASE*, A.4/6663, Kl.721, D.31/18, F.1-21.)

Erzurum'da halkın galeyan ve hakaretleri ile karşılanan Mustafa Suphi ve arkadaşları, önceden tertip edilmiş plân gereği, halkın tecavüzatından korumak gerekçesi ile şehire sokulmayarak, tekrar trene bindilip Ilıca'ya gönderilmiş ve burada gerekli nakil vasıtaları ayarlanarak, yanlarına kuvvetli bir müfreze katılıp Trabzon'a doğru yola çıkarılmışlardır.[142]

Burada şunu da belirtmek gerekir ki, TBMM Reisi Mustafa Kemal Paşa, bütün bu gelişmelerden haberdar edilmekte idi. Daha önce değinildiği üzere Mustafa Suphi Heyeti Erzurum'a geldiğinde 22 Ocak 1921 tarihinde, Vali Hamit Bey durumu hemen Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmiştir. Mustafa Kemal Paşa 25 Ocak'ta, Vali Hamit Bey'e gönderdiği yazıda,[143] Mustafa Suphi Heyeti'nde kaç kişi bulunduğunu, bunların Mustafa Suphi ile gönderilip gönderilmediğini sormuştu. Hamit Bey, bu yazıya 29 Ocak'ta, "Mustafa Suphi zevcesiyle onyedi arkadaşı beraber gittikleri ve Trabzon'a kadar güzergahta bulunan bütün merakizde aynı akıbete düçar oldukları maruzdur" şeklinde cevap vermiştir.[144]

Bu belgelerden anlaşılacağı üzere Erzurum'a gelen Mustafa Suphi Heyeti'nin tamamı Erzurum'dan gönderilmiştir. Ancak Erzurum Valisi Hamit Bey (Kapanlı) hatıralarında, bu heyette bulunanlardan birisinin hanımını bir miktar altınla Erzurum'da bıraktığını belirtmektedir.[145]

8. TKF Heyeti'nin Trabzon Yolculuğu ve Sınır Dışı Edilmesi

22 Ocak 1921'de, Mustafa Suphi ve arkadaşları Erzurum'da şehre sokulmayarak, gözetim altında Trabzon'a doğru yola çıkarılmışlardır. Böylece, Kâzım Karabekir Paşa'nın Mustafa Suphi Heyeti'ni sınır dışına çıkarma plânının son safhasına geçilmiştir. Bu dönemde, bir taraftan memleket içerisindeki komünist cer-

[142] Hamit Bey anılarında, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Erzurum'a gelişleri ve karşılanışları hakkında şunları anlatmaktadır:

"Gerçekten on gün sonra Mustafa Suphi avanesiyle ve özel trenle Ezurum'a vasıl oldular. Halkın galeyanına rağmen, alınan olağanüstü tedbirler sonucunda herhangi bir taarruza duçar olmadılar. Mamafih ikâmetlerinde devamı tehlikeli olacağından, trenleri doğruca Ilıca'ya gönderildi. Ve oradanda Trabzon'a sevkleri için nakil vasıtaları temin edildi. (Kâmil ERDEHA, *Milli Mücadele'de Vilâyetler ve Valiler*, İstanbul, 1975, s.72-73; *Meşhur Valiler*, Hazırlayan ve Sunanlar: Hayri Orhun, Celal Kasaroğlu, Mehmet Belek, Kâzım Atakul, Ankara, 1969, s.72-73.)

Bu olay hakkında olayların şahidi olan Erzurum Milletvekili Nihat Pasinli, Tevetoğlu'na şunları söylemiştir: "Ben o zaman 9-10 yaşında bir ilkokul talebesi idim. Mustafa Suphi ve arkadaşlarından ibaret komünistlerin trenle geldiği haberi üzerine bunları taşlamak için istasyona koşmuştuk. Erzurum halkı 7'den 70'e galeyan halinde idi. Bu hey'et trenden çıkmadı ve Erzurum'a sokulmadı. Canlarını zor kurtarıp dekovil hattıyla Karabıyık'a gittiler." (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri*, s.247.)

Fahrettin Erdoğan'da heyetin Erzurum'a sokulmayarak dekovil hattıyla Karabıyık'a oradan da kızaklarla Trabzon'a gittiklerini kaydetmektedir. (ERDOĞAN, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, s.268.)

[143] *ATTB*, IV, s.386, Belge No.373.

[144] AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.99.

[145] *Meşhur Valiler*, s.436-437.

yanlara karşı sert tedbirler alınmaya başlanırken, diğer taraftan ise bundan sonra Rusya'dan Türkiye'ye gelebilecek komünistler için önlemlere baş vurulmuştur. Yani kısaca TBMM Hükümeti, bir süreden beri göz yumduğu komünist ceryanlarını söndürmek için harekete geçmiştir.[146] Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa, 24 Ocak 1921'de, 12.Fırka Kumandanlığı'na memlekete gelmek isteyen komünistlerin sınırdan içeri kabul edilmemesini isteyen şu şifreyi gönderdi:[147]

"12.Fırka Kumandanlığı'na Karargâh

24/1/37

"1. Mustafa Suphi Yoldaş ve rüfekasına karşı memleket halkının hissiyat ve efkârı Erzurum ahalisi tarafından mezkûr hey'ete gösterilen istiskal ve adem-i itimad ile tamamen tezahür etmiştir. Halk nazarında nik-nam sahibi olmayan eşhastan müteşekkil bu fırka mensubunun harici bir kuvvete istinaden memlekete girmelerine asla muvafakat edemeyeceğini hükümete bildirmiş ve fiilen göstermiş olan ahalinin bundan sonra gelecek ve kabil eşhasa da aynı suretle muamele ve iade edeceği aşikâr olduğundan bademe hususi surette memlekete gelmek isteyen Komünist Fırkası'na mensup eşhasın huduttan içeri kabul edilmemesi.

"2. Baladaki esbaptan dolayı 21/1/37'de Erivan'dan Kars'a gelmiş olan 15.Kolordu Muzika zabiti Tahir ve İhtiyat Zabitlerinden terhis olunan Fahri hakkında icabeden muamele derdest-i ifadır. Aziz Aliyev Bakû'ya iade edilecektir.

Şark Cephesi Kumandanı

Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi, Kâzım Karabekir Paşa, halkın harici bir kuvvete dayanarak memlekete giren Mustafa Suphi Heyeti'ni istemediğini, bunu da Erzurum'da Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı gösterdiği hissiyatla belli ettiğini, bunun için bundan sonra gelebilecek Komünist Fırkası mensuplarının sınır içine kabul edilmemesini istemekte ve bu fırka mensubu olup, Erivan yoluyla Kars'a gelen iki kişinin tutuklandığını kaydetmektedir. Bu telgrafta dikkati çeken en önemli husus, Komünist Fırkası'nın halk tarafından memlekette istenmediğinin ön plâna çıkarılmasıdır. Aslında baştan beri herşey TBMM Hükümeti'nin mülkî ve askerî makamları tarafından yaptırılmasına rağmen, TBMM Hükümeti bütün olayların dışında tutuluyor ve TKF'na karşı yaratılan aleyhte durum sadece ahaliye mal ediliyordu. Hükümet güçleri ise, TKF Heyeti'ni ahalinin tecavüzünden korumak rolünü üstleniyordu. Böylece TBMM Hükümeti'nin resmi temsilcilerinin Moskova'ya git-

[146] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.104-105; Ergün AYBARS, *İstiklâl Mahkemeleri, I-II*, İzmir, 1988, s.61-64.

[147] *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.21-1.

tikleri bugünlerde, Sovyet Hükümeti ile arada soğukluk yaratacak bir olaya meydan verilmek istenmiyordu.

Erzurum'dan Trabzon'a kadar yollarda Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaretler devam ettirilmiş ve hiçbir yerde ahalinin bunlara yiyecek ve yatacak yer vermemesi sağlanmıştır. Mustafa Suphi ve arkadaşları Bayburt, Gümüşhane ve Torul'da aynı suretle tahkire maruz kalmış[148] ve Maçka'ya ulaşmışlardır.[149] Maçka'da Süleyman Sami ve Mehmet Emin hastalandıkları bahanesiyle bu heyetten ayırt edilmiş[150] ve 28 Ocak Cuma günü saat 5 dolaylarında bir müfreze gözetimi altında Maçka'dan Trabzon'a hareket edilmiştir.[151] Mustafa Suphi Heyeti'nin Maçka'dan ayrılarak Trabzon'a gelmek üzere olduğu haberi Trabzon'da alındığı zaman, bunları sınır dışı etme plânının son bölümünü gerçekleştirmek üzere tedbirler alındığı anlaşılmaktadır. Bir taraftan şehirde bunları karşılamak üzere resmi tören hazırlanmıştı. Gelenlerin tanışları, arkadaşları ve RSFSR Trabzon Konsolosu'da karşılayıcılar arasında üst yolda beklemeğe başlamışlardı.[152] Diğer taraftan ise bir başka grup, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına hakaretler etmek ve onları şehre sokmamak için toplattırılmıştı.[153]

Mustafa Suphi Heyeti'nin akşam saat dokuzda Trabzon'a ulaşması beklenirken, saat onbir olmasına rağmen gelmemişler, bu arada beklemekten sıkılan bir kısım ahali evlerine gitmişlerdi. Nihayet gece saat bire yakın heyet gözükmüş[154] ve yolları Değirmendere'de kesilmiş, üst yolda bekleyenlere gösterilmeden, alt yoldan iskeleye götürülmüşler, burada toplanan kişilerin hakaret ve küfürlerine maruz bırakılarak,[155] önceden hazırlanan motora bindirilip, Trabzon'dan uzaklaştırılmışlar-

[148] Mustafa Suphilerin Bayburt, Gümüşhane ve Torul'da maruz kaldıkları durumun yine. Hükümet emriyle tertip edildiği anlaşılmaktadır. Erzurum Valisi Hamit Bey'in Mustafa Suphi Heyeti'nin Erzurum'dan ayrılmasından hemen sonra Bayburt Kaymakamı'na çektiği aşağıdaki telgraf bunu açıkça göstermektedir:

"Komünist namı altında memleketin menafiine mugayir ve başka bir hükümetin hesabına hareket eden Mustafa Suphi ve onyedi kişiden mürekkep etbaı bugün Erzurum'a gelmiş ise de ahali tarafından kabul edilmeyerek tardolunmuştur. Bunlar Trabzon tarikiyle hudut haricine atılmak üzere mahfuzen o tarafa sevk olundular. Oraya vurudlarında bir kimse ile ihtilâtlarına meydan verilmeyerek yine kuvvetli muhafaza altında Gümüşhane'ye doğru sevkleri ve fiili tecavüzatta bulunmamak şartıyla ahalinin bunlara yemek ve yatak vermemelerine ve hakarette bulunmamalarına mümanat olunmaması muktezidir."

(BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.648; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.100.)

[149] *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921; *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.30-1.

[150] *ATASE*, A.3/3178, Kl.935, D.6/1-A, F.25; *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.

[151] *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921.

[152] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.397, Ek.3.

[153] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.44, 397.

[154] *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921.

[155] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.44.

dır.[156] Ancak bu yolculuk çok kısa sürecek ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarının son yolculuğu olacaktı.

Kâzım Karabekir Paşa Ankara'ya durumu 2/3 Şubat 1921'de şu şekilde bildirdi:[157]

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne Kars
2/3.2.37

"1. Bakû'da Türk üserası ve diğer Osmanlı tebası haklarında yaptığı zulm ve tazyikattan ve telkinat-ı muzırrasından dolayı Erzurum'da ve yollarda ahalinin hakaret-i tezyifine uğrayan Mustafa Suphi ve onüç refiki Trabzon'da şehir haricinde toplanmış olan halkın tezahürat-ı şedidesi karşısında şehre girmeyerek, seyahatine devam edemeyeceğini de anlayarak alelacele isticar ettiği bir motora rakiben Rusya'ya avdet etmek üzere 28/1/37'de sahilden açılmışlardır. Mezkûr kafileden olup Maçka'da hastalanarak kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidemat-ı milliyelerini bilen ve takdir eden birçok kimselerin telkiniyatı ile mumaileyhümayı serbestiye mazhar kılmıştır. Keyfiyet Tiflis, Erivan ve Bakû'daki mümessillerimize bera-yı malumat bildirilmiştir. Giresun'a çıkan komünistlerden Eczacı Nedim Agâh ile diğer bir refikinin de polis tarafından mevkufen vapurla memleketten ihraç edildiği 3.Fırka Kumandanlığı'nca bildirilmiştir.

"2. Büyük Millet Meclisi Riyâseti'ne, Dahiliye, Hariciye, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazılmıştır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

12.Fırka Kumandanlığı'na ise, 1 Şubat 1921'de, Kâzım Karabekir Paşa tarafından şu şifre yazılmıştı:[158]

Karargâh
"12. Fırka Kumandanlığı'na 1/2/37

"1.Türk Komünistlerinden Mustafa Suphi ve onüç refikinin Bakû'da bulundukları esnada, Sibirya ve Türkistan'dan avdet eden Osmanlı üsera-i askeriyesiyle, diğer teba-i Osmaniye haklarında suver-i muhtelife ile şipoyan ve tecavüzatta bulunduğu ve birçok bigûnahların idamıyla üseramızın sefalet ve perişaniyetlerinin

[156] *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921.
Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya yazdığı şifrede, halkın tezahüratı karşısında, şehre giremeyerek, seyahatlerine devam edemeyeceklerini anlayıp kiraladıkları bir motorla Rusya'ya geri gittikleri belirtilmektedir. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.) H.Cahit Yalçın'da aynı şeyleri kaydetmektedir. (H.C.YALÇIN, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 20 Şubat 1945.)

[157] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.

[158] *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.30-1. Bu tebliğ bölgenin diğer makamlarına da bildirilmiştir. Bakınız. (*ATASE*, A.7/3178, Kl.935, D.6/1-A, F.25.)

temadisine mucip olduğu hakkında memleket efkârında aleyhlerine hasıl olan kanaatin ve infialin neticesi olarak Mustafa Suphi ve rüfekası Erzurum'da ve güzergahtaki ahalinin heyecanlı tezahüratı karşısında kalmış, aynı nefret ve galeyan Trabzon'da da toplanan bir cemiyyet tarafından da izhar edilerek hiçbiri şehire sokulmamak ve yolcular memleket halkının bu nefret ve adem-i kabulü karşısında daha ziyade kalamayarak derhal kiraladıkları bir motora rakiben sahilden açılmışlardır. Hükümetin ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetlerinin tedabir-i sayesi ile canları mahfuz kalmıştır.

"2. Giresun'a çıkan komünistlerden Eczacı Nedim Agâh ve diğer refiki polis tarafından mevkufen Giresun'dan vapurla memleket haricine ihraç edilmiştir.

"3. Mustafa Suphi Kafilesi'nden Maçka'da hastalanıp kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidmet-i mezkûreleri hakkındaki müteaddit zevatın şahadetlerine binaen mûmaîleyhüma halk tarafından serbestiye mazhar olunmuşlardır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Trabzon'da çıkan İstikbâl Gazetesi'nde de,[159] Mustafa Suphilerin Anadolu'ya gelişi ve halkın onlara karşı gösterdiği heyecanı anlatan bir yazı çıkmıştır. Yukarıdaki telgraflarla aynı hususları içeren bu yazının hükümet tarafından yayınlatıldığı anlaşılmaktadır. Zaten İstikbâl Gazetesi sahibi olan Faik Ahmet (Barutçu),[160] Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin Başkanı Barutçuzâde Hacı Ahmet Bey'in oğlu idi. Ve Cemiyet Trabzon'da Mustafa Suphi ve arkadaşlarına karşı düzenlenen tertipte önemli rol oynamıştı. 30 Ocak 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde "Bakû Seyyahları Geldiler ve Gittiler" başlığıyla, çıkan bu yazı önemli bilgileri içermesi ve yukarıdaki Kâzım Karabekir Paşa'nın telgrafları ile karşılaştırılması için aşağıda aynen verilmiştir:[161]

"Mahmut Şevket Paşa vakasında zi-medhal olmasından dolayı Sinop'a nefi edilmiş iken, oradan Rusya'ya geçerek Bakû'da müfrit Komünist Fırkası ser-âmedânıyla teşrik-i mesâî ederek esaret ve suver-i saire ile Rusya'da bulunan Türk zabi-

159 İstikbâl Gazetesi 10 Aralık 1918'de, Trabzon'da, Faik Ahmet (Barutçu) tarafından çıkarılmaya başlamıştır. Faik Ahmet, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzâde Hacı Ahmet Bey'in oğlu olduğundan İstikbâl Gazetesi de bu cemiyetin neşir organı gibi faaliyetini sürdürmüştür. (Sabahattin ÖZEL, *Milli Mücadele'de Trabzon*, Ankara, 1991, s.64.) İstikbâl Gazetesi hakkında bakınız. (Ömer Sami COŞAR, *Milli Mücadele Basını*, İstanbul, 1964, s.213-219; Hüseyin BULUT, *İstikbâl Gazetesi Dizini (1921-1923)*, (Basılmamış Yüksek Lisans Tezi), Erzurum, 1994. s.9-15.)

160 Faik Ahmet (Barutçu) Bey, 1894 yılında, Trabzon'da doğmuştur. Trabzon Muhafaza-i Hukuk-ı Milliye Cemiyeti içerisinde önemli çalışmalar yapmıştır. Hukuk Fakültesi mezunudur. (Faik Ahmet BARUTÇU, *Siyasi Anılar*, İstanbul, 1978, s.603; Ömer AKBULUT, *Trabzon Meşhurları Bibliyografyası*. Trabzon, 1970, s.37-38.)

161 *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921.

tan ve efradından binlercesinin kurşuna dizilmesinde ve binlercesinin zindanlarda, mahpuslarda çürümesine sebebiyet vermiş ve muhtelif vesileler ile Türk münevverlerinin ve zabitan ve ulemasının katl ve imhası vadisinde beyanatta bulunmuş olan Mustafa Suphi ve bazı arkadaşlarının Kars tarikiyle Erzurum'a muvasalatlarında baba ve oğullarının ve kardeşlerinin ifnasında pek büyük bir rol oynamış ve memleket ve millete karşı emsalsiz fenalıkları sebkeylemiş olan bu hainleri Erzurumlular kabul eylememiş ve memleketi hemen terk eylemelerini tebliğ eylemişlerdir. İslâm memleket ve zenginlerinden cebren ahz ve gasp edilmiş olan altınların ahenkdar sedalarıyla herşeyi unutan ve Rus Kadınlarının muattar sineleri üzerinde gaşyolunan bu vatansızlar, görmüş oldukları tahkir ve istiskallara rağmen seyahatlerine devam ile Bayburt, Gümüşhane, Ardasa'da dahi aynı surette tahkir ve serzenişe maruz kalmış ve Maçka'ya da gelmişlerdi. Cuma günü saat beş buçuk raddelerinde daha ilerilerde olduğu gibi halkın galeyan ve heyecanına ve her türlü ihtimalata karşı hükümetin terfik eylediği bir müfreze muhafazası altında yola çıktıklarını haber alan Trabzon Halkı, bütün esnaf, sanatkâran, kayıkçı ve hamal gibi sınıf ve meslek-i muhtelife mensubini (Alagos?) mevkiine toplanmış ve bu hainleri memlekete sokmayarak vaktiyle hazırlamış oldukları motora irkâp ederek memleketten tard ve teb'id-i teemmül eylemişlerdir.

"Halbuki yolcular daha ilerilerde gördükleri tarz-ı kabulden istidlalen bir türlü Trabzon'a yaklaşamıyorlardı. Maçka ile Trabzon arasındaki mesafe bâ-husus gelirken araba ile nihayet dört saatte katedilirken ala turka saat on, onbir hatta oniki olduğu halde gelemiyor, yetişemiyorlardı. Bundan halk ise büsbütün asabileşiyorlardı. Karanlık basmış ve halkın bir kısmı evlerine dönmüş olduğu sırada saat bire yakın muhafızları ve daha sonra arabalar gözüktü. Halkın asmana yükselen avaze-i gayz ve kini arasında arabalar mendirekteki iskeleye doğru sevkedilmiş ve Mustafa Suphi -Rusya'dan beri sürükleyip refakatinde getirmekte olduğu bir Rus Kadını ile- başta olduğu halde birer ikişer arabalardan çıkarılarak motora bindirilmişlerdir. Hükümetin ve zabıtanın bu babta ittihaz eylediği tedabirin şayan-ı şükran ve memnuniyet olduğunu şuracıkta kaydetmekten geçemeyeceğiz. Bununla beraber halk bu adamlar yüzünden kaybeylediği evlat ve akraba ve hemşehrilerinin dağ-ı derunlarıyla müteellim olduğunu izhardan men-i nefis edememiş ve bilhassa motora bindirildikten sonra esaret suretiyle Bakû'ya geldikten sonra bu adamların her türlü işkence ve cefasını çekmiş ve bir garibe olarak vatandaşlarının verdiği idam kararından bir Rus yardımıyla kurtulmağa muvaffak olarak memleketine can atabilmiş olan Sami Efendi isminde birinin zaman ve mekân ve madde tayini suretiyle iskeleden bu seyyahların yüzlerine karşı serdeylediği ithamat halkı büsbütün igzâb eylemiştir. Şu hattı da kaydedelimki, Trabzon halkının gösterdiği bu tezahürat son içtimâî inkılâp düsturları hakkında bir fikr-i muhalefet ve itirazı havi değildir. Memleketimize bir çok Bolşevik ve hatta müfrit bile olsa komünistler gelmiş, geçmiş ve hatta oturmakta bulunmuştur. Bunlar hakkındaki misafirperverliğimize zerre kadar helâl getirebilecek hiçbir hadise sebkeylememiştir. Mustafa Suphi ve

rüfekasının Bakû'da bulundukları sırada Türkistan'dan, Sibirya'dan avdet eden Türk üsera-i askeri ve diğer teba-i Osmaniye haklarında suver-i muhtelife ile reva gördükleri tadiyat ve tecavüzat ve hatta bazı bigünahların sehpa-yı idama çıkarılmalarını vaktiyle vatanlarına avdete muvaffak olan üseranın yanayakıla beyanat ve hikâyatından anlamış ve binaenaleyh bu babda tabi ba'z ve kin hasıl etmiş olan Trabzon halkı yine vakar ve sükûnet-i milliyesini muhafaza ederek tezahürat-ı mezkürede bulunmuşlardır."

Mustafa Suphi ve arkadaşlarını karşılamak üzere Trabzon'daki Rusya Sovyet Hükümeti Konsolosu Bagirov[162]'da hazırlık yapmış, 28 Ocak günü uzun müddet yolda bu heyetin gelişini beklemişti. Ancak önceden hazırlanan tertip gereği, Mustafa Suphi Heyeti kendisini karşılamak için bekleyenlere gösterilmeden iskeleye indirilmiş ve bir motora bindirilerek Trabzon'dan Rus sahillerine doğru yola çıkarılmıştı. Bütün gece bu heyeti bekleyen Konsolos, sabah olur olmaz Trabzon Valisi'ne aşağıdaki yazıyı yazarak, açıklama yapmasını istedi:[163]

"Trabzon Valisi'ne 29 Ocak 1921 No.64

"Dün (28 Ocak 1921) Kars'tan Trabzon'a 17 kişilik bir heyet geldi. Burada onların üzerine vahşice saldırılar düzenlenmiş. Ben inanıyorum ki, bu durumdan sizin haberiniz vardır. Bundan başka, bu insanlar Üçüncü Enternasyonali temsil ediyorlardı ve yanlarında da bir de Rus kadını bulunmaktadır. Şimdi bu heyetin nerede olduğunu ve böyle vahşice hisler gösterilmesinin sebebinin neler olduğunu bana acilen bildirmenizi rica ediyorum.

Trabzon Sovyet Konsolosu
Bagirov"

Trabzon Valisi Sabri Bey[164] 30 Ocak'ta Sovyet Rusya Konsolosu'nun yukarıdaki yazısına şu cevabı vermiştir:[165]

[162] Sovyet Rusya Hükümeti tarafından Türkiye'ye gönderilen Upmal Angarski heyetinde ateşemiliter olarak bulunan Ali Oruç Bagirov (*ATASE*, A.1/4280, Kl.550, D.22/27, F.1; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.837), daha sonra RSFSR'in Trabzon Konsolosu olarak tayin edilmiş ve Ocak 1921 başlarında Trabzon'a gelerek görevine başlamıştır. (*İstikbâl*, 23 Kânûn-ı Evvel 1336/Aralık 1920; *İstikbâl*, 1[illegible] Kânûn-ı sânî 1337/Ocak 1921.)

[163] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.89.

[164] Sabri Bey, Trabzon Valisi Hamit (Kapancı) Bey, Erzurum Valisi olunca, boşalan Trabzon Valiliği'ne Ekim 1920'de vekâleten atanmıştır. Sabri Bey, Nisan 1921'de Trabzon Valiliği'ne Abdullah Naci (Akbay) Bey'in atanmasına kadar bu görevi sürdürmüştür. (ERDEHA, *Milli Mücadelede Vilâyetler ve Valiler*, s.200-201.)

[165] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.89.

"Trabzon'da Rusya Sovyet Hükümeti Temsilcisi'ne

"29 Ocak 1920 tarihli ve 64 nolu mektubunuza cevap.

"Cuma günü akşamı Erzurum'dan biri kadın onaltı arkadaşıyla Trabzon'a gelen Samsun sakini Mustafa Suphi, Bakû'da yaşayan Türk vatandaşı görünüyor. Onlar ne suretle, nereden, niçin geldiler? Valilik hiç birşey bilmiyor. Yalnız o biliniyor ki, onlar Sibir'den, Türkistan'dan Bakû'ya gelip vatana dönmek isteyen Türk harp esirlerini tutukladılar, eziyet ettiler ve idam ettirdiler. Bu durum hakkında halka, vatana dönen bir esir tarafından haber verilmişti. Ve bundan dolayı infial olmuştu. Halk onların geleceğini öğrendiği zaman, asla şehire sokmayacağına yemin etti. Cuma günü bütün halk dükkânını ve mağazasını kapadı ve şehrin kenar semti olan Değirmendere'ye geldiler. Halkın bu infial ve heyecanlı vaziyetini bilen valilik katliamı önlemek için oraya asker, polis ve jandarma göndermiştir. Vaziyeti anlayan Mustafa Suphi ve arkadaşları, burada kalmak istemediler ve orada bir motor kiralanarak sağ salim Rus sahillerine gönderildiler. Bunlara karşı yapılan bütün bu hareketleri ayrı ayrı şahıslar değil, iskelede toplanmış olan bütün halk yapıyordu. Bundan dolayı herhangi bir kimseyi mahkûm etmek mümkün görünmüyor. Bu insanlar arasında Naciye adına Türk Pasaportu taşıyan ve Müslüman geleneklerine göre örtünmüş bir kadında bulunmaktaydı. Şüphesiz o Türk ve Türk vatandaşı ve valiliğimiz tespit etti ki, o kendisini Rus vatandaşı göstermek için bir hak iddia etmedi. Benim kanaatime göre bu olaylar şöyle açıklanabilir. Bu insanların Bakû'da Türk esirlerine yaptıkları kötü davranışlardan dolayı, burada bulunan bu esirlerin yakın akraba ve arkadaşları son derece öfkelenmiş ve bu yüzden ayaklanmışlardır. Bu konuda bende başka hiçbir bilgi olmadığına sizi temin ederim.

30 Ocak 1921
Trabzon Valisi Sabri"

Açıkça anlaşılacağı üzere, gerek Kâzım Karabekir Paşa'nın şifre yazılarında, gerek İstikbâl Gazetesi'nde yayınlanan haberde ve gerekse Rusya Sovyet Hükümeti Konsolosu'na Trabzon Valisi tarafından verilen cevapta ortak özellik, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına ahali tarafından yapılan hakaret ve tecavüzatın sebebi idi. Bu sebep, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakû'da bulunduğu esnada , Türk askeri esirleri ve diğer Türk vatandaşlarına yaptıkları ileri sürülen zulüm ve hatta İstikbal Gazetesi'nin daha da süsleyerek belirttiği gibi, yüzlerce, binlerce Türk askeri esirinin öldürülmelerinden sorumlu tutulmaları idi. Olay komünizme ve Rus İnkılâbı'na karşı bir hareket değil, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının şahsına yönelik olarak gösterilmeye çalışılmıştı. Elbette bundaki amaç Rusya Sovyet Hükümeti ile ilişkilerin bozulmasına meydan vermemekti.

Daha önceki konularda belirtildiği gibi, Mustafa Suphi'nin Bakû'daki teşkilâtı genelde Türk askeri esirlerinden oluşturulmuştu. Mustafa Suphi Rusya'nın çeşitli

bölgelerinden Türk askeri esirlerinin Bakû'ya getirilmesi ve teşkilâta kazandırılması yönünde çok çaba göstermişti. Bununla birlikte teşkilâta girmek istemeyen Türk esirlerine ise bir çok zorluk çıkarılmıştı. Bu konuda Kâzım Karabekir Paşa'ya birçok raporlar gelmişti.[166] Ancak İstikbâl Gazetesi'nde yazıldığı gibi Mustafa Suphi ve arkadaşları tarafından yüzlerce, binlerce Türk esirinin öldürtüldüğünü söylemek mümkün değildir.

İstikbâl Gazetesi'nde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Bakû'da Türk esirlerine yaptıkları zulümleri, esaretten dönmüş olan Sami adında birisinin anlattığı ve ayrıca bu kişinin iskelede Mustafa Suphi ve arkadaşlarının yüzlerine karşı hakaretler ederek, halkı iyice galeyana getirdiği yazılmaktadır ki, bunun TKT Birinci Kongresi'nde TKF Merkezî Heyet adaylığına seçilerek, bu heyetle birlikte Anadolu'ya gelen ve Maçka'da hastalandığı bahane edilerek heyetten ayrıldığı belirtilen Süleyman Sami olması ihtimali büyüktür.

Şu hususu da belirtmek gerekir ki, yukarıda verilen belgelerin üçünde, Mustafa Suphi Heyeti'nin, halkın kendilerine karşı gösterdiği tezahüratı görerek, Türkiye'de kalmalarına imkân olmadığını anladıklarını ve bundan dolayı bir motor kiralayarak Trabzon'dan ayrıldıkları belirtilmesine karşın, İstikbâl Gazetesi'nde önceden hazırlanmış olan bir motora bindirilerek, Trabzon'dan gönderildikleri yazılmaktadır. Ayrıca bütün belgelerde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının hükümetin tedbirleri sayesinde katlolunmaktan kurtarıldıkları özellikle vurgulanmaya çalışılmıştır.

2/3 Şubat 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya yazdığı şifrede, Mustafa Suphi Heyeti'nin Anadolu'ya gelişi ve burada gelişen olaylar hakkında Tiflis, Erivan ve Bakû'da TBMM Hükümeti temsilcilerine bilgi verildiği kaydedilmişti.[167] Tiflis'teki TBMM Hükümeti Temsilcisi Kâzım Bey[168]'e gönderilen yazı Dr.Samih Çoruhlu tarafından Yeni İstanbul Gazetesi'nde yayınlanmıştır. Oldukça ilginç ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarını İngiliz ajanları göstererek, halkın galeyanını buna bağlayan Kâzım Karabekir Paşa'nın Tiflis'teki temsilcimiz Kâzım Bey'e gönderdiği yazı şudur:[169]

[166] *C.A*, A:III-7b, D.20, F.21-7, 21-8; *ATASE*, A.1/4282, Kl.588, D.118/36, F.40.

[167] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.

[168] Kâzım (Dirik) Bey, 19 Mayıs 1919'da, Mustafa Kemal Paşa ile Samsun'a çıkan 18 subaydan biridir. 9.Ordu Kıtaatı (3.Ordu) Müfettişi Mustafa Kemal Paşa'nın Kurmay Başkanı idi. 8/9 Temmuz 1919'da Mustafa Kemal Paşa'nın askerlikten istifa etmesine kadar bu görevde kalmıştır. Daha sonra 15.Kolordu emrinde görev yapan Albay Kâzım (Dirik) Bey, Batum'un geri alınmasında Türk Kuvvetlerinin başında bulunmuştur. Daha sonra Gürcistan'da, TBMM Hükümeti'nin temsilcisi olarak tayin edilen Kâzım Bey 1920 sonlarından 1921 ilkbaharına kadar bu görevi sürdürmüştür. (*Türk İstiklâl Harbi'ne Katılan Tümen ve Daha Üst Kademelerdeki Komutanların Biyografileri*, İkinci Baskı, Genkur.Yay., Ankara, 1989, s.127-129; TEVETOĞLU, *Atatürk'le Samsun'a Çıkanlar*, s.138-140.)

[169] ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 16 Temmuz 1966, Tefrika: 16.

"Tiflis Mümessili Kâzım Beyefendi'ye

"Bakû'dan gelerek Ankara'ya gitmek isteyen ve fakat Erzurum ve Trabzon'da ahalinin nefretli nümayişleri karşısında Batum'a kaçan Mustafa Suphi Hey'eti hakkında icap edenlere âtideki malumatı verirsiniz:

"Mustafa Suphi Hey'eti, Türkiye'ye ayak basar basmaz İstanbul'dan ve Anadolu'da komünist ve anarşist eşhastan mürekkep bazıları ile münasebata geçti. Son zamanlarda bunlardan bir kaçı tevkif edilerek üzerlerinde zuhur eden evraktan Mustafa Suphi ile muârefe ve muhabereleri olduğu ve kendilerinin Türkiye'de ihtilâl çıkarmak üzere İngilizler tarafından gönderildikleri anlaşıldı. Bu mesele şahsen İngilizlerce maruf ve mergub ve esasen İngiliz ve Antanta taraftarı "Hürriyet ve İtilâf Fırkası"'na intisab etmiş olan Mustafa Suphi'nin memlekette ancak İngilizlerin hesabına ve Antanta lehine bir ihtilâl koparmak niyetiyle memlekete girdiğine dair büyük şüpheler tevlid etmiştir. Bilhassa Şaki Ethem'in iki kardeşiyle birlikte komünist taraftarı oldukları ve Mustafa Suphi ile muharebeleri olduğu halde, Ankara Hükümeti'ne isyan ve Yunanlılarla müştereken ordumuz aleyhine harbe kıyam etmeleri bu şüpheyi takviye etti. Memleketin her tarafında Mustafa Suphi aleyhine dehşetli nümayiş oldu.

Şark Ordu Kumandanı
Kâzım Karabekir"

9- TKF Heyeti Kaç Kişi İdi ve Kimlerden Oluşmakta İdi?

TKF, Aralık 1920'de, Bakû'da, İsmail Hakkı başkanlığında "Harici Büro" bırakarak[170] Merkezi Heyetini ve partinin başlıca üyelerini Anadolu'ya sevketmeye başlamıştır. Bir grup TKF elemanları Tiflis-Batum yolu ile gönderilirken,[171] Mustafa Suphi'nin de dahil olduğu asıl grup Ermenistan üzerinden Kars'a gelmek üzere 19 Aralık 1920'de, Bakû'dan hareket etmiştir.[172] Bu grubun ilk kafilesi Mustafa Suphi ile birlikte beş kişi olduğu ve 28 Aralık'ta Midivani Heyeti'yle Kars'a geldiği bilinmektedir.[173] Bu tarihten birkaç gün sonra, onüç kişi olduğu tahmin edilen ikinci bir kafilenin Kars'a gelmiş olması gerekir. Şöyleki Kars'tan bütün TKF Heyeti'nin topluca Erzurum'a, 18 Ocak'ta, hareket ettiği dikkate alınır ve bunların sayısının da Mustafa Suphi ile beraber onsekiz kişi olduğu hatırlanırsa,[174] yukarıdaki tahminin doğru olduğu görülür. Fahrettin Erdoğan hatıralarında bu heyetten

[170] KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", s.38.
[171] Mustafa Suphi'nin Kars'ta iken Mustafa Kemal Paşa'ya çektiği telgrafa bakınız. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.341.)
[172] KORNİYENKO, "Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", s.38.
[173] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.868; BAYUR, Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642.
[174] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.

iki kişinin Kars'ta tutuklandığını[175] belirtmesine karşın, daha öncede üzerinde durulduğu gibi, bu iki kişi TKF Heyeti'nin Erzurum'a hareketinden sonra Kars'a gelmişler ve Kâzım Karabekir Paşa tarafından tutuklanmışlardır.[176]

Erzurum Valisi Hamit Bey, 22 Ocak'ta, "Mustafa Suphi onyedi refikiyle Erzurum'a gelmiş ise de İstasyonda toplanan binlerce halk tarafından tahkir ve tard olunmuştur" şeklinde durumu Mustafa Kemal Paşa'ya bildirmesine[177] rağmen, Mustafa Kemal Paşa, 25 Ocak'ta, Mustafa Suphi Heyeti'nde kaç kişi olduğunu, bunların Mustafa Suphi ile birlikte gönderilip gönderilmediğini Vali Hamit Bey'den sormuştur.[178] Bu soruya Vali Hamit Bey, 29 Ocak'ta, Mustafa Suphi ve eşi dahil olmak üzere bütün TKF Heyeti'nin Erzurum'dan gönderildiği cevabını vermiştir.[179] Ancak Hamit Bey, daha sonra anılarında, TKF Heyeti içerisinden birisinin eşini bir miktar altınla Erzurum'da bıraktığını yazmaktadır.[180] Eğer bu durum doğru ise, ya Hamit Bey'in Mustafa Kemal Paşa'yı yanlış bilgilendirdiği veya yıllar sonra olayı tam hatırlayamadığı varsayımı ortaya çıkmaktadır.

TKF Heyeti, Maçka'ya geldiğinde bu heyetten iki kişi hastalandıkları bahanesi ile ayırt edilerek, burada bırakılmıştır. Bunlar TKF Merkezi Komite Üyesi Mehmet Emin ile TKF Merkezi Komite Üyeliği'ne aday Süleyman Sami'dir. 2/3 Şubat 1921'de Kâzım Karabekir Paşa'nın Ankara'ya gönderdiği telgrafta bu iki kişinin heyetten ayırtedilmesi hakkında şöyle yazılmaktadır:[181]

"Mezkûr kafileden olup Maçka'da hastalanarak kalan Mehmet Emin ile Süleyman Sami'nin Türkistan'daki hidemat-ı milliyelerini bilen ve takdir eden bir çok kimselerin telkiniyatı ile mumaileyhümayı serbestiye mazhar kılmıştır."

Aahmet Cevat Emre, "Bayburt'ta Mustafa Suphi'nin arkadaşlarından iki subay hastalandıklarını ileri sürerek, orada alıkonuldular. Bunların Mustafa Suphi'yi ele vermiş olmalarına büyük ihtimal vardır, daha Bakû'da Mustafa Suphi'ye muhalefet

[175] ERDOĞAN, *Türk Ellerinde Hatıralarım*, s.268.
[176] *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.128/31, F.22-1.
[177] AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.98-99.
[178] *ATTB*, IV, s.386, Belge No.373.
[179] AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.99.
[180] *Meşhur Valiler*, s.436-437.
[181] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.
Dr.Samih Çoruhlu, Süleyman Sami ve Mehmet Emin'in Erzurum'da, TKF Heyeti'nden ayırt edildiklerini şu şekilde ileri sürmektedir: "Hastalanan iki yoldaş Harbiye Komiseri Mehmet Emin, Süleyman Sami Erzurum'da kalmışlardı. Erzurum'daki bir çok zabit bu iki yoldaşın, Türkistan'daki Müslümanlara maarif sahasında büyük hizmetleri dokunduğu ve aslında her ikisinin iyi adamlar ve "milliyetçi" olduklarına şahadet edilince, Kâzım Karabekir Paşa kendilerini salıvermiş ve bunlara da halktan kimse ilişmemişti. (ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyet", *Yeni İstanbul*, 14 Temmuz 1966, Tefrika No.14).
H.C.Yalçın'da heyetten iki kişinin Erzurum'da kaldığını, diğerlerinin ise kovulduğunu yazmaktadır. (YALÇIN, "Tarihi Mektuplar", *Tanin*, 20 Şubat 1945.)

ettikleri işitilmişti" diye yazmakta[182] ve Mahmut Goloğlu ise, Bayburt'ta alıkonulan bu iki kişinin, Samsunlu Yüzbaşı Nedim Agâh ve Yüzbaşı Yakup olduğunu belirtmektedir.[183]

Ahmet Cevat Emre'nin bahsettiği olayın Bayburt'ta değil, Maçka'da gerçekleştiğini, yukarıda verilen Kâzım Karabekir Paşa'nın 2/3 Şubat 1921'de Ankara'ya çektiği telgraf açıkça göstermektedir. Mahmut Goloğlu'nun, bu iki kişinin Agâh Nedim ile Yüzbaşı Yakup olduğu iddiasının ise doğru olması mümkün değildir. Çünkü Samsunlu Eczacı Yüzbaşı Nedim Agâh ve Trabzonlu Yüzbaşı Yakup bu heyet içerisinde bulunmamaktaydılar. Kâzım Karabekir Paşa'nın, 21/22 Ocak 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne çektiği şifre telgrafta, Kars'a gelen TKF Heyeti'nde İsmail Hakkı, Süleyman Tevfik, Mehmet Emin ve Süleyman Sami olmak üzere dört subay olduğu belirtilmektedir.[184] Nedim Agâh ve Yüzbaşı Yakup deniz yolu ile Anadolu'ya gönderilmişlerdir. 3.Fırka Kumandanı Nuri imzasıyla Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne gönderilen telgrafta; Mustafa Suphi adamlarından Eczacı Nedim Agâh'ın 25 Aralık 1920'de, Tuapse'den Giresun'a geldiği ve Ankara'ya gitmek üzere Bahr-i Cedit Vapuru'yla İnebolu'ya hareket ettiği bildirilmiştir.[185] Müdafaa-i Milliye Vekâleti tarafından 29 Aralık 1920'de, durum Mustafa Kemal Paşa'ya bildirilmiş ve yapılacak muamele sorulmuştur.[186] Mustafa Kemal Paşa'nın buna cevap verip vermediği tespit edilememekle birlikte, Nedim Agâh önce tutuklanmış[187] ve sonra da sınır dışı edilmiştir.[188]

[182] EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, s.2, (Ocak 1965), s.151.

[183] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.43. F.Tevetoğlu da, Nedim Agâh 'ın Bayburt'ta alı konulduğunu belirtmektedir. (TEVETOĞLU, *Türkiyede Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.264.)

[184] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-1.

[185] 6 Aralık 1920'de Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne çekilen telgraf aşağıdadır:

"Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne — Trabzon 26/12/36 (1920)

"1- Dün 25/12/36'da Tuapse'den Giresun'a bir motorla gelen Mustafa Suphi adamlarından Eczacı Nedim Agâh'ın Giresun'a çıktığı ve Ankara'ya gitmek üzere Bahr-i Cedit Vapuru'yla İnebolu'ya hareket ettiği Giresun mıntıka kumandanlığından bildirildiği maruzdur. Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Şark Cephesi Kumandanlığı'na arz edilmiştir.

3.Fırka Kumandanı
Nuri"

(*ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D.17/7, F.68-1.)

[186] Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nden 29 Aralık 1920'de, BMM Başkanlığı'na gönderilen tezkere aşağıdadır:

"BMM Riyâset-i Celilesi'ne — 29/12/36 (1920)
Tezkere

"25/12/36 tarihinde Tuapse'den Giresun'a bir motorla gelen Mustafa Suphi adamlarından Eczacı Nedim Agâh'ın Ankara'ya gitmek üzere Giresun'dan Bahr-i Cedit Vapuru'yla İnebolu'ya hareket ettiği Üçüncü Fırka Kumandanlığı'ndan mevrut şifreli telgraftan anlaşılmakla, hususî malumatla ifa-yı muktezası ricasıyla maruzdur." (*ATASE*, A.1/4283, Kl.549, D.17/7, F.68.)

[187] 20 Ocak 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi Nedim Agâh'ın tutuklandığını ve sınırdışı edileceğini şöyle duyurmaktadır:

Trabzonlu Yüzbaşı Yakup'un da, 18 Ocak 1921'de, Karadeniz sahillerine çıkacağı istihbaratı alınmış ve gelir gelmez tutuklanması sahil mıntıkasında bulunan askerî ve mülkî makamlara tamim edilmiştir.[189] Yüzbaşı Yakup Trabzon'a geldiğinde tutuklanmış ve üzerinden birçok mühim belge ele geçirilmiştir.[190]

Erzurum'dan Mustafa Suphi ile birlikte onsekiz kişi olarak yola çıkarılan TKF Heyeti'nden Süleyman Sami ve Mehmet Emin[191] Maçka'da ayrılınca, heyette bulunanların sayısı onaltıya düşmüştür. Heyet Trabzon'a vardığında ise onbeş kişi kalmıştır. Demekki, Erzurum'la Trabzon arasında bir kişi daha Mustafa Suphi Heyeti'nden ayrılmıştır. Bu kişinin Mahmut Goloğlu'nun heyetten Maçka'da ayrıldığını belirttiği,[192] Abdülkadir olması ihtimal dahilinde, fakat kesin değildir.

İstikbal Gazetesi'nin 30 Ocak 1921 tarihli sayısında, Trabzon'a Mustafa Suphi ve eşinin de içerisinde bulunduğu onbeş kişinin geldiği yazılmakta ve bunların isimleri verilmektedir.[193] Ancak Trabzon'dan motora bindirilerek sınır dışı edilen

---

"Bakû'da toplanan bir takım serserilerin teşkil eyledikleri Türkiye İştirâkiyûn Kumpanyası'ndan ve müfrit komünist Mustafa Suphi'nin en yakın bendelerinden olup, memlekette fesat çıkarmak maksadıyla epeyce zamandan beri Samsun'da ve Karadeniz sevahilinde dolaşmakta olan Nedim Agâh'ın Giresun'da tevkif edildiği ve ilk vasıta ile hudut haricine çıkarılacağı haber alınmıştır." (*İstikbâl*, 21 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921).

[188] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3; *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.30-1; *ATASE*, A.7/3178, Kl.935, D.6/1-A, F.25.

Ahmet Cevat (Emre) ve Pavloviç, Nedim Agâh'ın Batum'dan Trabzon'a geçtikten sonra öldürülerek denize atıldığını ileri sürmektedirler. (PAVLOVİÇ, *Revalütsionnaya Turtsiya*, Moskova, 1921, s.121; EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistler", *Tarih Dünyası*, S.2. (Ocak 1965), s.151.) Ancak metinde de belirttiğimiz gibi Eczacı Agâh Nedim tutuklanarak, sınır dışı edilmiştir. Ayrıca Temmuz 1921'de Batum'dan alınan bir istihbarat raporunda, Agâh Nedim'in Batum'da bulunduğu yazılmaktadır. (*ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.5-1.)

[189] Karadeniz sahilindeki askerî ve mülkî makamlara 18 Ocak 1921'de gönderilen tamim şu şekildedir:

"Müfrit Komünist Mustafa Suphi'nin rüfekasından Trabzonlu Yüzbaşı Yakup nam şahsın Rusya'dan hareket ederek sevahilimizden birisine çıkacağı istihbar kılınmıştır. Mumaileyh hakkında gayet basiretkârane hareket olunarak, derdestine çalışılması ve derhal malumat verilmesi tamimen tebliğ olunur." (*ATASE*, A.5/601, Kl.955, D.16-20, F.4-2.)

[190] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.34-3.

[191] Bir müddet Süleyman Sami ve Mehmet Emin Trabzon'da kalmışlardır. İttihatçı oldukları bilinen, bu iki kişinin burada kalmaları mahzurlu görülmüş olacakki, 1921 yazında Mehmet Emin İstanbul'a giderken, Süleyman Sami sınır dışına çıkarılmıştır. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A F.34-3.)

Mahmut Goloğlu, Süleyman Sami'nin tekrar Rusya'ya giderek, Türkistan'ı Bolşevik Ruslar aleyhine hazırlayıp, sonra gözaltındaki Enver Paşa'yı Rusların haberi olmadan gizlice Türkistan'a götürüp Türkistan Milli Hareketi'nin başına geçirdiğini" belirtmektedir. (GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.42.)

Fethi Tevetoğlu da Mehmet Emin'in İstanbul'a giderek, uzun yıllar İstanbul'da Şehremini Semti'nde tuhafiyecilik yaparak hayatını kazandığını yazmaktadır. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.264.)

[192] GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.43.

[193] *İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 1337/Ocak 1921.

ve sonradan öldürüldükleri anlaşılanların sayısı ondörttür. Kâzım Karabekir Paşa, 1 Şubat 1921'de, 12.Fırka Kumandanlığı'na yazdığı şifrede, Mustafa Suphi ve onüç arkadaşının, halkın tezahüratı karşısında, burada kalamayacaklarını anlayarak bir motor kiralayıp sahilden ayrıldıklarını bildirmektedir.[194] Böylece bir kişinin de Trabzon'da heyetten ayrıldığı ortaya çıkmaktadır ki, bunun Mustafa Suphi'nin eşi olduğu birçok eserde kaydedilmektedir.[195]

Trabzon'dan Rus sahillerine gönderilen, ancak kendilerinden bir daha haber alınamayan ve sonradan öldürüldükleri anlaşılan TKF Heyeti'nde bulunanların isimleri aşağıdadır:[196]

1- Samsun'un Hançerli Mahallesinden *Mustafa Suphi*

2- Üsküdar'ın Ahmet Çelebi Mahallesinden *Ethem Nejat* (İzmir Maarif Sadr-ı Sabıkı)

3- Erzincanlı Aşçıoğlu *Bahaeddin* (Muallim)

4- Uşak'ın Hacı Hüseyin Mahallesinden *Kâzım Hulusi*

5- Sürmene'nin Asu Kariyesinden *Kıralioğlu Maksut*

6- Cihangirli *Hilmioğlu (İsmail) Hakkı* (Doktor)

7- Van'ın Erciş Kazası'ndan *Ahmet oğlu Hayrettin* (Nefer)

8-Bandırma'nın Manyas Nahiyesinden *Hakkı bin Mehmet Ali* (Topçu Yüzbaşısı)[197]

[194] *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31, F.30-1; *ATASE*, A.7/3178, Kl.935, D.6/1-A, F.25.

[195] Mustafa Suphi'nin eşinin Yahya Kâhya tarafından alıkonularak, kendisine "kapatma" yaptığı rivayet edilmektedir. (EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S.2, (Ocak 1965), s.151; GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.45.) Erzurum Valisi Hamit Bey, hatıralarında heyetten birisinin hanımını bir miktar altınla Erzurum'da bıraktığını belirtmektedir ki (*Meşhur Valiler*, s.437.), eğer bu bilgi doğru ise, bunun Mustafa Suphi'nin eşi olması çok büyük ihtimaldir.

[196] Bu liste 30 Ocak 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde yayınlamıştır. (*İstikbâl*, 30 Kânûn-ı sânî 1337/Ocak 1921.) Bu liste de onbeşinci olarak, "Mustafa Suphi'nin refikası bir Rus kadını" şeklinde yazılmaktadır.

[197] İstikbâl'de verilen listede yanlışlıkla "Mehmet Ali bin Hakkı" yani Hakkı'nın oğlu Mehmet Ali şeklinde yazılmıştır. Bunun aslı "Hakkı bin Mehmet Ali" yani, Mehmet Ali'nin oğlu Hakkı olmalıdır. Adı geçen Hakkı Bandırma'nın Manyas Kazası'ndan Topçu Yüzbaşısı İsmail Hakkı'dır. Gologlu'nun "Cumhuriyete Doğru" eserinin ekler kısmında, İsmail Hakkı ile ilgili Hadi Uzer tarafından şu bilgiler verilmektedir:

"Mustafa Suphi ile birlikte Rusya'da Komünist olan Topçu Binbaşı İsmail Hakkı, Manyaslı'dır. Manyas'ın eski bir Çerkes ailesine mensup olan ve Balıkesir'in Kepsut Bucağı'nda uzun zaman Bucak Müdürlüğü yapmış bulunan Mehmet Ali Bey'in oğludur. İlk öğrenimini Kepsut ilkokulu'nda yapmıştır. O sırada bende aynı ilkokulda öğrenci idim. Kendisini oradan tanırım. Okul arkadaşımdı. Sonra, O subay oldu. 29. Kafkas Tümeni'nde Sahra Bataryası Kumandanı iken, bende aynı tümen ihtiyat zabiti idim. Mütarekeden sonra kıtalarımızla birlikte yurda döndük. Fakat Binbaşı İsmail Hakkı tekrar Rusya'ya gitti ve Mustafa Suphi ile birlikte Bolşevik oldu." (GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.395, Ek.1.)

9- İstanbullu *Emin Şefik* (Mühendis)

10- Kadıköylü *Tevfik bin Ahmet* (Tayyare Yüzbaşısı)[198]

11- Manisalı *Kâzım bin Ali* (İhtiyat Zabiti)

12- Erzincan'ın Akdağ Kariyesinden *Hatipoğlu Mehmet*

13- İzmir'in Tilkilik Mahallesi'nden *Hacı Mustafa oğlu Mehmet*

14- Kandıralı *Cemil Nazmi bin İbrahim* (Elmalı Kaymakamı Sabıkı)

Devamlı surette araştırmacılar tarafından karıştırılan bir konuya daha açıklık getirmekte yarar vardır. O da, Anadolu'ya gelen TKF Heyeti içerisinde kaç kişinin TKF Merkezi Komite üyesi olduğu ve bunlardan kaçının Mustafa Suphi ile beraber öldürüldüğüdür. TKF Merkezi Komitesi Mustafa Suphi ile beraber yedi kişiden oluşmakta idi. TKF Anadolu'ya nakledilirken bu yedi kişinin ikisi, TKF'nın Harici Bürosu'nda görevli olarak Bakû'da bırakılmışlardı. Bunlar TKF Harici Bürosu Başkanı (Kayserili) İsmail Hakkı ile Süleyman Nuri'dir. Mustafa Suphi ile birlikte geri kalan beş TKF Merkezi Komite üyesi, Anadolu'ya gelen 18 kişilik TKF Heyeti içerisinde bulunuyorlardı. Bunlar Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Hilmioğlu (İsmail) Hakkı, Mehmet Emin ve Nazmi Yoldaşlar idi. Bunlar içerisinden Mehmet Emin Maçka'da heyetten ayırt edilmiş ve bir müddet Trabzon'da kaldıktan sonra İstanbul'a gitmiştir.[199] Diğerleri ise, yani Mustafa Suphi, Ethem Nejat, Hilmioğlu İsmail Hakkı[200] ve Nazmi 28/29 Ocak 1921 gecesi, Yahya Kâhya'nın adamları tara-

---

Mete Tunçay, Topçu İsmail Hakkı'yı TKF Merkezi Komitesi üyesi olarak göstermiştir. (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.153, Dipnot:220.) Ancak Topçu Yüzbaşısı İsmail Hakkı TKF Merkezi Komite üyesi değildir. Tunçay'ın, Bakû'da kalan TKF Merkezi Komitesi üyesi ve TKF Harici Bürosu Başkanı (Kayserili) İsmail Hakkı ile Manyaslı Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı'yı karıştırdığı anlaşılmaktadır.

[198] Tevfik Bin Ahmet olarak listede geçen bu kişi, Kadıköy'lü Tayyare Yüzbaşısı Süleyman Tevfik'tir.

[199] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.34-3.

[200] Tevetoğlu "Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler" eserinde, Hilmioğlu Hakkı hakkında bilgi verirken, O'nun Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde Türkiye Komünist Partisi'ni temsil eden iki kişiden birisi olduğunu kaydetmektedir. (TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetler*, s.264.) Halbuki Hilmioğlu İsmail Hakkı bu kongrenin yapıldığı Temmuz-Ağustos 1920'de Türkiye'de bulunuyordu. Bakû Kongresi öncesi Ethem Nejat'la birlikte Bakû'ya gitmişlerdir. (*ATASE*, A.6/2865, Kl.849, D.2/56, F.30.)

Üçüncü Enternasyonal'in İkinci Kongresine TKT adına katılan Kayserili İsmail Hakkı'dır. Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde konuşan ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'ne seçilen de bu İsmail Hakkı'dır. Ayrıca bu İsmail Hakkı TKF kurulduğunda Hilmioğlu Hakkı ile birlikte TKF Merkezi Komitesi üyeliğine seçilmiştir. TKF, teşkilâtı Türkiye'ye naklettiğinde, TKF Harici Bürosu Başkanı olarak Bakû'da kalmıştır. (KORNİYENKO, 'Zarojdeniye Kommunistiçeskava Dvijeniya v Turtsii (1918-1920)", s.38.) Kayserili İsmail Hakkı Mustafa Suphi'den sonra TKF'nın en yetkili ismidir. Ve Enternasyonal liderleri tarafından kendisine büyük önem verildiği anlaşılmaktadır. Daha sonra üzerinde durulacağı gibi, Mustafa Suphi'den sonra, Rusya'da kalan Türk Komünistlerinin liderliğini yapmış ve Türkiye'ye yönelik yapılan gizli faaliyetleri yönetmiştir.

Bir Üçüncü İsmail Hakkı daha vardır ki, bu da Manyaslı Topçu Yüzbaşı İsmail Hakkı'dır. Daha önce belirtildiği üzere Mustafa Suphi ile birlikte öldürülenler arasındadır ve TKF Merkezi Komite üyesi değildir.

fından, yukarıdaki listede belirttiğimiz, diğer on arkadaşları ile birlikte öldürülmüşlerdir.

10. Mustafa Suphi ve Arkadaşlarının Öldürülmesi ve Bu Olay Karşısında Sovyet Rusya'nın Tavrı

Mustafa Suphi ve onüç arkadaşı 28 Ocak 1921 gecesi Trabzon İskelesi'nden bir motora bindirilerek, Rus sahillerine doğru gönderilmişlerdir. Bu olaydan kısa bir süre sonra Trabzon'da, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının akibeti hakkında söylentiler çıkmaya ve Mustafa Suphi ve arkadaşlarını götüren motorun battığı şayiaları yayılmaya başlamıştır. Bu söylentiler bir müddet sonra daha da artmış ve bazı kişiler Mustafa Suphi ve arkadaşlarını nasıl öldürdüklerini sağda solda anlatırlarken, Mustafa Suphi Heyeti'ni götüren motoru Trabzon sahillerinde görenler olmuştur.[201] Ayrıca Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'dan ayrılmaları üzerinden iki hafta geçmesine rağmen hiçbir Rus sahiline çıkmadıkları haberi, Trabzon'daki Sovyet Rusya Konsolosu'na ulaşmıştı. Bu söylenti ve haberler üzerine Konsolos Bagirov, 14 Şubat 1921'de, Trabzon Valisi'ne aşağıdaki yazıyı gönderdi:[202]

"Trabzon Valisi'ne

"Üçüncü Enternasyonal Heyeti olan Mustafa Suphi ve arkadaşları Batum'da değil ve hiçbir Sovyet Rusya sahiline gelmedikleri hakkında haber aldık. Burada onların denizde boğulduklarına dair abartılı söylentiler yayılıyor. Bu yoldaşların nereye gönderildiklerini bana bildirmenizi rica ediyorum. Onlar görevli olarak gönderilmiştiler. Onları sorguluyabilmem için bana yollamanızı rica ediyorum.

14 Şubat 1921
Trabzon Rus Konsolosu
Bagirov"

Sovyet Rusya Konsolosu'nun bu yazısına Trabzon Valisi Sabri Bey, 17 Şubat'ta, şu cevabı verdi:[203]

"Rus Konsolosu'na

"Üçüncü Enternasyonal Heyeti'nden hiç kimse buraya gelmedi ve hiç kimsede buradan gitmedi. Bu konuda bizde hiçbir bilgi yoktur. Sizin 14 Şubat tarihli yazınıza cevap olarak bildirilir.

17 Şubat 1921
Trabzon Valisi Sabri"

201 ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 15 Temmuz 1966, Tefrika: 15.

202 *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.89.

203 *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.90.

Trabzon Valisi'nin bu cevabı Sovyet Rusya Konsolosluk görevlilerini tatmin etmemiş olacak ki, aynı gün Sovyet Rusya'nın Türkiye'deki İnformasyon Bürosu Müdürü Astahov Trabzon Valisi'ne şu yazıyı gönderdi:[204]

"Trabzon Valisi'ne

"Mustafa Suphi ve onun grubunun talihi hakkında, merkezin defalarca sorması yüzünden size rica ile müracaat ediyorum ki, bu grubun talihinin ne olduğu hakkında bana bilgi vermekten kaçınmayın. Gerçekler ne kadar acı olsa da, meçhuliyetten her zaman daha iyi olduğunu dikkate almanızı rica ediyorum.

17 Şubat 1921
Türkiye'de RSFSR'in İnformasyon
Bürosu Müdürü Astahov"

Trabzon Valisi yukarıdaki yazıya bir cevap vermemiştir.[205] Görüldüğü gibi, Sovyet Rusya Konsolosu'nun Üçüncü Enternasyonal temsilcileri olarak nitelendirdiği Mustafa Suphi ve arkadaşlarının nerede olduğu hakkındaki yazısına, Trabzon Valisi, "Trabzon'a hiçbir Üçüncü Enternasyonal temsilcisi gelmedi ve gitmedi", şeklinde cevap vermektedir. Aslında Trabzon Valisi bir konuda haklıdır. O, da, Mustafa Suphi Heyeti'nin Türkiye'ye geleceği konusunda, hiçbir Sovyet Rusya yetkili makamı bir bilgi vermemiştir. Daha doğrusu Üçüncü Enternasyonal'in herhangi bir temsilcisinin Türkiye'ye gönderileceği konusunda, TBMM Hükümeti'ne hiçbir müracaatta bulunulmamıştır. Bununla birlikte Konsolos'un yazısına Vali'nin böyle kaçamak cevap vermesi ve daha sonraki yazıya ise hiç cevap verilmemesi oldukça manidardır.

Trabzon Sovyet Rus Konsolosu ve İnformasyon Bürosu Müdürü'nün bu girişimlerinden başka, Sovyet Rusya'nın herhangi bir yetkili makamının Mustafa Suphi Heyeti'nin akibeti hakkında TBMM Hükümeti'ne resmi bir müracaatı olup olmadığı tespit edilememekle beraber, bu duruma ve Mustafa Suphi'ye fazla önem vermedikleri ve üzerinde durmadıkları anlaşılmaktadır. Nitekim daha Mustafa Suphi Heyeti Kars'ta iken, Azerbaycan'da, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti (Şark Şurası) temsilcilerinin Ankara'ya gitmelerine izin verilmediği hakkında haberler çıkması üzerine, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti şu tekzibi yayınlamıştır:[206]

"Şark Milletlerinin Tebligat ve Hareket Şûrâsı bununla haber veriyor ki, Ankara Hükümeti'nin Şark Milletleri Tebligat ve Hareket Şûrâsı Vekilleri'nin

[204] *Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.90.

[205] Sovyet Rusya İnformasyon Bürosu Müdürü'nün Trabzon Valisine gönderdiği 17 Şubat tarihli yazının altına şu not düşülmüştü: "Bu yazıya Valinin cevabı gelmedi." (*Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.90.)

[206] *Azerbaycan Fukarası* (Bakû), 20 Ocak 1921.

Ankara'ya gelmelerini reddetmesi hakkında matbuaatta verilen haber asılsızdır. Tebligât Şurâsı Ankara'ya hiçbir nümayende göndermemiştir."

Bu belgeden açıkça anlaşılacağı gibi, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına sahip çıkmamakta ve onları kendi temsilcileri olarak kabul etmemektedir. Halbuki bu yaklaşım, bu sovyetin kuruluş amacına ve iç tüzüğüne tamamen ters düşmektedir. Çünkü, bu sovyetin kuruluş bölümünde ayrıntılı olarak üzerinde durulduğu gibi, doğudaki hiçbir komünist örgüt, bu sovyetin emri dışında hareket edemezdi. Doğudaki bütün komünist örgütleri bu sovyet yönlendirecek ve onlara rehberlik edecekti.[207] İşte aradaki bu çelişki, bu sovyet ile Mustafa Suphi arasında bir ihtilâf olduğu veya bu sovyetin Mustafa Suphi'ye karşı cephe aldığı şeklinde varsayımları gündeme getirmektedir.

28 Ocak 1921'de, Trabzon'dan sınır dışı edilen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının bir süre sonra öldürüldükleri anlaşılmıştır. Bu olaydan Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kâhya'nın sorumlu olduğu ve bu işi, adamları olan Faik Reis ve arkadaşlarına yaptırdığı çeşitli kaynaklarda kaydedilmektedir. Elde olan bilgilere göre; Mustafa Suphi ve 13 arkadaşı, 28/29 Ocak 1921 gecesi, Trabzon İskelesinde bindirildikleri bir motorla Batum'a gönderilmek üzere yola çıkarılmışlardır.[208] Hemen arkalarından kalkan bir başka motorla, Yahya Kâhya'nın adamlarından Faik Reis ve arkadaşları, Sürmene açıklarında, Mustafa Suphileri götüren motora yetişmişler ve hepsini öldürerek denize atmışlardır.[209] Bu heyetle birlikte Trabzon'a gelen Mustafa Suphi'nin eşi ise Yahya Kâhya tarafından "kapatma" olarak, Trabzon'da, alıkonulmuştur.[210]

207 *Ustav Sovyeta Propagandı i Deistviya Narodov Vastoka*, s.1.

208 *ATASE*, A.7/3178, Kl.935, D.6/1-A, F.25; *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/31A, F.30-1; *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.41-3.

209 GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.45; EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, s.2, (Ocak 1965), s.151; TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.102; *Alemdar*, 29 Nisan 1337 (1921); KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, s.185; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.1090; HARRİS, *Türkiye'de Komünizm Kaynakları*, s.131; ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 15 Temmuz 1966, Tefrika No:15; BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.654.) Bütün bu eserlerde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ile ilgili olarak Yahya Kâhya sorumlu tutulurken, yalnız Şevket Süreyya Aydemir tarafından yayımlanan, İttihatçılardan Küçük Talat'ın 16 Mayıs 1921'de Halil Paşa'ya yazmış olduğu mektupta, bu işi Yahya Kâhya'nın yapmadığı ve hatta Mustafa Suphileri kurtarmak için çaba harcadığı iddia edilmektedir. (AYDEMİR, "M.Suphi Olayı Hakkında", *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.)

210 Mustafa Suphi'nin eşinin Trabzon'da heyetten ayırtedildiği anlaşılmaktadır. Şöyleki, 30 Ocak 1921 tarihli İstikbâl Gazetesi'nde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'a gelişi ve gönderilişi ile ilgili çıkan yazıda, gelen 15 kişilik heyet içerisinde Mustafa Suphi'nin eşinin de bulunduğu belirtilmektedir. (*İstikbâl*, 30 Kânûn-ı Sânî 337/Ocak 1921) Ayrıca Trabzon Valisi tarafından Rus Konsolosu'na cevap olarak gönderilen yazıda, Trabzon'a gelen heyet içerisinde bir kadın bulunduğu kabul edilmektedir. (*Azerb.Cum.EYTA*, F.28, Op.1, D.207, L.89.) Trabzon'dan sınır dışı edilen heyette ise, Mustafa Suphi ve 13 arkadaşının bulunduğunu daha önce verdiğimiz belgeler ortaya koyduğuna göre, heyetten bir kişinin Trabzon'da alı konulduğu anlaşılmaktadır. Bunun da Mustafa Suphi'nin eşi olması en büyük ihtimaldir. Zaten birçok eserde, Mustafa Suphi'nin eşinin Yahya Kâhya tarafından Trabzon'da alıkonularak,

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürüldükleri, ancak iki ay sonra, TKF Harici Bürosu tarafından haber alınmıştı. 2 Nisan 1921'de TKF Harici Büro üyesi Ahmet Cevat (Emre), Üçüncü Enternasyonal'in Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu Üyesi Pavloviç'e bir mektup göndererek, olayı bildirmiş ve öldürülen yoldaşlarının müdafaa edilmesini istemiştir. Ahmet Cevat'ın gönderdiği mektubun Rusça'dan çevrisi aynen aşağıdadır:[211]

"Bakû, 2 Nisan 1921

Bizim Aziz Yoldaşımız Pavloviç'e

Aziz Yoldaş "Pavloviç"

"Yoldaş Mustafa Suphi, 4 Merkezi Komite üyesi, diğer 12 Komünist yoldaşın kurban edilmesi ile ilgili olarak sizinle konuşmalıyım. Onlar 28 Ocak'ta Trabzon yakınlarında vahşice öldürülerek, denize atılmışlardır.

"Kaybolan bu yoldaşlarımızın talihi hakkında iki ay müddetince hiçbir bilgi alamadık. Ama sonra anlaşıldı ki, onlar Trabzon burjuvaziyesinin satılmış cellatlarının darbeleri ile öldürülmüşlerdir.

"Ta Erzurum'da bizim yoldaşlarımıza karşı düşmanca gösteriler başlamıştı.

"Halka, "Rusya'dan gelen komünistler Bolşeviklerdir. Onlar buraya bütün mağazaları kapatma maksadıyla gelmişlerdir. Hiç kimse satmak veya satın almak hakkına sahip olmayacaktır. Sonra aramalar başlayacak ve bütün emlâk ve paralar haciz edilecektir. Komünistler dinsizdirler, onlar Allah'a inananların hepsini hapse atacaklardır" diyorlardı.

"Provakatörler, din, ticaret ve özel mülkiyet Bolşevikler tarafından yasak edilmiş şeylerdir, diyorlardı.

"Göstericiler arasında, burjuvazya tarafından satın alınmış ve polis tarafından komünistler aleyhine kışkırtılmış cahiller vardı. Onlar bizim yoldaşların üzerine hücum ederek taşlar atmışlar ve parça parça etmek istemişlerdi. Yollarda hiç kimse bizim yoldaşlara ekmek ve atları için yem satmak istemedi. Hükümet ise kendisini Bolşevikleri müdafaa ediyor rolünde göstermeğe çalışmıştır.

"Hükümet tarafından, komünistleri korumak için tedbirler alındığı doğru değildir. Mağazaların kapanmasına polisin kendisinin çalıştığını ve savunmasız yoldaşlarımıza taşlar ile hücum eden halk kitlesini polisin heyecana getirdiğini bizim güvenilir kaynaklardan biliyoruz. Bu gibi işkencelere yoldaşlarımız dört-beş şehir ve mahalde maruz kalmışlardır. Ama özellikle Yoldaşlar, Trabzon'da vahşicesine mu-

---

kendisine "kapatma" yaptığı kaydedilmektedir. (GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.45; EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S.2, (Ocak 1965), s.151).

[211] Mih.PAVLOVİÇ (M.Veltman), *Revalütsionnaya Turtsiya*, Moskova, 1921, s.119-121.

amele ile karşılaşmışlardır. Burada, onlara, oraya gelir gelmez heyecana gelmiş halk kitleleri tarafından hakaretler yapılmış, ve bu hakaret ve bağırtılar altında iskeleye götürmüşlerdir. Orada onların üzerlerinde bulunan birkaç tabancayı almışlardır. Sonra onlar motorlu bir kayığa bindirilmiş ve acele iskeleden gönderilmişlerdir. Bu kayığın arkasından, silahlı adamların bindirildiği başka bir kayık yola çıkarılmıştır. Bizim yoldaşlarımız bağlanarak, kasaturalarla delik deşik edilerek öldürüldükten sonra denize atılmışlardır. Ertesi gün her iki kayıkta Trabzon limanında durmakta idi ve matroslar (Kayıkçılar) Türk Bolşeviklerini denizin dibine gönderildiklerini merak eden herkese anlatmışlardı.

"RSFSR temsilcisi bizim yoldaşlarla görüşmek istediği zaman, Vali tarafından heyecana gelmiş halkın hücumuna uğrayabileceği ile korkutularak, evinden çıkmaması emrolunmuştur.

"Aslında Rus temsilcisi bu tehlikeyi acele olarak radyo ile Moskova'ya ve Ankara'ya bildirmeli ve yoldaşlarımızı cellatlar elinde bırakmamak için gereken önlemleri almalı idi. Yazık ki, bu zamanda RSFSR'in Trabzon temsilciliğinde yeterli nitelikte enerjili şahsiyet yoktu.

"Bütün gerçekler ve detaylar yerinde, herkesçe bilinmektedir. Bu kayığın ne olduğunu herkes biliyor ve kayık kaptanlarının adları ve bu ekipte yer alanlar herkese malumdur. Bundan başka diyorlar ki, herşey Belediye Reisi ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Riyâset Hey'eti tarafından hazırlanmıştır. Burada, şimdiye kadar bu mesele ile ilgili bir karar kabul edilmemişse de, ancak bundan sonra susmak mümkün değildir.

"Biz en iyi ve en cesur 16 veya 17 yoldaşımızı kaybettik. Siz, bizimle olan dayanışmanızı, onların cellatlarının cezalandırılmasını talep ederek ispat etmelisiniz. Trabzon'da, oraya giden bütün Türk Komünistlerinin öldürülmesi kararlaştırılmıştır. Anadolu burjuvaziyesi, vahşi cinayetlerinin cezasız kalacağını bildikçe, komünistlere karşı canavarca takibini devam ettirir.

"Aziz yoldaş, sizin bu meseleyi kaldıracağınızı ve cellatlar elinde kurban olan en iyi yoldaşlarımızın hatırasını müdafaa etmeyi üzerinize alacağınızı ümit ediyorum.

Saygılarımla ve Komünist Selamıyla
A. Cevat"

Ahmet Cevat'ın bu mektubu üzerine, Pavloviç'in bir girişimde bulunduğuna dair bir bilgi bulunmamaktadır. Üyesi olduğu Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin de, bu konu ile ilgili bir açıklama yapmayarak, hiç yaşanmamış gibi bir tavır takınması oldukça ilginçtir. Daha ilginç olanı ise, bu Sovyet'in Merkezi Bakû olmasına ve TKF da, Bakû'da kurulmuş ve halen burada bir Harici Bürosu'nun bulunmasına rağmen, Azerbaycan Basını'nda Mustafa Suphi ve arka-

daşlarının öldürülmesi ile ilgili tek bir yazı ve habere rastlanmamasıdır. Doğu'ya komünist inkılâbı taşımak, doğu komünist örgütlerine destek vermek ve onları himaye ederek, yönlendirmek amacıyla kurulan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nin Mustafa Suphi olayı karşısında takındığı tavır, bu sovyetin bu dönemdeki doğuya yöneliş siyasetinde Mustafa Suphi'nin çok önemli bir yeri olmadığını açıkça göstermektedir.

Hatta 1921 Mart ayı başlarında 11.Kızıl Ordu İrtibat Askeri Memuru Mihayilovski ve iki arkadaşı, Kars'ta Kâzım Karabekir Paşa'yı ziyaret etmiştir. Bunlarla yaptığı görüşme hakkında Kâzım Karabekir Paşa 6 Mart 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne bir telgraf çekmiştir. Kâzım Karabekir bu telgrafta, Mihayilovski'nin Mustafa Suphi ile ilgili olarak kendisine şunları söylediğini yazmaktadır:[212]

"Mustafa Suphi ve refiklerinin avanturist olduklarını, Türkiye'de hiçbir ehemmiyetleri bulunmadığını yeni anlamışlar ve müteessir olmuşlar, kendi aralarında dahi bu kabil avanturistlere aldandıkları oluyormuş."

Şunu da belirtmek gerekir ki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ve Türkiye'deki komünistlere karşı TBMM Hükümeti'nin 1921 başlarında başlattığı sindirme hareketi karşısında, Sovyet Rusya Hükümeti'nin dikkate değer bir tepki göstermemiş olması[213] ve bu durumun 16 Mart 1921'de, Moskova'da imzalanan dostluk antlaşmasında bir pürüz çıkarmaması, Sovyet Rusya'nın da bu dönemde Türkiye'nin dostluğuna ihtiyacı olduğunu ortaya koymaktadır.

11. Mustafa Suphi ve Arkadaşlarını Kim Öldürttü?

Önceki konularda, TKF Heyeti'nin 28 Aralık 1920'de, Kars'a gelişinden, 28/29 Ocak gecesi Trabzon'dan bir motora bindirilerek sınır dışı edilmesine kadar gelişen olayların TBMM Hükümeti'nin isteği ve uygun görmesi ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan bir plân doğrultusunda yapıldığı ve bu plânı, TKF Heyeti'nin Erzurum'dan Trabzon'a kadar geçtikleri bölgelerde bulunan askerî ve mülkî makamlar ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin ortaklaşa işlerliğe koydukları belgelerle ortaya konulmuştur. Trabzon'dan sınırdışı edilmelerinden sonra, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon Kayıkçılar Kâhyası Yahya Kâhya'nın[214] adamları tarafından öldürüldükleri ve bu olaydan Yahya Kâhya'nın sorumlu olduğu hemen hemen tüm araştırmacıların üzerinde birleştikleri ortak özelliktir.

212 *ATASE*, A.1/4282, Kl.591, D.129/40, F.52.

213 Yalnızca Sovyet Rusya Dışişleri Komiseri Çiçerin'in Mustafa Suphi'nin sağlığı ile ilgili bir radyogram ile Ankara Hükümeti'nden bilgi istediği, Ankara Hükümeti'nin buna, Mustafa Suphilerin hareketi esnasında Karadeniz fırtınalı olduğundan bir kazaya kurban gitmiş olmaları muhtemeldir, şeklinde cevap verdiği bazı kaynaklarda kaydedilmektedir. (SADİ, *Türkiye'de Sosyalizmin Tarihine Katkı*, s.550; Atilla TÜRK, "İslâm Komünizmleri", *Tarih ve Toplum*, XI/65, (Mayıs 1989), s.58.)

214 KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, s.186.

Ancak burada önemli olan konu, bu olayı Yahya Kâhya tek başına mı gerçekleştirmiştir, yoksa birileri tarafından kullanılmış mıdır?

Bu olaydan bir müddet sonra Yahya Kâhya Trabzon'da karışık işler yaptığı iddiası ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından tutuklanmış ve yargılanmak üzere Sivas'a gönderilmiştir. Sivas'ta ağır ceza mahkemesindeki yargılanmasında suçsuz bulunarak beraat eden Yahya Kâhya, Trabzon'a döndüğünde "Sanki bütün işlerde ben tek başıma mı idim. Daha üstüme varırlarsa herşeyi olduğu gibi ortaya dökerim" demesi[215] ve daha sonra ise ortadan kaldırılması gibi olaylar, Yahya Kâhya'nın bu işte tek başına olmadığı kanısını uyandırmaktadır. Öyle ise, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını kim ortadan kaldırtmıştı? Yahya Kâhya'yı bu harekete kimler yönlendirmişti?

Bu konularda kesin bir yargıya varmak mümkün değildir. Olayla doğrudan ilgili olan şahısların hayatta bulunmaması ve "öldürmek" gibi verilecek emirlerin ve yapılacak plânların da yazılı olarak yapılmayacağı dikkate alınırsa, iş daha da zorlaşmaktadır. Bunun için Mustafa Suphi olayına yaklaşımın, "Mustafa Suphi'yi ortadan kaldırmak için kimlerin sebepleri vardı?", "Mustafa Suphi'nin düşmanları kimlerdi?", "Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinde kimlerin menfaati vardı?" gibi sorulara cevap aramak şeklinde olması bir zorunluluktur. Ancak bu iş yapılırken mevcut bilgiler iyice incelenerek, karşılaştırılmalı ve o günün şartları gözönünde bulundurulmalıdır.

Bu sorulara cevap aramadan önce, şimdiye kadar Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri olayı ile ilgili ileri sürülen varsayımlar üzerinde durmakta yarar vardır.

Kâzım Karabekir, Mustafa Suphi'nin İttihatçı düşmanlığı yüzünden ortadan kaldırıldığı görüşündedir. O günlerde doğuda en nüfuzlu kişi olan ve TBMM Hükümeti'nin Sovyet Rusya ile ilişkiler kurmasında ve geliştirmesinde büyük rolü bulunan Kâzım Karabekir, İstiklâl Harbimiz adlı eserinde, bu görüşünü Yahya Kâhya'nın öldürülmesi olayı üzerine şöyle ele almaktadır:[216]

"3 Temmuz'da Trabzon'da Kâhya'yı öldürmüşler. Otomobil ile akşam Soğuksu'ya giderken kışlaya yakın bir yerde yanındakilerle beraber birkaç kişi tarafından taarruza uğramış. Buna pek canım sıkıldı. Kâhya, Enver Paşa taraftarı idi. Onu memlekete sokmağa çalışıyordu. Bu hususta elde vesikalar da vardı. Fakat

[215] Mahmut Goloğlu, Yahya Kâhya ve Trabzon'daki konumu hakkında şu bilgileri vermektedir:
"Yahya Kâhya, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı Barutçuzâde Ahmet Efendi'nin emrindeki bir Kuva-yı Milliye Komutanı durumunda, Giresun'dan Samsun'a kadar olan kıyıları egemenliği altına almış, Topal Osman Ağa gibi ve fakat sadece Trabzon'da egemenliğini sürdüren, bu egemenliğe dayanarak Trabzon'a girip çıkan eşyalardan kendi başına vergi alan bir çete reisi idi.
"Yahya Kâhya, basit, cahil, katı yürekli bir insandı. Trabzon'da hemen herkesi yıldırmış, şehri baskı altına almış, Rumlara göz açtırmamakla beraber, herkese her istediğini yapar hale gelmişti." (GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.43.)

[216] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.1090.

buna rağmen Sivas Mahkemesi'nde beraat etmişti. Bu adamın Enver Paşa'nın Ruslarla mücadeleye kalkmasından sonra öldürülmesine göre Bolşeviklerin yapması ihtimali de vardı. Husûsiyle Mustafa Suphi Hey'eti ki, İttihatçılar bunun dehşetli aleyhtarı idiler, çünkü Enver başta olmak üzere halk hükümeti kuvvetini İttihatçılar almaya çalışıyorlardı. Halbuki Bolşevikler bir taraftan İttihatçılara vaadlerde bulunurken, diğer taraftan Mustafa Suphi kafilesine kuvvet ve önem vererek Türkiye'ye göndermişlerdi. Bu hey'etin Trabzon'da bir sandalda yok edildiği malumdur. Bunu Kâhya'nın yaptığı duyulmuş idi. Bunu tahkik ederek Bolşevikler de mukabelemi yapmışlardı?"

Mustafa Suphi'nin İttihatçılar tarafından öldürtüldüğünü savunanların başında Hikmet Bayur gelmektedir. Hikmet Bayur, Belleten'de çıkan "Mustafa Suphi ve Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar"[217], Milliyet Gazetesinde Çıkan "Mustafa Suphi Olayı"[218] ve Son Havadis gazetesinde yayımlanan "Mustafa Suphi'nin Öldürülmesi Olayı"[219] adlı makalelerinde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının İttihatçılar tarafından ortadan kaldırıldıklarını ve bu olayla Ankara'nın hiçbir ilgisi olmadığını ispatlamaya çalışmaktadır. Hikmet Bayur, Belleten'de çıkan makalesinde sonuç olarak şöyle yazmaktadır.[220] "M.Suphi ve arkadaşlarını öldürmek işinde kullanılanlar Trabzon kayıkçı ve mavnacılar kâhyası Yahya'nın adamlarıdır. Daha sonraları da İttihatçılar aynı işi ona sevmedikleri kimselere karşı yaptırmak istemişlerse de Hükümetçe işin kesin olarak önüne geçilmiştir. Enver'in gizlice Anadolu'ya girmesine vasıta olması beklenilen Yahya'nın K.Karabekir veya Erzurum Valisi Hamit'in buyruğu ile iş görmesi düşünülemez."

Samim Kocagöz'de "Mustafa Suphi İçin Belgeler" başlıklı makalesinde, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını İttihatçıların öldürttüğünü, Mustafa Kemal Paşa'nın bu işle ilgisi bulunmadığını belirterek, şöyle demektedir:[221]

"Mustafa Suphi'yi ve arkadaşlarını, kendilerinden başka bir topluluğun Anadolu'ya girmesini istemedikleri için İttihatçıların öldürttüğü anlaşılıyor. Yıllardır birçok kişi durmadan Mustafa Kemal Paşa'yı suçladı. Bu konunun üzerinde durulursa gerçek daha bir açıklığa kavuşur. Zaten Gizli Celse Zabıtlarının yayınlanması konuya açıklık getirmiştir."

Şevket Süreyya Aydemir, Hikmet Bayur'un ısrarlı olarak Mustafa Suphi ve arkadaşlarını İttihatçıların öldürttüğü iddialarında bulunması karşısında, 21 Temmuz 1971'de Milliyet Gazetesi'nde bir makale yazmıştır. Aydemir makalesinde,

[217] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.650-654.
[218] Hikmet BAYUR, "Mustafa Suphi Olayı", *Milliyet*, 12 Haziran 1971.
[219] Hikmet BAYUR, "Mustafa Suphi'nin Öldürülmesi Olayı", *Son Havadis*, 13 Haziran 1971.
[220] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.650-654.
[221] Samim KOCAGÖZ, "Mustafa Suphi İçin Belgeler", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.107, (Mayıs 1989), s.41-44.

Küçük Talat'ın, 16 Mayıs 1921'de, Halil Paşa'ya yazdığı bir mektuptan bahsetmektedir. Bu mektupta Küçük Talat, şöyle yazar: "Mustafa Suphi ve rüfekası Muhafaza-i Mukaddesat namı altında ortaya çıkan mütelgallibe ve softalar güruhundan pek feci tecavüzlere uğramışlardır. Erzurum'da bırakılmadan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde bir takım zorbaların teşvikatı ile envai hakarete uğramışlardır. Erzurum Valisi Hamit Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Merkez Heyeti'ne verdiği bir telgrafta alenen, bunların imhasından bahsetmiştir. Mustafa Suphi ve arkadaşları, Trabzon'da önceden hazırlanan bir motora bindirildiler. Motor Sürmene'ye gidince, vasıtaya başka silahlılar bindirilmiştir."

Küçük Talat, oldukça uzun olan bu mektubunda, kendisinin ve Yahya Kâhya'nın bu işi önlemeye çalıştığından bahsederek, kendisince, olayla ilgili saydığı Müdafaa-i Hukuk üyeleri ile diğer kimselerin isimlerini birer birer sayar.[222]

Metin Toker ise, Milliyet Gazetesi'nde çıkan yazı dizisinde, "Tabii o konjüktör içinde böyle bir temizleme hareketi, Sovyetlerin göstereceği tepki bakımından cüretli bir teşebbüstü, ama demek Sovyetlere iyi teşhis konulmuştu" diye yazarak,[223]

[222] Şevket Süreyya AYDEMİR, "M. Suphi Olayı Hakkında", *Milliyet*, 21 Temmuz 1971. Küçük Talat Bey'in Halil Paşa'ya yazdığı, 16 Mayıs 1921 tarihli mektubun Mustafa Suphi ile ilgili bölümü aynen şöyledir:

"Mustafa Suphi ve rüfekâsı hakkında yapılan fecai şu suretle vücuda gelmiştir. Bunlar Kars'a geldikleri vakit zahiren hüsn-ü kabule mazhar olmuşlar gibi, bir hâl vaki olmuşsa da, bu münhasıran Kâzım Karabekir'in bir manevrasından başka birşey değildi. El altından Erzurum Valisi Hamit Bey'le bilmuhabere bu yoldaşlar Erzurum'a gönderilmiş ve hükümetin teşvikatıyla ve aynı zamanda Muhafaza-i Mukaddesat namı altında meydana çıkan mütegallibe ve softalar güruhundan müteşekkil bir heyetin arzusu dahilinde halk tarafından pek feci bir istiskal ile tecavüze uğramışlardır. Erzurum'da bırakılmadan istasyondan yola çıkarılmışlar ve Trabzon'a kadar her kasaba ve köyde gene hükümetin Müdafaa-i Hukuk heyetlerini vücuda getiren mütegallibe ve softalardan bir takım zorbaların teşvikatıyla envai hakarete uğramışlardır. Erzurum Valisi Hamit Bey, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziyesi'ne verdiği bir telgrafla alenen bu zavallıların imhasından bahsetmek küstahlığını gösteriyordu. Mustafa Suphi ve arkadaşları güya Ankara'ya gitmek üzere Trabzon'a geldiler. İskelede masum halk tarafından ber minval-i sabık fena hareketlere uğratıldılar ve hükümetçe daha evvel ihzar edilen motora irkap edildiler. Trabzon'da da elebaşılar, Fırka Kumandanı Nuri ve Erkân-ı Harbiye Reisi Zeki Beylerdi. Motor Sürmene'ye gidince Kumandan ve Erkân-ı Harbiye Reisi, Müdafaa-i Hukuk'taki zorbalarla biliştirak hükümetin kanlı vesaitini kullandılar. Motora başı bozuk elbisesi giydirilmiş asker ve jandarma gönderdiler, zavallıları imha ettirdiler. Bu katil ve imha meselesinin mürettipleri şunlardır: III.Fırka Kumandanı Nuri, Erkân-ı Harbi Zeki, Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Hey'et-i Merkeziye Reisi Hacı Ahmet (Barutçu), âzâlardan Hacı Ali, Hafızzâde Ömer Vasfi Efendiler ve gene âzâdan Hoca Mahmut, âzâdan ve muhtekir tacirlerden Hatipzâde Mustafa ve gene âzâdan Daniş Efendiler. Erzurum Valisi Hamit Bey asıl müşevviklerdendir. Sabık Trabzon Valisi Sabri Bey bu işte alakadar değildir, yalnız zaafından istifade olunmuştur. Şark Cephesi Kumandanı Karabekir isteseydi bittabi buna mâni olurdu. Türkistan'dan gelen Yüzbaşı Kâzım Yoldaş, Bayburt ile Gümüşhane arasında doğrudan doğruya cihet-i askeriye tarafından imha ettirildiği kuvvetle söylenmektedir. Trabzon'daki arkadaşlarımız ve bilhassa tamamıyla bizimle çalışan Küçük Talat'la kayıkçılar ve amele teşkilâtının reisi Yahya Reis bu fenalığın önüne geçmek için çok çalışmışlarsa da mani olamamışlardır. Yalnız üç kişinin birer suretle hayatını kurtarmışlardır. Netice-i tahkikatıma göre mesele bundan ibarettir." (TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.354.)

[223] Metin TOKER, "Sağda ve Solda Vuruşanlar", *Milliyet*, 11 Mayıs 1971.

Mustafa Suphi olayının Ankara'nın bilgisi dahilinde gerçekleştirildiğini ima etmiştir.

Ahmet Kemal Varınca, Mustafa Suphilerin öldürülmesinin Ankara'nın bilgisi dışında gerçekleştirildiğini, kendisine gelen bir telgrafa dayanarak anlatmaktadır.[224] Ergün Aybarsda olayın Ankara'nın bilgisi dışında cereyan ettiği görüşündedir. Bu konudaki kanaatini şöyle dile getirmektedir:[225]

"Olayın Ankara'nın bilgisi altında işlendiği görüşüne katılmıyoruz. Çünkü Mustafa Kemal daima meşruluk ilkesine bağlı kalmış bir liderdir. Onun bilgisi dışında Ankara'daki alt kademelerin bu işi plânlaması mümkün değildir. Ayrıca Ankara Sovyet yardımını sağlamak istediği bir dönemde Sovyetlerin gücendirilmemesine özellikle önem veriyordu."

General Sabit Karaman ise, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinin, o günlerde Trabzon'daki Bolşevik aleyhtarlığının bir sonucu olduğunu şu sözleriyle ifade etmektedir:[226]

"Hakkında esaslıca malûmatım olmadığı için vak'asını tafsil etmek imkânını bulmadığım Mustafa Suphi'nin bu rivayete göre, ilk şuurlu Türk Komünistinin, Trabzon'dan Rusya'ya iade edilirken denize ilka suretiyle ifnâsı hâdisesi, Bolşevik aleyhtarlığının buradaki şiddeti hakkında bir fikir verebilir."

Dr.Samih Çoruhlu imzasıyla yazan Akdes Nimet Kurat, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinde "para"nın da rolü olması ihtimali üzerinde şöylece durmaktadır:[227]

"Yahya Kâhya'nın "yoldaşları" öldürtmesinde "para"nın da dahil olduğu mümkündür. Mustafa Suphi ve arkadaşları "Komünist Fırkası"nın teşkilâtıyla geldikleri ve Türkiye'de geniş ölçüde faaliyete geçmeyi tasarladıklarına göre, muhakkak ki boş elle gelmemişlerdi. Yanlarında hemde altın olmak üzere bir miktar para vardı. Galiba 8.000 altın mevcuttu. Yahya Kâhya ve adamları bunun kokusunu almış olmalıdırlar. Onlar için "ideolojik" problemlerin o kadar önemi yoktu. Bu dinsiz ve hainler gebertilince üstelik hem memleket kurtulacak, hem de çokça altın ele geçecekti. Bu suretle bir taşla iki kuş vurulmuş olacaktı."

Bu zamanda Ankara Hükümeti'nin Tiflis'deki istihbarat teşkilâtında görevli olarak bulunan Feridun Kandemir, bu olay üzerine Trabzon'a gelerek soruşturmalarda bulunmuştur. Feridun Kandemir, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ile ilgili yaptığı bu soruşturmalarının sonucunda şunları yazmıştır:[228]

224 VARINCA, "Mustafa Suphi'nin Macerası", *Meydan*, S.55, (Şubat 1966), s.16.
225 AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.92.
226 Sami Sabit KARAMAN, *İstiklâl Mücadelesi ve Enver Paşa*, İzmit, 1949, s.19.
227 ÇORUHLU, "İstiklâl Savaşında Komünizm Faaliyeti", *Yeni İstanbul*, 15 Temmuz 1966, Tefrika: 15.
228 KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, s.184-186.

"Mustafa Suphi yoldaş, Rus asıllı eşi ve pek kafadar arkadaşı Ethem Nejat ile on altı kişilik bir kafile halinde, mutlaka gitmek istedikleri Ankara yolunun ilk merhalesi olan Erzurum'da tahmin ettikleri gibi, halkın hiçte hoş olmayan bazı taşkınca tezahürlerine maruz kaldıkları halde, yollarına devamla Trabzon'a varıpta tam kendilerini Ankara'nın o zamanki iskelesi İnebolu'ya götürecek motöre bindikleri 15 Ocak 1920 akşamı, hâlâ sırrı çözülüp mahiyeti aydınlatılmayan kesif bir karanlık içinde kayıplara karışmışlardır. Bu esrarengiz olay üzerine ben, Ankara'dan aldığım emirle istihbarat müdürü olarak bulunduğum Tiflis'ten-evvelce yine bu vazife ile bir müddet kaldığım-Trabzon'a derhal giderek bulabildiğim imkânların hepsinden faydalanmak suretiyle geceli gündüzlü bir araştırma ve soruşturma çabasına girişmiş olmama rağmen, itiraf ederim ki, "karanlıklar içinde kayıplara karışan yoldaşlar kafilesinin" bir kazaya değil, fakat bir suikasta uğramış olduğunu tespitten başka hiçbir neticeye varamamıştım. Asıl mesele ise bu suikastın niçin, ne maksatla ve bilhassa kim veya kimler tarafından yapıldığını kat'i şekilde tayin ve tespit etmek mesele idi.

"Ankara gibi, Trabzon Vilâyeti ve Tümen kumandanlığı ile Şark Cephesi Kumandanlığı da, son derece üzüntü ve hassasiyet içinde bu mesele üzerinde duruyorlardı.

"Gerçi bütün şüpheler kafileyi limandan motörle sevke memur edilen Trabzon'un meşhur kayıkçılar kâhyası Yahya Kâhya üzerinde toplanıyor ve gerçekten de, kafileyi alıp seçtiği motöre bindirerek yola çıkaran bu kâhyadan başkası olmadığına göre, şüphe edilecek ondan gayrisi akla gelmiyor idi ise de, her zamanki azametli tavrı ile göğsünü gere gere sağına soluna selâm vere vere Trabzon sokaklarında dolaşmakta devam ettiği halde, ne hükümet, ne zabıta, ne adliye, hiç kimse bu adama: "Lütfen şu kafilenin ne olduğunu izah için, biraz gelirmisin?" diye el sürmeye cesaret edemiyordu. Çünkü, bir eski İttihatçı ve o devirden nüfuz sahibi ve bütün kayıkçılarında mutlak âmiri olan Kâhya, Trabzon'un, hatta belki daha ötelere kadar uzanan Karadeniz kıyılarının bir nevi el sürülmez, dokunulmaz, yan bakılmaz müstesna şahsiyeti haline gelmiş bulunuyordu. Limana gelen yerli yabancı gemilere yük ve yolcu alıp vermekten bir işaretle men ile şehirle temaslarını kesebilen o olduğu gibi, Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti'nin mübrem memleket ve ordu ihtiyaçları için ikide birde lüzum gördüğü paraları, halktan toplatıp, toplatmamak kararını veren de yine o ve bilhassa sınır boylarında dolaşan Enver Paşa'yı da yurda sokup bir "İslâm İhtilâl Hükümeti"nin başına geçirmek isteyenlerin icra vasıtası da yine o idi.

"Bütün bunlardan başka, Yahya Kâhya'dan şüphelenenlerin tereddüt ettikleri bir nokta vardı. "Koca bir kafileyi yok etmek gibi bir canavarca cinayete, cüret edişinin sebebi ne olabilirdi?" Bu nokta ancak Mustafa Suphi kafilesinin Ankara'ya giderek, Türkiye'de yapmak istediği "Komünizm yolu ile hükümeti ele almak" işini, Enver Paşa'nın da Türkiye'ye geçip, yine komünizm demek olan (Halk Hükümeti)

kurmak suretiyle yapmağa teşebbüs etmiş olmasından dolayı, Kâhya'nın Mustafa Suphi'yi "İttihatçıların düşmanı sayması" şeklinde izah edilebiliyor ise de, bu da nihayet bir faraziyeden ibaretti ve bu konuda kat'î kanaat verici deliller bulunamıyordu.

"Nitekim, bir müddet sonra Kâzım Karabekir Paşa "Trabzon'da gayri meşru el ve ayakları vasıtasıyla birçok karışık işler yapmakta oluşu..." mucib sebebiyle yakalatıp Sivas ağır ceza mahkemesi huzuruna sevk etmiş olduğu halde, Yahya Kâhya, uzun uzadıya sorguya çekildiği bu mahkemeden, yine Kâzım Karabekir Paşa'nın ifadesiyle "kimbilir hangi tesir altında veya nasıl bir hikmet-i hükümet ile" suçsuz görülüp beraat kazanarak, Trabzon'a muzaffer bir kumandan edasıyla dönmüştü.

"Ancak bu dönüşte Yahya Kâhya'nın son derece mütehevvir bir vaziyette, isimlerini anmadığı bazı arkadaşlarına küfürler savururken ağzından kaçırdığı: "Sanki bütün işlerde, ben tek başıma mı idim. Daha üstüme varırlarsa, herşeyi olduğu gibi ortaya dökerim" sözleri herhalde mânasız değildi.

"Ve gene gariptir ki, aynı Yahya Kâhya, Sivas Mahkemesi'nden dönüşünden bir müddet sonra böyle mütehevvir ve hak kazanmış olmanın çalımlı hâliyle tehditler savura savura gezindiği günlerin birinde- 3 Temmuz 1922-Soğuksu'ya giderken, hüviyetleri tesbit edilemeyen kimseler tarafından vurulmuş öldürülmüştü. Böylece, ortaya çıkan "Bu suikastı kim ne maksatla yaptı?" meselesiyle, bunun pek tabiî olarak zihinleri kurcalattığı "Acaba bu suikast hâdisesinin, Mustafa Suphi Yoldaş kafilesinin uğradığı âkibetle bir münasebeti var mı?" sorusu dillere düşmüştü."

Ahmet Cevat (Emre), 2 Nisan 1921'de, Üçüncü Enternasyonal İcra Komitesi Doğu Şubesi Müdürü ve Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti Başkanlık Kurulu üyesi Pavloviç'e, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri ile ilgili yazdığı mektupta,[229] TBMM Hükümeti'ni, Mustafa Suphi Heyetinin ortadan kaldırılması ile sorumlu tutuyor ve bu hadisenin Trabzon Belediye Reisi ile Milli Müdafaa Cemiyeti Riyaset Divanı tarafından yapıldığının söylendiğini kaydediyordu. TKF'nın memlekete nakli sırasında TKF Harici Bürosu üyesi olarak Bakû'da bırakılan Ahmet Cevat, Türkiye'ye döndükten yıllar sonra "Tarih Dünyası" Dergisi'nde yayınladığı "1920 Moskova'sında Türk Komünistleri" adlı yazı dizisinde, Mustafa Suphi olayını daha temkinli olarak ele almış ve "Mustafa Suphi'nin ve arkadaşlarının akibeti" hakkında şunları anlatmıştır:[230]

"Bir müddet sonra, Batum'a sızan haberlere göre anlatıyorum: Mustafa Suphi, güzel daktilo-karısı ve onyedi arkadaşı Ocak ayına kadar Karabekir'in yanında alıkonulmuşlardı, nihayet vatana girmelerine müsaade edilmişti. Fakat Bayburt'ta, Yeşil Ordu içinden ve o havalinin ileri gelenlerinden "Muhafazai Mukaddesat" is-

[229] PAVLOVİÇ, *Revalütsionnaya Turtsiya*, s.119-121.
[230] EMRE, "1920 Moskovasında Türk Komünistleri", *Tarih Dünyası*, S.2, (Ocak 1965), s.150-151.

mini taşıyan irtica teşkilâtından bir komite, bu yoldaşlara karşı halkı tahrik ederek hepsini tevkif etmiş, halka; "Bu adamlar sizin mallarınızı, servetlerinizi gasbedecekler, kız ve kadınlarınızı alacaklar, camileri kapayacaklar, hepinize şapka giydirecekler.." diyorlarmış. Bayburt'ta Mustafa Suphi'nin arkadaşlarından iki subay hastalandıklarını ileri sürerek orada alıkonuldular. Bunların Mustafa Suphi'yi ele vermiş olmalarına büyük ihtimal vardır, daha Bakû'da Mustafa Suphi'ye muhalefet ettikleri işitilmişti. Mustafa Suphi ve kalan arkadaşları Bayburt'tan yayan yürütülerek Gümüşhane'ye ve oradan Trabzon'a götürülmüşler. Sovyetlerin Trabzon Konsolosu, vali ile görüşerek bu yoldaşların Batum'a bir motörle gönderilmeleri kararlaşmış. Fakat birinci motörden sonra limanın ve belki vilâyetin en kuvvetli siyasî adamı olan Kâhya isminde biri ikinci bir motörle yetişerek onları birer birer çıplak soymuş, süngüleyip denize atmış, yalnız güzel Yahudi kızını haremine almış. Mustafa Suphi'de altın para yoktu. Komünistlerin kiliselerden toplamış oldukları mücevherlerden bir miktar vardı. Bu çok değerli ziynetlerin hükümete teslim edildiği işitilmediğine göre hepsinin Kâhya'da kaldığı şüphesizdir."

Mete Tunçay, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının ortadan kaldırılmasının Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında, Kâzım Karabekir-Vali Hamit Bey düzeni olduğu görüşündedir. Mete Tunçay, Samim Kocagöz'ün yukarıda belirttiğimiz yazısı üzerine kaleme aldığı, "Samim Kocagöz'ün Yazısı Üzerine" makalesinde, Samim Kocagöz'ün ileri sürdüğü iddiaları çürütmeye çalışmış ve sonuç olarak kendi kanaatini şöyle dile getirmiştir:[231]

"Ben Mustafa Suphiler grubunun öldürülmesini emredenlerin Kâzım Karabekir Paşa'yla, Vali Deli Hamit Bey oldukları kanısındayım. Ve bunu onların ne İttihatçı sıfatlarıyla, ne de Mustafa Kemal Paşa'nın memurları sıfatıyla yapmadıkları, kendi insiyatifleri, kendi dünya görüşleri, Kuzey Doğu Anadolu'da kurdukları egemenliğin bir gereği olarak yaptıkları inancındayım."

İsmet Bozdağ imzasıyla, Haziran 1980'de Milliyet Gazetesi'nde "Kemal Tahir'in Söyleşileri" başlıklı bir yazı dizisi yayınlanmıştır. Bu yazı dizisinde Kemal Tahir, Mustafa Suphilerin öldürülmesi olayına da değinerek, Lenin ve Stalin'in, Mustafa Suphi'yi, Galiyev çizgisinde olduğundan dolayı para yardımı karşılığında Mustafa Kemal Paşa'ya öldürttüklerini anlatmaya çalışmaktadır.[232] İsmet Bozdağ, bu yazı

[231] Mete TUNÇAY, "Samim Kocagöz'ün Yazısı Üzerine", *Mülkiyeliler Birliği Dergisi*, S.107, (Mayıs 1989), s.49.

[232] İsmet BOZDAĞ "Kemal Tahir'in Söyleşileri", *Milliyet*, 14-17 Haziran 1980.

Kemal Tahir'in bu söyleşilerinin yayımlanması üzerine Yalçın Küçük "Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir "adıyla bir makale yayınlayarak Kemal Tahir'in iddialarına sert bir dille cevap vermiştir. (Yalçın KÜÇÜK, "Ahir Zaman Peygamberi Ebu Cehil Kemal Tahir", *Sosyalist İktidar*, S.10, (Temmuz 1980), s.17-46.)

Mete Tunçay, Milliyet Sanat Dergisinde yayınladığı bir makalede bu iki tartışma üzerine görüşlerini dile getirmiştir. Tunçay, bu makalesinde, Kemal Tahir'in yaptığı yanlışlardan söz etmiş ve Yalçın Küçük'ün Kemal Tahir'i sert bir şekilde eleştirirken, kendisinin de hatalara düştüğünü belirtmiştir.

dizisinden etkilenmiş olacak ki, 1992'de çıkardığı "Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü? Atatürk mü, Lenin mi?" adlı kitabında, Sovyet Rus liderlerinin Mustafa Suphi'yi ortadan kaldırtmış olabilecekleri ihtimali üzerinde ısrarla durmaktadır.[233]

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ile ilgili üzerinde durulması gereken bir iddia da, Osman Hocaoğlu'nun Fethi Tevetoğlu'na anlattıklarıdır. Eski Türkistan Milli Komitesi Reisi olan (Hocaoğlu) Osman Hoca, Fethi Tevetoğlu'na bu konuda şunları anlatmıştır:[234]

"Arnavut Mustafa Suphi ve ondört arkadaşını Trabzon'da Motorla denize açtırıp öldürten ve boğdurtan Hacı Selim Sami'dir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Türkiye'ye geçmelerinden az önce Kafkaslar üzerinden, Moskova'dan Trabzon'a gelmiş bulunan Hacı Selim Sami bu işi tertiplemiştir. Selim Sami biliyordu ki, Mustafa Suphi ve arkadaşlarına Moskova'nın verdiği vazife şu idi:

"a- Türkiye'ye bolşevizmi tam manasıyla yaymak ve yerleştirmek.

b- Teşekkül eden milli kuvvetleri ele geçirmek.

c- Türkiye'de bir kızıl ihtilâl ile bütün idareye el koymak.

ç- Mustafa Suphi'yi, Mustafa Kemal'in yerine geçirmek.

"Bu Enver Paşa'nın, İttihatçıların plânlarını altüst ediyordu. Şu halde bunları önlemek ve tepelemek gerekiyordu. İyi bir komiteci ve anti komünist olan Hacı Selim Sami bu vazifeyi görmüştür:"

Ayrıca Yahya Kâhya'nın öldürülmesi olayını araştırmak için Trabzon'a gelen Şeriye Vekili Fehmi başkanlığındaki heyete, "Trabzon Müdafaa-i Hukuk Hey'eti Merkeziyesi'nin mevaşi ve eşyayı ticariyeden aldıkları mebaliğ ve gayr-i kanunî hareketleri" hakkında tanzim edilerek, sunulan listedeki bir husus Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri olayı ile ilgili olarak dikkat çekmektedir. Şöyleki, bu listenin sekizinci maddesinde şu şekilde yazılmakta idi:[235]

"8. Geçen sene bugünlerde Rusya'dan gelmekte olan Mustafa Suphi ve İzmir Maarif Müdürü Esbakı Ethem Nejat Beyle on iki arkadaşı denizde motör içinde katledildikten sonra nezdlerinde bulunan laakal otuz bin Rus ve Osmanlı altınını ve birçok mücevheratı Müdafaa-i Hukuk namına alarak suistimâl edildiğinin bütün memleket halkınca malûm olduğu."

Sovyet yazarlar da, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmeleri olayı üzerinde önemle durmuşlardır.

(Mete TUNÇAY, "Mustafa Suphi Üstüne Son Bir Tartışma", *Milliyet Sanat Dergisi*, S.13, (Aralık 1980), s.47.)

[233] BOZDAĞ, *Mustafa Suphi'yi Kim Öldürttü?*, s.78-83.

[234] TEVETOĞLU, *Türkiye'de Sosyalist ve Komünist Faaliyetleri*, s.207.

[235] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat ve Terakki Erkânı*, s.340.

"28-29 Kânûn-ı Sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri" adıyla, 1923 yılında Moskova'da yayımlanan eserin başlangıç kısmında, "1921 yılının 28/29 Kânûn-ı Sânî'sinde 15 Türk Komünistini Türkiye Burjuvazyası Karadeniz'de boğdu" diye yazmaktadır.[236] Genelde Sovyet Yazarlar, Türk Komünistlerinin Türkiye Burjuvazyası tarafından öldürüldükleri gibi bir ideolojik yaklaşım sergilemektedirler. Aynı eserde Ziynetullah Nuşirevan tarafından yazılan bir makalede şöyle denilmektedir:[237]

"Suphi ve yoldaşlarını şüphesiz imha etmek emeliyle Erzurum'dan Trabzon'a yollamışlar ve Trabzon'da da yanındaki ondört arkadaşı ile beraber 28 Kânûn-ı sânî 1921 gününde ve vahşiyane bir surette parçalanıp denize atılmışlardır. Suphi grubu ve Ankara Komünistleri her ikisi aynı sebepten, yani sınıfî mübarezenin aynı tezahüratından dolayı aynı zamanlarda burjuva taarruzuna maruz kalmışlardı. Ankara Komünistleri hapishane işkenceleri ve kürek cezalarıyla kurtulabildiği halde, Suphi ve arkadaşları grubu vakitsiz bir surette inkılâp kurbanları sırasına geçmişlerdir."

R.P Korniyenko, "Raboçeye Dvijeniye v Turtsii 1918-1963" adlı eserinde, Mustafa Suphi, Ethem Nejat ve diğer Türk komünistlerinin Şark Cephesi Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'nın onayı ile öldürüldüklerini belirtmektedir.[238]

A.M.Şamsutdinov'da, Kâzım Karabekir'i Türk Komünistlerini öldürülme olayını organize edenlerden birisi olarak göstermektedir.[239] A.F.Miller "Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii" eserinde, Mustafa Suphi ve diğer Türk Komünistlerinin hain jandarmalar tarafından öldürüldüğünü, o günkü karışıklık içerisinde Ankara Hükümeti'nin bu olayda parmağı olduğunu inkâr ettiğini, ancak merkezi hükümet bu olayı yapmamış olsa bile, herhalde yerli hakimiyeti, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürmeye teşvik ettiği açıktır, diye yazmaktadır.[240]

1968'de Moskova'da yayımlanan "Noveyşaya İstoriya Turtsii" adlı eserde ise, TBMM Hükümeti'nin daveti üzerine Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Trabzon'da vahşice öldürüldükleri belirtilerek, bundan Türkiye Hükümeti'nin sorumlu olduğu kaydedilmiştir.[241]

[236] *28-29 Kânûn- Sânî 1921 Karadeniz Kıyılarında Parçalanan Mustafa Suphi ve Yoldaşlarının İkinci Yıldönümleri*, Moskova, 1923, s.1.

[237] Ziynetullah NUŞİREVAN, "Mustafa Suphi Yoldaş ve Anadolu Komünistleri", 28-*29 Kânûn-ı Sâni 1921...*, s.13.

[238] KORNİYENKO, *Raboçeye Dvijeniye v Turtsii 1918-1963*, s.32.

[239] ŞAMSUTDİNOV, *Natsionalno-Osvoboditelnaya Borba v Turtsii 1918-1923*, s.172-173.

[240] A.F.MİLLER, *Oçerki Noveyşey İstorii Turtsii*, Moskova, 1948, s.119.

[241] *Noveyşaya İstoriya Turtsii*, Redaksionnaya Kollegiya; M.A.Gasratyan, P.P. Moiseyev, V.V. Tsıbulskiy, A.M.Şamsutdinov, Moskova, 1968, s.40.

N.Sokolnikov'da, THİF ve Çerkes Ethem'e karşı bu dönemde yürütülen faaliyetlerden bahsederek, Mustafa Suphilerin öldürülmesinden de Ankara Hükümeti'nin sorumlu olduğunu imâ etmektedir.[242]

Ş.Tagiyeva ve Y.Bagirov'un ortaklaşa yayımladıkları "Oktıyabır İnkılâbının İran'da ve Türkiye'de Milli Azatlık Harekâtına Tesiri" adlı kitapçıkta, konuya şöyle değinilmektedir:[243]

"Birinci İnönü galibiyetinin Kemalciler için hem dahili, hem de harici siyasî ciheti vardır. Ülke dahilinde Kemalciler bütün perakende halde olan partizan destelerini lağvedip, nizami ordu yarattılar. Aynı zamanda Kemalciler, bu kuvvetten istifade ederek fahle ve kentlilerin inkılâbi hareketinin daha da inkişâf etmesine yol vermediler. Fahle ve kentlilerin avangardı olan komünist partiyasına karşı hücuma geçtiler. 1921. yıl Yanvarın (Ocak) 28'de mürteci ve şövenist Kâzım Karabekir Paşa'nın bir başa gösterişiyle (emri ile) Türkiye Kommünist Partiyası'nın rehber işçilerinden 15 neferi, o cümleden bu partiyanın rehberi ve banisi, alevli inkılâpçı Mustafa Suphi vahşicesine öldürülüp Karadeniz'e atıldı. Bununla da Kemalciler öz sınıfî simalarını açıktan açığa göstermiş oldular."

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphilerin öldürüldüğü günlerde hiçbir kayda değer reaksiyon göstermeyen Sovyet Rusya, daha sonraki yıllarda Mustafa Suphi olayını bir propaganda malzemesi olarak kullanmaktan çekinmemiştir. Sovyet yazarların yukarıda belirtilen düşünceleri de bu propagandaların ürünüdür.

Yukarıda verilen çeşitli bilgilerden de anlaşılacağı üzere, Mustafa Suphi ve arkadaşlarının kimin tarafından ortadan kaldırtılabileceği ile ilgili ileri sürülen düşünceler, şu dört noktada toplanmaktadır:

1-İttihatçılar.

2-Ankara Hükümeti.

3-Sovyet Rus Liderler.

4-Yahya Kâhya'nın bu işi kimsenin emri ve yönlendirmesi olmadan kendi başına yapması.

Bu hususlar içerisinde olma ihtimali en az olanı dördüncü madde, yani Yahya Kâhya'nın Mustafa Suphileri, para için veya başka bir sebeple kendi insiyatifiyle, kimsenin emri ve yönlendirmesi olmadan öldürmüş olmasıdır. Şöyle ki, Mustafa Suphi gibi ün yapmış birisini, hem de yanındaki bütün heyetle birlikte ortadan kaldırmayı Yahya Kâhya'nın tek başına düşünerek gerçekleştirmesi oldukça zordur ve Yahya Kâhya'nın boyutlarını da aşar. Hem bu tarihe kadar Yahya Kâhya'nın

[242] N.SOKOLNİKOV, *Oçerki Sovremennoy Turtsii*, Tiflis, 1923, s.54.

[243] Ş.TAGİYEVA-Y. BAGİROV, *Oktıyabır İnkılâbının İran'da ve Türkiye'de Milli-Azadlık Harekâtına Tesiri*, Bakû, 1957, s.53-54.

Bolşeviklere karşı bir hareketi veya düşmanlığı duyulmadığı gibi, Mustafa Suphileri öldürmekle maddi açıdan kaybedecekleri, kazanacaklarından daha fazladır.

Mustafa Suphi'nin Sovyet Rus liderler tarafından ortadan kaldırtılmış olabileceği iddiası da, Yahya Kâhya'nın bu işi kendi başına, kimsenin yönlendirmesi olmadan yapması kadar az bir ihtimaldir. Bu iddiayı ileri sürenler Mustafa Suphi'nin Sultan Galiyev çizgisinde olduğu ve milliyetçi eğilimler taşıdığından dolayı, Rusya'da yaptığı nüfuz ve otorite ile gelecekte Sovyet Rusya için büyük tehlike olabileceği üzerinde durmaktadırlar. Ancak Mustafa Suphi'nin bu dönemde, ne Türkiye'de, ne de Rusya'da Müslüman ve Türk topluluklar üzerinde Sovyet Rusya'ya tehlikeler yaratacak nüfuz ve otoritesi bulunmamaktadır. Ayrıca milliyetçi eğilimler taşımasından dolayı öldürtülmüş olabileceğinin de hiçbir temel esası yoktur.[244] Eğer gerek Türkiye'de ve gerekse Rusya'daki Müslüman ve Türk kitleler üzerinde çok büyük nüfuzu olan ve "Turancı" olduğu herkes tarafından bilinen Enver Paşa'nın bu dönemde Sovyet Rus liderler tarafından elde tutulduğu dikkate alınırsa, bu iddiaların mantıklı olmadığı görülür.

Rusların Mustafa Suphi'yi, hem de bütün heyetiyle birlikte ortadan kaldırtmaları için geçerli bir sebep olmadığı gibi, menfaatleri de bulunmamaktadır. Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürtmekle Ruslar ne kazanabilirdi? Ruslar Mustafa Suphi'yi ortadan kaldırmak isteselerdi, bunu çok daha sessiz olarak, Bakû'da veya Rusya'nın herhangi bir yerinde rahatlıkla yapabilirlerdi. Böyle bütün TKF Heyeti'ni yok etmek ne işlerine yarayabilirdi. Sonra ortadan kaldırtılacak bir heyetin, yüklü paralar verilerek, Sovyet Elçilik heyetiyle birlikte Türkiye'ye gönderilmesi hangi mantıkla açıklanabilir? Eğer Sovyet Rusya Mustafa Suphilerin Türkiye'de öldürülmesi olayından Türkiye ile ilişkilerini bozmak veya Türkiye'ye karşı cephe almak gibi, bir davranış içerisine girse idi, bu işi Rusların yaptırtığı ciddi ciddi düşünülebilirdi. Ancak Sovyet Rusya, Mustafa Suphilerin öldürülmesi olayı üzerine dikkate değer bir tepki göstermediği gibi, bu olaydan kısa bir süre sonra Türkiye ile dostluk antlaşması imzalamış ve Türkiye'ye para ve silah yardımını artırmıştır.

Özellikle Sovyet yazarlar tarafından Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ile ilgili olarak Ankara Hükümeti sorumlu tutulmaktadır. Ankara Hükümeti'nin Çerkez Ethem isyanı ile başlayan bir peryotta, gerek Türkiye içerisindeki komünistlere karşı sert tedbirler alması ve gerekse Mustafa Suphi Heyeti'ne

[244] Bolşevik İhtilâli sonrası Rus Sosyalistleri ile birlikte çalışan bir kısım Müslüman Sosyalistlerinin Milliyetçilik eğilimi taşıdıkları sır değildir. Stalin'e bağlı olarak çalışan Müslüman Komisariyatı'nın önde gelen liderlerinin, (Mollanur Vahitov, Şerif Manatov, Sultan Galiyev v.s.) milliyetçilik hisleri yüksek olan şahsiyetler oldukları da bilinmektedir. Ancak Sovyet Rus liderler bu durumdan kendi menfaatleri doğrultusunda yararlanmayı çok iyi bilmişlerdi. (Bu konuda bakınız. A. BENNİGSON-C.LEMERCİER-M. QUELQUEJAY, *Step'de Ezan Sesleri*, Çeviren: Nezih Uzel, İstanbul, 1981.) Sultan Galiyev ile Rus Bolşeviklerinin 1923 yılına kadar işbirliği içerisinde çalıştıkları unutulmamalıdır. (Sultan Galiyev hakkında bakınız. Aclan SAYILGAN, *SSCB ve Sultan Galiyev*, İstanbul, 1967; Erol KAYMAK, *Sultan Galiyev ve Sömürgeler Enternasyonali*, İstanbul, 1993.)

Anadolu'ya geldiklerinde takındığı olumsuz tavırlar, Sovyet yazarlarının düşüncelerinin bu yönde oluşmasına sebep olmaktadır. Mustafa Suphi olayı ile ilgili olarak Ankara Hükümeti'ni sorumlu tutanlar iki ayrı görüş belirtmektedirler. Birincisi Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi dışında, Kâzım Karabekir ve Erzurum Valisi Hamit Bey'in kendi insiyatifleri ile Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırdığıdır. İkincisi ise Ankara'nın bilgisi dahilinde Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürtüldüğüdür.

Daha önceki konularda TBMM Hükümeti ile TKF'nın ilişkileri üzerinde durulmuş ve bu ilişkilerin gelişme süreci ortaya ayrıntılı olarak konulmuştu. Ancak burada kısa bir hatırlatma yapmak, olayların daha iyi kavranması ve takip edilmesi açısından önemlidir.

Mustafa Suphi hakkında Ankara'ya ulaşan ilk bilgiler, Mustafa Kemal Paşa'da, Mustafa Suphi'den milli menfaatler doğrultusunda yararlanılabileceği intibaını uyandırmıştı. Ancak Mustafa Suphi, bir taraftan TBMM Hükümeti ile ilişki kurmaya çalışırken, diğer taraftan gizlice Anadolu'ya propagandacılar göndererek propaganda, ajitasyon ve teşkilât yapmak gibi faaliyetlere girişmesi Ankara'da bazı endişe ve kaygıların ortaya çıkmasına neden oldu. Özellikle kongreler sonrası, Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında, Bakû'dan gelen raporlar Ankara Hükümeti'nin kuşkularını iyice artırmıştı. Daha önce de üzerinde durulduğu gibi bu raporlarda; Mustafa Suphi'nin Türk Kızıl Ordusu teşkil etmeğe çalıştığı, bunun için Azerbaycan'da Türkler arasında seferberlik ilân ettirdiği, bulacağı ilk müsait fırsatta Anadolu'da hükümet darbesi yaparak iktidarı ele geçireceği ve Sovyet Hükümeti kuracağı gibi hususlar yer almakta idi. Bu raporlar öyle olur olmaz kişilerden değil, bizzat TBMM Hükümeti'nin informasyon toplamak için Bakû'ya ve Moskova'ya gönderdiği kendi adamlarından geliyordu. Yani bu haberlerin kaynağı Ankara Hükümeti için tam manasıyla güvenilir idi. Meselâ, Kâzım Karabekir Paşa tarafından, Bakû kongresi için gönderilen Binbaşı Arif Bey, dönüşte verdiği raporda şöyle diyordu:[245]

"Rus parasıyla temin-i mevki ve hayat eden TKF'nın emel ve gayesi her ne pahasına olursa olsun memleketimizde içtimâî inkılâp yapmak ve idareyi ele almaktır."

Bu raporlar karşısında Ankara Hükümeti'nde, Mustafa Suphi'nin yurt dışında memleketi felakete sürükleyecek maceralar peşinde koşmasından ise, memlekete getirilerek kontrol altında bulundurulmasının daha uygun olacağı kanaati oluşmuştu. İşte Mustafa Suphi'ye Türkiye'ye gelmesi için izin verilmesinin en önemli sebeplerinden birisi bu idi. Mustafa Suphi'nin Ankara'ya geldiğinde, bu aşamada kurulan Resmi TKF içerisinde tutulması ve pasifize edilmesi amaçlanıyordu. Ancak

[245] Bakû Kongresi sonrası Mustafa Suphi hakkında Türkiye'ye gelen bilgiler için bkz. III. Bölüm, s. 200-203.

TKF'nın Türkiye'ye gelmekte gecikmesi ve bu arada yaşanan gelişmeler, bu düşüncelerden vazgeçilmesine sebep olmuştur. Ankara'daki komünist hareketlerin arzu hilafında gelişme göstermesi ve Çerkez Ethem isyanı, bunun başlıca nedenlerindendi. Kısaca artık TBMM Hükümeti Mustafa Suphi'nin Ankara'ya gelmesini istemiyordu.[246]

Burada şu husus açıklıkla söylenebilir ki, Ankara Hükümeti, 1920 yılının son günlerinde, Mustafa Suphi'nin ne yurt dışında kalarak memleketi felakete sürükleyebilecek maceralar peşinde koşmasını, ne de Ankara'ya gelmesini istiyordu. İşte olaya bu açıdan bakıldığında Ankara Hükümeti'nin Mustafa Suphi'yi ortadan kaldırmak için kendi açısından geçerli sebepleri vardı. Ancak böyle bir girişimin, Sovyet Rusya ile ilişkilerde yaratabileceği sorunlar dikkate alınmış[247] ve yarardan çok zarar getirebileceği hususu düşünülmüş olacak ki, 28 Aralık 1920'de, Kars'a gelmiş olan Mustafa Suphi ve heyetinin sınır dışı edilmesine karar verilmiştir. Böylece TBMM Hükümeti iki olumsuz şıktan birisini seçmek zorunda kalmıştı. Bu karar doğrultusunda Mustafa Suphi Heyeti, Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan, Erzurum Valisi Hamit Bey ve Mustafa Suphi Heyeti'nin geçirileceği, Erzurum'dan Trabzon'a kadar olan güzergâh üzerinde bulunan askerî, mülkî makamlar ve Müdafaa-i Hukuk Cemiyetleri'nin işlerliğe koyduğu ve Mustafa Kemal Paşa'nın da tamamen uygun bulduğu bir plân ile sınır dışı edilmişti. Bu plân Kâzım Karabekir Paşa tarafından 3 Ocak 1921'de, tüm açıklığıyla Erzurum Valisi Hamit Bey'e bildirilmiştir.[248] Bu plânda ne vardır; ilk önce Mustafa Suphi Heyetine karşı münasip tarzda tezahürat ve tazyikatta bulunulmasını sağlamak için, matbuat veya başka yollarla halkın hislerinin bu işi yapmaya elverişli hale getirilmesi vardır. Nitekim Muhafaza-i Mukaddesat Cemiyeti, Mustafa Suphi Heyeti'nin Erzurum'a gelmek üzere olduğu haberinin alınmasından hemen sonra kurdurtulmuştur. Yani Erzurum'da Bolşevikliğe karşı olanlar örgütlendirilerek, Kâzım Karabekir Paşa'nın plânının ilk aşaması olan, Erzurum'a gelecek olan Bolşevik heyete karşı tazyik ve tezahürat ortamı halk içerisinde oluşturulmuştur. Gösterilecek tezahüratın amacı da plânda açıklanmıştır. O'da, halkın bu tezahüratı ile, Mustafa Suphi ve arkadaş-

[246] Mustafa Suphi Heyeti Anadolu'ya gelmek üzere Karakilis'e ulaştığında, Kâzım Karabekir Paşa, Mustafa Suphi Heyeti'ni Kars'a geldiklerinde münasip bir refakatle Ankara'ya göndermeği uygun gördüğünü bildirmiştir. (*ATASE*, A.1/4283. Kl.549, D.17/7, F.68-3.) Ancak Mustafa Kemal Paşa ve Hariciye Vekâleti'nden Ankara'da olayların arzu hilafında geliştiği belirtilerek, Mustafa Suphi Heyeti'nin Ankara'ya gönderilmemesi istenmiştir. (BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.642.)

[247] Mustafa Suphilerin sınırdışı edilmesi olayından sadece yirmi gün sonra, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, Kâzım Karabekir'e yazdığı şifrede şöyle diyordu:

"Rus Sovyet Cumhuriyeti ile TBMM Hükümeti arasında mevcut münasebatı ihlâl edecek hiçbir harekette bulunmamak hususunda sizinle müttehid ül fikriz." (*ATASE*, A.1/4282. Kl.590, D.126/11-1, F.33-1.)

[248] BAYUR, "Milli Mücadeleye El Koymaya Çalışan Başı Dışarda Akımlar", s.643-644; AYBARS, "Mustafa Suphi'nin Anadolu'ya Gelişi Öldürülüşüyle İlgili Görüşler", s.94-95.

larında, memlekette kalmak ve Ankara'ya yollarına devam etmek imkânı olmadığı ve halkın kendilerini istemediği tesirinin bırakılması idi. Böylece Mustafa Suphi ve arkadaşlarına gösterilecekti ki, halk sizi istemiyor, bunun için ayaklandı. Halkı teskin ve tatmin etmek için, sizin yolunuza devam etmeyerek, memleket dışına çıkmanız gerekmektedir. Plânda nereden çıkarılacağı da ortaya konmuştu. Trabzon'dan, ama Trabzon'a kadar yollarda Erzurum hareketini takviye edecek tezahüratın devam ettirilmesi de lazımdı. Bu dönemde Trabzon'da Sovyet Rusya'nın Konsolosu ve başka Bolşevikler bulunuyordu. Kâzım Karabekir Paşa'nın plânına göre, burada tezahüratın şekli değiştirilecek ve halkın bu galeyanının Bolşeviklik aleyhine değilde, bu heyettekilerin şahsiyetine yönelik olduğu havası oluşturulacaktı. Bunun için sebepte bulunacaktır. Mustafa Suphi'nin, Bakû'da Türk esirlerine kötü davranması onların birçoğunu, hatta binlercesini idam ettirtmesi. Erzurum'da Bolşevikliğe karşı olan tezahüratlar, Trabzon'da şahsi bir meseleye indirgenmişti.

Hükümet güçleri ise, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını halkın galeyanından korumak rolünü üstlenmişlerdi. Sınırdışı olayından sonra, Komünizm alemine ne yönde açıklama yapılacağı da şöylece belirlenmişti:

"Üçüncü Enternasyonal'a tabi bir komünist olan Mustafa Suphi ve rüfekasının memleketten ihracı vesilesinin hariç komünist âleminde mucibi inkisar ve tenkid olmaması için ihraç teşebbüsatını müteakip Mustafa Suphi ve rüfekasının halk nazarında şahsen maznuniyetlerine ve memlekette sükûn ve vahdetin lüzumu muhafazasına mebni halkın metalibatını ifa hususundaki mecburiyetten bâhis resmi bir beyannâmenin neşr ve ilânı musîb bir tedbir olacağını arz eylerim."

Bu plân gayet net bir şekilde gösteriyor ki, Ankara Hükümeti'nin gayesi Mustafa Suphi ve arkadaşlarını sınır dışına çıkarmak ve bu işi olduğunca Bolşevik Rusya'nın tepkisini çekmeyecek bir şekilde başarmaktı. Ve bu plân aynen işlerliğe konulmuştur.

Yine burada daha önceki konularda değinilen bir konuyu hatırlatmakta yarar vardır. Mustafa Suphi Heyeti Kars'a geldiğinde, heyet içerisinde dört kişinin Osmanlı Ordusu'nda subay olarak bulunmuş kişiler olduğu anlaşılmıştır. Kâzım Karabekir Paşa, bunları sınır dışına çıkarmak için hukukî bir dayanağa ihtiyaç hissetmiş ve Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne durumu yazarak, askerlik mesleğine mensup olanlardan siyasetle uğraşanların, genel barış yapılıncaya kadar memleket dışına çıkarılmaları hakkında bir kanun maddesine gereksinim duyulduğunu belirtmiştir.[249] Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, hemen durumu bir tezkere ile Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ileterek, böyle bir kanun maddesi olup olmadığını sormuş ve eğer yoksa suratle Meclis'e teklif edilmesini arzetmiştir.[250]

[249] *ATASE*, A.1/4282. Kl.590, D.123/37, F.41-2.
[250] *ATASE*, A.1/4282. Kl.590, D.123/37, F.41.

Bütün bu veriler ışığında düşünmek gerekmektedir. Eğer Ankara Hükümeti gerçekten, Mustafa Suphi'yi öldürtmek istese idi, bu kadar zahmete, bu kadar ayrıntıya ve bu kadar çabaya girer mi idi? Eğer Ankara Hükümeti gerçekten, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırmak istese idi, bu kadar alenî bir şekilde hareket edip, düşmanların eline sonradan kendi aleyhine kullanılabilecekleri malzemeleri verir mi idi? Hukukî bir dayanağa ihtiyaç duyar mı idi? Bolşeviklerin en çok bulunduğu ve Rus Konsolosu'nun olduğu bir muhiti seçer mi idi? Mustafa Suphileri daha sessiz, hiç dikkat çekmeden ortadan kaldırmaz mı idi?

İşte bütün bu hususlar, Ankara Hükümeti'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırtması ihtimalinin çok fazla olmadığını göstermektedir. En azından, bundan sonra üzerinde durulacak olan "İttihatçılar" faktöründen çok daha az bir ihtimal olduğunu düşündürmektedir.

İttihatçılar faktörüne geçmeden önce, Mustafa Suphi ve arkadaşlarını Mustafa Kemal Paşa'nın bilgisi haricinde Kâzım Karabekir ve Hamit Bey'in öldürtmüş olabilecekleri konusuna da kısaca değinmek gerekir. Hemen şunu belirtmek gerekir ki, böyle bir fikre katılmak mümkün değildir. Ne Kâzım Karabekir Paşa, ne de Hamit Bey Ankara'nın bilgisi dışında böyle bir emir veremezlerdi. Hiçbirisi Sovyet Rusya ile ilişkileri bozabilecek bir yükümlülüğü kendi başlarına yüklenemezlerdi. Eğer bu işte Kâzım Karabekir Paşa'nın bir ilişkisi varsa, bunun kesinlikle Ankara'nın bilgisi ve isteği ile yapılmış olması gerekir. Mustafa Suphi'yi öldürttüğü bilinen Yahya Kâhya'nın da Kâzım Karabekir tarafından tutuklattırılarak, Sivas Askeri Mahkemesi'nde yargılattırılması da Kâzım Karabekir Paşa'nın bu işle ilgili olmadığını gösterir. Yahya Kâhya bu yargılamadan beraat ederek, Trabzon'a döndükten bir süre sonra, 3 Temmuz 1922'de, Soğuksu'ya giderken öldürülür.[251] Bu cinayet oldukça büyük yankılar uyandırır. Ankara'dan tahkik heyetleri gönderilir, şüpheler bu olayı önce Bolşeviklerin yaptırabileceği üzerinde yoğunlaşır, sonra Kâzım Karabekir Paşa'nın bu işle ilgisi olabileceği söylentileri çıkarılır. Daha sonra ise Trabzon Mebusu Ali Şükrü Bey tarafından Yahya Kâhya'yı, Topal Osman'ın adamlarının Ankara'dan gelerek öldürdüğü ortaya atılmıştır.[252] Yıllar sonra Yahya Kâhya'nın öldürülmesi olayı aydınlanmış ve bu işi yapanın Mustafa Kemal Paşa'nın özel Muhafızı İsmail Hakkı (Tekçe) olduğu ortaya çıkmıştır.[253]

[251] KANDEMİR, *Atatürk'ün Kurduğu Türkiye Komünist Partisi ve Sonrası*, s.185-186; GOLOĞLU, *Cumhuriyete Doğru*, s.45-46; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.1090.

[252] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.1090-1092.

Cinayetler zinciri devam etmiş, Ali Şükrü Bey 1923 İlkbaharında Topal Osman tarafından öldürülmüş, kendisi de askerler tarafından vurulmuştur. Ali Şükrü Bey ve Topal Osman'ın öldürülmesi hakkında bakınız. (Sadi BORAK, *İktidar Koltuğundan İdam Sehpasına*, İstanbul, 1962, s.187-219.)

[253] Mustafa Kemal Paşa'nın özel muhafızı olan İsmail Hakkı (Tekçe) ölümünden sonra yayınlanan hatıralarında, aldığı bir emir üzerine Topal Osman'ın iki adamını yanına alarak Ankara'dan gidip Yahya Kâhya'yı kendisinin öldürdüğünü açıklamaktadır. (Bakınız.İsmail Hakkı TEKÇE, "Atatürk'ün 1920'den

Mustafa Suphi Olayı ile ilgili olarak ileri sürülen iddialardan birisi de, İttihatçıların Mustafa Suphi ve arkadaşlarını ortadan kaldırtmış olabilecekleridir. Bunun için, daha önceki konularda üzerinde durulmaya çalışılan Mustafa Suphi ve İttihatçıların ilişkilerinin geçmişi hakkında kısaca bilgi vermek gerekmektedir.

Mustafa Suphi'nin İttihatçılara muhalif olması İstanbul'da İfham Gazetesi'ni çıkardığı yıllara rastlamaktadır. Bu esnada meydana gelen Mahmut Şevket Paşa'ya suikast olayı ile ilgili olarak Sinop'a sürgün edilmesi, Mustafa Suphi'deki İttihatçılara muhalefet hissini, yavaş yavaş düşmanlığa dönüştürmüştür. Bunun ilk ılımlı örnekleri Rusya'ya kaçıştan sonra, geldiği Bakû'da, çeşitli gazetelere yazdığı yazılarda görülmektedir.[254] 1917 Ekim İhtilâli'nden bir müddet sonra Moskova'ya gelen Mustafa Suphi, Brest-Litowsk antlaşması akabinde, Rusya Sovyet Hükümeti'nin destek ve yönlendirmesi ile Türkiye'deki İttihat ve Terakki Hükümeti'ne karşı aleyhte propagandaya girişmiştir.Nisan 1918'de çıkarmaya başladığı Yeni Dünya Gazetesi vasıtasıyla İttihatçılara karşı ağır ithamlarda bulunmuştur. Osmanlı Devleti, Sovyet Rusya ile barış antlaşması yaptığı bir döneme rastlayan bu olayı, bir taraftan Moskova Elçisi vasıtasıyla protesto ederek, aleyhindeki yayımların durdurulmasını isterken, diğer taraftan Mustafa Suphi'nin kendileri aleyhinde başlattığı tahripkâr propagandaların Türkiye'ye girmemesi için önlemler alma yoluna gitmiştir.

Daha sonra Mondros Mütarekesi ve sonrası gelişen olaylar, Mustafa Suphi ve İttihatçıları Rusya'da karşı karşıya getirmiştir. Daha Enver, Cemal ve Bahaeddin Şakir gibi İttihatçı liderler Moskova'ya gelmeden önce, Rusya'da Mustafa Suphi ile İttihatçılar arasında ilk mücadeleler başlamıştır. Şöyleki, Mustafa Suphi teşkilâtını Bakû'ya taşımadan önce, burada çoğunluğunu İttihatçıların teşkil ettiği bir kısım Türkler tarafından Türk Komünist Fırkası adıyla bir teşkilât kurulmuş ve Bolşeviklerle ilişkiye girilmişti. Mustafa Suphi 27 Mayıs 1920'de, Bakû'ya gelir gelmez ilk iş olarak bu fırkayı dağıtarak, İttihatçıları tasfiye etmiştir. RKPMK'nin desteği arkasında olduğu için bu işte pek zorluk çekmemişti. Böylece Mustafa Suphi ile İttihatçılar arasında ilk fiili mücadele gerçekleşmiş ve bundan Mustafa Suphi galip çıkmıştır.[255]

Bu arada, Enver Paşa'da Moskova'ya gelmiştir. Sovyet liderler özellikle bu dönemde doğuya yöneliş siyasetlerinde, Enver Paşa'nın Müslüman ve Türk kitleleri üzerindeki nüfuz ve tesirinden faydalanmak istiyorlardı. Ancak Mustafa Suphi, Enver Paşa'nın Moskova'ya gelmesinden ve Sovyet liderlerin ona yakınlık göstermelerinden oldukça rahatsız olmuştu. Nitekim RKP Merkezi Komitesi'ne yazdığı bir

---

Ölümüne Kadar Yanından Ayırmadığı Özel Muhafızı General İsmail Hakkı Tekçe'nin Anıları", *Günaydın*, 4 Aralık 1977, Tefrika:25.)

[254] Birinci Bölümde bu konulara ayrıntılı olarak değinilmiştir. Bkz. I.Bölüm, s. 19-21.

[255] Bkz. II.Bölüm, s. 85-88.

raporda, Enver Paşa ve arkadaşlarını turneye çıkmış sanatçılara benzeterek, şöyle yazmaktadır:[256]

"Bu şahsiyetlerden (Enver Paşa, Cemal Paşa, Baha Şakir, Halil Paşa ve Bedri Bey) herhangi biri kendisini Türkiye Komünisti olarak adlandırırlarsa, biz bunu protesto etmek mecburiyetindeyiz. Çünkü bu adı yalnız bizim komünist teşkilâta kayıtlı olan yoldaşlar alabilir. Bu insanların Moskova'da yerleşmeleri ve Sovyet Hâkimiyeti ile ilişkilere girmelerinden dolayıdır ki, biz RKPMK'ne, bu yeni durum üzerine bilgi vermekle kendimizi yükümlü sayıyoruz.

"Bu şahsiyetlerin, biz komünistlerle bir bağları olmadığı gibi, biz biliyoruz ki, onlar Mustafa Kemal'in milliyetçi hareketiyle de ilişkiye sahip değillerdir...

"Onların Sovyet Hakimiyetiyle ilişkileri hakkındaki söylentiler, Türk emekçi kitlesi arasında endişe ve şaşkınlık meydana getirdi. TKT Merkezi Bürosu, bu şahsiyetlerin adları Türkiye, Azerbaycan ve Rusya'da maceraperest olarak yerleştiğinden dolayı, bunlardan bu yerlerde faydalanmak teşebbüsünün menfi sonuçlar doğurabileceğini düşünüyor. Onlar kendilerinin olağanüstü durumlarda Hindistan'da çalışmalarının faydalı olacağını düşünüyorlarmış. Ancak bu adamların Moskova'ya gelmelerinin yegâne maksadı, bu maceraperestlerin de çok iyi bildiği gibi, ezilen Türkiye kitleleri üzerinde büyük etkisi olan Bolşeviklikten faydalanarak, Türkiye'nin ezilen kitleleri nazarında kaybettikleri kredilerini bu sayede yeniden kazanmak olduğu açıktır. Bundan başka, Merkezi Büro, bu yüksek Türk paşalarının uzaklarda, Hindistan sınırları içerisinde görevlendirilmelerinin, Türkiye'deki milli hareketin başı olan Mustafa Kemal Paşa tarafından da memnuniyetle karşılanacağına emindir."

Ancak Mustafa Suphi'nin bu raporunun, RKPMK'nin doğu siyasetine pek etkisi olmadığı anlaşılmaktadır. Zira Sovyet Rusya'nın maksadı, Enver Paşa'dan Hindistan vs. gibi uzak yerlerde değil, özellikle Türkiye'de faydalanmaktı. Çünkü Sovyet liderler şunu çok iyi biliyorlardı ki, Mustafa Suphi'nin kısa sürede Türkiye'de bir başarı sağlaması, Sovyet Rusya siyasetine yararlı olması oldukça zordu. Mustafa Suphi'nin ne Türkiye'de, ne de diğer Müslüman topluluklar üzerinde nüfuz ve otoritesi bulunmamasına karşın, Enver Paşa, hem Türkiye'de ve hem de doğunun diğer Müslüman ve Türk memleketlerinde büyük etki ve itibara sahipti. Ve Üçüncü Enternasyonal'in liderleri Enver Paşa'yı, 1 Eylül 1920'de, Bakû'da toplanan Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne iştirak ettirerek, doğu milletlerine Enver Paşa'nın da İngiliz emperyalizmine karşı kendileriyle çalıştığını lanse ettiler.[257]

İşte bu aşamada Mustafa Suphi'nin Üçüncü Enternasyonal'in önde gelen şahsiyetleri ile arasına soğukluk girdiği anlaşılmaktadır. Bunun sebebinin, Mustafa

[256] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.11-12.
[257] Bakınız. III. Bölüm, s. 166-167.

Suphi'nin Bakû Kongresi esnasında, Enver Paşa'ya karşı takındığı düşmanca tavırlarla ilgili olduğu ileri sürülmektedir.[258] Nitekim, Sovyet liderler bu dönemde "Pan-Türkist" ve "Pan-Turanist" olarak ün yapan Enver Paşa'yı ellerinde tutarlarken, yıllardır kendilerine sadık olarak hizmet etmiş olan Mustafa Suphi'yi ikinci plâna itmişlerdir. İşin ilginç tarafı Bakû Kongreleri sonrasında Mustafa Suphi'nin Müsavatçıları, Milliyetçileri barındırdığı ihbarları AKP Merkezi Komitesi'ne yapılmaya başlanmış,[259] parti hesapları gözden geçirilmiş,[260] Yeni Dünya Gazetesi'ni nüfuzdan düşürecek yazıların gazeteye dahil olduğu iddiasıyla, TKF'den, gazetede çalışanlar hakkında bilgi istenmiştir.[261] Ayrıca Doğu Halkları Kongresi'nde oluşturulan Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti'nde Bahaettin Şakir gibi bir ittihatçı bulunurken, Mustafa Suphi'nin yer almaması da oldukça dikkat çekicidir.

Bakû Kongresi esnasında Mustafa Suphi'nin Enver Paşa aleyhinde tezahüratlar yaptırması ve ona karşı takındığı menfi tavırlar, İttihatçılar ile Mustafa Suphi arasındaki düşmanlığı artırmıştır. Bilhassa Enver Paşa'nın çevresinde olan İttihatçıların, Mustafa Suphi'nin Enver Paşa'ya yaptırdığı bu gösteriler karşısında, Suphi'ye karşı olan düşmanlıklarının hat safhaya ulaşmış olması gerekir. Bu kongreye Trabzon'dan katılan Abdulhalim ve Kemal Efendiler, dönüşte gazetelere verdikleri beyanatta, Bakû'da Enver Paşa'ya gösterilen muhteşem ilgiden bahsettikten sonra şöyle diyorlardı:[262]

"Müslümanlar onun (Enver Paşa'nın) hakkında hiçbir kelime tenkid dinlemek istemiyorlar. Kusurunu söylemek isteyenlere düşman oluyorlar. Ve bazı yerlerde katiyyen söyletmezler. Söylemek cüretinde bulunanlar olursa öldürmeye kalkışıyorlar."

Bakû Kongresi'ne Trabzon'dan gönderilenlerden birisi de Hafız Mehmet Bey'dir. Hafız Mehmet Bey tam bir İttihatçı'dır. Trabzon'da da hatırı sayılır bir kimsedir. Bakû'da Enver Paşa'nın çok yakınında bulunmuştur. Hatta Enver Paşa, Mustafa Kemal Paşa'ya gönderdiği mektupta; mektubuma yazamadığım bazı husus-

[258] *ATASE*, A.1/4282. Kl.558, D.118/36, F.26-9.

[259] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.33.

Önceden Bolşeviklerle birlikte çalışan fakat daha sonradan muhalefete geçen Zeki Velidî Togan, Bakû Kongreleri esnasında gizlice Bakû'ya geldiklerini ve burada TKF Merkezi'nin kendilerine milli teşkilât kurmak ve kongrede üzerinde durulacak meseleleri kararlaştırmak işinde merkez olduğunu şöylece anlatmaktadır: "...Bakû Kongresi'nin Eylül'de Bakû'da akdine müsaade edilip, o münasebetle bizde gizlice Bakû'ya geldik. Burada Mustafa Suphi riyâseti altında bulunan "Türk Komünist Fırkası"nın iç daireleri ve daha diğer resmi hükümet dairesi, bize Türkistan'ın gizli milli teşkilât meselelerini ve kongrede bahis mevzu olan meseleleri müzakere için merkez oldu. Şüpheden âri olan bu dairelerde müzakerelerimizi yaptık." (Zeki Velidî TOGAN, *Bugünkü Türkili Türkistan ve Yakın Tarihi*, 2. Baskı, İstanbul, 1981, s.402.)

[260] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.20, L.14.

[261] *Azerb.Cum.SPİHA*, F.1, Op.1, D.98, L.30.

[262] *Dertli*, 27 Kânun-ı Evvel 336/Aralık 1920.

ları Hafız Mehmet Bey size iletecektir, demektedir.[263] Hafız Mehmet Bey kongre dönüşü bir rapor vermiştir. Bu raporda, Mustafa Suphi'yi maceracı olarak nitelendirmiş ve artık onunla mektuplaşılmamasını isteyerek, Sovyet Hükümeti'ne Mustafa Suphi'nin Anadolu Hükümeti'ni hiçbir suretle temsil edemeyeceğinin bildirilmesini istemiştir. Ayrıca Mustafa Suphi'nin Anadolu Hükümeti'nin yıkılmasını beklediğini de belirtmiştir.[264]

Kısacası Bakû Kongresi esnasında İttihatçılarla Mustafa Suphi ekibi arasında düşmanlıklar açıkça ortaya çıkmış ve İttihatçılar çevresinde Mustafa Suphi'ye karşı büyük bir kin oluşmuştur. Bunun Türkiye'de,özellikle Trabzon muhitine yansımış olması büyük ihtimaldir. Hafız Mehmet Bey gibi Trabzon'un önde gelen bir şahsiyetinden başka, Bakû Kongresi'nden hemen sonra, Bakû'da Enver Paşa'nın yanında bulunan iki İttihatçı, Küçük Talat (Muşkara) ve Yeni Bahçeli Nail Beyler, hemen Anadolu'ya hareket ederek, doğruca Trabzon'a geleceklerdir. Bunlar Trabzon'a gelirken Erzurum'a da uğramışlar ve burada Mustafa Kemal Paşa ve Kâzım Karabekir Paşa'ya iletilmek üzere bir rapor hazırlayarak, 15.Kolordu Kumandan Vekili Rüştü Bey'e vermişlerdir. 20 Ekim 1920 tarihli bu raporda, Küçük Talat ve Nail Beyler Mustafa Suphi'nin teşkilâtı hakkında şöyle yazmaktadırlar:[265]

"Farzı muhal olarak Türkiye müdiranı umuru ve münevveranı herhangi bir içtihat ve asabiyeti hissiye neticesinde Bolşevizm esaslarını tatbik cihetini iltizam ederek Sovyet vücuda getirseler dahi bu hal ve hareket ancak Üçüncü Beynelmilelce veya Rus Komünist Fırkası Merkezî Umumisi'nce itimad edilen ve noktai nazara göre bu müesseselerin mutiî olan eşhas ve heyeti siyasiye, yani Türkiye İştirâkiyûn Fırkası eliyle ihdâs edilebilir ve böyle olması da gayet tabiidir. Bu noktanın son derece ehemmiyetle nazarı dikkate alınması icabeder. Bakû'da ahiren kongresini akdederek firka haline geçen Türkiye Komünist Teşkilâtı âzâ ve erkânı ise mahiyeti fikriye ve ahlâkiyeleri itibarıyla insanı derin derin düşündürecek bir manzara göstermektedir. İstitraten şunu da arz ederiz ki, mevsuk bir menba'dan aldığımız malûmata nazaran Ankara Sefiri İlyava'nın Moskova'dan avdetini müteakip Türkiye İştirâkiyûn Fırkası Anadolu'ya hareket edecektir. Altı aylık veya bir senelik bütçesini tanzim etmiş ve tahsisatını Azerbaycan Merkezî Komitesi'nden almıştır."

Küçük Talat ve Nail Beylerin bazı özel görevlerle Enver Paşa tarafından Anadolu'ya gönderildiği muhakkaktır. Yanlarında Enver Paşa ve Halil Paşa tarafından verilmiş, kendilerini tavsiye eder, iki mektupta bulunmaktadır. Ve bunlar Erzurum'da durmayarak hemen Trabzon'a gitmişlerdir. Özellikle Küçük Talat'ın

[263] *ATASE,* A.1/4280. Kl.549, D.16-A/4, F.4-1.

[264] *ATASE,* A.1/4282. Kl.558, D.118/36, F.26-9.

[265] *C.A,* A:III-7-b, D.20, F.21-4; KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı,* s.51-52.

Trabzon'da görevlendirildiği ve Enver Paşa'nın Türkiye'ye gelişi öncesi Trabzon'da ortamı hazırlamak gibi bir vazifesi olduğu anlaşılmaktadır.[266]

Açıkça görüleceği gibi, 1920 yılı sonlarına gelindiğinde Trabzon'da İttihatçı ağırlıklı bir çevre oluşturulmuştu. Bu çevrede bulunanların bir çoğu Enver Paşa'nın birkaç ay önce yanında bulunmuş ve Mustafa Suphi ve ekibinin İttihatçılara, özellikle Enver Paşa'ya olan düşmanca davranışlarına şahit olmuş kişilerdi. Bunların etkisiyle Trabzon'da Mustafa Suphi düşmanı bir grubun meydana getirilmiş olması mümkündür. Bu grubun Yahya Kâhya'yı, Mustafa Suphileri öldürtmesi için etkilemiş olması büyük ihtimâldir. Çünkü Yahya Kâhya'da İttihatçı idi ve İttihatçıların bazı düşüncelerini gerçekleştirme de Yahya Kâhya'yı kullanmak istedikleri aşikârdı.

Şunu da belirtmek gerekir ki, İttihatçıların Türkiye ile ilgili plânlarında Mustafa Suphi'ye yer yoktu. Gerek Rusya'daki çalışmalarında, gerekse Türkiye'de Mustafa Suphi'yi kendilerine engel yaratacak birisi olarak görüyorlardı. Mustafa Suphi'nin Rusya'dan ayrılmasından sonra rahatlamış olmalılardır. Ancak TBMM Hükümeti'nin Mustafa Suphi ve arkadaşlarını sınır dışı etmesi ile Rusya'ya dönecek olmaları İttihatçıların işine gelmezdi. Çünkü Türkiye'ye yönelik plânlarına Rusya'da engeller çıkarabilirlerdi. Bütün bu hususlar göz önüne alındığında İttihatçıların Yahya Kâhya'yı Mustafa Suphileri ortadan kaldırması için yönlendirmiş olabilecekleri düşünülebilir.

Ayrıca İttihatçıların bu işi yaptırabileceği hakkında şüphe uyandıran bir başka hususta, 16 Mayıs 1921 tarihli, daha önce de değindiğimiz Küçük Talat'ın Halil Paşa'ya yazdığı mektuptur. Küçük Talat bu mektubunda, Kâzım Karabekir, Hamit Bey, Üçüncü Fırka Kumandanı Nuri Bey ve Trabzon Müdafaa-i Hukuk Cemiyeti Başkanı ve üyelerini Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi ile ilgili sorumlu tutmakta ve kendisinin ve Yahya Reis'in bu işin önüne geçmeye çalıştıklarını anlatmaktadır.[267]

Halbuki aynı Küçük Talat Bey, daha birkaç ay önce Türkiye'ye geldiğinde, Mustafa Suphi ve teşkilâtı hakkında verdiği raporda, Rusların TKF'nı Türkiye'de iktidarı ele geçirmek için Anadolu'ya göndermek üzere olduklarını imâ etmekte ve bunlara karşı TBMM Hükümeti'nin cephe almasını amaç edinmekte idi. Şimdi ise, Mustafa Suphi'yi korur vaziyet takınıyordu. Herhalde Rusya'ya gidiş öncesi komünistlere yaranmak istiyordu. Çünkü bu mektubun yazıldığı günlerde TBMM Hükümeti İttihatçılara karşı tedbirler almaya başlamıştı. Şöyle ki, Halil Paşa Anadolu'ya gelmek istemiş, hatta Trabzon'a kadar gelmesine rağmen TBMM

[266] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.12-3.
[267] AYDEMİR, "M.Suphi Olayı", *Milliyet*, 21 Temmuz 1971.

Hükümeti'nin emri ile memlekete sokulmayarak geri gönderilmiştir.[268] Bu sırada Trabzon'da bulunan Küçük Talat ve diğer bazı İttihatçılar da TBMM Hükümeti'nin aldığı kararla sınır dışına çıkarılmışlardır.[269] Bu yüzden Küçük Talat'ın Anadolu Hükümeti'ne kızgın olması gerekir. Böylece Küçük Talat, Mustafa Suphilerin ölümü ile ilgili olarak Ankara Hükümeti'ni sorumlu göstererek Rusya'da güven kazanmak ve Ruslar tarafından Mustafa Kemal'e karşı Enver Paşa'nın desteklenmesini sağlamak istemiş olabilir. Ayrıca bu iş ile ilgili olarak kendi üzerlerinde toplanabilecek suçlamaları, Rusya'ya sınır dışı edilişi öncesi ortadan kaldırmayı da hedeflemiş olabilir.

Sonuç olarak şu söylenebilir ki, kesin olmamakla beraber İttihatçıların Mustafa Suphi ve arkadaşlarını öldürtmüş olmaları ihtimâli, diğer ihtimâllere göre çok daha fazladır. Mustafa Suphilerin Trabzon'dan sınır dışı edilmelerinden hemen sonra devreye girerek Mustafa Suphi'yi ortadan kaldırtmaları muhtemeldir. Böylece Enver Paşa'yı Türkiye'ye getirtip başa geçirmeyi amaçladıkları bir devrede, Rusya'da Enver Paşa'ya sorun teşkil edebilecek bir engeli ortadan kaldırtmış olabilirler.

12. TKF Tarafından Kurulan "Türk Kızıl Alayı"nın Türkiye'ye Gelişi

Daha önce TKT tarafından Bakû'da Türk esirlerinden oluşturulan "Türk Kızıl Alayı" hakkında ayrıntılı bilgi verilmişti. Bu alay, TKF, Aralık 1920'de, teşkilâtını Anadolu'ya naklettiğinde Bakû'da kalmıştı.[270] 28/29 Ocak 1921'de Mustafa Suphi

[268] Halil Paşa'nın Trabzon'a geleceği Mart 1921 başlarında haber alınmış ve 12 Mart 1921'de İcra Vekilleri Hey'eti aldığı kararla memlekete gelirse alınmamasını ve sınır dışına çıkarılmasını istemiştir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.5-5.) Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi İsmet imzasıyla, 23 Mart 1921'de Şark Cephesi Kumandanlığı ve Trabzon'da Üçüncü Fırka Kumandanlığı'na gönderilen yazıda şöyle denmektedir: "Halil Paşa'nın Trabzon'a çıkmasına müsaade edilmeyerek, iadesi lâzımdır." (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.2.)

[269] Küçük Talat'ın sınır dışına çıkarılması Trabzon'da Enver Paşa lehinde yaptığı çalışmalarla ilgilidir. Şark Cephesi Kumandanlığı'ndan Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 8 Mayıs 1921'de gönderilen yazı da, "Moskova'da Halk Şûrâlar Fırkası namıyla tamamen Bolşevizm ve Komünizm esaslarını ihtiva eden 81 maddelik proğramın Enver, Bedri ve Naim Cevat tarafından bastırılarak Anadolu'ya gönderilmeye başlandığı ve Trabzon'da Küçük Talat ve Ankara'da Nail vesaire gibi zevatın bu işe vasıta olduğu" belirtilmiştir. Bunun üzerine Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti, Şark Cephesi Kumandanlığı'ndan, "Orduyu inhilâle uğratmak ve halkçılık maskesi altında Türkiye'de bir inkılâp vücuda getirmek, hükümeti devirmek gayesi ile yapılan bu propagandaların önlenmesi için tedbirler alınmasını istemiştir." (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.12-3.) Olayların böyle gelişmesi üzerine TBMM Hükümeti, 24 Mayıs 1921'de, yaptığı toplantıda Küçük Talat'ın sınır dışı edilmesini kararlaştırmıştır. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1041, D.139/44-B, F.25-5.)

[270] TBMM Hükümeti'nin Moskova Büyük Elçisi atanarak, Moskova'ya giderken Bakû'ya uğrayan Ali Fuat (Cebesoy) Paşa, buradan ayrılmadan önce, 1921 yılı Şubat ayının ilk günlerinde, Türk Kızıl Alayı'nı da ziyaret etmiştir. Ali Fuat Paşa, sonradan bu alay hakkındaki gözlemlerini şöyle anlatmaktadır:

"Bakû'dan ayrılmadan evvel TKP tarafından Türk esir subay ve erlerinden teşkil edilmiş, bir piyade alayını ziyaret etmiştik. Bu alay hakkındaki müşahedelerimi anlatırken arkadaşlarıma demiştim: Göreceksiniz, bu asker kardeşlerimizin hiçbiri Bolşevik olmamıştır. Bunlar fırsat bulurlarsa

ve arkadaşlarının öldürülmesinden bir süre sonra, Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderilmesi yeniden gündeme gelmiştir.[271]

Şubat ayı içerisinde, Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gönderileceği, Kâzım Karabekir Paşa'ya bildirilmişti.[272] Bu sırada Moskova'da bulunan TBMM Hükümeti temsilcisi İbrahim Tali Bey, yurda dönmek üzere, 8 Mart 1921'de Bakû'ya geldiğinde,[273] Türk Kızıl Alayı da Türkiye'ye gitmek için hazırlıklarını tamamlamıştı. Böylece İbrahim Tali Bey, bu alayı da yanına alarak, trenle Ermenistan üzerinden Türkiye'ye gelmek üzere Mart ayı ortalarında, Bakû'dan hareket etmiştir.

Bakû'dan törenle uğurlanan Türk Kızıl Alayı, Tiflis yolu ile 21 Mart 1921'de, Karakilis'e gelmiştir.[274] Bu durum ve bu alay hakkında yapılacak muamele Kâzım Karabekir Paşa tarafından 22 Mart'ta, telgrafla Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne şu şekilde bildirildi:[275]

Kars

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 22/3/37 (1921)

"Bakû'daki Onbirinci Kızıl Ordu muavenetiyle Türk Komünist Partisi tarafından teşkil olunan Zengezur'da Taşnaklarla muharebe eden ve bilâhare Bakû'ya avdet eyleyen, Rusya'daki üseramızdan mürekkep bir alay bakiyesi 13 zabit ve üçyüz elli neferle 21.3.37'de Tiflis tarikiyle Karakilis'e gelmişti. Vurudlarında Şark Cephesi mıntıkasına mensup efradın silahları alınarak terhis muamelesi yapılacak ve Garp Vilâyetleri ahalisinden olan zabitan ve efrad silahlı olarak bir kıta halinde garbe sevkolunacaktır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Türk Alayı 25 Mart'ta, Kars'a gelmiş ve istasyonda bu alaya karşı halk tarafından samimi bir karşılamada bulunulmuştur. Gelen alayın asker sayısı ve kimlerden oluştuğu da ancak burada kesinlik kazanmıştır. Bu alayın Kars'a gelişi, aynı gün Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne aşağıdaki telgrafla haber verilmiştir:[276]

Anavatan'daki diğer arkadaşları gibi düşmanla vuruşacak ve muvaffak olacaktır." (CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.162-163.)

[271] Daha önce, Ekim 1920'de, bu alay Mustafa Suphi tarafından Nahçivan yolu ile Türkiye'ye gönderilmek üzere yola çıkarılmış, ancak Ermeni Taşnak Ordusu tarafından yolu kesilmiş, yapılan müsademede büyük kayıplar vererek, Bakû'ya geri dönmek zorunda kalmıştı. Bkz. II. Bölüm, s. 121-123.

[272] *ATASE*, A.1/4282, Kl.592, D.131/14, F.61.

[273] *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.86.

[274] *ATASE*, A.4/6663, Kl.720, D.26/27, F.45.

[275] *ATASE*, A.4/6663, Kl.720, D.26/27, F.52.

[276] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/25, F.10.

Kars
"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 25 Mart 37

"İkiyüz otuzbeş Türk ve onsekiz Hintli, onbir Nahçivanlı ve dört İranlı cemi'an ikiyüz altmış sekiz neferden mürekkep ve beraberlerinde ondokuz Türk zabiti bulunan Türk Alayı esaretten avdetle bugün 25/3/37 Kars'a muvasalat etmiş ve asker ve ahali tarafından samimiyetle istikbâl izâz edilmiştir. Bunlardan doksan yedi Türk, onsekiz Hintli ve dört İranlı cemian yüzondokuz neferle, dört zabit Garbe azimet olup mütebâkî zabitan kısmen cephe emrinde kalmışlar, kısmen memleketlerine mezun bırakılmışlardır.

"Mütebâkî efrad bu mıntıka ahalisinden olmakla memleketlerine terhis edilmişlerdir. Cümlesi aynı günde Sarıkamış'a müteveccihen tahrik olunmuşlardır. İbrahim Tali Bey'de aynı trenle gelmiştir. Rusya ahvali hakkında bir rapor takdim eyleyecektir.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi önceden Türk Kızıl Alayı'nın, 350 kişi olarak Karakilis'e geldiği bildirilmişti. Ancak Kars'a toplam 265 asker, 19 subay gelmiştir. Bu vaziyet gösteriyor ki, ya Alay'dan 64 kişi Karakilis'te kalmıştır, ya da Bakû'dan ve Karakilis'den Alay'ın sayısı hakkında yanlış olarak istihbarat alınmıştır. Ayrıca bu Alay Kars'a geldiğinde onsekiz Hintli, Onbir Nahçivanlı ve dört İranlı olmak üzere toplam otuzüçünün Türkiye vatandaşı olmadığı görülmüştür. Türk Kızıl Alayı içerisinden, Batı vilâyetlerinden olan doksanyedi Türk, onsekiz Hintli, dört İranlı ve dört Türk subay Batıya sevkedilmek üzere Sarıkamış'a gönderilirken, diğer kalan subaylardan bir kısmı cephe emrine alınmış, bir kısmı ise memleketlerine izinli olarak gönderilmiştir. Diğer kalan askerler doğu mıntıkası ahalisinden olmakla memleketlerine terhis edilmiştir.

Bu Alay'dan batıya sevk edilecekler, 25 Mart'ta, Kars'tan hareket etmiştir. Bu arada Kâzım Karabekir Paşa, Erzincan Mevki Kumandanlığı'na 28.3.1921'de bir telgraf çekerek, Rusya'dan gelen esirlerimizden 4 subay ve 119 askerin Erzincan'a gelmek üzere yola çıkarıldığını bildirmiş ve bunlar Erzincan'a geldiğinde, Türk olanların silahlı olarak, Garp Cephesi'nden alınacak talimata göre Batıya sevk edilmesi, bunlar arasında bulunan 18 Hintli ve 4 İranlı'nın ise Erzincan'da uygun bir kıtada, geçici olarak istihdam edilmesini emretmiştir.[277]

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti 15 Nisan 1921'de, Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazdığı tezkere de, bu alayın Türkiye'ye gelişi ve Şark Cephesi Kumandanlığı tarafından haklarında yapılan muamele hakkında bilgi verdikten sonra şunları kaydetmiştir:[278]

[277] *ATASE*, A.4/6663, Kl.720, D.26/27, F.85.
[278] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/25, F.10-1.

"Esasen memleketlerine avdet etmek üzere esaretten gelmekte iken arzuları hilafına ve cebren Bakû'da tevkif ve kızıl teşkilâta idhal edilmiş mezkûr efrad ve zabitanın esaslı bir komünistlik akidesi bulunamayacağından Şark Cephesi'nin ittihaz ettiği tedabir kâfi görülmüştür. İran ve Hintlilerin dahi memleketlerine iadesi tebliğ edilmiştir. Garb'e gelecekler hakkında vurudlarında icap eden muamelenin yapılacağı maruzdur."

Bu arada Türk Kızıl Alayı'nın Türkiye'ye gelişi konusunun TBMM'nin gündemine de geldiği görülmektedir. Erzurum Mebusu Hüseyin Avni Bey, hükümete bir istihzah takriri vererek, Türkiye'ye gelen Türk Kızıl Alayı hakkında ne gibi muamele yapıldığını sormuştur.[279] Bunun üzerine Dahiliye Vekâleti, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'nden bilgi istemiştir. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'nin Dahiliye Vekâleti'ne verdiği cevapta, Şark Cephesi'nin bu konuda yaptığı muamele anlatılarak, şöyle denilmiştir:[280] "Erkân-ı Harbiye-i Umumiye bu hususta yapılacak bir muaemele kalmadığından iktizasının vekâlet-i celilelerince ifâ buyurulmasını rica eylerim."

Batı Cephesi'ne sevk edilen bu alayın subay ve erleri, İstiklâl Savaşı'nın sonuna kadar, Batı Cephesi'nde kahramanca dövüşmüşler ve içlerinden pek çoğu şehit olmuştur.[281]

13. Mustafa Suphi'den Sonra Türk Komünistlerinin Başına Fuat Sabit mi Geçirilmek İsteniyor?

Mustafa Suphi'nin öldürülmesinden sonra Türk Komünistlerinin başına Dr.Fuat Sabit'in geçirilmek istendiğine dair bazı bilgiler vardır. Türk Ocağı'nın kurucularından olan Fuat Sabit,[282] Erzurum'da Askeri Hastahane baştabibi iken, Erzurum Kongresi'nden hemen sonra, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Bolşeviklerle temas ve ilişkiler kurmak amacıyla Bakû'ya gönderilmiştir. Fuat Sabit Bolşeviklerle ilişki kurmak için görevlendirilen ilk irtibat memurudur.[283] Bakû'da "Hümmetçiler" vasıtasıyla Bolşeviklerle temas sağlayan Fuat Sabit, burada bulunan Türk esirleri ve bazı İttihatçılarla birlikte bir Türk Komünist Fırkası teşkil ederek, Bolşeviklerin Anadolu'daki Milli Harekete yardımını sağlamaya çalışmıştır. Mustafa

[279] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/25, F.10-3.

[280] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1039, D.121/25, F.10-2.

[281] CEBESOY, *Moskova Hatıraları*, s.163.

[282] Fuat Sabit Türk Ocağı kurucularındandır. Hatta "Türk Ocağı" ismi, Fuat Sabit'in teklifi üzerine verilmiştir. Türk Ocakları'nın ilk yönetim kurulunda da "Veznedar" olarak yer almıştır. Bakınız. (Yusuf SARINAY, *Türk Milliyetçiliğinin Tarihi Gelişimi ve Türk Ocakları 1912-1931*, s.126-127; Yusuf AKÇURA, "Yeni Türk Devletinin Öncüleri", *1928 Yılı Yazıları*, (Hazırlayan:Nejat Sefercioğlu) Ankara, 1981, s.198; TUNAYA, *Türkiye'de Siyasal Partiler*, C.I, s.432; Fethi ERDEN, "Türk Ocakları Nasıl Kuruldu, İngilizler Tarafından Nasıl Kapatıldı. Geçirdiği Buhranlar ve Ocakla İlgili Hatıralar", *Türk Yurdu*, S.301, (Aralık 1963), s.50.) Fuat Sabit'in biyografisi için bakınız. (Ali BİRİNCİ, "Türk Ocağı Tarihinden Bir İsim: Dr.Fuat Sabit", *Türk Yurdu*, XIII/71 (Temmuz 1993), s.33.)

[283] KARABEKİR, *İstiklâl Harbimiz*, s.334, 753.

Suphi daha Bakû'ya gelmeden önce Moskova'ya giderek, Sovyet liderlerle ilişkiye giren Fuat Sabit'in bu aşamada Bolşevik olduğu anlaşılmaktadır. 1 Ekim 1920'de İbrahim Tali Bey 15.Kolordu Kumandanlığı'na Moskova'dan gönderdiği mektupta, Türk komünistlerinden bahsederken şöyle demektedir:[284]

"(Türk Komünistlerinin) bir kısmı teşkil etmekte oldukları Türk Üsera Fırkası ile memlekete girip bir darbe-i hükümet yaparak hükümeti ele almak, bir kısmı da seyirci kalarak hükümetin inhidamına intizar etmek ve burada memlekette teşkilât yaparak komünizmi intişara çalışmak fikrinde buldum. Bizim Doktor Fuad bu ikinciler meyanındadır."

Bakû Kongresi için Trabzon'dan gönderilen Hafız Mehmet Bey, dönüşte verdiği raporda, Doktor Fuat Sabit'i maceracı olarak nitelendirmiş, onunla muhabere edilmesine son verilerek, Sovyet liderlere, Fuat Sabit'in Anadolu Hükümeti'ni temsil edebilmek hakkına sahip olmadığının bildirilmesini istemiştir.[285]

Kâzım Karabekir Paşa, Fuat Sabit'in Rusya'da Komünist partisine dahil olarak, Moskova komünistleri nezdinde emniyet ve itibar kazanarak, komünist olduğunu belirtmektedir.[286]

Fuat Sabit, Mustafa Suphi ile arasında ihtilaf çıkması üzerine, Mustafa Suphi'den önce memlekete dönmüş,[287] bir müddet gözetim altında tutulduktan sonra, Kars Hastahanesi'ne tayin edilmiştir.[288] Kars'a eşi olarak gösterdiği bir Yahudi kadın ile gelen Fuat Sabit'in, burada 11.Kızıl Ordu'nun Şark Cephesi Kumandanlığı nezdindeki temsilcisi (Dobrovski?) ile hususî ilişkilere girmesi dikkat çekince, Kâzım Karabekir tarafından ihtiyaten Sarıkamış'a gönderilerek, nezaret altına alınmıştır. 11.Kızıl Ordu Kumandanı'nın Moskova'da yapılacak Üçüncü Enternasyonal Kongresi'ne, Türk Komünistleri namına Fuat Sabit'in davet edildiğini Kars'taki temsilcisi (Dobrovski)'ye bildirmesi ve ondan muvafakat için Kâzım Karabekir Paşa'ya müracaat etmesini istemesi üzerine, Fuat Sabit hakkındaki şüpheler de artmıştır. Kâzım Karabekir Paşa 25 Mayıs 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne durumu bildirmiş, Rusların Mustafa Suphi'nin ölümünden sonra Fuat Sabit'e büyük önem vediklerini ve gelecekteki Türkiye "Refkom Reisi" olarak kendisini tanıdıklarını belirterek, Moskova'da yapılacak Enternasyonal Kongresi'ne Fuat Sabit'in davet edilmesi hakkındaki düşüncesini şu şekilde ortaya koymuştur:[289]

[284] *ATASE*, A.1/4280, Kl.549, D.16-A/4, F.6-1.
[285] *ATASE*, A.1/4282, Kl.558, D.118/36, F.26-8.
[286] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-19.
[287] Fuat Sabit, 25 Kasım 1920'de, Kâzım Karabekir Paşa'ya bir mektup göndermiştir. Bu mektupta Mustafa Suphi'nin kendisi aleyhinde tahrikat yaptığını belirten Fuat Sabit, yakında memlekete geleceğini bildirmiştir. (KARABEKİR, *İstiklâl Harbimizde Enver Paşa ve İttihat Terakki Erkânı*, s.86-89.)
[288] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-20.
[289] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-16.

"Ruslara kapıldığına şüphe etmediğim Fuat Sabit Bey'in Moskova Enternasyonal'ine iştiraki bittabi muvafık olmadığı gibi, bilhassa Şark Cephesi'nde istihdamı memleket selameti nokta-i nazarından caiz değildir."

Kâzım Karabekir Paşa, Fuat Sabit etrafında gelişen bu olaylar hakkında 2 Haziran 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne ayrıntılı bilgi vermiştir:[290]

Kars

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti'ne 2/6/37 (1921)

"Sarıkamış Hastahanesi etıbbâsından Fuad Sabit Efendi'nin Komünizm akidesi taşıdığı malûm idi. Bilhassa Mustafa Suphi'den sonra Bolşevikler Fuat Sabit'e teveccühkâr görünürler. Cephe karargâhı nezdindeki Bolşevik mümessili (Dobrovski?) ile Kars'ta ve Sarıkamış'ta samimane münasebetleri takip olunuyordu. Beraberinde Rusya'dan getirdiği ve zevcem dediği bir Rusyalı kadını da vardır. Son günlerde (Dobrovski) bendenize müracaattla Fuat Sabit'in Moskova'da inikad edecek Üçüncü Enternasyonal Kongresi'ne âzâ intihâp edildiği ve âzimetine muvafakat edilmesini Tiflis'ten aldığı talimat üzerine iltimas etti. İhtimal ki Fuat Sabit'e Rusya'ya geçtikten sonra Mustafa Suphi'den inhilal eden ve adamsızlıktan mecburen dağılan Türk Komünist Fırkası'nın riyâset ve teşkilâtını vereceklerdi. Mumaileyhin hidmet-i askeriyede bulunmasından dolayı iştirakinin gayri mümkün olduğu ve mamafih Üçüncü Enternasyonal'e iştirak etmek üzere daha ciddi ve seciyeli Türk âzâların Moskova'ya gideceğini cevaben söyledim. Birkaç gün evvel Nahçivan'da bulunan Azerbaycan komünistlerinden Talipzâde Yusuf Ziya Bey tarafından Fuat Sabit bir şifreli telgraf aldı. Şifre ile hariçle münasebeti bulunduğu anlaşıldığından eşyası taharrî edildi. Fuat Sabit'in bende yoktur, diye adem-i malûmat beyan ettiği mezkûr şifrenin muhtassîn evrakının arasında bulundu. Şimdiye kadar tedkik edilmiş kağıtları arasında, Rusların Bakû, Tiflis'teki Komünist Merkezleri rüesasıyla, memleketimiz dahilinde komünist inkılâbın tarz-ı faaliyeti ve bu faaliyetlerde kullanılacak eşhas hakkında irtibat ve münasebat (okunamadı) Ermenistan ve Azerbaycan'daki Türk komünistlerinin mektupları çıktığı ve mektupların sahipleri komünizmi Türkiye'ye suret-i tazyikte Mustafa Suphi'ye muhalif olan Fuat Sabit'in rüfekasıdır. Mamafih Fuat Sabit ve rüfekasının komünizm faaliyetinde, Mustafa Suphi ile refikleri yine Rusların tertip ve müzaheretiyle ve fakat Mustafa Suphi'nin değil, kendi eliyle yapması fikir ve maksadından ibarettir. Bundan başka yine elde edilen vesaike nazaran Fuat Sabit'in yanındaki Yahudi kadın zevcesi değil, refakatine verilmiş bir murâkabe memurudur. Bu faaliyetin tevsî'ine nihayet vermek için bittabi Fuat Sabit ve kadın tevkif edildi. Bolşevik mümessili (Dobrovski?), Tiflis'te Keker ve Eliava'ya Üçüncü Enternasyonal'e âzâ intihap edilen Doktor Fuat Sabit tevkif olunmuştur, diye keyfiyeti derhal bildirmek teşebbüsünde bulundu.

[290] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-11.

Bendeniz de Sovyetler nezdindeki mümessillerimizi Fuat Sabit'in irtikâb ve ihtilasından dolayı tevkif edildiği tarzında haberdar ettim. Ve makam-ı devletlerine de berayı malûmat arz eyledim. Fuat Sabit'i yanındaki kadınıyla mahfuzen Erzurum'a sevk ettirdim. Erkân-ı Harbiye-i Umumiye'nin emriyle tevkifen Ankara'ya Sivas tarikiyle gönderilecektir. Bolşeviklerin de şahsı ve tevkifi hakkında bu kadar alakadarlık göstermiş olmalarından da anlaşılacağı vecihle mumaileyh inkılâp için Rus nazarlarında mühim bir alet (okunamadı) geçmiş ve bu suretle ikbâl-i hırsı da çoğalmıştır. Serbest kaldığı halde her yerde memleketin siyasetine, emniyetine zararlı olabilir. Bendenizce bu kabil şahsiyetler ne kadar saf ve hüsn-i niyet sahibi bulunursa bulunsunlar, yine selamet-i umumîyesi için tehlikelidirler. Rusların Fuat Sabit için hükümetimiz nezdinde himayekârene teşebbüsatında bulunacaklarını ve keyfiyet-i tevkifini Enternasyonalizm aleyhine telakki ve ilâna kalkışacaklarını da muhtemel görüyorum. Binaenaleyh mumaileyhin sadakatı irtikâp ve ihtilâsından bahisle meselenin o suretle olmasına mahal bırakılmaması için, münasip teşebbüsatta bulunulmasını ve Üçüncü Enternasyonal'in de ihmal edilmeyerek en mümtehan zevatın zahiren Komünist şiarıyla iştirakinin temin buyurulmasını münasip gördüğüm maruzdur.

"Hariciye Vekâleti'ne, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne yazılmıştır.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Görüldüğü gibi, Rusların Mustafa Suphi'nin yerine Fuat Sabit'i geçirmek için Üçüncü Enternasyonal Kongresi'ne davet ettikleri düşüncesinde olan Kâzım Karabekir Paşa, Fuat Sabit ve Yahudi karısını tutuklatarak, Erzurum'a göndermiştir. Bu haber Tiflis'te alınır alınmaz Ordjenikidze[291] ve Legran[292] tarafından Kâzım Karabekir Paşa'ya birer telgraf gönderilmiştir. 12 Haziran 1921 tarihli ve Fuat Sabit'in tutuklanması üzerine gönderilen Ordjenikidze'nin telgrafı aşağıdadır:[293]

"Şark Cephesi Baş Kumandanı Kâzım Karabekir Paşa'ya

"Üçüncü Komünist Enternasyonal Kongresi murahhası intihap olunan Doktor Fuat Sabit, Türkiye Hükümeti tarafından bi-t-tevkif Erzurum'a sevk edilmiştir. Kariben küşad eyleyecek işbu kongreye cihanın şark ve garp emekçileri iştirak edeceğinden müttefikimiz Türkiye Hükümeti açıktan açığa zalimlerle mübareze eden

[291] Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan'ın sovyetleştirilmesinde büyük rolü olan G.K.Ordjenikidze, bu zamanda Rus Komünist Partisi İcra Komitesi üyesi ve 11.Kızıl Ordu Askeri İnkılâp Komitesi üyesidir. G.K.Ordjenikidze hakkında fazla bilgi için bakınız. (G.K.ORDJENİKİDZE, *Izbrannıye Stati i Reçi 1911-1937*, Moskova 1939, s.V-VIII.)

[292] B.Legran, Ermenistan'daki Sovyet Rusya temsilcisidir. (*Pobeda Sovyetskoy Vlasti v Zakavkazye*, Tiflis, 1971, s.489.)

[293] Bu telgraf, 21 Haziran 1921'de, Kâzım Karabekir Paşa tarafından Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne yukarıdaki şekilde bildirilmiştir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-8.)

eşhasın tevkifinden dolayı bir menfaat temin etmeyeceği zannındayım. Binaenaleyh Doktor Fuat Sabit'in tahliye ve serbest bırakılması hususatında muavenetinizi rica ederim.

Size İhtiram Eden
Ordjenikidze"

Legran tarafından gönderilen telgraf ise şöyledir:[294]

"Yakında içtimâ edecek olan Üçüncü Beynelmilel Kongre'ye âzâ intihap edilmiş olan Fuat Sabit'in tevkifini haber aldık. Tevkife mucip olan vaziyet ne olursa olsun kongrenin küşadı arifesinde tevkifi, kongrede içtimâ eden bütün dünya inkılâpçı erbâbı tarafından Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin kendi memleketinde inkılâp fikri taraftarları aleyhine tediyat-ı siyasiyede bulunduğuna delil addedilecektir. TBMM Hükümeti'ne bir muhâdenet muâhedenamesiyle merbut olan ve fakat inkılâpçı erbâbı mesaiden (şifre) teşkilâtı ve beynelmilel iştirâkiyûn ile daha kavi rabıtası bulunan Sovyet Rusya Hükümeti, Fuat Sabit'in tevkifini arizî bir sü-i tefehhümden (okunamadı) bulunduğuna ve derhal kongreye izamını ve kongre mesâîne iştirake imkân ihzar edileceğine emin olmakla mesut olacaktır.

Legran"

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayına sessiz kalan Sovyet liderlerin Dr. Fuat Sabit'in tutuklanması karşısında gösterdikleri tepki oldukça ilginçtir. Ancak Sovyet liderlerin bu işin üzerine bu kadar düşmelerinde, özellikle bu tarihlerde Ermenistan Refkom'u ile birlikte çalışan ve Fuat Sabit'le arası çok iyi olduğu bilinen, hatta bu yüzden Mustafa Suphi'ye muhalif olan Türk Komünistlerinden Süleyman Nuri'nin etkisi olması büyük ihtimaldir. Eğer bu ihtimal doğru ise, Fuat Sabit'in Rusya'ya gelmesini ve TKF'nın başına geçmesini isteyenler, Sovyet liderlerden ziyade, Süleyman Nuri ve arkadaşları olmalıdır. Kâzım Karabekir Paşa Ordjenikidze ve Legran'a şu cevap telgrafını göndermiştir:[295]

"Yoldaş Legran ve Ordjenikidze'ye

"Telgrafnâmenize cevaben mevzuat edilen husus hakkında dostane ve iki memleket idaresindeki (münasebat-ı?) dostaneyi takviye emeliyle ser'i tenvire müsâriaat ediyorum.

"Fuat Anadolu inkılâbının ibtidasında Bakû'ya kurye olarak gönderilmiş ve salahiyeti haricindeki bazı teşebbüsüyle beraber vazifesini hüsn-ü ifâ eylememiştir. Avdetinde resmi vazifesindeki suistimalinin tahkikinden dolayı tevkif edilmiş ve Ankara'ya celbedilmiştir.Sırf askerî bir mahiyeti haiz olan bu kararın mumaileyhin efkâr-ı siyasiye ve içtimâiyesiyle münasebeti yoktur. Kongrenin mesâisinde muvaf-

[294] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-6.
[295] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-7.

fakiyetini aynı samim-ül-kalb ile temenni ederim. Bu gibi makasid-i âliyeye hadim cemiyetlere iştirak edecek Türk şahsiyetlerinin de herhalde kanaatlerinde ve suistimal gibi ağır töhmetlerden biri olmaması lüzumunu zat-ı âlileleri de takdir buyurursunuz. İki hükümet ve ordunun samimiyetini takviyeye vesile teşkil eden fırsattan istifade ile takdim-i ihtiramat eylerim.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Kâzım Karabekir Paşa'nın bu ustaca düzenlenmiş cevabı karşısında Bolşevik liderlerin Fuat Sabit olayı üzerinde daha fazla diretmedikleri anlaşılmaktadır. Bu arada Fuat Sabit'in önce Ankara'ya getirtilmesi kararlaştırılmıştır. Fevzi Paşa'nın 29 Mayıs 1921'de, Şark Cephesi Kumandanlığı'na gönderdiği tezkere de, "Sarıkamış Hastahanesi'nde müstahdem askerî etıbbâdan Yüzbaşı Fuat Sabit Bey'in Müdafaa-i Milliye Vekâleti'nce başka bir vazifeye tayin edilmek üzere Ankara'ya gönderilmesini rica ederim" denilmekte idi.[296] Ancak daha sonra Fuat Sabit'in Ankara'ya değilde muhtemel propaganda ve faaliyetlerinden etkilenmeyecek bir başka muhite gönderilmesinin daha uygun olacağı Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyaseti tarafından düşünülerek, Fuat Sabit'in "Ankara'ya uğramadan, Kayseri-Ulukışla yolu ile Konya'ya veya tensip buyurulacak diğer bir mahale sevkinin daha münasip olduğu" Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne bildirilmiştir. Ayrıca Fuat Sabit'in yanındaki madamın bir müddet Sivas'ta alıkonulduktan sonra, hudut haricine çıkarılması için Hariciye Vekâleti'ne yazılmıştır.[297] 2 Temmuz 1921 tarihinde Fevzi Paşa tarafından Hariciye Vekâleti'ne gönderilen yazıda şöyle deniliyordu:[298]

"Fuat Sabit'in nezdindeki komünist kadının mumaileyh ile beraber seyahati hiçbir vechile caiz değildir. Esasen Fuat Sabit'in celbiyle muhtemel faaliyet ve propagandasından müteessir olmayacak bir muhitte istihdamı lüzumu 30/5/37 tarihinde Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne yazılmış ve bu defa da mumaileyhin Ankara'ya uğranılmadan Kayseri-Ulukışla üzerinden Konya'ya veya münasip diğer bir mahale sevki lüzumu ayrıca arz olunmuştur. Refakatindeki Madamın bir müddet Sivas'ta alıkonularak, bilâhare hudut haricine çıkarılması için ittihaz edilecek tedabirin vekâlet-i celilerince icabedenlere emir buyurulmasını rica eylerim. Efendim."

Hariciye Vekâleti'nin bu konuda Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne verdiği cevap ilginçtir. 7 Ağustos 1921'de, Hariciye Vekâleti namına müsteşar imzasıyla gönderilen yazıda şöyle deniliyordu:[299]

"Doktor Fuat Sabit Efendi'nin yanındaki Madam hakkında vekâlet-i acizemizce yapılacak bir muamele olmadığı maruzdur. Efendim."

[296] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-17.
[297] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.34-3.
[298] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-2.
[299] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.55-1.

Fuat Sabit bu şekilde pasifize edildikten sonra, TBMM Hükümeti, onun yerine Haziran-Temmuz 1921'de, Moskova'da toplanan Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresi[300] ne Tevfik Rüştü (Aras) Bey'i göndermiştir. Tevfik Rüştü Bey, bu kongreye Ankara Resmi TKF temsilcisi olarak katılmıştır.[301] Ayrıca Bakû'da bulunan TKF Teşkilât Bürosu adına Süleyman Nuri ve Salih Zeki, bu kongreye iştirak etmişlerdir.[302]

14. Mustafa Suphi'den Sonra Rusya'da Kalan Türk Komünistlerinin Faaliyetleri ve TKF'nın Sonu

TKF, daha önce de üzerinde durulduğu gibi, Aralık 1920'de, Bakû'da bir Harici Büro bırakarak, Merkezi Heyeti'ni ve teşkilâtını Türkiye'ye nakletmeğe başlamıştır. Mustafa Suphi'nin de içinde bulunduğu bir heyet Ermenistan üzerinden Anadolu'ya gelirlerken diğer bir kısım parti elemanları deniz yoluyla, yani Tuapse ve Batum'dan Karadeniz sahillerine geçmek için yola çıkmışlardır. Ancak Mustafa Suphi ve arkadaşlarının Anadolu'da talihi yaver gitmemiş ve Trabzon'dan sınırdışı edilmelerinden kısa bir süre sonra, 28 Ocak 1921 gecesi Karadeniz'de öldürülmüşlerdir. Bu arada Batum ve Tuapse'den Anadolu'nun Karadeniz sahillerine çıkan TKF elemanları da tutuklanarak, sınır dışı edilmişlerdir. Daha Mustafa Suphi Heyeti Anadolu'da iken, 24 Ocak 1921'de, Kâzım Karabekir Paşa sınır komutanlıklarına bir tamim yayınlayarak, bundan sonra memlekete gelmek isteyen TKF mensuplarının sınırdan içeri kabul edilmemesini istemiştir. Hatta 21 Aralık'ta, Kars'a gelen iki TKF mensubu tutuklanmıştır.[303] 30 Şubat 1921'de Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reis Vekili Fevzi Paşa, Şark Cephesi Kumandanlığı'na şu yazıyı göndermiştir:[304]

"Şark Cephesi Kumandanlığı'na 30/2/37

"Rus Bolşevik propagandasının Şark muhitinden anavatana nüfuzuna Rusların mütemadiyen çalıştıkları ve bu uğurda hayli para sarfettikleri haber alınmıştır. Memleket ve orduda vahdetin temini ve muzırr cereyanlara meydan bırakılmaması ancak Bolşevik propagandanın hudut haricinde karşılanarak memleket dahiline girmesine mani olmakla mümkün olabileceğinden bu hususta tedabir-i lâzıme ittihaz buyurulmasını rica eylerim.

Fevzi"

300 Komünist Enternasyonal'in Üçüncü Kongresi 22 Haziran-12 Temmuz 1921 tarihleri arasında Moskova'da yapılmıştır. Lenin'in Başkanlık ettiği Kongre'ye 42 ülkeden 605 delege katılmıştır. (*Sovyetskaya Rossiya i Kapitalistiçeskiy Mir v 1917-1923*, s.455; *Politiçeskiy Slovar*, Moskova, 1958, s.276.)

301 TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.361.

302 TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.360.

303 *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/81, F.22-1.

304 *ATASE*, A.1/4282, Kl.590, D.123/37, F.54.

Görüldüğü gibi, bir taraftan dışardan gelecek komünistlerin kesinlikle memlekete sokulmaması için tedbirler alınıp, memlekete girmiş olanlar tutuklanıp sınırdışı edilirken, diğer taraftan Ankara'daki komünistlere karşı da tedbirlere başvurulmuştur. Ocak ayı içerisinde Ankara'da çıkan Yeni Dünya Gazetesi kapatılıp, gazeteyi çıkaran Arif Oruç tutuklanmış, THİF'nın önde gelen simaları Salih Hocaoğlu, Ziynetullah Nuşirevan, Tokat Mebusu Nazım, Bursa Mebusu Şeyh Servet, Karahisar-ı Sahib Mebusu Mehmet Şükrü Beyler de tutuklanarak İstiklâl Mahkemesi'ne verilmişlerdir. Bu arada resmi TKF ve THİF'nın çalışmalarına da son verilmiştir.[305] Ayrıca Karabekir Paşa Erzurum'da Albayrak Heyeti'ne karşı harekete geçerek, gazetenin sahibi Mithat'ı Divan-ı harbe sevkettirmiştir.[306] Kısacası 1921 başında TBMM Hükümeti içteki ve dıştan gelen Komünist faaliyetleri tümden bastırmak için çalışmalar yapmıştır.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesinden sonra TKF oldukça zayıflamıştı. Bir müddet bocalama devresi geçiren Türk komünistleri, 1921 yazına doğru toparlanmaya başlamıştır. Bu arada TKF Harici Büro üyesi Ahmet Cevat (Emre) Türkistan'daki Şûraların kurslarını teftiş etmek üzere Taşkent'e gönderilirken,[307] Süleyman Nuri Ermenistan'da görevlendirilmiştir. Hatta Türk istihbaratının verdiği bilgiye göre, Süleyman Nuri Emenistan'da Adliye Komiseri vazifesine getirilmiştir.[308]

Temmuz 1921'de İsmail Hakkı'nın başkanlığında hareket eden Türk Komünistleri gizli faaliyetlere yönelmiş ve Rusların yardımı ile Türkiye'ye gizlice elemanlarını göndermeye çaba göstermiştir. Türkiye'ye geçmek için bu dönemde bir çok Türk Komünistinin Batum'da toplandığı anlaşılmaktadır. 13.Fırka Kumandanı 2 Temmuz 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne Batum'daki Türk komünistleri ile ilgili olarak şu şifre telgrafı çekmiştir:[309]

Trabzon

"Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne 2 Temmuz 37 (1921)

"1- Rize şubesinin mevkufen aldığı malumata nazaran Batum'da bulunup, ilk fırsatta kayık ve motorla Türkiye'ye geçmek isteyen komünistlerin isimleri: Batum Grubu Reisi Süleyman Nuri'dir. Evvelce mülâzım-ı evvel rütbesinde bulunan mumaileyh katib-i umumîdir. Âzâları Selahattin Batum'da Münteşir İştirak Gazetesi Sermuharriri, Ali Rıza Muavini, Nurettin, Trabzonlu Hafız Mehmetoğlu Faik, Selanikli Feyzullah, İzmirli Ahmet Mithat, İsmail, Kadir, Lütfü, Naci, Salih Zeki, Mehmet Ali, İaşe Komiseri Şevki, Artvinli Ahmet Çakır, Nedim Agâh'tır.

305 TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, I, s.104-105.
306 AKBULUT, *Albayrak Olayı*, s.105.
307 *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.36.
308 *ATASE*, A.6/3152, Kl.887, D.28/81, F.32-3.
309 *ATASE*, A.1/4282, Kl.1040, D.130/85, F.5-1.

"2- Bakû'dan hareketle Tiflis'e gelen üç kişilik diğer grubun reisi Abdullah, katib-i umumisi Mesut Zeki'dir. Diğerlerinin esamesi grubun Batum'a muvasallatında öğrenilecektir. Bunlardan maada Bakû'da Şark Şûrâları tarafından bir buçuk aylık müddet-i tahsiliyeyi bir komünist kursu açılmıştır. İlk yetiştirilmiş Üsera-i Osmaniye'den doksan beş kişi Anadolu'ya sevk olunmak üzeredir.

13. Fırka Kumandanı"

Bu sıralarda alınan bir istihbarat raporunda, Türk komünistlerinin müsait fırsatlarda Anadolu'ya geçmek için Ahıska'da toplanmaya başladıkları haber verilmekte ve ayrıca Bakû'dan Tiflis'e Abid Alimov başkanlığında 13 kişiden oluşan bir Türk Komünist Grubu'nun geldiği belirtilmektedir.[310] Kâzım Karabekir Paşa, TKF Harici Bürosu'nun yeniden canlandırılmak yolunda çalışıldığı ve Türkiye'ye geçmek niyetinde oldukları hakkında, Bakû'daki TBMM Hükümeti temsilcisinden aldığı bilgileri, 28 Temmuz 1921'de, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne şöyle bildirmektedir:[311]

Karargâh Şark
"Erkân-ı Harbiye-i Umûmiye Riyâseti'ne 28 / 7 / 37

"1- Türkiye Komünist Fırkası Harici Bürosu'nun Tiflis'te tekrar canlandığını ve hususiyle İsmail Hakkı isminde birinin riyâseti altında otuz beş kişiden mürekkep bir hey'etin beraberlerinde bir de kadın bulunduğu halde muhtelif isim ve şekillerle Trabzon'dan İnebolu ve Zonguldak'a kadar Anadolu'nun muhtelif iskelelerine çıkmak üzere Temmuz'un dördünde Tiflis'e vürud ettiklerini ve yine Temmuz'un dördünde Ali isminde birinin riyâsetinde dördü Rus olmak üzere yirmi kişilik bir hey'etin de daha hareket ettiği ve yanlarında birkaç da kadın bulunduğu ve çoğu Ereğli ve Zonguldak'a gönderildiği ve para kuvvetiyle memleketimiz içinde yardımcı tedarik edecekleri Bakû mümessilimiz tarafından bildirilmekle nazar-ı dikkate celbolunur.

Şark Cephesi Kumandanı
Kâzım Karabekir"

Yine Bakû'daki TBMM Hükümeti temsilcisinden alınan malumatlar, Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Riyâseti'ne, Hariciye Vekâleti'nden şu şekilde bildirilmektedir:[312]

"Erkân-ı Harbiye Umumiye Riyâseti'ne

"Bakû'dan alınan telgrafnamede Şark Şûrâsı Propaganda Şubesi tarafından Türkiye Komünist Partisi azasından İsmail Hakkı'nın riyâseti altında istihbaratı te-

[310] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.34.
[311] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.40.
[312] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.86.

min etmek ve İstanbul ile Anadolu sevahilinde propaganda için adam göndermek vazifesiyle mevkuf bir hey'etin Batum'a gönderileceği ve Muallim Ahmet Cevat ve Mustafa Seyid namıyla maruf Abdurrahman Mesudi ile İngiliz Casusu Zeki ile beraber çalışan Baha Ali'nin bu hey'ete dahil olduğu, Baha Ali'nin İstanbul'a, Abdurrahman Mesudi'nin İran pasaportuyla Ereğli ve Zonguldak'a çıkacağının haber alındığı ve mezkûr hey'etin Batum'a müteveccihen Bakû'dan hareket ettiği bildirilmektedir. Arz-ı keyfiyet olunur. Efendim.

21 Eylül 37 (1921)
Hariciye Vekili Namına
Müsteşar"

Memleket dışında kalan Türk komünistlerinin bütün çalışmalarını dikkatle takip eden Ankara Hükümeti, bunların yurt içine girmemeleri için her türlü tedbiri almıştır.[313] Bu sırada Batum'da Teşkilâtın Bürosunu açan İsmail Hakkı'nın İstanbul teşkilâtına gönderdiği üç mektup ele geçirilmiştir. Bu mektuplar İstanbul'da bulunan Şefik Hüsnü, Mustafa Fazıl ve Sadrettin adlarına yazılmıştır. İsmail Hakkı bu mektuplarında İstanbul'daki teşkilâtın durumunu soruyor ve İstanbul teşkilâtına para gönderildiğinden bahsediyordu.[314] Bu dönemde Sovyet Rusya'nın emir ve yönlendirmeleri doğrultusunda Türk komünistlerinin Anadolu'dan çok, İstanbul'a çalışmalarını yönelttikleri görülmektedir. İngiliz istihbaratından alınan bir raporda, yüze yakın Rus ve Müslüman propagandacıların peyderpey İstanbul'a gönderilmeğe başlandığı, Çiçerin'in amcazâdesi (Gurciyev?)'in de bu propagandacılar arasında bulunduğu ve Bolşeviklerin gayesinin, doğuda İngiltere'nin nüfuzuna son verecek hareketleri hazırlamak ve İstanbul, Bulgaristan, Türkiye ve Makedonya'da resmen Bolşeviklik ilân etmek olduğu yazılmaktadır. Ayrıca Bolşeviklerin bu çalışmaları karşısında İngilizlerin İstanbul'da yediyüze yakın insanı tutuklayarak, Malta'ya sürgün ettiği belirtilmektedir.[315]

İsmail Hakkı tarafından Anadolu'ya gizlice gönderilen propagandacılardan İzmirli Mesut Zeki ve Ahmet Çakır yakalanmışlardır.[316] Trabzon yoluyla Anadolu'ya gelen ve Rize'de yakalanan Mesut Zeki'nin üzerinde, Bakû'daki Türkiye Komünist Fırkası İstihbarat Şubesi'nden aldığı "Türkiye'ye gönderilecek propagandacıların nasıl çalışmalar yapacakları hakkında" bir talimatnâme de ele geçirilmiştir.

Erkân-ı Harbiye-i Umumiye Reisi Fevzi Paşa, bu talimat hakkında Müdafaa-i Milliye Vekâleti'ne ve Dahiliye Vekâleti'ne bilgi verirken şöyle yazmaktadır:[317]

[313] Hamit PEHLİVANLI, *Kurtuluş Savaşı İstihbâratında Askeri Polis Teşkilâtı*, Ankara, 1992, s.170-171.

[314] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.90.

[315] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1040, D.130/85-A, F.54.

[316] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1034, D.102/2-b, F.34-3.

[317] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1034, D.102/2-b, F.1-1.

"Mezkûr talimatnâme münderecatı calib-i dikkattir. Memleket dahilinde hareketler ihzar ederek, hükümetimizi anarşi ve inhilale sevk edecek bu gibi faaliyetlerin, ihanet etmekten başka bir şey düşünmeyen bu gibi eşhasın şiddetle takip buyurulması marûzdur."

Türkiye'ye bundan sonra gönderilecek olan komünistlerin nasıl çalışacakları konusunda önemli bilgiler içeren ve Mesut Zeki üzerinde ele geçirilen bu talimatnâme aynen aşağıdadır:[318]

"Türkiye'ye Gönderilecek "İnstruktorlar" (Propagandacılar) Hakkında Talimat.

Umumî noktalar

1- Merkezî hey'etin iş'arına kadar hafi kalmak.

2- Nazar-ı dikkat celbetmemek için "İnstruktor"ları esirler gibi münasip bir vasıta ile Türkiye'ye göndermek.

3- Memlekette herbiri amele ve çiftçi arasına karışıp, derhal bir iş tutmak. Hakiki bir işçi hayatı yaşamak, üzerinde para bulunduğunu ihsas ettirmemek. Tahsili olanlar muallimliğe veya küçük memurine girmek.

4- Mevcudu dört veya beş gruba ayırıp, bu grupları işçi veya çiftçi merkezlerine göndermek.

1-Zonguldak, 2-Eskişehir, 3-Ergani-Harput, 4-Sivas veya Kayseri, 5- İstanbul veya Bursa.

5- Bu grupları teşkil edenler, aralarında esarette teessüs etmiş dostluk münasebetini idame eder görüneceklerdir.

6- Her grup rapor yazmağa mecburdur. Bir "İnstruktor" bulmalıdır.

7- Grubun reisi buradan tayin olunur. Diğerleri ona itaate mecburdur.

8- Herkese memlekete gidecek ve işsiz günlerde bir işçi gibi yaşayacak kadar para verilir.

Çalışmak

1- Bizzat kendileri Bolşevik olduklarını söylemeyip, ancak Rusya'da gördüklerini anlatır gibi hareket etmek. Garaib-i ahval ve müşahedat tarzında merakı celbetmek. Emniyet kazandıkça dost işçiler arasında konuşulur gibi, cihangirlerin ihtiraslarından bahseylemek ve arasıra zalim ve istismarcı sınıfların yüzünden bulu-

[318] *ATASE*, A.1/4283, Kl.1034, D.102/2-b, F.1-2, 1-3. Mesut Zeki'nin üzerinde bir de Bakû'da istihbarat Müdürü olan Abdurrahman Mesudi tarafından verilen şifre ele geçirilmiştir. (*ATASE*, A.1/4283, Kl.1034, D.102/2-b, F.1-4.)

nulan muhite göre, görülen fenalıklardan da tahallüs edilecek. Uzun nutuklar irad edilmeyecek. Propagandacı suretinde görünmeyecek. Hep kendi zati düşüncesi imiş gibi fikirler ve mülahazalarla beyan olunacak. Hiçbir zaman askerlikten kaçmaya teşvik olunmayacak. Bilâkis "Antanta" ya karşı müdafi' his tamim edilecek. Hissiyat-ı diniyeye ihtiram olunacak. Taassub tahrik edilmeyecek.

2- Bu ilk tecrübe devresi esnasında ruhunda isyankâr hisler keyf olunan kimselerle daha sıkı rabıtalar peyda edilecek ve iki aylık hakiki bir tecrübeden sonra, bunlara komünizmin esasları açılacak. Program tamim edilecek, teşkilâta başlanarak, hücre vücuda getirilecek.

3- İşçi ve çiftçilerin menfaatine hadim olunmalı. Ez cümle ümmîleri toplayıp, okumak yazmak öğretmek. Fukara çocuklarına yardım etmeli. Ve işçileri mütekabil muavenete alıştırmalı. İmkân gördükçe meslektaşlar arasında tesanüd tesis etmeli, müşterek sandık yaptırmalı. Küçük kooperatifler açılmalı.

4- Memleketin en küçük tabakadaki münevverleriyle de görüşülerek, fikren birleşmeye çalışılmalı.

5- Küçük münevverlerin mutlaka komünist olmaları istenmemeli. Onların tecrübe müddetini uzatmalı. Fukara çocuklarına ve ailelerine yardım için onların delaletine müracaat edilebilir. Kooperatif açmak hususunda da onlarla müştereken çalışılabilir.

Tedkikat ve Rapor Yazmak

1- Her grup muntazıran onbeş günde bir Trabzon, Samsun, Tuapse acenta ve noktaları vasıtasıyla Harici Büro'ya tedkikatını müş'ir rapor gönderir. Raporlara da numrosu konur ve kopyaları saklanır.

2- Raporda bahsolunacak noktalar şunlardır:

1- Konuşulan işçi ve çiftçi küçük münevverlerin adedi, mesleği, psikolojisi. İzahı: Pikolojiden maksat; o adam gördüğü zulmü anlıyor, hissediyor mu? İsyan hissi duyuyor mu? kaderim, diye boynunumu büküyor. Bolşevikler hakkında neler duymuş, neler hissetmiş, onları takdir ediyor mu, yoksa hareketlerine kızıyor mu? Zenginin servetine karşı hizmet etmeğe kendini salahiyettar görür mü? Yoksa böyle bir hareketi dine, ahlâka mugayyir mi bulur. Keza işçinin menfaati başka, zenginin menfaati başka olduğunu anlıyor mu? Sınıf benliğini duymaya müstaidd mi, duyuyor mu? İleyh. gibi noktaları tedkik etmektir.

2- Bulunulan memleketteki işçi ve çiftçilerin (okunamadı) miktarları. Eskiden herhangi bir teşkilât varsa neden ibaret olduğunu. Temasa gelinip müştereken çalışmak imkânı olup olmadığını. Cihangirlikle, zenginlere sermayedarlığa muhalif olan her teşkilâta iştirak etmeli. Ve teşvikatten geri durmamalıdır.

3- İşçi ve çiftçilerin maişeti.

4- Topraksız ve borçluların miktarı.

5- Orta çiftçilerin kullandıkları ücretli işçiler.

6- Büyük çiftçilerin kullandıkları ücretli işçiler.

7- Büyük çiftlikler ve malikhânelerin mufassal tasvirleri.

8- Zirai aletler, büyük makineler.

9- Rapor kısımlara ayrılmalı ve her kısmın muamelatı ayrı ayrı yazılmalıdır.

İhtar- Bu noktaların her biri ayrı ayrı kendilerine de şifahen izah edilecektir."

Görüldüğü gibi, Mustafa Suphi'den sonra, Rusya'da kalan Türk Komünistleri, TKF Harici Bürosu Başkanı İsmail Hakkı liderliğinde, Türkiye'ye propagandacılar göndermek, bu propagandacılar sayesinde Türkiye'de gizli teşkilâtlar kurarak, komünist inkılâba zemin hazırlamak şeklinde faaliyetlerini sürdürmüşlerdir. Ancak bu sırada, 16 Mart 1921'de Sovyet Rusya ile Türkiye arasında Moskova'da yapılan ve 13 Ekim 1921'de Sovyet Azerbaycan, Ermenistan ve Gürcistan ile Türkiye arasında Kars' ta yapılan dostluk antlaşmaları gereği olarak,[319] Harici Bürosu vasıtasıyla faaliyetlerini sürdürmeye çalışan TKF'nın kapatıldığı anlaşılmaktadır. Süleyman Nuri hatıralarında TKF'nın kapatılması konusunda şöyle demektedir:[320]

"Moskova ve Kars Antlaşmalarındaki, her iki taraf kendi mıntıkasında mevcut ve diğeri aleyhine çalışan teşkilâtların lağvı hususundaki maddelere uyularak, merkezi Bakû'da bulunan TKP Teşkilât Bürosu kendini ilga kararı aldı."

[319] Moskova Antlaşması'nın sekizinci ve Kars Antlaşması'nın onuncu maddeleri TKF'nın Rusya'da resmi bir parti olarak faaliyetlerini sürdürmesine imkân vermiyordu. Moskova Antlaşması'nın sekizinci maddesi şöyle idi:

"Madde-8 Tarafeyni müteakidin arazileri dahilinde tarafı diğer memleketinin, yahut aksamı memalikinden birinin hükümeti vazifesini deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve tecemmuatın teşekkülü veya ikametini ve diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan tecemmuatın ikâmetini kabul etmemeyi taahhüt ederler. Türkiye ve Rusya, Kafkasya Cumhuriyetlerine karşı da muamele-i mütekabile şartıyla aynı taahhütte bulunurlar."

(Yusuf Kemal TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, Ankara, 1981, s.280. Ayrıca Bakınız.*Düstur*, 3.Tertip, C.II, s. 102-107; İsmail SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, (1920-1945), Ankara, 1983, s.34; *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, III, s.597-605.) Yusuf Kemal (Tengirşek) Bey'in belirttiğine göre, bu sekizinci maddeyi Ruslar teklif etmiş ve kabul edilmesi için pekçok ısrar etmişlerdir. (TENGİRŞEK, *Vatan Hizmetinde*, s.226.)

13 Ekim 1921'de imzalanan Kars Antlaşması'nın onuncu maddesi ise şöyle idi:

"Madde 10- Müteakidin arazileri üzerinde diğer memleketin yahut onun arazisinin bir kısmının vazife-i hükümetini deruhte iddiasında bulunan teşkilât ve hey'etin teşkilini veya ikâmetini, kezalik diğer memlekete karşı mücadele maksadında bulunan hey'etin ikâmetini tecviz etmemeği taahhüt ederler. Şurası mukarrerdir ki, işbu madde de izahen zikredilen Türkiye arazisi Türkiye Büyük Millet Meclisi Hükümeti'nin doğrudan doğruya idare-i mülkiye ve askeriyesi altında bulunan arazidir." (*Kars Muahedenâmesi* (Türkiye-Ermenistan, Azerbaycan ve Gürcistan Hükümetleri arasında Kars'ta 13 Teşrin-i evvel 1337 (Ekim 1921) tarihinde akt ve imza edilmiştir.) s.7, Madde.10.) Ayrıca Bakınız. (SOYSAL, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, I, s.44; *Dokumenti Vneşney Politiki SSSR*, IV, s.424.)

[320] TUNÇAY, *Türkiye'de Sol Akımlar*, II, s.362.

SONUÇ

Bolşevikler, Rusya'da hakimiyeti ele geçirdikten sonra emperyalist olarak adlandırdıkları devletlere yönelik tahripkâr propagandaya da başlamışlardır. İşte bu propagandaların hedeflerinden birisi de Osmanlı Devleti olmuştur. 1918 başlarında, Moskova'da, Yeni Dünya gazetesinin çıkarılması ve bu gazetede Osmanlı Hükümeti aleyhine yapılan yayınlar bu durumu açıkça ortaya koymaktadır. Milli İşler Komisariyatı'na bağlı Müslüman Komisariyatı himayesinde Mustafa Suphi tarafından çıkarılan Yeni Dünya Gazetesi'nin yayınları, Rusya'da, Türk harp esirlerinden bir komünist çevrenin oluşmasına zemin hazırlamıştır. Böylece kurulacak teşkilâtın çekirdeği meydana gelmiş ve Temmuz 1918'de, Moskova'da yapılan "Türk Sosyalistleri Konferansı" Türkiye Komünist Teşkilâtı'nı doğurmuştur. Türk komünistlerinin Rusya'da teşkilâtlanmasının Osmanlı Ordularının Kafkasya'da ilerlemesiyle aynı zamana rastlaması da oldukça ilgi çekicidir. Nitekim bu dönemde Türkiye Komünist Teşkilâtı bir taraftan Osmanlı Devleti'nin Kafkasya'daki ilerlemesini protesto ederken, diğer taraftan Osmanlı Devleti sınırları içerisinde komünizm propagandası yapmak ve halkı hükümete karşı isyana sevketmek üzere çalışmalarına başlamıştır. Bu amaçla Türkiye Komünist Teşkilâtı 1919 başlarında, Kırım'a gelerek, Kırım ve Odesa'dan başta İstanbul olmak üzere Türkiye'nin çeşitli bölgelerine propagandacılar, ihtilâlci bildiriler ve Bolşeviklikle ilgili materyaller göndermiştir. Kırım'da şartlar Bolşevikler aleyhine gelişince, Türkiye üzerine yapılacak faaliyetlerde Türkistan ve Azerbaycan yolu ön plâna çıkmış, önce Taşkent ve daha sonra Azerbaycan'ın 27/28 Nisan 1920'de sovyetleştirilmesi ile Bakû, Türk komünistlerinin merkezi durumuna gelmiştir. Sovyet Rusya kurumlarının himaye, destek ve yönlendirmesi ile faaliyetlerini sürdüren Mustafa Suphi'nin başkanlığındaki Türkiye Komünist Teşkilâtı, asıl gelişimini Bakû'da göstermiştir. Burada teşkilâtın Bakû Komitesi oluşturulmuş, parti mektebi açılmış ve Türk harp esirlerinden bir Türk Kızıl Alayı kurulmuştur.

Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın 1918'den 1920 yılı ortalarına kadar süren bu gelişme döneminde Türkiye'de de önemli gelişmeler olmuştur. İktidarı elinde tutan İttihat ve Terakki hükümetten ayrılmak zorunda kalmış, önde gelen liderleri yurt dışına kaçmış, ülkenin çeşitli bölgeleri emperyalist kuvvetler tarafından işgal edilmiş, Anadolu'da Mustafa Kemal Paşa'nın önderliğinde Milli Bağımsızlık Hareketi başlamış ve Türk Milleti kendi mukadderatını eline alarak 23 Nisan 1920'de TBMM'ni oluşturmuştu.

Bu aşamada Türkiye Komünist Teşkilâtı'nın TBMM Hükümeti ile ilişki kurmak için girişimlerde bulunduğu ve Sovyet Rusya ile TBMM Hükümeti arasında temas

sağlayarak, emperyalistlerle savaşta Türk Milli Mücadelesi'ne destek olmak için çalışmalarını yönlendirdiği görülmektedir. Ancak bir taraftan işgalci emperyalistlere karşı verilen mücadelede TBMM Hükümeti'ne yardımcı olunacağı belirtilip, bu yönde bazı çalışmalar yapılırken, diğer taraftan Türkiye'ye gizlice propagandacılar gönderilerek komünizm propagandası ve teşkilâtlanma çalışmaları sürdürülmüştür. Türk komünistlerinin izlediği bu siyasetin amacı, öncelikle Türkiye'deki milli harekete destek olarak, ülkeyi emperyalistlerin işgalinden kurtarmak, bu arada Türkiye Komünist Fırkası programında açıkça belirtildiği gibi, "Türkiye'deki milli hareketlerin içtimâî mahiyet almasına yardım etmek ve sosyalizm esasında amele ve rençber şûrâlar cumhuriyeti tesisatına müsait şartları ihzar eylemekti." Yani önce emperyalistlere karşı verilen savaşta, Anadolu Hükümeti ile birlikte çalışılacak, bu arada teşkilâtlanma ve propaganda çalışmalarına devam edilerek, Türkiye'de Sovyet rejiminin kurulması için zemin hazırlanacaktı. Türk komünistlerinin bu amacı, Komünist Enternasyonal'in İkinci Kongresi'nde kabul edilen ve Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde de aynen benimsenen Lenin'in geri kalmış ve sömürge ülkelerle ilgili tezlerine tamamen uygunluk göstermekteydi. 10-15 Eylül 1920'de, Bakû'da, yapılan kongre ile Türkiye Komünist Teşkilâtı parti haline dönüştürülmüş ve yukarıda belirtilen amacı gerçekleştirmek için parti merkez heyet ve teşkilâtının Türkiye'ye nakledilmesi kararlaştırılmıştır. Bu karar doğrultusunda, Aralık 1920'de, Anadolu'ya gelen Mustafa Suphi başkanlığındaki Türkiye Komünist Fırkası Heyeti'nin talihi yaver gitmemiş, Ankara Hükümeti'nin isteği ile Kâzım Karabekir Paşa tarafından hazırlanan bir plânla, Erzurum-Trabzon yolu ile sınır dışına çıkarılmıştır. Bu sınırdışı olayından hemen sonra, 28/29 Ocak 1921 gecesi Mustafa Suphi ve arkadaşları Karadeniz'de öldürülmüşlerdir. Bu olay Türkiye Komünist Fırkası'na büyük bir darbe olmuş, bir müddet Bakû'da kalan Harici Büro Başkanı İsmail Hakkı teşkilâtı canlandırmaya çalışmışsa da, 16 Mart 1921 Moskova ve 13 Ekim 1921 Kars Antlaşmaları gereği olarak, Bakû'daki teşkilât da kendini ilga etmiştir.

Mustafa Suphi ve arkadaşlarını kimin öldürttüğü tam manasıyla aydınlatılamamasına rağmen, Mustafa Suphi'nin ortadan kalkmış olması başta İttihatçılar olmak üzere Ankara Hükümeti ve Sovyet liderlerin işine gelmiştir. Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayı karşısında ne Sovyet Rusya Hükümeti, ne Komünist Enternasyonal ve ne de Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti kayda değer bir tepki göstermiş ve olaya ilgisiz kalmayı yeğlemişlerdir. Fakat Türkiye'nin yönünün "Batı"ya yöneldiği görüldükten sonra, Sovyet Rusya Mustafa Suphi ve arkadaşlarının öldürülmesi olayını gündeme getirmiş ve propaganda malzemesi olarak kullanmaktan çekinmemiştir.

TBMM Hükümeti ile ilişkiler kurulması için girişimlerde bulunulduğu ilk zamanlarda, başta Mustafa Kemal Paşa olmak üzere TBMM Hükümeti'nin Mustafa Suphi başkanlığındaki bu teşkilâta karşı ılımlı bir tavır takındıkları ve hatta Mustafa

Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi'den milli menfaatler doğrultusunda yararlanılabileceği düşüncesinde olduğu, İttihatçılar, Ermeniler ve Sovyet Rusya ile ilişkiler kurulup, geliştirilmesi konularında Mustafa Suphi'nin görüş ve çalışmalarını beğendiği anlaşılmaktadır. Ancak Mustafa Suphi'nin Türkiye'de gizli faaliyetler içerisine girmiş bulunması, özellikle halk ve ordu içerisinde gizlice propaganda ve ajitasyon çalışmaları yaptırması, Azerbaycan'da Türk harp esirleri arasında seferberlik ilân ettirerek ordu oluşturmaya çalışması, Ankara'da hükümetin arzusu dışında gelişme gösteren komünist faaliyetleri ve Çerkez Ethem isyanı gibi olaylar Mustafa Kemal Paşa'nın Mustafa Suphi ve teşkilâtına karşı tavrını değiştirmesine sebep olmuştur. Yapılan propagandaların etkisiyle aşağıdan yukarıya doğru taleplerle ihtilâl şeklinde ortaya çıkacak bir oluşumun ülkenin mahvına neden olacağı düşüncesi Mustafa Kemal Paşa'yı, içte ve dışta gelişme gösteren sosyalist ve komünist faaliyetlere karşı tedbirler almaya yöneltmiştir. Sovyet Rusya ile ilişkilerin artırılması ve dostluğun kurulmasına en çok çalışıldığı bir dönemde, komünist propaganda ve faaliyetlerin önüne geçilebilmek için, 1921 yılı içerisinde sert önlemlere başvurulmuş, içteki komünist teşkilâtlanma tamamen ortadan kaldırılırken, dıştan gelen komünist faaliyetlerin yurt içine sokulmamasına büyük çaba gösterilmiştir.

Mustafa Kemal Paşa, Sovyet Rusya ile dostluğun ve siyasî ilişkilerin geliştirilmesine büyük önem vermesine rağmen, sosyal ve ekonomik alanda yaptığı inkılâplarla Sovyet Rusya'dan ayrı bir çizgi takip etmiştir. Komünizm rejiminin Türk Milleti'nin benliğine uygun bir rejim olmadığına inanan Mustafa Kemal Paşa, Milli Mücadele'de Batı'ya karşı savaşılmış olunmasına rağmen, Batı uygarlığını Türk Milleti'ne hedef olarak göstermiş ve Batı Dünyası arasında yer almak için kararlı adımlar atmaktan çekinmemiştir. Son yıllarda yaşanan Sovyet Rusya'nın dağılması ve Sovyet Bloku'na dahil olan ülkelerin içerisinde bulundukları buhranlı durum ve geri kalmışlık, Mustafa Kemal Paşa'nın tercihinin ne kadar yerinde ve doğru olduğunu açıkça gözler önüne koymuştur.

DİZİN

- C -

- I -

- İ -

- N -

- O -

EKLER

ترك عسکرینه و ترکیانڭ مظلوم ایشچی و کویلولرینه:

[illegible]

Türkiye İşçi ve Köylü Komünist Teşkilâtı tarafından, 1919 yılında, Odesa'da yayınlanan "Türk Askerine ve Türkiye'nin Mazlum İşçi ve Köylülerine" adlı bildiri.

صحیفه ۳

« اقبال »

نومره ۷۰۰

قافقاز خبرلری

باكو خبرلری

داخلی خبرلری

خارجی خبرلری

آچیق مكتوب

تشكر اظهاری

صوك تلغرافلر

Bakü'de çıkan İkbal Gazetesi'nin 27 Temmuz 1914 tarihli sayısında yer alan Mustafa Suphi'nin "Türkiye'nin Menfaat ve Selâmeti" başlıklı makalesi.

موتوده مرکز مسلمان سوسیالیستلر قومیته‌سینک ترکچه ناشر افکاری

„НОВЫЙ МИР"

Орган Центральнаго Мус. Соц. к-та на Турецком языкѣ
Выходит еженедѣльно в Москвѣ.
Подписная цѣна:

Отдѣльн. № 30 коп.

Адрес: Москва, Кремлевская набережная дом № 8.

یکی دنیا

№ 1

جنوبده‌کی تورک یولداشلرینه تورک قارداشلرینه

Mustafa Suphi tarafından 1918'de Moskova'da çıkarılan Yeni Dünya Gazetesi'nin Birinci Sayısı (Mustafa Suphi'nin "Cenuptaki Türk Yoldaşlarına, Türk Kardaşlarına" adlı Makalesi).

مركز مسلمان سوسياليستلر قوميتسينك تركجه ناشر افكارى.

يڭى دنيا

„НОВЫЙ МІР“

Орган Центрального Мус. Соц. комитета на Турецком языкѣ

Выходит еженедѣльно в Москвѣ.

Подписная Цѣна:

на 12 мѣс. 12 руб.

Отдѣльн. № 30 коп.

فزيتەسينك آبونه بهاسى:

١٢ آى ايجون ١٢ روبله.

١ آيه ١ روبله ٢٠ كابك.

نسخەسى ٣٠ كابك.

№ 2 — ١٩١٨ نجى يل — (پنجشنبه) — مايس ١٦ (٣) — نومر ٢

ياشاسين مختاريتى اعلان اولونان بوكونكى الوغ توركستان جمهوريتى - ياشاسين فردانك تاتار - باشقرد جمهوريتى - ياشاسين مستقل مسلمان مملكتلر ياشاسين بؤيوك وحر روسيانك فدره راسيالى خلق شورالرى جمهوريتى!!

الوغ توركستانك جمهوريتى اعلان اولوندى.

[illegible]

توركيەده انقلاب اولەجقمى؟

[illegible]

Yeni Dünya'nın İkini sayısında yer alan Mustafa Suphi'nin "Türkiye'de İnkılâp Olacak mı?" başlıklı makalesi.

برلشكز بوتون دنيانك مظلوم وفقير خلقلرى.

„НОВЫЙ МIР“

Орган Турецкой Организации Российской Коммунист. Партии большевиков.

Выходит еженедѣльно в Москвѣ

Подписная цѣна:

Отдѣльн. № 30 коп.

Адрес редакции: Москва, Малый Татарский пер. д. № 6.

فرقه‌سنك آبونه بهاسى:

يڭى دنيا

№ 11 | ١٩١٨ نجى يل | (صالى) | كانون اول (ديكبر) ٢٤ | نومرو ١١

اعلان

اعلان

روسيا قوموونيست (بالشويك) پارتيسى مسلمان اويوشمالارى مركز بيوروسنك خطابى.

پولداشلر!

توركيه‌ده نه‌لر اولويور؟

مصطفى صبحى

روسيا قوموونيست (بالشويك)لر پارتيه‌سنك مسلمان اويوشمالارينك مركز بيوروسى

Yeni Dünya'nın Onbirinci Sayısında çıkan Mustafa Suphi'nin "Türkiye'de Neler Oluyor?" adlı makalesi.

EK: 6

(شیفره)

باب عالی

داخلیه نظارتی

امنیت عمومیه مدیریتی

عمومی ۱/۸۹۰۲۸

خصوصی

جانیك متصرفلغنه

۲۲٤

۱۵

Emniyet-i Umumiye Müdüriyeti tarafından Canik Mutasarrıflığı'na 15 Eylül 1918'de yazılan, Mustafa Suphi'nin propagandalarına karşı tedbirler alınması hakkında şifre.

EK: 7

یكی دنیا

ای، شرقك، غربك، مملكتلری رنجبرلری! آراكزده کی ظالم قارا قوتی یقابیلق سزه دوغرو یوروین اجتماعی انقلابی قارشیلایکز و اللریکزی بوبریکه اوزادیکز.

Mustafa Suphi tarafından 1920'de, Bakü'de çıkarılan Yeni Dünya'nın 3(51). sayısı (Mustafa Suphi'nin "Tarihî Vazife" başlıklı yazısı).

EK: 8

یکی دنیا

Вторникъ, 30-го ноября 1920 г. „ЯНИ ДУНІЯ" („Новый Міръ"). Цѣна 25 руб.

Еженедѣльный органъ соціаль-демократической мысли.

Tiflis'te 1920'de çıkarılan Yeni Dünya Gazetesi'nin son sayısı.

قوممونيست

مستقل آذربایجان شورا جمهوریتنك موقتی حربی انقلابیون قومیته سنك

مرکزی، آذربایجان قوممونیست (بولشه ویك) فرقه‌سنك مروّج افکاریدر

اعلان

اعلان

Bakü'de çıkan Komünist Gazetesi'nin 3 Mayıs 1920 tarihli sayısında yer alan "Türkiye Komünist (Bolşevik)leri Tarafından Azerbaycan Halkına" başlıklı yazı.

EK: 10

یکی یول

Türk komünistleri tarafından 1920'de çıkarılan Yeni Yol gazetesi (Mustafa Suphi'nin Zülme Karşı İttifak" başlıklı makalesi).

EK: 11

آل بایراق

ولایات شرقیه ارمنستان اولاماز

ظلمه قارشی اتفاق

Mustafa Suphi'nin, Yeni Yol gazetesinden iktibas edilerek, 26 Temmuz 1920 tarihli Albayrak Gazetesi'nde yayımlanan "Zülme Karşı İttifak" adlı makalesi.

(انور پاشا) نك بياناتى

بولداشلر!

جهانكيرلر و سرمايه پرستلرله مبارزه‌يه كيدن يزلرك باكوده بويله بيويوك و طنطنه‌لى بر مجلس حالنده طوپلاشمامزه امكان حاضرلاديغندن دولايى اوچونجى بين‌الملله و اونك رئيسنه تشكر ايديورم.

بولداشلر! بز جهانكيرلك و سرمايه‌دارلق عالميله مناسبتده بولوندق. بونلر بزى ياغما ايتمك و چپاولجيه‌يه قادار صويمه‌قله قناعت ايتمه‌ديلر. قاننزى ايچمه‌يه و بزى دنيادن قالديرمه‌يه چاباليدلر. بيزم مناسبتده بولونديغمز آوروپا سياستچيلرينك سوزلرى سوزلرى يالاندير، حيله‌در. حالبوكه بو كون بو طورلو كيرلى مناسبتلرك عكسنه سوزى دوغرو حقى طانير ثوبله بسر متفقله يان يانه بولونيورز كه آدينه اوچونجى بين‌الملل ديرلر.

بولداشلر! تور كيا محاربه‌يه كيرديكى زمان جهان ايكى اوردو قرارگاهنه بولونمشدى. بيرنده بولونانلر سرمايه پرستلر و استيلاجى لسكى چار روسيه‌سيله اونك متفقلرى ايدى. ايكنجيسنده بولونانلر آلمانيا ايله متفقلرى ايدى كه هم استيلاجى هم‌ده سرمايه پرست ايديلر. بز بو ايكى زومره‌دن چار روسيه‌سيله انكلترمدن و بونلرك دوستلرندن عبارت اولانلره قارشى جبربه ايتمك. چونكه بونلرك پرامرلرى بيزى تماميله يوغوب وجودمزى بر يوزندن قالديرماقدى. بز آلمانيا طرفنه كيجدك. چونكه آلمانيا هيچ اولمازسه وارلغمزى بزه باغشلامامه راضى اولمشدى

آلمانلر حدود مملكتلرينه ايرشمك ايچون بزدن استفاده ايتديلر فقط بز بو طورلو معاهده‌لره اورتاقلق ايتميوردق. بزم غيرت و ثباتمزك الك برنجى هدفى استقلالمزى صاقلاماقدى.

بولداشلر! بنى بسرلنك راحت حياتدن چيرابلمك خيزلچين جنسى جوللرنه و بدوبلرك بوقسول چادرلرينه كوتوروب عمرمك الك ميقتلى كونلرينى كيچيرمه‌يه زورلايان دوغرو استيلاجيلق دوغوسى‌دن كلدى. چيرابلمى چيرابلمه‌لر ايچون قورتارماغه چاليشيرديق ويز بونك ايچون سه‌ويبيورز كه چيرالميشلر دوكتور يللق محاربه‌نك نتيجه‌سى اولارق استيلاجيلرينى غلبه‌يه موفق اولديلر. آذربايجان [illegible]

عقيده‌سنى بيلديريوردق. بيز ياكليش يولده دوشوبورد ايديك بو بزم فلاكتمزدن ايله‌رى كليوردى.

بولداشلر! محاربه زماننده بن اهميتلى بر موقعده ايدم. سيزى ايناندريرم كه آلمان استيلاجيلغى منفعتى جبربه ايتمه‌يه مجبور اولوشمزه آجيوردق. بن آلمان استيلاجيلغنى قادارده انكليز استيلاجيلغنى وانكليز استيلاجيلرينى ايكره‌نچ كورور و لعنتله قارشيلارم.

بنجه، چالشمالمرى زنكينله‌تمك فكرنده بولونانلرك هپسى محو ايديلمه‌يه لايقدرلر. استيلاجيلغه (ايمپرياليزمه) دائر بنم تعلرم بودر.

بولداشلر! شيمديكى روسيه اوزمان موجود اولسايدى بو كونكى مقصدلراوغورنده محاربه ايتمه‌يدى. بيز شيمدى يابديغمز كيبى اوزمانده بوكون قونمزله اونك يننده بولونوردق. بونكا سيزى ايناندريرم و سوزمك حقيقته اويغون اولديغنى دوشويله اثبات ايدرم: بيز شورا روسيه سيله بيرليكده ايش كورمه‌يه قرار ويرديكمز و ايشه باشلاديغمز وقت (بودنيچ)ك اوردوسى بتراوغرادك [illegible] بولونيوردى؛ (قالجاق) ايراللى طوتمشدى [illegible] جنوبدن موسقوايه ياقلاشيوردى. [illegible] كيترن آنتانتا (متفق آوروپا دولتلرى) [illegible] كندى منفعتينمش صاييور ويرتيجى دبشلرينى [illegible] سه‌ويچ ايله اللرينى اوغوشدوريوردى. [illegible] دوست اولمايه چالشديغمز زمان حال بويله ايدى [illegible] قيرخالر كنيلك ديره كلرنى. قيزوب [illegible] مه‌يه‌يدى. (قوونو) و (ريغا) سبحانه‌لرينك [illegible] و بنيكم طيارملرك يره حوشمه‌سى [illegible] نه‌يدى. بن سيزه روسيه‌نك تشكل [illegible] كلديرم و بعضى ارقداشلره ايضاحات [illegible] بنى بوراده بويله شيلرى سويلمه‌يه مجبور ايتمه [illegible]

بولداشلر! جهان محاربه‌سنك ايلك آنلرنده [illegible] بزم بكلديكمزى سيز بيليورسكز؛ فقط مضعودلرا [illegible] مظلوملر محاربه‌سى نظرله بن سيزى بكلدش [illegible] چونكه تور كيا استيلايه دوچار روسيه‌نك [illegible] حاضرلايان عاملدن بيزى اولقرسه [illegible] آچيق بوغازلرى قاپاماقله ايفا ايتدى [illegible] اوقالم [illegible] حكومتنا [illegible]

Enver Paşa'nın Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nde Okunan Bildirisi.

اولان شورا روسیه‌سی قورولدی. بوسیله، تورکیا، دنیانی قورتارماق ایچون ینگی‌یول آچانلرك اورتاغی اولدی. حقیقته مظلوم گوزیله باقاراق. بن بوحالی تورکیا ایچون غایه وظفر صاییورم...

بولداشلر؛ بو گون استیلاچیلر، قارشی قهرمانجه‌دوگوشه‌ن تورك اوردوسی - که‌قوتلرینی رنجبرلردن آلیور- سویله‌دیگم کیبی، مغلوب اولمامیشدی. آنجاق بیرزمان ایچین توفنکلرینی آشاغی ایندیرمیشدی. بو اوردو عینی دوشمانله اون بش سنه محاربه ایتدکدن سوکرا، شیمدی‌ده، ایکی‌ییلدر، نهایتسز احتیاج و صیقنتی ایچنده، محاربه‌یه ثبات ایله‌دوام ایدییور. شیمدیکی محاربه‌یی اولکنه بکزه‌تمك اولماز. تورك اوردوسی قطعی ایمانیله یورویور. ظفر چونکه شرق عالمنك اوچونجی بین‌الملل ایله متفق اولدیغنی و کندینك حقلی دعوالرینه بوتون دنیا مظلوم و سفیللرینك آرقا چیقدیغنی گورویور.

بولداشلر! ترانسوال محاربه‌سیله باشلایان جهان محاربه‌سنك حرارتلی دوره‌سی ۱۹۱۴ ییلنده استیلاچیلر آراسنده باشلادی و ۱۹۱۷ ییله قدار سوردی؛ شیمدی‌ایسه قطعی دوره‌یه گیردی و شبهه‌سز بیزم غلبه‌مزله یعنی مظلوملرك ظفریله نتیجه‌لنه‌جك و یالگز استیلاچی سرمایه پرستلرك سلاحی اثمن یراقلارینه دگل، بوی بوتون یقیلمالرینه نتیجه‌نه‌جکدر.

بوقورولتای، مظلوملری مدافعه ایچون قانی دوکه‌ن قیزیل اوردویه و تورك مجاهدلرینه ینگی‌بیر قوت ویره‌جکدر. بوقورولتای، و محاربه‌نك بیزم ظفریمزله، یعنی حقك ظفریله نتیجه‌سه چابك‌جاقدر.

بیزی اوچونجی بین‌المله باغلاشدیران سبب، یالیکیز شیمدیکی محاربه‌ده کندیمزه یاردیم و آرقا بولماق آرزوسی دگلدر؛ سیاسی واجتماعی عقیده‌لریمزك اساسده بیربیرینه یاقین بولونماسی‌ده، بن صانیرم که بویوك بیر سببدر. بیز انقلابی قوتمزی دائما خلقدن، خلقك‌ده مظلوم و یوقسول قسمی اولان رنجبر صنفندن آلیوردق. اگر بیزم چوقجه فبریقه‌مز و ایشچیلریمز اولسایدی، نوکجه اونلری یاد ایدردم. رنجبرلر بیزانقلابچیلرله بیرلیکده ایدیلر، جبهه و زوحله بیزمله چالیشیوردیلر. بوشیمدی‌ده بویله‌در. بونك ایچون بیز خلقمزك مظلوم قسمنه دایانیورز. بیز بوقسمك آغریسنی و دردلرینی دویورز. اونکله بیرلیکده تولدجکز...

بولداشلر! بیز خلقك آرزولرینه رعایت ایتمه‌یکمز ایچون،

مقدراتنك کندی الینه ویرلمه‌سی طرفداری‌یز. اونلر کندیلرینه باغلی بزمله باشلاماق ایستیورلر؛ بز جانمزی کندیلرینه باغلی یلیورز. اونلر که بیزمله باشلاق ایسته‌میورلار؛ بز کندی مقدراتلرینی کندیلرینه بیراقماق ایستیورز. ملت مسئله‌سنده بیزم نظریمز بودر.

بولداشلر: بیز محاربه علیهنده‌یز. اقتدار واختیار ایچون انسانلرك بیربیرینی بوغمالرینه علیهداریز و دائمی صلحی وجوده گتیرمك ایچون اوچونجی بین‌الملل ایله بیرلیکده یورویورز. و آنجاق بونك ایچوندر که بوتون مانعه‌لری گچه‌رك قانلی محاربه‌یه شیمدی‌یه قدار دوام ایتمك ایسته‌جکز.

بولداشلر! بیز چالیشان صنفك بختیارلغنی ایسته‌یورز. ایسته‌ر یرلی، ایسته‌ر یابانجی اولسونه باشقالرینك قازانجندن حیله‌ایله، زورله استفاده ایتمه‌نك وایشیمه‌لرك علیهنده‌یز. اونلره قارشی پرواسزه ومرحمتسز داورانمالیدر. بیز خلقمزك صنعتی واکینجیلکی بویوك حساب ایله ایله‌ری گوروتوب ایشلك میوه‌لرندن هر کسك فائده‌لنمه‌سنی ایسته‌یورز.

بولداشلر! آزادلق و بختیارلق دیه‌ن شیلری آنجق اذعانلی و عرفانلی ملتك الده ایده‌جکی اعتقادنده‌یز. چالیشمایله بیرلیکده حقیقی حریتی تامین ایده‌جك اساسلی یاپیکی ومعارفخانه‌لرله مملکتمزك آیدینلانماسنی ایسته‌یورز. بومقصدده ارککه قدین آراسنه فرق قویمیورز. اجتماعی سیاسته دائر دوشونجه‌مز بودر.

- بولداشلر: سیزه بیان ایدییورم که، فاسك، جزایرك، تونسك، طرابلسك، مصرك، عربستانك وهندستانك انقلابچی تشکیلاتلرینك بنی بوراسیه وکیل گونده‌رمه‌ن قورولتایی بیزمله بیرراییده‌در. انقلابچیلرك هیچ تضییق ایدیله‌رك استیلاچی وسرمایه پرست برتیجیلرك دیشلری قیریلاجاغنه و قوتلرینك یوق اولاجاغنه و کیلی اولدوغم قورولتاینك ایمانی تمدر.

بولداشلر: بوایمانك حرکته گیردیکی الی بیرذره‌یه اوزانیور. بومحاربه‌نك صوکنه قداربیرلیکده چالیشاجاغمزك الدینی صیقیورم. بومحاربه اوزون سوره‌جکدر. لکن بیزم غلبه‌مزله بته‌جکدر. موفقیتلر دیله‌یورم.

مظلوم ومعلوملرك اتفاقی یشاسین! بواتفاقك قارشیسنده تیتره‌یه‌ن غدارلر وظالملر قهر اولسون!

EK: 13. TÜRKİYE ADINA DOĞU HALKLARININ BİRİNCİ KONGRESİ'NE KATILANLARIN LİSTESİ

1. Mehmet İzzet (Trabzon)
2. Hacı Mahmut (Trabzon)
3. Abdurrahimov (Anadolu)
4. Efendiyev
5. Ali Atıf
6. Abid Alimov
7. İlyas Miriç
8. Hüseyin Seyid
9. Mustafa Suphi
10. Fuad Sabit
11. Efim Boykin
12. Behçet
13. Feyzullah Sacid
14. Cevat Hasan
15. Şükrü (Erzurum)
16. Nadejda Çepurnaya
17. Şemsettin Şerefdinoviç
18. Mehmed Emin Abbasoğlu
19. Yusuf Kemal
20. İsmail Hakkı (Anadolu)
21. Savin Latif
22. Lütfü Nejdet
23 Semen Loskutov
24. Lütfü Ömer
25. Mustafa Turudoğlu
26. Ömer Ahmet
27. Hamit Oğlu Mahmut
28. Ahmet Oğlu Mustafa
29. İnyazim Oğlu Ali
30. Mehmet Oğlu Seyfettin
31. Tevfik Oğlu Memed (Trabzon)
32. Mehmet Raşit oğlu (Trabzon)
33. Samih
34. Nazmi İbrahimov
35. Cevad
36. Nedim Agâh
37. Naim Nejat Caitoğlu
38. Memedov
39. Apti Halil Oğlu
40. Sabri
41. İsmail Mahmudoğlu
42. Hasan Mustafa
43. Talat Mehmetoğlu (Trabzon)
44. Şakir Bahattin
45. Maksut
46. Süleyman Nuri.
47. Mecid
48. Muhammed Aziz
49. Rumin Vlademir
50. Ahmet İbrahim
51. Nuri Serdar
52. Osman Demirci
53. Baha Ali
54. Ali Bahri (Bayburt)
55. Mesut Zeki (Samsun)
56. Tahir Hüseyin (Samsun)
57. Ahmet Tahir (Bayburt)
58. Bekir Ahmet
59. Ali Mustafa (Trabzon)
60. Ali Mehmet

61. Ahmet Abdullah
62. Osman Çalak (Tuapse)
63. Mustafa Ahmet (Trabzon)
64. Feyzi Meysut (Trabzon)
65. Osman Süleyman
66. Mustafa Vasıf
67. Mehmet Halil
68. Hüseyin Ahmet
69. Hacı Ali Ömer
70. Mustafa Memed
71. Ahmet Yusuf
72. Mehmet Ahmet
73. Ahmet İbrahim
74. Hüseyin Ahmet
75. Ahmet Şükrü
76. Mirza Yusufoğlu
77. Ömer Hasid (Trabzon)
78. Mustafa Kasapoğlu
79. Şaban Dursun (Trabzon)
80. Ahmet Servet (Trabzon)
81. Yusuf Ahmet (Trabzon)
82. Zekeriya Osman (Trabzon)
83. Süleyman Yusuf (Trabzon)
84. Halil Şakir (Trabzon)
85. Saffet Memet (Trabzon)
86. Halim Numan (Trabzon)
87. Tahsin Bahri (Trabzon)
88. Ahmet Kemal
89. Ahmet Hulusi
90. Nail
91. Asım (Erzurum)
92. Kemal
93. Muzaffer
94. Hakkı Mehmet Ali
95. Rabiye
96. Naciye
97. Fevziye
98. Ahmet Ali
99. Cevat (Erzurum)
100. Mesut (Erzurum)
101. Aziz (Trabzon)
102. Hüseyin
103. Celal (Samsun)
104. Arif (Erzurum)
105. Salim (Erzurum)
106. Asım (Erzurum)
107. Nejdet Asım
108. Niyazi (Trabzon)
109. İsmail (Erzurum)
110. Nejdet Hatem
111. Hakkı İsmail
112. Şevket
113. Ali Rıza
114. Bahri Feyzi
115. Hasan Hasanov
116. Abdurrahman Mesudi
117. Ömer Faziyat
118. Haşim Hamurli

119. Ağa Mahmut Oğlu
120. Muzaffer Cabbar Cihangir-zâde
121. İsfandiyar Sultan-zâde
122. Cafan Baht Muganlı
123. Zülfükâr Mageli
124. Aşi Sultan-Zâde
125. Abbas Mir Bahir-Zâde
126. Hüseyin Meculbeğ Ali
127. Mehmet Sami İbrahim-Zâde
128. Kemal Kâzımbeyli
129. Rıza Şaban-Zâde
130. Paşa Bayram Oğlu
131. İbrahim İbrahim-Zâde
132. Ahmet Yahya-Zâde
133. Mir Cafer Seyid-Zâde
134. Adıgüzel Kâzım-Zâde
135. Mehti Baba-Zâde
136. Biruz Ali Oğlu
137. İsmail Kâzım-Zâde
138. Ahmet Kaldı Kara Ağa-Zâde
139. Yusuf Keymama (Trabzon)
140. Memed Samih Tevfik Oğlu (Trabzon)
141. Ali Haşimoğlu (Samsun)
142. Mahmut Hamdioğlu (Trabzon)
143. Mustafa Receboğlu (Trabzon)
144. Efendiyev Nadir (Anadolu)
145. İsrafil Memedoğlu (Trabzon)
146. Hüseyin (Trabzon)
147. Şefik (İstanbul)
148. Ethem (İstanbul)
149. Hasan Cevat (İstanbul)
150. Mustafa Fahri (İstanbul)
151. Mirzayev (Samsun)
152. Muzaffer (Trabzon)
153. Ali Atıf (Trabzon)
154. Maksut (Erzurum)
155. Rıza Bâki (Tuapse)
156.Hasan Hüseyin Haydaroğlu (Tuapse)
157. Zekeriya Beyazıt (Tuapse)
158. Hüseyin İsmail (Tuapse)
159. İsmail Mustafa Şerifoğlu (Tuapse)
160. Cemal Efendi Asımov (Tuapse)
161. Bahattin Şakir
162. Arif
163. Kemal Asem (Trabzon)

EK: 14

1ый

СЪЕЗД
НАРОДОВ ВОСТОКА

БАКУ

1-8 сент. 1920 г.

СТЕНОГРАФИЧЕСКИЕ ОТЧЕТЫ

ИЗДАТЕЛЬСТВО
КОММУНИСТИЧЕСКОГО ИНТЕРНАЦИОНАЛА
ПЕТРОГРАД, СМОЛЬНЫЙ, 63
1920

"Perviy Siyezd Norodov Vastoka" adlı kitabın kapağı (Doğu Halklarının Birinci Kongresi'nin tutanağı).

„Народы Востока"
„Орган Совета пропаганды и действия народов Востока
№ 1, 1920 г.

بوتون دنیا ایشچیلری
و ازیلمش شرق ایللری — بیرلەشیڭز!

شرق ایلی

شرقڭ اویانماسنه چالیشان «شرق شوراسی»نڭ فکرلرینی نشر ایدەر، آیلق مجموعەدر.

| ترك، عرب، فارس وروس دیللرنده چیقاریلیر |

بو صایی شرق قورولتاینه مخصوصدر.

صایی: ۱

249

۱۹ تشرین ثانی: ۱۳۳۶ - ۱۹۲۰

Bakü'de, Doğu Halkları Propaganda ve Hareket Sovyeti tarafından çıkarılan "Şark İli" dergisinin Doğu Halklarının Birinci Kongresi'ne mahsus birinci sayısı.

استقبال

١١٧٩

حميد بك

حافظ محمدبك بياناتى

10 Ekim 1920 tarihli İstikbal'de çıkan Hafız Mehmet Bey'in Bakü Kongresi hakkında beyanatı.

EK: 17

CUMHURBAŞKANLIĞI Arşivi
Yer No. :
Dos. No. :
Vesika No.: 2716

A	III-10
D	21 E
F	22

A	III-7
Γ	20
I	21-Z

Bakü Kongresi'ne gönderilen Binbaşı Arif Bey'in, kongre dönüşünde verdiği raporu, BMM Riyaseti'ne bildiren Kâzım Karabekir Paşa'nın şifresi.

تورکیا بویوک ملت مجلسی ریاستی

مخصوص

آنقره

۲۲۶

(۲)

[illegible]

۲۶/۱۱/۳۸

[illegible]

ہمشگر بوتون دنیا ایشحیلری.

تورکیا قومونیست فرقہ‌سنک برنجی قونفرہ‌سی

– برنجی اجتماع –

تورکیا قومونیست فرقہ‌سی نشریاتندن

باکو ۱۹۲۰

"Türkiye Komünist Fırkası'nın Birinci Kongresi" adlı kitabın kapağı.

بوتون دنیا ایشچیلری بیرلەشیڭز!

قوممونیست کتبخانەسی

صایی:
٦

تورکیا قوممونیست فرقەسی پروغرامی

(١٩٢٠ سنەسی ١٠ – ١٦ ایلولندە باکودە اجتماع ایدن تورکیا
قوممونیست تشکیلاتنڭ برنجی قونفرەسندە قبول ایدیلمشدر.)

چیقاران:

تورکیا قوممونیست فرقەسی

باکو – ١٩٢٠

"Türkiye Komünist Fırkası Proğramı" adlı kitapçığın kapağı.

بوتون دنیا ایشجیلری بیرلەشیگز:

قوممونیست کتبخانەسی

صایی:
۷

تورکیا قوممونیست فرقەسی تشکیلات نظامنامەسی

(۱۹۲۰ سنەسی ۱۰ ـ ۱۶ ایلولندە باکودە اجتماع ایدن تورکیا
قوممونیست تشکیلاتنك برنجی قونفرەسندە قبول ایدیلمشدر.)

چیقاران:

تورکیا قوممونیست فرقەسی

باکو ـ ۱۹۲۰

"Türkiye Komünist Fırkası Teşkilât Nizamnâmesi" adlı kitapçığın kapağı.

بوتون دنیا ایشچیلری بیرلەشیکز!

اشتراکیون کتبخانەسی

صایی

١

روسیا قوممونیست (بولشەویك)

فرقەسی پروغرامی

١٩١٩ سنەسی ١٨ - ١٣ مارتندە موسقوادە اجتماع ایدن فرقەنك
سکزنجی قولغرەسندە قبول ایدیلمشدر.

چیقاران:

تورکیه اشتراکیون «قوممونیست» تشکیلاتی

مایو - ١٩٢٠

"Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkası Programı" adlı kitapçığın kapağı.

جمله جهان ایشچیلری برلەشڭ

روسیانڭ فوشما (فیدیراتیف) اجتماعی شورا جمهوریتی

(بالشەویقلوڭ) روسیا قوممونا فرقەسنڭ

قانوننامەسیدر

دولت نشریاتی

۱۹۲۰ باکوده

"(Bolşeviklerin) Rusya Kommüna Fırkası'nın Kanûnnâmesi" adlı kitapçığının kapağı.

روسیه قوممونیست (بولشه‌ویق) فرقه‌سنی

(قوممونیست بین‌المللی سه‌قسیونی)

نظامنامه‌سی

I فرقه عضولری حقنده

۱. فرقه‌نڭ پروغرامنی تانیان، اوناڭ تشکیلاتلربندن برنده چالیشان، فرقه قرارداد لرینه تابع اولان و عضولك حقنی ویرن هر کیم: فرقه عضوی صایلیر.

"Rusya Komünist (Bolşevik) Fırkasının (Komünist Beynelmilel Seksiyonu) Nizamnâmesi" adlı kitapçığın kapağı.

برلەشکز بوتون دنیا ایشجیلری .

تورکیا عمله و رنجبرلرینه . تورکانك ملی انقلابجی اوردوسنه

عزیز قرداشلر . قهرمان یولداشلر .

ائتلاف دولتلرینك غدارانه تشبثارینه و بو خیانته معاشانکز استانبول حکومتنه قارشی قیام ایدەن آنادولونك غزەلی و ایمانلی اوردوسی ، آنتانتا حمایه‌ء آنادولوییی آرقاسیندن وورمغه حاضرلانان آلچاق طاشناقلری آزەرك و پك مهم بر فساد اوجاغنی سوندرمك قدرتنی کوستردیکی بر صیرادە ، ارمنی عمله و رنجبرلرینك قیزیل انقلاب بایراغنی اللرینه آلدقلرینی کورویورز . ارمنی عمله و رنجبرلری ، طاشناقلرك خونخوار ونحریکار ادارەلرینه داها زیادە تحمل ایدەمیەجکلرینی اعلان ایدەرك ، اریوان حکومتی یرینه سوویتلر جمهوریتنی تأسیسه کریشمش و روسیا قیزیل اوردوسی امدادینه چاغیرمشدر .

اوچ سنه دوام ایدەن طاشناقار سلطنتنك ، کندیسندن ممنون اولامیان ارمنی ایشجی و چیفچیلرینه قارشی روا کوردیکی ظلملر ؛ صوکراه بو ادارەنك تسلط ایدیکی ساحەدە مدافعەسز قالان مسلمان اهالیسنك کوکنی قیرمق یولندە ایقاع ایتدیکی جنایتلر ، الك فجیع وذی حیات مناظرینه ایشته کوز اوکندە دوریور .

مظلوم عمله و رنجبر قارداشلرمزك وجدانلر یاقان فریاد و استمدادلری قولاغمزه قادار واریرکن اوستمزە دوشن وظیفه البته بو جانی اللری تماماً قیرمق ، طاشناق حکومتندن تام ر نشان براقمایاراق بونك یرینه ارمنی و مسلمان عمله و رنجبرلرینی برلشدیروب قارداشجه یاشاتاجق سوویتلر حکومتی تأسیس ایتسکه بوتون قوتمزله یاردیم ایتمك ; چالیشمقدر .

ارمستانده عمله و رنجبرلر حکومتی أنه آلنه اریواندەکی خائن ، محترص وانکیزلر النده اویونجاق دوشمان بر حکومت ییقلمش و اونك یرینه انقلابجی ، انسانکار و جهانکیرنك یحابلاتینه قارشی مبارزەجی بر سوویت جمهوریتی میدانه کلمش اولاجقدر . طاشناق حکومتی یاشادقجه طبیعی منتظر اولان انقلابجی آنادولو ایله سوسیالیست روسیانك مناسباته انکەل اولاجق بر فساد یرواسی موجود قالاجقدی ; حال بوکه ارمستانده سوویتلر تشکلی ، تورکیا ایله بویوك انقلاب دنیاسنك ظالم ئەمپارییالیسمه قارشی آچدیغی مبارزه جبهەسنی برلشدیرمش اولاجقدر .

دیمك ، عزیز قارداشلر ، مظلوم تورکیانك قهرمان عسکرلری ، انقلابجی صابطلر ؛ خریدن مملکتمزی استیلا و یاغمایه باشلایان قانلی ئەمپەریالیسمەقارشی مجادلەیی قطعی‌ظفره واردیرمق‌ییلری یردن وجود بولمش ، برچوق زماندن بری بکلەنن بویوك و خیرلی کون دوغمشدر ؛ دیمك ، مملکتك استقلال و حریتنی انکلیز و فرانسز ئەمپریالیستك قانلی طیرناقلرندن تامیله قورتارمق ایچون ، مملکتك مقاومتی حضورندە ، وجدانکزی اشهاد ایدەرك ویردیککز سوزك یرینه کتیرلمەسی زمانی حلول ایتمشدر . روسیا سوویتلر جمهوریتی ، آنادولونك ئەمپەرییالیسمه آچدیغی جدالدە موفقیتی قازانمادیکی وعدلری ، هیچ شبهه یوق ، سوزك صرفنه قادار یرینه ک

بیز عزیز و فداکار یولداشلر ; خاطردن چیقارمایکز که دوشمان اویومیور ؛ بزم موفقیتلرمز آرتدقجه سرك ذاتنك یاپیلاشدیغنی کورەرك حیلەلرینی داها شدتله آرتدرمقدەدر . اونوتمایکز که ائتلاف دولتلری ، بزم ایچیمزدە نکلیز آلتونه صاتلمش پولیتیقاسیلرلری ، استانبول قابینەلری ، حربت مکیری والا ویرەسیلر واسطەسیلە ایشلرینه دوام ایتمکدە و تورك انقلاب اوردوسنی هدفندن شاشیرتمه وار هرنلریله چالیشمقدەدرلر . انکلیز و منفقلرینك بو یامان آجنەلری بو هروتار بورداییلر صابوندقی پاشلایەرق قارا دکز ساحلرینه ، آنادولو ایچارینه دوغرو صوقولمق جسارتنی کوسترییورلر . بونلرك صورت حقدن کورونەرك سویلەدکلری سوزلره اینانمایك کشیرەمکی یکی فلاکتلری دوشرنمز و تورکیا کوزنه اویانق‌داوراننق بو مهم و تاریخی کونك الك بویوك وظیفەسیدر ...

سوکیلی یولداشلر ؛

اونوتمایکز که روسیادن قاپاراراق بوتون دنیایه یاییلان عمله و رنجبر انقلابی ، تورکیانك استقلال تاریخنده اوکنزه چیقان یکانه معجزه نجاتدر . بوکون حرو مستقل یاشامق لیاقتی تورکیایه ویرەن آنادولودەکی شو صوك حرکتلرك ، ملی و اجتماعی بوتون جریانلرك انکشاف و تکاملنی بز بو بویوك انقلابه بورجلویز .

روسیادە بولنەویزمك اولمەسینه ناصل جهان پرولەتارەسنك (عمله و رنجبرلرینك) صوك امید ایشیقری ناصل سونەجکسه ، تورکیا و آنادولونك بوکونکی جانلی ، شکلی ، اصلی حیات جدالندزده اثر قالمیاجق ، و هر یورلو حریت و استقلال امتحانلری ابدیا حر و غالب اولاجقدر .

اونك ایچون بوتون آوروپا و آمریقا قاپیتالیستلرینه و بونلرك کوپر آلتی اولان استانبول حکومتنه قارشی آچیلان مبارزەیی صوکه قادار دوام ایتدیرمك و بوتون معنایله حریت و استقلاله دوشمش ایستەین عمله ، رنجبر و عسکر . و اونلرله برابر یودویەن منور انقلابجیلر ، صابطلر ، محررلر ، شابطلر ، بوتون عزم و ادارەلرینی ، بوتون قدرتلرینی جهان انقلابنك مرکزی اولان بیرلەرینك روسیا اطرافنده طوپلامغه آنادولو انقلاب اوردوسیله قیزیل اوردونك ال ال وبرەرك بوتون شرقدن ئەمپەریالیست تسلطنی قورمق غایەسنی حاضرلامغه صرف ایتملیدر .

قبول ولسون حقه و انسانیته تسلط ایدەن ئەمپەریالیست دولتلر

یشاسین ، حق و انسانیتی قورتارماق اوزره آل‌اله ویرەن انقلابجی تورکیا ملتی ، ینیمنلو روسیا اوردولرینك قهرمان عسکرلری ،

یاشاسین ، بویوك انقلابی دوغان ارمنی عمله و رنجبر شورالر جمهوریتی .

تورکیا قوممونست فرقەسی مرکزی هیئتی .

TKF Merkezi Hey'eti'nin Türkiye'ye geliş öncesi yayımladığı "Türkiye Amele ve Rençberlerine, Türkiye'nin Milli İnkılâpçı Ordusuna" adlı bildiri.

(استقبال)

اقتصاده رعایت

غلا ایله مجادله

اركك وزنه روس لاستیكلری وچوجق قوندره‌لری

تورك ترزیخانه‌سی وقماش مغازه‌سی

عموم چشید قوستوملق وپالطولق انكلیز قماشلری

مظفرقنه خلاصه‌سی

فرح اجزاخانه‌سی

خالص مورینه بالق یاغی كلمشدر

30 Ocak 1921 tarihli İstikbâl'de yer alan "Bakü Seyyahları Geldiler ve Gittiler" başlıklı yazı.

«Баку, 2 апреля 1921 г.

«Нашему дорогому товарищу Павловичу.

Дорогой товарищ Павлович.

«Я с вами должен поговорить серьезно по поводу великого несчастья, жертвами которого стали т. Субхи, 4 члена Центрального Комитета и 12 других товарищей коммунистов. Они были зверски убиты и брошены в море около Трапезунда 28 января.

«В течение двух месяцев нам ничего не было известно о судьбе пропавших товарищей, но затем выяснилось, что они погибли под ударами палачей, подкупленных трапезундской буржуазией.

«Уже в Эрзеруме начались враждебные демонстрации против наших товарищей.

«Народу говорили: «Коммунисты, приехавшие из России,— большевики. Они прибыли с намерением закрыть все магазины; никто не будет иметь права ни покупать, ни продавать. Затем будет приступлено к обыскам. Все имущество и деньги будут реквизированы. Коммунисты—безбожники, они бросают в тюрьмы всех тех, кто верует в Аллаха».

«Религия, собственность и торговля—вещи, запрещенные большевиками»,—говорили провокаторы.

«Среди демонстрантов были темные люди, подкупленные буржуазией и натравленные полицией против коммунистов. Они набросились на наших товарищей, забрасывали их камнями и хотели их разорвать на клочки. По дороге нашим товарищам никто не хотел продать ни хлеба, ни фуража для их лошадей. Правительство старается изобразить себя в роли защитника большевиков.

Неверно, будто правительством были приняты меры для защиты коммунистов. Мы знаем из достоверных источников, что сама полиция велела закрыть магазины и возбуждала толпу к забрасыванию камнями наших беззащитных товарищей. Этому истязанию наши товарищи подверглись в четырех или пяти городах и местностях. Но особенно зверской расправе подверглись товарищи в Трапезунде. Здесь сейчас же после их прибытия они были отведены в порт при злобных криках и оскорблениях возбужденной, сопровождавшей их толпы. Там их обезоружили, у них отняли несколько револьверов, имевшихся у них. Затем их насильно посадили в моторную лодку, которая немедленно отчалила. За этой лодкой последовала другая, в которой находились вооруженные люди. Наших товарищей связали, закололи штыками и бросили в море.

На следующий день обе лодки стояли в трапезундском порту, а матросы рассказывали всем интересовавшимся, что турецкие большевики отправлены на дно морское.

«Когда представитель Р.С.Ф.С.Р. намеревался встретить наших товарищей, ему было приказано местным губернатором (вали) оставаться дома под угрозой, в противном случае, быть растерзанным толпой.

«В сущности, русский представитель обязан был немедленно по радио сообщить об этой угрозе в Москву и в Ангору и предпринять энергичные шаги для того, чтобы не оставлять наших товарищей в руках палачей. Приходится сожалеть, что в качестве представителя Р.С.Ф.С.Р. в Трапезунде находилось в то время недостаточно энергичное лицо.

«На месте все факты и детали известны всем. Все знают, что это были за лодки, всем известны имена капитанов и состав экипажей. Кроме того говорят, что все было приготовлено президентом муниципалитета и президиумом общества национальной защиты. Здесь до сих пор не принято решения о поднятии этого вопроса, но ясно, что дальше молчать невозможно.

«Мы потеряли 16 или 17 товарищей из самых лучших и самых смелых. Вы должны выразить вашу солидарность с ними, требовать, чтобы их палачи были наказаны.

«В Трапезунде принято решение умерщвлять всех турецких коммунистов, которые приедут туда.

«Анатолийская буржуазия, зная, что ее варварские преступления проходят безнаказанно, продолжает свои свирепые преследования коммунистов.

«Я надеюсь, дорогой товарищ, что вы поднимете этот вопрос и что вы возьмете на себя защиту памяти наших лучших товарищей, павших от рук палачей.

С коммунистическим приветом и уважением *А. Джевад.*

(Член заграничного бюро Ц. К. Турецкой Коммунистической Партии.)

Mustafa Suphi ve Arkadaşlarının öldürülmesi üzerine Ahmet Cevat (Emre)'ın Pavloviç'e yazdığı mektup.

EK: 27

توركيا

سوسياليست فرقه‌سی

نك

پروغرام و نظامنامهٔ داخلیسی‌در

PROGRAME

du

PARTI SOCIALISTE

de

TURQUIE

استانبول : مطبعهٔ اورخانیه

١٩١٩

"Türkiye Sosyalist Fırkası'nın Prog̃ram ve Nizamnâme-i Dahilisi" adlı kitapçığın kapağı.

نومرو ۳۰ — ۲ ایلول ۱۳۲۶ (پنجشنبه) سنه — ۱ —

صاحب امتیاز ومدیر مسئول
حریت ازمیر غزته‌سی صاحبی
حسین حلمی
Directeur Husséin Hilmi

محرری نامق
مع پوسته سنه‌لکی ۴۰ غروش
« آلتی آیلغی ۲۵ «
مکاتیب واوراق وارده نور عثمانیه‌ده
حریت مطبعه‌سنده دائرهٔ مخصوصه‌یه
کوندرلملیدر .

ممالك اجنبیه ایچون سنه‌لکی ۱۲
وآلتی آیلغی ۸ فرانقدر

اشتراك

ملتم نوع بشردر وطنم روی زمین

زنکینك چوق یدیکی یرده فقیر آجلقدن اولور

سوسیالیزم افکارینك مروجیدر

Journal socialiste ICHTIRAK

عثمانلی سوسیالیست فرقه‌سی

بیاننامه‌سیدر

اغنیانك ثروتنك فرقده بری فقرانك حقیدر .
فرمان الهی

— بنی آدم اعضای یکدیکرند —
سعدی

انسانلر ، شیمدیکی کبی مختلف ومتضاد فکرلرده یکدیکرندن بك فرقلی ، طبیعتلرده یارادلمامشلردر . دائما یاکلش آکلاشیلان

وسوء استعمال اولنه اولنه حال حاضرده‌کی شکل ضروری متباینی تولید ایدن وانکلیز مؤلفی بویوك (هوبه) ك فکرنجه مع التأسف دوغری اولمدیغی حالده رجوعی محال اولان اجتماعیت حاضرهٔ بشریه اوقدر برباد ، اوقدر منفسخدر که حیاتی شو کره اوزرنده کچه‌جك اوچ بچق کونمزی قابل تحمل بر حاله قویمق ایچین چوق تدابیر احداثنه احتیاجمز ، قطعی مبرم احتیاجمز واردر . مطلقا صوکرادن ایجاد ایدیلان حق کبی ، حریت کبی ، وظیفه کبی « سوسیالیزم » دینیلن وبشریتی ممکن اولدیغی قدر سعادته ، رفاهیته ایصال یوللرینی دوشونن

Hüseyin Hilmi'nin çıkardığı İştirak Jurnalı.

FOTOĞRAFLAR

Mustafa Suphi

Ethem Nejat

Süleyman Nuri

Mustafa Suphi, Ethem Nejat, İsmail Hakkı (Bakû, 1920)
(Ortada oturanlar)

İsmail Hakkı

Ahmet Cevat (Emre)

1. Yakup, 2. Hüseyin, 3. Süleyman Nuri (Bakû, 1920).

Enver Paşa 1920 Eylül'ünde Bakû'da
(Sağında Azmi ve solunda İbrahim Tali Beyler)

Yahya Kâhya

Doğu Halklarının Birinci Kongresi Başkanlık Divanı

Zinoviyev

M. Pavloviç (Mihail L. Veltman)

Ordjenikidze

Ş. Eliava

Azerbaycan SSR Halk Komiserleri Sovyeti

Neriman Nerimanov

Budu Midivani

Şerif Manotov

Karahan

K. Radek

ISBN 975-16-0939-9

TÜRK TARİH KURUMU BASIMEVİ - ANKARA